AKADEMIA KULTURY FIZYCZNEJ
im. BRONISŁAWA CZECHA w KRAKOWIE
SZKOŁA DOKTORSKA NAUK O KULTURZE FIZYCZNEJ

Jakub Deląg

Rozprawa doktorska

Sport w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1920–1939

Praca doktorska

napisana pod kierunkiem

dr. hab. Janusza Wojtyczy

Kraków 2026

Spis treści

Wstęp **8**

Rozdział 1. Powstanie harcerstwa i jego rozwój na tle dziejów sportu w początkach XX w. ……..**21**

1.1. Geneza ruchu skautowego na ziemiach polskich pod zaborami **21**

1.2. Zarys dziejów sportu na tle uwarunkować ustrojowych w II Rzeczypospolitej ……..... **25**

1.3. Połączenie organizacji skautowych i harcerskich w ZHP i jego założenia ideologiczne **45**

Rozdział 2. Sport i kultura fizyczna w programie harcerstwa **53**

2.1. Program rozwoju kultury fizycznej i sportu w harcerstwie w świetle dokumentów programowych **53**

2.2. Miejsce zajęć sportowych w metodyce harcerskiej **59**

2.3. Elementy metodyczne stosowane w realizacji sportu w harcerstwie / odznaki sportowe, sprawności, wymagania na stopnie **66**

Rozdział 3. Realizacja programu rozwoju fizycznego i sportu w harcerstwie **101**

3.1. Podstawy prawne i struktura organizacyjna ZHP służąca realizacji programu ……**101**

3.2. Dyscypliny sportowe rozwijane w harcerstwie **126**

3.3. Imprezy sportowe i zajęcia sportowe w czasie imprez harcerskich / zloty **248**

3.4. Harcerskie kluby sportowe – HKS, HKN **302**

3.5. Wychowanie fizyczne i sport harcerski w prasie i literaturze **338**

Rozdział 4. Podsumowanie. Próba oceny wkładu Związku Harcerstwa Polskiego w rozwój sportu polskiego w II Rzeczypospolitej **353**

4.1. Najwybitniejsi działacze harcerscy w rozwoju kultury fizycznej i sportu oraz harcerze sportowcy. **353**

4.2. Podsumowanie wkładu ZHP w rozwój sportu w II RP **395**

Bibliografia **399**

Wykaz tabel 433

Wykaz rycin 434

Aneks 442

Wykaz skrótów

AAN – Archiwum Akt Nowych w Warszawie

AZHP – Akta Związku Harcerstwa Polskiego

b.d. – brak danych

bp – biskup

b.m.r.w. – bez miejsca i roku wydania

CKDH – Centralna Komisja Dostaw Harcerskich

dh – druh / druhna

DH – drużyna harcerzy / harcerek

DOK – Dowództwo Okręgu Korpusu

Dz. U. RP – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

Dz. Urz. – Dziennik Urzędowy

gen. – generał

GK – Główna Kwatera

GKH-k – Główna Kwatera Harcerek

GKH-y – Główna Kwatera Harcerzy

GKM – Główna Kwatera Męska

GKŻ – Główna Kwatera Żeńska

HAP – Harcerska Agencja Prasowa

HBW – Harcerskie Biuro Wydawnicze

HKS – Harcerski Klub Sportowy

HKSŁ – Harcerski Klub Strzelecko-Łuczniczy

HKN – Harcerski Klub Narciarski

HOM – Harcerski Ośrodek Morski

hm. – harcmistrz / harcmistrzyni

hm. RP – harcmistrz / harcmistrzyni Rzeczypospolitej

HO – harcerz orli

HR – harcerz / harcerka Rzeczypospolitej

KCh – Komenda Chorągwi

KHDŻ – Kierownictwo Harcerskich Drużyn Żeglarskich

KOP – Korpus Ochrony Pogranicza

KPH – Koło Przyjaciół Harcerstwa

KS – Klub Sportowy

KSMM – Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej

LOPP – Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej

mjr – major

MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

NKS – Naczelna Komenda Skautowa

NRH – Naczelna Rada Harcerska

NZHP – Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego

OŁ – odznaka łucznicza

OPWK – Organizacja Przysposobienia Wojskowego Kobiet

OS – odznaka strzelecka

PH – Prawo Harcerskie

PiPH – Prawo i Przyrzeczenie Harcerskie

phm. – podharcmistrz / podharcmistrzyni

PKIOL – Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich

PKOL – Polski Komitet Olimpijski

płk – pułkownik

por. – porucznik

ppłk – podpułkownik

POS – Państwowa Odznaka Sportowa

P.O.S. – Polska Organizacja Skautowa

PRWFiKC – Państwowa Rada Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej

PTT – Polskie Towarzystwo Tatrzańskie

PUWFiPW – Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego

pwd. – przewodnik / przewodniczka

PW – Przysposobienie Wojskowe

PZKol – Polski Związek Kolarski

PZK – Polski Związek Kajakowy

PZLA – Polski Związek Lekkiej Atletyki

PZPN – Polski Związek Piłki Nożnej

PZTK – Polski Związek Towarzystw Kolarskich

PZN – Polski Związek Narciarski

PZŻ – Polski Związek Żeglarski

rkps – rękopis

RNWF – Rada Naukowa Wychowania Fizycznego

RP – Rzeczpospolita Polska

Rzp. – Rzeczpospolita

TG „Sokół” – Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”

TUR – Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego

WAGGGS – World Association of Girl Guides and Girl Scouts

WDH – Warszawska Drużyna Harcerek, Harcerzy

WF – wychowanie fizyczne

WKS – Wojskowy Klub Sportowy

woj. – wojewoda

WOSM – World Organization of the Scout Movement

WU – Wiadomości Urzędowe

YMCA – Young Men’s Christian Association

ZTG „Sokół” – Związek Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”

ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego

ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej

ZNS – Związkowe Naczelnictwo Skautowe we Lwowie

ZPZS – Związek Polskich Związków Sportowych

ZSP – Związek Skautek Polskich

Z. S. „Strzelec” – Związek Strzelecki „Strzelec”

ZO – Zarząd Okręgu / Oddziału

Wstęp

Sport towarzyszy ludzkości od czasów starożytnych. Na przestrzeni lat zmieniał swoją definicję i rolę, jaką odgrywał w społeczeństwie i kulturze. Jednak nie ma on jednej definicji, więc aby lepiej zrozumieć poruszany temat pracy należy przeanalizować, jak społeczeństwo rozumiało „sport" w omawianym okresie.

Słowo sport zostało po raz pierwszy w polskiej *Encyklopedii powszechnej* odnotowane przez S. Orgelbranda w edycji z 1866 r. Napisał on: „Sport, tak w Anglii nazywa się mianowicie zabawa na otwartym powietrzu, jak np. polowanie, rybołówstwo, wyścigi itp. Zamiłowanie do tego rodzaju zabaw jest cechą charakteru narodowego Anglików, zarówno w najwyższych jak w najniższych warstwach społecznych. Sport rozszerzył więc pierwotne znaczenie prostej igraszki i wyrobił się w rodzaj wyższej sztuki i nauki, pielęgnowanej starannie i niezbędnej do wykształcenia skończonego gentlemana"[1].

W 1876 r. w kolejnym wydaniu *Encyklopedii powszechnej* sport został zdefiniowany już odmiennie jako „zabawa, gra, rozrywka wiejska, szczególnie zaś wszelkie ćwiczenia ciała połączone z zabawą, jak: wyścigi konne, polowanie, igrzyska zapasowe"[2]. W *Encyklopedii Wychowawczej* z 1890 r. pojęcie sport zostało uznane za synonim gimnastyki i tak opisane „Anglia, w której metoda wychowawcza z dawna odmiennym od innych krajów rozwijała się torem, gdzie kształcenie sił fizycznych przy pomocy gier i sportów wszelkiego rodzaju należy do zajęć zwyczajem i tradycją uświęconych, nie potrzebowała nowego tej natury bodźca i dziś literatura angielska obfituje w dzieła gimnastyczne, które teoretycznie i systematycznie przedstawiają to, co młodzież od dzieciństwa nauczyła się praktycznie"[3].

Lwowska *Encyklopedia* z 1907 r. tak definiuje sport: „Sport, oznacza takie rozrywki jak jazda konna, ślizgawka, jazda na bicyklu (kole), gry w piłkę, które obok przyjemności są ćwiczeniami gimnastycznymi, wyrabiają zręczność i siłę i hartują ciało"[4]. Z. Czerny w „Taterniku" pisze, że sport nie jest „w żadnym razie tylko ruchem na świeżym powietrzu", natomiast: „każda czynność jest sportem, o ile wykonywana jest wyłącznie w celu

[1] S. Orgelbrand, *Encyklopedia powszechna*, Warszawa 1866, t. 23, s. 902.
[2] S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna*, Warszawa 1876, t. 11, s. 83.
[3] *Gimnastyka*, [w:] *Encyklopedia Wychowawcza*, Warszawa 1890, t. IV, s. 548 [za:] D. Dudek, *Pojęcie sportu w polskiej tradycji terminologicznej do 1914 r.*,[online] https://wtir.akf.krakow.pl/pdf/rozne/publik_pracownikow/dobieslaw_dudek/pojecie_sportu.pdf [dostęp 15.03.2026]
[4] *Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy*, Lwów 1907, t. 2, s. 801.

współzawodnictwa, na podstawie ustalonych przepisów; motywy każdej czynności, o ile jest sportem, zawarowane są wyłącznie dążeniem do osobistego wyróżnienia i uznania[5].

W 1912 r. ukazał się *Słownik Języka Polskiego* J. Karłowicza, który definiował „sport" w wąskim zakresie jako: „rozrywkę wymagającą ruchu i zręczności, jak wyścigi konne, polowanie, wioślarstwo"[6].

W 1913 r. w „Skaucie" warszawskim podjęto również próbę zdefiniowania sportu. Napisano tam: „Sport jak my go rozumiemy. Sport nie doczekał się jeszcze jednolitego określenia; słowa tego używa się i nadużywa dla oznaczenia najróżnorodniejszych, nieraz mało ze sobą wspólnego mających pojęć. Nie poczuwając się do pretensji stworzenia racjonalnego określenia sportu, poddamy wszystkie przejawy sportu analizie, aby potem wyciągnąć odpowiednie wnioski. Na sportowca (sportsmena) składają się dwa czynniki: zamiłowanie, czyli pasja i wcielanie tego zamiłowania w fizyczny czyn. Stosunek tych dwu czynników bywa przeróżny. Na ogół jednak zaczyna się już zagranicą rozdział dwu wielkich gałęzi sportu, a jako rezultat tego – ustosunkowanie się zamiłowania z czynem. Jedna z tych gałęzi to ta, gdzie zamiłowanie posiłkuje się tylko siłą i sprawnością fizyczną w chwili czynu sportowego, a zależy głównie od narzędzia sportu (automobilizm, lotnictwo, jazda konna itd.), druga – gdzie zamiłowanie jest w zupełności od sprawności fizycznej zależne, a gdzie rola narzędzia jest znikomą lub podrzędną (lekka atletyka, piłka nożna, pływanie itd.). Na koniec spotyka się jeszcze w «sporcie» (zwłaszcza u nas) zamiłowanie czyste bez żadnej potrzeby pracy fizycznej, np. hodowla lub wszelkiego rodzaju kolekcjonerstwo itd. Co do ostatniej grupy, można śmiało powiedzieć, że jest ona pojęciowym przeżytkiem, i że nie należy do «sportu» we współczesnym tego słowa znaczeniu. Jeżeli bowiem przyjrzymy się bliżej czynności «sportowej» właściciela stajni lub hodowcy psów myśliwskich, to zauważymy, że ogranicza się ona w istocie rzeczy do udoskonalenia narzędzia sportu (psa, konia). Równie więc dobrze można by nazwać sportsmenem fabrykanta automobilów, piłek nożnych itp., co by już za absurd uważanym było. W naszym rozumieniu uważamy za sport te czynności, gdzie narzędzie jest w porównaniu do czynności fizycznej czynnikiem drugorzędnym, gdzie wskutek tego czynu sportowy, jest rezultatem pracy fizycznej, i jako taki wpływa wybitnie na organizm człowieka, wzmacniając, hartując i udoskonalając go. Nazwawszy rzeczy jeszcze raz po imieniu, – zostawiamy na

[5] Z. Czerny, *Zagadnienie stosunku sportu do kultury*, „Taternik" 1912, nr 1, s. 11–12.
[6] J. Karłowicz, *Słownik Języka Polskiego,* Warszawa 1912, zeszyt 31–35, s. 319.

uboczu automobilizm, lotnictwo etc., a zajmować się będziemy lekką atletyką, grami na wolnym powietrzu, sportami zimowymi, gimnastyką itd."[7]

Na łamach „Życia Polskiego" możemy znaleźć artykuł poświęcony próbie zdefiniowania sportu, w którym autor podkreśla potrzebę konkretyzacji tego określenia. „…aspołeczny sport angielski, demokratyzując się, rozwinął się wedle trzech, wyżej zaznaczonych kierunków, jako sport higieniczny, sport-zabawa i sport współzawodniczy"[8]. Rozwój nowożytnego sportu, szczególnie wywodzącego się z tradycji angielskiej, wiązał się z procesem jego stopniowej demokratyzacji, która doprowadziła do wykształcenia trzech zasadniczych kierunków: sportu higienicznego, sportu-zabawy oraz sportu współzawodniczego. Choć zewnętrznie mogą być one postrzegane jako odmiany jednego zjawiska, w istocie stanowią odrębne kategorie o różnych podstawach funkcjonalnych i aksjologicznych. Ich zasadnicza odmienność wynika przede wszystkim z różnorodności motywacji uczestników, determinujących charakter podejmowanych aktywności sportowych. Sport higieniczny opiera się na potrzebach zdrowotnych i profilaktycznych, sport-zabawa na motywach rekreacyjnych i ludycznych, natomiast sport współzawodniczy koncentruje się na rywalizacji i osiąganiu wyników. Odmienność tych motywów powoduje, że ich pełne połączenie w obrębie jednej aktywności jest trudne, a często wręcz niemożliwe, ponieważ każda z tych form sportu posiada własną strukturę, cele, wartości oraz kryteria oceny. W konsekwencji sport nie może być traktowany jako jednorodne zjawisko, lecz raczej jako zbiór odrębnych praktyk społeczno-kulturowych, których wspólnota ma charakter głównie formalny i zewnętrzny.

Potrzebę dookreślenie pojęcia sportu podkreślał w swoich pracach Dobiesław Dudek, twierdząc, że aby oddać trafnie cel zjawiska powinien on być dookreślony przymiotnikiem np. wyczynowy, rekreacyjny itp.[9]

W *Małej encyklopedii sportu* wydanej z 1984 możemy znaleźć definicję, która trafnie określa wszystkie odmiany sportu: „Sport, świadoma, dobrowolna działalność człowieka, podejmowana głównie dla zaspokojenia potrzeby zabawy, popisu, walki, a także wewnętrznego

[7] *Kronika Sportowa*, „Skaut" [Warszawa] 1913, nr 1, s. 15–16.
[8] *Ze sportu*, „Życie Polskie" 1914, marzec, s. 326–327; D. Dudek, *Pojęcie sportu w polskiej tradycji terminologicznej do 1914 r.*, s. 16–18.[online] https://wtir.akf.krakow.pl/pdf/rozne/publik_pracownikow/dobieslaw_dudek/pojecie_sportu.pdf#page=12.38 [dostęp: 11 II 2026].
[9] D. Dudek, *Krytyczne tezy do naukowych badań nad sportem*, [online] https://wtir.akf.krakow.pl/pdf/rozne/publik_pracownikow/dobieslaw_dudek/krytyczne_tezy.pdf?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 11 II 2026].

doskonalenia się w drodze systematycznego rozwoju cech fizycznych, umysłowych i wolicjonalnych. Współzawodnictwo sportowe (indywidualne i zespołowe), którego specyficzną formą jest system zawodów, ma charakter nieantagonistyczny, a warunki, w jakich się toczy i przepisy, które go określają mają na celu obiektywne i precyzyjne porównywanie walorów, zdolności i umiejętności ludzkich, zapewniając możliwość ich maksymalnego przejawiania się. Celem współzawodnictwa sportowego jest pokonywanie czasu, przestrzeni, przeciwnika lub dążenie do osiągnięcia idealnej (umownie) postaci wzorca ruchowego. Toczy się ono także z udziałem zwierząt oraz przy użyciu urządzeń mechanicznych i modeli na lądzie, wodzie i w powietrzu. Wynik sportowy wyrażany jest miarami rzeczywistymi lub umownymi wskaźnikami, podobnie zwycięstwo nad przeciwnikiem. Sport przyjmuje różne postacie i pełni różne funkcje. Jest swoistą formą zabawy i walki, wyimaginowanej gry ruchowej lub intelektualnej, angażującej wyobraźnię ruchową oraz intelektualną, stanowiących podłoże emocjonalnego zaangażowania jej uczestników. Dzięki komunikatywności swego wyrazu – ruchu, który jest nośnikiem wielorakich treści, sport przybiera najpopularniejszą postać widowiska, wyzwalającego silne emocje wśród jego uczestników…”[10].

Autor przyjmuje za podstawę definicyjną ujęcia sportu zaproponowaną w *Małej encyklopedii sportu.*

Opisując stosunek do sportu w odradzającej się Rzeczypospolitej, trzeba wziąć pod uwagę to, że wówczas sport był uważany za zjawisko deprawujące, a szczególnie w odniesieniu do młodzieży. Taka opinia była popularna już w czasach zaborów, kiedy zarządzenia ministerstw zajmujących się oświatą państw zaborczych zabroniły przynależności młodzieży szkolnej do pozaszkolnych klubów sportowych, działających na podstawie powszechnego prawa o stowarzyszeniach[11]. W 1911 r. w zaborze austriackim Rada Szkolna Krajowa przypominała młodzieży szkolnej „§ 26 przepisów szkolonych, zabraniający uczniom należenia w charakterze członków do towarzystw sportowych, założonych dla ludzi dojrzałych i nie podlegających dyscyplinie szkolnej, zwłaszcza, że uczniowie bywają przy tym wciągani do rzeczy nie dających się pogodzić z obowiązkami uczniów, a sposób uprawiania sportów, wyczerpujących nad miarę ich młode siły i pochłaniający zbyt wiele czasu, przynosi nieraz wprost szkodę ich zdrowiu i postępom”[12]. Uważano, że sport służy tylko do śrubowania

[10] *Mała encyklopedia sportu*, red. K. Hądzelek, t. 2, Warszawa 1984, s. 439.
[11] D. Dudek, *Pojęcie sportu*..., s. 28–29.
[12] Ibidem.

wyników, osiągania rekordów, co nie sprzyja zachowaniu higieny i zdrowia. Tezę tą poparł w 1909 r. podczas Polskiego Kongresu Pedagogicznego Kazimierz Wyrzykowski[13].

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości i zmianie prawa, młodzież została dopuszczona do sportu, rywalizacji i umożliwiono jej wstępowanie do klubów sportowych. Jednak w 1926 r. wprowadzono zakaz udziału młodzieży w sporcie, a w 1927 r. ukazało zarządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, które zabraniało młodzieży szkolnej przynależności do pozaszkolnych klubów sportowych[14].

Sport i kultura fizyczna zajmowały istotne miejsce w życiu społecznym na ziemiach polskich już pod zaborami. W II Rzeczypospolitej stanowiły ważny element procesu odbudowy państwa po latach zaborów oraz narzędzie kształtowania społeczeństwa. W realiach odradzającej się Polski aktywność fizyczna była postrzegana nie tylko jako forma dbałości o zdrowie, lecz także jako środek wychowania obywatelskiego, dyscypliny społecznej oraz przygotowania obronnego młodego pokolenia. Szczególną rolę w tym zakresie odegrały organizacje młodzieżowe, wśród których Związek Harcerstwa Polskiego zajmował miejsce wyjątkowe.

Harcerstwo od ponad 115 lat jest związane z dziejami Polski. Liczni harcerze uczestniczyli w procesie odzyskiwania przez Polskę niepodległości, a następnie w zmaganiach o kształt jej granic. Harcerstwo pełniło funkcję organizacji formacyjnej wobec kolejnych pokoleń budowniczych i obrońców państwa, spośród których wielu poniosło ofiarę życia na różnych frontach. Związek Harcerstwa Polskiego w okresie dwudziestolecia międzywojennego był jedną z największych i najprężniej działających organizacji młodzieżowych w II Rzeczypospolitej, liczącą w przededniu II wojny światowej ok. 300 tysięcy członków. Głównym zadaniem ZHP było i nadal jest wychowanie młodzieży zgodnie ze wskazaniami prawa i przyrzeczenia harcerskiego oraz wspieranie rozwoju i kształtowanie charakteru człowieka poprzez stawianie wyzwań. Harcerstwo, odwołując się do idei wszechstronnego rozwoju jednostki, łączyło wychowanie moralne, intelektualne i fizyczne w spójny system oddziaływań wychowawczych. Sport oraz różnorodne formy aktywności ruchowej były integralną częścią programu harcerskiego, realizowaną zarówno w codziennej pracy drużyn, jak i podczas obozów, zlotów oraz ogólnopolskich wydarzeń organizacyjnych. Jako element metody wychowania harcerstwo wykorzystuje szeroko rozumiany ruch (gry, zabawy, sport,

[13] K. Wyrzykowski, *Wychowanie fizyczne w szkołach*, [w:] *Księga pamiątkowa II Polskiego Kongresu Pedagogicznego odbytego w dniach 1 i 2 listopada 1909 r. we Lwowie*, oprac. J. Kornecki, Lwów 1910, s. 132.
[14] Z. Grot, J. Gaj, *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, Warszawa – Poznań 1973, s. 251.

wędrówki, rajdy), aby pomóc w prawidłowym rozwoju fizycznym człowieka, ale także by przygotować go do pokonywania różnego rodzaju trudności[15].

Początki ruchu harcerskiego sięgają tajnych organizacji skautowych, które od 1909 r. działały na terenie trzech zaborów. Dbałość o sprawność fizyczną wywodziła się z założeń wychowawczych zaproponowanych przez założyciela skautingu R. Baden-Powella, a w harcerstwie rozwinęła się w nawiązaniu do tradycji Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół". Przy nich to na terenie Galicji powstawały drużyny skautowe, które następnie przyjęły nazwę harcerskich. w 1920 r. doszło do zjednoczenia organizacji skautowych na ziemiach polskich[16], a powstały Związek Harcerstwa Polskiego brał czynny udział w wielu aspektach życia publicznego kraju.

Obraz międzywojennego harcerstwa jest często idealizowany, co wynika z upływu stosunkowo długiego czasu oraz braku liczniejszych badań naukowych tego okresu. Nadal jedną z najlepszych syntez odnoszących się do tego okresu jest praca Wacława Błażejewskiego *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, która jest rozwinięciem jego publikacji z 1933 r., wydanej z okazji 25-lecia harcerstwa pt. *Historia harcerstwa polskiego*. Podobnie jest, jeżeli chodzi o opracowania poświęcone sportowi dzieci i młodzieży w II Rzeczypospolitej, czy ogólnej syntezie zjawiska wychowania fizycznego i sportu w Polsce w latach 1918–1939.

Pomimo znaczenia, jakie sport odgrywał w programie działania harcerstwa, zagadnienie to nie doczekało się dotąd całościowego i pogłębionego opracowania naukowego. Dotychczasowe badania koncentrowały się głównie na rozwoju organizacyjnym Związku Harcerstwa Polskiego, udziale harcerzy i harcerek w odzyskaniu i zachowaniu niepodległości czy zagadnieniach ideologicznych, marginalizując problematykę kultury fizycznej i sportu jako autonomicznego obszaru analizy. Tymczasem aktywność sportowa harcerzy stanowiła ważne pole oddziaływania wychowawczego oraz istotny element szerszego procesu rozwoju sportu w II Rzeczypospolitej.

Niniejsza praca przedstawia aktywność sportową jednostek harcerskich oraz poszczególnych harcerek i harcerzy, a także udział członków i działaczy ZHP w ruchu sportowym II Rzeczypospolitej, ukazując znaczący wkład harcerstwa w rozwój sportu i kultury fizycznej w latach 1920–1939. Stosowane wówczas metody pracy wychowawczej kierowane do młodzieży z różnych warstw społecznych, a także opracowania teoretyczne działaczy harcerskich, odnoszące się do idei i metod kształtowania tężyzny fizycznej, pomimo tego, że

[15] *Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1936, s. 1.
[16] W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015, s. 70.

pochodzą z odległych lat, mogą nadal służyć jako inspiracja dla obecnie działających organizacji skautowych i sportowych w celu tworzenia programów wychowania i konstruowania rozwiązań systemowych do pracy nad tężyzną fizyczną i zdrowiem publicznym młodych osób. Zdaniem autora temat ten dotychczas został zbadany na gruncie nauki w niewielkim stopniu i nie został opisany w istniejącej literaturze.

Stan badań

Dotychczas w literaturze temat ten nie był poruszany jako osobne zagadnienie w odniesieniu do całej organizacji, a jeżeli był poruszany, to tylko w ograniczonym zakresie w monografiach lub artykułach dotyczących zarysu dziejów pewnych środowisk harcerskich (drużyn, hufców, chorągwi), opisujących krótki okres lub niewielki teren działalności. Wśród opracowań, które poruszają temat sportu i wychowania fizycznego w harcerstwie są prace: Jerzego Gaja i Kajetana Hądzelka *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*[17], gdzie znajduje się rozdział poświęcony Związkowi Harcerstwa Polskiego, przedstawiający ogólny zarys jego działalności w zakresie kultury fizycznej. J. Gaj podkreśla dalszą potrzebę badań nad wychowaniem fizycznym i sportem w harcerstwie. Prof. Tadeusz Maszczyk w swojej pracy habilitacyjnej *Wychowanie fizyczne w harcerstwie* poruszył temat wychowania fizycznego i sportu w harcerstwie jednak w odniesieniu do lat 1920–1939 ograniczył się tylko do krótkiej faktografii, gdyż historia sportu i harcerstwa nie była przedmiotem pracy autora. Stanisław Zaborniak napisał artykuł *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej*, w którym przedstawił działalność najliczniejszych i najprężniej działających HKS-ów oraz ich sportowy dorobek. Głównie skupił uwagę na HKS „Varsovia" i „Czuwaj" Przemyśl, nie zaś na całokształcie działań organizacji. Kamil Wais w swojej pracy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem prof. A. Andrusiewicza *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, mocno zaakcentował znaczenie i dał zarys dziejów działalności sportowej w harcerstwie. Jednak jako że celem jego pracy było przedstawienie syntezy dziejów całej organizacji, głównie porusza on zagadnienia dotyczące całokształtu pracy wychowawczej i jej organizacji, nie skupiając się na konkretnym interesującym nas aspekcie sportu i wf. Grażyna Biczysko przygotowała pracę doktorską pod kierunkiem dr. hab. M. Szczerbińskiego *Kultura fizyczna w Związku Harcerstwa Polskiego do września 1939 roku*. Praca nie została opublikowana w całości, lecz tylko jako cykl artykułów, które w formie fragmentarycznej przedstawiają zjawiska sportu i wf w ZHP. Znajdujemy w nim artykuły:

[17] J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997.

Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie w latach 1918–1939, *Geneza sportu strzeleckiego w ZHP w okresie międzywojennym*[18]*, Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w Związku Harcerstwa Polskiego w Drugiej Rzeczypospolitej*[19]*, Wkład ZHP w rozwój sportów wodnych w II Rzeczypospolitej*[20] oraz *Wychowanie fizyczne w Związku Harcerstwa Polskiego w latach międzywojennych realizowane poprzez obozy letnie*[21]*, Geneza sportu strzeleckiego w ZHP w okresie międzywojennym*[22]. Mieczysław Rokosz i Lesław Dall w monografii *Harcerstwo zakopiańskie w latach 1913–1945* zaprezentowali pracę Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zakopanem od powstania jako samodzielnego klubu do jego zawieszenia w 1939 r., jest to jedyna praca, która całościowo przedstawia działalność jednego z licznych Harcerskich Klubów Sportowych. O narciarstwie w harcerstwie, a dokładniej o Harcerskim Klubie Narciarskim w Warszawie, pisali J. Chełmecki, R. Gawkowski w artykule *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*[23]. Cenną pracą prezentującą dorobek lotniczy harcerstwa jest praca pod redakcją Andrzeja Glassa *Na harcerskich skrzydłach*[24]. Godną uwagi jest też praca doktorska Magdaleny Rzepki napisana pod kierunkiem prof. J. Kamińskiej *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*[25], gdzie duża część poświęcona jest działaniu ZHP w obszarze lotnictwa i szybownictwa.

Wśród prac będących próbami syntezy historii harcerstwa zwracają uwagę W. Błażejewskiego *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*[26], opublikowana po raz pierwszy jeszcze w okresie międzywojennym, E. Sikorskiego *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*[27], gdzie autor poświęca dużo uwagi harcerstwu wodnemu i morskiemu, a także wyczynom polskich szybowników podczas Jamboree, oraz najnowsza –

[18] G. Biczysko, *Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] Z *dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*, red. W. Kukla, M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 2003. s. 63–67.

[19] G. Biczysko*, Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w Związku Harcerstwa Polskiego w Drugiej Rzeczypospolitej,* [w:] *Z dziejów kultury fizycznej w Polsce do 1945 r.*, red. R. Urban, L. Nowak, J. Eider, Gorzów Wlkp. 2016.

[20] G. Biczysko*, Wkład ZHP w rozwój sportów wodnych w II Rzeczypospolitej*, [w:] z *najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 4, Gorzów Wlkp. 2000, s. 114.

[21] G. Biczysko, *Wychowanie fizyczne w Związku Harcerstwa Polskiego w latach międzywojennych realizowane poprzez obozy letnie*, „Rocznik Lubuski" t. 40: 2014, cz. 2.

[22] G. Biczysko, *Geneza sportu strzeleckiego w ZHP w okresie międzywojennym*, [w:] z *najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, red. L. Nowak, t. 6, Gorzów Wlkp. 2004, s. 207–208.

[23] J. Chełmecki, R. Gawkowski, *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka" 2021, t. 4, nr 2, s. 57.

[24] *Na harcerskich skrzydłach*, red. A. Glass, Bielsko-Biała – Warszawa 2021.

[25] M. Rzepka, *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*, praca doktorska pod kier. prof. J. Kamińskiej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2023.

[26] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.

[27] E. Sikorski, *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1989.

W. Hausnera i M. Wierzbickiego *Sto lat harcerstwa*[28], gdzie wspomina się o harcerskich zawodach sportowych, współpracy z PUWFiPW oraz o Harcerskich Klubach Sportowych, jednak we wszystkich przypadkach informacje te są ograniczone do aspektu organizacyjnego, bez głębszej analizy zjawiska sportu w działalności ZHP i jego wpływu na młodzież.

Cel i zakres badań

Związek Harcerstwa Polskiego jako organizacja wychowawcza ma znaczne zasługi na wielu płaszczyznach. Sport znalazł w niej ważne miejsce jako element metody wychowania młodzieży. W dostępnej literaturze brak opracowań podejmujących tematykę sportu w organizacjach harcerskich, sportu w metodzie harcerskiej lub udziału ZHP w sporcie powszechnym II Rzeczypospolitej. W dostępnej literaturze przedmiotu można znaleźć informacje o udziale lokalnych Harcerskich Klubów Sportowych w strukturach hufców lub rywalizacji na poziomie lokalnym oraz wzmianki w opisie dziejów stowarzyszeń sportowych i klubów sportowych o tym, że ich tradycje wywodzą się z Harcerskich Klubów Sportowych czy Harcerskich Klubów Narciarskich. Pomimo tego, że w okresie międzywojennym młodzież szkolna i akademicka miała zakaz przynależności do klubów sportowych oraz udziału w rywalizacji, gdyż uznano to za gorszące i mogące demoralizować młodzież, ZHP wykorzystywało sport w pracy wychowawczej, a harcerki i harcerze uczestniczyli w sporcie powszechnym. Już samo to nasuwa wiele pytań, choćby takich, w jaki sposób organizacja uzyskała zgodę na taki sposób działania i rozwoju zainteresowań sportowych swoich członków. Ponieważ nie istnieją opracowania podjętego przez autora tematu, praca w założeniu powinna w tym zakresie stanowić uzupełnienie opisu dziejów harcerstwa i sportu. Uzyskane informacje mogą też stanowić cenne wskazówki dla realizowanej obecnie pracy wychowawczej przez młodzieżowe kluby sportowe i organizacje harcerskie.

Autor podejmując badania w następujący sposób określił jego cele, problem badawczy, hipotezę i pytania badawcze.

Cel poznawczy: Opis działań Związku Harcerstwa Polskiego i jego wpływu na popularyzację sportu w Polsce w latach 1920–1939.

Cel teoretyczny: Poznanie i opis ogólnych zasad występujących w procesie popularyzacji i kształtowania postaw młodzieży dotyczącej sportu.

[28] W. Hausner, M. Wierzbicki, *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015.

Cel aplikacyjny: Uzupełnienie niezbadanych dotychczas aspektów w historii kultury fizycznej II Rzeczypospolitej w latach 1920–1939. Przedstawienie udziału ZHP w procesie upowszechniania sportu wśród młodzieży. Uzupełnienie opisu dziejów ZHP w zakresie działań związanych z kulturą fizyczną i sportem w latach 1920–1939. Wyniki badań mogą posłużyć organizacjom harcerskim i skautowym do konstrukcji programów i opracowania materiałów metodycznych do pracy wychowawczej z zakresu wychowania fizycznego i sportu.

Problem badawczy – w jakim stopniu Związek Harcerstwa Polskiego miał wpływ na spopularyzowanie i rozwój sportu w Polsce międzywojennej?

Problem naukowy – w jaki sposób Związek Harcerstwa Polskiego realizował idee i program wychowawczy poprzez sport i popularyzację sportu w społeczeństwie oraz w jakim stopniu przyczynił się do rozwoju sportu w II RP?

Pytania badawcze:

– W jaki sposób władze harcerskie formułowały cele kultury fizycznej i jak widziały miejsce sportu harcerek i harcerzy w dokumentach programowych?

– Jakie elementy metodyki harcerskiej służyły realizacji sportu?

– Jak sport został umiejscowiony w strukturach związku?

– Poprzez jakie formy pracy i przedsięwzięcia ZHP realizował zajęcia sportowe?

– Jakie osiągnięcia zanotowali harcerze-sportowcy oraz harcerskie kluby sportowe?

Hipoteza – Można sądzić, że Związek Harcerstwa Polskiego miał istotny wpływ na spopularyzowanie i rozwój sportu w Polsce w okresie międzywojennym.

Zakres badań został określony następująco:

Przedmiotowy: Przedmiotem badań jest zjawisko uprawiania sportu, umiejscowienia sportu w programie i strukturze organizacji, organizacji zawodów sportowych oraz popularyzacji sportu w II Rzeczypospolitej przez ZHP.

Czasowy: Dotyczy on lat 1920–1939 (od pełnego zjednoczenia organizacji skautowych i harcerskich na terenie odradzającej się Rzeczypospolitej do wybuchu drugiej wojny światowej).

Przestrzenny: Praca obejmuje tematykę uprawiania sportu przez harcerzy na terenie II Rzeczypospolitej oraz udział harcerzy w międzynarodowych imprezach skautowych i sportowych poza granicami Polski.

Metody i techniki badawcze

Opierając się na *Metodologii historii*[29] J. Topolskiego i artykule K. Toporowicza *Elementy metodologii badań historycznych w naukach o kulturze fizyczne*[30] autor wybrał następujące metody badawcze.

W celu rozwiązania przyjętych problemów badawczych autor postanowił zastosować metodę historyczną, a dla ustalania faktów: metody – indukcyjną, bezpośrednią, rekonstrukcji – dekodowania (odczytywania źródeł) i porównawczą.

Spośród technik badawczych zostały wykorzystane: analiza dokumentów, analiza treści, analiza materiałów źródłowych i literatury, krytyka źródeł.

Praca opiera się na analizie źródeł zastanych, źródeł pisanych, takich jak dokumenty, rozkazy, publikacje, prace nieopublikowane o charakterze naukowym i wspomnieniowym, prasa, kroniki oraz relacje.

Najważniejszymi zespołami archiwalnymi wykorzystanymi w pracy były: „Zespół akt ZHP z l. 1919–1939" w Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), oraz znajdujące się w Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, Muzeum Harcerstwa w Warszawie, Centralnym Archiwum Wojskowym, a także w Narodowym Archiwum Cyfrowym, Archiwum Narodowym w Tarnowie, Archiwum Narodowym w Przemyślu i Archiwum Państwowym w Katowicach.

Uzupełnieniem uzyskanych w ten sposób informacji są dokumenty odszukane w efekcie kwerend w innych instytucjach, materiały z prasy oraz literatura przedmiotu. Szczególnie przydatne okazały się bazy zdigitalizowanych danych, takie jak Archiwumharcerskie.pl, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Śląska Biblioteka Cyfrowa i serwis Polona.pl.

Istotną rolę odegrały również źródła niepisane, w tym liczne niepisane źródła ikonograficzne: zdjęcia, ryciny, źródła falerystyczne (medale, puchary, odznaki) oraz materiały weksylologiczne (sztandary i proporce). Zostały wykorzystywane także archiwalne dokumenty osobiste.

Do poszukiwania źródeł wykorzystano również wyszukiwarki internetowe oraz sztuczną inteligencję takie jak: Google Scholar, Mendeley, ChatGPT.

[29] J. Topolski, *Metodologii historii,* Warszawa 1968.

[30] K. Toporowicz, *Elementy metodologii badań historycznych w naukach o kulturze fizycznej*, [w:] *Metody empiryczne w naukach o kulturze fizycznej*, pod red. H. Grabowskiego, AWF Kraków 1996.

Konstrukcja pracy

Praca ma charakter monografii naukowej, obejmującej całościowo temat „Sport w ZHP w latach 1920–1939". Rozdziały zostały ujęte problemowo i opracowane chronologicznie.

I rozdział **Powstanie harcerstwa i jego rozwój na tle dziejów sportu w początkach XX w.**

Rozdział poświęcony jest genezie ruchu skautowego na ziemiach polskich oraz uwarunkowaniom rozwoju sportu i kultury fizycznej w społeczeństwie polskim. Przedstawiono w nim także zarys rozwoju sportu w okresie dwudziestolecia międzywojennego, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca i roli kultury fizycznej w ruchu harcerskim do 1920 r.

II rozdział **Sport i kultura fizyczna w programie harcerstwa**

Rozdział zawiera analizę miejsca sportu i kultury fizycznej w dokumentach programowych Związku Harcerstwa Polskiego. Przedstawiono w nim ich usytuowanie w metodyce harcerskiej oraz wskazania zawarte w dokumentach dotyczące sposobów wykorzystywania i realizowania aktywności sportowej w pracy wychowawczej. Ponadto zaprezentowano narzędzia metodyczne służące realizacji wychowania fizycznego i sportu w działalności ZHP.

III rozdział **Realizacja programu rozwoju fizycznego i sportu w harcerstwie**

Rozdział poświęcony jest analizie organizacyjnych i programowych podstaw rozwoju sportu oraz kultury fizycznej w Związku Harcerstwa Polskiego. W pierwszej części omówiono podstawy prawne oraz strukturę organizacyjną ZHP, sprzyjającą realizacji programu wychowania fizycznego i sportu w działalności harcerskiej. Następnie przedstawiono dyscypliny sportowe najczęściej rozwijane w środowisku harcerskim, a także formy ich realizacji podczas imprez harcerskich, w tym zlotów i innych wydarzeń programowych. Osobną część poświęcono działalności harcerskich klubów sportowych, takich jak Harcerskie Kluby Sportowe (HKS) oraz Harcerskie Kluby Narciarskie (HKN), które stanowiły ważne zaplecze organizacyjne dla aktywności sportowej harcerzy. W końcowej części rozdziału przeanalizowano obecność problematyki wychowania fizycznego i sportu harcerskiego w prasie oraz literaturze harcerskiej, wskazując na jej znaczenie w kształtowaniu ideowych i programowych podstaw aktywności fizycznej w ZHP.

IV rozdział **Próba oceny wkładu Związku Harcerstwa Polskiego w rozwój sportu polskiego w II Rzeczypospolitej**

W ostatnim rozdziale przedstawiono biogramy najwybitniejszych działaczy harcerskich związanych z rozwojem sportu i kultury fizycznej. Zaprezentowano ich działalność na tle rozwoju sportu w Związku Harcerstwa Polskiego, ukazując zarówno ich wkład organizacyjny,

jak i wychowawczy. Rozdział zamyka syntetyczne podsumowanie, zawierające próbę oceny wkładu ZHP w rozwój sportu w Polsce w latach 1920–1939.

Praca zawiera aneks, który jest uzupełnieniem treści zawartych w rozdziałach pracy.

Rozdział 1. Powstanie harcerstwa i jego rozwój na tle dziejów sportu w początkach XX w.

1.1. Geneza ruchu skautowego na ziemiach polskich pod zaborami

Początki ruchu skautowego na świecie sięgają 1907 roku, kiedy gen. Robert Baden-Powell[31] zorganizował obóz doświadczalny dla chłopców na wyspie Brownsea w hrabstwie Dorset. Uznaje się to za oficjalny początek skautingu w Anglii. Rok później, w 1908 r. ukazała się książka Baden-Powella *Skauting dla chłopców* (*Scouting for Boys*) – pierwszy skautowy podręcznik.

Jego autor definiuje scouting następująco „Jest to gra, w której starsi bracia (lub siostry) mogą stworzyć dla swych młodszych braci zdrowe otoczenie i zachęcić ich do zdrowych zajęć, które dopomogą im rozwinąć w sobie cnoty obywatelskie. Skauting porywa najsilniej przez poznawanie przyrody i puszczaństwo, zajmuje się jednostką, nie gromadą. Rozwija cechy intelektualne zarówno jak czysto fizyczne lub czysto moralne”[32].

Baden-Powell sposób pracy z młodzieżą oparł na doświadczeniach wykorzystania młodych chłopców w obronie twierdzy Mafeking podczas II wojny burskiej w latach 1899–1900 oraz sięgnął do doświadczeń Ernesta Thompsona Setona[33], który w 1902 r. utworzył pierwszą jednostkę Woodcraft Indians, mającą wychować młodzież na łonie natury poprzez przeżywanie przygód i obrzędów, samorozwój, obozownictwo i samorząd chłopców pod przewodnictwem dorosłych[34].

W późniejszych latach metoda skautowa otrzymała konkretną definicję: „Metoda skautowa to sposób samowychowania, które dokonuje się w konkretnym działaniu – poprzez grę, zabawę i wspólną pracę w małych grupach. Proces ten podlega kanonom skautowego Prawa i Przyrzeczenia oraz wymaga stałego kontaktu z przyrodą. Stopniowane samowychowanie stymulują programy organizacji skautowych dostosowane do potrzeb

[31] Robert Baden-Powell (1957–1941) – brytyjski generał, pisarz, twórca ruchu skautowego. Naczelny skaut świata.
[32] R. Baden-Powell, *Aids to Scoutmastership*, Londyn 1920, s. 17.
[33] Ernest Thompson Seton (1860–1946) – kanadyjsko-amerykański przyrodnik, pisarz i ilustrator, jeden z prekursorów nowoczesnego ruchu wychowania młodzieży na łonie natury. Twórca organizacji Woodcraft Indians (1902), propagującej wychowanie poprzez kontakt z przyrodą, samodzielność i kodeks moralny inspirowany kulturą rdzennych mieszkańców Ameryki Północnej. Jego idee wywarły istotny wpływ na kształtowanie się skautingu, m.in. na koncepcje Roberta Baden-Powella. w latach 1910–1915 naczelnik Boy Scouts of America. w 1915 r. założył organizację Woodcraft-Chivalry (Rycerstwo Puszczańskie), którą w 1917 r. przekształcił w The Woodcraft League of America (Puszczańska Liga Ameryki).
[34] T. Wyrwalski, *Rozwój idei puszczańskiej w skautingu 1902–1939*, Kraków 1988, s. 5–9.

rozwojowych każdej grupy wiekowej”[35]. Celem ruchu skautowego jest przyczynianie się do rozwoju młodych ludzi w taki sposób, by w pełni mogli wykorzystać swoje możliwości fizyczne, umysłowe, społeczne i duchowe jako jednostki, jako odpowiedzialni obywatele i jako członkowie wspólnot lokalnych, narodowych i międzynarodowych.

W 1929 r., w publikacji *Scouting and Youth Movements* Baden-Powell napisał: „Ruch jest nie-militarny, nie-polityczny, nie-sekciarski, nie-klasowy. Naszym pragnieniem jest pomóc chłopcu – a przede wszystkim uboższemu chłopcu – do osiągnięcia sposobności, której w przeszłości zbyt często mu brakowało, stania się szanującym siebie, szczęśliwym, cieszącym się powodzeniem obywatelem, przesiąkniętym ideą służby bliźnim”[36].

Pierwsza informacja o nowym ruchu młodzieżowym w Anglii ukazała się na ziemiach polskich w wychodzącym we Lwowie dzienniku „Słowo Polskie” w dn. 16 i 17 XI 1909 r., gdzie pod tytułami „Bi-bi” i „Bi-es” ukazały się dwa artykuły, w których autor Edmund Naganowski, podał społeczeństwu polskiemu pierwszą wiadomość o powstałej zaledwie przed rokiem organizacji młodzieży, zwanej skautingiem. Artykuł ten, oparty na informacjach od twórcy skautingu Roberta Baden-Powella, zapoczątkował działania w kierunku powstania skautingu, a następnie harcerstwa polskiego[37].

Na ziemiach polskich pod zaborami te wiadomości zainteresowały organizacje skupiające młodzież w związkach czy stowarzyszeniach. Uznały one metodę skautową za przydatną dla realizacji swoich zadań statutowych, którymi w zależności od organizacji były to działania samokształceniowe, wychowawcze, paramilitarne, sportowe lub zawodowe[38]. Organizacje te przed wybuchem i wojny światowej mogły działać półjawnie, pod patronatem stowarzyszeń sportowych takich jak „Sokół”, oświatowych lub kościelnych, jednak większość tych organizacji młodzieżowych działała w konspiracji. Skautingiem zainteresowało się „Zarzewie”, organizacja niepodległościowa, która za swój cel uznała przygotowanie młodzieży do walki zbrojnej o niepodległość. Od 1909 r. wprowadziła ona elementy systemu skautowego do pracy Oddziałów Ćwiczebnych tajnego Polskiego Związku Wojskowego[39]. Samo

[35] W. Czarnota, *Metoda skautowa*, „Słownik Antropologii i Socjologii Kultury”, ht ps://ozkultura.pl/wpis/3118/16 [dostęp: 30 VIII 2024].
[36] R. Baden-Powell, *Scouting and Youth Movements, Benn's Sixpessy Library*, nr 82, London 1929, s. 79 [za:] „Harcmistrz” 1929, nr 8–9, s. 94.
[37] W. Błażejewski, Z *dziejów harcerstwa…*, s. 19.
[38] G. Nowik, *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922*, Warszawa 2019, s. 17.
[39] Ibidem.

„Zarzewie" nie było jednak na tyle dużą organizacją, aby móc samodzielnie rozpropagować idee wychowania skautowego, stąd zwróciło się o pomoc do „Sokoła".

Największe zasługi dla rozwoju polskiego skautingu wniósł Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich, który dysponował majątkiem, infrastrukturą i był bardzo rozwiniętą organizacją działającą na terenie trzech zaborów, a także dysponował wykształconą kadrą.

Materiały otrzymane przez Edmunda Naganowskiego, które posłużyły mu do przygotowania artykułu o skautingu, zostały następnie przekazane sekretarzowi T. G. „Sokół" Stanisławowi Biedze. W czasie prowadzonych przez niego pertraktacji z „Zarzewiem" materiały te udostępniono działaczom tej organizacji do wykorzystania. Po ich szczegółowej analizie władze „Zarzewia", dostrzegając możliwość adaptacji wybranych metod pracy skautowej w Oddziałach Ćwiczebnych, podjęły decyzję o ich upowszechnieniu. Przekład podręcznika twórcy skautingu, gen. Robert Baden-Powella *Scouting for Boys* zlecono członkowi tej organizacji Andrzejowi Małkowskiemu[40]. w ten sposób doszło do powstania w 1911 r. książki *Scouting jako system wychowania młodzieży na podstawie dzieła Generała Baden-Powella*[41].

Istotny wpływ na ideologię przyszłego harcerstwa wywarło stowarzyszenie „Eleuteria"[42] (a następnie „Eleusis"), które upatrywało szansę na odzyskanie przez Polskę niepodległości w pracy moralnej i samodoskonaleniu realizowanych przez wcielanie w życie haseł poczwórnej wstrzemięźliwości (od alkoholu, tytoniu, rozpusty i hazardu)[43]. „Elsowie dostrzegali w skautingu szansę upowszechnienia wśród młodzieży zasad etycznych i dlatego włączyli do drużyn skautowych szkolne koła prowadzonego przez siebie Związku Nadziei, a sami stanęli do pracy skautowej, gdziekolwiek się znaleźli. Z tych samych powodów w zaborze pruskim w organizowanie skautingu zaangażowały się Towarzystwa Młodzieży Polsko-Katolickiej[44]. 26 II 1911 r., na posiedzeniu Grona Nauczycielskiego „Sokoła–Macierzy", A. Małkowski wygłosił referat o skautingu i w tym gremium zapadła decyzja

[40] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 25.
[41] A. Małkowski, *Scouting jako system wychowania młodzieży na podstawie dzieła Generała Baden-Powella*, Lwów 1911.
[42] „Eleuteria" (z greckiego: wolność) – stowarzyszenie abstynenckie, propagujące wstrzemięźliwość od alkoholu; założone w 1902 r. przez Wincentego Lutosławskiego. w 1911 r. zmieniło nazwę na „Wyzwolenie". w tym też czasie opracowało statut i zorganizowało stowarzyszenie młodzieży szkół średnich – Związek Nadziei. w 1903 r. z „Eleuterii" wyodrębniło się stowarzyszenie „Eleusis" upowszechniające zasadę poczwórnej wstrzemięźliwości: od alkoholu, tytoniu, hazardu i rozpusty.
[43] G. Nowik, op. cit., s. 19.
[44] Ibidem.

o utworzeniu skautingu na ziemiach polskich. Poparcia dla tej idei udzielił naczelnik „Sokoła" dr Kazimierz Wyrzykowski, który pozwolił na zorganizowanie w okresie od marca do maja 1911 r. pierwszego kursu instruktorskiego. 21 V 1911 r. powstała we Lwowie Komenda Skautowa z dr. K. Wyrzykowskim jako naczelnikiem. Oficjalnie pierwsze 4 drużyny skautowe powstały 22 V 1911 r. we Lwowie powołane rozkazem przez Andrzeja Małkowskiego[45].

Pierwsze oficjalne i formalne określenie misji polskiego skautingu zostało zawarte w uchwale Zjazdu Drużynowych we Lwowie w marcu 1912 r. Stwierdzono w niej, że skauting jest „systemem wszechstronnego obywatelskiego wychowania pozaszkolnego" i obejmuje zarówno wychowanie fizyczne, jak i umysłowe oraz moralne[46].

W Kongresówce 10 X 1910 r. w Warszawie powstała drużyna skautowa, założona przez Edmunda Nebela, profesora gimnastyki w Gimnazjum Witolda Wróblewskiego, później uznana za najstarszą drużynę w Polsce (obecnie 27 WDH im. Szymona Konarskiego).

Skauting spełnił ważna rolę w podtrzymaniu ducha narodowego dzięki pracy z młodzieżą. Prof. Stanisław Łempicki w swojej pracy napisał: „Idea skautowa została na ziemiach polskich jakby spolszczona, unarodowiona po myśli naszych tradycji wychowawczych"[47]. Słowo skaut zamieniono na harcerz, spolszczono także szereg innych nazw odnoszących się do pracy harcerskiej. Natomiast pozostawiono metody pracy, które proponował Baden-Powell.

Tadeusz Strumiłło pisząc w 1919 r. o A. Małkowskim w „Harcmistrzu" podkreślał jego upór do stosowania polskiej nomenklatury: „Na razie wprowadzajmy tylko treść polską do życia uczuciowego i umysłowego na miejsce treści angielskiej, formy jednak zachowajmy możliwie jak najwierniej baden-powellowskie. Gdyby nie bezwzględny upór Małkowskiego w tym punkcie, kto wie jakim już dotąd nasze Harcerstwo uległoby wypaczeniom i ile odrębnych lokalnych wariacji by natworzyło…"[48].

Trafnie podkreślił to w swojej pracy Kamil Wais, „Zasługą koncepcji Baden-Powella było to, że pojawiła się ona w odpowiednim czasie i trafiła na podatny dla jej rozwoju grunt. Koncepcja ta była kompleksowym systemem wychowawczym, więc polskie organizacje,

[45] Andrzej Juliusz Małkowski (1888–1919), założyciel harcerstwa polskiego, członek Naczelnej Komendy Skautowej we Lwowie (1911) i Związkowego Naczelnictwa Skautowego (1911–1912), założyciel i redaktor „Skauta" (1911–1912).
[46] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 33–34.
[47] S. Łempicki, *Polskie tradycje wychowawcze*, Warszawa 1936, s. 95.
[48] T. Strumiłło, *Andrzej Małkowski*, „Harcmistrz" 1919, nr 5, s. 65–66.

reprezentujące dotąd różne nurty i kierunki wychowania, potrafiły znaleźć w skautingu obszary, którymi były szczególnie zainteresowane. To z kolei spowodowało zauważalne zjednoczenie wysiłków w rozwój polskiego skautingu, który rzeczywiście uległ «spolszczeniu», głównie w sensie terminologii i treści programowych. Jednak fundamentalne założenie metodyczne i ideologiczne pozostały takie same”[49].

Szczegółowe opracowanie genezy harcerstwa i początków skautingu na ziemiach polskich przedstawiają w swoich pracach Marian Miszczuk *Geneza harcerstwa* (Warszawa 1985), Janusz Wojtycza, *Geneza i początki ruchu skautowego w Małopolsce.* [w:] z *dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006* (Rzeszów 2006) i Grzegorz Nowik *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922* (Warszawa 2019).

1.2. Zarys dziejów sportu na tle uwarunkować ustrojowych w II Rzeczypospolitej

Polskie organizacje i stowarzyszenia krzewiące kulturę fizyczną pod zaborami do 1918 roku

Na przełomie XIX i XX wieku sport na ziemiach polskich rozwijał się dynamicznie mimo braku suwerenności państwowej i znacznych ograniczeń stawianych przez administrację zaborczą. Szczególną rolę w kształtowaniu ruchu sportowego odegrała Galicja, gdzie korzystniejsze warunki autonomiczne umożliwiały Polakom legalną działalność w ramach stowarzyszeń o charakterze gimnastycznym, wychowawczym i sportowym. Pionierską funkcję spełniało Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”[50] we Lwowie, które od 1867 r. organizowało sekcje i oddziały w różnych miastach, propagując gimnastykę, ale też rozwijając systematycznie dyscypliny sportowe, takie jak szermierka, jazda konna, narciarstwo czy piłka nożna. Obok „Sokoła” znaczenie miały także inne towarzystwa, m.in. „Orzeł Biały”[51] w Krakowie, a także specjalistyczne stowarzyszenia łyżwiarzy (Krakowskie Towarzystwo Łyżwiarzy, Lwowskie Towarzystwo Łyżwiarzy [1869]), cyklistów (Lwowski i Krakowski Klub Cyklistów), wioślarzy (Krakowskie Towarzystwo Wioślarskie [1884]) i szermierzy (Towarzystwo Szermierzy we Lwowie [1886]), powstające w największych ośrodkach miejskich (Lwów, Kraków, Zakopane). Choć wiele z tych organizacji miało początkowo

[49] K. Wais, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, praca doktorska napisana pod kier. prof. dr. hab. A. Andrusiewicza, Rzeszów 2007, s. 23. Uniwersytet Rzeszowski

[50] Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” – pierwsze na ziemiach polskich stowarzyszenie gimnastyczne zał. w 1867 r. we Lwowie, mające na celu fizyczne i duchowe odrodzenie narodu poprzez kulturę fizyczną, [za:] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 433.

[51] Towarzystwo Gimnastyczne Krakowskie „Orzeł Biały” – jeden z pierwszych podmiotów propagujących uprawianie sportu, założone w 1870 r. w Krakowie.

charakter elitarny, związany ze środowiskiem mieszczańskim i inteligencją, z czasem ich struktura uległa demokratyzacji, a działalność zaczęła przybierać coraz wyraźniej charakter powszechny i wychowawczy[52].

Sport w Galicji stopniowo przekształcał się z domeny arystokratycznych klubów w nowoczesny ruch społeczny, w którym nacisk kładziono nie tylko na osiągnięcia fizyczne, ale też na wychowanie obywatelskie i moralne. Szczególnie doniosłą rolę odegrały Towarzystwa Zabaw Ruchowych[53], które wprowadziły uporządkowaną strukturę organizacyjną do dotąd spontanicznej aktywności fizycznej młodzieży. Ich działalność, inspirowana wzorami angielskimi i austriackimi, była efektem zaangażowania nauczycieli, inteligencji i samej młodzieży, co zaowocowało powstaniem wielu klubów sportowych, w tym takich jak „Czarni", „Lechia", „Cracovia", „Wisła" i „Pogoń". Początkowo jednosekcyjne (głównie piłkarskie), z czasem przekształcały się w kluby wielosekcyjne. Równolegle rozwijał się sport akademicki – w 1908 r. powołano Akademicki Związek Sportowy[54], który zainicjował profesjonalny rozwój sportu w środowiskach uczelnianych. W 1907 r. w Zakopanem utworzono również Sekcję Narciarską Towarzystwa Tatrzańskiego[55], propagując sporty zimowe[56].

W Królestwie Polskim rozwój sportu związany był z przemianami społeczno-gospodarczymi Warszawy końca XIX wieku. Wraz z rozrostem klasy średniej i inteligencji rosło zapotrzebowanie na formy aktywności fizycznej i towarzyskiej. W 1882 r. zalegalizowano Warszawskie Towarzystwo Wioślarskie, które – jako jedno z pierwszych nowoczesnych stowarzyszeń sportowych – odegrało znaczącą rolę w popularyzacji wioślarstwa, a jego członkowie wywodzili się głównie z elit miejskich: lekarzy, adwokatów, nauczycieli czy urzędników. W kolejnych latach powstawały kolejne organizacje, m.in. Warszawskie Towarzystwo Cyklistów czy Towarzystwo Łyżwiarskie, promujące sporty letnie i zimowe. Początek XX wieku przyniósł upowszechnienie sportu wśród młodzieży szkolnej, zwłaszcza piłki nożnej, czego wyrazem było powołanie w 1907 r. Warszawskiego Koła

[52] J. Gaj, K. Hądzelek, op. cit., s. 48.
[53] Towarzystwa Zabaw Ruchowych – Towarzystwo, będące organizacją społeczną założoną we Lwowie w 1905 r., zajmowało się popularyzacją sportu oraz różnych form aktywności ruchowej wśród młodzieży, a jego członkowie prowadzili również kursy dla nauczycieli ukierunkowane na upowszechnianie kultury fizycznej.
[54] Akademicki Związek Sportowy (AZS), organizacja sport. szkół wyższych, rozwijająca sport wyczynowy i masowy wśród studentów; zał. 1908 w Krakowie z inicjatywy m.in. A. Goetla, 1909 zatwierdzona przez Austro–Węgry. Źródło: https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Akademicki-Zwiazek-Sportowy;3866753.html [dostęp: 12 II 2026].
[55] SNTT – polska organizacja narciarska założona w IV 1907 r. w Zakopanem, z inicjatywy Stanisława Barabasza, Mieczysława Karłowicza i Mariusza Zaruskiego.
[56] J. Gaj, K. Hądzelek, op. cit., s. 48.

Sportowego – pierwszego wielosekcyjnego klubu sportowego w stolicy. Organizowano regularne zawody, mecze z drużynami z innych miast, a także biegi, turnieje tenisowe i lekkoatletyczne. W 1912 r. przeprowadzono w Warszawie pierwszy publiczny pokaz lotnictwa, a w następnych latach rozwijał się sport motocyklowy i automobilowy[57].

W Wielkopolsce oraz na Górnym Śląsku rozwój sportu napotykał większe trudności ze względu na politykę germanizacyjną władz pruskich. Organizacje sportowe o charakterze polskim działały często nielegalnie lub w ukryciu, wykorzystując ramy innych stowarzyszeń (np. chóralnych, religijnych, patriotycznych). W zaborze pruskim działalność sportowa rozwijała się już od drugiej połowy XIX wieku, początkowo w formie towarzystw gimnastycznych i amatorskich inicjatyw, a z czasem – w pierwszych dekadach XX wieku – w postaci bardziej sformalizowanych klubów sportowych. W 1862 roku w Poznaniu powstało Towarzystwo Gimnastyczne, a przed 1900 rokiem zawiązało się tam także pierwsze koło tenisowe. Szczególnie dynamiczny rozwój obserwowany był w zakresie sportów wodnych: wioślarstwa i turystyki wodnej. W 1904 roku utworzono Klub Wioślarski „04", a następnie – w 1912 roku – „Tryton", oba zrzeszające przedstawicieli ziemiaństwa i inteligencji, co pozwalało na szybki rozwój infrastruktury sportowej. Organizowano regaty, zabawy towarzyskie i wydarzenia patriotyczne. Wysokie koszty sprzętu i obiektów ograniczały jednak dalszą ekspansję tej dyscypliny, dlatego większym zainteresowaniem cieszyły się mniej kosztowne formy aktywności, takie jak piłka nożna czy lekkoatletyka. Już od 1907 roku zaczęły powstawać kluby piłkarskie, m.in. „Normania", „Warta", „Sparta", czy „Unia", działające w trudnych warunkach lokalowych i finansowych. Równolegle rozwijał się tenis – w 1913 roku powołano Związek Tenisowy Młodzieży Polskiej, a rok później powstał Poznański Klub Tenisowy. Mimo trudności organizacyjnych i dyskryminujących działań ze strony władz pruskich, polskie kluby sportowe pełniły istotną funkcję patriotyczną i wychowawczą, stanowiąc przestrzeń nie tylko dla aktywności fizycznej, ale także dla kształtowania postaw obywatelskich i narodowych [58].

W latach I wojny światowej, mimo niesprzyjających warunków, ruch sportowy nie zamarł – wprost przeciwnie, w wielu miejscach uległ instytucjonalizacji. Powstawały nowe kluby (m.in. KS „Polonia", KS „Korona", WKS „Legia" w Warszawie), rozwijały się organizacje akademickie i środowiskowe, a sport coraz wyraźniej nabierał wymiaru patriotycznego i obywatelskiego. W 1917 r. w Królestwie Polskim powołano Referat Higieny

[57] J. Gaj, K. Hądzelek, op. cit., s. 49–50.
[58] Ibidem, s. 52–53.

Szkolnej przy Tymczasowej Radzie Stanu, któremu powierzono m.in. opiekę nad wychowaniem fizycznym. Wszystkie te działania nie tylko ugruntowały pozycję sportu w życiu społecznym, ale także przygotowały struktury i kadry, które po odzyskaniu niepodległości stanowiły fundament ogólnopolskiego ruchu sportowego[59].

Stosunek państwa do kultury fizycznej i sportu od odzyskania niepodległości do przewrotu majowego (1918–1926)

W pierwszych latach niepodległości jednym z priorytetów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) było włączenie wychowania fizycznego do struktury ogólnokształcącej edukacji szkolnej. Już w 1918 r. powołano w ramach resortu specjalny Referat Wychowania Fizycznego, kierowany przez Wacława Osmólskiego. W kolejnym roku, w ramach dalszej reorganizacji, utworzono Wydział Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego, w którego strukturze znalazł się wspomniany referat. Działania te miały na celu przede wszystkim instytucjonalne umocowanie wychowania fizycznego w systemie szkolnym oraz zapewnienie jego trwałej obecności w programach nauczania, co stanowiło istotny element państwowej polityki oświatowej w okresie odbudowy niepodległego państwa[60]. W początkowym okresie funkcjonowania odrodzonego państwa polskiego zagadnienia związane z wychowaniem fizycznym i sportem pozostawały nie tylko w gestii Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, lecz również Ministerstwa Zdrowia Publicznego. w strukturach tego drugiego resortu powołano specjalny referat wychowania fizycznego, którym kierował Henryk Jeziorowski. Równolegle, przy ministerstwie utworzono Państwową Radę Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej (PRWFiKC), funkcjonującą w latach 1919–1922 jako ciało doradcze i opiniodawcze w zakresie polityki fizycznej oraz sportu, zarówno wobec resortu zdrowia, jak i oświaty. Jej działalność stanowiła próbę wypracowania spójnych kierunków rozwoju kultury fizycznej w kraju, który dopiero kształtował własne struktury administracyjne. W latach 1923–1925 kontynuowano wysiłki zmierzające do instytucjonalnego uregulowania zarządzania wychowaniem fizycznym i sportem, podejmując kolejne inicjatywy organizacyjne w tym zakresie[61].

[59] Ibidem, s. 51–52.
[60] E. Małolepszy, *Z dziejów organizacji i zarządzania kulturą fizyczną w Polsce w latach 1918–1998*, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie", Seria: Kultura Fizyczna, z. 4: 2001, s. 87–88.
[61] Ibidem, s. 88–89.

W latach 20. XX wieku elity polityczne, społeczne i wojskowe podejmowały próby wprowadzenia ustawowych regulacji dotyczących powszechnego obowiązku wychowania fizycznego. Już 20 października 1920 roku wyżsi oficerowie Oddziału III Sztabu Generalnego Ministerstwa Spraw Wojskowych opracowali wstępną koncepcję ustawy zatytułowanej *O obowiązkowym wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym młodzieży*. Projekt ten, ze względu na autorstwo i cel, był wyraźnie osadzony w perspektywie wojskowej – dominowały w nim elementy przygotowania obronnego, co rzutowało na jego charakter. W latach 1921–1922 kontynuowano prace koncepcyjne, które zaowocowały nową wersją projektu ustawy, noszącą tytuł *O obowiązkowym wychowaniu fizycznym i o powszechnym przysposobieniu dla obrony Rzeczypospolitej*. Zgodnie z założeniami nowej propozycji, wychowaniem fizycznym miała zostać objęta młodzież obu płci, a zajęcia ruchowe planowano włączyć do programów nauczania wszystkich typów szkół. Dodatkowo, młodzież w wieku 14–21 lat miała uczestniczyć w specjalnych kursach i obozach organizowanych przez instytucje samorządowe oraz organizacje społeczne[62]. W odniesieniu do chłopców od 16. roku życia projekt zakładał obowiązkowe przysposobienie wojskowe, rozumiane jako element fizycznego i moralnego przygotowania do służby wojskowej. W kręgach wojskowych przeważało przekonanie, że poprzez odpowiednie szkolenie fizyczne młodzież uzyska cechy niezbędne do pełnienia ról obywatelskich – odporność, wytrwałość oraz gotowość do poświęceń na rzecz państwa. Jednakże projekt ten nie uzyskał aprobaty środowisk sportowych i medycznych, które krytykowały zbyt silne powiązanie wychowania fizycznego z celami militarnymi. Nawet próby formalnego oddzielenia obu komponentów – wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego – nie przekonały krytyków. Dodatkowym źródłem kontrowersji były kwestie polityczne – projekt zakładał objęcie programem przysposobienia wojskowego również przedstawicieli mniejszości narodowych, wśród których działały ugrupowania o postawach nacjonalistycznych i antypaństwowych.

Pod koniec 1924 roku przygotowano nowy projekt ustawy zatytułowany *O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego młodzieży i o przysposobieniu wojskowym*, który 12 października 1925 roku został przedłożony Sejmowi przez ministra spraw wojskowych Władysława Sikorskiego. Zarówno przedstawiciele wojska, jak i władz państwowych argumentowali, że głównym celem ustawy było wzmocnienie kondycji fizycznej oraz ukształtowanie odporności moralnej młodego pokolenia, co miało przełożyć się na

[62] T. Sumara, *Stosunek władz państwowych do rozwoju kultury fizycznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Health Promotion & Physical Activity" 2019, vol. 8, no 3, s. 17.

zwiększenie potencjału obronnego kraju. Pomimo tych założeń projekt spotkał się z oporem – ponownie najwięcej zastrzeżeń zgłaszały środowiska sportowe, krytykując brak rozdziału między wychowaniem fizycznym a przygotowaniem militarnym. Po przewrocie majowym w 1926 roku projekt ustawy utracił poparcie polityczne i nie został wdrożony[63].

W dniu 25 kwietnia 1925 roku rząd powołał Radę Naczelną Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego jako ciało społeczno-państwowe dla koordynacji działań w zakresie wf i pw[64]. Rada Naczelna Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego została utworzona przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Jej skład zdominowali przedstawiciele wojska oraz administracji państwowej. Podstawowym zadaniem omawianego organu stało się wyrażanie opinii w zakresie zagadnień związanych z wychowaniem fizycznym oraz przysposobieniem wojskowym. Instytucja ta pełniła również funkcję doradczą wobec poszczególnych ministerstw, przedstawiając im konkretne wnioski i postulaty legislacyjne. Równocześnie podejmowano działania na rzecz upowszechniania idei związanych z przygotowaniem społeczeństwa do obrony państwowej, jak również wspierano aktywność struktur administracji rządowej i samorządowej w tym obszarze. Mimo ambitnych założeń, działalność Rady ograniczyła się do jedynego posiedzenia, które odbyło się 28 marca 1926 roku. Na przeszkodzie dalszym pracom stanęła trudna sytuacja społeczno-polityczna, a przede wszystkim ograniczenia finansowe, które szczególnie dotknęły resort oświaty, przy którym instytucję tę ulokowano. Pomimo krótkiej aktywności samej Rady, jej powołanie przyczyniło się do intensyfikacji działań na rzecz popularyzacji wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego w kraju. W latach 1925–1926 na terenie całej Polski utworzono liczne wojewódzkie i powiatowe komitety WF i PW, co świadczyło o rosnącym społecznym zaangażowaniu. Społeczeństwo nie tylko dostrzegało potrzebę przygotowania obywateli do potencjalnej obrony państwa, ale również aktywnie wspierało stowarzyszenia zajmujące się przysposobieniem wojskowym – zarówno materialnie, jak i moralnie[65].

10 lutego 1926 r. na wniosek ministra spraw wewnętrznych Władysława Raczkiewicza, Rada Ministrów przyjęła uchwałę zapowiadającą przystąpienie rządu do prac nad ustawą o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego[66].

---

[63] Ibidem.
[64] Dz. Urz. RP Nr 9 z 1925 r. poz. 86.
[65] J. Wojtycza, *Zarys działalności Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1927–1939*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis". Folia 24. Studia ad Educationem Defensoriam Pertinentia i (2005), s. 101.
[66] K. Pindel, *Państwowy urząd wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w dziejach II RP (1927–1939)*, „PO-OC w Szkole" 1992, nr 4, s. 196.

Stosunek państwa do kultury fizycznej i sportu po przewrocie majowym (po 15 V 1926 do 1 IX 1939)

Po przewrocie majowym 1926 roku znaczenie kultury fizycznej w polityce państwowej wyraźnie wzrosło. Jej intensywny rozwój oraz upowszechnienie były rezultatem świadomej polityki władz, które traktowały sprawność fizyczną społeczeństwa jako element strategii wzmacniania państwa. W obliczu niepewnej sytuacji międzynarodowej II Rzeczpospolita dążyła do poprawy stanu zdrowia obywateli oraz do objęcia możliwie najszerszych grup przysposobieniem wojskowym, postrzeganym jako niezbędne przygotowanie do potencjalnych zagrożeń zewnętrznych.

Od początku istnienia niepodległego państwa polskiego przysposobienie wojskowe było ściśle powiązane z systemem edukacji, a jego fundamentem była młodzież szkolna. Szkolenia prowadzone były w formie dobrowolnej, w specjalnie utworzonych hufcach, do których mogli wstępować uczniowie po ukończeniu 16. roku życia. Program przygotowania wojskowego miał charakter dwustopniowy i obejmował zarówno ćwiczenia praktyczne – trwające zazwyczaj od trzech do czterech tygodni – jak i wykłady poruszające zagadnienia z zakresu podstawowej wiedzy wojskowej.

Choć zagadnienia przysposobienia wojskowego były obecne w polityce państwa już wcześniej, to po 1926 roku, dzięki zaangażowaniu Józefa Piłsudskiego oraz jego najbliższego otoczenia, uległy one znacznemu wzmocnieniu. Inicjatywy podejmowane przez władze miały na celu zarówno rozwój wychowania fizycznego, jak i budowanie postaw obywatelskich oraz przygotowanie młodzieży do ewentualnej służby w armii.

W proces ten aktywnie włączały się także organizacje społeczne i paramilitarne, które odegrały istotną rolę w systemie wychowania patriotycznego i fizycznego. Do najważniejszych z nich należały: Związek Harcerstwa Polskiego, Związek Strzelecki „Strzelec", Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół", Związek Straży Pożarnych Rzeczypospolitej Polskiej, Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, Liga Morska i Kolonialna oraz Kolejowe Przysposobienie Wojskowe. Organizacje te nie tylko propagowały aktywność fizyczną, lecz także pełniły istotną funkcję w procesie kształtowania postaw proobronnych[67].

1 lipca 1926 r. nowy rząd wycofał projekt ustawy z 12 października 1925 r. *O powszechnym obowiązku wychowania fizycznego młodzieży i o przysposobieniu wojskowym*,

[67] T. Sumara, op. cit., s. 19.

której celem było podniesienie rozwoju fizycznego i tężyzny moralnej ogółu obywateli oraz zapewnienie państwu zdolności obronnej. Następnie 10 listopada 1926 r. Rada Ministrów uchwaliła wniosek o wprowadzeniu „na drodze ustawy powszechnego obowiązku wychowania fizycznego młodzieży obojga płci, jako organicznej części wychowania publicznego". 30 listopada t.r. odbyła się konferencja, podczas której ppłk. Juliusz Ulrych zakomunikował przedstawicielom organizacji sportowych oraz prasy plan realizacji uchwały Rady Ministrów o podniesieniu wychowania fizycznego. Projekt ustawy miał być oparty na ośmiu zasadach, które pojawiły się w prasie („Stadion" 1926, nr 48 z 3. XII) w artykule *O zdrowie przyszłej Polski*.

„1) wychowanie fizyczne młodzieży obojga płci jest obowiązkowe we wszystkich szkołach państwowych, samorządowych i prywatnych, począwszy od 6 roku życia każdego dziecka,

2) młodzież, która ukończyła szkoły powszechne i do innych nie uczęszcza – otrzymywać będzie wychowanie fizyczne w stowarzyszeniach upoważnionych do tego rodzaju pracy i według programów opracowanych przez władze państwowe,

3) w szkołach wyższych wprowadza się obowiązkowe wychowanie fizyczne udzielane przy pomocy etatowych instruktorów,

4) zorganizowany zostanie nadzór nad wychowaniem fizycznym zarówno fachowy, jak i higieniczno-lekarski. Młodzież podlegać będzie obowiązkowym przeglądom lekarskim i próbom sprawności. Kontrola osobista zostanie oparta na zaprowadzeniu książeczek wychowania fizycznego towarzyszących każdemu obywatelowi przez cały okres trwania wychowania fizycznego,

5) przedstawienie świadectw z ukończonego wychowania fizycznego będzie wymagane przy wydawaniu wszelkich dyplomów i przy przyjmowaniu na posady rządowe i samorządowe,

6) gminy miejskie według ustalonych norm zobowiązane będą na wezwanie władz dostarczyć terenów niezbędnych dla urządzenia boisk, placów do zabaw i terapii pedagogicznej. Ponadto winny dbać o konserwację tych terenów,

7) stowarzyszenia zajmujące się sportem korzystać będą z opieki ze strony Państwa, polegającej na pomocy instruktorskiej i materiałowej,

8) stowarzyszenia upoważnione do prowadzenia wychowania fizycznego wśród młodzieży pozaszkolnej oraz stowarzyszenia sportowe, korzystające z pomocy Państwa, podlegać będą

kontroli władz państwowych i prowadzić będą wychowanie fizyczne według programów rządowych”[68].

28 stycznia 1927 r. utworzono Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, Radę Naukową Wychowania Fizycznego oraz Wojewódzkie, Powiatowe i Miejskie Komitety Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego na mocy ustawy Dz. Urz. Nr 3 z 1927 r., poz. 37. Dyrektorem PUWFiPW został ppłk dypl. Juliusz Ulrych.

Organizację i szczegółowy zakres działania PUWFiPW ustalił minister spraw wojskowych w porozumieniu z ministrami spraw wewnętrznych oraz wyznań religijnych i oświecenia publicznego w swym rozporządzeniu z dnia 21 marca 1927 r. (Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministrem Spraw Wewnętrznych co do wykonania § 3 Rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1927 r. w sprawie utworzenia Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, Rady Naukowej Wychowania Fizycznego oraz Wojewódzkich, Powiatowych i Miejskich Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego [„Monitor Polski” nr 26/27, poz. 59]. Dz. Urz. nr 6 z 1927 r., poz. 81).

Głównym celem tej instytucji było centralne koordynowanie działań związanych z popularyzacją wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego w skali ogólnokrajowej.

Zakres kompetencji Urzędu obejmował między innymi:
– opracowywanie i ustalanie ogólnych wytycznych w zakresie wychowania fizycznego i przygotowania wojskowego,
– formułowanie opinii oraz składanie wniosków do właściwych resortów dotyczących konieczności wprowadzenia odpowiednich regulacji prawnych,
– nadzór nad instytucjami i organizacjami zajmującymi się wychowaniem fizycznym i przysposobieniem wojskowym, wraz z możliwością ich wizytowania,
– rekomendowanie kandydatów na stanowiska w strukturach PUWFiPW, a także w ciałach doradczych, takich jak Rada Naukowa Wychowania Fizycznego, oraz w wojewódzkich komitetach WF i PW,

[68] *O zdrowie przyszłej Polski*, „Stadion” 1926, nr 48 z 3.12.2026, s. 3; T. Sumara, op. cit., s. 17–19.

– przedstawianie propozycji budżetowych dotyczących finansowania zadań z zakresu WF i PW odpowiednim ministerstwom,
– opiniowanie dokumentów, projektów i zarządzeń przygotowywanych przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwo Spraw Wewnętrznych,
– wydawanie wytycznych dla struktur terenowych, w tym wojewódzkich komitetów,
– prowadzenie działalności wydawniczej poprzez publikację materiałów poświęconych wychowaniu fizycznemu i przysposobieniu wojskowemu.

Powyższe kompetencje zostały szczegółowo określone w rozporządzeniu Ministra Spraw Wewnętrznych, wydanym w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministrem Spraw Wojskowych, jako wykonanie postanowień § 3 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 stycznia 1927 r., dotyczącego utworzenia PUWFiPW, Rady Naukowej WF oraz terenowych komitetów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego („Monitor Polski" Nr 26/27, poz. 59; Dz. Urz. nr 6 z 1927 r., poz. 81)[69].

Realizacja zadań powierzonych Państwowemu Urzędowi Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego nie ograniczała się wyłącznie do struktur wewnętrznych Urzędu, lecz była również prowadzona za pośrednictwem wyspecjalizowanych komórek funkcjonujących w ramach wybranych resortów. W wyniku działań interwencyjnych Urzędu przywrócono funkcjonowanie Wydziału Higieny Szkolnej i Wychowania Fizycznego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W Ministerstwie Spraw Wewnętrznych odpowiedzialność za te kwestie przejął Wydział Wojskowy, natomiast w strukturze Ministerstwa Spraw Wojskowych zadania te realizował Wydział Wychowania Fizycznego działający w ramach Departamentu Zdrowia. Równocześnie, dla wzmocnienia działań przysposobienia wojskowego w resortach łączności i transportu, powołano specjalistyczne organizacje: Pocztowe Przysposobienie Wojskowe przy Ministerstwie Poczt i Telegrafów oraz Kolejowe Przysposobienie Wojskowe w strukturach Ministerstwa Komunikacji[70].

Okres 1927–1931 można uznać za szczególnie sprzyjający rozwojowi kultury fizycznej w Polsce. W tym czasie dostrzegalny był postęp zarówno w zakresie badań naukowych dotyczących wychowania fizycznego, jak i w rozbudowie infrastruktury sportowej.

[69] J. Wojtycza, *Zarys działalności*…, s. 102.
[70] Ibidem, s. 105.

W przeciwieństwie do tego etapu, lata 1932–1935 charakteryzowały się wyraźnym spowolnieniem tempa rozwoju sportu. Głównym czynnikiem ograniczającym aktywność w tej dziedzinie był pogłębiający się kryzys gospodarczy, który wymusił znaczną redukcję wydatków publicznych – zarówno na szczeblu centralnym, jak i samorządowym. Dodatkowo w tym okresie widoczna była intensyfikacja wpływów politycznych ze strony grupy pułkowników, stanowiących zaplecze rządu sanacyjnego, którzy – wobec malejącego poparcia społecznego – coraz częściej ingerowali w działalność niezależnych organizacji społecznych.

Wymownym przykładem tej tendencji było wprowadzenie przez prezydenta Ignacego Mościckiego aktu prawnego z 27 października 1932 roku zatytułowanego *Prawo o stowarzyszeniach*. Ustawa ta znacząco rozszerzała uprawnienia władz państwowych w zakresie kontroli nad działalnością stowarzyszeń, umożliwiając im m.in. ich rozwiązanie administracyjne (Dz.U. RP 1932, nr 94, poz. 808)[71].

W 1935 roku, z inicjatywy ówczesnego dyrektora płk. Władysława Kilińskiego, przeprowadzono kolejną reorganizację struktury Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. W ramach nowego podziału administracyjnego wyodrębniono sekretariat oraz pięć wyspecjalizowanych wydziałów: Ogólny, Wychowania Fizycznego i Sportu, Przysposobienia Obronnego, Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego Kobiet, a także Zaopatrzenia. Zmiany te miały na celu dostosowanie działalności Urzędu do rosnących wymogów związanych z pogarszającą się sytuacją międzynarodową oraz wzrastającym poczuciem zagrożenia zewnętrznego.

Reforma wiązała się jednocześnie z rozszerzeniem kompetencji PUWFiPW. Zintensyfikowano działania na rzecz rozwoju dużych, silnych klubów sportowych oraz skoncentrowano wsparcie na tych dyscyplinach sportu, które uznawano za szczególnie przydatne z punktu widzenia obronności państwowej. Wśród nich znalazły się: lekkoatletyka, pływanie, wioślarstwo, żeglarstwo, narciarstwo, strzelectwo, kolarstwo, automobilizm oraz lotnictwo sportowe.

W kwietniu 1935 roku przedstawiciele środowiska wojskowego pełniący kierownicze funkcje w centralnych instytucjach państwowych i społecznych związanych z wychowaniem fizycznym i sportem (RNWF, PUWFiPW, ZPZS i PKOl) podpisali porozumienie o współpracy, które w przekazie medialnym określono mianem „Konstytucji Sportowej”[72]:

[71] T. Sumara, op. cit., s. 21.
[72] Ibidem, s. 106–107.

„1. Sport polski ujęty jest w ramy samodzielnych organizacji społecznych, ale znajduje się pod opieką, nadzorem i ogólnym kierownictwem państwa, stanowiąc ważną funkcję jego życia.
2. Do opiekowania się i ogólnego kierowania sportem z ramienia państwa powołany jest w pierwszym rzędzie PUWFiPW jako państwowy organ fachowy.
3. Bezpośrednie kierowanie sportem zrzeszonym, w myśl wytycznych ustalonych wspólnie z PUWFiPW, należy do ZPZS[73] (PKOl), który jest naczelnym organem społecznym sportu zrzeszonego i fachowym organem doradczym PUWFiPW,
4. W razie rozbieżności zdań między tymi dwoma organami kierowniczymi głos decydujący ma PUWFiPW"[74].

Przytoczony fragment dowodzi, że „konstytucja" likwidowała resztki demokratycznego charakteru społecznego ruchu sportowego, zgodnie z zasadą podporządkowania wychowania fizycznego i sportu wychowaniu wojskowemu.

W drugiej połowie lat trzydziestych Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego osiągnął wysoki stopień rozbudowy organizacyjnej, co było efektem niemal dekady działalności i zdobywanego w tym czasie doświadczenia. Zakres jego kompetencji znacząco się rozszerzył, obejmując nie tylko struktury krajowe, ale również inicjatywy podejmowane w środowiskach polonijnych.

Pod zwierzchnictwem Urzędu znajdowały się m.in.: komendy Przysposobienia Wojskowego (PW) oraz Przysposobienia Wojskowego Kobiet (PWK), Komenda Główna Związku Strzeleckiego, Legia Akademicka, a także nowo powołane w latach 1936–1939 Junackie Hufce Pracy oraz formacje Obrony Narodowej. Ponadto, PUWFiPW nadzorował działalność Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny[75] oraz organizacji skupiających rezerwistów Wojska Polskiego.

---

[73] Związek Polskich Związków Sportowych – organizacja założona w 1922 r. w Warszawie przez 7 związków, jako najwyższa władza sportu w Polsce. ZPZS kierował rozwojem sportu amatorskiego, wspomagał oraz koordynował działalność związków sportowych, współpracował z władzami państwowymi i reprezentował polski sport za granicą; w 1925 r. został połączony z Polskim Komitetem Igrzysk Olimpijskich (Polski Komitet Olimpijski, PKOl) w ZPZS–PKOl; w 1948 r. rozwiązany; w 1990 r. reaktywowany; reprezentuje wszystkie związki sportowe wobec władz administracyjnych, prowadzi działalność programową, wspomagając związki i kluby. [online] ht ps://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;4002403 [dostęp: 11 VII 2025].

[74] *Zasady ogólne konstytucji sportowej*, „Przegląd Sportowy" nr 35 z 20 IV 1935 r.

[75] Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny – zrzeszenie 34 związków rezerwistów i kombatantów; utworzona 9 II 1928 r. w Warszawie w celu konsolidacji wszystkich organizacji kombatanckich II RP, działała do 1939 r.; od 1938 r. podlegała PUWFiPW; prezes – gen. R. Górecki. [online] ht ps://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Federacja-Polskich-Zwiazkow-Obroncow-Ojczyzny;3900185.html [dostęp: 11 VII 2025].

Dnia 31 maja 1939 roku ówczesny dyrektor Urzędu, gen. bryg. Kazimierz Sawicki, objął dodatkowo stanowisko generała do spraw Obrony Narodowej. Koordynację prac w tym zakresie powierzono specjalnie utworzonemu Biuru do Spraw Jednostek Obrony Narodowej[76].

W okresie 1936–1939, po śmierci marszałka Józefa Piłsudskiego, doszło do wyraźnego osłabienia spójności wewnętrznej obozu sanacyjnego. Jednym z przejawów tej dezintegracji były próby przejęcia kontroli nad Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przez konkurujące ze sobą środowiska polityczne i administracyjne.

Pomimo rosnącego napięcia międzynarodowego oraz pogarszającej się sytuacji geopolitycznej, zarówno władze państwowe, jak i szerokie kręgi społeczne wciąż dostrzegały wagę przysposobienia wojskowego. w latach 1935–1939 zauważalne było utrzymujące się zaangażowanie w rozwój tego obszaru działalności państwowej. Finansowanie inicjatyw związanych z wychowaniem fizycznym i przygotowaniem obronnym społeczeństwa odbywało się ze zróżnicowanych źródeł – budżetowych, samorządowych i społecznych – a istotne wsparcie organizacyjne i materialne zapewniało Wojsko Polskie[77].

Tworzenie struktur sportowych w II Rzeczypospolitej – Organizacje i stowarzyszenia w II RP propagujące sport

W drugiej połowie 1919 r., w kontekście przygotowań do pierwszego olimpijskiego występu odrodzonej Polski, w Krakowie powołano Polski Komitet Udziału w Igrzyskach Olimpijskich, a 1 grudnia tego samego roku – Polski Komitet Igrzysk Olimpijskich (PKIOL). Na jego czele stanął książę Stefan Lubomirski, który odegrał kluczową rolę w przygotowaniu udziału reprezentacji narodowej w igrzyskach w Antwerpii planowanych na rok 1920. W okresie międzywojennym funkcję prezesa PKIOL, a następnie Polskiego Komitetu Olimpijskiego (PKOl), sprawowali: Kazimierz Lubomirski (1923–1929) oraz Kazimierz Glabisz (1929–1939). Do zakresu działań Komitetu należało m.in. przygotowywanie polskich reprezentacji olimpijskich (we współpracy ze Związkiem Polskich Związków Sportowych), promocja idei olimpijskiej, reprezentowanie Polski na forum Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego oraz rozwijanie kontaktów sportowych z Polonią. W latach 1919–1921 ukształtowała się również struktura ogólnokrajowych organizacji sportowych – powstały

[76] K. Pindel, op. cit., s. 200; J. Wojtycza, *Zarys działalności …*, s. 107.
[77] T. Sumara, op. cit., s. 21.

wówczas m.in. Polski Związek Lekkoatletyczny, Polski Związek Towarzystw Wioślarskich, Polski Związek Piłki Nożnej, Polski Związek Narciarski, a nieco później także związki kolarski, tenisowy i łyżwiarski. W wyniku zjazdu delegatów tych organizacji, 29 października 1921 r. utworzono Związek Polskich Związków Sportowych (ZPZS), którego pierwsze Walne Zgromadzenie odbyło się w lutym 1922 r. Prezesurę objął początkowo Artur Śliwiński, a od 1923 r. Stanisław Osiecki. w kolejnych latach do Związku dołączały nowe organizacje, co umacniało jego pozycję jako centralnej instytucji koordynującej rozwój sportu w Polsce. W 1925 r. doszło do scalenia ZPZS i PKOL w jedną strukturę – ZPZS-PKOl – co stanowiło istotny krok w procesie integracji polskiego środowiska sportowego[78].

Kultura fizyczna w ruchu harcerskim do 1918 r.

Początki kultury fizycznej w harcerstwie sięgają 1911 r., kiedy odbyły się pierwsze kursy dla kandydatów na instruktorów skautowych we Lwowie i w Skolem. W wyniku pierwszego kursu zorganizowanego przez „Sokół-Macierz" we Lwowie spośród młodzieży sokolej 22 V 1911 r. powstały trzy drużyny skautowe. Pierwszą Lwowską im. naczelnika Kościuszki objął Czesław Pieniążkiewicz, drugą im. hetmana Chodkiewicza – Franciszek Kapałka, a trzecią (żeńską) im. pułkownika Platerówny – Olga Drahonowska. Jednocześnie z kursem przy „Sokole-Macierzy" Komisja Wychowania Fizycznego „Zarzewia" urządziła w Brzuchowicach pod Lwowem trzydniowy kurs skautowy, mający na celu przegotowanie do prowadzenia tajnego skautingu na prowincji, bez łączności z „Sokołem", co wynikało z różnic programowych między tymi stowarzyszeniami. Kurs ten prowadzili M. Neugebauer, a współdziałał z nim A. Małkowski[79]. W lipcu i sierpniu 1911 r. PTG „Sokół" zorganizował drugi kurs gimnastyki (kurs instruktorów wychowania fizycznego uzupełnionego o elementy metodyki skautingu) w formie obozu pod namiotami[80] w Skolem. Skole leżało w dolinie karpackiej, otoczonej wzgórzami i lasami w dorzeczu Dniestru. Ze względu na położenie geograficzne miało funkcje znanej stacji klimatycznej. Był to prawdopodobnie pierwszy obóz w Polce[81].

Komendantem kursów był Kazimierz Wyrzykowski – absolwent Centralnego Królewskiego Instytutu Gimnastycznego w Sztokholmie, pełniący w „Sokole" kolejno funkcje naczelnika, członka komendy Stałych Drużyn Sokolich oraz Naczelnego Komendanta

[78] E. Małolepszy, op. cit., s. 88.
[79] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 27.
[80] D. Dudek, a *zaczęło się w Skolem*…, „Przegląd Sokoli" [Kraków] 2002, nr 10, s. 7–9.
[81] J. Wojtycza, *Kursy instruktorskie i obozy drużyn z Galicji i Śląska Cieszyńskiego w latach 1911–1918*, [w:] *Turystyka i obozownictwo skautowe oraz harcerskie*, red. J. Wojtycza, Kraków 2025, s. 17.

Skautowego. Wyrzykowski odgrywał kluczową rolę w promowaniu nowoczesnych metod szkolenia fizycznego i przysposobienia wojskowego, a także we wprowadzeniu do środowiska sokolego dyskusji nad ideami skautowymi. Jego nowatorskie działania spotykały się jednak z wyraźnym oporem konserwatywnej części kierownictwa „Sokoła", przywiązanej do tradycyjnego modelu gimnastyki narodowej i dotychczasowych form pracy wychowawczej.

Wśród najbliższych współpracowników Wyrzykowskiego w dziele modernizacji ruchu sokolego znajdował się Walerian Sikorski, również absolwent sztokholmskiego Instytutu oraz oficer armii austro-węgierskiej. Działając początkowo w Brodach, a następnie w „Sokole" lwowskim, intensywnie propagował on gimnastykę szwedzką, gry i zabawy ruchowe, a także skauting. Zaangażowany w rozwój Stałych Drużyn Sokolich, współpracował z działaczami ruchu zarzewiackiego i odegrał istotną rolę w szkoleniu członków Polskich Drużyn Strzeleckich, wzmacniając wojskowy charakter wychowania fizycznego w ramach organizacji.

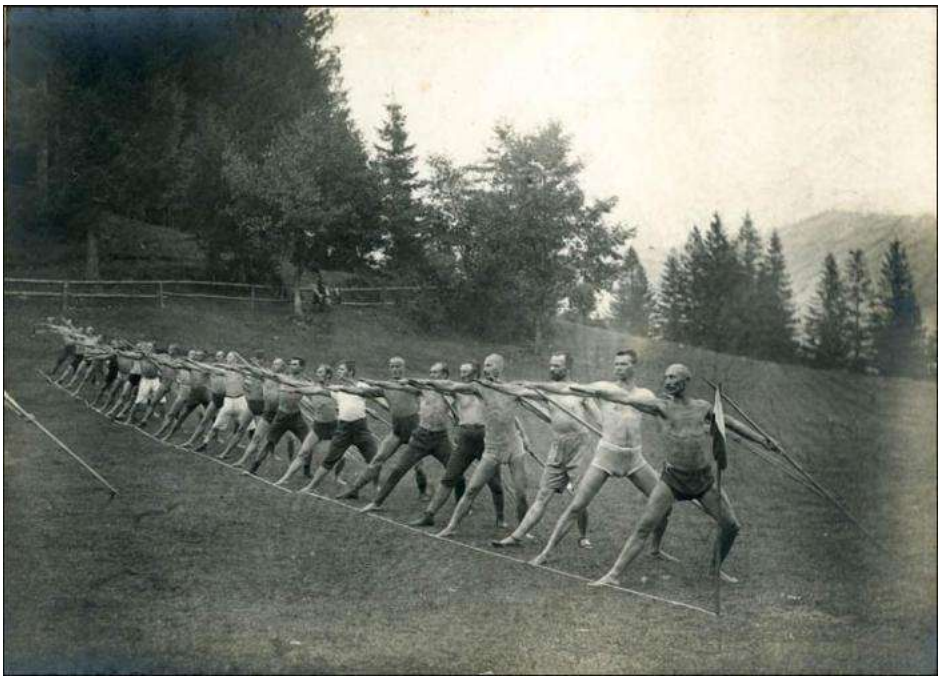
Efektem współdziałania Wyrzykowskiego i Sikorskiego było zorganizowanie w Skolem w latach 1910–1914 cyklu kursów instruktorskich, poświęconych zarówno wychowaniu fizycznemu, jak i skautingowi. Wyrzykowski, jako kierownik tych przedsięwzięć, prowadził wykłady z higieny, podstaw gimnastyki, anatomii, fizjologii oraz budowy ciała człowieka, przygotowując przyszłych instruktorów do działań o charakterze zdrowotnym i prospołecznym. Sikorski natomiast odpowiadał za blok szkoleń praktycznych, obejmujących gimnastykę bojową i polową, szwedzką gimnastykę przyrządową, atletykę terenową, pływanie, szermierkę z użyciem szabel i bagnetów, musztrę formalną oraz gry terenowe i skauting. Prowadził także zajęcia z teorii wychowania fizycznego i organizacji zawodów sportowych, co miało istotne znaczenie dla profesjonalizacji przygotowania instruktorskiego w „Sokole"[82]. Silny rozwój ruchu skautowego w Galicji spowodował, iż powstała uchwała władz towarzystwa z lutego 1911 r. o włączeniu skautingu do Sokoła, doprowadzając do organizacji w Skolem kursu, który odbył się w dniach 16 VIII–24 VIII 1912 r. Był to obóz dla kandydatów na instruktorów skautowych oraz osób które już pełniły funkcje instruktorów skautowych w drużynach. Następny kurs instruktorsko-skautowy w Skolem odbył się w dniach 14 VII–2 VIII 1913 r. Celem kursu było zaznajomienie uczestników z całokształtem ćwiczeń i organizacją skautingu oraz ujednolicenie metody skautowej. Kolejny kurs skautowy w Skolem miał na celu przeszkolenie instruktorów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego Stałych Drużyn Sokolich, zaznajomienie z gimnastyką sokolą i przedstawienie

[82] D. Dudek, op. cit., s. 7–9.

wychowawczych wartości skautingu. Rozpoczął się 24 VIII 1914 r. Niestety, ze względu na wybuch wojny, kurs został przerwany[83].

Ryc. 1. Kurs skautowy w Skolem 1911. Źródło: archiwumharcerskie.pl, sygn. 0014

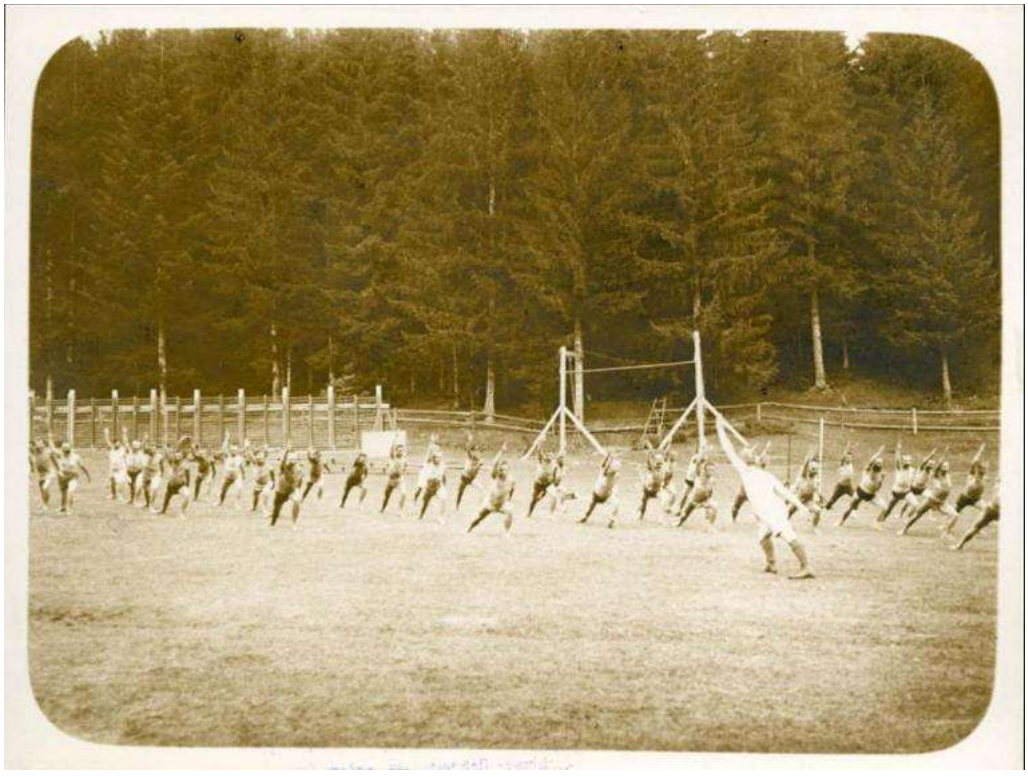

Ryc. 2. Ćwiczenia rzutu oszczepem prowadzi W. Sikorski, Skole 1911. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

[83] Ibidem.

Ryc. 3. Przejście przez most linowy, Skole 1911. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

Ryc. 4. Ćwiczenia gimnastyczne prowadzi K. Wyrzykowski, Skole 1911. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

Już od początku istnienia ruchu skautowego na ziemiach polskich dostrzeżono w nim możliwość wychowania cielesnego i pracy nad tężyzną fizyczną. Mogła mieć na to wpływ opieka PTG „Sokół", którego dewizą było *Mens sana in corpore sano*, czyli – w zdrowym ciele zdrowy duch. Podczas pierwszego zjazdu drużynowych i plutonowych polskich drużyn skautowych w 1912 r. padło stwierdzenie, iż „Skauting jako system wszechstronnego obywatelskiego wychowania pozaszkolnego objąć winien dziedziny zarówno kształcenia fizycznego, jak też umysłowego i moralnego"[84]. Podobnie twierdził działacz harcerski i propagator kultury fizycznej Eugeniusz Piasecki, twierdząc, że „metoda harcerska jest syntezą wychowania umysłowego i moralnego oraz ćwiczeń fizycznych pozaszkolnych"[85]. W okresie 1911–1918, jak podaje prof. Tadeusz Maszczak na podstawie swoich badań, harcerstwo nie wypracowało własnych metod pracy w dziedzinie wychowania fizycznego, wykorzystywało aktualny dorobek nauki oraz panujące przekonania i trendy, aby wzmocnić zdrowie i higienę młodzieży[86]. Sam przytacza cytat: „co nauka zajmująca się wychowaniem fizycznym uznała za racjonalne i do właściwego celu prowadzące, przy równoczesnym przestrzeganiu zasad higieny osobistej i zbiorowej"[87].

Andrzej Małkowski w książce *Jak skauci pracują* przedstawia dorobek skautów brytyjskich i sposoby pracy skautowej, które można by zastosować w pracy skautingu polskiego. Z zakresu kultury fizycznej zwraca uwagę na gimnastykę szwedzką[88], jako podstawę kształtowania tężyzny fizycznej, a także przedstawia sprawności, które wypracowali skauci brytyjscy i zachęca do dopasowania ich do możliwości lokalnych. Wśród sprawności z zakresu kultury fizycznej znalazły się lotnik i strzelec, pływak, szermierz, cyklista, jeździec[89].

W skautingu żeńskim wychowanie fizyczne było realizowane przede wszystkim poprzez gimnastykę szwedzką, traktowaną jako fundament ćwiczeń cielesnych. Poza gimnastyką dbano o higienę, umiejętności ratownictwa, czy samoobrony (ju-jitsu, umiejętność strzelania z broni palnej) oraz aktywności na świeżym powietrzu, stawiano także na długie marsze. Dzięki temu gimnastyka nie była celem samym w sobie, lecz narzędziem kształtującym

[84] W. Błażejewski, *Historia harcerstwa polskiego*, Warszawa 1935, s. 33.
[85] S. Sedlaczek, *Harcerstwo Polskie*, „Wychowanie Fizyczne" 1920/21, s. 114.
[86] T. Maszczak, op. cit., s. 37.
[87] J. Wnęk, *Harcerstwo jako synteza wychowania fizycznego. Odbitka ze sprawozdania Dyrekcji Państwowego Gimnazjum im. Króla Kazimierza Wielkiego w Bochni z roku 1931/32*, Nakładem autora, s. 10.
[88] Gimnastyka szwedzka – system ćwiczeń gimnastycznych polegających na wykonywaniu powolnych ruchów w ściśle określonych kierunkach, mających na celu wszechstronny rozwój fizyczny opracowany przez Piotra Henryka Linga i Hialmara Linga pod koniec XIX w. w Szwecji. Lingowie wprowadzili także podział gimnastyki na wojskową, pedagogiczną, leczniczą i estetyczną.
[89] A. Małkowski, *Jak skauci pracują*, Kraków 1914, s. 28–91.

zdrowie, sprawność, samodzielność i gotowość do działań praktycznych w życiu codziennym i społecznym[90]. Już w 1913 r. istniały sprawności harcerek o charakterze sportowym, takie jak: cyklistki, narciarki, pływaczki[91].

Istotną rolę w działania z zakresu kultury fizycznej odgrywało obozownictwo, które było fundamentem pracy drużyn skautowych, później harcerskich. Zagadnienia te badał Janusz Wojtycza, publikując wyniki m.in. w artykule *Kursy instruktorskie i obozy drużyn z Galicji i Śląska Cieszyńskiego w latach 1911–1918*[92]. W omawianym okresie harcerze zorganizowali 96 kursów, obozów (stałych i wędrownych) oraz kolonii, co świadczy o dużym potencjale i rozwoju tej formy pracy z młodzieżą.

Z kolei już Eugeniusz Piasecki pisał „Trzeba naszemu harcerstwu przyznać, co najmniej na równi z sokolstwem, myśl twórczą, wybiegającą nieraz szczęśliwie poza granicę tak imponującego pierwowzoru, jaki stworzył Baden-Powell. Harcerz polski nie naśladuje ślepo angielskiego skauta w tych wszystkich szczegółach, które tam były osnute na brytyjskiej tradycji, a zatem w stroju, w terminologii, w przykładach historycznych, które mu przyświecają, i t. p. Umiano, co więcej, skorzystać z danych w dziejach rozwoju organizacji, aby jej dać większe wydoskonalenie w niektórych kierunkach. I tak, ponieważ w byłym zaborze austriackim sokolstwo było opiekunem młodego zrzeszenia, wprowadzono w drużynach obowiązek ćwiczeń gimnastycznych i odtąd nasze harcerstwo, na równi może chyba ze zrzeszeniami skandynawskimi, odznacza się dbałością o metodyczne kształcenie cielesne swych członków”[93].

Podejmowano również pierwsze próby pracy z zakresu sportów wodnych, na wzór brytyjskich skautów. Jednym z przykładów jest działalność prof. Bolesława Błażka, nauczyciela matematyki i fizyki w i Gimnazjum w Przemyślu. W 1909 r. utworzył w szkole warsztat stolarski, gdzie pod jego kierunkiem zbudowano pięć łodzi, których fotografie trafiły nawet na odbywaną w 1910 r. wystawę zorganizowaną w ramach 3 Międzynarodowego Kongresu Higienistów w Paryżu. Wiosną 1911 r. zainicjował w Przemyślu działalność pierwszego patrolu skautowego, który w krótkim czasie został zarejestrowany jako II Drużyna Skautowa im. Kazimierza Pułaskiego. W dniach od 2 do 18 VIII 1911 r. trzynastoosobowa

[90] A. Małkowski, *Polskie skautki. Zarys organizacyjny*, Lwów 1913, s. 8.
[91] M. Jarosińska, *Harcerstwo żeńskie i ruch zuchowy w Rzeszowie (1912–1939)*, Rzeszów 2005, s. 18.
[92] J. Wojtycza, *Kursy instruktorskie i obozy drużyn*…, s. 17–33.
[93] E. Piasecki, *Dzieje wychowania fizycznego*, Lwów 1929, s. 235–236.

grupa skautów tej drużyny, pod kierunkiem prof. Błażka, odbyła długodystansowy spływ łodziami na trasie Przemyśl–Rudnik–Przemyśl, liczący łącznie ponad 100 km[94].

W krakowskim skautingu też podejmowano podobne próby. Za przykład może posłużyć relacja opublikowana w czerwcu 1913 r. na łamach czasopisma „Skaut", dotycząca wycieczki odbytej 1 maja t.r. przez III zastęp VI Krakowskiej Drużyny Skautowej. Wyprawa ta, na pokładzie łodzi „Basia", wiodła z Dębnik do Tyńca i obejmowała zarówno wiosłowanie, jak i żeglugę pod żaglem, co świadczy o wszechstronnym charakterze podejmowanej aktywności fizycznej oraz o praktycznym szkoleniu wodnym młodzieży skautowej[95]. Należy dodać, iż tradycja spływów musiała mieć w VI Krakowskiej Drużynie Skautowej charakter trwały, skoro cztery lata później, we wrześniu 1917 r., podczas wystawy skautowej zorganizowanej w tzw. Strzelnicy Sokoła zaprezentowano ośmioosobową łódź wykonaną przez IV zastęp tej drużyny[96].

Również VI Lwowska Drużyna Skautowa podejmowała działania wodne, pływając na drewnianej rybackiej łodzi wyposażonej w żagiel na Janowskim Stawie w Wereszczycy koło Lwowa 22 VI 1913 r., zostało to uwiecznione na zdjęciu wykonanym przez M. Affanasowicza.

Zachowała się również relacja z jednej z najwcześniejszych kolonii skautowych zorganizowanych na terenie Królestwa Polskiego. Przedsięwzięcie to zostało zrealizowane w 1913 r. przez Drużynę Skautową im. Zawiszy Czarnego (późniejszą 16 Warszawską Drużynę Harcerską) w majątku należącym do rodziców skautów Piotra i Stanisława Olewińskich, położonym w Kołbach (Kholbach) na Polesiu. Funkcję komendanta kolonii pełnił Alojzy Pawełek[97]. Jak odnotowano w źródle, program zajęć — obok licznych ćwiczeń skautowych – obejmował również aktywności wodne, w tym „wiosłowanie na rozległych rzekach i jeziorach Pińszczyzny". Relację z tego wyjazdu i pływania łodziami można przeczytać w „Skaucie" warszawskim z 1914 r. (nr 2)[98].

W „Skaucie" ukazała się informacja: „Kurs narciarski w Zakopanem odbędzie się w dniach 25 do 29 grudnia 1913 roku staraniem Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego Sokół w Zakopanem oraz Tatrzańskiego Towarzystwa Narciarzy. Doceniając znaczenie nart

[94] J. Czarniecki, M. Piętka, *Żałuję, że go nie znałem. Edward Heil „Stokłosa", „Jerzy"*, Przemyśl 2014, s. 13.
[95] *Łodzią do Tyńca*, „Skaut" 1913, nr 19–22, s. 315–317.
[96] K. Wojtycza, *Żeglarstwo harcerskie w Krakowie w latach 1957–1990*, Kraków 2024, s. 9–10.
[97] Alojzy Pawełek (1893–1930) – doktor nauk medycznych, oficer WP, harcmistrz, sekretarz Naczelnictwa Harcerstwa w Państwie Rosyjskim (1918), autor pierwszych podręczników skautowych.
[98] *Wspomnienia wycieczkowe*, „Skaut" [Warszawa] 1914, nr 2, s. 41–43.

w porze zimowej ze względu na szybkość pochodu a przede wszystkim zadania wywiadowcze, powinni się skauci starać o jak najliczniejszy w tym kursie udział”[99].

Podano program pięciodniowego kursu dla drużyn sokolich i skautowych, który miał objąć oprócz nauki jazdy na nartach, ćwiczenia w patrolowaniu. Dla nieposiadających nart zapowiadano możliwość zamówienia ich w Krajowej Pracowni Stanisława Zdyba.

Od 25 do 30 XII odbył się kurs jazdy na nartach dla polowych drużyn sokolich i skautowych, zorganizowany przez Karola Pawlusia, a poprowadzony przez inż. Aleksandra Bobkowskiego z ramienia Tatrzańskiego Towarzystwa Narciarskiego. Kurs miał charakter szkolenia paramilitarnego dla organizacji młodzieżowych dla celów komunikacji w terenie górskim w warunkach zimowych oraz wywiadu i łączności. Kurs był na bardzo wysokim poziomie, gdyż ostatniego dnia uczestnicy zjeżdżali z Kasprowego Wierchu[100].

Również w „Skaucie, dwutygodniku sportowym ilustrowanym dla młodzieży polskiej” wydawanym w Warszawie w latach 1913–1914, pod red. Bronisława Bouffałła i Ludomiła Czerniewskiego znajdowała się rubryka *Kronika sportowa*, która opowiadała o sporcie z całego świata, wynikach rywalizacji w różnych konkurencjach i zawodach sportowych, które się odbywały na ziemiach polskich pod zaborami.

W „Skaucie” lwowskim pod red. A. Małkowskiego również można znaleźć artykuły poświęcone kulturze fizycznej, np. artykuł poświęcony skautom cyklistom[101], gdzie przedstawiono jak rower może pomóc w zajęciach i zadaniach skautowych.

1.3. Połączenie organizacji skautowych i harcerskich w ZHP i jego założenia ideologiczne

Zjednoczenie organizacji w Królestwie Polskim

Wiosną 1916 r. Związek Harcerstwa Polskiego, Polska Organizacja Skautowa, Związek Skautek Polskich oraz Junactwo utworzyły komisję porozumiewawczą. 7 X 1916 r. powołano Komisję Zjazdową Organizacji Skautowych z inicjatywy P.O.S. i ZHP. 1 i 2 XI 1916 r. odbył się wspólny zjazd w Warszawie organizacji skautowych działających na terenie Królestwa

[99] *Kronika sportowa*, „Skaut” [Warszawa] 1913, nr 8, s. 237–243.
[100] M. Rokosz, L. Dall, *Harcerstwo zakopiańskie w latach 1913–1945*, Zakopane 2013, s. 56.
[101] *Skautowe Oddziały Cyklistów*, „Skaut” [Lwów] 1912, nr 17–18–19, s. 6–10.

Polskiego: Polskiej Organizacji Skautowej[102], Związku Skautek Polskich[103], Związku Harcerstwa Polskiego[104] i Junactwa[105].

Podczas zjazdu nastąpiło połączenie istniejących na terenie Królestwa organizacji skautowych w Związek Harcerstwa Polskiego. Jako wspólne oznaki przyjęto krzyż harcerski i lilijkę POS.

Przewodniczący obradom Władysław Radwan[106] odczytał akt połączeniowy, który brzmiał następująco:

1) „ZHP, P.O.S. i ZSP łączą się na równych prawach w jedną organizację pod nazwą Związek Harcerstwa Polskiego.

[102] Polska Organizacja Skautowa (POS), organizacja skautowa, organizacja obozu niepodległościowego, zał. jesienią 1915, istniała do listopada 1916. Powstała z połączenia skautowych drużyn działających na obszarze Królestwa Pol. z wyjątkiem Warszawy i Lubelszczyzny (terenach okupacji austriackiej i niemieckiej Królestwa Polskiego). Początkowo liczyła 61 drużyn i 115 instruktorów i instruktorek. Wiosną 1916 r. POS uzyskało oparcie w Departamencie Wojsk. Naczelnego Komitetu Nar. z siedzibą w Piotrkowie. POS prowadziła szeroką kampanię na terenach leśnych, stanowiącą w pewnym sensie namiastkę letniego obozu. Skauci, którzy wstępowali do Legionów jako kompanię wywiadowcza przy Komendzie Legionów pełnili służbę wywiadowczą przy 6 pułku piechoty. POS prowadziła także pocztę polową. W roku 1916 straciła samodzielność i w listopadzie 1916 przyłączyła się do Pol. Organizacji Wojskowej. Na Zjeździe 21 II 1916 przyjęto obowiązek podporządkowania się POS komendzie okręgu wojskowego, uznano też za konieczne podporządkowanie skautingu wojsku. W październiku 1916 POS współdziałała w utworzeniu Komisji Zjazdowej Organizacji Skautowych. *Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 351.

[103] Związek Skautek Polskich (ZSP) powstał na początku 1915 r. (lub w grudniu 1914 r.) w Warszawie z inicjatywy środowiska instruktorek uczestniczących wcześniej w kursie skautowym w Skolem (1913). Początkowo działalność ZSP miała charakter konspiracyjny, co budziło kontrowersje społeczne, gdyż o ile akceptowano zakonspirowane drużyny męskie, to wobec żeńskich formacji wyrażano zastrzeżenia. Przed Zjazdem Zjednoczeniowym ZHP liczył ponad 1500 skautek. W. Hausner, M. Wierzbicki, *100 lat harcerstwa*, Warszawa 2015, s. 29.

[104] Związek Harcerstwa Polskiego – w sytuacji konfliktu między środowiskami skautowymi Naczelna Komenda Skautowa w Warszawie, reorganizując swoją pracę, powołała Radę Hufcowych ze Stanisławem Rudnickim na czele. Rada przyjęła nazwę Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP) i przekształciła się w Komendę i Okręgu ZHP. W. Hausner, M. Wierzbicki, *100 lat harcerstwa*…, s. 29. Natomiast G. Nowik w *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922* napisał, iż po połączeniu drużyn z XXI Okręgu POS z drużynami podległymi Naczelnej Komendzie Skautowej przyjęto nową nazwę Związek Harcerstwa Polskiego, aby podkreślić narodowy charakter związku oraz ideę jednoczenia ruchu harcerskiego w Polsce.

[105] Junactwo – koedukacyjna organizacja młodzieży wiejskiej i robotniczej, działająca metodami skautowymi w latach 1912–1916, związana z tradycjami i kulturą ludową. Jej twórcą był Stefan Plewiński, mianowany Komisarzem Junactwa przez tajny Związek Konarszczaków. Organizacja działała głównie na Lubelszczyźnie, w Warszawie i Łomży. W 1914 r. powołano Naczelną Komendę Drużyn Junackich z Plewińskim jako przewodniczącym. Działała w oparciu o własne Przyrzeczenie i 15-punktowe Prawo Junackie. w 1916 r. organizacja przeżywała swój rozkwit, licząc ponad 1000 członków w 16 drużynach. Junactwo weszło w skład ZHP jako organizacja odrębna, która podlegała jednak ogólnym dyrektywom Komendy Naczelnej. E. Grodecka, *Pierwsze ćwierćwiecze harcerstwa żeńskiego,* cz. I, Warszawa 1938, s. 89–93.

[106] Władysław Radwan (1884–1963) – nauczyciel i działacz oświatowy, organizator polskiego skautingu („Junactwo") w Królestwie Kongresowym, inicjator kształcenia nauczycieli, Kursów dla Dorosłych oraz Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych w II Rzeczypospolitej, członek Departamentu Oświaty w rządzie RP na uchodźstwie oraz pracownik Gabinetu Ministra Oświaty Czesława Wycecha w Tymczasowym Rządzie Jedności Narodowej.

2) Junactwo wchodzi do Związku Harcerstwa Polskiego jako organizacja odrębna i poddaje się ogólnym dyrektywom Komendy Naczelnej Związku. Komenda Naczelna Junactwa deleguje przedstawiciela do Komendy Związku”[107].

Przewodniczącym Komendy Naczelnej wybrano ks. Jana Mauersbergera[108] oraz powołano Główną Kwaterę z działami: męskim i żeńskim.

Na zjeździe Związku Harcerstwa Polskiego w 1916 r. przyjęto projekt *Statutu Towarzystwa ZHP*, w którym określono podstawowe zasady organizacyjne, przewidujące m.in. uznanie Zjazdu Walnego za najwyższą władzę związku, zbierającą się corocznie i decydującą o najważniejszych sprawach organizacyjnych. Wybrano Przewodniczącego i Komendę Naczelną oraz uchwalono rezolucję dotyczącą miejsca ZHP w ogólnopolskim ruchu skautowym, relacji wobec władz skautowych we Lwowie oraz zasady apolityczności. O powziętych postanowieniach Komenda Naczelna poinformowała w oficjalnym oświadczeniu Związkowe Naczelnictwo Skautowe we Lwowie.

W chwili połączenia organizacja liczyła: ZHP – ok. 2300–2500 harcerzy i harcerek; POS – ok. 2500–2800 harcerek i harcerzy; ZSP – ok. 1500 harcerek. Łącznie – ok. 7300–7800 harcerek i harcerzy[109]. Powstało wtedy szesnaście okręgów: (okręg) Warszawa, okolice Warszawy, Płock, Włocławek, Kalisz, Łódź, Częstochowa, Piotrków, Zagłębie Dąbrowskie, Kielce, Radom, Lublin, Podlasie, Łomża, Suwałki i Białystok[110].

Po zakończeniu zjazdu zjednoczeniowego w parku Sobieskiego zorganizowano paradę harcerską, którą odbierał Komendant Józef Piłsudski stojący na trybunie w otoczeniu członków Naczelnej Komendy.

III Zjazd ZHP w Lublinie 1–2 listopada 1918 r.

Z inicjatywy Naczelnego Inspektoratu Harcerstwa Polskiego zwołano zjazd, który odbywał się równolegle z obradami przedstawicieli związków harcerskich poszczególnych dzielnic, zorganizowanymi przez Stały Wydział Skautowy w Krakowie. W rezultacie obrad Zjazdu Zjednoczeniowego podjęto uchwałę o zjednoczeniu dotychczasowych związków

[107] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa*…, s. 177.
[108] Jan Paweł Mauersberger, pseud. ks. Longin (1877–1942), ksiądz katolicki, kapelan wojskowy, podpułkownik, doktor teologii, harcmistrz Rzeczypospolitej, przewodniczący Komendy Naczelnej ZHP (1916–1918), Przewodniczący ZHP (1923, 1927–1929, 1940–1942), wiceprzewodniczący ZHP (1920–1924, 1931–1939), Naczelny Kapelan ZHP (1924–1925). *Harcerski Słownik Biograficzny,* t. 1, s. 141.
[109] G. Nowik, *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922*, Warszawa 2019, s. 139–140.
[110] A. Zawadzka, *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/49*, Warszawa 2004, s. 41–43.

dzielnicowych w jednolitą organizację – Związek Harcerstwa Polskiego[111]. Treść uchwały brzmiała następująco:

„1. Polskie organizacje byłego zaboru pruskiego, Małopolski, Rusi i Rosji, Królestwa Kongresowego i Litwy łączą się w jeden samoistny, niezależny od żadnej innej organizacji czy instytucji Związek Harcerstwa Polskiego.

2. W celu przeprowadzenia tego połączenia Komisja tworzy Naczelną Radę Harcerską, złożoną z 13 osób, z których 5 reprezentujących różne dzielnice wybiera Komisja, a 8 delegują poszczególne organizacje – po 2 osoby każda.

3. Zadaniem Naczelnej Rady Harcerskiej jest:
a) jak najrychlejsze zwołanie Wszechpolskiego harcerskiego zjazdu ustawodawczego, przed którym jest NRH odpowiedzialna;
b) wypracowanie i przedłożenie na tym zjeździe projektu ostatecznego organizacji Związku Harcerstwa Polskiego;
c) uzgodnienie pracy harcerskiej we wszystkich dziedzinach przez:

1. utrzymywanie łączności między władzami dzielnicowymi,
2. usuwanie różnic między dzielnicami,
3. ujednostajnienie zasadniczych regulaminów dotyczących prawa, przyrzeczenia, egzaminów, stopni, wymagań od instruktorów, terminologii i form zewnętrznych,
4. ustalenie podstaw ideologii i metod pracy harcerskiej.

4. Upoważnia się NRH do prowadzenia układów z instytucjami państwowymi i społecznymi, przygotowujących stworzenie organizacyjne niezależnego Związku Harcerstwa Polskiego.

5. Do czasu zwołania Wszechpolskiego zjazdu harcerskiego ustawodawczego władze dzielnicowe działają jak dotychczas, poddając się jednak uchwałom NRH w zakresie wymienionych wyżej kompetencji”[112].

Uchwała została jednomyślnie przyjęta przez III doroczny Zjazd ZHP z Królestwa Polskiego, podczas którego dokonano również wyboru członków Naczelnego Inspektoratu Harcerstwa Polskiego oraz Naczelnej Rady Harcerskiej.

[111] G. Nowik, op. cit., s. 158–160.
[112] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 126–127.

Usamodzielnienie się ZHP

Proces pełnego usamodzielnienia Związku Harcerstwa Polskiego przebiegał etapowo. Istotnym momentem było zrzeczenie się przez Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół" zwierzchnictwa nad harcerstwem w Małopolsce, co nastąpiło 1 X 1920 r. Kolejnym krokiem było przekazanie przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, dnia 20 XII t. r., zwierzchniej władzy nad harcerstwem w byłej Kongresówce Naczelnictwu ZHP. W strukturach ministerialnych powołano wówczas Inspektorat Harcerski jako referat odpowiedzialny za sprawy organizacyjne i wychowawcze ruchu skautowego, podczas gdy kwestie przysposobienia wojskowego oraz wszelkie kontakty z administracją państwową znalazły odzwierciedlenie w statucie ZHP. Projekt statutu został przyjęty na IV Zjeździe Naczelnej Rady Harcerskiej, a następnie – po uzyskaniu zgody ówczesnego ministra WRiOP, Tadeusza Łopuszańskiego (19 VIII 1920 r.) oraz po konsultacjach z Ministerstwem Spraw Wojskowych – skierowany do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Ostateczna aprobata dokumentu nastąpiła 2 VIII 1920 r.[113]

Założenia ideologiczne w rodzącym się ZHP

W statucie przyjętym w 1920 r. znajdowały się dwa cele organizacji:

„ § 2. Z.H.P. ma na celu:

1. współdziałanie z rodziną i szkołą w wychowaniu młodzieży w kierunku urabiania charakterów, rozwijania dzielności fizycznej, pielęgnowania uczuć narodowych, kształcenia umysłów i zaprawiania do życia społecznego.
2. dążenie do utrzymania wśród swych członków i rozpowszechnienia harcerskiego typu życia i służby obywatelskiej"[114].

Podstawą pracy wychowawczej będącej elementem metody harcerskiej było prawo i przyrzeczenie harcerskie, które brzmiało następująco:

Przyrzeczenie Harcerskie

Mam szczerą wolę całym życiem pełnić służbę Bogu i Ojczyźnie, nieść chętną pomoc bliźnim, być posłusznym prawu harcerskiemu.

[113] H. Glass, *Budujemy Z.H.P. – Lata 1919–1931*, „Harcerski Zeszyt Historyczny" [Londyn] 1979, t. II, z. 6, s. 8–9.
[114] *Statut Związku Harcerstwa Polskiego z 1920 r.*, Warszawa 1920, s. 1.

Prawo Harcerskie

1. Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy.
2. Harcerz służy Ojczyźnie i dla niej spełnia sumiennie swoje obowiązki.
3. Harcerz jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim.
4. Harcerz w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza.
5. Harcerz postępuje po rycersku.
6. Harcerz miłuje przyrodę i stara się ją poznać.
7. Harcerz jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym.
8. Harcerz jest zawsze pogodny.
9. Harcerz jest oszczędny i ofiarny.
10. Harcerz jest czysty w myśli, mowie i uczynkach, nie pali tytoniu, nie pije napojów alkoholowych[115].

Ideologia Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1916–1920 kształtowała się w szczególnych warunkach politycznych i społecznych, w okresie schyłku zaborów i odradzania się państwowości polskiej. Fundamentem wychowania harcerskiego pozostały ideały skautingu Roberta Baden-Powella – służba, samodoskonalenie i braterstwo – jednak w realiach polskich nabrały one wyraźnie narodowego charakteru. Harcerstwo widziało siebie jako ruch obywatelski i patriotyczny, stawiający za główny cel wychowanie obywatela, gotowego do ofiarnej służby Ojczyźnie. Program ideowy łączył więc uniwersalny ideał wychowania w duchu prawdy, uczciwości i poświęcenia z postulatem walki o niepodległość. W okresie I wojny światowej, a następnie wojny polsko-bolszewickiej, akcentowano zwłaszcza element czynnej służby – młodzież harcerska podejmowała zadania pomocnicze na rzecz armii, uczestniczyła w strukturach Polskiej Organizacji Wojskowej. Równolegle rozwijała się refleksja pedagogiczna, podkreślająca znaczenie wychowania fizycznego, karności i dyscypliny, ale także samorządności drużyn, pracy społecznej i poczucia

[115] Prawo harcerskie obowiązujące na podstawie Rozkazu NZHP z 10 VIII 1919 r. *Prawo i Przyrzeczenie harcerskie. Komentarze, teksty*, cz. 2, *Historyczny przegląd Prawa i Przyrzeczenia*, „Harcerstwo” 1985, nr 4, s, 55 (27)–56 (28).

odpowiedzialności za wspólnotę narodową. Ideologia ZHP z lat 1916–1920 była więc syntezą skautowego uniwersalizmu i polskiego patriotyzmu, w której religia, służba, praca społeczna i gotowość obrony Ojczyzny stanowiły nierozdzielne elementy jednego programu wychowawczego.

Po zjednoczeniu środowisk harcerskich w 1918 r. ideologia Związku Harcerstwa Polskiego nabrała cech bardziej jednolitego programu wychowawczego, który miał służyć budowie i umacnianiu odrodzonego państwa. Fundamentem pozostawały zasady skautowe Baden-Powella – praca nad sobą, służby Bogu i bliźnim – ale ich treść została w Polsce wyraźnie nasycona patriotyzmem, religijnością i poczuciem odpowiedzialności za wspólnotę narodową. Harcerstwo po 1918 r. postrzegane było jako „szkołę obywatelską" dla młodzieży, której zadaniem było wychowanie pokolenia zdolnego nie tylko do obrony niepodległości, lecz także do budowania nowoczesnego społeczeństwa.

W ideologii ZHP silnie akcentowano hasło: Bóg – Ojczyzna – Cnota, co podkreślało nierozerwalność wartości religijnych, narodowych i etycznych. Harcerstwo nie ograniczało się do kształtowania sprawności fizycznej i dyscypliny, lecz równolegle rozwijało pracę nad charakterem, samorządnością i zdolnością do współdziałania. Szczególną wagę przykładano do idei służby: zarówno wojskowej (w kontekście trwającej wojny polsko-bolszewickiej), jak i społecznej (walka z analfabetyzmem, pomoc potrzebującym, rozwój kultury fizycznej). U podstaw wychowania leżało przekonanie, że harcerz powinien być wzorem uczciwości, odpowiedzialności i ofiarności, a zarazem aktywnym uczestnikiem życia obywatelskiego w II Rzeczypospolitej.

Ideologia ZHP po zjednoczeniu miała charakter synkretyczny: łączyła idee skautowe z polską tradycją niepodległościową, chrześcijańską etyką oraz postulatami pracy organicznej i społecznej. Z jednej strony była to wizja młodzieży zdyscyplinowanej, gotowej do poświęceń w obronie Ojczyzny, z drugiej – młodzieży twórczej, samodzielnej i świadomej odpowiedzialności za rozwój własny i wspólnoty[116].

Jednak u działaczy harcerskich pojawiały się konflikty na tle ideowo-politycznym, o kształt, sposób wychowania (metoda), a przede wszystkim cel wychowania harcerskiego. Różne obozy polityczne próbowały ingerować w ruch harcerski, aby pozyskać potencjalnie

[116] J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, Warszawa 1966, s. 47–63.

dużą liczbę zwolenników ich partii i wartości. Szczegółowo te spory i wpływy na ZHP przedstawia prof. Jerzy Gaj w pracy *Główne nurty ideowe z ZHP w latach 1918–1939*.

Rozdział 2. Sport i kultura fizyczna w programie harcerstwa

2.1. Program rozwoju kultury fizycznej i sportu w harcerstwie w świetle dokumentów programowych

Harcerstwo było jedną z pierwszych organizacji, która dostrzegła związek pomiędzy wychowaniem fizycznym wcześnie zwanym cielesnym a wychowaniem umysłowym i moralnym w procesie dorastania człowieka i jego ogólnego wychowania[117].

Działania organizacji w kierunku wf i pw oraz sportu wynikały przede wszystkim z obowiązku podporządkowania się ustawie o obowiązkowym wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym młodzieży, która na przestrzeni lat zmieniała swoją treść i obligowała związek do jej realizacji.

Podstawowymi dokumentami programowymi Związku Harcerstwa Polskiego, określającymi kierunki rozwoju harcerza oraz założenia programu wychowawczego, były regulaminy stopni i sprawności. Zawierały one wymagania odnoszące się do kształtowania tężyzny fizycznej, aktywności ruchowej oraz rozwijania określonych kompetencji sportowych, realizowanych poprzez zdobywanie wyspecjalizowanych sprawności. Regulaminy te pełniły istotną funkcję w systematyzowaniu wychowania fizycznego w harcerstwie, integrując cele wychowawcze z praktycznymi formami aktywności.

System regulaminów był zróżnicowany ze względu na wiek i płeć wychowanków – odrębne przepisy obowiązywały zuchów (wilczków), harcerki oraz harcerzy – co pozwalało na dostosowanie zadań, wymagań i form aktywności do możliwości rozwojowych poszczególnych grup. Szczegółowe wymagania oraz ich zmiany na przestrzeni lat zostały przedstawione w rozdziale 2.3 Elementy metodyczne stosowane w realizacji sportu w harcerstwie / odznaki sportowe, sprawności, wymagania na stopnie.

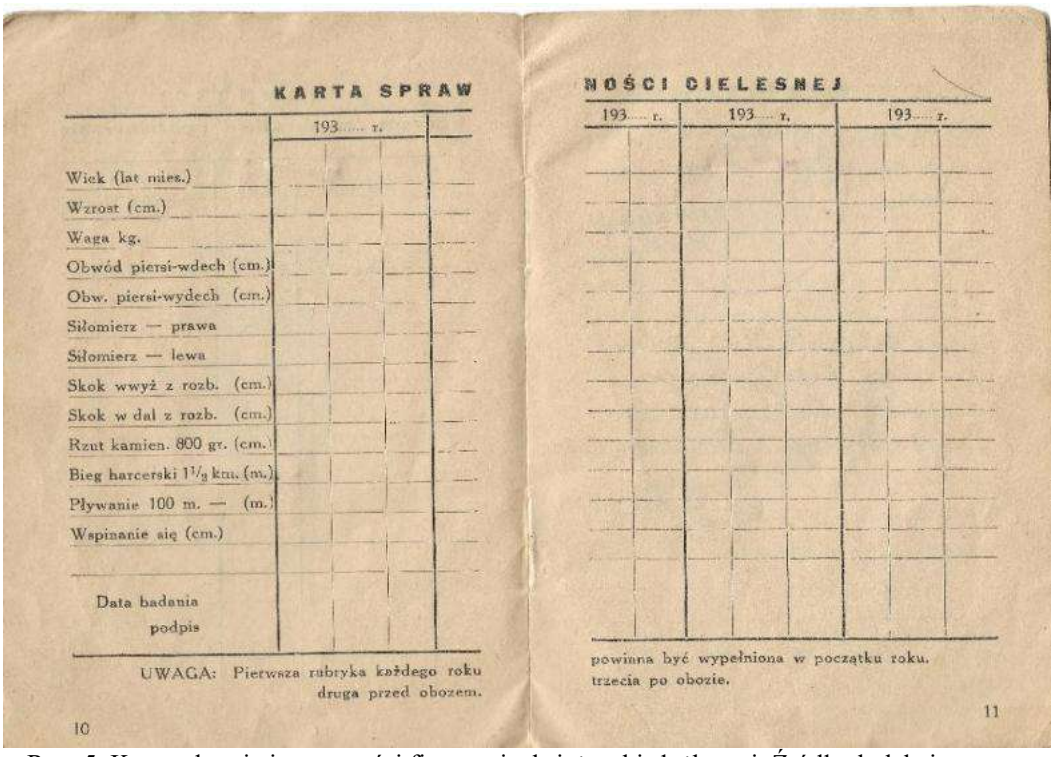
Szczególną wagę przywiązywano do popularyzacji akcji obozowej, traktowanej jako istotny element systemu wychowania harcerskiego. Rozkaz Naczelnictwa ZHP z 24 III 1922 r. zalecał, aby każdy harcerz powyżej 16. roku życia odbył w jednym roku czterotygodniowy obóz, natomiast w roku następnym – dwutygodniowy kurs wędrowny połączony z obozowaniem. Dokument ten postulował ponadto, by w programie organizowanych obozów, w ramach zajęć z wychowania fizycznego, stosować możliwie szeroki zakres aktywności

[117] T. Maszczak, op. cit., s. 36.

ruchowych, w szczególności „harcowanie”, ćwiczenia z lekkiej atletyki oraz inne dyscypliny sportowe[118].

W maju 1922 r. w Warszawie powołano Związek Towarzystw Kolonii Letnich i Instytucji Kolonie Urządzających, którego statut został podpisany również przez Naczelnictwo ZHP, występujące w charakterze jednego z założycieli. Działacze harcerscy upatrywali w utworzeniu tego związku szansy na unormowanie ruchu obozowego i kolonijnego, a także na upowszechnienie wychowawczych metod harcerskich w działalności innych towarzystw kolonijnych[119].

Sposobem na systemowe zadbanie o sprawność fizyczną i zdrowie członków ZHP było od 1922 r. wprowadzenie do legitymacji członkowskich (książeczek służbowych) kart zdrowia i sprawności fizycznej. Badanie było przeprowadzane przez instruktora oraz lekarza, a w jego skład wchodziły takie dane, jak: wiek (lat i mies.), wzrost (cm), waga (masa ciała w kg), obwód piersi – wdech (cm), obwód piersi – wydech (cm), siłomierz – ręka prawa, siłomierz – ręka lewa, skok wzwyż z rozb. (cm), skok w dal z rozb. (cm), rzut kamieniem 800 g (cm), bieg harcerski 1½ km (min), pływanie 100 m – (min), wspinanie się (cm).

KARTA SPRAW

	193..... r.		
Wiek (lat mies.)			
Wzrost (cm.)			
Waga kg.			
Obwód piersi-wdech (cm.)			
Obw. piersi-wydech (cm.)			
Siłomierz — prawa			
Siłomierz — lewa			
Skok wwyż z rozb. (cm.)			
Skok w dal z rozb. (cm.)			
Rzut kamien. 800 gr. (cm.)			
Bieg harcerski 1½ km. (m.)			
Pływanie 100 m. — (m.)			
Wspinanie się (cm.)			
Data badania			
podpis			

UWAGA: Pierwsza rubryka każdego roku
druga przed obozem.

10

NOŚCI CIELESNEJ

193.... r.	193.... r.	193.... r.

powinna być wypełniona w początku roku,
trzecia po obozie.

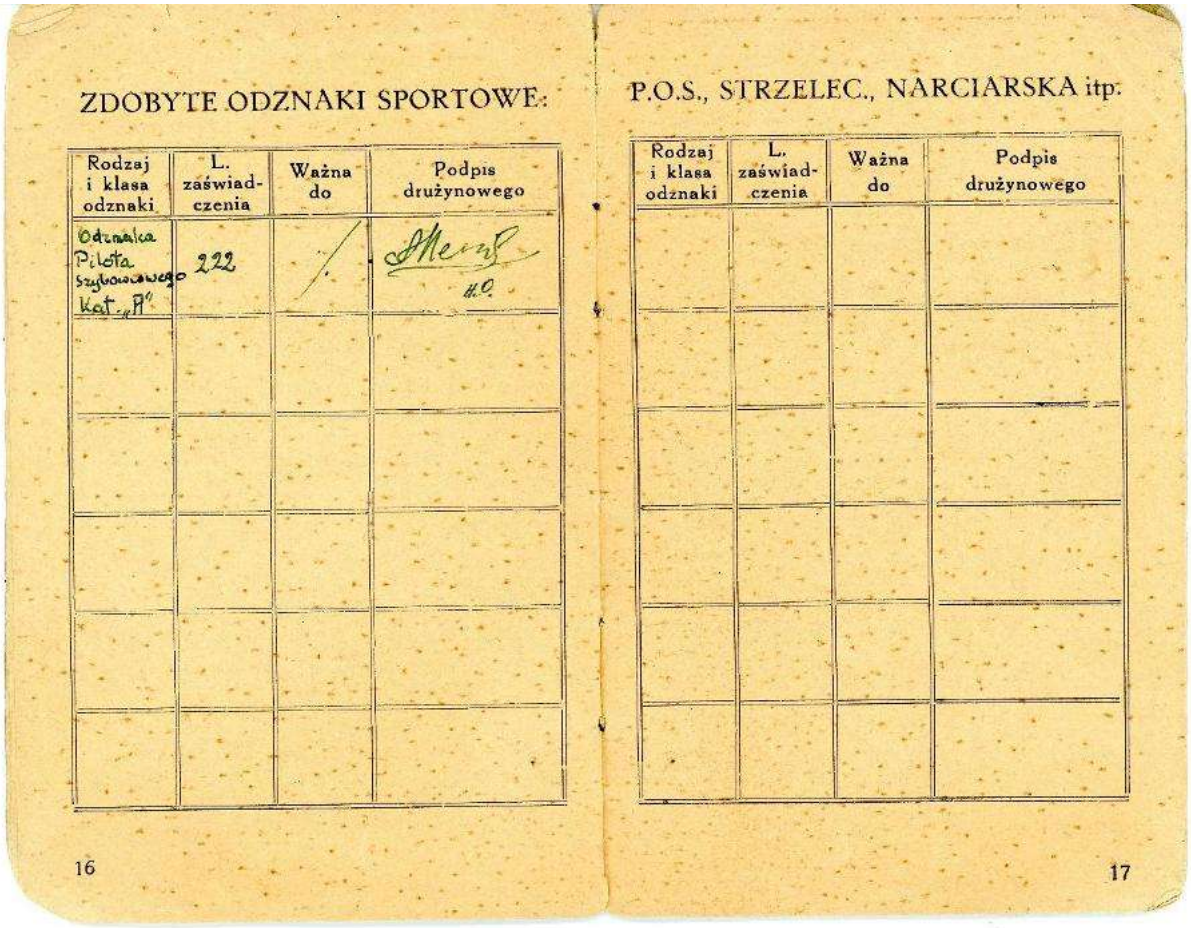
11

Ryc. 5. Karta zdrowia i sprawności fizycznej z książeczki służbowej. Źródło: kolekcja autora.

[118] „Wiadomości Urzędowe” 1923, nr 3, s. 4–5.
[119] „Wiadomości Urzędowe” 1923, nr 1–2, s. 5.

Powodem wprowadzenie kart mogły być trudności w rekrutacji do Wojska Polskiego, gdyż jeszcze w połowie lat dwudziestych XX w. komisje poborowe uznawały za niezdolnych do służby wojskowej około połowy poborowych, wskazując jako przyczynę ich zły stan zdrowia oraz niedostateczny poziom sprawności fizycznej[120].

Po 1930 r. wprowadzono w książeczkach rozdział poświęcony zdobytym odznakom sportowym, aby zachęcić harcerzy do ich zdobywania i podkreślić ich wagę w pracy harcerskiej.

ZDOBYTE ODZNAKI SPORTOWE:

Rodzaj i klasa odznaki	L. zaświad-czenia	Ważna do	Podpis drużynowego
Odznaka Pilota Szybowcowego kat. „A"	222	/	Merc

16

P.O.S., STRZELEC., NARCIARSKA itp:

Rodzaj i klasa odznaki	L. zaświad-czenia	Ważna do	Podpis drużynowego

17

Ryc. 6. Książeczka służbowa Adama Mercika, rozdział Zdobyte odznaki sportowe, POS, Strzeleckie, Narciarska itp. Źródło: kolekcja Jacka Nawrockiego

Wychowanie fizyczne w harcerstwie stanowiło odpowiedź na pilną potrzebę społeczną, gdyż znaczna część młodzieży wykazywała zaburzenia lub niedostatki w rozwoju fizycznym. Na przykład Sekcja Lekarska Zarządu Oddziału ZHP w Krakowie dopuściła jedynie 70% przebadanych harcerzy do pełnego udziału we wszystkich ćwiczeniach harcerskich, 20%

[120] J. Wojtycza, *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918–1926*, Kraków 2001, s. 15.

zakwalifikowała do zajęć z ograniczeniami, natomiast 5% zwolniła z bardziej intensywnych form aktywności oraz wycieczek z uwagi na wady serca i inne schorzenia[121].

W Warszawie w dniach 23–24 IV 1927 r. odbył się VII Zjazd Walny z udziałem Prezydenta Rzeczypospolitej, w czasie którego podjęto szereg uchwał o fundamentalnym znaczeniu dla dalszego rozwoju Harcerskich Klubów Sportowych (HKS) oraz systemowego włączenia wychowania fizycznego w program wychowawczy ZHP. Do najistotniejszych postanowień należało powołanie przy Naczelnictwie ZHP Referatu Wychowania Fizycznego, który miał koordynować działania w zakresie kultury fizycznej i sportu w strukturach organizacji. Jednocześnie jednostki harcerskie zobowiązano, aby w każdym większym ośrodku harcerskim funkcjonował co najmniej jeden Harcerski Klub Sportowy, co stanowiło wyraz dążenia do upowszechnienia aktywności sportowej wśród harcerzy.

Uchwały Zjazdu przewidywały ponadto utworzenie na poziomie chorągwi prezydiów HKS, w skład których mieli wchodzić przedstawiciele Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, władz ZHP, a także organizacji społecznych zaangażowanych w rozwój kultury fizycznej, takich jak „Sokół" czy „Strzelec", oraz instytucji oświatowych, w tym kuratoriów szkolnych. Celem tych struktur było zapewnienie koordynacji działań wychowawczych i sportowych oraz integracja harcerskiego ruchu sportowego z ogólnokrajowym systemem wychowania fizycznego.

Do zadań Harcerskich Klubów Sportowych zaliczono sprawowanie opieki sportowej nad szczególnie uzdolnionymi harcerzami oraz organizowanie, co najmniej dwukrotnie w ciągu roku, powszechnych sprawdzianów sprawności fizycznej dla członków ZHP. Równocześnie nałożono na Związek obowiązek corocznej organizacji kursów instruktorskich z zakresu sportu i wychowania fizycznego, przeznaczonych dla przyszłych trenerów i działaczy HKS działających na szczeblu chorągwi i środowisk lokalnych. Istotnym elementem przyjętej koncepcji wychowawczej było także odwołanie się do ideału harcerza sformułowanego przez Roberta Baden-Powella, twórcę skautingu, na podstawie którego za wzorzec wychowawczy uznano typ „harcerza-sportowca", łączącego sprawność fizyczną z postawą moralną i obywatelską.

Równolegle Zjazd przyjął uchwałę akcentującą konieczność ścisłej współpracy ZHP z wojskiem, które po przewrocie majowym z 1926 r. uzyskało istotny wpływ na funkcjonowanie organizacji życia społecznego w Polsce. w odniesieniu do kultury fizycznej

[121] B. Leonhard, *Z dziejów harcerstwa krakowskiego 1910–1950. Kalendarium*, Kraków 1984, s. 24.

współpraca ta miała być realizowana przede wszystkim z powołanym w styczniu 1927 r. Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz jego terenowymi strukturami w postaci wojewódzkich i powiatowych oddziałów, co wpisywało harcerski model wychowania fizycznego w szerszy, państwowy system przygotowania obywatelskiego i obronnego młodzieży[122].

Istotną dla rozwoju ruchu wodnego a tym samym sportów wodnych w organizacji podjęto uchwałę o działaniach drużyn wodnych. „ZHP, biorąc pod uwagę znaczenie, jakie dla Polski posiada dostęp do morza oraz wyzyskanie dróg wodnych, przystępuje do organizowania drużyn morskich na szerszą skalę. ZHP wzywa młodzież, aby przez upowszechnianie sportów wodnych wytworzyła powszechny pęd ku morzu i zrozumienie znaczenia żeglarstwa ze względu na jego wartości wychowawcze, ekonomiczne i polityczne”[123].

VIII Zjazd Walny ZHP odbył się 14–15 IV 1928 w Łodzi. W jego uchwałach zobowiązano Główną Kwaterę do wprowadzenia do warunków prób na stopnie harcerskie wymogu uprzedniego uzyskania przez kandydata, stosownie do wieku, odpowiedniej odznaki sportowej, a jednocześnie upoważniono Radę Naczelną do zgłoszenia ZHP do Związku Związków Sportowych oraz Polskich Związków Sportowych i Turystycznych[124].

W 1933 r. Naczelnik Harcerzy rozkazem L 9/33 zatwierdził „Instrukcję Wychowania Fizycznego Harcerzy”[125]. Analiza treści instrukcji wskazuje, że w przyjętej koncepcji wychowania fizycznego w harcerstwie priorytetowo traktowano potrzeby zdrowotno-higieniczne, ujmując je w ścisłym związku z integralnym kształtowaniem biologicznego, psychicznego i społecznego wymiaru osobowości harcerza. Realizacja tak sformułowanych założeń opierała się na zróżnicowanych formach aktywności ruchowej, przy czym szczególną rolę przypisywano obozownictwu, postrzeganemu jako synteza wszystkich środków wychowania fizycznego. Dobór stosowanych form i metod pracy uzależniano od poziomu rozwoju oraz sprawności fizycznej uczestników, a także od uwarunkowań organizacyjnych i kwalifikacji kadry instruktorskiej. Uzupełnieniem systemu oddziaływań wychowawczych miały być cykliczne konkursy między chorągwiane w zakresie wychowania fizycznego oraz

[122] Cer, *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe – VII Walny Zjazd Związku Harcerstwa Polskiego*, „Stadion” 1927, nr 18, s. 14, S. Zaborniak, *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, red. E. Czop, Rzeszów 2006, s. 206–207.
[123] *Konferencja przedstawicieli harcerskich drużyn morskich odbyta w Warszawie 3 IV 1927 r.*, „Harcmistrz” 1927, nr 5, s. 73.
[124] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 201–202.
[125] „Wiadomości Urzędowe” 1933, nr 6, s. s. 22–24. Instrukcja w aneksie pracy.

zawody sportowe szczebla centralnego i okręgowego w wybranych dyscyplinach[126].

Trzyletni Wyścig Pracy drużyn harcerzy był centralnym planem programowym dla drużyn, celem programu był rozwój jakościowy i ilościowy organizacji. Pomysłodawcami i realizatorami akcji byli instruktorzy Koła Instruktorów im. Mieczysława Bema[127]. Został ogłoszony w kwietniu 1936 r. i wprowadzony od 1 IX 1936 r. Program Wyścigu opracował Wydział Drużyn Głównej Kwatery Harcerzy, kierowany przez hm. Juliusza Dąbrowskiego[128].

W 1935 r. wydana została broszura promująca akcję, zatytułowana *Zasady, na jakich oparł się Wydział Drużyn Głównej Kwatery Harcerzy przy opracowywaniu regulaminów 3-letniego Wyścigu Pracy Harcerskiej*[129]. W 1936 ukazała się oficjalna instrukcja *Trzyletni Wyścig Pracy*.

Program składał się z trzech etapów, Etap pierwszy – „wzmożenie akcji wycieczkowej" – składał się z kampanii zimowej „Białych Harców", kampanii wiosennej, obchodów „Dnia Lasu", „Wyścigu Wycieczek" i „Apelu Zastępu". Etap drugi poświęcony był pracy ze starszą młodzieżą, podniesieniu poziomu drużyn oraz wzmożeniu czytelnictwa wśród harcerzy[130]. Etap trzeci obejmował zorganizowanie „kampanii wycieczek połączonych z biwakowaniem oraz służbą społeczną". W jej ramach podejmowano pomoc na rzecz osób potrzebujących, prowadzono planową działalność na terenach wiejskich, a także organizowano harcerskie wystawy w całej Polsce.

W 1938 r. wyodrębniono starszych chłopców w odrębne drużyny i nazwano ich „skautami". Przygotowano dla nich specjalną metodę działania i oddzielny program. „Skauci" otrzymali odznakę w formie naramiennika mundurowego z wyszytym ogniskiem, który był symbolem życia polowego[131]. Pierwszy etap okazał się sukcesem i spodobał się drużynom, co skutkowało osiągnieciem wymiernych rezultatów, natomiast pozostałe etapy były wdrażane z ogromnymi trudnościami. Niestety z powodu wybuchu wojny nie udało się całkowicie podsumować programu. Po pierwszym roku realizacji programu J. Dąbrowski i T. Kwiatkowski napisali podręcznik *Jeden trudny rok*[132], który miał za zadanie inspirować drużynowych do pracy z jednostkami. Drugi rok programu Wyścigu Pracy zakończył się

[126] T. Maszczak, op. cit., s. 40.
[127] *Leksykon harcerstwa*…, s. 479.
[128] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 296–297.
[129] *Zasady na jakich oparł się Wydział Drużyn Głównej Kwatery Harcerzy przy opracowywaniu regulaminów 3-letniego Wyścigu Pracy Harcerskiej*, Warszawa 1935.
[130] *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 174–175.
[131] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 83.
[132] J. Dąbrowski, T. Kwiatkowski, *Jeden trudny rok. Opowieść o pracy harcerskiej*, Warszawa 1938.

utworzeniem nowych jednostek w Organizacji Harcerzy nazwanych szczepami, łączących w sobie jednostki z różnych grup metodycznych[133].

2.2. Miejsce zajęć sportowych w metodyce harcerskiej

Harcerstwo, zgodnie ze swoimi założeniami ideowymi, dąży do stworzenia warunków sprzyjających wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi jednostki we wszystkich wymiarach jej osobowości: duchowym, emocjonalnym, intelektualnym oraz fizycznym. Celem tego procesu jest nie tylko wspieranie indywidualnego rozwoju, lecz także pomoc w odkrywaniu i odnajdywaniu przez wychowanka jego miejsca w społeczeństwie – w sposób umożliwiający mu pełne spełnienie się jako osoby ludzkiej. Model wychowania realizowany w harcerstwie odwołuje się do założeń personalizmu, traktując człowieka jako byt niepowtarzalny, rozumny i wolny, zdolny do świadomego uczestnictwa w życiu wspólnotowym. Realizacja tego typu wychowania wymaga jednak zarówno czasu, jak i odpowiednio ukształtowanego środowiska wychowawczego. Kluczową rolę odgrywa tu również osoba wychowawcy, którego skuteczność warunkowana jest nie tylko przez kompetencje metodyczne, ale także przez predyspozycje osobowościowe. Te ostatnie kształtowane są przez złożoną sieć czynników, obejmującą zarówno cechy charakterologiczne jednostki, jak i wpływy środowiskowe, w których ona funkcjonuje[134].

Metoda harcerska to zespół działań, oddziaływań i środków służących realizacji stojących przed harcerstwem celów wychowawczych, społecznych i podmiotowych, ukształtowany w toku rozwoju organizacji harcerskiej i stale doskonalony, świadomie stosowany przez jej członków. Metoda w tym ogólnym ujęciu zawiera wiele metod szczegółowych, swoistych dla odpowiednich grup wiekowych[135].

Robert Baden-Powell pisał o skautingu: „Skauting jest grą dla chłopców pod przewodnictwem chłopców, w której starsi bracia stwarzają młodszym zdrowe otoczenie i zachęcają do zdrowych zajęć, ułatwiających wyrobienie w sobie cnót obywatelskich. Skauting pociąga najmocniej przez poznawanie przyrody i puszczaństwo. Przykłada wagę do jednostki, a nie do zespołu. Rozwija zalety zarówno umysłowe, jak przymioty czysto fizyczne lub czysto moralne. Do tych celów przede wszystkim zmierza, a obecnie dzięki doświadczeniu wiemy, że

[133] *Leksykon harcerstwa*…, s. 479.
[134] E. Śliwa, J. Wnęk-Gozdek, *Fenomen metody harcerskiej. Studium życia i służby harcmistrz Zofii Sułek*, Kraków 2021, s. 84.
[135] *Leksykon harcerstwa*…, s. 257.

przy właściwym postępowaniu cele te osiąga”[136]. Bazując na dorobku Baden-Powella wielu polskich działaczy harcerskich (Sedlaczek, Kamiński, Grodecka, Glass, Piasecki) próbowało przenieść zasady i wzorce skautingu brytyjskiego i dostosować do potrzeb naszej młodzieży. Aktualnie dalej ukazują się nowe pozycje dotyczące metody harcerskiej, próbujące przedstawić i dopasować ją do dzisiejszych realiów pracy z młodzieżą, możemy tu przytoczyć takich autorów, jak hm. Marek Gajdziński i hm. Marek Kamecki.

Hm. dr Ewa Grodecka[137] w swojej pracy *O metodzie harcerskiej i jej stosowaniu* przedstawia ujęcie metody harcerskiej stanowiące dorobek dwudziestu dwóch kursów podharcmistrzyń, które odbyły się w Harcerskiej Szkole Instruktorskiej na Buczu w latach 1933–1936. Według jej pracy metoda harcerska składa się z:

Oddziaływania od wewnątrz – wychowanie poprzez kształtowanie postaw i wartości u młodych ludzi, które mają źródło wewnętrzne, a nie są narzucone z zewnątrz. Harcerze są zachęcani do samodzielnego myślenia, podejmowania decyzji i brania odpowiedzialności za swoje czyny. W praktyce oznacza to, że instruktorzy harcerscy tworzą warunki, w których członkowie mogą rozwijać się przez własne doświadczenia i refleksję. Świadomość stosunku do prawa i przyrzeczenia – prawo harcerskie i przyrzeczenie są fundamentem moralnym i etycznym oraz ideowym działalności harcerskiej. Świadomość stosunku do tych zasad polega na zrozumieniu ich znaczenia i konsekwentnym wprowadzaniu ich w życie. Harcerze nie tylko uczą się zasad, ale również uczą się żyć zgodnie z nimi, co ma wpływ na ich codzienne postępowanie.

Wzajemności oddziaływań – w harcerstwie relacje są dwustronne i opierają się na wzajemnym zaufaniu i współpracy. Zarówno instruktorzy, jak i członkowie drużyn uczą się od siebie nawzajem, co sprzyja budowaniu silnych relacji i wspólnoty. Wzajemność oddziaływań promuje również odpowiedzialność za siebie nawzajem i za grupę jako całość.

Naturalności – zasada ta sprawia, że zamiast tłumić nieokiełznany temperament młodych ludzi czy ograniczać ich naturalne, nie zawsze akceptowane przez dorosłych, zachowania, system wychowania harcerskiego dąży do ich konstruktywnego wykorzystania. System ten integruje cechy charakterystyczne dla młodzieży, takie jak entuzjazm oraz pragnienie przygód i nowych doświadczeń, z celami wychowawczymi, co nie tylko sprzyja rozwojowi jednostki, ale również przyczynia się do dobra społeczności. Tworzone w ramach

[136] R. Baden-Powell, *Wskazówki dla skautmistrzów*, Warszawa 1998, s. 23.
[137] Ewa Konstancja Grodecka, pseud. Magda (1904–1973), historyk, doktor filozofii, harcmistrzyni, komendantka Mazowieckiej Chorągwi Żeńskiej (1927–1928), zastępczyni Naczelniczki Harcerek (1937–1939).

pracy harcerskiej sytuacje wychowawcze są więc projektowane tak, aby wspierać i ukierunkować te naturalne predyspozycje młodzieży.

Pośrednią – w tym kontekście pojęcie „pośredniości" odnosi się do metod nauczania i wychowania w harcerstwie. Wychowanie harcerskie nie polega na bezpośrednim przekazywaniu wiedzy, lecz na tworzeniu sytuacji, w których harcerze sami mogą wyciągać wnioski, uczyć się na błędach i zdobywać doświadczenia. Wychowawca w harcerstwie działa bardziej jako przewodnik niż nauczyciel.

Systemu zastępowego – oddziaływanie przez uczestnictwo w małych, naturalnych grupach stanowi istotny element metody harcerskiej, który wyraźnie odróżnia harcerstwo od wielu innych organizacji wychowawczych. System ten opiera się na istnieniu niewielkich grup młodzieży, tworzonych na podstawie więzi koleżeńskich oraz wspólnych zainteresowań, z naturalnym liderem na czele. Zastęp harcerski, odzwierciedlający formę „podwórkowej bandy", został ukierunkowany na życie zgodne z zasadami harcerskimi. Stanowi on małą społeczność, w której indywidualności członków mogą się rozwijać, nawiązywać relacje społeczne. W ramach zastępu, dzięki trwałym relacjom, wspólnym celom oraz wzajemnemu zrozumieniu, panuje atmosfera sprzyjająca transformacji harcerzy w dorosłe, odpowiedzialne jednostki. System zastępowy umożliwia twórcze poszukiwania, rozwija samorządność, uczy akceptacji wspólnych idei oraz odpowiedzialności. To właśnie w pracy zastępu uruchamiane są samodzielność oraz twórcze potencjały młodzieży. W systemie tym szczególną rolę odgrywają zastępowi, którzy poprzez metodę harcerską, choć często nieświadomie, stają się zaangażowanymi i skutecznymi wychowawcami. Charakter oddziaływań w grupie oraz rola jej lidera ewoluują w zależności od wieku członków, co znajduje odzwierciedlenie w metodyce pracy na poszczególnych poziomach wiekowych.

Programu działania – odnosi się do zaplanowanego zestawu aktywności, zadań i wyzwań, które mają na celu realizację celów wychowawczych harcerstwa. Program jest dostosowany do potrzeb i zainteresowań harcerzy, a także do specyfiki danej grupy. Obejmuje różnorodne działania, takie jak praca nad sobą, służba innym, rozwijanie umiejętności praktycznych i duchowych oraz zdobywanie nowych doświadczeń[138].

Hm. Aleksander Kamiński[139] pisał, iż metoda harcerska składa się z pięciu elementów: gra, zastęp, przyroda, obóz, stopnie i sprawności.

[138] E. Grodecka, *O metodzie harcerskiej i jej stosowaniu*, Warszawa 1984, s. 12–30.

[139] Aleksander Kamiński, pseud. Faktor, Fabrykant, Kaźmierczak, Hubert, Juliusz Górecki, Dąbrowski, Kamyk (1903–1978), profesor doktor habilitowany, pedagog, historyk, publicysta, pisarz, harcmistrz, twórca metody zuchowej, komendant Mazowieckiej Chorągwi Męskiej (1928–1929), komendant Szkoły Instruktorów

Gra – „Zastanówcie się nad tym, czego chcecie nauczyć waszych chłopców, a potem wymyślajcie zabawy, za pomocą których mogliby oni ćwiczyć się w tym, o co wam chodzi”[140]. Element ten zapewnia atrakcyjność zajęć harcerskich i pozwala w sposób naturalny dla dorastającej młodzieży przekazać dane treści lub sprawdzić poziom wyrobienia umiejętności w danym zakresie. Kamiński w swojej pracy powołuje się jeszcze na dwóch pedagogów w tym zakresie: Johna Deweya, który twierdził, że zainteresowanie – a zabawa stanowi jedną z jego najpełniejszych form – jest niezbędnym warunkiem zaangażowania jednostki i wydobycia z niej maksymalnej aktywności. Wymienia także teorię Karla Groosa, wskazującą na zabawę jako biologiczny, psychiczny i społeczny trening przygotowujący do życia.

Zastęp jest składnikiem metody harcerskiej, który uważa się za najpłodniejszy w następstwa wychowawcze element skautingu. Specjalne prace poświęcili systemowi zastępowemu Roland Philips, John Lewis, Braham, O. Serwin, Stanisław Sedlaczek i wielu innych w swoich pracach, gdzie dokładnie opisują wszystkie zachodzące procesy oraz wpływ zastępu na jednostkę. Zastęp harcerski musi spełniać następujące wymagania:

1) być grupą rówieśników,

2) grupą dobraną według sympatii,

3) nie mniejszą od 3, nie większą niż 8 członków,

4) z rówieśnikiem przywódcą na czele,

5) Zastęp funkcjonuje jako grupa quasi-samorodna, w której przywódca – nie narzucony z zewnątrz, lecz wyłoniony spontanicznie lub zaakceptowany przez członków grupy – odgrywa rolę lidera zgodną z mechanizmami naturalnej hierarchizacji społecznej. W tym sensie zastęp przypomina formację typu „bandy” rówieśniczej, z którą młodzież identyfikuje się w sposób instynktowny. Tym, co odróżnia zastęp harcerski od spontanicznej grupy podwórkowej, jest świadome nadanie mu określonego stylu wychowawczego — skautowego stylu życia, osnutego ideową treścią Prawa i Przyrzeczenia Harcerskiego.

Przyroda – Kontakt z przyrodą stanowi nie tylko tło, lecz również istotę działalności harcerskiej, będąc jednym z jej konstytutywnych elementów. Harcerstwo pozbawione

Zuchowych w Nierodzimiu (1933–1937) i Ośrodka Harcerskiego w Górkach Wielkich (1937–1939), członek Głównej Kwatery Szarych Szeregów (1939–1940), założyciel i komendant główny organizacji „Wawer” (1940–1944), wiceprzewodniczący ZHP (1945–1947), przewodniczący Naczelnej Rady Harcerskiej (1956–1958).

[140] R. Baden-Powell*, Skauting dla chłopców*, Katowice 1938, s. 341.

bezpośredniego obcowania z naturą – ograniczone wyłącznie do przestrzeni miejskiej, sal szkolnych czy mieszkań – zatraca swój właściwy charakter wychowawczy i staje się jedynie jego uproszczoną namiastką, niezależnie od poziomu kompetencji kadry instruktorskiej czy sprawności organizacyjnej. Jak zauważa Robert Baden-Powell, „skauting pociąga najmocniej przez poznanie przyrody i puszczaństwo”[141], co wskazuje na centralne miejsce środowiska naturalnego w strukturze doświadczenia skautowego. Zajęcia odbywające się w przestrzeniach zamkniętych mogą mieć sens jedynie jako przygotowanie do aktywności prowadzonych w terenie – na łonie natury, w lesie, na łące, boisku czy w parku. Zachowanie harcerskiego charakteru zbiórek w pomieszczeniach możliwe jest wyłącznie wówczas, gdy są one ściśle zintegrowane z cyklem działań terenowych. Podkreślanie nierozerwalnego związku harcerstwa z przyrodą nie wynika wyłącznie z założeń metodycznych, ale również z głębokiego rozpoznania potrzeb rozwojowych dzieci i młodzieży, wśród których silnie obecne są motywy eksploracyjne: fascynacja przygodą, chęć odkrywania nieznanego, potrzeba przeżycia wędrówki czy identyfikacja z archetypem podróżnika. Harcerstwo, odpowiadając na te potrzeby, w naturalny sposób lokuje się w przestrzeni poza murami miasta, czyniąc z przyrody nie tylko scenę działań wychowawczych, ale także ich nieodzowny składnik treściowy.

Obóz – organizowany w warunkach leśnych, pod namiotami, stanowi najbardziej adekwatne środowisko dla realizacji ideału harcerskiego stylu życia. Udział w obozie jest nieodzownym elementem pełnego doświadczenia harcerstwa – zarówno z perspektywy wychowanka, jak i instruktora. Harcerz, który nie uczestniczył w obozie, nie miał szansy doświadczyć harcerstwa w jego pełnym wymiarze. Podobnie, instruktor, który nie doprowadził do organizacji obozu przez swoją drużynę, uchybia jednemu z podstawowych obowiązków wychowawczych.

Znaczenie wychowawcze obozu wykracza daleko poza sam fakt obcowania z przyrodą. Jego zasadniczą funkcją jest stwarzanie sytuacji wymagających samodzielności, zaradności i współodpowiedzialności, poprzez wprowadzenie młodzieży w warunki celowo utrzymane na poziomie umiarkowanego prymitywizmu. Obóz, jako przestrzeń ograniczonego komfortu i jednocześnie wysokiego poziomu realnych zadań do wykonania, zmusza uczestników do podejmowania działań praktycznych: przygotowywania posiłków na polowej kuchni zbudowanej własnym wysiłkiem, pozyskiwania i rąbania drewna, konstruowania prycz i łóżek, wykonywania prac porządkowych, robienia zakupów, dbania o zdrowie swoje i innych, radzenia sobie w trudnych warunkach atmosferycznych. Integralnym elementem obozowej

[141] R. Baden-Powell, *Wskazówki dla ...*, s. 23.

codzienności są również intensywne doświadczenia emocjonalne związane z nocnymi grami terenowymi, podchodami i inscenizacjami, które wzmacniają więzi wewnątrz grupy i służą kształtowaniu cech takich jak odwaga, inicjatywa czy odpowiedzialność. Obozowy tryb życia, przez swoją wymagającą i zarazem angażującą formułę, staje się tym samym najpełniejszym wyrazem harcerskiej metody wychowawczej w praktyce.

Stopnie i sprawności są elementami metody harcerskiej, które ujmują w ład i naturalny związek liczne harcerskie ćwiczenia i gry. Zachęcają do koncentracji wysiłku. Sprawności[142], jak to określa Baden-Powell, mają na celu „rozwinięcie osobowości dziecka, wykrycie jego uzdolnień i zamiłowań i przez to danie mu pierwszych podstaw praktyki zawodowej, które pomogą mu rozpatrzyć się w życiu i z całym rozumieniem wybrać sobie karierę życiową". Z punktu widzenia chłopców i dziewcząt stopnie i sprawności są najbardziej bezpośrednimi celami ich pobytu w drużynie, po to instruktorzy organizują wszelkie harcerskie ćwiczenia i gry, aby umożliwić osiągnięcie sprawności lub wyższego stopnia[143].

Hm. Henryk Glass prezentował metodę harcerską w postaci wzoru.

Ryc. 7. Graficzne przedstawienie metody harcerskiej wg H. Glassa. Źródło: H. Glass, *Wielka przygoda życia*, Warszawa 1999, s. 63

[142] Sprawność – wykazana w praktyce konkretna umiejętność, zobrazowana poprzez haftowaną plakietkę z graficznym przedstawieniem danej umiejętności.
[143] A. Kamiński, *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 2001, s. 28–31.

Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie – symbolizowane przez Krzyż Harcerski; to fundament aksjologiczny harcerstwa, wyznaczający cele wychowawcze.

Przygotowanie do życia – reprezentowane przez postacie chłopca i dziewczynki; odnosi się do formowania człowieka dojrzałego, odpowiedzialnego, gotowego do podjęcia roli w społeczeństwie.

System zastępowy – symbolizowany przez proporczyk zastępu; to podstawowa struktura organizacyjna pracy harcerskiej, oparta na małych grupach rówieśniczych.

Stopnie, sprawności, zadania, służba – ukazane jako cztery symbole: schody (stopnie), naszywka z dwoma piórkami (sprawności), kajak (zadania, aktywność fizyczna/praktyczna), krzyż pierwszej pomocy (służba innym) – przedstawiane jako podstawowe narzędzia metodyczne i podstawowe założenia programu.

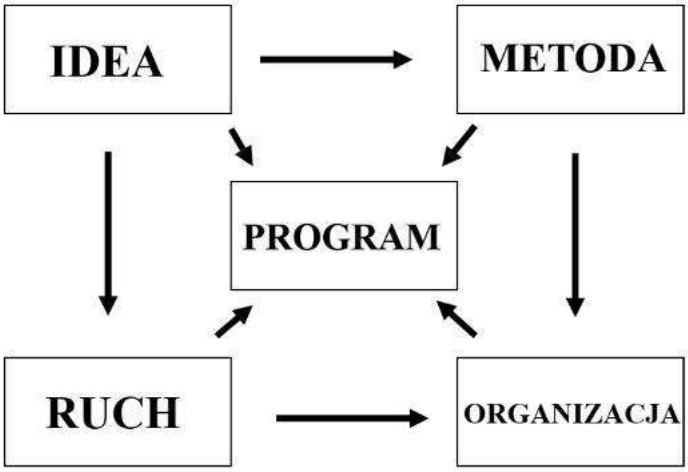
Gawędy i obrzędowość – ognisko; odnosi się do budowania wspólnoty i tożsamości harcerskiej przez narrację, symbole i rytuały.

Gry i zabawy – twarz z gałązkami na czapce – rozwój przez aktywność ruchową i kreatywność.

Harce i wycieczki – postać z kijem wędrownym symbolizuje ruch, eksplorację, przygodę, wyczyn.

Biwaki i obozy – namiot; pełne doświadczenie życia w naturze, samodzielności i współpracy.

Hm. Marek Kamecki przedstawia system wychowawczy w harcerstwie w formie piktogramu, w którym zawierają się wszystkie elementy potrzebne do realizacji metody. Każdy z tych elementów prowadzi do programu, czyli sposobu realizacji idei, jak i metody poprzez ruch czy organizację.

Ryc. 8. Harcerski system wychowawczy. Źródło: M. Kamecki, *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Warszawa 1996, s. 9

Zarówno sport, jak i wychowanie fizyczne moglibyśmy przypisać do elementu metody, jakim jest puszczaństwo/przyroda (ruch na świeżym powietrzy, na łonie natury), a przede wszystkim jako element programu działań jednostek. Podstawowym elementem programu harcerskiego jest realizacja stopni i sprawności.

Wychowanie fizyczne, a co za tym dalej idzie sport, w harcerstwie było postrzegane jako integralna część wychowania obywatelskiego i moralnego, spełniający założenia ówczesnych władz. Celem było nie tylko rozwijanie siły i wytrzymałości, ale także kształtowanie charakteru, odpowiedzialności, ducha rywalizacji oraz zdolności do współpracy, jak i dbanie o zdrowie i higienę członków organizacji, z czym w latach międzywojennych był duży problem. W programie harcerskim wychowanie fizyczne odgrywało rolę w przygotowywaniu młodzieży do pełnienia obowiązków wobec ojczyzny, w szczególności przygotowania do obrony kraju i służby wojskowej.

Program obejmował różnorodne formy aktywności fizycznej, które były dostosowane do różnych grup wiekowych i możliwości fizycznych harcerzy. W ramach zajęć prowadzono ćwiczenia gimnastyczne, gry zespołowe, zawody sportowe, a także bardziej wyspecjalizowane formy aktywności, takie jak pływanie, wspinaczka, strzelectwo czy narciarstwo. Ważnym elementem były również marsze i obozy wędrowne, które służyły nie tylko poprawie kondycji fizycznej, ale także rozwijaniu samodzielności i zaradności.

Integralną częścią wychowania fizycznego były obozy letnie i zimowe, które stanowiły kulminację całorocznej pracy drużyn. Na obozach realizowano programy sportowe, które obejmowały różne zajęcia na świeżym powietrzu. Zloty harcerskie, gromadzące harcerzy z różnych regionów kraju, były okazją do sprawdzenia swoich umiejętności w większej skali i nawiązywania kontaktów z rówieśnikami[144].

2.3. Elementy metodyczne stosowane w realizacji sportu w harcerstwie / odznaki sportowe, sprawności, wymagania na stopnie

Stopnie

Wymagania przy próbach harcerskich na stopnie organizacyjne młodzieży męskiej zatwierdzono Rozkazem Naczelnictwa ZHP L. 7 z dnia 10 VIII 1919 r. Były to pierwszy

[144] J. Deląg, *The Role of Sports and Physical Education in the Scouting Method in Poland between 1918 and 1939*, „Studies in Sport Humanities", t. 33: 2024, s. 39–40.

ujednolicony system stopni dla zjednoczonej dopiero co organizacji. System zakładał 4 stopnie (Młodzik, Wywiadowca, Ćwik i Harcerz Rzeczypospolitej). Zadania z zakresu wf i sportu przedstawiały się następująco:

Młodzik:

- Uzyskanie 15 kresek (był to system rozwoju w zakresie WF i zręczności, za każdy postęp drużynowy stawiał jedną kreskę). System miał zwrócić uwagę na wychowanie fizyczne, pobudzić zamiłowanie do gier i zabaw. Kreski należy nadawać według zasad podanych w *Szkole Harcerza* Stanisława Sedlaczka (wydanie 1921, s. 16–18), a także w książeczce ks. Zawady *Jak prowadzić pracę skautową* (wydanie 1913, s. 55–58) — oczywiście dotyczących wyrobienia technicznego oraz postępy fizyczne. Ze względu na duże zaniedbanie techniki i wychowania fizycznego w harcerstwie warunek ten na chwilę ma ogromną wagę.

Wywiadowca:

- Uprawia stale gimnastykę.
- Uzyskał 100 kresek.
- Odbył pieszo 4 całodzienne wycieczki harcerskie.
- Przebędzie krokiem skautowym (ok. 30–60 kroków na przemian chodem i biegiem) półtora kilometra w ciągu jedenastu minut.

Ćwik:

- Przepłynie w dowolny sposób 200 kroków, umie wiosłować i poprawnie obchodzić się z łódką. (Odbywający próbę nie powinien przy pływaniu wykazać zmęczenia, zachłystywania się wodą itp.). Ten warunek może być zastąpiony inną sprawnością dodatkową w przypadku, gdy lekarz uzna pływanie za szkodliwe dla zdrowia.
- Wymagane: wiosłowanie jednym lub dwoma wiosłami, wytrzymałość w jeździe godzinnej, znajomość sterowania, przybijania i odbijania od brzegu.
- Umie praktycznie zastosować lekką atletykę w zakresie potrzeb harcerskich: skoki wzwyż i w dal (według norm przeciętnych), przez przeszkody naturalne; wspinanie się na drzewa, parkany, drabiny, dachy itp. Wybiera się jedynie ćwiczenia mogące mieć zastosowanie w pionierce i służbie polowej harcerskiej.
- Posiada elementarną znajomość obchodzenia się z bronią palną jednego systemu, umie strzelać, czyścić i rozbierać broń.

Harcerz Rzeczypospolitej:

- Posiada sprawność *Strzelca* oraz trzy dowolne sprawności z zakresu wychowania fizycznego (np. kolarz, lotnik, jeździec)[145].

[145] *Harcerstwo. Praca zbiorowa*, red. S. Sedlaczek, Warszawa 1922, s. 10–17, 29–79.

Wymogi wychowania Fizycznego w Organizacji Harcerzy z 1930 roku, opracowane przez Władysława Olędzkiego						
Próba na zucha 8-10 lat	Próba na ochotnika 10-11 lat	Próba na młodzika 11-12 lat	Próba na II st. wywiadowcę 12-14 lat	Próba na I st. ćwik 14-16 lat	Próba na Harcerza Orlego 16-17 lat	Próba na Harcerza Rzeczypospolitej min. 17 lat
1. Sprawność fizyczna						
Wykona samodzielnie kilka wskazanych ćwiczeń gimnastycznych	Wykona samodzielnie ćwiczenia gimnastyczne	Wykona samodzielnie kilka dostawowych ćwiczeń gimnastycznych	Wykona samodzielnie 6 ćwiczeń gimnastycznych	Wykona samodzielnie 8 ćwiczeń gimnastycznych	Posiada I stopień P.W. i uzyska następujące minimum sprawności fizycznej	Posiada II stopień P.W. i uzyska minimum sprawności fizycznej.
Przebiegnie 30 m.	Przebiegnie 50 m.	Przebiegnie 50 m.	Przebiegnie 60 m.	Przebiegnie 60 m. poniżej 11 sek.	Przebiegnie 100 m. poniżej 14,5 sek.	Przebiegnie 100 m. poniżej 14,2 sek.
Przeskoczy płytki rów 50 cm	Przeskoczy rów 100 cm. Szeroki i 50 cm. głębokości	Przeskoczy rów 150 cm. Szeroki i 50 cm. głębokości	Przeskoczy rów 250 cm. Szeroki i 50 cm. głębokości	Skoczy w dal 3,4 m	Skoczy w dal 3,8 m	Skoczy w dal 4 m
Skacze na 1 nodze po linii			Włazi na drzewa, przełazi przy pomocy drugiego harcerza płoty 2,5 m wys.	Skoczy wzwyż 105 cm.	Skoczy wzwyż 115 cm.	Skoczy wzwyż 120 cm.
				Przebiegnie krokiem skautowym 1500 m. w 11 min	Przebiegnie krokiem skautowym 1500 m. w 6 min 10 sek.	Przebiegnie krokiem skautowym 1500 m. w 5 min 35 sek.
Rzuca piłką najpierw prawą, potem lewą ręką, tak aby inny wilczek złapał ją przynajmniej 4 razy na 6 rzutów w odległości 10 kroków umie sam	Rzuca kamieniem małym prawą i lewą ręką.	Rzuca prawą i lewą ręką kamieniem 150 gr. w sumie 30 m.	Rzuca prawą i lewą ręką kamieniem 300 gr. w sumie 40 m.	Rzuca prawą i lewą ręką kamieniem 600 gr. do leja o średnicy 3m. odległego o 20m. w ciągu minuty trafi 5 razy w dowolnym sposobem na 14 rzutów.	Rzuca w sumie ręką prawą i lewą 35m. kamieniem wagi 600 gr.	Rzuca 600 gr. kamieniem w sumie prawą i lewą ręką do leja o średnicy 2,5 m. odległego na 25 metrów w ciągu minuty trafi minimum 5 razy na 15 rzutów

tak samo łapać rzuconą piłkę						dowolnym sposobem.
					Pchnie kulą 5 kg ręką prawą i lewą w sumie 10 m.	Pchnie kulą 5 kg ręką prawą i lewą w sumie 12 m.
2. Sprawności-umiejętności						
		Jeździ na saneczkach	Jeździ na łyżwach, nartach lub saneczkach	Posiada 2 sprawności następujące: jeździec, kolarz, pływak, łyżwiarz.	Posiada jedną z następujących sprawności: narciarza, szermierza, żeglarza.	Posiada sprawność gimnastyka.
3. Pływanie						
		Uczy się pływać	Pływa dowolnym stylem 50m.	Pływa dowolnym stylem 100m.	Pływa dowolnym stylem 1500m.	Posiada sprawność pływaka lub ratownika
4. Gry						
Gra w pięć gier lub zabaw ruchowych	Gra w pięć gier lub zabaw ruchowych	Gra w 10 gier ruchowych	Gra w 10 gier ruchowych	5 gier gra z piłką i gra w zespole w 2 ognie.	Gra w zespole w jedną z następujących gier: siatkówkę, koszykówkę, palanta.	Gra zespołowo w 2 grach: koszykówka, siatkówka, szczypiorniak, palant.
5. Strzelanie sportowe						
		Strzela z łuku	Strzela z łuku, odległość 15m, 45 pkt na 108 możliwych lub z 20 m. 27 punktów na 108 możliwych	Strzela z broni małokalibrowej do tarczy 50 cm. Odl. 25m. – 40 pkt na 100 możliwych	Strzela z broni małokalibrowej do tarczy 24 cm. Odl. 50m. – 50 pkt na 100 możliwych	Strzela z broni małokalibrowej do tarczy 80 cm. Odl. 100m. – 60 pkt. Na 100 możliwych.

W 1930 roku na łamach czasopisma „Harcmistrz" opublikowano projekt prób na męskie stopnie harcerskie. Zawierał on wymagania na stopnie: młodzika, wywiadowcy, ćwika, harcerza orlego oraz starszoharcerskie – włóczęgi i harcerza Rzeczypospolitej. Próba włóczęgi była przeznaczona dla osób wstępujących do zrzeszeń starszoharcerskich bez wcześniejszej służby w drużynie harcerskiej. Regulamin ten jednak nie wszedł w życie w pierwotnej formie – został poddany konsultacjom, do których wniesiono liczne uwagi. Dopiero po ich uwzględnieniu ostateczna wersja została zatwierdzona i ogłoszona w 1932 roku[146].

W rozkazie Naczelnika Głównej Kwatery Związku Harcerstwa Polskiego z dnia 17 lutego 1932 roku (L. 3), ogłoszono nowy regulamin stopni harcerskich. Regulamin ten, które wszedł w życie z dniem 1 lipca 1932 roku, precyzował ramy wiekowe i treści programowe kolejnych stopni harcerskich: Młodzika (11–14 lat), Wywiadowcy (12–15 lat), Ćwika (14–17 lat), Harcerza Orlego (16–19 lat) oraz Harcerza Rzeczypospolitej (od 17. roku życia wzwyż)[147].

Stopnie młodszo harcerskie do Ćwika koncentrowały się bardziej na wychowaniu fizycznym i zachęceniu do uprawiania sportu, a także obligowały młodzież do udziału w obozach i wędrówkach. W stopniach starszoharcerskich zaś bardziej istotną rolę zaczęło odgrywać przysposobienie wojskowe, mimo że obowiązkiem było posiadanie odznaki POS przez kandydata. Dotyczyło to przede wszystkim elementów szkolenia z zakresu przysposobienia wojskowego (P.W.), które – zgodnie z ówczesnymi tendencjami polityczno-społecznymi – zaczęły mieć coraz większe znaczenie w edukacji obywatelskiej młodzieży męskiej. Harcerstwo, zachowując swój autonomiczny charakter, stopniowo stawało się ważnym ogniwem w państwowej polityce wychowawczej, integrując elementy służby obywatelskiej, sprawności fizycznej i przygotowania obronnego. Zadania z zakresu wf i sportu przedstawiały się następująco:

Młodzik:

- Uprawia jeden ze sportów (pływa, strzela z łuku, jeździ na łyżwach, nartach itp.),
- Brał udział w 3 parogodzinnych wycieczkach harcerskich,
- Wykona kilka podstawowych ćwiczeń gimnastycznych; przebiegnie 50 m; przeskoczy rów 150 cm szerokości i 50 cm głębokości; rzuca prawą i lewą ręką kamieniem 150 g, w sumie na 30 m; umie wziąć udział w 10 grach ruchowych.

[146] „Harcmistrz", październik 1930, nr 10, s. 113–119.

[147] „Wiadomości Urzędowe" 1932, nr 3, s. 9–13.

Wywiadowca

- Spędził co najmniej 6 całych dni na wycieczkach harcerskich i dwie noce pod namiotem lub szałasem.
- Wykona poprawnie ćwiczenie gimnastyczne łatwego toku lekcyjnego odpowiednie do wieku; przebędzie krokiem skautowym 1500 m w 11 minut, bez obciążenia.
- Przebiegnie 60 m; przeskoczy rów 250 cm szerokości i 50 cm głębokości; wejdzie na drzewo; przejdzie przy pomocy drugiego harcerza przez płot 250 cm wysoki; rzuci prawą i lewą ręką kamieniem 300 g w sumie na 40 m; przepłynie dowolnym stylem 50 m; umie wziąć udział w 10 grach ruchowych; strzela z łuku — ma odległość 15 m zrobi 45 punktów na 108 możliwych, lub z 20 m 27 punktów na 108 możliwych, (w razie trudności zorganizowania łucznictwa, komendant chorągwi może czasowo zwolnić drużynę od tego punktu), jeździ na nartach lub łyżwach.

Ćwik

- Kandydat na ćwika mający ukończonych lat 15 przedstawia przed dopuszczeniem do próby zaświadczenie o posiadaniu Państwowej Odznaki Sportowej, uzyskanej według programu odpowiedniego do wieku w chwili zgłaszania się do próby.
- Odbędzie wycieczkę 24-godzinną pieszo, łodzią, na rowerze lub konno, co najwyżej z jednym jeszcze harcerzem, nocując w namiocie lub szałasie i sam sobie przyrządzając strawę; napisze z wycieczki krótki raport ze szkicami.
- Potrafi maszerować 8 km z obciążeniem 8 kg łącznie z karabinem, przeplatać marsz biegiem na przestrzeni do 1000 m.
- Wykona poprawnie ćwiczenia gimnastyczne łatwego toku lekcyjnego, odpowiedniego do wieku; przebiegnie 60 m w 11 sekund; skoczy w dal 300 cm wzwyż 100 cm, rzuci granatem 500 g w sposób dowolny, prawą i lewą ręką na odległość 35 metrów; przepłynie 50 m stylem dowolnym w jedną minutę 10 sek; umie grać w zespole w jednej większej grze ruchowej, zna szermierkę z karabinem ćwiczebnym (postawa i kroki); Uwaga. Posiadający Państwową Odznakę Sportową są zwolnieni od odpowiednich punktów próby w zakresie w. ł.
- Zna zjawiska strzału, posiada wiadomości o celowaniu, zna jego sposoby i postawy strzeleckie, umie oddać strzał w różnych postawach, ma najważniejsze wiadomości o broni długiej wojskowej w porównaniu z małokalibrową; umie użyć i oczyścić broń; zachować się na strzelnicy małokalibrowej.

Harcerz Orli

- Uprawia codzienną gimnastykę osobistą, brał udział w co najmniej 5-dniowym obozie wędrownym, pełniąc na nim skutecznie jakąś służbę (kwatermistrz, gospodarz, kronikarz itp.) pokaże z niego dzienniczek z notatkami z zajęć i szkicami;
- Zrobił od uzyskania stopnia ćwika 80 km marszem z obciążeniem;
- Posiada Państwową Odznakę Sportową odpowiednio do wieku i I stopień p. w.;
- Zna higienę i technikę marszu dziennego i nocnego; potrafi maszerować 16 km z karabinem z obciążeniem 12,5 kg.

Harcerz Rzeczypospolitej

- Posiada Państwową Odznakę Sportową odpowiednią do wieku, Odznakę Strzelecką, oraz II stopień p. w. (Posiadanie II stopnia p. w. można zastąpić dowodem odbytej służby wojskowej),
- Umie wiosłować, przeprawi się na łodzi i tratwie w pojedynkę bez użycia wiosła. Zbuduje w wodzie kładkę stojącą, pływającą oraz tratwę z materiału znajdującego się pod ręką,

10 czerwca 1937 r. hm. Zbigniew Trylski zatwierdził nowy regulamin stopni harcerskich[148].

W zakresie wychowania fizycznego i sportu nie było wielkich zmian, zostało usunięte kilka zadań z zakresu sportu w stopniach:

- W młodziku: uprawia jeden ze sportów (pływa, strzela z łuku, jeździ na łyżwach, nartach itp.).
- W Harcerzu Rzeczypospolitej: Umie wiosłować, przeprawi się na łodzi i tratwie w pojedynkę bez użycia wiosła. Zbuduje w wodzie kładkę stojącą, pływającą oraz tratwę z materiału znajdującego się pod ręką.

[148] *ZHP Organizacja Harcerzy, Regulaminy i instrukcje, Próby Harcerskie*, Warszawa 1937, s. 4.

Harcerki

Pierwsze ujednolicone wymagania przy próbach na stopnie harcerskie dla drużyn żeńskich zostały przyjęte Uchwałą Naczelnictwa ZHP z dnia 14 czerwca 1921, system stopni zawierał 4 stopnie (Ochotniczki, Przewodniczki, Samarytanki i Harcerki Rzeczypospolitej). Zadania z zakresu wf i sportu przedstawiały się następująco:

Ochotniczka (III stopień)

- Odbyła 4 całodzienne wycieczki harcerskie.
- Przebędzie krokiem skautowym 1 kilometr w ciągu 8 minut.
- Zachowuje prawidłową postawę, dba o swój rozwój fizyczny, uprawia gry ruchowe i zna zasady higieny życia codziennego.

Przewodniczka (II stopień)

- Brak zadań z zakresy wf i sportu

Samarytanka (I stopień)

- Przepłynie 100 kroków z prądem i utrzyma się na wodzie przez 10 minut. Uprawia stale jeden ze sportów.
- Odbyła co najmniej dwudniową wycieczkę harcerską do miejsca oddalonego o 20 km i z powrotem oraz 10 wycieczek całodziennych.
- Spędziła co najmniej jeden tydzień w obozie harcerskim.

Harcerka Rzeczypospolitej

- Okazuje całkowite wyrobienie harcerskie i sprawność fizyczną.
- Posiada co najmniej jedną sprawność z działu wychowania fizycznego.
- Zna i umie zastosować zasady samoobrony.
- Przebyła co najmniej dwa tygodnie w harcerskim obozie wędrownym lub na wycieczce krajoznawczej.
- Posiada sprawność krajoznawcy[149].

Zgodnie z rozkazem Głównej Kwatery Żeńskiej z dnia 2 czerwca 1925 r. – przeznaczone były dla dziewcząt w wieku od 11 do 19 lat. System ten obejmował pięć kolejnych stopni: Ochotniczka, Pionierka i Samarytanka (adresowane głównie do dziewcząt młodszych), a także Przewodniczka i Harcerka Rzeczypospolitej (dla dziewcząt starszych). w każdy z tych stopni znalazło się konkretne wymagania w zakresie aktywności fizycznej, dostosowane do wieku i możliwości dziewcząt.

[149] *Harcerstwo. Praca zbiorowa…*, s. 18–23.

Na stopnień Ochotniczki, kandydatka powinna znać musztrę jednostki oraz opanować podstawowe formy aktywności ruchowej – w szczególności umieć bawić się w co najmniej pięć gier ruchowych. Pionierka zobowiązana była do codziennego wykonywania ćwiczeń oddechowych, regularnego uprawiania gimnastyki oraz przejścia dystansu jednego kilometra krokiem skautowym w czasie ośmiu minut. Musiała też znać musztrę zastępu, potrafić bawić się w dziesięć gier ruchowych oraz opanować przynajmniej jedną grę sportową, jak na przykład piłkę latającą czy palant z bramkami.

Na stopnień Samarytanki pojawiały się już bardziej zindywidualizowane wymagania. Kandydatka powinna codziennie ćwiczyć gimnastykę przez co najmniej pięć minut, zdobyć przynajmniej jedną sprawność z zakresu wychowania fizycznego oraz umieć utrzymać się na wodzie przez pięć minut i przepłynąć 100 metrów z prądem. W przypadku braku możliwości realizacji tej ostatniej umiejętności – wynikającej ze stanu zdrowia lub warunków lokalnych – dopuszczano zamienniki w postaci sprawności takich jak opiekunka dzieci, miłośniczka gier lub pożarniczka.

Na wyższych stopniach, tj. Przewodniczki i Harcerki Rzeczypospolitej, wymagano stałego uprawiania gimnastyki lub sportu[150].

Sprawności

Zuchowe

W II Rzeczypospolitej ruch zuchowy rozwijał się jako integralna część ruchu harcerskiego, mająca na celu wychowanie dzieci w wieku wczesnoszkolnym (7–10 lat) w duchu patriotyzmu, koleżeństwa i aktywności fizycznej. Zuchy uczestniczyły w specjalnie dostosowanych formach pracy wychowawczej, opartych na zabawie, baśniowej fabule i systemie sprawności, co miało sprzyjać ich wszechstronnemu rozwojowi psychofizycznemu.

Ostatecznie ruch zuchowy w Polsce ukształtował się w latach 30. XX wieku, przybierając formę swoistej syntezy elementów zaczerpniętych z angielskiego ruchu wilczęcego, rodzimych wzorców harcerskich oraz bogatych doświadczeń żeńskiej gałęzi zuchowej rozwijanej w II Rzeczypospolitej. Ten złożony proces adaptacji i twórczego przekształcania obcych inspiracji pozwolił na wypracowanie oryginalnego modelu

[150] *Rozkaz Głównej Kwatery Żeńskiej /L. 2 z dn. 2.VI.1925 r.*, „Wiadomości Urzędowe", nr 8–9, s. 33–36.

wychowania najmłodszych, odpowiadającego zarówno polskim realiom społecznym, jak i celom ideowym skautingu[151].

Wprowadzenie systemu sprawności zuchowych w latach 30. XX wieku stanowiło istotny element rozwoju metodyki harcerskiej skierowanej do najmłodszych członków organizacji. Regulaminy zuchowe, zatwierdzone rozkazami Naczelnika Głównej Kwatery Harcerzy z dnia 10 września i 24 października 1931 roku, obejmowały początkowo m.in. dwie sprawności bezpośrednio związane z wychowaniem fizycznym i sportem: „Giermek" oraz „Pływak"[152].

W regulaminie z 1939 roku, katalog sprawności poszerzono o kolejne związane z aktywnością ruchową, takie jak: „Akrobata", „Lotnik", „Marynarz" czy „Sportowiec zimowy". Rozszerzenie to było wyrazem rosnącej roli wychowania fizycznego w systemie zuchowym[153].

W sprawnościach zuchenek (dziewcząt) znajdowały się tylko dwie sprawności z zakresu wf i sportu, tj. Skoczka (aby zdobyć sprawność należało spełnić wymagania: lubi gimnastykować się, wykonuje sprawnie ruchy z lekcji gimnastyki, przeskoczy przez szur na wysokości [trzeba ustalić indywidualnie], skacze w dal, wejdzie na drzewo, przejdzie przez płot, bawi się żwawo w 10 gier ruchowych i 5 ze śpiewem, zręcznie tańczy taniec gromady i dwa inne) i Miłośniczka Gier (umie bawić się w 15 gier: 5 bieżnych, 6 towarzyskich w tym dwa zaśpiewane, umie wytłumaczyć innym dzieciom: jedną grę bieżną, jedną piłką i jedną towarzyską, umie pokierować zabawą gra w serso, toczy obręcz, skacze przez długi i przez krótki sznur).

Harcerzy

„Sprawność to wykazana praktycznie biegłość harcerza w określonej dziedzinie"[154]. Jest to podstawowy element metody harcerskiej. Celem zdobywania sprawności jest rozwój indywidualnych zainteresowań, kształtowanie samodzielności oraz kompetencji praktycznych, które służą zarówno jednostce, jak i wspólnocie. Sprawności mają charakter wychowawczy, motywujący, a ich zdobywanie wpisuje się w system stopni harcerskich.

---

[151] L. Szypulska-Kamyk, *Dziecko jako zuch w organizacji harcerskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Pedagogiczny" 2012, nr 1, s. 71–75.
[152] *Regulaminy zuchowe wprowadzone rozkazami Naczelnika Głównej Kwatery Harcerzy z dnia 10.IX.1931 i 24.X.1931*, Warszawa 1932.
[153] *Sprawności Zuchowe*, Warszawa 1939.
[154] *Sprawności Harcerzy*, Warszawa 2023, s. 4.

W wydanej w 1918 roku publikacji autorstwa Stanisława Sedlaczka pt. *Sprawności skautowe: jak skauci pracują i zdobywają fundusze – wraz z dokładnym programem wszystkich sprawności, przepisami Naczelnictwa o egzaminach*, będącej pierwszym oficjalnym zestawieniem sprawności skautowych w odrodzonej Polsce przeznaczonych dla chłopków, znalazły się sprawności związane z wychowaniem fizycznym i sportem. Wśród nich wymienić można: Gimnastyka, Jeźdźca, Kolarza, Pływaka, Strzelca karabinowego i rewolwerowego, Szermierza, Żeglarza oraz Lotnika[155].

W latach 30. XX wieku system sprawności harcerskich w Polsce przechodził istotne przeobrażenia, które miały na celu dostosowanie go do zmieniających się warunków społecznych, wychowawczych i organizacyjnych Związku Harcerstwa Polskiego. Kluczowym momentem tego procesu było zarządzenie wydane przez Naczelnika Harcerzy, harcmistrza Antoniego Olbromskiego, wydanie dnia 1 maja 1936 roku. w dokumencie tym (Rozkaz L. 9 z 20 IV 1936) unieważniono dotychczasowy zestaw sprawności i wprowadzono nowy, czteroczęściowy system obejmujący sprawności ogólne, zawodowe, techniczno-instruktorskie oraz obywatelsko-kulturalne. Zarządzenie to nie tylko porządkowało systematyzację wymagań i klasyfikację sprawności, ale także wprowadzało roczny okres próbny, otwierając przestrzeń na krytyczne uwagi i propozycje zmian ze strony instruktorów i drużynowych. Inicjatywa ta była wyrazem dążeń do profesjonalizacji harcerskiego systemu wychowania fizycznego i obywatelskiego oraz jego głębszego osadzenia w rzeczywistości wychowawczej II Rzeczypospolitej. Wśród nowych sprawności z zakresu sportu i wf są tu: Miłośnik gier ruchowych, Miłośnik gier, Pływak i (dla młodszych), Pływak II, Kajakowiec, Wioślarz, Pływak – ratownik, Kolarz, Strzelec, Łucznik, Miłośnik Sportów Zimowych, Łyżwiarz i (dla młodszych), Łyżwiarz II (dla starszych), Narciarz i (dla młodszych), Narciarz II[156].

Harcerki

W latach 1934–1938 system sprawności harcerskich w Organizacji Harcerek obejmował zestaw sprawności związanych z wychowaniem fizycznym i sportem, które miały na celu wszechstronny rozwój fizyczny, techniczny i charakterologiczny dziewcząt. Wśród obowiązujących wówczas sprawności znajdowały się m.in.: Usprawniona fizycznie, Piechur, Kolarka, Miłośniczka gier, Wioślarka, Kajakarka, Pływaczka, Gimnastyczka, Tenisistka, Łyżwiarka, Jeździec, Żeglarka, Łuczniczka i Strzelczyni, a także przydatne do obrony

[155] S. Sedlaczek, *Sprawności skautowe: jak skauci pracują i zdobywają fundusze – wraz z dokładnym programem wszystkich sprawności, przepisami Naczelnictwa o egzaminach*, Warszawa 1918.
[156] *Sprawności harcerskie, na zlecenie Głównej Kwatery Harcerzy*, Warszawa 1936.

ojczyzny, takie jak: Spadochroniarka I klasy, Lotniarka, Szermierczyni czy Narciarka[157]. W 1939 roku wprowadzono nowe regulaminy na sprawności żeńskie, wśród których pojawiły się liczniej tego typu sprawności, jak Pilotka motorowa, Szybowniczka, Skoczek spadochronowy z wieży, Skoczek spadochronowy z samolotu, Pilotka balonowa, Automobilistka czy Motocyklistka. Miały one bardzo wysokie, często trudne do spełnienia wymagania, nadając harcerkom wysokie kwalifikacje w danej dziedzinie – niekiedy porównywalne z poziomem dorosłych zawodników i specjalistów[158].

Odznaki organizacyjne

Harcerska Odznaka Strzelecka

Ryc. 9. Wzór Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej. Źródło: „Wiadomości Urzędowe" 1930, nr 3, s. 14

Na podstawie upoważnienia Naczelnictwa ZHP uchwałą z dnia 29 X 1929 r. został zatwierdzony Regulamin Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej. Regulamin Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej został uzgodniony z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w dniu 19 II 1930 r.

Naczelnictwo ZHP, dążąc do stałego rozwoju strzelectwa w szeregach harcerskich, ustanawiało odznakę strzelecką, której celem było:

a) propaganda sportu strzeleckiego,

b) wyróżnienie harcerzy za dobre strzelanie,

c) klasyfikacja strzelców (na klasy).

[157] *Sprawności Harcerek*, Warszawa 1937.

[158] *Rozkaz Naczelniczki Harcerek L. 9 z 20 czerwca 1939 r.*, „Wiadomości Urzędowe" 1939, nr 6, s. 124.

Odznaka była nadawana w trzech klasach: brązowej (III klasy), srebrnej (II klasy) oraz złotej (I klasy). Każdy ze stopni miał określone wymagania wiekowe, stopniowe oraz wynikowe, a ich uzyskanie wymagało uczestnictwa w określonych zawodach strzeleckich oraz spełnienia norm punktowych w strzelaniu z broni palnej.

Odznaka III klasy (brązowa) była przeznaczona dla harcerzy, którzy ukończyli co najmniej 16. rok życia, posiadali stopień harcerski wywiadowcy i przystąpili do egzaminu w czasie Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodach Strzeleckich lub zawodów rangi Mistrzostwa Chorągwi. Kandydaci musieli uzyskać wynik minimum 75 pkt. na 100 możliwych w strzelaniu z pozycji stojącej z broni kal. 22 (na dystansie 50 m), oraz 160 pkt. na 200 możliwych w strzelaniu z dwóch postaw (stojącej i leżącej).

Odznaka II klasy (srebrna) przysługiwała harcerzom, którzy ukończyli co najmniej 18 lat, posiadali wcześniej odznakę III klasy i ponownie przystąpili do zawodów centralnych. Wymagano uzyskania 94 pkt. na 100 możliwych w strzelaniu z broni kal. 22 (na dystansach 50 i 100 m, w trzech postawach), a także co najmniej 75 pkt. na 100 możliwych w strzelaniu z wojskowej broni regulaminowej (również w trzech postawach: stojącej, klęczącej i leżącej).

Odznaka I klasy (złota) była najwyższym stopniem i była przeznaczona dla harcerzy w wieku co najmniej 18 lat, posiadających stopień harcerza orlego oraz odznakę II klasy. Kandydat musiał zdać egzamin wyłącznie podczas Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodów Strzeleckich i uzyskać 94 pkt. na 100 w strzelaniu z broni kal. 22, 75 pkt. na 100 z broni wojskowej, a także osiągnąć wynik celujący w strzelaniu nocnym. Dodatkowym wymogiem było reprezentowanie ZHP w zawodach centralnych lub ogólnonarodowych.

Odrębnie klasyfikowano strzelców z broni krótkiej. Aby przystąpić do tej kategorii, należało uzyskać co najmniej 50 punktów na 70 możliwych w analogicznych warunkach strzeleckich. Dla tej specjalności wydawano osobne odznaki.

System przewidywał także formy wyróżnienia za powtarzalność wyników. Harcerze, którzy w kolejnych latach ponownie osiągnęli wyniki wymagane dla odznaki złotej, otrzymywali odpowiednio: emaliowaną odznakę brązową (po drugim razie), srebrną (po trzecim), a następnie złotą emaliowaną. Harcerz z trzema dyplomami za odznakę złotą nabywał prawo do tytułu Mistrz Strzelec Harcerski oraz stosownego dyplomu. Dodatkowo, jeśli przez dwa lata z rzędu zdobył dyplom roczny odznaki złotej i zaliczył strzelanie z broni krótkiej, przyznawano mu tytuł Mistrz Strzelec Indywidualny ZHP, potwierdzony specjalnym pierścieniem z literami „M.S.Z.H.P.” i godłem organizacji.

Odznaka taka mogła być przyznawana również drużynom i chorągwiom. w przypadku uzyskania odznaki przez co najmniej pięciu członków jednej drużyny, przysługiwał jej dyplom drużyny strzeleckiej. Chorągiew mogła uzyskać tytuł Chorągiew Strzelecka ZHP, jeżeli minimum 10% jej członków zdobyło odznakę.

Procedura nadawania odznak była sformalizowana i przebiegała za pośrednictwem stałej Komisji Strzeleckiej ZHP przy Głównej Kwaterze Męskiej (GKM). Odznaki, pierścienie, dyplomy i inne insygnia nadawał Naczelnik GKM na podstawie wniosków i dokumentacji przedstawionej przez komendantów chorągwi. Wszystkie odznaki były ewidencjonowane przez Wydział Przysposobienia Wojskowego ZHP, który prowadził oddzielne rejestry dla klas brązowej i srebrnej (na podstawie raportów chorągwi), oraz złotej (na podstawie rozkazów Naczelnika GKM)[159].

Szczegółowe wymagania i opisy znajdują się w regulaminie odznaki w aneksie pracy.

Harcerska Odznaka Przysposobienia Wojskowego

Ryc. 10. Wzór Harcerskiej Odznaki Przysposobienia Wojskowego. Źródło: „Wiadomości Urzędowe” 1930, nr 3, s. 13

Harcerska Odznaka Przysposobienia Wojskowego (HOPW), ustanowiona formalnie w 1930 r. przez Naczelnictwo ZHP w porozumieniu z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, była trzystopniowym wyróżnieniem przyznawanym harcerzom oraz należącym do grona starszego harcerstwa za spełnienie ściśle

[159] *Regulamin Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej, Rozkaz Naczelnika GKM L. 5. z 21 I 1930 r.*, „Wiadomości Urzędowe” 1930, nr 3, s. 14–16.

określonych wymagań z zakresu przygotowania obronnego i sprawności fizycznej. Odznaka była nadawana w trzech klasach: brązowej (I stopień), srebrnej (II stopień) i złotej (III stopień), przy czym każdemu stopniowi odpowiadały inne kryteria wiekowe, programowe oraz formalne.

Brązowa odznaka (I stopnia) była przeznaczona dla harcerzy, którzy ukończyli co najmniej 16. rok życia, posiadali stopień harcerski ćwika i uczestniczyli w zajęciach oddziałów przysposobienia wojskowego (PW), prowadzonych w szkołach lub przez jednostki harcerskie. Wymagano ponadto udziału w przynajmniej jednym obozie harcerskim oraz udokumentowanej samodzielności życiowej, a także przedstawienia zaświadczenia o ukończeniu i stopnia PW.

Dla uzyskania srebrnej odznaki (II stopnia) konieczne było ukończenie 17. roku życia, posiadanie stopnia harcerza orlego, udział w co najmniej czterotygodniowym obozie szkoleniowym oraz ukończenie programu szkolenia w harcerskim oddziale PW w ramach II stopnia przysposobienia wojskowego. Warunkiem dodatkowym było opanowanie praktycznych sprawności w zakresie topografii, terenoznawstwa i strzelectwa, co miało potwierdzać przygotowanie do pełnienia funkcji pomocniczych w zakresie obrony cywilnej lub wojskowej.

Złota odznaka instruktorska (III stopnia), najwyższa w systemie, była przeznaczona wyłącznie dla harcerzy w wieku co najmniej 18 lat, którzy posiadali stopień harcerza Rzeczypospolitej, odbyli kurs instruktorski PW, brali udział w 12-tygodniowym szkoleniu w charakterze instruktora w oddziale harcerskim oraz uzyskali zaświadczenie o ukończeniu III stopnia PW. Wymagana była również pozytywna opinia komendanta chorągwi dotycząca postawy etycznej i przydatności wychowawczej kandydata.

Procedura nadania wymagała złożenia odpowiedniej dokumentacji przez kandydata do komendanta chorągwi, który — po pozytywnym rozpatrzeniu — wystawiał dyplom lub, w przypadku odznaki złotej, kierował wniosek do Głównej Kwatery Męskiej[160].

Szczegółowy Regulamin Harcerskiej Odznaki Przysposobienia Wojskowego znajduje się w aneksie.

[160] *Regulamin Harcerskiej Odznaki P.W., Rozkaz Naczelnika GKM L. 4 z 5 II 1930 r.*, „Wiadomości Urzędowe” 1930, nr 3, s. 13–14.

Odznaki sportowe

Państwowa Odznaka Sportowa (POS)

Celem wprowadzenia odznaki było podniesienie poziomu kultury fizycznej, higieny oraz rozwój tężyzny fizycznej społeczeństwa. Jak wskazuje ustawa, odznaka miała charakter nie tylko sportowy, lecz również wychowawczy i obywatelski – stanowiła wyraz uznania dla osobistego wysiłku na rzecz zdrowia, samodyscypliny i gotowości służby państwowej. „Celem POS jest podniesienie sprawności największej możliwej ilości Polaków oraz podtrzymanie tej sprawności przez najdłuższy okres życia”[161].

Zgodnie z treścią ustawy, odznaka mogła być nadawana w trzech klasach: brązowej, srebrnej i złotej, przy czym każda z klas miała cztery stopnie. Warunkiem uzyskania odznaki było pomyślne zaliczenie egzaminu sprawnościowego obejmującego różne dziedziny wysiłku fizycznego, w tym biegi, pływanie, rzut, skok oraz marszobieg lub bieg terenowy. Istotnym elementem było też różnicowanie poziomu trudności w zależności od wieku oraz płci. Odznakę mogły zdobywać osoby w wieku od 14 (płci żeńskiej od 16) do 60 lat. Dla osób młodszych przewidziano tzw. małą odznakę. Egzaminy mogły być organizowane przez instytucje posiadające odpowiednią akredytację, w tym organizacje sportowe, harcerskie oraz szkoły. Odznakę przyznawał przewodniczący Wojewódzkiego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego na wniosek przewodniczącego Powiatowego Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.

Próby na POS były przeprowadzane w następujących grupach:

- Mężczyźni:
    - kategoria M – a od 21. do 34. roku życia włącznie,
    - kategoria M – B od 19. do 20. roku życia włącznie,
    - kategoria M – C od 17. do 18. roku życia włącznie,
    - kategoria M – D od 15. do 16. roku życia włącznie,
    - kategoria M – E od 35. do 44. roku życia włącznie,
    - kategoria M – F od 45. do 50. roku życia włącznie,
    - kategoria M – G od 51. roku życia włącznie.

[161] W. Junosza-Dąbrowski, *Jak najłatwiej zdobyć Państwową Odznakę Sportową P.O.S.*, Warszawa, 1935, s. 4.

- Kobiety:
    - kategoria K – a od 21. do 30. roku życia włącznie,
    - kategoria K – B od 19. do 20. roku życia włącznie,
    - kategoria K – C od 17. do 18. roku życia włącznie,
    - kategoria K – D od 31. do 40. roku życia włącznie,
    - kategoria K – E od 41. do 50. roku życia włącznie,
    - kategoria K – F od 51. roku życia włącznie.

Każda z grup musiała spełnić określone wymagania fizyczne. Aby otrzymać odznakę, należało uzyskać minimum przynajmniej z jednego ćwiczenia w każdej z sześciu grup. Pierwsza – gimnastyka oraz pływanie. Druga – skok w dal, skok wzwyż, skok o tyczce, skok narciarski, skok startowy do wody, skok do wody z wieży lub trampoliny. Trzecia – bieg na 400 lub 800 metrów, pływanie stylem dowolnym na 100 metrów oraz bieg łyżwiarski na 500 metrów. Czwarta – rzut dyskiem, rzut oszczepem, rzut granatem, pchnięcie kulą (w tej grupie punktowano również czynne uprawianie pięściarstwa lub szermierki). Piąta – marsz na 10 lub 20 km z obciążeniem 12 kg, marsz wojskowy na 30 km, dwudniowa lub trzydniowa wycieczka piesza, bieg na 3 lub 5 km, bieg narciarski na 12 km, bieg łyżwiarski na 10 km, jazda na rowerze na odcinku 20 km, dwudniowy rajd konny, pływanie stylem dowolnym na 1000 m, jednodniowa wycieczka wioślarska. Szósta – strzelanie: z broni krótkiej na 20 m, z broni małokalibrowej na 50 m, z broni wojskowej na 100 lub 200 metrów. Każde ćwiczenie należało przeprowadzić w oznaczonym czasie, odległości lub uzyskać wymaganą liczbę punktów, w zależności od wybranej konkurencji. Pod uwagę brano wiek osoby starającej się o uzyskanie odznaki POS, stosując wyżej wymienione przedziały wiekowe[162].

„Państwową odznaką sportową jest stylizowany orzeł z białej emalii o rozpiętości skrzydeł 2 cm, którego dolna część spoczywa na połówce owalnej tarczy, wykonanej – zależnie od klasy – z brązu, srebra lub złota. Na tarczy umieszczone są litery POS z czerwonej emalii. Wysokość odznaki 3,5 cm, szerokość 2,9 cm”[163].

[162] A. Christoph, *Państwowa Odznaka Sportowa*, [w:] *Kalendarzyk Policji Woj. Śląskiego 1933*, s. 224–230; J. Sowa, *Sport w Policji Państwowej Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe”, t. 4: 2021, nr 4, s. 29.
[163] *Państwowa Odznaka Sportowa, Rozporządzenia i regulamin*, Warszawa 1936, s. 4–5.

Tab. 1. Zestaw minimów do zdobycia POS dla kobiet

Zestaw minimów dla kobiet	**A (21–30)**	**B (19–20)**	**C (17–18)**	**D (31–40)**	**E (41–50)**	**F (p. 50)**
I. Gimnastyka	+	+	+	+	+	+
Pływanie stylem dow. m	100	100	100	100	50	50
II. Skok w dal z rozbiegu cm	295	290	280	275	255	243
Skok wzwyż cm	95	95	90	85	75	70
III. Bieg 60 m	10"	10.2"	11"	11.6"	12.2"	12.8"
Pływanie 50 m stylem d.	—	—	1'20"	—	—	—
Pływanie 100 m	1'45"	1"50	—	3'	3'20"	3'40"
Jazda na łyżwach 300 m	—	—	1'20"	—	—	—
Jazda na łyżwach 500 m	1'45"	1'50"	2'25"	3'	3'	3'
IV. Rzut dyskiem 1 kg m	30	28	24	25	24	23
Pchnięcie kulą 5 kg m	9	8.5	—	7,5	7	6
Rzut piłką palantową m	70	65	60	60	55	50
Rzut piłką dętą Nr 4 m	40	35	30	35	30	25
Strzelanie z łuku 20 m p	50	45	45	50	45	40
Strzelanie z broni kr. „B”	30	25	—	25	20	20
Strzelanie z broni małok. 25 m	70	70	60	70	60	60
Strzelanie z broni małok. 50 m	50	50	—	50	45	45
V. Marsz 3 km	—	—	28'	—	—	—
Marsz 5 km	43'	48'	—	48'	50'	1 g
2-dniowa wyc. piesza km	45	40	35	40	35	30
3-dniowa wyc. piesza km	65	60	—	60	55	—
Bieg 800 m	4'	4'20"	—	5'	5'30"	—
Bieg narciarski 3 km	—	—	32'	—	—	40'
Bieg narciarski 5 km	55'	57'	—	1 g	1 g 5'	—
Bieg łyżwiarski 1000 m	3'45"	4'	4'50"	4'30"	5'10"	6'
Pływanie 200 m stylem dowolnym	—	—	6'20"	—	—	7'30"
Pływanie 400 m stylem dowolnym	12'30"	13'20"	—	13'30"	14'30"	dow.
Wioślarstwo „B” (dł i kr. wiosło)	+	—	—	—	—	—
Wioślarstwo „B” (dł lub kr. wiosło)	—	+	+	—	—	—
Wioślarstwo „A” wyc. 1-dn. km	50	40	—	50	40	30
VI. Gry sportowe „C” gry	2	2	1	2	1	1

Źródło: *Kalendarz Iskier na rok 1932,* Warszawa 1932, s. 146.

Tab. 2. Zestaw minimów do zdobycia POS dla mężczyzn

Zestaw minimów dla mężczyzn	**A (21–34)**	**B (19–20)**	**C (17–18)**	**D (15–16)**	**E (35–44)**	**F (45–50)**	**G (p. 50)**
I. Gimnastyka							
Pływanie 50 m stylem dow.	—	—	—	1'5'	—	—	—
Pływanie 100 m stylem dow.	2'30"	2'45"	2'50"	—	2'40"	2'50"	3'00"
II. Skok w dal z rozb. cm	420	420	370	310	390	370	330
Skok wzwyż cm	125	125	110	100	120	110	100
Skok o tyczce cm	220	—	—	—	—	—	—
III. Bieg 60 m	—	—	8.8"	10"			
Bieg 100 m	13.6''	13.8''	14''	16''	14.4''	15''	17''
Bieg 400 m	1'10''	1'11''	—	—	1'15''	1'22''	1'30''
Bieg 800 m	2'35''	2'40''	—	—	2'45''	2'50''	3'00''
Pływanie 50 m	—	—	—	—	1'	—	—
Pływanie 100 m	2'10''	2'25''	2'40''	—	2'30''	2'40''	2'50''
Jazda na łyżwach 300 m	—	—	50''	58''	—	—	—
Jazda na łyżwach 500 m	1'5"	1'20"	—	—	1'15''	1'25''	1'55''
IV. Rzut dyskiem 2 kg m	40	38	—	—	38	34	30
Rzut dyskiem 1 kg m	—	—	40	—	—	—	—
Rzut oszczepem 800 g m	50	44	—	—	46	40	35
Rzut oszczepem 600 g m	—	—	34	25	—	—	—
Rzut granatem 500 g m	70	62	50	40	58	54	45
Pchnięcie kulą 7.25 kg m	13	12	—	—	12	11	10
Pchnięcie kulą 5 kg m	—	—	13	—	—	—	—
Pchnięcie kulą 4 kg m	—	—	—	12	—	—	—
Rzut piłką palantową m	—	—	70	55	—	—	—
Rzut piłką dętą nr 4 m	—	—	40	35	—	—	—
Boks	+	+	—	—	+	—	—
Szermierka	+	+	+	—	+	+	—
Gry sportowe "C"	—	—	—	—	—	+	+
V. Marsz 5 km	—	—	—	1 g	—	—	—
Marsz 10 km z obc. 7,5 kg	—	1 g 45'	2 g 20'	—	—	—	—
Marsz 10 km z obc. 12 kg	1 g 45'	—	—	—	1 g 50'	—	—
Marsz 20 km z obc. 7,5 kg	—	3 g 50'	—	—	—	—	—
Marsz 20 km z obc. 12 kg	3 g 50'	—	—	—	—	—	—
2-dn. wyc. piesza km	60	50	40	35	55	45	40
3-dn. wyc. piesza km	84	70	55	—	70	60	—
Bieg 3 km	—	13'10''	13'50''	—	—	—	17'
Bieg 5 km	24'	—	—	—	26'	28'	—
Skok narciarski m	23	18	13	7	21	—	—
Bieg narciarski 3 km	—	—	—	30'	—	—	—
Bieg narciarski 5 km	—	—	45'	—	—	—	—
Bieg narciarski 12 km	—	1 g 35'	1 g 40'	—	—	1 g 40'	1 g 55'
Bieg narciarski 18 km	2 g 20'	—	—	—	2 g 25'	2 g 45'	3 g
Bieg łyżwiarski 1000 m	—	—	—	4'	—	—	—
Bieg łyżwiarski 1500 m	—	—	4'50''	—	—	—	—

Bieg łyżwiarski 5000 m	—	15’	—	—	—	—	—
Bieg łyżwiarski 10000 m					33’	35’	48’
Jazda na rowerze 20 km	1 g	1 g 5’	—	—	1 g 8’	1 g 16’	1 g 24’
VI. 1-dn. raid konny km	—	—	50	—	—	60	50
2-dn. raid konny km	120	100	—	—	90	—	—
Pływanie 200 m stylem dow.	—	—	5’30’’	—	—	—	—
Pływanie 400 m stylem dow.	—	11’40’’	—	—	—	—	—
Pływanie 1000 m stylem dow.	29’	—	—	—	34’	38'	dow.
Wioślarstwo „B” (dł i kr. wiosło)	—	—	+	—	—	—	—
Wioślarstwo „B” (dł lub kr. wiosło)	—	—	—	+	—	—	—
Wioślarstwo „A” wyc. 1-dn. km	60	50	40	—	60	50	40
Gry sportowe "A"	+	—	—	—	—	—	—
Gry sportowe "B"	—	+	+	—	—	—	—
VII. Strzelanie z łuku 25 m	—	—	55	45	—	—	—
Strzelanie z broni kr. a	30	25	—	—	30	28	26
Strzelanie z broni małok. 25 m	—	80	70	60	—	—	—
Strzelanie z broni małok. 50 m	70	60	55	—	70	60	55
Strzelanie z broni wojsk. 100 m	75	65	60	—	70	65	60
Strzelanie z broni wojsk. 200 m	60	—	—	—	60	50	45

Źródło: *Kalendarz Iskier na rok 1932,* Warszawa 1932, s. 146–147

ŚWIADECTWO
PAŃSTWOWEJ ODZNAKI SPORTOWEJ
Nr. 7109 / rok 1933
Bargielewicz Mieczysław
(nazwisko) (imię)
uzyskał prawo do noszenia Państwowej Odznaki Sportowej
klasy trzeciej stopnia pierwszego, na podstawie decyzji
Wojewódzkiego (Stołecznego) Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia
Wojskowego w Warszawie dnia 28 września 1933 r.,
l. dz. 7109/33 z ważnością do dnia 31 grudnia 1934 roku.
Przewodniczący Powiatowego (Miejskiego, Stołecznego) Komitetu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.
(podpis)
(—) Dr. M. Roszkowski
Ważne przy jednorazowej kontrolowanej próbie osobistej.

Świadectwo
państwowej odznaki sportowej
Nr. 1496/1932
Imię i nazwisko Mallek Franciszek
Miejsce i data urodzenia 24 X. 1898 r. Dyrnowo pow. Strzelno
Uzyskał prawo do noszenia państwowej odznaki sportowej klasy drugiej
stopnia pierwszego, przyznanej mu
przez przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Wychowania Fizycznego
i Przysposobienia Wojskowego w Poznaniu
decyzją z dnia 20 lipca 1932 L. dz. 1496/32
z ważnością do dnia 31 grudnia 1933 roku.
(Pieczęć)
Przewodniczący
Miejskiego Komitetu Wychowania Fizycznego
i Przysposobienia Wojskowego
(Podpis)

Ryc. 11. Świadectwa Państwowej Odznaki Sportowej, Źródło: Portal aukcyjny Onebide, świadectwo POS, [online] https://onebid.pl/pl/dokumenty-swiadectwo-pos-1932-1933-dwa-dokumenty-21/2137673 [dostęp: 30 VI 2025]

Tab. 3. Liczba zdobytych odznak POS przez harcerzy w latach 1932–1939

Liczba zdobytych odznak POS przez harcerzy				
Rok	Stopień			Razem
	brązowy	srebrny	złoty	
1932	6112	97	8	6217
1933	11507	191	11	11709
1934	14534	497	19	15050
1935	14014	743	38	14795
1936	11919	640	49	12608
1937	13428	847	77	14352
1938	11712	901	70	12683
1939	.			

Źródło: Sprawozdania-NRH z lat 1932–1938.

Tab. 4. Liczba zdobytych odznak POS-przez harcerki w latach 1932–1939

Liczba zdobytych odznak POS przez harcerki				
Rok	Wiek w latach			Razem
	do 18	19–35	ponad 34	
1932	–	–	–	0
1933	–	–	–	0
1934	1696	975	30	2701
1935	4316	1077	50	5443
1936	2693	1150	92	3935
1937	1171	193	5	1369
1938	.			
1939	.			

Źródło: Sprawozdania NRH z lat 1932–1938

Uwagi:
– kreska (–) – zjawisko nie występuje,
– kropka (.) – brak danych.

Harcerze zdawali próby na odznakę w miejskich lub powiatowych komisjach FW i PW lub powołanych przy komendach chorągwi komisjach POS. Taka komisja była powoływana przez naczelnika i zatwierdzana rozkazem.

Odznaki PZN
Odznaka za Sprawność PZN

Ryc. 12. Komplet odznak Za sprawność PZN (brązowa, srebrna, złota), wykonanie grawer W. Gontarczyk Warszawa lub St. Reising Warszawa, ze zbiorów autora

Odznaka za Sprawność PZN miała charakter sportowy. Została ustanowiona w 1926 r. jako pierwsza w Polsce odznaka sprawnościowa i jako jedna z pierwszych na świecie. Celem odznaki było budzenie jak najszerszego zainteresowania do ćwiczeń na nartach, zachęcenie młodzieży do racjonalnego uprawiania sportu narciarskiego oraz utrzymanie sprawności narciarskiej do jak najpóźniejszego wieku. Była przyznawana jako wyróżnienie za osiągnięcia w zakresie sprawności narciarskiej. Do ubiegania się o odznakę uprawnieni byli obywatele polscy, którzy ukończyli 18. rok życia i spełnili określone kryteria sprawnościowe. Dopuszczano również młodzież w wieku od 12 do 18 lat, dla której przewidziano odrębne wymagania, dostosowane do możliwości rozwojowych tej grupy wiekowej. Struktura odznaki była zróżnicowana pod względem kategorii i stopni. Wyróżniano dwie kategorie: pierwszą – dla dorosłych mężczyzn i kobiet oraz drugą – dla młodzieży. Obie kategoria dzieliły się na trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty. Wzór odznaki pozostawał jednolity dla wszystkich kategorii i stopni, natomiast odznaki młodzieżowe były wykonane w skali pomniejszonej o jedną trzecią względem odznak dla dorosłych. Osoba, której przyznano odznakę, otrzymywała stosowną legitymację lub zaświadczenie dokumentujące zdobycie wyróżnienia.

Procedura ubiegania się o odznakę była ściśle uregulowana. Konkurencje sprawdzające mogły odbywać się w ramach trzech form organizacyjnych: podczas specjalnych zawodów dedykowanych wyłącznie przyznawaniu odznaki, w trakcie oficjalnych zawodów narciarskich organizowanych w kraju lub za granicą – przy czym w tym ostatnim przypadku wymagano przedstawienia stosownego zaświadczenia wydanego przez narodowy związek narciarski danego państwa, potwierdzającego autentyczność wyników[164].

[164] *Wyszkolenie – Odznaka za sprawność – odznaka górska – narciarstwo na niżu*, Kraków 1937, s. 56–58.

Tab. 5. Liczba odznak Za sprawność PZN zdobytych przez harcerzy i harcerki w latach 1932–1938

Liczba zdobytych odznak		
Rok	Harcerze	Harcerki
1933	312	0
1934	816	7
1935	553	28
1936	385	62
1937	589	9
1938	666	.
1939	.	.

Uwagi:
– kreska (–) – zjawisko nie występuje,
– kropka (.) – brak danych.
Źródło: Sprawozdania NRH z lat 1932–1938

Odznaka górska PZN

Ryc. 13. Komplet odznak górskich PZN (brązowa, srebrna, złota), wykonanie grawer W. Gontarczyk Warszawa, ze zbiorów autora.

Górska Odznaka PZN miała charakter turystyczny. Została ustanowiona w 1932 r. jako pierwsza w Polsce i pierwsza w Europie odznaka turystyczna. Celem odznaki było krzewienie zainteresowania dla turystyki narciarskiej, zachęta do utrzymania sprawności turystycznej do jak najpóźniejszego wieku, podniesienie poziomu technicznego uprawianej turystyki oraz propaganda terenów narciarskich w polskich górach.

Wprowadzona jako wyróżnienie za aktywność narciarsko-turystyczną w warunkach wysokogórskich, miała charakter trzystopniowy (brązowy, srebrny i złoty), przy czym jej forma graficzna pozostawała jednolita, a różnice pomiędzy stopniami dotyczyły wyłącznie wartości symbolicznej i wymagań punktowych. Odznaka ta przeznaczona była dla obywateli polskich, którzy ukończyli 17. rok życia i wykazali się odpowiednią aktywnością turystyczną na nartach. Przyznanie odznaki poprzedzała procedura weryfikacyjna, oparta na dokumentacji prowadzonych wycieczek, zatwierdzanych przez upoważnionych przodowników PZN.

Zarząd Główny PZN zastrzegał sobie prawo odmowy nadania odznaki, a także cofnięcia już przyznanego wyróżnienia w przypadkach dyskwalifikacji sportowej, działania na szkodę Związku lub naruszenia zasad etyki. Kolorowe podkładki pod odznakę były zastrzeżone dla przewodników. Lista odznaczonych – szczególnie zdobywców odznaki złotej – publikowana była w oficjalnych komunikatach oraz w *Informacyjnym Kalendarzu Narciarskim PZN*.

Proces ubiegania się o odznakę opierał się na systemie punktowym. Kandydat musiał odbywać wycieczki narciarskie lub rajdy punktowane, znajdujące się na specjalnej liście publikowanej przez PZN. Każdej wycieczce przypisywano określoną liczbę punktów bazowych, które były następnie modyfikowane za pomocą tzw. współczynnika trudności dnia (uwzględniającego warunki atmosferyczne i terenowe) oraz współczynnika osobistego (zależnego od wieku i płci uczestnika). Ostateczna nota mogła zostać zwiększona także przez premię za odległość dojazdu, o ile wycieczka nie była jedyną w czasie pobytu w górach. Wycieczki samotne nie były punktowane, a obecność przodownika była obowiązkowa, zwłaszcza przy wycieczkach ubiegających się o odznakę brązową.

Warunkiem uzyskania odznaki było osiągnięcie minimalnej liczby punktów:
– brązowej – 100 punktów,
– srebrnej – 150 punktów lub trzykrotne powtórzenie normy brązowej,
– złotej – 200 punktów lub trzykrotne powtórzenie normy srebrnej albo dziewięciokrotne powtórzenie normy brązowej.

Wszystkie wycieczki musiały być protokołowane na specjalnych formularzach zatwierdzonych przez Związek, a kompletna dokumentacja powinna była zostać złożona w PZN w terminie sześciu tygodni od ich odbycia. Weryfikacja polegała na ocenie wiarygodności danych, analizie okoliczności odbycia wycieczek i wyliczeniu zdobytych

punktów. Zasady zabraniały zaliczania kilku wycieczek w jednym dniu, jeżeli odbywały się w tym samym rejonie – były one traktowane jako jedno wydarzenie turystyczne[165].

Nizinna Odznaka PZN

Ryc. 14. Odznaka nizinna PZN. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki.

Nizinna Odznaka PZN miała charakter marszowy. Została ustanowiona w 1936 r. celem popularyzacji narciarstwa na obszarach niżowych. Celem odznaki było rozpowszechnienie nart jako środka komunikacji na nizinach Polski, zachęta do utrzymania marszowej sprawności narciarskiej u narciarek i narciarzy do jak najpóźniejszego wieku oraz obudzenie i utrzymanie trwałego zainteresowania dla dalekobieżnej turystyki narciarskiej i zimowego terenoznawstwa na nizinach Polski.

Była przeznaczona dla obywateli polskich, zrzeszonych i niezrzeszonych, którzy ukończyli co najmniej 17. rok życia i zostali dopuszczeni do uczestnictwa po badaniu lekarskim. Terenem zdobywania odznaki były wszystkie nizinne obszary II RP, z wyłączeniem regionów górskich, takich jak Zebrzydowice, Katowice, Kraków, Przemyśl, Lwów, Halicz, dolina Dniestru, Górny Śląsk oraz Góry Świętokrzyskie. Odznaka posiadała jedną kategorię i trzy stopnie: brązowy, srebrny i złoty. Rysunek graficzny pozostawał jednolity, różniły się jedynie kryteria ich zdobycia. Podstawą zdobycia Nizinnej Odznaki PZN były punktowane przemarsze narciarskie w terenie nizinnych, realizowane na specjalnie wyznaczonych lub dowolnych trasach. Trasy ustalone publikowane były corocznie przez Komisję Narciarstwa Nizinnego PZN, a przemarsze musiały odbywać się w czasie nie dłuższym niż jeden dzień. Minimalna długość trasy wynosiła 50 km, zaś przemarsze dowolne – co najmniej 25 km. Niedozwolone było korzystanie z torów kolejowych, szlaków drogowych ani środków transportu innego niż narty. W przypadku przemarszów punktowanych wymagano udziału co

[165] *Wyszkolenie – Odznaka za sprawność...*, s. 75–82.

najmniej trzyosobowych zespołów, z potwierdzeniem obecności na mecie przez minimum dwie osoby.

System punktacji opierał się na przeliczniku: 1 km = 1 punkt. Do zdobycia poszczególnych stopni wymagano:

– 200 punktów – dla odznaki brązowej,

– 300 punktów (lub dwukrotnej normy brązowej) – dla srebrnej,

– 400 punktów (lub trzykrotnej normy srebrnej lub dziewięciokrotnej normy brązowej) – dla złotej.

Dopuszczano możliwość rozłożenia realizacji przemarszów na wiele sezonów, z zachowaniem przerw. Punktacja mogła być dodatkowo modyfikowana przez tzw. współczynnik osobisty, ustalany przez Komisję, który uwzględniał wiek i płeć uczestnika.

Nizinna Odznaka PZN pełniła zarówno funkcję prestiżową, jak i praktyczną – promując aktywność fizyczną w regionach pozbawionych naturalnych warunków górskich oraz integrując narciarstwo ze społeczną ideą zdrowego stylu życia i zimowej turystyki narodowej[166].

[166] *Wyszkolenie – Odznaka za sprawność...*, s. 114–128.

Odznaka Strzelecka (OS)

Ryc. 15. Komplet odznak strzeleckich, z kolekcji Tomasza Sikorskiego

Ryc. 16. Legitymacja Odznaki Strzeleckiej dh. Stefana Boye, członka Harcerskiego Kl. Strzelecko-Łuczniczego w Warszawie, ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

Odznaka strzelecka – ustanowiona w 1930 r. przez Związek Strzelecki „Strzelec", stanowiła formę uhonorowania obywateli polskich wyróżniających się w umiejętnościach strzeleckich, a zarazem narzędzie wspierające rozwój sportu strzeleckiego i propagowanie strzelectwa, a co za tym idzie przysposobienia wojskowego do obrony kraju. Jej głównym celem było upowszechnienie strzelectwa jako dyscypliny sportowej i proobronnej, wprowadzenie systemu klasyfikacji uczestników na podstawie poziomu ich wyszkolenia oraz zachęcanie strzelców do systematycznego doskonalenia techniki i wyników. O nadanie odznaki mogła ubiegać się każda osoba posiadająca obywatelstwo polskie, należąca do jednej z organizacji uprawnionych do uczestnictwa w programie: Związku Strzeleckiego, jednostek Przysposobienia Wojskowego (PW), stowarzyszeń i klubów strzeleckich, sekcji strzeleckich klubów sportowych, a także czynni żołnierze Wojska Polskiego. Projektantem odznaki był artysta malarz i grafik, por. Zygmunt Gliński.

Odznaka Strzelecka dzieliła się na cztery klasy, zróżnicowane pod względem stopnia zaawansowania:

1. Odznaka strzelca wyborowego – złota z wieńcem (najwyższy stopień),
2. Odznaka strzelca I klasy – złota,
3. Odznaka strzelca II klasy – srebrna,
4. Odznaka strzelca III klasy – brązowa.

Podstawową formą uzyskania odznaki były zawody strzeleckie organizowane przez Związek Strzelecki, w szczególności w siedzibach komend okręgowych i powiatowych. Strzelania o klasę II i III mogły być przeprowadzane na szczeblu powiatowym, natomiast wyższe klasy wymagały udziału w zawodach o szerszym zasięgu organizacyjnym. Dopuszczano również możliwość przeprowadzania strzelań o odznakę przez inne podmioty – kluby, stowarzyszenia strzeleckie, oddziały wojskowe czy jednostki PW – pod warunkiem uzyskania zgody odpowiedniego komendanta Związku Strzeleckiego oraz delegowania przez niego przedstawiciela do komisji sędziowskiej.

Po zakończeniu zawodów Komisja Sędziowska sporządzała protokół zgodny z oficjalnym wzorem i przekazywała go do właściwego komendanta. Na tej podstawie władze Związku Strzeleckiego dokonywały przyznania odznaki osobom, które spełniły wymagane kryteria.

Regulamin przewidywał również alternatywne formy uzyskania odznaki, pod warunkiem spełnienia odpowiednich warunków organizacyjnych i zgodności zawodów z regulaminem:

– Odznakę III i II klasy można było zdobyć na zawodach powiatowych Związku Strzeleckiego lub innych równorzędnych imprezach.

– Odznakę I klasy – na zawodach okręgowych organizowanych przez ZS, Wojsko Polskie, Przysposobienie Wojskowe, a także stowarzyszenia, instytucje i organizacje strzeleckie.

– Odznakę Strzelca Wyborowego można było zdobyć wyłącznie na dorocznych Zawodach Narodowych – co podkreślało jej prestiż i elitarność.

Szczegółowe wytyczne i wyniki wymagane do zdobycia danego stopnia odznaki zostały opisane w regulaminie[167]. Udział w zawodach strzeleckich najwyższej rang, np. Narodowych Zawodach Strzeleckich nie był możliwy bez wcześniejszego zdobycia odznaki strzeleckiej.

Tab. 6. Liczba zdobytych Odznak Strzeleckich przez harcerki i harcerzy w latach 1933–1939

Rok	Liczba zdobytych odznak									
	Harcerki					Harcerze				
	brązowa	srebrna	złota	wyborowy	Razem	brązowa	srebrna	złota	wyborowy	Razem
1933	Brak danych					5674	952	71	61	6758
1934	261	59	3	–	323	8893	1764	161	30	10 848
1935	542	91	18	–	651	8487	1831	160	25	10 503
1936	619	114	12	–	745	7407	1383	152	17	8959
1937	498	73	1	–	572	8331	1761	193	36	10 321
1938	.					7944	1656	126	26	9752
1939	.									
Łącznie	2 291					57 141				

Uwagi:

– kreska (–) – zjawisko nie występuje,

– kropka (.) – brak danych.

Źródło: Sprawozdania NRH z lat 1932–1938

[167] *Odznaka Strzelecka (Regulamin)*, Warszawa 1930, s. 5–21.

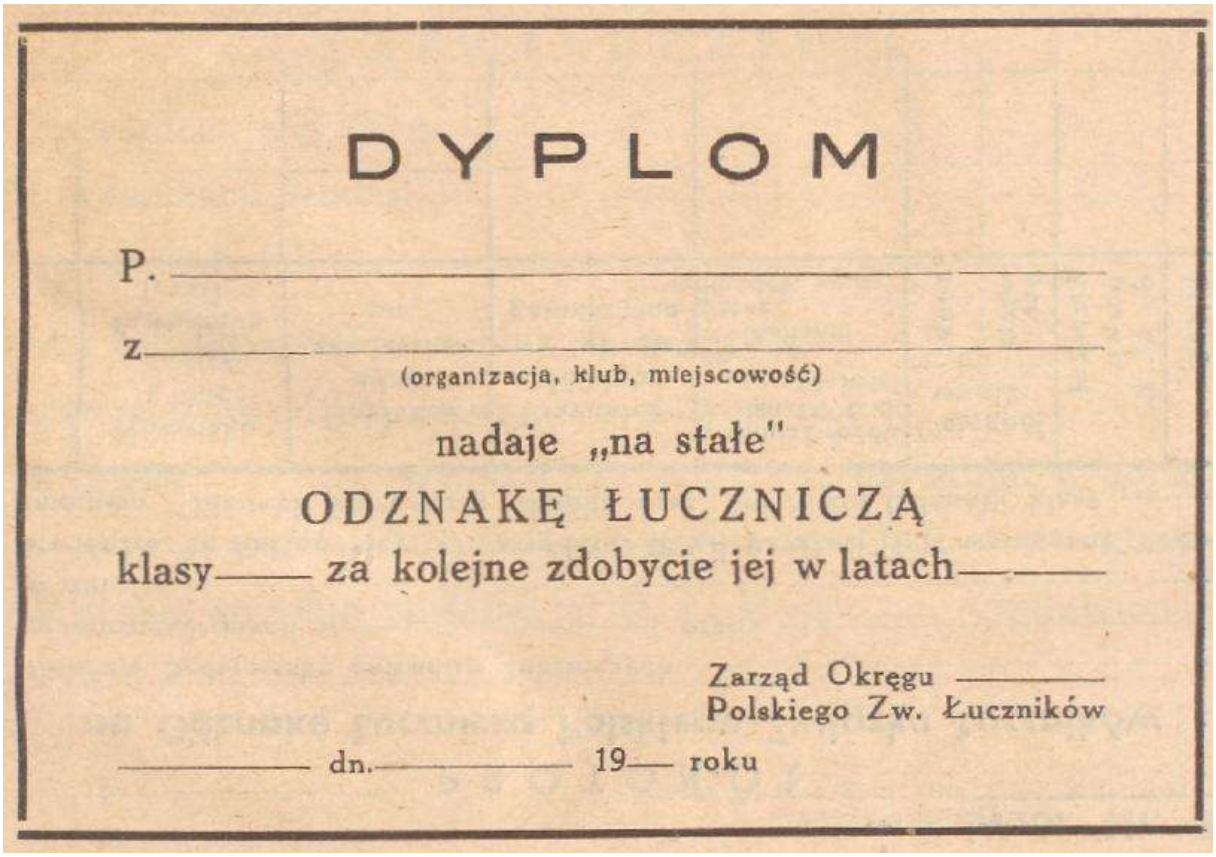
Odznaka Łucznicza (Łuczna)

Ryc. 17. Komplet odznak łuczniczych, wykonanie grawer A. Nagalski, ze zbiorów autora

Odznaka Łucznicza (OŁ) została ustanowiona przez Polski Związek Łuczniczy w 1932 r. jako wyróżnienie dla osób wykazujących się szczególnymi umiejętnościami w strzelaniu z łuku. Jej głównym celem było propagowanie sportu łuczniczego, wspieranie rywalizacji sportowej oraz podnoszenie poziomu wyszkolenia zawodników i zawodniczek poprzez system klas i stopni. Odznaka była dostępna dla obywateli polskich bez względu na wiek czy przynależność organizacyjną, a także – ze względów propagandowych – dla cudzoziemców[168]. Odznaka dzieliła się na cztery klasy: III (brązowa), II (srebrna), I (złota) oraz wyborową (złotą z ażurem). Różniły się one stopniem trudności, zakresem zawodów kwalifikacyjnych oraz wyglądem. Zdobycie odznaki mogło nastąpić poprzez udział w zawodach organizowanych przez Polski Związek Łuczniczy lub uprawnione instytucje, a także automatycznie – jeśli zawodnik spełnił określone w regulaminie minimum punktowe w zawodach o odpowiednim zasięgu (lokalnym, powiatowym, okręgowym, ogólnopolskim lub międzynarodowym).

[168] *Odznaka Łucznicza*, Warszawa 1939, s. 3–5.

DYPLOM

P. _____

z _____

(organizacja, klub, miejscowość)

nadaje „na stałe"

ODZNAKĘ ŁUCZNICZĄ

klasy____ za kolejne zdobycie jej w latach_____

Zarząd Okręgu _____
Polskiego Zw. Łuczników

_____ dn._____ 19__ roku

Ryc. 18. Wzór dyplomu do odznaki łuczniczej. Źródło: *Regulamin Odznaki Łuczniczej*, Warszawa 1939, s. 26

Tab. 7. Liczba zdobytych odznak łuczniczych w latach 1933–1939

Rok	Liczba zdobytych odznak								
	Harcerki				Harcerze				
	brązowa	srebrna	złota	Razem	brązowa	srebrna	złota	wyborowa	Razem
1933	–	–	–	–	106	24	23	–	153
1934	23	1		24	82	9	39	–	130
1935	46	3	0	49	118	15	61	–	194
1936	79	3	2	84	69	12	39	–	120
1937	31	1	0	32	234	22	1	2	259
1938	.				405	29		1	435
1939	.				.				

Uwagi:

– kreska (–) – zjawisko nie występuje,

– kropka (.) – brak danych.

Źródło: Sprawozdania NRH z lat 1932–1938.

Odznaka Pływacka

Ryc. 19. Odznaka Pływacka PZP, wykonanie grawer St. Reising Warszawa oraz plakietka odznaki pływackiej, ze zbiorów autora.

Odznaka Pływacka została ustanowiona przez Polski Związek Pływacki w 1933 r. Próby wprowadzenia toczyły się wcześniej, jednak jej oficjalny regulamin pojawił się dopiero w 1933 r. Miała ona charakter masowy i popularyzatorski – nie miała na celu oceny wyczynowej sprawności sportowej, lecz potwierdzała zdolność do bezpiecznego utrzymania się na wodzie. W regulaminie odznaki napisano „Odznaka pływacka PZP ma na celu popularyzację pływania elementarnego, jako prostej umiejętności utrzymania się na wodzie. Odznaka pływacka nie ma na celu podnoszenia sprawności sportowej u pływaków, i dlatego próby jej uzyskania nie mogą mieć charakteru współzawodnictwa”[169]. W odróżnieniu od innych odznaczeń sportowych, zdobywało się ją tylko raz w życiu, na podstawie jednej z czterech przesłanek: kwalifikacji sportowej, udziału w zawodach, uzyskanych dyplomów instruktorskich lub zdanej próby praktycznej. Próba praktyczna miała charakter użytkowy i obejmowała skok do wody, pływanie podwodne oraz pływanie w ubraniu na dystansie uzależnionym od prądu wody. Przeprowadzana była przez specjalne komisje uprawnione przez okręgowe struktury PZP. Mechanizm

[169] *Statuty, regulaminy, przepisy sportowe Polskiego Związku Pływackiego i Międzynarodowej Amatorskiej Federacji Pływackiej (F.I.N.A)*, Warszawa 1933, s. 130.

przyznawania odznaki był usystematyzowany, a decyzje można było zaskarżyć. Próba odznaki składała się z:

– skoku do wody głową z wysokości co najmniej 1 m lub nogami z wysokości co najmniej 3m;

– przepłynięcia pod wodą (nurkiem) przynajmniej 4 metrów, bez odbicia i bez pomocy prądu;

– przepłynięcia bez odpoczynku i bez stawania na dnie 200 m w kostiumie kąpielowym lub 50 m w pełnym ubraniu (jeśli próba odbywa się na wodzie bieżącej – dystanse podwójne, a przy bardzo słabym prądzie – połowa z prądem, połowa pod prąd)[170].

Inne odznaki

Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 2 z 15 stycznia 1936 r., dotyczący ustanowienia nagrody wędrownej kierownika urzędu PUWF i PW Korpusu Ochrony Pogranicza za osiągnięcia Kresowych Drużyn Harcerzy, zatwierdzał regulamin przewidujący ocenę pracy drużyn na podstawie m.in. zdobytych stopni i sprawności, poziomu wyszkolenia w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, posiadanych odznak sprawnościowych (POS, OS, PZN oraz specjalności pływackich, kajakowych, kolarskich, łyżwiarskich i łuczniczych), uczestnictwa w obozach i kursach, a także zaangażowania w działania społeczne i oświatowe prowadzone na obszarze Korpusu Ochrony Pogranicza oraz we współpracy z innymi organizacjami[171]. Autor po szczegółowej analizie archiwaliów (sprawozdań związków sportowych; kolarskiego [ZPTK/PZKol], kajakowego [PZK], łyżwiarskiego [PZŁ]), nie znalazł informacji regulaminów dotyczących odznaki sprawnościowej kolarskiej, kajakowej oraz łyżwiarskich (szybkość i figurowa). Istniała kolarska odznaka turystyczna i kajakarska odznaka turystyczna. Jednak nie ma pewności czy te właśnie odznaki były kwalifikowane do konkursu.

[170] Ibidem, s. 130–134.
[171] „Wiadomości Urzędowe" 1936, nr 2, s. 28–29.

Rozdział 3. Realizacja programu rozwoju fizycznego i sportu w harcerstwie

3.1. Podstawy prawne i struktura organizacyjna ZHP służąca realizacji programu

Podstawy prawne działalności ZHP w latach 1920–1939

W okresie II Rzeczypospolitej status prawny stowarzyszeń był regulowany kolejno przez dwa akty normatywne: Dekret Naczelnika Państwa z dnia 3 stycznia 1919 r. o stowarzyszeniach (Dz. Pr. P. P. Nr 6, poz. 44) oraz Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. 1932, nr 94, poz. 808). Pierwszy z nich, wydany w pierwszych tygodniach istnienia odrodzonego państwa polskiego, stanowił próbę ujednolicenia zróżnicowanego ustawodawstwa zaborczego w zakresie wolności zrzeszania się. Dekret ten oparty był w znacznej mierze na wzorcach austriackich i niemieckich, a jego zasadniczym celem było zapewnienie obywatelom podstawowych praw obywatelskich, w tym prawa do tworzenia organizacji społecznych i zawodowych. Przewidywał on m.in. obowiązek zgłoszenia działalności stowarzyszenia do władz administracyjnych oraz możliwość jego rozwiązania przez te władze w przypadku naruszenia prawa lub zagrożenia porządku publicznego[172].

Zastępujące dekret regulacje zawarte w Rozporządzeniu Prezydenta z 1932 r., uchwalonym na podstawie upoważnienia ustawowego z 1931 r., wprowadzały bardziej rozbudowany i nowoczesny reżim prawny. Już w art. 1 aktu z 1932 r. określono, że „stowarzyszeniami w rozumieniu niniejszego prawa są dobrowolne, trwałe zrzeszenia o celach niezarobkowych”[173]. Zasadniczy podział przewidywał rozróżnienie pomiędzy stowarzyszeniami zwykłymi, które nie posiadały osobowości prawnej i mogły działać na podstawie uproszczonej procedury zgłoszeniowej, a stowarzyszeniami zarejestrowanymi, uzyskującymi osobowość prawną z chwilą wpisu do rejestru prowadzonego przez właściwego wojewodę. Prawo to dokładnie regulowało również strukturę organizacyjną stowarzyszeń, obowiązek sporządzania statutu, zasady nadzoru administracyjnego (art. 29–33), warunki ich rozwiązywania (art. 34–36), a także zawierało przepisy karne dotyczące działalności nielegalnych organizacji.

[172] J. Lustig, *Zarys historii rozwoju stowarzyszeń i fundacji w Polsce*, [w:], *Między ideą, pasją a działaniem: Księga jubileuszowa dedykowana dr. hab. Marianowi Mitrędze*, red. P. Grzywna, Katowice 2017, s. 363.
[173] Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach, Dz.U.1932, nr 94, poz. 808.

Oba akty prawne, zarówno dekret z 1919 r., jak i rozporządzenie z 1932 r., stanowiły ważny fundament prawny dla działalności organizacji społecznych i wychowawczych, w tym ruchu harcerskiego, który – jako forma zorganizowanego, apolitycznego i wychowawczego stowarzyszenia młodzieżowego – w pełni musiał się mieścić w ramach określonych przez obowiązujące prawo.

Pierwszy projekt statutu ZHP został przyjęty podczas IV Zjazdu Naczelnej Rady Harcerskiej, który obradował w dniach 3–5 stycznia 1920 roku. Dokument ten, przygotowany przez Naczelnictwo, został złożony do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego już w marcu 1919 roku. Po uzyskaniu pozytywnej opinii zarówno ze strony Naczelnej Rady Harcerskiej, jak i Komisji do spraw Harcerstwa działającej przy ministerstwie, statut został ostatecznie zatwierdzony przez ministra Tadeusza Łopuszańskiego w dniu 19 marca 1920 roku[174]. Z dniem 30 grudnia 1920 r. Naczelny Inspektorat Ministerstwa WRiOP przekazał sprawowane dotąd kierownictwo nad drużynami na terenie byłej kongresówki Naczelnictwu ZHP[175].

20 grudnia 1920 r. Józef Piłsudski jako głowa państwa przyjął honorowy protektorat nad Związkiem Harcerstwa Polskiego, wyrażając podziękowania za wkład ruchu harcerskiego w walce o wolność kraju[176].

W dniu 8 kwietnia 1936 r. Rada Ministrów nadała Związkowi Harcerstwa Polskiego nowy Statut i charakter stowarzyszenia wyższej użyteczności (Statut ogłoszono w Dz. U. RP, nr 28, poz. 228)[177]. Podstawą prawną tej decyzji było Rozporządzenie Prezydenta RP z 27 października 1932r., tj. Prawo o stowarzyszeniach obowiązujące od 1 stycznia 1933r. (Dz. U. 1932, nr 94, poz. 808).

Kontrolę nad ZHP sprawowało Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministerstwo Spraw Wojskowych.

Cele organizacji

Cele harcerstwa były nierozerwalnie związane z celami światowego ruchu skautowego. w dyskusjach nad tym, jaki powinien był polski skauting, zawsze liczono się z opiniami twórcy koncepcji wychowawczej i założyciela skautingu brytyjskiego – gen. R. Baden-Powella, który

[174] K. Wais, op. cit., s. 573.
[175] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa...*, s. 158.
[176] Ibidem, s. 157.
[177] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 3.

na długo pozostawał niekwestionowanym autorytetem w tych sprawach. Jednak cele ZHP na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego ulegały zmianie.

W 1920 r. Naczelna Rada Harcerska (NRH) określiło jako cel: „Odrodzenie narodowe przez współdziałanie w wychowaniu młodzieży zdrowej fizycznie i duchowo oraz przez utrzymywanie typu harcerskiego w życiu młodzieży starszej po opuszczeniu drużyny i w społeczeństwie dorosłym. Typ ten jest określony przez Prawo i Przyrzecznie Harcerskie”[178].

Pierwszy Statut ZHP, który wszedł w życie w 1920 r. zawierał, w drugim paragrafie, określenie dwóch głównych celów organizacji:

„1) współdziałanie z rodziną i szkołą w wychowaniu młodzieży w kierunku urabiania charakterów, rozwijania dzielności fizycznej, pielęgnowania uczuć narodowych, kształcenia umysłów i zaprawiania do życia społecznego;

2) dążenie do utrzymania wśród swych członków i rozpowszechnienia harcerskiego typu życia i służby obywatelskiej”[179].

Cele ZHP były więc skierowane nie tylko do „wewnątrz” organizacji, ale i do jej otoczenia.

Statut z 1923 r. wprowadził w zapisach celów ZHP drobne zmiany. Dotychczasowy punkt 1 par. 2 Statutu ZHP został przeformułowany i zyskał brzmienie następujące: „[ZHP ma na celu:] wychowanie młodzieży w kierunku urabiania charakterów, rozwijania dzielności fizycznej, pielęgnowania uczuć narodowych, kształcenie umysłów i zaprawiania do życia społecznego, w czym współdziała z rodziną i szkołą”[180].

Statut, przyjęty przez Zjazd Nadzwyczajny w 1930 r., przyniósł ze sobą szereg radykalnych zmian. Zmieniał brzmienie paragrafu drugiego, który określał cele statutowe ZHP, a który zyskał następujące brzmienie: 1) „wychowanie na zasadach nauki Chrystusa metodami skautowymi człowieka, świadomie pełniącego służbę Bogu, Polsce i bliźnim, zgodnie z Prawem Harcerskim, 2) rozpowszechnianie wśród społeczeństwa typu życia harcerskiego, stosowania zasad Prawa Harcerskiego w służbie obywatelskiej oraz pielęgnowanie żywej czujności sumienia narodowego i poczucia powinności państwowych”[181]. Statut rozszerzał

[178] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920, s. 60.
[179] AAN, sygn. 355, Statut Związku Harcerstwa Polskiego z 1920 r., k. 17.
[180] AAN, sygn. 355, Statut Związku Harcerstwa Polskiego z 1923 r., k. 38.
[181] AAN, AZHP, sygn. 355, Statut Związku Harcerstwa Polskiego uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w 1930 r., k. 201 –202.

również zakres środków wykorzystywanych do realizacji celów statutowych. Wymieniano prowadzenie pracy wychowawczej w dwóch autonomicznych, równorzędnych organizacjach (harcerek i harcerzy), organizowanie kas oszczędności spółdzielni, bibliotek i warsztatów, a także prowadzenie pracy społeczno-wychowawczej poza Związkiem[182]. Statut z 1930 r. ostatecznie nie został wprowadzony w praktyce i dopiero Statut z 1934 r. przyniósł faktyczne zmiany w zapisach statutowych celów ZHP, które sformułowano następująco:

„1) wychowanie metodami harcerskimi dzielnego i prawego człowieka w myśl Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego,

2) przygotowanie młodzieży do świadomej i czynnej służby dla Państwa Polskiego, opartej na Jego umiłowaniu, bezinteresowności, karności obywatelskiej i honorze,

3) wprowadzenie zasad harcerskich do życia publicznego,

4) pomoc w pracy harcerskiej polskiej młodzieży poza granicami kraju i współdziałanie z międzynarodowym ruchem skautowym".

Ostatnie zmiany statutowe nastąpiły w 1936 roku, kiedy ZHP został uznany stowarzyszeniem wyższej użyteczności, a cele organizacji przedstawiono następująco:

„§ 4. Z. H. P. ma na celu:

a) wychowanie metodami harcerskimi dzielnych, prawych i zdolnych do poświęceń ludzi w myśl Przyrzeczenia i Prawa Harcerskiego;

b) przygotowanie młodzieży do świadomej, czynnej i ofiarnej służby dla Państwa Polskiego, opartej na Jego umiłowaniu i żołnierskiej gotowości do Jego obrony, bezinteresowności, karności obywatelskiej i honorze;

c) wprowadzenie zasad ideologji harcerskiej do życia publicznego;

d) pomoc w pracy harcerskiej polskiej młodzieży poza granicami kraju i współdziałanie z międzynarodowym ruchem skautowym.

§ 5.

[182] Ibidem.

(1) Wychowanie młodzieży harcerskiej opiera się na zasadach etyki chrześcijańskiej. (2) Podstawą ideologii harcerskiej jest Przyrzeczenie i Prawo Harcerskie, które brzmią następująco:

Przyrzeczenie harcerskie.

„Mam szczerą wolę całem życiem pełnić służbę Bogu i Polsce, nieść chętną pomoc bliźnim i być posłusznym Prawu Harcerskiemu".

Prawo harcerskie.

1. Harcerz/Harcerka służy Bogu i Polsce i sumiennie spełnia swoje obowiązki.
2. Na słowie harcerza/harcerki polegaj jak na Zawiszy.
3. Harcerz/Harcerka jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim.
4. Harcerz/Harcerka w każdym widzi bliźniego, a za brata uważa każdego innego harcerza.
5. Harcerz/Harcerka postępuje po rycersku.
6. Harcerz/Harcerka miłuje przyrodę i stara się ją poznać.
7. Harcerz/Harcerka jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym.
8. Harcerz/Harcerka jest zawsze pogodny.
9. Harcerz/Harcerka jest oszczędny i ofiarny
10. Harcerz/Harcerka jest czysty w myśli, mowie i uczynkach; nie pali tytoniu i nie pije napojów alkoholowych.

(3) Naczelna Rada Harcerska za zgodą władzy nadzorczej może ustalić inne sformułowanie zasad Prawa i Przyrzeczenia harcerskiego dla zuchów i starszych harcerzy"[183].

Podstawy dopuszczenia ZHP do rozgrywek i zawodów Związków Sportowych

7–8 kwietnia 1923 r. w Warszawie obył się I Polski Kongres Sportowy (został zwołany z inicjatywy Związku Polskich Związków Sportowych jako ogólnonarodowa debata nad przyszłością sportu w odrodzonej Rzeczypospolitej, z udziałem przedstawicieli władz państwowych i wojskowych, organizacji sportowych, pedagogicznych i medycznych z całego kraju), na który zaproszono ZHP jako organizację wychowawczą. ZHP dostało 5 zaproszeń, ostatecznie związek reprezentowały 4 osoby: Florian Francikowski, A. Skrzyński, kpt. Wądołkowski, Władysław Olszański[184]. W toku obrad podkreślano znaczenie sportu jako

[183] *Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1936.
[184] *Lista obecnych*, „Stadion 1923, nr 1, s. 4.

istotnego elementu zdrowia publicznego, wychowania obywatelskiego oraz przygotowania obronnego społeczeństwa. Kongres sformułował postulaty zmierzające do upowszechnienia aktywności fizycznej, wzmocnienia sportu szkolnego, rozwoju zaplecza organizacyjnego klubów i związków sportowych oraz koordynacji działań różnych instytucji państwowych i społecznych. Udział harcerzy oznaczał docenienie wpływu wychowania metodą harcerską, a także podkreślenie roli wf i sportu w działalności harcerskiej[185].

W latach 1918–1927 większość zawodów sportowych była rozgrywana wewnątrz organizacji i była kierowana do członków ZHP. Wyjątek stanowiły Harcerskie Kluby Sportowe (HKS), które brały udział w rozgrywkach w różnych dyscyplinach. Podstawa dopuszczenia do rozgrywek było posiadanie statutu klubu, który wysyłany był do danego związku sportowego celem przyjęcia do rozgrywek. Przykładem będzie tu HKS „Czuwaj" Przemyśl, który istniał od 1918 roku, jednak dopiero 5 marca 1922 r. odbyło się walne zgromadzenie, na którym został uchwalony statut, który następnie trafił do Lwowskiego OZPN, i w roku 1923 klub został oficjalnie dopuszczony do ligi[186]. Po 1927 roku i utworzeniu PUWFiPW, ZHP zaczęło nawiązywać współpracę z różnymi związkami sportowymi i innymi organizacjami, i na mocy porozumień, ZHP stawało się członkiem zwyczajnym lub nadzwyczajnym danego związku lub harcerze stawali się ich członkami i mogli zostać dopuszczeni do rywalizacji sportowej, a przy okazji harcerstwo zaczęło wykorzystywać elementy działalności związków, np. odznaki sprawnościowe do swojej działalności tak, aby standaryzować pracę i umiejętności członków w zakresie wychowania fizycznego i sportu.

Od 1932 r. drużyny żeglarskie i wodniackie Związku Harcerstwa Polskiego pozostawały w ścisłym związku organizacyjnym z Polskim Związkiem Kajakowym (PZK), do którego zostały zbiorczo zapisane decyzją Naczelnej Rady Harcerskiej. Dzięki tej centralnej afiliacji, harcerskie jednostki żeglarskie uzyskały status równorzędny z innymi klubami sportowymi należącymi do PZK, co umożliwiało im pełnoprawny udział w życiu sportowym zrzeszenia. Tego rodzaju współpraca nie tylko wzmacniała formalne ramy działalności wodniackiej w harcerstwie, lecz także sprzyjała integracji środowiska harcerskiego z ogólnokrajowym ruchem sportowym[187].

Podczas I Sejmiku Żeglarskiego, który odbył się 21 lutego 1932 r. w Warszawie, jednogłośnie wybrano generała Mariusza Zaruskiego na prezesa Polskiego Związku

[185] Ibidem, s. 16–21.
[186] Muzeum Miasta Przemyśla, Kronika HKS „Czuwaj" Przemyśl z lat 1918–1926.
[187] „Harcmistrz" 1932, nr 6, s. 65.

Żeglarskiego (PZŻ). W dokumentach sprawozdawczych podkreślano szczególną rolę harcerskich drużyn żeglarskich, które PZŻ postrzegał jako ważny element wychowania młodzieży oraz zaplecze kadrowe dla przyszłych liderów żeglarstwa. Młodzi harcerze mieli być przygotowywani nie tylko do aktywnego uczestnictwa w kulturze fizycznej, ale również do obejmowania odpowiedzialnych funkcji w klubach żeglarskich po osiągnięciu dojrzałości społecznej i zawodowej. W ten sposób uznano, że harcerskie jednostki wodne posiadały duży potencjał wychowawczy i strategiczny dla rozwoju żeglarstwa w Polsce[188].

Od 1927 roku Związek Harcerstwa Polskiego rozwijał współpracę w zakresie strzelectwa zarówno z organizacją paramilitarną Związek Strzelecki „Strzelec", jak i z wojskiem. Po utworzeniu w 1933 roku Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego, ZHP nawiązało również kontakty z tą instytucją, podejmując działania mające na celu rozwój umiejętności strzeleckich wśród młodzieży harcerskiej. W 1938 roku ZHP uzyskał status członka nadzwyczajnego Związku Strzeleckiego[189]. Od 1927 roku ZHP prowadził systematyczną współpracę z Polskim Związkiem Łuczniczym[190], podejmując działania na rzecz popularyzacji i rozwoju łucznictwa wśród młodzieży harcerskiej. W 1935 roku współpraca ta została zacieśniona – do składu Zarządu Głównego Polskiego Związku Łuczniego weszła oficjalna przedstawicielka ZHP, co świadczyło o rosnącym znaczeniu harcerstwa w strukturach krajowego ruchu sportowego oraz o jego aktywnym udziale w kształtowaniu polityki dyscypliny na poziomie ogólnopolskim[191].

W grudniu 1936 roku naczelnik harcerzy harcmistrz Zbigniew Trylski podpisał porozumienie pomiędzy Związkiem Harcerstwa Polskiego a Polskim Związkiem Narciarskim (PZN), regulujące zasady współpracy w zakresie narciarstwa. Na jego mocy Harcerskie Kluby Narciarskie, działające w porozumieniu z PZN, miały obowiązek rejestracji w Zarządzie Głównym Związku oraz podlegały – w kwestiach technicznych i szkoleniowych – odpowiednim zarządom okręgowym PZN. Ponadto, zgodnie z ustaleniami, harcerscy instruktorzy narciarscy mogli być egzaminowani i zatwierdzani wyłącznie przez Komisję Sportową Polskiego Związku Narciarskiego, co stanowiło istotny krok w procesie

[188] „Harcmistrz" 1932, nr 4, s. 46.
[189] J. Gaj, K. Hądzelek, op. cit., s. 146.
[190] AAN, AZHP, sygn.1720.
[191] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 160.

profesjonalizacji tej dziedziny aktywności w ramach harcerstwa[192]. W 1936 roku także została nawiązana współpraca z Polskim Związkiem Łyżwiarstwa.

Na początku 1938 roku Polski Związek Towarzystw Kolarskich (kontakty PZTK z ZHP rozpoczęło w 1925 r.) wystąpił z inicjatywą nawiązania współpracy z Związkiem Harcerstwa Polskiego, która została sformalizowana poprzez podpisanie porozumienia na warunkach szczególnie korzystnych dla strony harcerskiej. Na jego mocy wszystkie harcerskie jednostki kolarskie, rejestrujące się w strukturach Związku, były zwolnione z opłaty wpisowej i zobowiązane jedynie do uiszczenia 20% minimalnej rocznej składki członkowskiej. Porozumienie to stanowiło przykład praktycznej integracji harcerskiego wychowania fizycznego z ogólnopolskim ruchem sportowym, ułatwiając młodzieży harcerskiej dostęp do infrastruktury i wydarzeń kolarskich[193].

W 1928 roku VIII Zjazd Walny upoważnił Radę Naczelną aby zgłosiła ZHP do Związku Polskich Związków Sportowych oraz Polskich Związków Sportowych i Turystycznych[194]. Od 1938 roku Związek Harcerstwa Polskiego uzyskał status członka nadzwyczajnego Związku Polskich Związków Sportowych (ZPZS). Decyzja ta potwierdzała rosnące znaczenie harcerstwa w ogólnopolskim systemie wychowania fizycznego i sportu oraz formalizowała jego dotychczasową współpracę z instytucjami sportowymi[195].

ZHP współpracowało także z Polskim Związkiem Lekkiej Atletyki, współpraca ta polegała na tym, że PZLA zapraszało członków ZHP do udziału w swoich imprezach, w szczególności tych zorganizowanych z okazji świąt narodowych, takich jak Narodowy Bieg na Przełaj z okazji 3 maja[196]. Ciężko oszacować, kiedy rozpoczęto współpracę, gdyż nie zachował się żaden dokument, w sprawozdaniu z 1925 r. pojawia się informacja, że naczelnictwo nawiązało kontakt z PZLA.

Jednak nie zawsze kooperacja wyglądała tak dobrze i owocnie, współpraca z Polskim Związkiem Pływackim nie należała do najprostszych, jak wynika z korespondencji zachowanej w AAN. PZP zarzucał ZHP zbyt małe zaangażowanie i propagowanie jeżeli chodzi o szkolenie pływackie w drużynach, nieangażowanie się w życie związku. Na mocy współpracy do stopni

[192] *Sprawozdanie NRH za rok 1936,* Warszawa 1937, s. 160; *Wiadomości Związkowe*, „Na Tropie" 1936, nr 20, s. 237–239.
[193] *Rejestracja jednostek kolarskich*, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 2, s. 24–25.
[194] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 201–202.
[195] J. Gaj, K. Hądzelek, op. cit., s. 146.
[196] AAN, AZHP, Zaproszenie dla Naczelnictwa od PZLA, sygn. 1719, k. 166.

harcerskich od 1936 roku zastała włączona odznaka pływacka PZP, którą zdobywali harcerze[197].

W listopadzie 1936 r., Polski Związek Łyżwiarstwa, po nawiązaniu kontaktu, zaprosił do współpracy ZHP. Do pracy w Zarządzie PZŁ został zaproszony dh Stanisław Zembowicz (kierownik wydziału WF GKH) jako referent do propagowania łyżwiarstwa w harcerstwie[198].

Jak wskazują Z. Grot i J. Gaj, aktywność sportowa młodzieży szkolnej w okresie międzywojennym była w dużej mierze uzależniona od polityki prowadzonej przez władze oświatowe oraz od możliwości finansowych samych uczniów. Istotne ograniczenie w tej sferze wprowadziło zarządzenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1927 roku, które zakazywało młodzieży szkolnej przynależności do pozaszkolnych klubów sportowych. Od tego momentu uczniowie mogli uczestniczyć wyłącznie w zawodach organizowanych w ramach szkoły, rywalizacji międzyszkolnej oraz w imprezach sportowych inicjowanych przez komitety wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Przepisy te w praktyce istotnie ograniczyły możliwości rozwoju sportowego uczniów, zwłaszcza tych o ponadprzeciętnych predyspozycjach, oraz uniemożliwiły uczniowskim klubom rywalizację z organizacjami sportowymi zrzeszającymi dorosłych zawodników. Pewne pole manewru pozostawiono w postaci możliwości startu w zawodach indywidualnych jako zawodnik niezrzeszony – pod warunkiem uzyskania zgody władz szkolnych. W praktyce jednym z nieformalnych sposobów obchodzenia przepisów był udział młodzieży w zawodach pod zmienionym nazwiskiem lub przy użyciu pseudonimu[199]. Ministerstwo, wydając to zarządzenie, kierowało się względami wychowawczymi, gdyż uważano, że sport klubowy wpływa deprawująco na młodzież. Jednak w przypadku Harcerskich Klubów Sportowych udało się dojść do porozumienia między władzami ZHP z Ministerstwem. Z uwagi na szczególny wkład w wychowanie młodzieży i dużą użyteczność społeczną minister wyraził zgodę, aby młodzież szkolna mogła przynależeć do HKS i brać udział w zawodach sportowych. Mianowicie uczestniczyć w działalności klubu mógł każdy członek ZHP, który ukończył 12 lat, a członkiem właściwym mogła być osoba pełnoletnia lub młodzież robotnicza, która ukończyła 14 lat, pod warunkiem uzyskania zgody dyrekcji szkoły na udział w zajęciach HKS[200]. Główna Kwatera Harcerzy wskazywała, aby powoływać się na porozumienie

[197] AAN, AZHP, sygn.1724, k. 119–120.
[198] AAN, AZHP, sygn. 1723, k. 185.
[199] Z. Grot, J. Gaj, *Zarys dziejów*…, s. 251.
[200] AAN, AZHP, sygn. 1725, akta nr 85–87.

z MWRiOP w rozmowach z dyrekcjami szkół, aby poparły działania lokalnych HKS-ów, i zapraszać dyrekcje lub jednego z nauczycieli do zarządu HKS.

Rozkazem L. 10 Naczelnika Harcerzy hm. Antoniego Olbromskiego z 8 kwietnia 1935 roku został zatwierdzony Regulamin Harcerskich Klubów Sportowych, który określał konkretne zadania, umiejscowienie w strukturze organizacji, bezpośredniego przełożonego HKS-ów oraz precyzował, kto mógł być członkiem klubu. Zawierał on następujące stwierdzenia:

„Członkiem rzeczywistym HKS może być harcerz, który: 1) ukończył 16 lat, 2) pracuje w ZHP, 3) złożył próbę przynajmniej na stopień wywiadowcy, 4) uzyskał zezwolenie lekarskie, 5) uzyskał zezwolenie swoich bezpośrednich harcerskich władz przełożonych (uczniów obowiązuje także zezwolenie władz szkolnych, uzyskane za pośrednictwem bezpośrednich władz przełożonych). Do HKS mogą należeć i harcerki, o ile odpowiadają powyższym warunkom (w szczególności zezwolenie harcerskich władz przełożonych), przy czym granice wieku zniża się dla nich do lat 14”[201].

W 1939 r. w Warszawie odbyła się konferencja władz Związku Polskich Związków Sportowych z przedstawicielami GKH, mająca na celu nawiązanie bliskiej współpracy między poszczególnymi związkami sportowymi i harcerstwem.

Z konferencji wynikało, że 103 środowiska harcerskie utrzymują kontakt z okręgowymi związkami sportowymi. Na tej konferencji Związek Polskich Związków Sportowych zobowiązał się ułatwić ZHP zawieranie umów o współpracy ze związkami sportowymi[202].

Struktura organizacyjna Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1920–1939

Struktura organizacyjna Związku Harcerstwa Polskiego w dwudziestoleciu międzywojennym ewoluowała w rytm procesów instytucjonalizacji i centralizacji ruchu harcerskiego, a także pod wpływem napięć między ideą autonomii a oczekiwaniami władz państwowych. Jej podstawowe ramy wyznaczały kolejne statuty: z 1920, 1930 (nigdy nie wprowadzony w życie), 1934 i 1936 roku.

Statut ZHP z 1920 roku

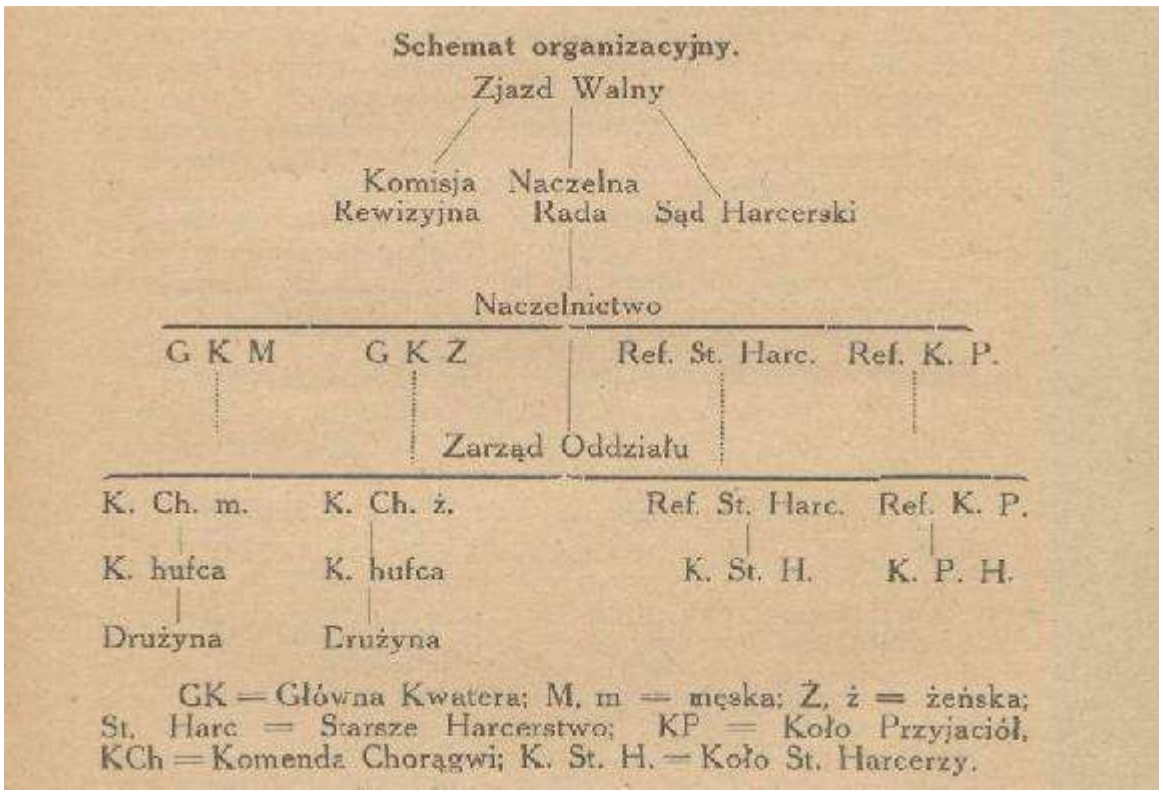
Pierwszy statut ZHP, zatwierdzony przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego dopiero po ośmiu miesiącach od uchwały i Walnego Zjazdu,

[201] *Regulamin Harcerskich Klubów Sportowych*, „Wiadomości Urzędowe” 1935, nr 5, s. 54–56.
[202] *Na Harcerskim Szlaku*, „Na Tropie” 1939, nr 3, s. 47.

wprowadzał strukturę o wyraźnie scentralizowanym charakterze. Organami naczelnymi Związku były:

- Walne Zebranie (zwane Zjazdem Walnym),
- Naczelna Rada Harcerska (pełniąca funkcję zarządu ZHP),
- Naczelnictwo ZHP jako organ wykonawczy,
- Komisja Rewizyjna,
- Sąd Harcerski.

Utworzono również Zarząd Tymczasowy, który powołał generała Józefa Hallera na przewodniczącego Związku, zaś jego zastępcami zostali ks. Jan Mauersberger oraz dr Tadeusz Strumiłło.

Ryc. 20. Struktura ZHP z 1920 roku. Źródło: *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920),* s. 9

Statut z 1930 roku – projekt daleko idącej reformy

W 1930 roku uchwalono nowy statut, który jednak nigdy nie uzyskał aprobaty władz państwowych i nie został wprowadzony w życie. Dokument ten zakładał dualizm strukturalny

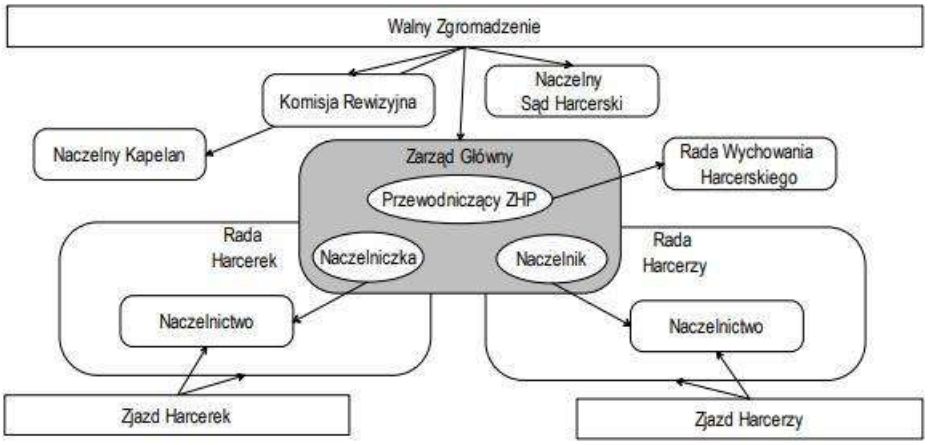
– podział organizacji na autonomiczne części: Organizację Harcerek i Organizację Harcerzy, posiadające własne władze. ZHP jako całość miały reprezentować:

- Walne Zgromadzenie,
- Zarząd Główny,
- Komisja Rewizyjna,
- Naczelny Sąd Harcerski.

Autonomiczne organizacje miały natomiast posiadać własne:

- Zjazdy Harcerek i Harcerzy,
- Rady Harcerek i Harcerzy,
- Naczelnictwa Harcerek i Harcerzy,
- Naczelniczkę Harcerek i Naczelnika Harcerzy.

Projekt ten, choć formalnie nie wdrożony, doprowadził do faktycznej emancypacji harcerstwa żeńskiego. Jak zauważa Maria Jarosińska, postanowienia statutu stały się podstawą do rozwoju niezależności Organizacji Harcerek, choć można też twierdzić odwrotnie – to właśnie ich rosnąca samodzielność i dynamika działań stworzyły impuls do postulowania zmian statutowych.

Ryc. 21. Schemat centralnego szczebla struktury organizacyjnej ZHP według Statutu z 1930 r. Źródło: K. Wais, *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, Rzeszów 2007, s. 440. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Andrusiewicza

Statuty z 1934 i 1936 roku

Statut z 1934 roku odrzucił radykalne rozwiązania z 1930 roku, przyjmując model organizacji składającej się z trzech równorzędnych struktur: Organizacji Harcerek, Organizacji Harcerzy oraz Organizacji Przyjaciół Harcerstwa. Statut z 1936 roku potwierdził ten układ i zdefiniował jako władze naczelne ZHP:

- Walny Zjazd,
- Naczelną Radę Harcerską,
- Przewodniczącego ZHP,
- Naczelnictwo,
- Naczelnika Harcerzy i Naczelniczkę Harcerek,
- Komisję Rewizyjną Związku,
- Naczelny Sąd Harcerski.

Przewodniczący ZHP kierował całością organizacji, lecz poszczególne organizacje (harcerek i harcerzy) posiadały własne Główne Kwatery, Rady i Naczelnictwa. Naczelnictwo, będące centralnym organem wykonawczym, w 1936 roku składało się z 11 członków wybranych przez NRH oraz dwóch delegowanych przez Ministerstwo WRiOP. Wydawało rozkazy, nadzorowało przestrzeganie przepisów i uchwał oraz reprezentowało Związek na zewnątrz.

Zmiany struktury terenowej

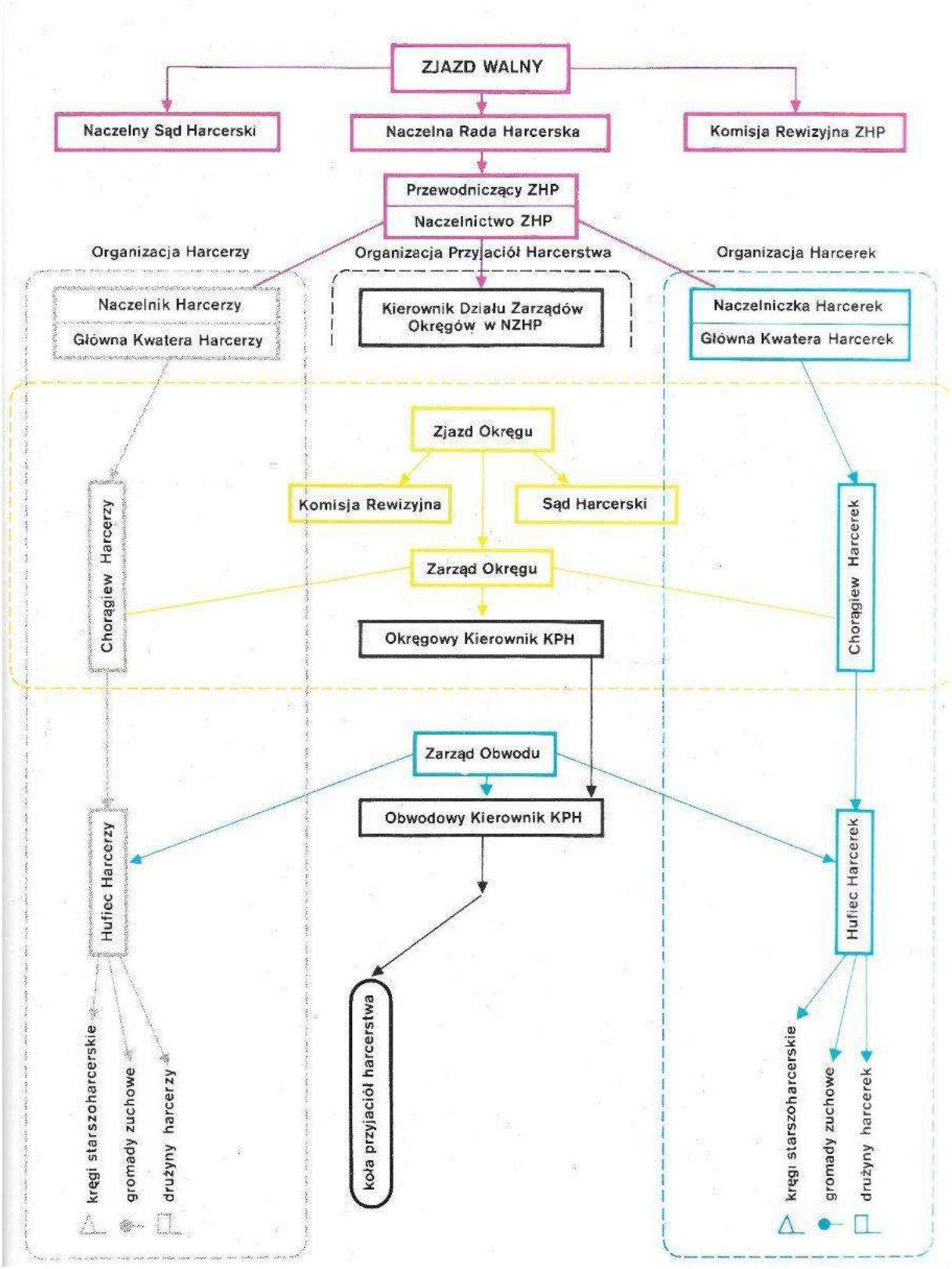
W terenie ZHP organizowało się według zasady zgodności granic chorągwi z województwami – choć reguła ta nie zawsze była przestrzegana. Początkowo działało siedem chorągwi i dziesięć okręgów. Oddziały ZHP, których tworzenie rozpoczęto w 1920 roku, miały odrębną osobowość prawną i odpowiadały m.in. za kwestie majątkowe. W 1930 roku statut przewidywał możliwość ich usamodzielnienia na podstawie odrębnych regulaminów, przyjętych przez Walne Zgromadzenie.

Choć struktura wprowadzona Statutem w 1934 roku bez większych zmian funkcjonowała do wybuchu II wojny światowej, to wzrost liczebny organizacji pociągnął za sobą stopniowy wzrost znaczenia roli lokalnego szczebla struktury, który zaczął przejmować kompetencje wyższych szczebli. Już w 1934 roku Główna Kwatera Harcerzy rozpoczęła

przekazywać „ciężar bezpośredniej pracy organizacyjnej w terenie" na komendantów hufców, co było skutkiem rozrostu liczebnego organizacji. W 1935 roku nowy Regulamin Hufca uwzględniał już nową rolę i zwiększony zakres zadań hufców.

Tym samym decentralizacja w ZHP w drugiej połowie lat trzydziestych następowała stopniowo, nie poprzez formalną zmianę struktur, lecz poprzez delegowanie kompetencji w dół. Władze organizacji podejmowały działania zmierzające do rozszerzenia samodzielności programowej szczebli niższych, ze szczególnym uwzględnieniem roli hufców. W 1937 roku Naczelnictwo ZHP w swoim sprawozdaniu zaznaczało: „ze względu na coraz większy rozrost organizacyjny wzmocniona została rola hufca jako pośredniego ogniwa między drużyną, a komendą chorągwi. Szereg obowiązków programowo-organizacyjnych przejął hufiec"[203].

[203] *Sprawozdanie NRH za rok 1937 r.*, Warszawa 1938, s. 78.

Ryc. 22. Struktura Związku Harcerstwa Polskiego według statutu z 1936 r. Źródło: *Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 597

W latach 1920–1939 struktura ZHP przeszła od scentralizowanego modelu zarządzania do bardziej złożonej i częściowo zdecentralizowanej organizacji, w której coraz większą rolę odgrywały autonomiczne organizacje harcerek i harcerzy. Próby reform, takie jak projekt statutu z 1930 roku, choć niezrealizowane formalnie, miały istotny wpływ na rozwój organizacji i jej zdolność adaptacyjną. Rozwój strukturalny ZHP wpisywał się w szerszy kontekst napięć między ideą obywatelskiego wychowania a oczekiwaniami państwa wobec masowych organizacji młodzieżowych.

Główne Kwatery

W 1922 roku Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego podjęło uchwałę, która precyzowała zakres obowiązków Głównych Kwater. Wśród kluczowych zadań wymieniono przede wszystkim troskę o ideową spójność harcerstwa oraz opracowywanie programów służących pogłębianiu wartości wychowawczych i dalszemu rozwojowi organizacji. Do kompetencji Głównych Kwater należało również ogólne kierownictwo, organizacja i kontrola działalności zarówno żeńskich, jak i męskich struktur Związku, a także utrzymywanie bieżących kontaktów z komendantami, drużynami i instruktorami oraz wspieranie ich w realizacji zadań harcerskich i społecznych. Istotnym elementem działalności było także przygotowywanie kadry instruktorskiej, niezbędnej dla sprawnego funkcjonowania organizacji. Ponadto Główne Kwatery zobowiązane były do systematycznego informowania Naczelnej Rady Harcerskiej oraz Naczelnictwa o stanie prac komend i drużyn, a także do realizacji podjętych przez te organy uchwał i zarządzeń[204].

Głowna Kwatera Męska/Harcerzy

Na przestrzeni lat struktura organizacyjna Głównej Kwatery Harcerzy (GKH) ZHP ulegała licznym przekształceniom, odzwierciedlając rosnące znaczenie wychowania fizycznego, sportu oraz specjalizacji w ramach harcerskiej pracy wychowawczej. Już w 1920 roku, w ramach Głównej Kwatery Męskiej (GKM), funkcjonował Wydział Wychowania Fizycznego oraz Sekcja Higieniczna, które odpowiedzialne były za organizację kursów gimnastycznych, współpracę z YMCA w zakresie gier i zawodów lekkoatletycznych, a także za przygotowanie „karty zdrowia" do książeczki służbowej harcerza[205]. Do końca 1921 roku struktura GKM obejmowała sześć działów, z których kluczowy dla aktywności fizycznej był

[204] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za czas od 1-go września 1921 r. do 31-go grudnia 1922 r.*, s. 6.
[205] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920, s. 17.

Dział IV – Programowy, zawierający m.in. Referat Wychowania Fizycznego, Referat Higieny oraz Referat Techniczny odpowiedzialny za sprawności fizyczne.

W kolejnych latach struktura ta ewoluowała. w 1925 roku utworzono nowe Wydziały Zawodów oraz Wpisu Drużyn, a Referat Przysposobienia Wojskowego (PW) został przydzielony do Wydziału Organizacyjnego. W 1927 roku GKM posiadała już odrębne Wydziały Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Z kolei od stycznia 1930 roku rozpoczęło działalność Kierownictwo Harcerskich Drużyn Żeglarskich, przekształcone z wcześniejszego referatu, obejmujące sześć referatów specjalistycznych oraz nadzór nad Harcerskim Ośrodkiem Morskim w Gdyni i Harcerskim Ośrodkiem Śródlądowym nad jeziorem Narocz[206].

W kwietniu 1930 roku struktura Głównej Kwatery obejmowała m.in. Wydział Wychowania Fizycznego, w skład którego wchodziły Referaty: Ogólny, Drużyn Morskich, Kursów WF, Programowy oraz Łucznictwa, a także niezależny Wydział Przysposobienia Wojskowego ze swoją wewnętrzną strukturą[207]. W październiku 1934 roku te dwa obszary zostały połączone w ramach Wydziału Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (FW i PW), w skład którego weszły Referaty Harcerskich Oddziałów PW oraz Strzelecko-Łuczniczy. Istniało wówczas także Kierownictwo Drużyn Żeglarskich oraz Wydział Starszego Harcerstwa, obejmujący m.in. Referat Szybowniczy.

Grudzień 1935 roku przyniósł dalsze zmiany: Referat Szybowcowy włączono do Wydziału FW i PW, który został rozbudowany o kolejne komórki – Referaty Harcerskich Klubów Sportowych, Narciarski i Krótkofalarski. Równocześnie w ramach Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich utworzono nowe referaty: Ogólny, Programowo-Wyszkoleniowy, Zaopatrzenia, Turystyczno-Sportowy, Morski oraz Propagandowo-Prasowy. W tym samym okresie powołano także nowy Wydział Zdrowia, co wskazuje na rosnącą wagę dbałości o kondycję fizyczną i zdrowie młodzieży harcerskiej w całościowym modelu wychowania[208].

[206] *Sprawozdanie NRH za rok 1932*, Warszawa 1933, s. 21.
[207] *Rozkaz Naczelnika G. K. M. 1. 7 z 20 marca 1930*, „Wiadomości Urzędowe" 1930, nr 4, s. 22.
[208] *Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 20 z 19 listopada 1935 r.*, „Wiadomości Urzędowe" 1935, nr 12, s. 138.

Główna Kwatera Żeńska/Harcerek

Za realizację zadań związanych z wychowaniem fizycznym i aktywnością sportową w ramach Głównej Kwatery Żeńskiej/Harcerek odpowiadały wyspecjalizowane komórki organizacyjne, których struktura ulegała ewolucji wraz ze zmieniającymi się potrzebami wychowawczymi i rozwojem programowym organizacji. W 1920 roku działał Wydział Wychowania Fizycznego, który opracował karty zdrowia, programy sprawności, ankietę dla lekarzy w sprawie pomocy dziewcząt przy wychowywaniu niemowląt, przeprowadzał kursy gimnastyczne[209]. Już we wrześniu 1921 roku, w ramach zreorganizowanej Głównej Kwatery Żeńskiej (GKŻ), funkcjonował III Dział Metodyczno-Programowy, w skład którego wchodził m.in. Referat Wychowania Fizycznego. Referat ten działał w ramach trzech sekcji: gimnastycznej, higienicznej oraz sekcji gier i zabaw, odpowiadając za upowszechnianie aktywności fizycznej, dbanie o kondycję zdrowotną harcerek oraz wprowadzanie nowoczesnych form zabaw ruchowych do programu pracy drużyn. Obok niego istniały inne referaty o charakterze programowym i wychowawczym, m.in. Referat Przyrodniczy, Techniczny, Wydawniczy oraz Referat Drużyny Instruktorskiej, który pełnił funkcję stałego kursu instruktorskiego dla akademiczek[210]. W 1926 roku struktura GKŻ obejmowała już dziewięć wydziałów: Programowy, Organizacyjny, Osobowy, Zuchów, Przysposobienia Wojskowego, Zagraniczny, Pracy Społecznej, Prasowo-Propagandowy oraz Międzynarodowy. Jednak dopiero w 1927 roku, obok nowo utworzonego Wydziału Starszych Harcerek oraz Wydziału Kształcenia Instruktorek, wyodrębniono również samodzielny Wydział Wychowania Fizycznego, co świadczyło o rosnącym znaczeniu tej dziedziny w systemie wychowawczym harcerek[211]. Do 1933 roku struktura organizacyjna GK Harcerek uwzględniała już Wydział Wychowania Fizycznego jako osobną jednostkę, a także Wydział Przysposobienia do Obrony Kraju oraz Referat Żeglarski, który rozwijał formy pracy związane z harcerstwem wodnym[212]. W październiku 1938 roku, w wyniku kolejnej reorganizacji mającej na celu usprawnienie pracy GK Harcerek, funkcje związane z wychowaniem fizycznym zostały włączone w strukturę nowo powołanego Wydziału Programowego. Świadczyło to o dążeniu do ścisłej integracji działań w tym zakresie z całościowym programem wychowawczym ZHP, opartym na idei wszechstronnego rozwoju młodego człowieka[213].

[209] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920, s. 12.
[210] *II Sprawozdanie NRH (1 i 1921–1 IX 1921)*, s. 10–11.
[211] J. Kamińska, *Rozwój organizacyjny harcerstwa żeńskiego*, [w:] *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990, s. 75.
[212] *Sprawozdanie NRH za rok 1933*, Warszawa 1934, s. 27.
[213] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 200.

Oddziały/Okręgi

W latach 1920–1936 podstawowymi większymi jednostkami organizacyjnymi ZHP były tzw. oddziały, które na mocy nowelizacji statutu przekształcono następnie w okręgi. Zarówno Oddziały, jak i późniejsze Okręgi posiadały osobowość prawną, co umożliwiało im prowadzenie działalności o charakterze instytucjonalnym, zwłaszcza w zakresie pozyskiwania społecznego poparcia oraz organizowania zaplecza finansowego i materialnego dla funkcjonowania i rozwoju harcerstwa.

Początkowo, w latach 1916–1924, termin „Okręg" odnosił się do struktury obejmującej drużyny, hufce i obwody działające na określonym terytorium. W marcu 1917 roku wprowadzono istotną zmianę organizacyjną: dotąd koedukacyjne okręgi zostały podzielone według płci, stając się jednostkami odrębnie podporządkowanymi Głównej Kwaterze Męskiej oraz Głównej Kwaterze Żeńskiej. Kolejna reorganizacja została przeprowadzona w wyniku uchwalenia ogólnego regulaminu wewnętrznego z dnia 27 stycznia 1921 roku – ówczesne okręgi zostały zastąpione nową kategorią jednostek, czyli chorągwiami, które zorganizowane były według zasady płci, skupiając hufce męskie bądź żeńskie.

Na niższym szczeblu organizacyjnym funkcjonowały obwody, których rola i pozycja ulegały zmianie w zależności od okresu. W latach 1917–1925 obwody pełniły funkcję terenowej jednostki organizacyjnej odpowiadającej późniejszym hufcom. Działały one w ramach okręgów, choć w przypadkach, gdy utworzenie okręgu było niewykonalne, mogły występować jako samodzielne jednostki. Z kolei w latach 1936–1939 obwody obejmowały swoim zasięgiem obszar jednego lub kilku powiatów i koordynowały działania hufców harcerek, harcerzy oraz lokalnych kół przyjaciół harcerstwa. w tym okresie były integralnymi częściami Okręgów.

W latach 1920–1939 w ramach ZHP funkcjonowały następujące Okręgi (wcześniej Oddziały): Białostocki (od 1923), Gdański (od 1934), Kielecki (od 1924), Krakowski (od 1920), Lubelski (od 1929), Lwowski (od 1920), Łódzki (od 1921), Mazowiecki (od 1932), Płocki (1923–1931), Poleski – wcześniej Brzeski (od 1923), Pomorski – wcześniej Toruński (od 1924), Radomski (od 1924), Śląski – wcześniej Katowicki (od 1924), Warszawski (od 1921), Wielkopolski – wcześniej Poznański (od 1920), Wileński (od 1921), Włocławski (1923–1931), Wołyński (od 1923) oraz Zagłębiowski – wcześniej Sosnowiecki (1923–1932)[214].

[214] K. Wais, op. cit., s. 466–468.

Statut Związku Harcerstwa Polskiego uchwalony podczas Nadzwyczajnego Zjazdu ZHP w 1930 roku precyzował kompetencje przypisane zarządom oddziałów, które stanowiły ważne ogniwo w strukturze organizacyjnej związku, zwłaszcza w relacjach z otoczeniem społecznym i administracyjnym. Jednym z kluczowych zadań zarządu oddziału było prowadzenie działań koordynacyjnych w relacjach pomiędzy harcerstwem a lokalnymi władzami oraz społecznością, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji reprezentacyjnej i promocyjnej. Istotnym aspektem działalności zarządów oddziałów była ścisła współpraca z komendami chorągwi w zakresie wspierania i rozwijania aktywności harcerskiej na poziomie lokalnym. W ramach tego partnerstwa zarządy oddziałów angażowały się również w pozyskiwanie społecznych sojuszników dla ruchu – między innymi poprzez inicjowanie i organizowanie kół przyjaciół harcerstwa, które odgrywały rolę ważnego zaplecza opiniotwórczego i materialnego. Do obowiązków zarządu należało także zapewnienie odpowiednich fundamentów finansowych i materialnych dla funkcjonowania harcerstwa w danym regionie, w tym realizacja budżetów zatwierdzonych przez Zjazdy Oddziałów zarówno dla samych Zarządów, jak i dla komend chorągwi. W tym kontekście istotne było również wspieranie komend chorągwi w racjonalizacji i udoskonalaniu mechanizmów zarządzania finansami – nie tylko na poziomie chorągwi, lecz także drużyn i innych jednostek organizacyjnych. Ponadto zarządy zobowiązane były do bieżącej oceny funkcjonowania harcerstwa na administrowanym obszarze na podstawie okresowych raportów przedstawianych przez komendantki i komendantów chorągwi. Wśród ich prerogatyw znajdował się również nadzór nad działalnością kół przyjaciół harcerstwa oraz podejmowanie decyzji o ich ewentualnym rozwiązaniu[215].

Chorągwie

Chorągwie w strukturze Związku Harcerstwa Polskiego pełniły rolę regionalnych wspólnot skupiających podstawowe jednostki organizacyjne – przede wszystkim drużyny – działające na określonym terytorium. Choć formalnie, podobnie jak oddziały i okręgi, chorągwie były jednostkami terenowymi, nacisk w ich definiowaniu położony był nie tyle na aspekt geograficzny, ile na funkcjonalną wspólnotę drużyn harcerskich. Zgodnie ze Statutem ZHP z 1930 roku, mogły one być tworzone przez Naczelnictwo za zgodą Zarządu Głównego i obejmować drużyny harcerek lub harcerzy działające na danym obszarze. Możliwe było także

[215] AAN, sygn. 355, Statut Związku Harcerstwa Polskiego uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w 1930 r., k. 209.

utworzenie kilku chorągwi w obrębie jednego oddziału, jeśli wynikało to z potrzeb organizacyjnych.

Chorągwie realizowały szereg zadań, mających na celu koordynację, wspieranie i rozwój działalności harcerskiej na poziomie regionalnym. Do ich podstawowych kompetencji należało:

- utrzymywanie bieżącego kontaktu z drużynami, hufcami oraz instruktorkami i instruktorami,
- organizowanie szkoleń, kursów specjalnościowych oraz imprez programowych (np. zlotów, obozów, kursów zastępowych),
- wspieranie rozwoju metodyki harcerskiej w terenie,
- pomoc drużynom w zakresie organizacyjnym, programowym i materialnym,
- współpraca z lokalnymi władzami administracyjnymi i samorządowymi w zakresie pozyskiwania funduszy i promocji harcerstwa.

Komendanci chorągwi, jako przedstawiciele centralnych władz wykonawczych ZHP w terenie, byli mianowani przez Naczelnika lub Naczelniczkę – po uprzednim zasięgnięciu opinii właściwego zarządu oddziału lub okręgu. W przypadku rozbieżności pomiędzy rekomendacjami organów terenowych a decyzją Naczelnictwa, ostateczne rozstrzygnięcie należało do tego ostatniego, co podkreślało nadrzędność władz centralnych. Jednak konflikty kompetencyjne pomiędzy komendantami chorągwi a zarządami okręgów były rozwiązywane na drodze statutowej – do czasu rozstrzygnięcia sporu obowiązywała decyzja zarządu okręgu, co stanowiło wyraz szacunku dla samorządowego charakteru tych organów[216].

Lista chorągwi ZHP w okresie międzywojennym (harcerek i harcerzy), z uwzględnieniem dat utworzenia i przekształceń:

1. Białostocka (harcerek i harcerzy – od 1924 r.),
2. Gdańska (harcerek i harcerzy – od 1935 r.),
3. Kielecka (harcerzy i harcerek – od 1924 r.),
4. Krakowska (harcerek i harcerzy – od 1919 r.),
5. Lubelska (harcerek i harcerzy – od 1921 r.),
6. Lwowska (harcerek i harcerzy – od 1920 r.),
7. Łódzka (harcerek i harcerzy – od 1920 r.),

[216] AAN, sygn. 355, Statut ZHP z 2 grudnia 1934 r., k. 323.

8. Mazowiecka (wcześniej Warszawska; harcerzy i harcerek – od 1925 r.),
9. Płocka (harcerzy – włączona do Mazowieckiej),
10. Poleska (wcześniej Brzeska; harcerek i harcerzy – od 1919 r.),
11. Pomorska (harcerek i harcerzy – wcześniej Toruńska),
12. Radomska (harcerzy; chorągiew harcerek w latach 1924–1928 połączona z Kielecką),
13. Śląska (harcerek – od 1924 r., harcerzy – od 1922 r.; wcześniej do 1927 r. Katowicka),
14. Warszawska (wcześniej Stołeczna; harcerek i harcerzy – od 1921 r.),
15. Wielkopolska (wcześniej Poznańska; harcerek i harcerzy – od 1920 r.),
16. Wileńska (harcerek i harcerzy – od 1921 r.),
17. Włocławska (harcerek i harcerzy – od 1922 r.; w latach 1929–1931 włączona do Mazowieckiej),
18. Wołyńska (początkowo Kowelska – harcerek, i Łucka – harcerzy; od 1923 r.),
19. Zagłębiowska (do 1932 r. Sosnowiecka – harcerzy; od 1924 r. – harcerek; włączona do Kieleckiej)[217].

Miejsce realizacji sportu na poziomie chorągwi:

- Zakładanie Harcerskich Klubów Sportowych i Narciarskich.
- Organizowanie kursów instruktorskich harcerskich oraz instruktorów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, w tym specjalistycznych np. narciarskich, strzeleckich.
- Organizacja zawodów sportowych dla chorągwi lub kwalifikacji do zawodów związkowych.
- Organizacja zlotów harcerskich, w program których były wpisane zajęcia z zakresu wf i sportu.
- Prowadzenie nadzoru nad akcjami obozowymi, letnimi i zimowymi.
- Organizacje referatów/wydziałów wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.
- Organizacje referatów/wydziałów programowych.
- Nadzór nad przestrzeganiem regulaminów związkowych.
- Posiadanie infrastruktury do zajęć sportowych np. boisk, przystani wodnych.

[217] K. Wais, op. cit., s. 488–489.

Hufiec

Zgodnie z Statutem Związku Harcerstwa Polskiego z 1934 r., hufce stanowiły pośredni szczebel w strukturze organizacyjnej pomiędzy chorągwiami a drużynami. Hufce pełniły także istotne role szkoleniowe oraz administracyjno-gospodarcze. Były to więc jednostki o charakterze wielofunkcyjnym, łączące odpowiedzialność za nadzór wychowawczy, logistykę, zarządzanie majątkiem i zapewnienie ciągłości organizacyjnej.

Na czele hufca stał hufcowy, mianowany przez Naczelnika Harcerzy na wniosek komendanta chorągwi. Do jego obowiązków należało zapewnienie właściwego poziomu metodyczno-wychowawczego pracy drużyn działających w obrębie hufca, czuwanie nad kierunkiem ich działalności oraz nadzór nad stroną organizacyjną i finansową – w tym odpowiedzialność materialna za inwentarz i majątek komendy hufca. Hufcowy ponosił jednoosobową odpowiedzialność za całokształt pracy hufca, natomiast członkowie Komendy Hufca – pełnili funkcje opiniodawcze i doradcze. Hufcowy był zobowiązany do ścisłej współpracy z komendantem chorągwi, przed którym odpowiadał zarówno moralnie, jak i organizacyjnie[218].

Regulamin Hufca Harcerzy z 1936 r. (znowelizowany w 1939 roku) dopuszczał tworzenie hufców nie tylko na terenie całych powiatów czy obwodów, ale również w obrębie pojedynczego miasta czy dzielnicy[219]. Decyzję o powołaniu hufca podejmował komendant chorągwi, natomiast jego rozwiązanie – podobnie jak mianowanie lub zwolnienie hufcowego – pozostawało w gestii Naczelnika Harcerzy. Stanowisko hufcowego mogła objąć osoba posiadająca stopień harcmistrza, pełnoletniego podharcmistrza, a nawet działacza harcerskiego. W szczególnych przypadkach Naczelnik miał prawo powołać na pełniącego obowiązki hufcowego także niepełnoletniego instruktora[220].

W przypadku stwierdzenia, że działalność Komendy Hufca była niezgodna ze Statutem lub przepisami organizacyjnymi ZHP, Komendant Chorągwi miał prawo ją zawiesić lub rozwiązać, informując o tym Naczelnika Harcerzy i składając wniosek o odwołanie hufcowego. Opisany system mianowań i nadzoru zapewniał władzom centralnym ZHP – w szczególności Naczelnictwu – znaczną kontrolę nad personalnym kształtem lokalnych struktur i pozwalał na bezpośrednie oddziaływanie na sytuację organizacyjną w poszczególnych regionach.

[218] Statut ZHP z 2 grudnia 1934 r., s. 323.
[219] *Rozkaz Naczelnika L. 12 z 2 kwietnia 1936 r.*, „Wiadomości Urzędowe" 1936, nr 5, s. 82.
[220] Ibidem.

Miejsce realizacji sportu na poziomie hufca:

- Powołanie referenta wychowania fizycznego i obozownictwa oraz komendanta harcerskich oddziałów przysposobienia wojskowego.
- Nadzór nad HKS-ami działającymi na terenie hufcu, przeważnie był to jeden HKS.
- Organizacja Komisji WF do zdobywania odznak POS.
- Organizacja zawodów sportowych na poziomie hufca.
- Pozyskanie sprzętu do wf i sportu.
- Wsparcie przy organizacji akcji letniej i zimowej przez drużyny przynależne do hufca.
- Posiadanie infrastruktury do zajęć sportowych, np. boisk, przystani wodnych.

Drużyny

Zgodnie ze Statutem Związku Harcerstwa Polskiego, zatwierdzonym przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w 1923 r. (ogłoszonym w „Dzienniku Ustaw" z 24 VI 1924 r.), podstawową jednostką organizacyjną w strukturze ZHP była drużyna. Tworzono ją z co najmniej dwóch, a maksymalnie czterech zastępów, z których każdy liczył od sześciu do ośmiu harcerek lub harcerzy. Drużyna pełniła kluczową rolę zarówno organizacyjną, jak i wychowawczą, ciesząc się jednocześnie znaczną autonomią w zakresie realizacji swoich zadań pedagogicznych. Ogólne regulacje miały jedynie wspierać pracę drużyn, nadając jej jednolity kierunek, lecz bez ograniczania inicjatywy drużynowych. Również wyższe instancje harcerskie nie powinny były ingerować w życie drużyny, o ile jej działalność przebiegała zgodnie z zasadami harcerskiej ideologii i metodyki. Wprowadzony w 1936 r. nowy Statut ZHP zmodyfikował tę definicję, przewidując strukturę drużyny opartą zasadniczo na czterech zastępach, liczących po 6–10 członków[221].

Drużyny męskie

Drużyny działały na trzech poziomach metodycznych:

– Zuchy – chłopcy w wieku od 7 do 11 lat.

– Harcerze – chłopcy w wieku 11 do 15, wyjątek stanowiła kadra (przyboczni), która mogła być starsza.

– Wędrownicy/Skauci[222] – chłopcy w wieku od 15 do 18 (wzgl. 21) lat.

[221] *Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1936, s. 17.
[222] *Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 10. z 10 czerwca 1938 r.*, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 6, s. 95.

W 1937 roku, na mocy decyzji Naczelnika ZHP, wprowadzono „Instrukcję w sprawie tworzenia jednostek organizacyjnych ze starszych chłopców", która precyzowała zasady dotyczące wieku członków drużyn. Określono w niej, że górna granica wieku harcerzy działających w drużynach młodszych wynosi 18 lat. Po jej przekroczeniu, chłopcy zobowiązani byli do kontynuowania działalności w drużynach przeznaczonych dla starszych harcerzy lub w kręgach starszoharcerskich. Wyjątek od tej zasady stanowili jedynie drużynowi oraz przyboczni, którzy mogli pozostawać w drużynie młodszej mimo ukończenia osiemnastego roku życia. Instrukcja nakładała również na drużynowych obowiązek inspirowania starszych harcerzy do tworzenia i wstępowania do wyspecjalizowanych zastępów lub drużyn odpowiadających ich wiekowi i poziomowi rozwoju[223].

Drużyny żeńskie

– Zuchy / skrzaty –dziewczęta w wieku od 7 do 11 lat.
– Harcerski – dziewczęta w wieku 11 do 15, wyjątek stanowiła kadra (przyboczne i drużynowa), która mogła być starsza.
– Wędrowniczki/Harcerski Starsze – dziewczęta w wieku od 15 do 21 lat.
Realizacji sportu na poziomie drużyny:

- Organizowanie kół sportowych.
- Organizowanie zawodów z zakresu WF.
- Zastępy organizują codzienną gimnastykę, zabawy i gry sportowe.
- Przygotowanie członków drużyn do zdobywania odznaki POS oraz do zdawania testów sprawnościowych.
- Organizacja obozu letniego.
- Udział kadry drużyny w kursach i szkoleniach organizowanych przez wyższe szczeble struktury.
- Udział w wydarzeniach sportowych organizowanych przez hufiec lub chorągiew.

[223] *Instrukcja w sprawie tworzenia jednostek organizacyjnych ze starszych chłopców,* „Wiadomości Urzędowe" 1937, nr 5, s. 87.

3.2. Dyscypliny sportowe rozwijane w harcerstwie

„Specjalnością nazywamy wybraną dziedzinę programową harcerstwa, którą w sposób szczególny i pogłębiony zajmuje się określony klub, drużyna, zastęp oraz całe ich grupy w ZHP”[224]. Specjalnością sportową staje się każda specjalność, która swój program opiera na dyscyplinach sportowych oraz wychowaniu fizycznym.

Wśród instruktorów dyskutowano nad zagrożeniami związanymi z przyjęciem specjalności: dostrzegano przede wszystkim ryzyko zawężenia programu, tj. zbyt dużej aktywności w ramach tej jednej specjalności, kosztem innych obszarów i treści wychowawczych[225]. Pomimo obaw, specjalności były w omawianym okresie szeroko wykorzystywane w pracy drużyn harcerskich. Jednostki te, obok działalności specjalnościowej, realizowały również inne zadania programowe i wychowawcze, typowe dla ówczesnego harcerstwa, m.in. w zakresie pracy z historią, przysposobienia wojskowego, turystyki oraz wychowania fizycznego i sportu.

O rozwoju spotu w harcerstwie pisał Witold Bublewski dla *Rocznika Sportowego* w 1934 r.: „ Harcerstwo nie jest związkiem sportowym, jednak jego praca blisko wiąże się ze sportem. Uprawiających sport w harcerstwie trzeba podzielić na dwie grupy: pierwsza obejmuje młodzież skupioną w harcerskich klubach sportowych, druga zaś grupę stanowi młodzież nieobjęta pracą klubów, a uprawiająca sport w ramach ogólnych programów wychowania fizycznego. w pierwszej grupie, poza ogólnym wyrobieniem fizycznym, umożliwiona jest specjalizacja oraz wyławianie i kształcenie jednostek utalentowanych, mających szanse wybicia się ponad przeciętny poziom. Druga grupa — to masa harcerska, uprawiająca sport w obozach oraz na zbiórkach drużyn i zastępów. Specjalna instrukcja wychowania fizycznego reguluje sprawę organizacji sportu dla szerokiego ogółu harcerskiego. Instrukcja ta zwraca przede wszystkim uwagę na osiągnięcie pewnego ogólnego poziomu sportowego młodzieży harcerskiej. Wykładnikiem tego poziomu jest państwowa odznaka sportowa, na którą też władze Związku Harcerstwa Polskiego zwróciły specjalną uwagę na konieczność zdobywania jej przez wszystkich harcerzy. Równocześnie wprowadzono przymus posiadania tej odznaki dla ubiegających się o wyższe stopnie ogólnoorganizacyjne. Jak wspomniałem wyżej, młodzież interesująca się pewnemi dziedzinami sportu skupia się w specjalnych klubach (lub drużynach). Harcerskie kluby strzelecko-łuczne zdobywały nieraz

[224] *Leksykon harcerstwa*…, s. 435.
[225] L. Ungeheuer, *Próby wodzów*, Lwów 1935, s. 25–26.

zaszczytne tytuły mistrzów Polski, nie mówiąc już o szeregu innych zwycięstw. Drużyny żeglarskie zdobyły dwukrotnie mistrzostwo świata w wodnych zawodach skautowych (w 1928 r. Boston i w 1933 r. Gödöllő) oraz pierwsze miejsca na ogólnopolskich mistrzostwach kajakowych (w 1932 i 1933 r.). Największa ilość turystycznych wycieczek wodnych w Polsce odbyli harcerze. Pierwszym Polakiem, który zdobył Atlantyk na małym jachcie żaglowym, był harcerz Wagner. Sport szybowcowy rozwija się w harcerstwie bardzo pomyślnie. Na lotniczych zawodach skautowych w Gödöllő (1933 r.) harcerze polscy zajęli pierwsze miejsce. Dziesiątki harcerskich klubów lekkoatletycznych pracuje nad zaprawą tysięcy młodych lekkoatletów, którzy zasilają następnie najpoważniejsze kluby Polski. Liczne harcerskie kluby narciarskie organizują obozy zimowe i masowe wyprawy. Szczupłe ramy niniejszego artykułu pozwalają na urywkowe tylko przedstawienie prac na harcerskim odcinku sportowym. Nic trzeba jednak zapominać, że prace te stanowią poważną pozycję w ogólnym bilansie sportu polskiego”[226].

Strzelectwo i Łucznictwo

Strzelectwo (sportowe) – „dyscyplina sportu polegająca na wystrzeleniu z broni sportowej palnej lub pneumatycznej w ściśle określonym czasie określonej liczby naboi do celów stałych lub ruchomych. Celem w strzelaniu z karabinów i pistoletów jest uzyskanie maksymalnej liczby trafień w pole tarczy strzeleckiej, a w strzelaniu do rzutków – zestrzelenie jak największej ich liczby”[227].

Jak podaje G. Biczysko do 1928 r. w strukturach ZHP nie funkcjonował jeszcze sport strzelecki w ścisłym tego słowa znaczeniu. Ćwiczenia w zakresie posługiwania się bronią realizowane były w ramach zajęć przysposobienia wojskowego, co trudno utożsamiać z działalnością sportową. Podobnie okazjonalny udział pojedynczych harcerzy w zawodach strzeleckich nie może być uznany za przejaw zorganizowanej aktywności sportowej w tym obszarze[228]. Kwestia ta wiązała się z przyjętym już na I Walnym Zjeździe ZHP na przełomie lat 1920/1921 stanowiskiem, zgodnie z którym przysposobienie wojskowe uznano za integralny element wychowania harcerskiego. W konsekwencji w ramach organizacji powołano Wydział Przysposobienia Wojskowego, odpowiedzialny m.in. za przygotowanie młodzieży do zdobywania sprawności o charakterze wojskowym, takich jak umiejętności strzeleckie czy sanitarne[229]. Od roku 1927 Wydział ten rozwijał swoją działalność we

[226] W. Bublewski, *Związek Harcerstwa Polskiego*, [w:] *Rocznik Sportowy*, Warszawa 1934, s. 169–170.
[227] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 478.
[228] G. Biczysko, *Geneza sportu strzeleckiego w ZHP...*, s. 207–208.
[229] S. Kubiak, *Polska odrodzona w 1918 r.*, Bydgoszcz 1990, s. 56.

współpracy z nowo utworzonym Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego[230].

Istotnym przełomem w tym zakresie była inicjatywa podjęta jesienią 1928 r. przez kierownika Wydziału, hm. Juliana Lucjana Leśniewskiego, który zapoczątkował organizację Związkowych Zawodów Strzeleckich ZHP[231].

I Harcerskie Związkowe Zawody Strzeleckie odbyły się 29–30 grudnia 1928 r. Protektorat nad imprezą objął Prezes Rady Ministrów prof. Kazimierz Bartel. w zawodach uczestniczyło 82 harcerzy z 24 drużyn. Zawody zakończyła uroczystość wręczenia nagród, ufundowanych przez Prezesa Rady Ministrów, Ministra WRiOP, ministra i wiceministra spraw wojskowych, Naczelnictwo ZHP i redakcję „Harcerza"[232]. W ślad za sukcesem zawodów zorganizowano w kwietniu 1929 r. pierwszy kurs dla instruktorów strzeleckich ZHP prowadzony przez Wydział PW przy GKM. Kurs zgromadził 40 uczestników, tylko 16 druhów ukończyło z wynikiem dającym prawo do instruowania strzelania, organizowania zawodów oraz sędziowania, natomiast 17 druhów zdobyło wyłączne prawo do instruowania strzelectwa w ZHP[233].

Do lipca 1929 r. Chorągiew Poznańska podjęła inicjatywę zorganizowania trzytygodniowego kursu dla instruktorów i sędziów strzeleckich, natomiast w Chorągwi Płockiej odbyły się duże Okręgowe Zawody Strzeleckie. Harcerze uczestniczyli również w licznych zawodach strzeleckich przygotowywanych przez oficerów Przysposobienia Wojskowego oraz inne instytucje. Istotnym osiągnięciem było zakwalifikowanie dwóch przedstawicieli ZHP do grona najlepszych strzelców w kraju, którzy wzięli udział w eliminacjach do Międzynarodowych Zawodów Strzeleckich w Sztokholmie[234].

Wyraźny wzrost poziomu sportowego i organizacyjnego harcerskiego strzelectwa potwierdziły II Związkowe Zawody Strzeleckie zorganizowane w czasie Zlotu Narodowego Harcerzy w Poznaniu w dniach 15–18 lipca 1929 r. W programie ujęto dziewięć konkurencji, a po raz pierwszy wprowadzono także konkurencje z broni krótkiej. w rywalizacji uczestniczyło łącznie 193 zawodników, co stanowiło rekordową frekwencję i dowód na rosnące znaczenie tej formy aktywności w harcerskim systemie wychowania fizycznego

[230] G. Biczysko, *Geneza sportu strzeleckiego w ZHP...*, s. 208.
[231] *I Związkowe Harcerskie Zawody Strzeleckie*, „Harcerz" 1928, nr 33–35, s. 291.
[232] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa*…, s. 211–212.
[233] „Harcmistrz" 1929, nr 17, s. 214.
[234] AAN, AZHP, sygn. 1747, k. 16.

i wojskowego. Zawody szczegółowo opisano w rozdziale pracy poświęconym zlotom harcerskim.

Od września 1929 r. Harcerskie Sekcje Strzelecko-Łucznicze zostały przyjęte na członków Polskiego Związku Broni Małokalibrowej[235]. W grudniu t.r. zespolono Sekcję Strzelecką GKM oraz Koło Strzeleckie 1 Warszawskiej Drużyny Harcerzy i utworzono Harcerski Klub Strzelecko-Łuczniczy, który przejął kierownictwo nad sportem strzeleckim w ZHP[236].

W 1930 r. rozkazem Naczelnika GKM został zatwierdzony i ogłoszony regulamin Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej, opisany w rozdziale z narzędziami metodycznymi. Jednak nie wiadomo, czy odznaka funkcjonowała w organizacji. Nie zachował się żaden egzemplarz odznaki oraz nie ma adnotacji w rozkazach naczelnika, aby została komuś przyznana.

III Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzeleckie odbyły się w dniach 25–27 IV 1930 r. w Warszawie. Wzięła w nich udział rekordowa jak do tej pory liczba uczestników, bo aż 300. Zawody te były kwalifikacjami dla harcerzy do Narodowych Zawodów Strzeleckich[237]. Podczas Mistrzostw Polski w Łucznictwie, które odbyły się we Lwowie, znaczący sukces odniósł Harcerski Klub Łuczniczo-Strzelecki Chorągwi Warszawskiej, wygrywając rywalizację w klasie seniorów i juniorów. W rywalizacji indywidualnej mistrzostwo zdobył phm. Michał Sawicki. W prasie pojawiła się błędna informacja, jakoby puchar przypadł reprezentacji „Rodziny Wojskowej", jednak w rzeczywistości został on wywalczony przez harcerzy. Do grona zawodników klubu należeli m.in. Kubański, Boye i Uzdowski, którzy byli jedynymi harcerzami startującymi w zawodach i jednocześnie reprezentowali tzw. nadzieję strzelectwa cywilnego, zaliczając się do czołowej dziesiątki łuczników w kraju. Prezesem warszawskiego klubu był w tym okresie komendant Chorągwi Warszawskiej, hm. Władysław Ludwig[238].

W 1931 roku w Polsce we Lwowie odbyły się zawody strzelecko-myśliwsko-łuczne o mistrzostwo świata (I Mistrzostwa Świata w Łucznictwie). Była tam obecna reprezentacja HKSŁ, a najlepszy wynik i tytuł Mistrza Świata zdobył phm. Michał Sawicki[239]. Wydział Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego przy obu Głównych Kwaterach ZHP

[235] *Harcerstwo w Polskim Związku Broni Małokalibrowej*, „Wiadomości Urzędowe" 1929, nr 10, s. 36.
[236] „Harcmistrz" 1929, nr 17, s. 224.
[237] AAN, AZHP, sygn. 1702, k. 143.
[238] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1930, nr 7, s. 2.
[239] *Harcerz mistrzem świata,* „Na Tropie" 1931, nr 15, s. 10.

zorganizował IV Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzelecko-Łucznicze, które odbyły się w dniach 23–25 maja t.r. w Warszawie. Eliminacje chorągwiane do zawodów centralnych przeprowadzono w okresie od 1 do 20 kwietnia. Program rywalizacji został skoordynowany z programem II Narodowych Zawodów Strzeleckich, Myśliwskich i Łuczniczych, a jego szczegółowe wytyczne przekazano do komend chorągwi żeńskich i męskich. Warto podkreślić, iż w tym roku po raz pierwszy zawody o charakterze związkowym w zakresie strzelectwa i łucznictwa przeprowadzono wspólnie dla harcerek i harcerzy, co stanowiło istotny krok w kierunku integracji obu nurtów organizacji w sferze wychowania sportowo-obronnego[240]. Coraz większą wagę przykładano do szkolenia kadr strzeleckich w organizacji. W dniach od 7 X 1930 do 17 i 1931 r. komenda Chorągwi Zagłębia Dąbrowskiego zorganizowała kurs strzelecki, którego celem było podniesienie poziomu wyszkolenia strzeleckiego wśród harcerzy. Kurs trwał 10 dni i obejmował łącznie 25 godzin zajęć teoretycznych i praktycznych, prowadzonych w soboty i niedziele. Program szkolenia obejmował m.in. naukę o broni i teorii strzału, zasady konserwacji broni, podstawy organizacji strzeleckiej, obsługę broni małokalibrowej i amunicji, regulaminy zawodów, zagadnienia związane z tarczami, nagrodami i sędziowaniem, a także sporządzanie protokołów i sprawozdań. Uwzględniono również elementy łucznictwa. w sprawozdaniach podkreślano, iż inicjatywa komendy Chorągwi Zagłębia Dąbrowskiego może stanowić wzorzec dla innych chorągwi, które powinny podejmować podobne działania szkoleniowe na własnych terenach[241]. W okresie Świąt Wielkanocnych Komenda Chorągwi Mazowieckiej Harcerzy zorganizowała w Warszawie sześciodniowy kurs strzelecko-łuczniczy, adresowany do referentów wychowania fizycznego przy drużynach. Program zajęć obejmował ćwiczenia gimnastyczne (1,5 godziny dziennie), gry sportowe i wojskowe, naukę prowadzenia gimnastyki i gier, a także 2,5 godziny zajęć z zakresu strzelectwa i łucznictwa. Uczestnicy brali również udział w wykładach ogólnych, których łączny wymiar wynosił sześć godzin. Integralną częścią kursu były zawody strzeleckie i łucznicze, które stanowiły sprawdzian nabytych umiejętności. W zakresie strzelectwa z broni palnej zajęcia prowadzili druh instruktor Stefan Boye oraz Franciszek Kubalski, natomiast w łucznictwie wykłady i ćwiczenia praktyczne z zakresu chwytów, postaw, celowania oraz techniki treningowej prowadzili Hipolit Szczodrowski i druh Henryk Girtler ze Stowarzyszenia Łuczników. Całość kursu nadzorował druh Olkowski. W realizacji przedsięwzięcia wsparcia udzielił Warszawski Okręgowy Związek Strzelecki,

[240] *Co się dzieje w Z. H. P.*, „Harcmistrz" 1931, nr 4, s. 44.
[241] Ibidem, s. 45.

który zapewnił m.in. możliwość przeprowadzenia pokazów strzeleckich, projekcji filmów wojskowych oraz innych zajęć uzupełniających. Oprócz części wykładowej i praktycznej uczestnicy kursu uzupełniali również dane w książeczkach wojskowych, a następnie przystąpili do egzaminu na stopień strzelca przed warszawską komendą uzupełnień. Dzięki temu wielu starszych wiekiem harcerzy mogło nie tylko ukończyć szkolenie, lecz także dopełnić formalności wojskowych i złożyć przyrzeczenie harcerskie[242].

W 1932 roku Główne Kwatery opracowały regulamin Klubów Strzelecko-Łuczniczych, a równocześnie pojawiły się koncepcje powołania stałych ośrodków szkoleniowych dla dyscyplin strzeleckich. Dwa najprężniej działające kluby to Harcerski Klub Strzelecko-Łuczniczy (HKSŁ) w Warszawie i Harcerski Klub Strzelecko-Łuczniczy w Poznaniu[243]. Od tego roku harcerze zaczęli zdobywać Odznaki Strzeleckie, wydane przez Związek Strzelecki „Strzelec", opisane w rozdziale poświęconym metodyce harcerskiej. Zawodnicy HKSŁ Warszawa byli wizytówką ZHP w rywalizacji strzeleckiej, coraz częściej startowali w zawodach pozazwiązkowych, odnosząc szereg sukcesów, np. zdobycie Mistrzostwa Zespołowego Polski i rekordu Polski w strzelaniu z pistoletu wojskowego podczas VII Narodowych Zawodów Strzeleckich w Poznaniu w 1932 r.[244], czy zdobycie pięciu indywidualnych tytułów Mistrzów Polski podczas IX Narodowych Zawodów Strzeleckich w Warszawie w 1934 r.[245] Kadrę instruktorską stanowili phm. J. Brzeziński (komendant i główny wykładowca), a także p. Biliński – Powiatowy Komendant Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz druh St. Kopalski – referent WFiPW w Komendzie Chorągwi Dąbrowskiej. Zajęcia zakończono zawodami strzeleckimi z broni długiej kalibru 5,6 mm (.22), prowadzonymi na odległość 50 metrów do tarczy wz. 23 w postawie leżącej i stojącej. w rywalizacji uczestniczyło 16 kursantów, a jej zwieńczeniem było wręczenie odznak oraz dyplomów sędziowskich.

W 1933 roku harcerze reprezentowali Polskę na zawodach rangi międzynarodowej: dwóch harcerzy w III Międzynarodowych Korespondencyjnych Zawodach Strzeleckich Polska-Estonia oraz czterech harcerzy w i Międzynarodowych Zawodach Strzeleckich Polska-Czechosłowacja[246]. W 1933 r. przy Głównej Kwaterze Harcerzy utworzono Referat Strzelectwa, który już w pierwszym roku działalności zainicjował szeroko zakrojony program

[242] „Harcmistrz" 1931, nr 6, s. 73.
[243] *Sprawozdanie NRH za rok 1932*, Warszawa 1933, s. 9.
[244] AAN, AZHP, sygn. 381, k. 47.
[245] AAN, AZHP, sygn. 384, k. 50.
[246] G. Biczysko, *Geneza sportu strzeleckiego w ZHP...*, s. 210.

współzawodnictwa sportowego. Zorganizowane wówczas zimowo-jesienne zawody strzelecko-łucznicze zgromadziły około 4 tysięcy uczestników, co potwierdza zarówno skalę zainteresowania tą dyscypliną w środowisku harcerskim, jak i sprawność organizacyjną struktur centralnych. Referat odpowiadał też za organizację VI Harcerskich Centralnych Zawodów Strzelecko-Łuczniczych, które przeprowadzono w Poznaniu z udziałem 50 najlepszych zawodników reprezentujących poszczególne chorągwie. Poziom sportowy prezentowany przez uczestników oceniano jako porównywalny z rezultatami osiąganymi w zawodach państwowych, co wskazuje na zaawansowanie metodyki szkolenia strzeleckiego w ZHP oraz jego zgodność z obowiązującymi standardami w zakresie wychowania obronnego młodzieży[247].

W styczniu 1935 r. zorganizowano kurs sędziów strzelecko-łuczniczych, którego celem było przygotowanie kadry instruktorskiej zdolnej do zapewnienia jednolitego poziomu oceny współzawodnictwa sportowego. W maju tego roku odbyły się VIII Centralne Zawody Strzelecko-Łucznicze we Lwowie, w których uczestniczyło 130 zawodników – zwycięzców eliminacji chorągwianych. Jesienią natomiast Referat Strzelectwa i Łucznictwa przeprowadził Korespondencyjne Zawody Strzeleckie dla 1500 harcerzy reprezentujących dziesięć chorągwi[248].

W Organizacji Harcerek także prowadzona była praca ze sportami strzeleckimi, choć większą wagę przykładano do Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju. W 1935 r. odbyły się jesienne i wiosenne korespondencyjne zawody strzeleckie dla 310 harcerek oraz Centralne Harcerskie Zawody Strzeleckie dla 50 uczestniczek[249]. W 1936 r. harcerki kontynuowały udział w korespondencyjnych zawodach strzelecko-łuczniczych, organizowanych w edycjach wiosennej i jesiennej, a ponadto wzięły udział w IX Harcerskich Centralnych Zawodach Strzelecko-Łuczniczych, w których startowało 45 uczestniczek. Równolegle przedstawicielki organizacji uczestniczyły w Narodowych Kobiecych Zawodach Strzeleckich, w Narodowych Zawodach Łuczniczych, jak również w licznych zawodach lokalnych i międzyorganizacyjnych[250]. W drugiej połowie lat trzydziestych Główna Kwatera Harcerek podejmowała działania zmierzające do rozbudowy i specjalizacji kadr instruktorskich w zakresie sportów strzeleckich. Przykładem tego typu inicjatyw był Instruktorski Kurs Strzelecko-Łuczniczy, zaplanowany w Warszawie w dniach 18–25 października 1937 r. Jego

[247] *Sprawozdanie NRH za rok 1933*, Warszawa 1934, s. 53.
[248] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 81.
[249] Ibidem, s. 162.
[250] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 70.

celem było przygotowanie instruktorek i sędziów, którzy mogliby następnie prowadzić zajęcia w drużynach i hufcach harcerskich. Wymagania stawiane kandydatkom obejmowały ukończenie 18. roku życia, posiadanie stopnia samarytanki oraz zdobycie sprawności „przygotowanie do obrony kraju". Kurs przewidywał także opłatę w wysokości 15 złotych. Zgłoszenia należało przesyłać do Głównej Kwatery Harcerek za pośrednictwem komend chorągwi w terminie do 3 X 1937 r.[251]

Tab. 8. Wykaz zawodów organizowanych przez harcerzy oraz w których uczestniczyli harcerze

1928
• I Harcerskie Związkowe Zawody Strzeleckie, 29–30 grudnia 1928 r., Warszawa Wyniki i relacja z zawodów: „Harcmistrz" 1929, nr 2, s. 18–21.
1929
• Okręgowe Zawody Strzeleckie Chorągwi Płockiej, Płock • II Związkowe Zawody Strzeleckie, 15–18 VII 1929 r., Poznań o Wyniki i relacja z zawodów: „Harcmistrz" 1929, nr 11, s. 38–44. • Zawody Strzeleckie o Mistrzostwo Warszawy, VIII 1929, Warszawa o Dh Jendrell zajął III miejsce i V miejsce w dwóch konkurencjach • Zawody o Zespołowe Mistrzostwo Przysposobienia Wojskowego w strzelaniu małokalibrowym, 3 XI 1929 r. • II Okręgowe Zawody Strzeleckie w Łodzi, 9–11 VIII o Dh Brekker Aleksander (ZHP Tomaszów) i miejsce w konkurencji strzelanie na odległość 50 m z broni kal. 22 • I Ogólno-Harcerskie Korespondencyjne Zawody Strzeleckie 15 XI – 15 XII o Wyniki i relacja z zawodów: „Harcmistrz" 1930, nr 3, s. 16–17.
1930
• Zawody strzeleckie o Mistrzostwo Tatr, 26–28 II 1930, Zakopane o Zwycięstwo Drużynowe HKSŁ • III Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzeleckie, 25–27 IV Warszawa • V Narodowe Zawody Strzeleckie, Lwów o Wyniki i relacja oraz informacja o zdobytych Odznakach Strzeleckich: „Harcmistrz" 1931, nr 3, s. 28. • Zawody Strzeleckie o tytuł mistrza Hufca Szczekociny • Zawody Strzeleckie zorganizowane przez komendę Hufca w Dąbrowie Górniczej, 28 X 1930 o Wyniki i relacja: „Harcmistrz" 1931, nr 1–2, s. 17.
1931
• Zawody strzeleckie o Mistrzostwo Tatr

[251] z *łukiem w dłoni*, „Na Tropie" 1937, nr 14, s. 167.

o Zwycięstwo Drużynowe HKSŁ • IV Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzelecko-Łuczne, 23-25 V Warszawa • I Zawody Strzeleckie o mistrzostwo Chorągwi Harcerzy Zagłębia Dąbrowskiego, XI 1931 • Mistrzostwa Świata w Łucznictwie i strzelectwie, 6 XI 1931 Lwów • VI Narodowe Zawody Strzeleckie o Startowali Boye, Kubalski, Jendrelii, Sawicki, Uzdowski, Węgler, Ungier oraz Gregołaytysówna z 14 ŻWDH
1932
• Mistrzostwa Strzeleckie Tatr i Zakopanego o Wszystkie pierwsze miejsca HKSŁ z Warszawy (M. Sawicki, T. Kubański, S. Boye, W. Burakowski) jako zdobywca mistrzostwa po raz 3. otrzymał puchar na własność. • VII Narodowe zawody strzeleckie (Poznań) • V Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzelecko-Łuczne, 30 X–1 XI 1932 Warszawa
1933
• Zimowe Zawody Strzeleckie ZHP (korespondencyjne) • Mistrzostwa Stolicy w strzelectwie, X 1933, Warszawa • Jesienne Zawody Strzelecko-łucznice (korespondencyjne) 1 X–1 XI 1933 • Narodowe Zawody Strzeleckie, 22 IX 1933, Wilno
1934
• IX Narodowe Zawody Strzelecko-Łucznicze • Jesienne Zawody Strzelecko-Łucznicze (korespondencyjne), 10 IX–10 X 1934 Zawody strzeleckie podczas wieczorku harcerskiego w Knurowie
1935
• Zawody Strzeleckie zorganizowane przez Hufiec Krowoderski (Kraków) • Zawody Strzeleckie (korespondencyjne) o mistrzostwo Chorągwi Zagłębiowskiej • Zawody Strzeleckie o mistrzostwo Chorągwi Wileńskiej • X Harcerskie Centralne Zawody Strzelecko-Łucznicze • Olimpiada Strzelecka w Berlinie o Michał Sawicki z HKSŁ („Na Tropie” 1935, nr 9) • Międzynarodowe Mistrzostwa w Strzelectwie w Rzymie o Michał Sawicki z HKSŁ („Na Tropie” 1935, nr 14) • VIII Centralne Zawody Strzelecko-łucznicze
1936
• IX Harcerskie Centralne Zawody Strzelecko-Łucznicze
1937
• I Zawody Strzelecko-Łucznicze Chorągwi Katowickiej • Wiosenne Strzelecko-Łucznicze (korespondencyjne), 1 IV 1937 • Jesienne Korespondencyjne Zawody Strzelecko-Łucznicze

1938
• Wiosenne Korespondencyjne Zawody Strzelecko-Łucznicze, 1 IV–1 V • Jesienne Mistrzostwa Strzelecko-Łucznicze
1939
• Strzelectwo o odznaki strzeleckie (II i I stopnia) podczas Harcerskich Letnich Igrzysk Sportowych, czerwiec

Dużą trudnością było pozyskanie funduszy, pozwalających na sprawne działanie sekcji strzeleckich, treningów, czy organizację zawodów, a w szczególności na zakup amunicji. Stąd podejmowano starania, aby patronaty nad zawodami sprawowali przedstawiciele najwyższych władz Rzeczypospolitej oraz by pozyskać mecenasów, którzy byli w stanie pokryć podstawowe koszty związane z realizacją zadań związanych z rozwojem sportu strzeleckiego.

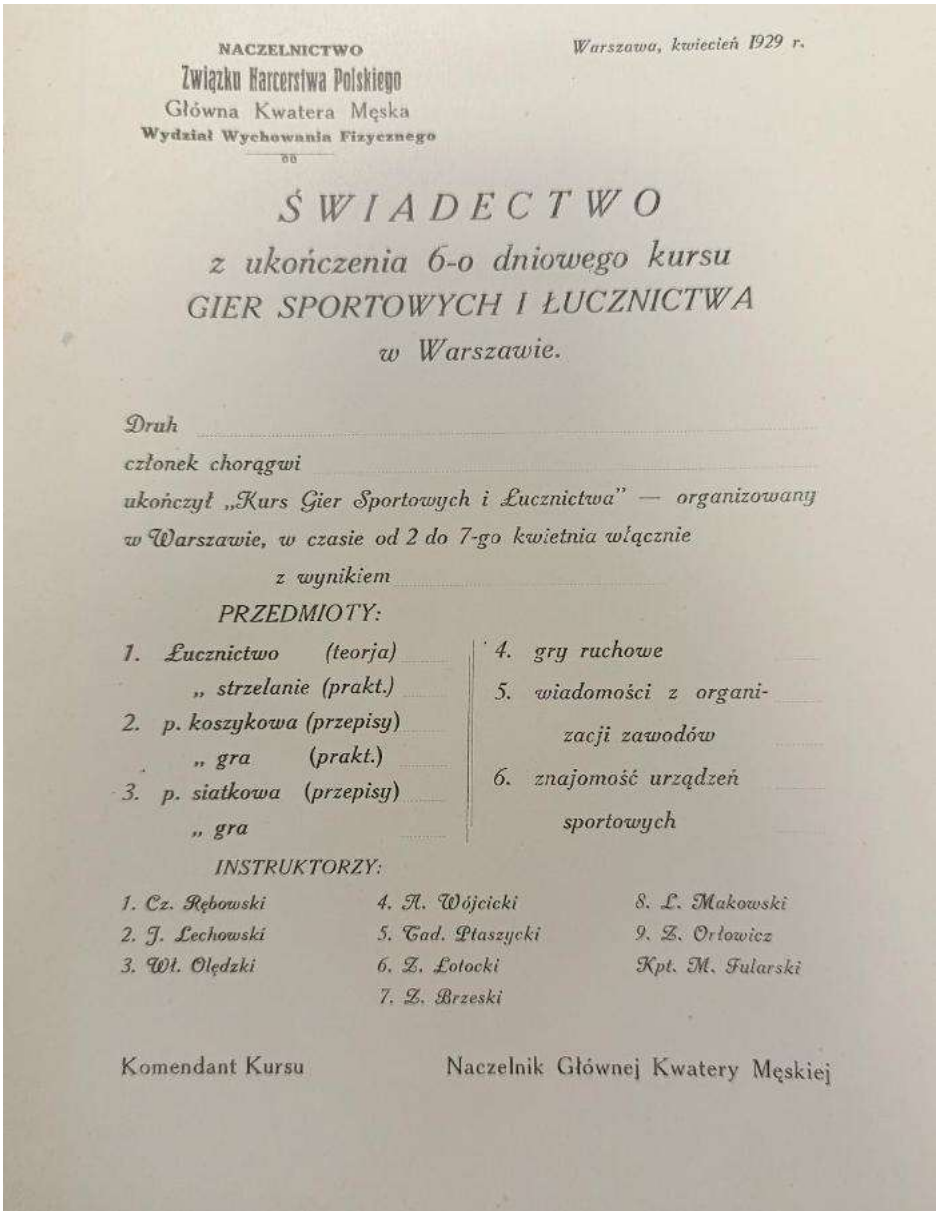
Łucznictwo – dyscyplina sportu polegająca na strzelaniu z łuku do tarczy. Rozróżnia się dwa rodzaje łucznictwa tarczowe i polowe. w Polsce dominuje łucznictwo tarczowe[252].

Łucznictwo w metodyce harcerskiej podobnie jak strzelectwo łucznictwo nie było praktykowane jako sport, tylko jako element gier terenowych czy harców. Dopiero od 1928 r., kiedy Polski Związek Łuczniczy zaprosił do współpracy członków referatu PW GKM przy organizacji II Narodowych Zawodów Łuczniczych, program II Narodowych Zawodów Łuczniczych został opracowany w Wydziale Przysposobienia Wojskowego Głównej Kwatery Męskiej, który przygotował również ramowy regulamin zawodów łuczniczych obowiązujących w Polsce oraz regulamin nagrody przechodniej dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego[253]. Kierownik wydziału, por. Leśniewski, pełnił funkcję komisarza głównego i sędziego zawodów w 1929 r. Funkcje sędziowskie powierzono w większości harcerzom, którzy ukończyli specjalistyczny wakacyjny kurs strzelecko-łuczniczy. W rywalizacji drużynowej reprezentacja Harcerskiego Klubu Strzelecko-Łuczniczego zajęła drugą lokatę, ustępując jedynie zespołowi Akademickiego Związku Sportowego[254]. Od 1929 r. w celu popularyzacji łucznictwa w harcerstwie GKM rozsyłała środowiskom książkę Apoloniusza Zarychty *Rycerski Sport, podręcznik łucznictwa*[255].

[252] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 100.
[253] AAN, AZHP, sygn. 1720, k. 3.
[254] AAN, AZHP, sygn. 1707, k. 150.
[255] A. Zarychta, *Rycerski Sport*, Warszawa 1928.

Warszawscy harcerze chcąc przygotować się do zawodów już od 1928 roku organizowali treningi łucznictwa z instruktorem na przystani HKS „Varsovia”[256].

W kwietniu 1929 r. zorganizowano w Warszawie 6-dniowy kurs gier sportowych i łucznictwa dla zagwarantowania podstawowej kadry instruktorskiej do rozwoju tej dyscypliny. Każdy uczestnik, który ukończył kurs, otrzymał stosowne świadectwo, wzór poniżej.

NACZELNICTWO
Związku Harcerstwa Polskiego
Główna Kwatera Męska
Wydział Wychowania Fizycznego

Warszawa, kwiecień 1929 r.

ŚWIADECTWO
z ukończenia 6-o dniowego kursu
GIER SPORTOWYCH I ŁUCZNICTWA
w Warszawie.

Druh .....
członek chorągwi .....
ukończył „Kurs Gier Sportowych i Łucznictwa" — organizowany w Warszawie, w czasie od 2 do 7-go kwietnia włącznie
z wynikiem .....

PRZEDMIOTY:

1. Łucznictwo (teorja) .....
„ strzelanie (prakt.) .....
2. p. koszykowa (przepisy) .....
„ gra (prakt.) .....
3. p. siatkowa (przepisy) .....
„ gra .....
4. gry ruchowe .....
5. wiadomości z organizacji zawodów .....
6. znajomość urządzeń sportowych .....

INSTRUKTORZY:

1. Cz. Rębowski
2. J. Lechowski
3. Wł. Olędzki
4. A. Wójcicki
5. Tad. Ptaszycki
6. Z. Łotocki
7. Z. Brzeski
8. L. Makowski
9. Z. Orłowicz
Kpt. M. Fularski

Komendant Kursu

Naczelnik Głównej Kwatery Męskiej

Ryc. 23. Wzór świadectwa ukończenia kursu gier sportowych i łucznictwa.

Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1720, k. 20

[256] AAN, AZHP, sygn. 1720, k. 8, 18.

W 1930 r. reprezentacja Harcerskiego Klubu Strzelecko-Łuczniczego zdobyła główną nagrodę oraz puchar dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w klasyfikacji ogólnej Zawodów Narodowych. W rywalizacji zespołowej pierwsze miejsce zajęła drużyna Związku Harcerstwa Polskiego, wyprzedzając reprezentacje Przysposobienia Kobiet do Obrony Kraju, Klubu Sportowego Rodziny Wojskowej oraz Akademickiego Związku Sportowego. W tym samym roku phm. Michał Sawicki, pełniący funkcję instruktora harcerskiego, zdobył tytuł mistrza Polski w łucznictwie, uzyskując równocześnie zaszczytny tytuł Króla Kurkowego na rok 1930[257].

W 1931 r. reprezentanci HKSŁ startowali w Mistrzostwach Świata w Łucznictwie i Strzelectwie, które odbyły się 6 XI 1931we Lwowie. Mistrzostwo Świata w kat. łucznictwa zdobył phm. Michał Sawicki. Rywalizacja była prowadzona bez podziału na płcie. Wicemistrzem Świata została Janina Kurkowska-Spychajowa[258], a brązowy medal zdobył Francuz René Allexandre. Sawicki wraz z męską reprezentacją Polski zdobył srebrny medal w kat. drużynowej Mistrzostw Świata.

Ryc. 24. Odznaka Zawodów Łuczniczych we Lwowie w 1931 r. Ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

[257] *Igrzyska stare jak świat*, Warszawa 1976, s. 207.
[258] Janina Kurkowska-Spychajowa (1901–1979) – polska łuczniczka, 38-krotna mistrzyni świata, ponadto zdobyła 13 srebrnych i 13 brązowych medali MŚ.

Ryc. 25. Mistrz świata w trójboju z łuku Michał Sawicki w trakcie naciągania łuku, Lwów 1931. Ze zbiorów NAC, sygn. 1-S-1312

Od 1931 r. GKH dodała konkurencję łuczniczą do zawodów strzeleckich, co zwiększyło zainteresowanie oraz liczbę zawodników biorących udział w rywalizacji na polu Związku.

W 1932 roku Mistrzostwa Świata odbyły się w Warszawie. Również uczestniczył w nich reprezentant HKSŁ Michał Sawicki, który w klasyfikacji indywidualnej uplasował się dopiero na V miejscu, zaś z reprezentacją Polski – Zbigniewem Kosińskim[259] i Zygmuntem Łotockim[260] – zdobyli złoty medal[261].

W 1933 r. Mistrzostwa Łucznicze Miasta Poznań organizował HKS Poznań dla wszystkich drużyn poznańskich. Od tego roku harcerze zdobywali Odznakę Łuczniczą wydaną przez PZŁucz. (została opisana w rozdziale poświęconym narzędziom metodycznym). W tym samym roku pierwszą w Polsce odznakę Wyborowy Łucznik zdobył harcerz z Poznania, dh Kapczyński, który w tym samym roku uzyskał tytuł Mistrza Warszawy w trzech 3

[259] Zbigniew Kosiński – polski łucznik, mistrz świata (1932) i Polski (1929 i 1932), reprezentant AZS Warszawa.
[260] Zygmunt Marian Łotocki (1904–1940) – polski łucznik, pisarz i publicysta, podporucznik rezerwy piechoty Wojska Polskiego, ofiara zbrodni katyńskiej.
[261] Warsaw 1932 World Archery Championships, [online] https://www.worldarchery.sport/competition/14816/warsaw-1932-world-archery-championships?category=Recurve&match_row=26884&country=All [dostęp: 28 VIII 2025].

konkurencjach (strzelenie na 30, 50 i 70 m)[262]. Duży wkład w promocję tego sportu miała prasa harcerska, która relacjonowała każde zawody, pisała o sukcesach harcerzy na wszystkich ważnych imprezach, a także dawała wskazówki metodyczne do pracy z łucznictwem w artykułach, np. *Uczymy się strzelać z łuku*[263], czy publikowała artykuły bardziej technicznych *Jak sporządzić łuk*[264] .

ZHP współpracował z PZŁucz. i w miarę możliwości starało się promować i rozwijać sport łuczniczy w organizacji, o czym świadczy korespondencja między ZHP a PZŁucz. zachowana w Archiwum Akt Nowych (zesp. Akt ZHP, sygn. 1720) oraz liczba zdobytych odznak łuczniczych, a przede wszystkim wybitne występy reprezentantów HKSŁ Warszawa. W latach 1937–1939 prezesem PZŁucz. był dawny szef wydziału PW GKM por. Julian Lucjan Leśniewski[265].

Lotnictwo i Szybownictwo

Instruktorzy organizacji widzieli duże szanse wychowawcze w szeroko pojmowanym lotnictwie i jego gałęziach, tj. szybownictwie, spadochroniarstwie, baloniarstwie i modelarstwie, włączanym w program wychowawczy – zarówno na szczeblu centralnym, jak i w ramach działań mniejszych jednostek. Geneza lotnictwa w ruchu skautowym w Polsce sięga 1912 r., kiedy Eugeniusz Piasecki i Mieczysław Schreiber w książce *Harce młodzieży polskiej* zamieścili przetłumaczony z angielskiego tekst wymagań na sprawność „Lotnika", sprawność tę przedstawił także Andrzej Małkowski w książce *Jak skauci pracują* (będącej opisem wyników prowadzonej przez niego obserwacji działalności skautów angielskich oraz sprawozdaniem z III Wszechbrytyjskiego Zlotu Skautów w Birmingham 1–9 VIII 1913 r.)[266].

Wymagania na sprawność „Lotnika":

- Musi sporządzić model samolotu albo balonu sterowego z odpowiednim mechanizmem, który przeleciał co najmniej 25 jardów (22,85 metra).
- Zna teorie samolotów, balonów, zwyczajnych i sterownych oraz ich silników.

[262] *Harcerstwo i Sport*, „Na Tropie" 1933, nr 16, s. 189.
[263] *Uczymy się strzelać z łuku,* „Na Tropie" 1937, nr 15, s. 177.
[264] *Jak sporządzić łuk*, „Na Tropie" 1937, nr 17, s. 202.
[265] Prezesi PZ Łucz. https://archery.pl/prezesi-pzlucz/ [dostęp: 28 VIII 2025].
[266] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 9.

Ryc. 26. Wzór naszywki sprawności „Lotnika”.

Źródło: *Na harcerskich skrzydłach*, red. A. Glass, Bielsko-Biała – Warszawa 2021, s. 9

Główną aktywnością związaną z lotnictwem, jaką podejmowali harcerze przed odzyskaniem niepodległości, było modelarstwo. Pierwsze pojedyncze modele były budowane od ok. 1916 r. (np. przez członków drużyny im. ks. J. Poniatowskiego z Warszawy, a od 1917 r. 3 Warszawska DH). W następnym roku modele latające wykonane przez harcerzy zostały zaprezentowane na Wystawie Skautowej w Krakowie. Kolejne próby zaangażowania się w lotnictwo przypadły dopiero na lata po zakończeniu i wojny światowej[267]. Pierwsze próby wykorzystania lotnictwa z użyciem samolotu szkoleniowego datuje się na 1921 r., druhowie z 17 Bydgoskiej Drużyny Harcerzy jako pierwsi trafili na lotnisko dzięki życzliwości komendanta Szkoły Pilotów mjr. pil. Romana Florera i jako pierwsi przeżyli swój „chrzest powietrzny”. Instruktorzy szkoły lotnictwa wykonali wiele lotów z członkami drużyny na dwumiejscowych samolotach szkolnych Caudron G3. Tak więc w Bydgoszczy harcerze pierwsi wznieśli się w przestworza, ale nikt jeszcze nie myślał o stworzeniu drużyny lotniczej. Lecz te pierwsze kontakty i próby zaowocowały dopiero po latach[268].

W 1922 r. pod redakcją Stanisława Sedlaczka ukazała się książeczka sprawności, gdzie sprawność „Lotnika” znalazła swoje miejsce, a wymagania na tę sprawność wyglądały następująco:

- Zna teoretyczną budowę samolotów, balonów i spadochronów.
- Ma ogólne pojęcie o silnikach lotniczych i ich zastosowaniu.
- Posiada teoretyczną znajomość startowania i lądowania samolotu.
- Zna przybory i przyrządy w samolotach.
- Przedstawi wypadki zastosowania samolotów lub balonów w służbie wojskowej lub cywilnej.
- Zna polską terminologię głównych części składowych samolotu.
- Zbuduje model, który mógłby przelecieć co najmniej 20 m.

[267] A. Glass, *Pierwsze kroki*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 7.
[268] *Na harcerskich skrzydłach...*, s. 10.

W konsekwencji podejmowania działań związanych z lotnictwem przez coraz większą liczbę harcerzy w 1932 r. utworzona została w harcerstwie specjalność lotnicza. Referaty lotnicze utworzone zostały w komendach chorągwi harcerzy: Białostockiej (1933), Lwowskiej (ok. 1934), Wileńskiej (1935) i Gdańskiej (1936)[269].

W latach międzywojennych drużyny i zastępy lotnicze istniały na terenie całej Polski. Część drużyn lotniczych powstała jeszcze przed utworzeniem referatów lotniczych przy Głównych Kwaterach, a ich ośrodkami były:

- Poznań (1 Lotnicza Drużyna Harcerska im. gen. J. H. Dąbrowskiego, która powstała wskutek przyjęcia w 1928 r. specjalności lotniczej przez 6 Poznańską Drużynę Skautową, co doprowadziło do zmiany jej nazwy. Drużynowym został Józef Krugiełka),
- Bydgoszcz (1930 r. – 1 Bydgoska DH im. S. Staszica, drużynowy Bernard Subkowski, druga drużyna lotnicza powstała w 1935 r.),
- Rzeszów (zastęp modelarski przy 5 RDH „Szara Piątka"),
- Warszawa (przełom lat 1935/1936 r. – 88 Warszawska Lotnicza Drużyna Harcerska im. por. Stanisława Latwisa przy Aeroklubie Warszawskim; drużynowym został Bogdan Zając,
- Toruń (powstała na przełomie 1937 i 1938 r.),
- Cieszyn (zastęp szybowcowy z Florianem Berkiem na czele),
- Lublin („Drużyna Łosiów", która powstała w lipcu 1939 r. przy Lubelskiej Wytwórni Samolotów[26]),
- Lwów (drużyna powołana w 1934 r. z inicjatywy Referatu Lotniczego Chorągwi Lwowskiej w celu popularyzacji i propagandy lotnictwa wśród lokalnych harcerzy[27]),
- Konin,
- Włocławek,
- Pawłów (od 1938 r. – drużynowy Paweł Czekała).
- Zawiercie[270].

W II RP istniały trzy lotnicze gromady zuchowe: pierwsza powstała w 1933 r. w Prokocimiu, druga założona została w 1934 r. przez Marię Kann przy Harcerskiej Szkole Podstawowej im. A. Małkowskiego przy ul. Kruczej 6 w Warszawie, trzecia to założona w 1938 r. gromada zuchowa „Skrzydlaci" w Krakowie (drużynowy W. Budweil)[271], które swoją pracę skupiały głównie na modelarstwie lotniczym.

[269] K. Wais, op. cit., s. 215–219; Muzeum Lotnictwa Polskiego, *Dzieje Harcerskich Skrzydeł w okresie przedwojennym i wojennym – od 1922–1944*. *Szkic*, a 17, mps, s. 5.
[270] M. Rzepka, *Specjalność lotnicza w międzywojennym Związku Harcerstwa Polskiego i jej rola w wychowaniu patriotycznym*, „Harcerstwo" 2019/2020, nr 2/3, s. 13.
[271] Muzeum Harcerstwa w Warszawie, sygn. MHAR/11-39/32; M. Kann, *Lotnicze zuchy*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 17–18; J. Jankowski, *Z kart historii harcerstwa pomorsko-kujawskiego w latach 1911–1945*, i 1974, mps, s. 21.

Ponadto w latach trzydziestych powołano także takie jednostki lotnicze, jak: zawiązana m.in. z inicjatywy płk. Władysława Kalkusa[272] Harcerska Eskadra Lotnicza im. Ludwika Idzikowskiego w Krakowie, ściśle współpracująca z Aeroklubem Krakowskim i 2 Pułkiem Lotniczym, Akademicki Krąg Lotniczo-Morski w Wolnym Mieście Gdańsku, prowadzony przez Ryszarda Wierzbickiego oraz Eskadra Lotniczo-Harcerska w Zakopanem (Zakopiański Harcerski Pluton Szybowcowy wchodzący w skład Harcerskiej Eskadry Lotniczej w Krakowie), organizująca turystyczne loty z Gubałówki i Furmanowej[273]. Powstawały także liczne harcerskie koła i oddziały szybowcowe: w Nowogródku, Katowicach, Łodzi, Kielcach, Poznaniu, Nowym Sączu, Lwowie, Grodzisku, Bielsku, Trzebini i Białymstoku[274].

W 1937 r. pojawiła się pierwsza sprawność lotnicza zdobywana przez harcerki: „Lotniczka-modelarka". Dwa lata później Główna Kwatera Harcerek zatwierdziła pięć kolejnych: „Skoczek spadochronowy z wieży", „Skoczek spadochronowy z samolotu", „Szybowniczka", „Pilotka motorowa", „Pilotka balonowa". w 1938 r. Główna Kwatera Harcerzy wprowadziła zaś dla zuchów sprawność „Lotnika"[275].

Ryc. 27. Wzór naszywek sprawności lotniczych harcerek

Źródło: *Na harcerskich skrzydłach*, red. A. Glass, Bielsko-Biała – Warszawa 2021, s. 46

Wprowadzenie lotnictwa do programu pracy harcerskiej w II Rzeczypospolitej, a później rozwój specjalności lotniczej, wynikały zarówno z fascynacji młodzieży tą dziedziną, jak i z dostrzeżenia jej potencjału jako obszaru pożytecznej służby dla kraju. Lotnictwo

[272] Władysław Kalkus (1892–1945) – generał brygady, oficer lotnictwa wojskowego II RP. Walczył w armii austro-węgierskiej podczas i wojny światowej, a od 1918 r. w Wojsku Polskim, uczestnicząc w obronie Lwowa. Przeszedł wszystkie szczeble dowodzenia – od dowódcy eskadry po stanowisko szefa polskiego lotnictwa wojskowego. w 1939 r. mianowany generałem brygady i pełniącym obowiązki Dowódcy Lotnictwa. Po klęsce wrześniowej ewakuował się do Francji i Wielkiej Brytanii, gdzie pełnił funkcje dowódcze w Polskich Siłach Powietrznych. Zmarł w 1945 r. w Blackpool. (ht ps://www.infolotnicze.pl/2013/05/13/wladyslaw-kalkus/) [dostęp: 10 IX 2025].

[273] Muzeum Lotnictwa Polskiego, *Dzieje Harcerskich Skrzydeł w okresie przedwojennym i wojennym – od 1922–1944. Szkic*, a 17, mps, s. 8.

[274] K. Wais, op. cit., s. 215–219.

[275] A. Glass, op. cit., s. 45–46.

odgrywało kluczową rolę przede wszystkim w dwóch istotnych aspektach: wzmacnianiu obronności oraz wspieraniu procesów modernizacyjnych.

Jednak ze względu na to, iż nie wszystkie dziedziny specjalizacji lotniczej możemy zaliczyć do sportu autor pracy skupia się na szybownictwie, spadochroniarstwie, baloniarstwie.

Szybownictwo

Szybownictwo (sport szybowcowy) – dyscyplina lotnictwa sportowego uprawiana na szybowcach, przy wykorzystaniu prądów powietrza[276].

Najbardziej powszechną i najlepiej rozwiniętą gałęzią lotniczą w przedwojennym ZHP było szybownictwo. Było ono z jednej strony stosunkowo tanim i popularnym wśród ówczesnej młodzieży sportem, a z drugiej – uważane było w środowisku wojskowym i sportowym za przedszkole lotnicze, wyposażające w umiejętności przydatne w pilotażu samolotowym i znacznie skracające proces kształcenia w tym zakresie[277].

Pierwsze wzmianki o kontaktach drużyn harcerskich z szybowcami pochodzą z 1927 r., kiedy harcerze z koła modelarskiego przy gimnazjum J. Słowackiego w Kowlu wzięli udział w budowie szybowca szkolnego zaprojektowanego przez inż. Sergiusza Czerwińskiego i przeszli wstępne szkolenie na tym szybowcu zamontowanym na chwiejnicy[278]. Od tamtej pory coraz częściej harcerze podejmowali próby budowy szybowców do późniejszego przeprowadzenia szkoleń dla pilotów: w 1929 r. w gimnazjum im. T. Kościuszki w Kaliszu przy budowie samolotu Józefa Grzymilasa, na przełomie lat 1929 i 1930 Henryk Milicer z 23 Warszawskiej DH „Pomarańczarnia" zbudował szybowiec szkolny Zogling według niemieckiej dokumentacji, a harcerze z 3 Drużyny Harcerzy w Nowogródku w 1931 r. wykonywali już loty na samodzielnie zbudowanym szybowcu.

Pierwszy pokaz harcerzy lotników miał miejsce podczas II Narodowego Zlotu Harcerzy w Poznaniu, gdzie 1 Lotnicza Drużyna Harcerzy z Poznania prezentowała swoje umiejętności w budowie szybowców oraz szkoliła innych harcerzy w budowie modeli. Od 1931 r. harcerze brali udział w kursach szybowcowych organizowanych przez Ligę Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP) lub inne organizacje zajmujące się szybownictwem.

[276] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, Warszawa 1984, s. 522.
[277] T. Jakimowicz, *Ogólne wiadomości o szybownictwie*, Lwów 1936, s. 38–40.
[278] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 10–11.

W 1932 r. powstało centralne kierownictwo nad drużynami i kołami szybowcowymi – Referat Szybowcowy w Głównej Kwaterze Harcerzy na czele z Janem Klasą. Referat w 1934 r. zmienił nazwę na Referat Lotniczy, a jego kierownikiem mianowano Tadeusza Derengowskiego. W 1934 r. powstał także Referat Szybowcowy w Głównej Kwaterze Harcerek z pierwszą harcerką-szybowniczką Ireną Steinbock na czele. Prowadziła ona ten referat na zmianę z Marią Kann (I. Steinbock w l. 1934–1935, 1938–1939, M. Kann – 1936–1938). W latach 30. XX w. istniały referaty lotnicze przy komendach chorągwi: Białostockiej (1933), Lwowskiej (ok. 1934), Wileńskiej (1935) oraz Gdańskiej (1936)[279].

W 1932 r. Referat Szybowcowy GKM w osobach Szczepana Grzeszczyka i Tadeusza Derengowkiego zorganizował pierwszy teoretyczny kurs szybowcowy dla harcerzy. Odbył się on w Gimnazjum im. T. Kościuszki przy ul. Miodowej w Warszawie. Wykładowcą był Kazimierz Kula, pierwszy harcerski instruktor lotniczy, a wzięli w nim udział m.in. Tadeusz Derengowski, Roman Berkowski, Stanisław Piątkowski, Bogdan Zając i Stefan Warciórski, późniejsi działacze i asy harcerskiego lotnictwa. Ćwiczenia praktyczne odbywały się na terenie Aeroklubu na Polu Mokotowskim[280]. Pierwszy kurs ukończyło 20 osób, zdobywając kategorię a pilota szybowcowego i prawo do noszenia odznaki z białą mewką na błękitnym tle. W 1932 r. powstał Harcerski Klub Szybowcowy w Warszawie, który dwa lata później zmienił nazwę na Harcerski Klub Lotniczy. Działał on na zasadach Harcerskich Klubów Sportowych, które powstały jako odpowiedź na akcję państwową na polu wychowania fizycznego. Klub ten w dniach 10 IV–10 V 1933 r. zorganizował następny kurs w Polichnie k. Kielc dla absolwentów pierwszego kursu, tak aby mogli dalej rozwijać swoje kompetencje zdobywając kategorię B pilota szybowcowego oraz prawo do noszenia dwóch mewek na błękitnym tle. Najlepsi piloci zostali wysłani do Bezmiechowej na szkolenie, które trwało od 11 VI–1 VII 1933 r., gdzie S. Piątkowski zdobył kategorię C pilota szybowcowego, a dziewięciu innych harcerzy kat. B pilota szybowcowego. Równolegle do szkoleń J. Klasa starając się, aby harcerstwo posiadało własną flotę szybowcową, wysłał na szkolenie do warsztatów konstruktora Antoniego Kocjana w Warszawie Romana Berkowskiego. Następnie Bogdan Zając przyprowadził całą drużynę harcerzy, aby odbyła praktykę w tych warsztatach. Po odbyciu praktyk Antoni Kocjan wyraził zgodę na samodzielną pracę harcerzy i budowanie przez nich szybowców. Zaczęły się próby stworzenia harcerskich warsztatów szybowcowych, udało się pozyskać starą szopę na Polach Mokotowskich, która po remoncie została warsztatem. Wyposażenie warsztatu wypożyczyło

[279] M. Rzepka, *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Janiny Kamińskiej, Warszawa 2023, s. 169.
[280] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 15.

wojsko, LOPP oraz prywatne firmy wspierające ruch harcerski, resztę harcerze dokupili za pieniądze, na które sami zapracowali. Pierwszym szybowcem zbudowanym w harcerskich warsztatach był szybowiec typu „Wrona", który został wykończony w profesjonalnych warsztatach udostępnionych przez Państwową Szkołę Techniczną Lotniczo-Samochodową przy ul. Hożej 88[281]. Dh Roman Berkowski nawiązał kontakt z Veritasem[282], międzynarodową organizacją kontroli budowy sprzętu lotniczego. Na przełomie lat 20. i 30. XX w. na Śląsku działał Harcerski Klub Szybowcowy w Katowicach, który w 1931 r. połączył się z innymi lotniczymi organizacjami śląskimi, dzięki czemu powstał Aeroklub Śląski[283].

Te pierwsze konstruktorskie osiągnięcia dały w marcu 1934 r. początek Harcerskim Warsztatom Szybowcowym, mieszczącym się na lotnisku mokotowskim. Łącznie zbudowano w nich 23 szybowce „Wrona-bis" i 3 prototypy według projektów członków Sekcji Lotniczej Koła Mechaników Studentów Politechniki Warszawskiej[284].

W celu promocji harcerskiego lotnictwa na arenie międzynarodowej harcerze brali udział w licznych skautowych zlotach jako delegacje lotnicze. Podczas międzynarodowych zlotów Jamboree prezentowali swoje umiejętności pilotażu i akrobacji, co stanowiło kluczowy element propagowania polskiego lotnictwa harcerskiego. Harcerscy lotnicy zaprezentowali się na dwóch zlotach Jamboree: po raz pierwszy w dniach 2–14 VIII 1933 r. podczas IV Jamboree w Gödöllő na Węgrzech, gdzie wyruszyła ekipa dwudziestu sześciu harcerzy pod dowództwem Jana Klasy. W trakcie tego zlotu grupa harcerskich szybowników miała okazję zaprezentować swoje umiejętności na sześciu szybowcach (SG-28, Komar, Czajka, dwie Wrony oraz samolot RWD-8). Wśród uczestników wyprawy było dwóch pilotów wyczynowych, siedmiu z kat. C, czterech z kat. B i sześciu z kat. a pilota szybowcowego. Szczególnie podziwiane były wyczyny Kazimierza Kuli, pierwszego harcerskiego instruktora szybownictwa, który przeleciał odległość 20 km z obozu zlotowego do Budapesztu, gdzie wylądował na jednym z placów, wzbudzając entuzjazm zebranego tłumu, oraz Piotra Mynarskiego, który w czasie defilady narodów zrzucił nad areną z szybowca biało-czerwoną flagę. Polscy szybownicy otrzymali i nagrodę całego Jamboree, a także zostali publicznie pochwaleni przez samego Roberta Baden-Powella[285].

[281] Ibidem, s. 16.
[282] Veritas – firma zajmująca się certyfikacją i kontrolą budowy sprzętu lotniczego, zanim państwo polskie zorganizowało własny organ, który nadzorował ten obszar.
[283] M. Rzepka, op. cit., s. 301.
[284] A. Glass, op. cit., s. 3–15; 37–38.
[285] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 252–254.

Maria Kann, przydzielona przez Główną Kwaterę Harcerek do grupy prasowej zlotu, w swoich wspomnieniach *Granice świata*, wydanych pośmiertnie w 2000 r. popis Piotra Mynarskiego opisała tak: „Podczas Pochodu Narodów – trybuny były przepełnione przedstawicielami nieomal wszystkich krajów. W napięciu obserwowano piękną defiladę skautów oklaskując wszystkich za dzielną postawę. […] Naraz gwarny tłum zamilkł. Wszyscy jak na komendę podnieśli głowy. […] Nikt już nie śledził Pochodu Narodów, który zresztą także znieruchomiał. Patrzyliśmy wszyscy z podziwem na akrobacje szybowca. Rozległy się oklaski i wiwaty. […] Nagle od szybowca oderwał się jakiś ciemny kształt i rozwinął się na błękicie nieba biało-czerwoną flagą z napisem: POLSKA. Wówczas tłum zaczął wywoływać nasz kraj we wszystkich językach świata. Ogarnęło mnie poczucie dumy, radości i szczęścia. […] Bo człowiek jest silniejszy o siłę i wielkość swego narodu”[286].

Do zasług harcerzy można zaliczyć odnalezienie terenów szybowcowych w Starej Miłosnej, Auksztagirach pod Wilnem, na Sokolej Górze koło Krzemieńca, w Polichnie, Turce i Trzebini, gdzie następnie byli współorganizatorami i uczestnikami odbywających się tam kursów[287].

W 1934 harcerz-szybownik Mynarski ustanowił nowy rekord Polski, wykonując lot trwający 9 godzin i 7 minut. Kolejny rekord, dotyczący długości lotu, pobił harcerz Derengowski, który na szybowcu typu „Czajka” osiągnął wynik 7 godzin i 48 minut. Najdłuższy czas lotu żaglowego w danym roku zanotował natomiast harcerz pochodzący ze Śląska, Smuda, którego przelot przekroczył 10 godzin[288].

Największym jednak osiągnięciem harcerzy w zakresie szkolenia lotniczego było uruchomienie w Goleszowie na Śląsku Harcerskiej Szkoły Szybowcowej pod kierownictwem Tadeusza Puchajdy, gdzie nie tylko większość uczniów, ale i instruktorów stanowili harcerze[289]. Młodzież harcerska angażowała się również w działalność kursową, zarówno jako uczestnicy, jak i współorganizatorzy. Szkolenia tego typu odbywały się w różnych ośrodkach na terenie kraju, m.in. w placówkach edukacyjnych w Starej Miłośnie, Auksztagirach pod

[286] M. Kann, *Granice świata*, Warszawa 2000, s. 66–67.
[287] A. Glass, op. cit., s. 3–15; M. Kann, *W Starej Miłośnie „szafa gra”*, [w:] *Na harcerskich skrydłach…* , s. 19–20; M. Kann, *Harcerki na Górze Chełm*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach…*, s. 21-22; M. Kann, *Wyprawy z„tureckie”*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach…*, s. 22–23; A. Glass, *Lotnicza Trzebinia*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach…*, s. 34-35; *Dzieje Harcerskich Skrzydeł...*, s. 4.
[288] *Sukcesy polskiego harcerstwa w szybownictwie*, „Na Tropie” 1934, nr 17, s. 203.
[289] A. Glass, *Harcerska Szkoła Szybowcowa w Goleszowie*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach…*, s. 20–21.

Wilnem, na Sokolej Górze w pobliżu Krzemieńca, a także w Polichnie koło Pińczowa, Turce oraz Trzebini.

Uroczyste obchody święta 3 maja miały miejsce w 1938 r., kiedy do tradycyjnie organizowanej sztafety kolarskiej, rozwożącej po Polsce życzenia prezydenta, dołączyli także harcerze na 9 samolotach RWD 8 i w sumie wylatano 4 500 km. Tydzień później 10 maja w Płocku odbył się Harcerski Dzień Lotniczy, podczas którego harcerze urządzili pokazy akrobacji lotniczych i skoków spadochronowych[290].

W związku z tym, że władze państwowe, a także członkowie różnych organizacji i instytucji, dostrzegali pozytywne znaczenie rozwoju specjalności lotniczej w ZHP, harcerze otrzymywali pomoc − sprzęt szkoleniowy. Na początku lat trzydziestych Związek posiadał 10 własnych szybowców. Dzięki wsparciu sponsorów otrzymał kolejny sprzęt: szybowce ćwiczebne od Państwowej Wytwórni Broni w Radomiu i Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej oraz samolot przekazany przez Polską Akcyjną Spółkę Telefoniczną. W 1937 r. Aeroklub Krakowski, ściśle wspierający działalność harcerskich skrzydeł na terenie Małopolski, otrzymał 5 szybowców do szkolenia harcerzy ufundowanych przez pracowników warsztatów 2 Pułku Lotniczego. W 1938 r. duża część działalności Referatu Lotniczego Głównej Kwatery Harcerzy była wspierana i finansowana przez Zarząd Główny LOPP[291].

W 1937 r. w ZHP było około 600 pilotów szybowcowych kategorii a i B, 60 kategorii C, siedmiu kategorii D, oraz 10 szybowniczek, w tym 3 kategorii C. Do wybuchu II wojny światowej przeszkolenie szybowcowe przeszło około 1000 harcerzy, a około 100 było pilotami samolotowymi[292]. Istotnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi specjalności szybowcowej w harcerstwie była współpraca z Ligą Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej (LOPP), która wspierała młodzież m.in. poprzez udostępnianie sprzętu szkoleniowego, przydzielanie miejsc w ośrodkach szybowcowych oraz dofinansowywanie organizowanych wypraw[293].

Instruktorzy harcerscy podejmowali także inicjatywy w zakresie szkolenia lotniczego poza granicami kraju. Przykładem może być działalność Wiktora Szydłowskiego, który w 1938 r. zorganizował w Pensylwanii kurs szybowcowy skierowany do członków Związku Sokolstwa Polskiego, a ponadto powołał do życia Polski Klub Szybowcowy w Pittsburghu[294].

[290] E. Sikorski, *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1989, s. 86, 64.
[291] Ibidem, s. 84–86.
[292] A. Glass*, Dorobek sześciu lat,* [w:] *Na harcerskich skrzydłach…*, s. 46–47.
[293] *Harcerstwo w L.O.P.P.*, „LiOPLGP" 1936, nr 8, s. 6.
[294] W. Szydłowski, *Harcerska wyprawa szybowcowa do USA*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 40–41.

Absolwenci kursów szybowcowych postrzegali popularyzację lotnictwa jako swój obowiązek wobec społeczeństwa II Rzeczypospolitej, prezentując zarazem umiejętności zdobyte w krajowych ośrodkach szkoleniowych. Szczególną aktywnością w tym zakresie wyróżniali się harcerze, którzy wielokrotnie reprezentowali Polskę podczas pokazów i lotów propagandowych. Występowali m.in. w Rumunii (1934), na Łotwie, w Estonii i Finlandii (1935), na V Zlocie Skautów Rumuńskich (1936), a także na kongresach ISTUS w latach 1935–1936. Ponadto obecni byli na dwóch zlotach skautów amerykańskich w Stanach Zjednoczonych (1937, 1938), obchodach 25-lecia skautingu węgierskiego w Budapeszcie (1938) oraz na Zlocie Narodowym Skautów na Łotwie. Do najważniejszych osiągnięć szybowników wywodzących się z ZHP należały jednak pokazy akrobacji szybowcowej zaprezentowane podczas światowych jamboree skautowych[295].

Tab. 9. Szkolenie szybowcowe z podziałem na kategorie oraz przedstawieniem ramowego programu poszczególnych etapów podstawowego szkolenia szybowcowego

Stopień szkolenia	I	II	III	IV (wprowadzony w 1935 r.)
Cel szkolenia	Wyszkolenie wstępne; selekcja uczniów pod względem predyspozycji do dalszego szkolenia; wyrobienie automatyzmu reakcji ucznia na zachowanie szybowca	Nauka poprawnego wykonywania zwrotów, oswojenie z wrażeniem wysokości, selekcja uczniów pod względem samopoczucia na wysokości oraz w trakcie wiraży; przygotowanie do żaglowania.	Wyrobienie podświadomych ruchów sterowania podczas lotów żaglowych termicznych i zboczowych – tzw. szkoła żaglowania.	Pełne wyszkolenie szybowcowe – nauka latania na szybowcach wyczynowych, szybkich oraz podstaw akrobacji.
Treści szkolenia teoretycznego	elementarne zasady mechaniki lotu z opisem	aerodynamika zbocza, zarys meteorologii	Meteorologia szybowcowa, warsztatowa	Konserwacja i kontrola szybowców, mechanika lotów

[295] M. Rzepka, op. cit., s. 328.

	pierwszego typu szybowca szkolnego (łącznie ok. 4 h)	szybowcowej, przepisy obsługi szybowców i ruchu szybowcowego na startach, hangarze, higiena lotnicza (łącznie ok. 7 h).	technologia szybowców, opis działania szybowcowych przyrządów pokładowych, higiena lotnicza (łącznie ok. 13 h).	wleczonych, aeronawigacja, prawo lotnicze, działanie i obsługa spadochronów (łącznie ok. 9 h).
Treści szkolenia praktycznego	Ćwiczenia na chwiejnicy, „szury", skoki, loty na pierwszym typie szkolnym szybowca.	Loty na szybowcach pierwszego i drugiego typu szkolnego, ćwiczenia montażowe szybowców.	Starty na drugim i trzecim typie szybowca szkolnego.	Loty zboczowe na szybowcach wyczynowych i treningowych, próby lotów wysokościowych na przyrządy i na maksymalny czas, loty na holu z wykonywaniem podstawowych figur akrobacyjnych, nauka latania w termice słonecznej i cumulusowej.
Czas trwania szkolenia	5–8 dni	8–14 dni	5–12 dni	25–35 dni
Warunek uzyskania podkategorii szybowcowej	A: Wykonanie co najmniej 30-sekundowego lotu ślizgowego w linii prostej z lądowaniem bez uszkodzenia szybowca.	B: odbycie min. dwóch lotów po 45 sekund, wykonanie co najmniej minutowego lotu ślizgowego w kształcenie litery „S" z lądowaniem	C: wykonanie w obecności komisarza sportowego Aeroklubu Rzeczypospolitej co najmniej 5-minutowego lotu	D: wykonanie w obecności komisarza sportowego ARP trzech lotów: na wysokość min. 1000 m, na czas, trwającego ponad 5 h z lądowaniem na

		bez uszkodzenia szybowca.	nad linią startu lub bez utraty wysokości (kontrolowanej barografem) na szybowiskach płaskich.	miejscu startu oraz ponad 50-kilometrowy przelot w linii prostej.

Źródło: M. Rzepka, *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Janiny Kamińskiej, Warszawa 2023, s. 312–313.

Osoba, która pomyślnie ukończyła szkolenie i zrealizowała wymagania przewidziane dla określonej podkategorii wyszkolenia szybowcowego, uzyskiwała formalne potwierdzenie posiadanych kwalifikacji. W praktyce funkcjonującej w okresie międzywojennym zwyczajowo nadawano wówczas stosowne odznaki szybowcowe, które pełniły zarówno rolę świadectwa umiejętności pilota, jak i elementu prestiżu w środowisku lotniczym. Aeroklub Rzeczypospolitej Polskiej, jako centralna instytucja odpowiedzialna za organizację i standaryzację szkolenia lotniczego, wypracował jednolity system tych wyróżnień. Odznaki występowały w dwóch podstawowych formach: metalowej, okrągłej, emaliowanej na niebiesko, z umieszczonymi sylwetkami mew, których liczba odpowiadała uzyskanemu stopniowi wyszkolenia, oraz haftowanej, dużej plakiety o kształcie okrągłym, utrzymanej w tej samej symbolice. Tym samym odznaka stawała się widocznym i jednoznacznym znakiem rozpoznawczym poziomu umiejętności pilota-szybownika, wzmacniając zarazem hierarchię stopni i system motywacyjny w procesie szkolenia[296].

[296] T. Malinowski, *Sport szybowcowy*, [w:] *Almanach. Polskie lotnictwo sportowe*, pod red. H. Szydłowskiego, Kraków 1987, s. 116.

Spadochroniarstwo

Spadochroniarstwo – dyscyplina lotnictwa sportowego polegająca na wykonywaniu skoków ze statków powietrznych przy użyciu spadochronu[297].

W związku z rozwijającym się od połowy lat 30. spadochroniarstwem w 1936 r. utworzono w Głównej Kwaterze Harcerzy Referat Spadochronowy, którym kierował Władysław Burgchardt.

W lutym 1937 r. zainicjowano pierwszy harcerski kurs spadochronowy stopnia podstawowego, w którym uczestniczyło trzydziestu harcerzy. Program szkolenia obejmował m.in. ćwiczenia skoków z wieży spadochronowej usytuowanej na boisku warszawskiej „Legii". Szczególnie dynamiczny rozwój harcerskiego spadochroniarstwa odnotowano na Górnym Śląsku, gdzie drużyny z Katowic mogły korzystać z jednej z największych w kraju wież spadochronowych, liczącej 50 metrów wysokości. W czerwcu 1937 r. grupa trzynastu harcerzy odbyła praktyczne szkolenie spadochronowe, obejmujące skoki zarówno z balonu, jak i z samolotu typu Fokker, co pozwoliło im uzyskać kwalifikacje instruktorskie. Równocześnie ponad stu innych uczestników przeszło przygotowanie na wieży spadochronowej, zdobywając podstawowe umiejętności w tej dziedzinie. Rok później, w 1938 r., z inicjatywy Tadeusza Puchajdy oraz przy współudziale Jana Zontka, Bronisława Wyrwicza i Mieczysława Krywulta, powołano w Bielsku Ośrodek Szkolenia Spadochronowego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Placówka ta, wyposażona m.in. w wieżę spadochronową, stała się ważnym centrum kształcenia młodzieży – w tym harcerzy – prowadzonego przez T. Puchajdę oraz Władysława Burghardta[298].

Skoczkowie spadochronowi mieli okazję zaprezentować swoje umiejętności podczas światowych zlotów skautów w Holandii, co zostało opisane w rozdziale o zlotach.

W kwietniu 1938 r. polska wyprawa uczestniczyła w obchodach dwudziestolecia skautingu węgierskiego w Budapeszcie. Podczas uroczystości harcerze zademonstrowali akrobacje na samolotach i szybowcach, a także skoki spadochronowe – 5 harcerzy skakało z samolotu JU 52 z wysokości 600 m. Zaprezentowano też skok z dziesięciosekundowym opóźnieniem otwarcia spadochronu[299]. Pokazy spadochronowe prezentowane przez harcerzy odbyły się również w trakcie Jamboree Narodowego na Łotwie. Na wyraźne życzenie

[297] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, Warszawa 1984, s. 435.
[298] A. Glass*, Dorobek sześciu lat*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach...*, s. 46–47.
[299] M. Jedynak, K. Tylipska, *Harcerscy spadochroniarze*, Łódź 2008, s. 4–5.

tamtejszych władz pokaz został powtórzony specjalnie dla lotników wojskowych oraz członków organizacji rezerwistów. Należy podkreślić, że w realiach lat trzydziestych XX w. skoki z opóźnionym otwarciem czaszy spadochronu stanowiły zupełną nowość zarówno dla obserwatorów łotewskich, jak i węgierskich.

Kolejną okazję do zaprezentowania umiejętności lotniczych i spadochronowych stworzył Harcerski Dzień Lotniczy zorganizowany 10 V 1938 r. w Płocku. Wydarzenie to zgromadziło około 10 tysięcy widzów, przed którymi harcerze wykonali serię lotów pokazowych i akrobacyjnych na sześciu samolotach, uzupełnionych demonstracją skoków spadochronowych[300].

W 1938 r. Referat Spadochronowy zainicjował szeroko zakrojony program szkoleniowy, w ramach którego przeprowadzono piętnaście kursów pierwszego stopnia. Łącznie objęły one 312 harcerzy oraz 94 harcerki, z czego pełne – teoretyczne i praktyczne – przygotowanie uzyskało 183 uczestników płci męskiej oraz 24 żeńskiej. Oprócz młodzieży harcerskiej kurs ukończyło również trzynastu członków Kół Przyjaciół Harcerstwa. Realizacja przedsięwzięcia była możliwa dzięki znaczącemu wsparciu finansowemu Zarządu Głównego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej. Łącznie w 1938 r. harcerze zrealizowali 2267 skoków z wież spadochronowych oraz 173 skoki z pokładu samolotów. Referat Spadochronowy Głównej Kwatery Harcerzy aktywnie uczestniczył we wszystkich przedsięwzięciach organizowanych przez analogiczną komórkę Zarządu Głównego Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej, co świadczy o ścisłej współpracy struktur harcerskich z instytucjami odpowiedzialnymi za rozwój przysposobienia obronnego w II Rzeczypospolitej[301]. W 1939 r. 30 harcerzy ze 111 Warszawskiej Drużyny Lotniczej przeszło specjalny kurs spadochronowy organizowany przez Harcerski Klub Lotniczy wspólnie z Aeroklubem Warszawskim[302].

[300] Ibidem.
[301] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 140–141.
[302] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1939, nr 1, s. 14.

Ryc. 28. Trening spadochronowy harcerzy, z archiwum Aleksandra Szczęścikiewicza. Źródło: archiwumharcerskie.pl, sygn. 1939 012

Baloniarstwo

Baloniarstwo – sport balonowy, najstarsza dyscyplina lotnictwa sportowego, polegająca na wykonywaniu lotów balonem w celach sportowych, zapoczątkowana we Francji przez braci Montgolfier w 1783 r.[303]

Harcerski Klub Balonowy w Mościcach działał na zasadach Harcerskich Klubów Sportowych i był prawdopodobnie jedynym harcerskim klubem, który zajmował się baloniarstwem. Klub działał przy Mościckim Klubie Balonowym, liczył 10 członków.

W odróżnieniu od szybownictwa oraz lotnictwa silnikowego, szkolenia w zakresie pilotażu balonowego w okresie międzywojennym organizowano stosunkowo rzadko. Procedura uzyskania licencji wymagała odbycia lotu w towarzystwie instruktora pełniącego równocześnie funkcję egzaminatora, jego pozytywna ocena stanowiła podstawę do nadania uprawnień pilota balonowego. Jedyną harcerską jednostką tego typu w II Rzeczypospolitej był Harcerski Klub Balonowy, który prowadził ścisłą współpracę z Klubem Balonowym w Mościcach, korzystając z jego zaplecza organizacyjnego i technicznego[304].

W 1936 r. w Warszawie odbywało się szkolenie instruktorów pilotażu balonowego. Szkolenie prowadzone jest pod egidą Aeroklubu Warszawskiego, a kurs obserwatorski instruktor ZHP pilot Zygmunt Brzeski[305].

Główna Kwatera Harcerek ZHP w 1939 r. utworzyła sprawność „Pilotki balonowej" która miała mocniej rozpropagować ten sport wśród harcerek, jednak wybuch wojny to uniemożliwił[306].

[303] *Mała encyklopedia sportu*, t. 1, s. 59.
[304] M. Rzepka, *Specjalność lotnicza...*, s. 18.
[305] *Wiadomości związkowe*, „Na Tropie" 1936, nr 20, s. 6.
[306] A. Glass, *Sprawności lotnicze harcerek*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach*…, s. 45–46.

Lekkoatletyka

Lekkoatletyka to dyscyplina sportu, uprawiana przez kobiety i mężczyzn indywidualnie i zespołowo, obejmująca konkurencje i ćwiczenia oparte na naturalnych formach ruchu takich jak: chód, bieg, skok i rzut. Lekkoatletyka jest główną dyscypliną olimpijską, stanowi także podstawę nowoczesnego wychowania fizycznego i treningu w innych dyscyplinach sportu. Zawody i konkurencje rozgrywane są według przepisów Międzynarodowej Federacji Lekkiej Atletyki (IAAF), obowiązujących związki krajowe zrzeszone w tej organizacji. Historia rywalizacji sięga starożytnych igrzysk olimpijskich[307].

Lekkoatletyka jako element wychowania harcerskiego towarzyszyła mu niemal od samego początku, gdyż oparta na podstawowych, naturalnych formach ruchu była dyscypliną tanią, niewymagającą specjalistycznego sprzętu i możliwą do uprawiania niemal wszędzie, zwłaszcza na łonie natury. W 1920 r. GKM zorganizowała Wydział Wychowania Fizycznego i Sekcję Higieniczną, który zalecał w pracy harcerskiej gry i ćwiczenia lekkoatletyczne[308].

Elementy lekkiej atletyki były systemowo włączane do kryteriów oceny sprawności fizycznej obowiązujących w próbach na stopnie harcerskie, przy czym wymagania te odnosiły się zarówno do harcerzy, jak i harcerek. Przez cały okres 1920–1939 wymagania te znajdowały się w próbach na stopnie, co zostało zaprezentowane w rozdziale poświęconym metodyce i stopniom harcerskim.

Rozkazem z dnia 24 III 1922 r. Naczelnictwo ZHP ogłosiło warunki, jakim winny odpowiadać organizowane obozy i jak realizować należy wychowanie fizyczne w zakresie podstawowych ćwiczeń lekkoatletycznych i w zawodach sportowych. Obozy harcerskie stanowiły szczególnie efektywną i trudną do zastąpienia formę wychowania fizycznego, umożliwiającą wszechstronną aktywizację ruchową uczestników. W ich ramach praktykowano różnorodne formy aktywności, obejmujące m.in. ćwiczenia gimnastyczne, elementy lekkoatletyki, gry i zabawy ruchowe, ćwiczenia terenowe, a także pływanie oraz sporty wodne, takie jak żeglarstwo i kajakarstwo. Istotnym walorem tej formy pracy wychowawczej było jej realizowanie w naturalnym środowisku przyrodniczym, co odróżniało ją od zajęć prowadzonych w zamkniętych obiektach sportowych[309].

[307] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 63.
[308] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920, s. 17.
[309] G. Biczysko, *Wychowanie fizyczne w Związku Harcerstwa Polskiego w latach międzywojennych realizowane poprzez obozy letnie*, „Rocznik Lubuski" t. 40: 2014, cz. 2, s. 216.

Zawody lekkoatletyczne były przeprowadzane na każdym z ogólnopolskich zlotów harcerskich organizowanych w dwudziestoleciu międzywojennym, szczegółowo opisanych w rozdziale poświęconym zlotom, a także w czasie zlotów chorągwi i hufców. w prasie sportowej, a w szczególności w „Stadionie" pojawiały się artykuły o sukcesach i wynikach sportowców harcerzy, czego przykładem jest poniższa tabela prezentująca najlepsze wyniki lekkoatletyczne z 1924 r.

Tab. 10. Najlepsze lekkoatletyczne wyniki harcerzy osiągnięte w 1924 r.

konkurencja	**wynik**	**Nazwisko**	**klub/miejscowość**
100 m	11,5 s	Zachniewski	„Varsovia"
200 m	24,8 s	Pędzich	„Varsovia"
400 m	55,8 s	Foryś	„Varsovia"
800 m	2.02,0	Foryś	„Varsovia"
1500 m	4.20,0	Foryś	„Varsovia"
3 000 m	9.35,0	Łukasiewicz	„Varsovia"
5 000 m	16.54,0	Łukasiewicz	„Varsovia"
tyczka	2,70 m	Ćwierczakiewicz	Pruszków
wzwyż	157 cm	Rogalski	„Varsovia"
w dal	5,65 m	Rogalski	„Varsovia"
kula	9,81 m	Świętochowski	Mińsk Mazowiecki
dysk	32,00 m	Sida	„Czuwaj" Przemyśl
oszczep	42,20 m	Zadrożny	Mińsk Mazowiecki
5-wielobój	2080 pkt	Pędzich	„Varsovia"

Źródło: J. Szyszko-Bogusz, *Życie sportowe harcerzy*, „Stadion" 1924, nr 48, s. 8.

Lekkoatletyka była podstawową dyscypliną, która była uprawiana w wielu Harcerskich Klubach Sportowych (HKS). Sekcje lekkoatletyczne były w HKS w Bydgoszczy, Grodzisku, Łodzi, Warszawie, Przemyślu, Zakopanem, Katowicach, Ursynowie, Poznaniu, Wilnie, oraz w dużej liczbie drużyn harcerskich w całej Polsce. Wyróżniającymi się klubami były:

– HKS Grodzisk, który prowadził sekcje lekkoatletyczną oraz gier sportowych. Jednym z najlepszych zawodników był Ćwierczakiewicz, który skakał o tyczce 2,70 m;

– HKS Górny Śląsk, posiadał jedną z najmocniejszych sekcji w Śląskim Okręgowym Związku Lekkoatletycznym;
– HKS i Mińsko-Mazowieckiej Drużyny Harcerskiej, którego największe osiągnięcia posiadała sekcja lekkoatletyczna. Wyróżniającymi się zawodnikami byli miotacze: Zadrożny w rzucie oszczepem – 42,20 m; Świętochowski w pchnięciu kulą – 9,81 m; w dysku – 25,50 m i w oszczepie – 34,50 m; Przystojecki w rzucie oszczepem – 37,63 m oraz skoczek wzwyż Szolc – 155 cm;
– HKS Poznań, klub swoją działalność sportową opierał na działającej Wojskowej Szkole Gimnastyki, korzystając z opieki instruktorów tej placówki. Do wyróżniających się zawodników należeli lekkoatleci Kubik w skoku w dal – 5,52 m i w skoku wzwyż – 153 cm oraz w rzucie dyskiem – 23,5 m; Kozubski w skoku w dal – 5,52 m; w dysku – 23,5 m i w oszczepie 30 m; Piasecki w rzucie dyskiem – 25,5 m;
– HKS Przemyśl – startował w zawodach organizowanych przez Okręg Lwowski ZLA, kluby sportowe, jak i wojskowe, również był organizatorem corocznych zawodów biegowych;
– HKS „Varsovia" Warszawa – do najlepszych zawodników należeli Pędzich – wicemistrz Polski w pięcioboju z 1924 r., w którym uzyskał – 2080 pkt. (inne jego wyniki: 100 m – 11,8 s; 200 m – 24,8 s; 400 m – 58,0 s; 1 500 m – 5.07,0 min; w dal – 5,60 m; wzwyż – 140 cm; kula – 8,40 m; dysk – 26 m; oszczep – 32,0 m) i Centkiewicz który uzyskał wyniki: 800 m – 2.09,0 min; 1 500 m – 4.30,0 min; 3 000 m – 9.50,0 min. w grupie biegów średnich i długich wyróżniali się: Godlewski, Malinowski i Pawlak. w grupie skoków znaczące wyniki osiągali: Rogalski (w dal – 5,65 m; wzwyż – 165 cm; 100 m – 12,2 s; 200 m – 24,8 s; 400 m – 59,5 s; oszczep – 37,50 m), Chodkowski, Łukaski i Polkowski. w rzutach wyróżniał się Lange, który uzyskał następujące wyniki: w kuli – 9,0 m; dysku – 30,0 m; oszczep – 38,0 m. w grupie tej obiecujące wyniki uzyskiwali również Cichecki (w kuli – 8,50 m; dysk – 27,0 m; oszczep – 38,20 m) oraz Makarewicz (w rzucie dyskiem – 27,50 m)[12]. Od 1927 r. Sekcja lekkoatletyczna była zaliczana do klubów pierwszej klasy w Polsce.
– HKS Lublin dominował wśród sekcji lekkoatletycznych okręgu lubelskiego PZLA. w gronie najlepszych zawodników klubu byli: miotacz Durko, który uzyskał wyniki w pchnięciu kulą – 8,50 m; w rzucie dyskiem 28,0 m; skoczek Semtrak skaczący o tyczce

– 2,60 m i w skoku w dal 5,30 m; biegacz Wielgus posiadający wynik 4.30 min w biegu na 1500 m[310].

Najpoważniejsze sukcesy miały HKS „Varsovia" i „Czuwaj" Przemyśl, które zostały opisane w rozdziale poświęconym Harcerskim Klubom Sportowym.

Od 1925 r. Naczelnictwo ZHP rozpoczęło kontakty z PZLA. Związek Lekkoatletyczny zachęcał harcerzy do udziału w zawodach, głównie biegach, które organizował związek. Stąd udział harcerzy w Biegach Narodowych na przełaj[311] w Warszawie i zaproszenia na te biegi, które pojawiały się w prasie harcerskiej.

18 X 1925 r. sekcja lekkoatletyczna HKS w Katowicach zorganizowała zawody lekkoatletyczne dla harcerzy, które odbyły się w 3 grupach wiekowych. Odbyły się biegi na 100, 800 i 3000 m, rzuty: dyskiem, granatem, kulą i oszczepem, skoki: o tyczce, w dal i wzwyż[312].

W sprawozdaniu z 1927 r. zaprezentowano tabelę z wynikami lekkoatletycznymi osiągniętymi przez zawodników HKS w stosunku do rekordów Polski, tabele przygotował dh. Lachowicz.

Tab. 11. Rekordy harcerskie w lekkiej atletyce za rok 1927

Konkurencje	Wynik	Klub	Rekordy polskie
60 m	6,5"	H.K.S. Włodzimierz Wołyński	-
100 m	11,8"	H.K.S. Katowice	10,9"
200 m	24,4"	H.K.S. Katowice	22,7"
400 m	57"	H.K.S. Katowice	50"
800 m	2'19,1"	H.K.S. Katowice	1'58,4"
Skok w dal	620 cm	H.K.S. Włodzimierz W.	685 cm
Skok wzwyż	163 cm	HKS Mińsk	180 cm

[310] S. Zaborniak, *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, red. E. Czop, Rzeszów 2006, s. 207–208.

[311] Bieg przełajowy organizowany w latach 1926–1939 w Warszawie, początkowo funkcjonował pod nazwą Narodowego Biegu na Przełaj. w 1929 r. nadano mu oficjalną nazwę Centralny Bieg Narodowy, jednocześnie inaugurując zwyczaj rozgrywania zawodów w dniu 3 maja. w kolejnych latach wprowadzano zmiany o charakterze organizacyjnym i formalnym, na przykład w 1935 r. start biegu odbywał się jednocześnie w całym kraju, na sygnał startera transmitowany przez Polskie Radio, co umożliwiało równoczesne rozpoczęcie rywalizacji zarówno w stolicy, jak i w pozostałych miastach oraz okręgach. w 1939 r. zawody przyjęły natomiast formułę trzystopniową, zwieńczoną finałem rozgrywanym w Warszawie. S. Zaborniak, *Historia polskiej lekkiej atletyki w latach 1919–1939. „Narodowy Bieg" na przełaj mężczyzn (1926-1939)*, „Lekkoatleta" 2011, nr 4, s. 27–49.

[312] *Sport. Zawody lekko–atletyczne harcerzy*, „Polonia" nr 260 z 25 IX 1925, s. 7.

		Mazowiecki	
tyczka	255 cm	H.K.S. Włodzimierz W.	361 cm
kula	9,20 m	H.K.S. Włodzimierz W.	13,05 m
dysk	34,96 m	H.K.S. Bydgoszcz	42,60 m
oszczep	38,30 m	H.K.S. Katowice	57,72 m

Źródło: *VIII Sprawozdanie NRH za 1927 r.*, Warszawa 1928, s. 24.

W dniu 19 V 1928 r. odbył się w Domu Żołnierza Polskiego w Katowicach zjazd drużynowych harcerskich drużyn sportowych Chorągwi Śląskiej. W wydarzeniu uczestniczyli przedstawiciele 19 działających drużyn harcerskich sportowych, zrzeszających łącznie około 400 członków. Obrady poświęcone były przede wszystkim zagadnieniom organizacyjnym oraz omówieniu relacji harcerskich struktur sportowych z Górnośląskiego Okręgu ZLA, co wskazuje na dążenie do uregulowania współpracy pomiędzy ruchem harcerskim a ogólnokrajowymi instytucjami zarządzającymi sportem[313].

Od 1930 r., gdy wprowadzono obowiązek zdobywania odznaki POS, lekka atletyka stała się stałym elementem treningu fizycznego harcerzy i harcerek. W tym samym roku w Biegu Sulejówek–Belweder 20. miejsce zajęła drużyna z Brodnicy[314].

Tab. 12. Lekkoatletyczne zawody harcerskie

1922		
Zawody sportowe podczas zlotu Chorągwi Warszawskiej		
1924		
Mistrzostwa ZHP podczas I Zlotu Narodowego		
1928		
Zawody W.F Krakowskiej Chorągi Męskiej w Krakowie	17 IV 1928	bieg na dys. 3250 m, sztafety 4x100 m
Zawody Hufca Krakowskiego – Bieg dookoła plant	1928	
1929		
Związkowe zawody korespondencyjne w Lekkiej Atletyce		
Zawody sportowe podczas II Narodowego Zlotu Harcerzy w Poznaniu		
1930		
Harcerski Bieg z Przeszkodami w Łowiczu		

[313] *Sport w Harcerstwie*, „Na Tropie" 1928, nr 5, s. 15.
[314] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1930, nr 4, s. 2.

Zawody marszowe dookoła Poznania dys. 22 km		I miejsce Drużyny Lotniczej z Poznania
1934		
Lekkoatletyczne Zawody harcerskie w Płońsku	23 IX 1934	
1935		
Zawody Lekkoatletyczne o mistrzostwo Hufców Łódzkich		Zwycięstwo III DH z Łodzi
1936		
I zawody sportowe o mistrzostwo Śląskiej Chorągwi Harcerzy		
1937		
Bieg Narodowy na 3 Maja	3 V 1937	
Korespondencyjne Zawody Sprawności Fizycznej		
1938		
Bieg Narodowy na przełaj	3 V 1937	
Mistrzostwa Lekkoatletyczne ZHP		

Uwaga: w tabeli przedstawiono zawody o zasięgu większym niż jednej drużyny czy klubu

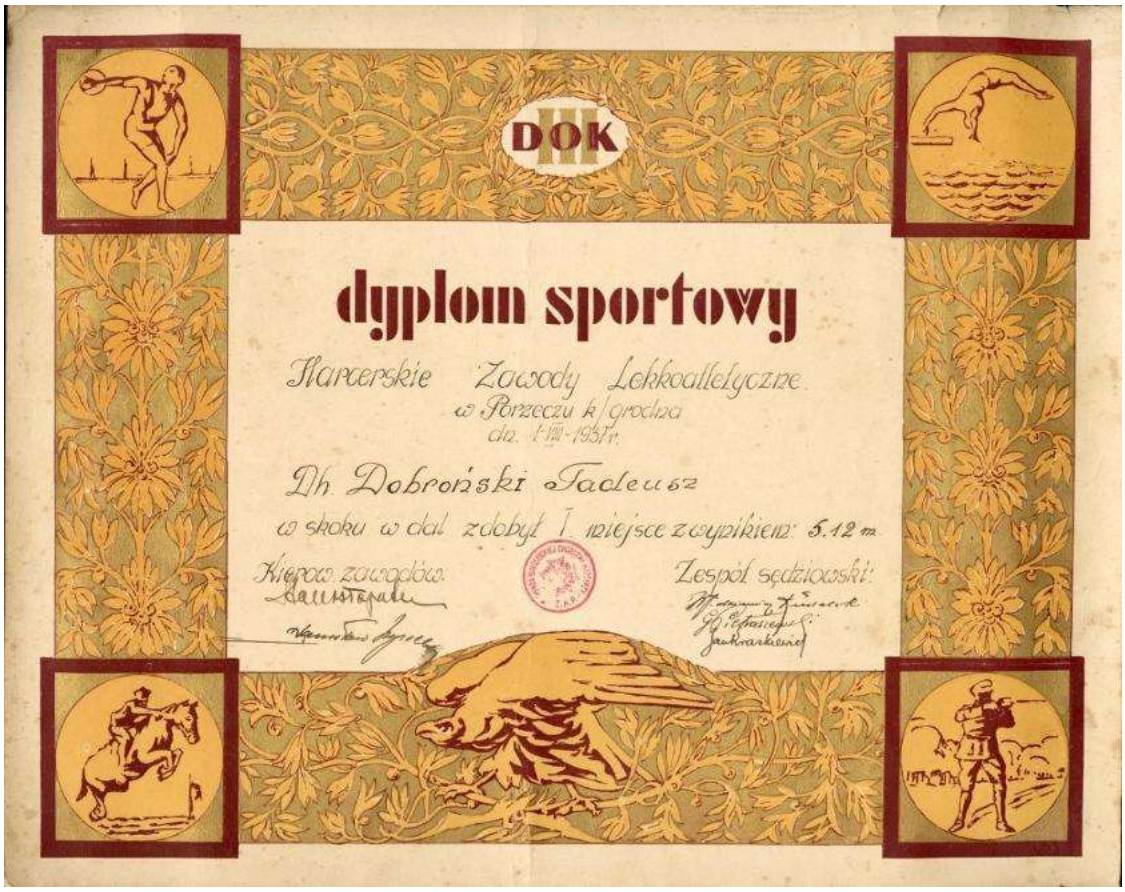

Ryc. 29. Zawodnicy 3. Łódzkiej Drużyny Harcerzy im. Romualda Traugutta – zdobywcy pierwszego miejsca. Od lewej widoczni: Szwed, Wciślicki, Wciślicki, Bąk, NN, Stochmiałek. Źródło: NAC, sygn. 1-P-763-2

Lekkoatletycznych zawodów harcerskich było dużo, były organizowane w ramach Tygodnia Harcerskiego w każdej miejscowości, w której działały drużyny oraz harcerskich świąt sportu, a harcerze uczestniczyli także w Świętach WFiPW, które organizowały lokalne komitety PU WFiPW oraz w wydarzeniach organizowanych przez TG „Sokół” oraz ZS „Strzelec”. Świadczyć o tym mogą memorabilia, które się zachowały.

Ryc. 30. Dyplom z trójboju lekkoatletycznego Janiny Munianki zdobyty podczas harcerskiego święta sportu 30 V 1933 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Tarnowie, sygn. ZHP J-3/16

Ryc. 31. Dyplom Dowództwa Okręgu Korpusu nr III z siedzibą w Grodnie dla harcerza Tadeusza Dobrońskiego za zajęcie i miejsca w skoku w dal podczas Harcerskich Zawodów Lekkoatletycznych w Porzeczu k. Grodna z 1937 r. Źródło: ze zbiorów autora

W 1939 r. w „Na Tropie" ukazał się artykuł *Sport wiosną*, który instruował jak należy przygotować infrastrukturę sportową do uprawiania lekkiej atletyki. Szczegółowo opisano każdy z elementów stadionu tj. bieżnię, skocznię, miejsce do rzutów itd.[315] Można przypuszczać, że dniach 25–29 VI 1939 r. odbyły się w Toruniu Harcerskie Centralne Letnie Igrzyska Sportowe. W Igrzyskach wzięli udział harcerze, którzy tworzyli reprezentacje sportowe Chorągwi Harcerzy wyznaczone przez Komendantów Chorągwi na podstawie eliminacji. Zawody lekkoatletyczne były rozgrywane w dwóch grupach wiekowych: do 18 r.ż. i starsi. Grupa młodsza konkurowała w: biegach na 80 i 200 m., sztafecie 4 × 80 m, skoku w dal i wzwyż, rzutach: granatem 300 g, dyskiem i trójboju. Starsza grupa konkurowała w: biegach na 100, 400, 800, 3000 m, sztafecie 4 × 100 m, sztafecie olimpijskiej, skoku w dal, wzwyż, o tyczce, rzutach: granatem 800 g, oszczepem i pięcioboju[316]. Niestety nie ukazało się

[315] *Sport wiosną*, „Na Tropie" 1939, nr 7, s. 107.
[316] *Harcerska Olimpiada*, „Na Tropie" 1939, nr 11, s. 175.

sprawozdanie ani nie pisała o Igrzyskach prasa ze względu na wybuch wojny, stąd nie zachowały się relacje z tych zawodów.

Boks

Boks – dyscyplina sportu uprawiana przez mężczyzn polegająca na walce na pięści, rozgrywanej wg ściśle określonych reguł[317]. Tradycje boku sięgają starożytnej Grecji, jednak boks w okresie II RP wywodzi się z Anglii z XVIII w.

Pierwsze działania związane z boksem w harcerstwie miały miejsce w HKS „Czuwaj" Przemyśl już w 1920 r., sekcja istniała 6 lat i była prowadzona przez Johna Clipstona, a sprzęt do uprawiania tej dyscypliny przekazała YMCA. Szczegółowy opis działania sekcji znajduje się rozdziale poświęconym HKS[318]. Walerian Sikorski w swojej książce z 1922 r. *Przykłady osnów lekcyj gimnastyki dla młodzieży męskiej* również wskazywał boks i palcaty jako rodzaj ćwiczeń dla chłopców w harcerstwie od 16. roku życia[319].

W późniejszych latach podejmowano także inne działania, aby upowszechniać tę dyscyplinę. Były organizowane mecze bokserskie lub małe turnieje, przykładem jest Harcerski Match Bokserski Międzydrużynowy i Hufca Chorągwi Poznańskiej, który odbył się 28 i 1923 r. w zawodach uczestniczyły trzy pary zawodników, w tym jedna walka odbyła się poza konkursem:

I. K. Janicki (I Pozn. DH im. Bolesława Chrobrego) vs. E. Czysz (V Pozn. DH im. J. Poniatowskiego);
II. Cielewski (II. Pozn. DH im. K. Wielkiego) vs. Nowacki (III Pozn. DH im. Mieczysława I.);
III. W. Siewert (V Pozn. DH im. J. Poniatowskiego) vs. F. Nobik (XVII. Pozn. DH Kilińskiego)[320].

W 1927 r. powstał Harcerski Klub Sportowy w Pruszkowie, grupujący starszą młodzież harcerską żeńską i męską. Było to przedsięwzięcie pionierskie w rozwoju kultury fizycznej na terenie miasta. Pod kierunkiem instruktorów PIWFiS rozwinął wielokierunkową działalność, m.in. powstała sekcja boksu i ju-jitsu[321].

---

[317] *Mała encyklopedia sportu*, t. 1, s. 88.
[318] Archiwum Państwowe w Przemyślu, syg. 45 Sławski [pierw. Słaby] A., *Historia Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu*, mps., s. 4.
[319] W. Sikorski, *Przykłady osnów lekcyj gimnastyki dla młodzieży męskiej*, Warszawa 1922, s. 6–7.
[320] *Kronika Sportowa*, „Czuj Duch" 1923, nr 2, s. 39.
[321] „Echo Pruszkowskie", nr 2 z 2 II 1927 r. za T. Jaros, *Harcerstwo pruszkowskie w latach międzywojennych (1921–1939)*, „Przegląd Pruszkowski" 1985, nr 1, s. 1–36.

Największe sukcesy w boksie odnieśli warszawscy harcerze z HKS „Varsovia", którego sekcja bokserska została założona przez Leona Berskiego i zrzeszała 45 członków. Największe sukcesy sportowe klub odnosił w drugiej połowie lat 20. XX wieku. Jego zawodnicy zdobyli łącznie cztery medale mistrzostw Polski: w 1927 r. brązowe medale wywalczyli Janusz Działowski w wadze piórkowej oraz Stanisław Cendrowski w wadze półciężkiej, w 1928 r. kolejne dwa brązowe medale zdobyli Leon Kazimierski w wadze muszej oraz ponownie Stanisław Cendrowski w wadze półciężkiej[322]. HKS „Varsovia" zdobył też nagrodę przechodnia ufundowaną przez Zygmunta Szajera dla zwycięskiego klubu[323].

Ryc. 32. Mistrzowie Okręgu, klęczą Działdowski, Kazimierski, Nowotczyński zawodnicy HKS Varsovia, stoją por. Berski, Kiernażycki (Cestes), Cendrowski (Varsovia), Reutt (AZT), fot. R. Walter. Źródło: „Stadion" 1927, nr 12, s. 7

[322] R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Warszawa 2007, s. 197–200.
[323] *Bokserskie mistrzostwa Warszawy*, „Stadion" 1927, nr 12, s. 7.

Swoja karierę sportową w harcerstwie rozpoczął Tadeusz Pietrzykowski „Tedi", harcerz 16 Warszawskiej Drużyny Harcerzy, znany później jako „bokser z Auschwitz". Od 1934 r. trenował między innymi pod okiem słynnego Feliksa Stamma w warszawskiej Legii[324].

W 1937 r. sekcja bokserska istniała też w HKS Wilno[325].

Boks jako forma zajęć sportowych był ceniony jako przydatny dla celów przysposobienia wojskowego młodzieży i często pojawiał się na obozach PW[326].

Podczas wyprawy instruktorów ZHP do USA w 1936 r., instruktorzy mieli okazję poznać zawodowych bokserów i zobaczyć sport wyczynowy. Miało to służyć inspiracji i przywiezieniu nowych doświadczeń do pracy z młodzieżą.

[324] M. Bogacka, *Bokser z Auschwitz: Losy Tadeusza Pietrzykowskiego*, Warszawa 2021, s. 24.
[325] *Sport*, „Na Tropie" 1937, nr 18, s. 218.
[326] Grudziądzkie fascynacje Józef Hlebowicz – ht ps://pcbj.pl/wp-content/uploads/1347-Grudziadzkie-fascynacje-1990-Jozef-Hlebowicz.pdf [dostęp: 30 XII 2025].

Ryc. 33. Instruktor ZHP z bokserem z USA, z kolekcji Tomasza Kozłowskiego

Narciarstwo

Początki uprawiania narciarstwa w harcerstwie sięgają 1913 r. i kursu dla drużyn skautowych i sokolich[327]. Od 1918 r. harcerze zdobywali sprawność „Narciarza"[328].

Narciarstwo w początku XX w. było uważane za sport dla elity, głównie ze względu na koszty, jakie się z wiązały z jego uprawianiem, obejmujące wyjazd w góry czy zakup sprzętu. Stąd dużą popularnością cieszyło się w harcerstwie, gdyż drużyny czy kluby posiadały instruktorów oraz zaplecze sprzętowe umożliwiające młodzieży uprawianie tej dyscypliny[329].

Od lat 20. XX w. harcerze z lwowskiego hufca uczestniczyli w kursach i zawodach narciarskich (międzyszkolnych oraz harcerskich). W połowie lat dwudziestych do popularyzacji narciarstwa w lwowskim środowisku szkolnym i harcerskim dołączyły dwa prężnie działające stowarzyszenia narciarskie: Karpackie Towarzystwo Narciarskie i Sekcja Narciarska „Czarnych" Lwów. W strukturze LKS „Czarni" funkcjonowała nawet w latach 1926–1927 Sekcja Harcerzy[330], która została rozwiązana w 1927 r. z powodu rozporządzenia ministra zakazującego przynależności młodzieży do klubów sportowych.

Pierwszym samodzielnie istniejącym Harcerskim Klubem Narciarskim był HKN Katowice, który powstał w 1924 roku[331].

W roku szkolnym 1928/29 zakopiańscy harcerze pełnili służbę podczas zawodów FIS, o czym pisze w sprawozdaniu z pracy drużyny prof. Mieczysław Borzęcki: „Jedynie zastępowi i nieco starsi harcerze brali czynny udział podczas międzynarodowych zawodów narciarskich FIS w dziale techniczno-sportowym i sanitarno-sport., wywiązując się doskonale z powierzonych im obowiązków..."[332].

W dn. 2–3 III 1929 r. komenda Chor. Śląskiej zorganizowała I Harcerskie Zawody Narciarskie na Magórce k. Bielska. Start i meta znajdowały się przy schronisku polskim. Rozegrano 3 konkurencje: kombinacja – bieg indywidualny i jazda piękna; bieg indywidualny

[327] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 56.
[328] Ibidem, s. 151.
[329] J. Deląg, *Między sportem a turystyką, działalność Harcerskich Klubów Narciarskich w latach 1924–1939*, [w:] *Turystyka i obozownictwo skautowe oraz harcerskie*, red. J. Wojtycza, Kraków 2025, s. 198–199.
[330] L. Rak, *Rozwój organizacyjny lwowskiego narciarstwa w latach 1919–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" 2019, t. 2, nr 4, s. 70.
[331] APK, zesp.: Związek Harcerstwa Polskiego Chorągiew Katowicka, sygn. 24; Związek Harcerstwa Polskiego Okręg Katowicki, sygn. 5.
[332] *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Zakopanem za rok szkolny 1928/29*, Zakopane 1929, s. 41.

– 8 km (juniorzy) i 12 km (seniorzy) oraz biegi drużynowe[333]. W „Na Tropie" z 1929 r. nr 1–2 znajduje się zdjęcie harcerzy, którzy jeżdżą na motocyklu narciarskim po Baraniej Górze[334].

Ogólnopolskie Zawody Narciarskie odbyły się w dniach 1–2 II 1930 r. w Zwardoniu. Rozegrano 7 konkurencji, startowało 114 harcerzy i 24 cywilów, łącznie 138 uczestników. W biegach seniorów na 12 km i miejsce zdobył harcerz Kowalski (Bielsko), II miejsce cywil Tyc (Miłówka). W biegach juniorów na 9 km i miejsce zajął harcerz Krauze (Bielsko), II miejsce cywil Hara (Koniaków). Następnie odbył się zjazd, w skład którego weszło dwukrotne wykonanie następujących ewolucji: płużenie, opór, krzesianka, skok terenowy i telemark. Najlepszą ocenę osiągnął Krauze (Bielsko). Na zakończenie zawodów odbył się bieg zjazdowy na dystansie 500 m.

Główna Kwatera Męska na podstawie decyzji sędziów przyznała Mistrzostwo Polski w grupie seniorów Kowalskiemu (Bielsko), a w grupie juniorów Krauzemu (Bielsko). Wicemistrzem został Hryniewicki (Królewska Huta). W biegu trzyosobowych drużyn w grupie seniorów i miejsce uzyskała drużyna Krakowa w składzie: Wodnicki, Górzeński i Bugajski, a w grupie juniorów wygrała drużyna Bielska w składzie: Pieczora, Łamacz, Krauze. Mistrzowskie drużyny poza żetonami i książkami uzyskały nagrody przechodnie: seniorzy wojewody dr. M. Grażyńskiego, a juniorzy dowódcy O. K. V gen. S. Wróblewskiego. Zawody te były pierwszymi zawodami ogólnopolskimi, a drugimi z kolei zawodami zorganizowanymi przez Chorągiew Śląską[335].

W 1930 r. Wydział Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Żeńskiej organizował w okresie ferii bożonarodzeniowych kurs narciarski dla początkujących. Uczestniczki zobowiązane były do posiadania jedynie obuwia narciarskiego, natomiast narty zapewniał organizator. Warszawska Chorągiew Męska planowała wysłanie reprezentacji liczącej 20 harcerzy oraz 3 instruktorów na Międzynarodowe Zawody Narciarskie w Kanderstegu[336]. Autor nie znalazł informacji, czy reprezentacja uczestniczyła w tych zawodach.

W dniach 27 XII 1930 – 6 i 1931 r. Warszawska Chorągiew Żeńska zorganizowała kurs narciarski dla 28 harcerek, które korzystały ze sprzętu pochodzącego z wytwórni nart Wagnera w Bielsku. Z kolei na przełomie lat 1933 i 1934 w Krynicy odbył się zimowy obóz szkoleniowy, w którym uczestniczyło 215 osób z 25 warszawskich drużyn, który został

[333] *Co słychać w Harcerstwie?*, „Na Tropie" 1929, nr 1–2, s. 19.
[334] Ibidem.
[335] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1930, nr 2, s. 2.
[336] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1930, nr 7, s. 2.

zorganizowany pod komendą hm. Władysława Olędzkiego. Program obozu obejmował przygotowanie do uzyskania uprawnień przodownika oraz instruktora Polskiego Związku Narciarskiego, a zajęcia prowadzili instruktorzy Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego[337]. W obozie uczestniczyło 85 członków HKN Warszawa, w tym 31 harcerek[338].

8 II 1931 r. w dolinie Kleparowej i Kortumowej Góry odbyły się zawody narciarskie o mistrzostwo hufca lwowskiego. Zawody obejmowały bieg patrolowy, a 15 II rozegrano biegi indywidualne dla seniorów i juniorów. W biegu patrolowym na trasie 5 km i miejsce zajął patrol nr 4 (5 LDH), II miejsce patrol nr 2 (14 LDH), a III miejsce patrol nr 1 (5 LDH)[339].

W dniach 1–2 II 1931 r. odbyły się ogólnopolskie zawody narciarskie na Magórce pod Bielskiem. W zawodach brało udział 62 harcerzy z pięciu chorągwi. Rywalizowano indywidualnie i drużynowo. w grupie seniorów i juniorów i miejsce zajęło Bielsko, a II miejsce Cieszyn[340].

W drużynach zakopiańskich narciarstwo stało się jedną z bardziej atrakcyjnych form pracy zimą, 1 Drużyna Harcerska im. ks. J. Poniatowskiego posiadała sekcje sportowe, czynne przez cały rok „W jesieni pingpongowa, w zimie narciarska oraz na wiosnę siatkówki… w drużynie istniały sekcje sport.: pingpongowa, narciarska, łyżwiarska i t.d…”[341].

14 III 1932 r. powstał HKN w Warszawie. 18 III t.r. uchwalono jego regulamin. Celem działań klubu było propagowanie narciarstwa w Chorągwi Warszawskiej[342]. W 1934 r. klub został członkiem Okręgowego Związku Narciarskiego w Warszawie i współdziałał z takimi klubami, jak WKN, Sekcja Narciarska AZS Warszawa, Śląski HKN i krakowski HKN.

W 1932 r. Wydział Wychowania Fizycznego GK Harcerek przeprowadził kursy narciarskie i narciarsko-turystyczne dla początkujących i zaawansowanych oraz instruktorskie, a także organizował wycieczki narciarskie po Beskidach[343]. Również w tym roku 35 bezrobotnych harcerzy ukończyło harcerski kurs narciarski, urządzony staraniem Wojewódzkiego Komitetu PWiWF w Katowicach. Miało to z jednej strony zapewnić im pracę,

[337] J. Chełmecki, R. Gawkowski, *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka” 2021, t. 4, nr 2, s. 57.
[338] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 262.
[339] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 5, s. 14.
[340] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 3, s. 14.
[341] *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Zakopanem za rok szkolny 1930/31*, Zakopane 1931, s. 44–45.
[342] J. Chełmecki, R. Gawkowski, op. cit., s. 60.
[343] *Sprawozdanie NRH za rok 1932*, Warszawa 1933, s. 8.

a z drugiej strony przygotować kadrę instruktorską do szkolenia młodzieży[344]. W tym samym roku 3 Nowogrodzka Drużyna Harcerzy zorganizowała sztafetę na nartach do Warszawy i zaniosła marszałkowi Piłsudskiemu życzenia imieninowe[345].

W 1934 r. Komenda Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy w okresie Świąt Wielkanocnych zorganizowała wysokogórski kurs narciarski[346].

W Organizacji Harcerek w 1934 r. narciarstwo uprawiały 3493 druhny, a w 1935 r. było ich już 4625[347].

W „Na Tropie" nr 18 z 1934 r. ukazał się artykuł zapowiadający Harcerskie Zawody Narciarskie „Na Tropie". W artykule określono, po co zawody są organizowane i jakie konkurencję będę rozgrywane[348]. W następnym numerze ukazał się większy artykuł z wszystkimi szczegółami. Zawody swoim protektoratem objął przewodniczący ZHP dr Michał Grażyński. Warunkami uczestnictwa była przynależność zawodników (harcerze, harcerki, wędrownicy i instruktorzy) do jednostki ZHP oraz zaświadczenie lekarskie. Zgłoszenie do zawodów musiało być wysłane przez hufiec[349]. Zaplanowano następujące konkurencje: zespołowy bieg narciarski z przeszkodami, biegi o Odznakę Sprawności Narciarskiej PZN, bieg zjazdowy i konkurencja drużynowa o nagrodę przechodnią redakcji. Zawody rozgrywano od 1 do 3 II 1935 r. i miały one rangę międzynarodową. Wzięło w nich udział ponad 400 zawodników i zawodniczek z Polski i 19 skautów z Austrii, 11 skautów rumuńskich z Komisarzem Międzynarodowym p. Nedelcu oraz dwóch zastępców Komisarza Międzynarodowego Węgier p. Attania i dr Nagel. Z harcerstwa polskiego z zagranicy przyjechało 6 harcerek, 4 druhów z Czechosłowacji oraz 7 druhów z Niemiec. Biegi płaskie rozegrano na dystansie 9 i 12 km dla druhów oraz na 4 i 8 km dla druhen. W biegu zjazdowym trasa wynosiła około 900 m, a różnica poziomów około 300 metrów, do startu stanęło 160 zawodników. Do biegu na dystansie 9 km o sprawność narciarską PZN stanęło 51 harcerzy, w tym 3 Rumunów i 1 Austriak. Bieg ukończyło 45 zawodników. Bieg na 12 km odbywał się w coraz gorszych warunkach przy wichurze i wzrastającej zamieci. Wystartowało w nim 112 zawodników, lecz tylko 76 zdołało dojść do mety wskutek niezwykle uciążliwych warunków. Do biegów druhen stanęło tylko 11 zawodniczek i wszystkie bieg ukończyły. A oto, co napisano o biegu harcerskim: „Trasa na pierwszym odcinku prowadziła po równej drodze.

[344] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1932, nr 5, s. 12.
[345] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1932, nr 15, s. 12.
[346] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1934, nr 4, s. 47.
[347] *Sprawozdanie NRH za rok 1934*, Warszawa 1935, s. 155–156; *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 233.
[348] *Harcerskie Zawody Narciarskie „Na Tropie"*, „Na Tropie" 1934, nr 18, s. 208.
[349] *Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu,* „Na Tropie" 1934, nr 19, s. 218.

Potem zawodnicy mieli do pokonania ostry i dość długi zjazd krętą ścieżyną wśród młodego lasu… Następny odcinek szedł zboczem szosy. Tu zawodnicy mieli wykazać umiejętność zachowania się na drodze publicznej. Dalej biegła trasa zjazdowa przez stary las i przechodziła przez wąskie a głębokie parowy. Na tej przeszkodzie niektórzy sędziowie sprawdzali, jak sobie przy pokonywaniu trudności radzą i pomagają nawzajem członkowie każdego zespołu…. Po dalszym odcinku drogi czekał zawodników biwak. Rozkaz brzmiał: odpocząć, zjeść dobry posiłek. Sensację wzbudził na tej placówce jeden z zespołów Austriackich, który rozbił nawet namioty, a spożywszy dobre drugie śniadanie, zaśpiewał sobie przy wtórze mandoliny. Prawie wszystkie zespoły gotowały herbatę.

Po odpoczynku zawodnicy mieli do pokonania ostre podejście. Na szczycie wzgórza stał sędzia, który kazał zespołom określić dokładnie na mapie ich położenie. Po dalszym odcinku trasy czekała zawodników nowa próba — oto jeden z nich miał symulować złamanie nogi i reszta zespołu musiała zanieść chorego na odcinku blisko 100 m.
Wreszcie następował zjazd do mety. Trasa wynosiła 7 km. Najkrótszy czas uzyskała drużyna II. z Bielska, która pokonała trasę ze wszystkimi przeszkodami w 51 minut!”[350].

Do biegu stanęło 36 zespołów harcerzy, a z powodu różnych przeszkód stanął tylko jeden zespół harcerek, który zdobył nagrodę walkowerem. Bieg wygrał zespół 2 Drużyny Harcerzy z Bielska, II miejsce zajął II. zespół z Austrii, a III i zespół Rumunii[351]. W artykule *W walce z wichrem i zamiecią* („Na Tropie” 1935, nr 3) znajdują się szczegółowe wyniki wszystkich konkurencji.

10 III 1935 r. Komenda Mazowieckiej Chorągwi Harcerzy zorganizowała korespondencyjne zawody narciarskie. W zawodach brały udział zespoły po 8 harcerzy, należących do drużyn mazowieckich[352]. Tego samego dnia odbyły się zawody narciarskie hufców harcerek i harcerzy w Bielsku i Białej na Polskiej Magórce. W zawodach uczestniczyło 15 zespołów harcerzy i 4 zespoły harcerek. Zawody obejmowały bieg harcerski (przeszkody, terenoznawstwo, biwak i pierwsza pomoc) oraz slalom. Po biegach odbył się wspólny podwieczorek i rozdanie nagród zwycięzcom[353]. Również w marcu 2 Drużyna Harcerzy w Stołpcach zorganizowała kurs narciarski zakończony zawodami narciarskimi[354]. W prasie

[350] *W walce z wichrem i zamiecią*, „Na Tropie” 1935, nr 3, s. 26.
[351] Ibidem.
[352] *Harcerska Szkoła Narciarska*, „Na Tropie” 1935, nr 4, s. 47.
[353] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1935, nr 6, s. 71.
[354] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1935, nr 5, s. 59.

możemy znaleźć zdjęcie z adnotacją *Najmłodsze harcerki w Brzozowie ćwiczą pilnie na nartach, ażeby w przyszłym roku wziąć udział w zawodach narc. Na Tropie*[355].

W 1935 r. Wydział WF GK Harcerek zorganizował obóz narciarski instruktorski w Zwardoniu i kurs narciarski instruktorski na Kostrzycy[356].

22 X 1935 w Katowicach odbyły się wybory władz HKN. Prezesem klubu został Rudolf Korzeniowski. Do HKN w Katowicach zgłosiła akces Chorągiew Zagłębiowska, która zrezygnowała z tworzenia oddzielnej narciarskiej jednostki organizacyjnej. Stały rozwój i kontakt z Zagłębiem postawił śląski HKN w rzędzie najsilniejszych polskich klubów narciarskich na Śląsku[357].

W Zakopanem 5 XI 1935 r. powstał Harcerski Klub Narciarski, będący sekcją zakopiańską Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Krakowie[358].

W dn. 4–6 I 1936 r. reprezentacja ZHP uczestniczyła w Międzynarodowych Skautowych Zawodach Narciarskich w Mariazell (Austria). Reprezentacja liczyła 7 osób, które łącznie zdobyły jedenaście nagród. W biegu zjazdowym I i II nagrodę w kategorii juniorów, II i III nagrodę w kategorii seniorów. W slalomie: I i III nagrodę w kategorii juniorów i III nagrodę w kategorii seniorów. W biegu długodystansowym I i III nagrodę w kategorii seniorów. W kombinacja zagranicznej i w kategorii nagrodę seniorów, a w biegu patrolowym IV nagrodę[359].

25 I 1936 r. w „Na Tropie" (nr 2) podano informację o II Harcerskich Zawodach Narciarskich „Na Tropie" w Zwardoniu. O randze wydarzenia może świadczyć to, że Ministerstwo WRiOP przychyliło się do prośby kierownictwa zawodów i rozesłało do szkół okólnik, w którym zezwoliło na zwolnienie młodzieży na dzień 1 i 3 II t.r. z nauki szkolnej. Każdy uczestnik zawodów otrzymał także zniżkę na przejazd kolejowy. Aby zachęcić większą liczbę harcerzy do startu przedstawiono nagrody za poszczególne konkurencje:

Harcerki bieg zespołowy – nagroda przechodnia Przewodniczącego ZHP dr. M. Grażyńskiego (artystyczny zegar) i nagroda Naczelniczki Harcerek hm. J. Wierzbiańskiej. Bieg na 8 km – nagroda Wydziału WF Głównej Kwatery Harcerek. Bieg na 4 km – nagroda redakcji „Na Tropie". Za najlepsze wyniki uzyskane w całych zawodach – nagroda przechodnia redakcji „Na Tropie" (rzeźba w drewnie). Harcerze – bieg zespołowy – nagroda przechodnia

[355] Ibidem.
[356] S*prawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1935, s. 159.
[357] *Wśród łyżwiarzy i narciarzy śląskich. Z Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Katowicach*, „Siedem Groszy" nr 294 z 26 X 1935 r., s. 7; *Narciarze już się szykują*, „W Kręgu Wodzów" 1935, nr 10, s. 159.
[358] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 237.
[359] *Doskonałe wyniki reprezentacji Z. H. P. na Międzynarodowych Skaut. Zawodach Narc. w Mariazell (Austria)*, „Na Tropie" 1936, nr 2, s. 19.

Przewodniczącego ZHP dr. M. Grażyńskiego (św. Jerzy – rzeźba w drewnie) i nagroda Składnicy Harcerskiej w Katowicach. Bieg na 12 km – nagroda Naczelnika Harcerzy hm. A. Olbromskiego i nagroda redakcji „Skauta" (para nart). Bieg na 9 km – nagroda Prezesa Tow. Krzewienia Narciarstwa inż. Macudzińskiego (para nart). Za najlepsze wyniki uzyskane w całych zawodach – nagroda przechodnia redakcji „Na Tropie" (narciarz w brązie). Oprócz nagród wyżej wymienionych zawodnicy, uzyskujący najlepsze wyniki, mieli otrzymać dyplomy. Dla skautów zagranicznych, harcerzy spoza granic oraz zuchów również przewidziano osobne nagrody. Chętni mogli skorzystać z rajdu narciarskiego organizowanego przez zawodami w dn. 30 I – 2 II przez Śląski HKN[360].

Ze względu na złe warunki atmosferyczne nie wszystkie konkurencje udało się rozegrać. W biegu zespołowym harcerek trasa o długości około 5 km obejmowała szereg zadań. Uczestnicy zobowiązani byli do założenia biwaku, przygotowania i spożycia posiłku (zupy), tropienia, udzielenia pomocy osobie symulującej zasłabnięcie oraz ewakuacji poszkodowanego na dystansie 100 m przy użyciu prowizorycznych noszy wykonanych samodzielnie. Ponadto wymagano orientacji w terenie poprzez prawidłowe zorientowanie mapy i sporządzenie szkicu przebytej trasy, odnalezienia punktu kontrolnego na podstawie sygnału dźwiękowego (gwizdka), wykonania zjazdu na nartach, z których jedna była celowo pozbawiona wiązania i wymagała uprzedniej, samodzielnej naprawy. W konkurencji wzięło udział 7 zespołów, najlepszym zespołem okazał się zespół 2 Warszawskiej Drużyny Harcerek. Bieg zespołowy harcerzy odbywał się na trasie o długości około 18 km. Obejmował on przeszkody samarytańską, terenoznawczą (marsz wg podanego kierunku i orientacja mapy), przeniesienie meldunku oraz spełnienie dobrego uczynku. W biegu wystartowało 20 zespołów, a ukończyło go 18 (w tym 4 młodsze). Zwyciężyła 2 Drużyna Harcerzy z Bielska. W czasie zawodów odbyła się także wycieczka oraz pokazy zuchów w zjeździe i skokach narciarskich[361].

W 1936 r. Hufiec Harcerzy w Zakopanem z inicjatywy ówczesnego hufcowego Michała Małaszyńskiego odłączył sekcję narciarską z krakowskiego HKN i powołał samodzielny HKN w Zakopanem. W latach 1936–1939 miał on wybitne osiągnięcia w narciarstwie, szybownictwie i turystyce wysokogórskiej[362].

22 XI 1936 r. powstała Rada Harcerskich Klubów Narciarskich[363].

[360] *Hej! Na Zimowe Harce*, „Na Tropie" 1936, nr 2, s. 14.
[361] *II. Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu*, „Na Tropie" 1936, s. 25–26.
[362] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 187.
[363] Jej działalność opisano w podrozdziale 3.4. Harcerskie kluby sportowe – HKS, HKN.

W 1936 r. nakręcono film „Harcerze na Śniegu" – reportaż z harcerskiego obozu narciarskiego w górach. Miał służyć promocji dorobku harcerskiego i promocji narciarstwa[364].

W XII 1936 r. Naczelnictwo ZHP podpisało porozumienie z Polskim Związkiem Narciarskim (PZN), w którym czytamy: „Harcerskie Kluby Narciarskie, współpracujące z Polskim Związkiem Narciarskim, rejestrują się w Zarządzie Głównym PZN i będą podlegać technicznie i wyszkoleniowo odnośnym Zarządom Okręgów PZN. [...]Harcerscy instruktorzy narciarscy mogą być egzaminowani i zatwierdzani tylko przez Komisję Sportową PZN"[365]. 15 XII t.r. odbyło się uroczyste otwarcie schroniska na Kostrzycy, które powstało staraniem Towarzystwa Budowy Harcerskich Schronisk Turystycznych i Warszawskiego HKN[366].

Na przełomie roku 1936 i 1937 w Wiśle-Jaworniku dzięki staraniom HKN w Katowicach powstała Harcerska Szkoła Narciarska. Do szkoły przyjmowana była młodzież harcerska z całej Polski. Program szkolenia obejmował zarówno kursy dla początkujących, jak i dla zaawansowanych. Komendantem szkoły był hm. Ludwik Kohutek[367]. W tym samym czasie warszawski HKN zorganizował 3 kursy wysokogórskie – jeden w Pięciu Stawach, drugi na Głodówce i trzeci na Kościelcu[368].

W dn. 3–6 i 1937 r. reprezentacja polskich harcerzy uczestniczyła w II Międzynarodowych Skautowych Zawodach Narciarskich w Mariazell.

[364] „Wiadomości Urzędowe" 1936, nr 3, s. 52.
[365] *List Okólny GK Harcerzy L. 71 z 5 XII 1936*, „Wiadomości Urzędowe" 1937, nr 1, s. 8.
[366] *Nowe harcerskie schronisko górskie*, „Na Tropie" 1936, nr 1, s. 4.
[367] *Nieurzędowe*, „Wiadomości Urzędowe" 1937, nr 1, s. 9; *Na harcerskim szlaku. Wiadomości Związkowe. Harcerska Szkoła Narciarska*, „Na Tropie" 1937, nr 3, s. 35.
[368] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1936, nr 20, s. 239.

Ryc. 34. Zaproszenie na II Międzynarodowe Zawody w Mariazell. Źródło: AAN, AZHP, syg. 1727, k. 256

Reprezentacja ZHP składała się z dwóch grup – śląskiej i zakopiańskiej. Harcerze startowali w takich konkurencjach, jak: bieg zjazdowy, bieg płaski, bieg patrolowy i skoki. Harcerze zdobyli 11 pierwszych miejsc[369].

Od 5 do 7 II 1937 r. w Zakopanem odbyły się Ogólnozwiązkowe Harcerskie Mistrzostwa Narciarskie. Zawodnicy reprezentowali następujące środowiska: Biała, Bielsko, Buczacz, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Nowy Sącz, Nowy Targ, Lwów, Olkusz, Pińczów, Rybnik, Sanok, Sosnowiec, Warszawa, Wilno, Wisła, Zakopane, Żory i Żywiec. Łącznie w biurze zawodów zarejestrowano 229 uczestników, a ponadto ok. 50 osób wzięło udział w zawodach nie rejestrując się. Oprócz tego w skład kierownictwa i służb weszło 57 osób spoza miejscowych oraz 25 harcerek i harcerzy z Zakopanego. Łącznie mistrzostwa zgromadziły około 360 startujących. Skoki narciarskie rozegrano na Krokwi. Zgromadziły one licznych widzów. Najmłodsi skoczkowie mieli po lat 15, najstarszy – lat 20. Zważywszy wiek wyniki zawodników uznano za bardzo dobre, tym bardziej że niektórzy skoczkowie wykazywali bardzo ładny styl skoków. Harcerki rywalizowały w biegu zjazdowym, biegu patrolowym, slalomie, biegu na 4 km i biegu na 8 km, a harcerze w biegu patrolowym „Na Tropie" w kategoriach seniorów i juniorów, biegu zjazdowym, kombinacji alpejskiej, slalomie, biegach płaskich na dystansach 12 km, 9 km i 4 km oraz skokach. Szczegółowe wyniki opublikowano w „Na Tropie" nr 4 z 1937 r., a szczegółowe znajdują się w AAN. Gościnie wystąpili

[369] AAN, AZHP, syg. 1727, k. 265.

zawodnicy z „Sokoła” Zakopane i Sekcji Narciarskiej PTT Zakopane[370].

W dniu 7 II 1937 r. odbyły się zawody HKN w Żywcu o mistrzostwo Hufców Harcerek i Harcerzy. Odbyły się na Jaworzynie. Na program zawodów złożyły się następujące konkurencje: slalom, biegi na 4 km, 9 km i 12 km dla harcerzy oraz 4 km dla harcerek. Startowało 30 harcerzy i harcerek. Za organizację odpowiadali prof. Ozaist, prof. Ryszkiewicz, dh Ciapuła i phm. Obułowicz. Liczne nagrody ufundowały firmy: E. Wedel, Bata, Ovomaltine, Fabryka papieru Solali, KPH, SPNT, Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej oraz dr inż. Mączyński i inni[371].

W dniach 20–21 II 1937 r. z inicjatywy namiestnika zuchowego Hufca Harcerzy w Zakopanem zostały urządzone zawody narciarskie w kombinacji alpejskiej dla dzieci od 8 do 11 lat, chłopców i dziewczynek[372]. W tym samym czasie HKN w Nowym Targu przeprowadził zawody narciarskie w biegu zjazdowym i slalomie. W zawodach startowało 43 harcerzy oraz członkowie Koła Sportowego z gimnazjum. Sędziami byli phm. inż. Stanisław Ciechanowski, mgr A. Skoda i prof. Bryniczka[373].

Pod koniec maja 1937 r. HKN Zakopane urządził zawody narciarskie na Kasprowym Wierchu. Zwycięzcą w slalomie został dh Leszek Dzięddzielewicz przed G. Bachledą[374].

HKN w Katowicach zorganizował 16 I 1938 r. w Zwardoniu zawody narciarskie o tytuł mistrza HKN na rok 1938 i puchar przechodni E. Sukiennika. w ramach zawodów rozegrano bieg rozstawny 3 × 4 km oraz bieg zjazdowy. w zawodach były reprezentowane sekcje HKN z Bielska, Katowic i Rybnika. Tytuł mistrza HKN na 1938 rok oraz puchar przechodni E. Sukiennika zdobyli J. Curzydło i S. Chrapkiewicz z sekcji HKN w Bielsku[375].

W dn. 11–13 II 1938 r. w Zwardoniu odbyły się zawody narciarskie o mistrzostwo ZHP na 1938 rok. Zawody objął swym patronatem Przewodniczący ZHP dr M. Grażyński. w programie zawodów znalazły się: biegi płaskie na dystansie 4, 8, 9 i 12 km, harcerski bieg zespołowy z przeszkodami, kombinacja alpejska (bieg zjazdowy i slalom) oraz otwarty konkurs skoków. Do zawodów stanęło 30 harcerek i 180 harcerzy. Startowało 14 zespołów, w tym Harcerskie Kluby Narciarskie z Katowic, Nowego Sącza, Warszawy, Wilna,

[370] *Harcerskie mistrzostwa narciarskie w Zakopanem*, „Na Tropie” 1937, nr 4, s. 38, 43, 48; nr 5, s. 59.
[371] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 7, s. 87.
[372] *Narciarskie Zawody Zuchowe w Zakopanem*, „Na Tropie” 1937, nr 6, s. 68.
[373] Ibidem.
[374] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 11, s. 134.
[375] *Mistrzostwa narciarskie Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zwardoniu*, „Polska Zachodnia” nr 14 z 15 i 1938, s. 11; *Mistrzostwa narciarskie H.K.N.*, „Polska Zachodnia” nr 30 z 31 I 1938, s. 6.

Zakopanego i Żywca. Wśród harcerek mistrzem zespołowym została Chorągiew Śląska, a wśród harcerzy Chorągiew Krakowska. Mistrzowską drużyną harcerek została sekcja Bielsko HKN z Katowic, a mistrzowską drużyną harcerzy sekcja Żywiec HKN z Krakowa[376].

27 II 1938 r. w Zakopanem na Antałówce obyły się II Zuchowe Zawody Narciarskie pod protektoratem Kornela Makuszyńskiego i redaktora naczelnego „IKC" Mariana Dąbrowskiego. W zawodach wzięło udział 114 zuchów z 15 gromad, z całego powiatu nowotarskiego. Kierownikiem zawodów był Karol Cebula[377]. Pod koniec dnia w sali „Sokoła", w obecności hufcowego Michała Małaszyńskiego obyło się uroczyste rozdanie nagród i upominków wszystkim zawodnikom.

Na przełomie 1938 i 1939 r. (w przerwie świątecznej), jak podaje redakcja „Na Tropie", odbyło się 26 zimowisk (obozów zimowych i kursów narciarskich), łącznie wzięło w nich udział 396 harcerek[378].

W 1939 r. zawodnicy HKN Zakopane startowali w zawodach sportowych organizowanych przez PZN w skokach narciarskich na Krokwi, slalomie i biegach zjazdowych. Największym sukcesem było zdobycie mistrzostwa Polski przez Mariana Zająca w kombinacji alpejskiej i slalomie[379].

W lutym 1939 roku rozegrano w Zakopanem Mistrzostwa Świata Federacji Narciarskiej FIS. Jednym z wydarzeń towarzyszących imprezie sportowej był „patrol narciarski", złożony z 7 narciarzy reprezentujących zakopiańskie organizacje przysposobienia wojskowego i dwóch 17-letnich harcerzy Aleksandra Klocka i Stanisława Kopkowicza.

„Patrol wyszedł 14 lutego o godz. 5 rano z domu im. Marszałka Józefa Piłsudskiego na Oleandrach w Krakowie i udał się do Katedry Wawelskiej, gdzie uczestnicy złożyli hołd pamięci marszałka Piłsudskiego. Z Wawelu patrol dotarł do redakcji «Ilustrowanego Kuryera Codziennego», a następnie, z powodu braku śniegu, ruszył pieszo do Zakopanego z karabinami i nartami na plecach. Do Chabówki dotarł o godzinie 7 wieczorem następnego dnia, również pieszo z nartami na plecach, przez Obidową, dotarli do Poronina. Trzeciego dnia już na nartach patrol przybył na stadion pod skocznią, gdzie oddał hołd Prezydentowi RP Ignacemu

[376] *List Okólny Głównej Kwatery Harcerzy L. 44* z 31 V 1938, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 6, s. 98; *Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu*, „W Kręgu Wodzów" 1938, nr 3, s. 46.
[377] *Narciarskie zawody zuchów w Zakopanem*, „Ilustrowany Kurier Codzienny", nr 62 z 3 III 1938, s. 14; M. Rokosz, L. Dall, op. cit. s. 235.
[378] *Harcerki na nartach*, „Na Tropie" 1939, nr 2, s. 30.
[379] M. Rokosz, L. Dall, op. cit. s. 246.

Mościckiemu, zapewniając go, że wszystkie organizacje przysposobienia wojskowego i harcerze gotowi są do pełnienia służby w obronie Rzeczypospolitej”[380].

W Narciarskich Mistrzostwach Świata FIS w Zakopanem rozegranych od 6 do 19 lutego 1939 roku, w reprezentacji Polski znalazło się trzech zawodników z HKN Zakopane: Jadwiga Bornetówna, Marian Zając i Stanisław Czarniak[381].

26 III 1939 r. odbyły się III Zuchowe Zawody Narciarskie w Zakopanem pod protektoratem Kornela Makuszyńskiego i redaktora Mariana Dąbrowskiego. W zawodach wzięły udział w gromady z Zakopanego, Poronina, Kościeliska i z Nowego Targu. Zuchy rywalizowały w konkurencjach: zjazd, slalom i bieg z przeszkodami. Za organizację zawodów odpowiadali namiestnicy zuchowi hufców męskiego Franciszek Topor H.O. i żeńskiego Janina Żeglicka[382].

[380] Ibidem, s. 187–188; *Patrol narciarski P. W. składa hołd P. Prezydentowi R.P.*, „Ilustowany Kurier Codzienny” nr 49 z 18 II 1939 r..
[381] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 247 [za:] *Wspaniałe zakończenie mistrzostw świata w Zakopanem*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” nr 52 z 21 II 1939.
[382] *III-cie Zuchowe Zawody Narciarskie*, „Gazeta Podhala” nr 16 z 16 IV 1939; M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 235.

Łyżwiarstwo i hokej

Łyżwiarstwo – dziedzina sportów zimowych uprawiana na lodowisku za pomocą specjalnego sprzętu sportowego w postaci łyżew, powszechnie uprawiane w formie rekreacyjnej. w odmianie wyczynowej dzieli się na łyżwiarstwo figurowe i łyżwiarstwo szybkie[383].

Hokej na lodzie – zespołowa gra sportowa rozgrywana na lodowisku, między dwiema drużynami, polegająca na zagrywaniu krążka kijem hokejowym. Celem gry jest wbicie krążka do bramki przeciwnika. Drużyna składa się z 6 zawodników grających w trakcie meczu na lodowisku i rezerwy[384].

W okresie II Rzeczypospolitej zimowe sporty, takie jak jazda na łyżwach i hokej na lodzie, zyskały pewne grono entuzjastów w ruchu harcerskim – zwłaszcza w większych miastach i tam, gdzie pozwalała infrastruktura oraz klimat. Sporty te zimą stanowiły atrakcyjną formę urozmaicenia zajęć fizycznych dla harcerzy. W regionach o łagodniejszych zimach, gdzie brakowało śniegu do narciarstwa i sal gimnastycznych do ćwiczeń pod dachem, właśnie łyżwiarstwo i hokej wypełniały lukę w programie wychowania fizycznego młodzieży również harcerskiej[385].

W HKS „Czuwaj" Przemyśl zimą adaptowano boisko sportowe na lodowisko, co umożliwiało uprawianie hokeja oraz łyżwiarstwa i stanowiło cenne uzupełnienie lokalnej oferty sportowej[386], podobnie miało to miejsce w HKS Łódź.

Sekcje hokeja prowadził HKS w Przemyślu (istniała od 1930 r., w 1932 r. przystąpiła do ligi okręgowej PZ Hokejowego, a w sezonie 1937/38 walczyła o wejście do klasy a rozgrywek regionalnych) i w Płocku. HKS w Płocku wystawiał drużynę hokejową do rozgrywek amatorskich[387] oraz prowadził wypożyczalnię sprzętu[388]. Sekcje łyżwiarskie były także w Harcerskich Klubach Narciarskich, których jednym z celów była promocja sportów zimowych.

W 1928 r. odbyły się związkowe zawody łyżwiarskie korespondencyjnie przeprowadzone przez Wydział Wychowania Fizycznego GKM[389]. Były to pierwsze zawody

[383] Łyżwiarstwo, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/lyzwiarstwo;3935528.html [dostęp: 8 i 2026].
[384] *Mała encyklopedia sportu*, t. 1, s. 210.
[385] *Hokej na lodzie*, „Młody Gryf" 1933, nr 8, s. 2.
[386] *Historia „Czuwaj" Przemyśl*, online: https://czuwajprzemysl.pl/historia/ [dostęp: 14 XI 2025].
[387] J. Obszyński, *Początki sportu płockiego*, Płock 1969, s. 48.
[388] *Harcerski klub sportowy w Płocku*, „Na Tropie" 1933, nr 4, s. 45.
[389] *Z Głównej Kwatery M. Wychowanie Fizyczne*, „Wiadomości Urzędowe" 1928, nr 11, s. 36.

o zasięgu ogólnopolskim. Zimą 1929 r. w Bydgoszczy odbyły się Harcerskie Zawody Łyżwiarskie o mistrzostwo hufca, które mimo śnieżnej zamieci zgromadziły około 30 harcerzy z 9 drużyn. Rozegrano je na stadionie BKS-u pod kierownictwem prof. Albrychta. Rozegrano 3 konkurencje dla chłopców powyżej 16. r. ż.: bieg na 500 m, 1000 m, 1500 m oraz bieg na 500 m dla chłopców do 16. roku życia[390]. Zwycięzcy otrzymali żetony i dyplomy ufundowane przez sponsorów.

W lutym 1929 r. obyły się też zawody o mistrzostwo Chorągwi Wileńskiej na rok 1929, w których mogli uczestniczyć chłopcy, którzy ukończyli 16. rok życia. Każda drużyna mogła wystawić 3 zawodników, który konkurowali w jeździe na czas na dystansach: 500 m, 1500 m i 5000 m. Zawody były sędziowane przez profesjonalnych sędziów[391].

W 1931 r. ogłoszono III Związkowe Korespondencyjne Zawody Łyżwiarskie, które obejmowały konkurencje indywidualne oraz zespołowe, zróżnicowane według kategorii wiekowych i dystansów. Program zawodów przewidywał: wyścigi indywidualne juniorów do 16. roku życia na dystansie 500 m; sztafetę na dystansie 4 × 500 m; wyścigi indywidualne harcerzy w wieku 16–18 lat na dystansie 1500 m; sztafetę na dystansie 4 × 1500 m; wyścigi indywidualne harcerzy powyżej 18. roku życia na dystansach 1500 m oraz 5000 m; a także sztafetę na dystansie 4 × 500 m. Organizację zawodów powierzono komendom chorągwi, a zespoły startujące w konkurencjach sztafetowych musiały składać się wyłącznie z członków jednej drużyny harcerskiej. Komendy chorągwi zobowiązano do przesłania do Głównej Kwatery szczegółowych protokołów z wynikami zawodów w terminie do 20 marca 1931 r.[392]

IX Krakowska Drużyna Harcerzy z okazji z swojego jubileuszu w 1931 r. zorganizowała turniej łyżwiarski i hokejowy w Parku Krakowskim. Do rywalizacji stanęło 6 drużyn, które konkurowały, wystawiając po 2 lub 3 zespoły czwórkowe. Rywalizację podzielono na grupy wiekowe: I. grupa starszych (bieg 100 m, 500 m i jazda figurowa). Wyniki były następujące: I miejsce — I Druż. Krakowska 344 punktów, II. — I Podgórska 334 punkty, III — IX Krakowska 280 punktów. II grupa młodszych (bieg 120 m, przeszkody i jazda figurowa): I miejsce — I Podgórska 211 punktów, II — IX Krakowska 154 punkty. Zawody hokejowe zostały przerwane ze względu na warunki atmosferyczne, konkurencję prowadziła I Podgórska Drużyna Harcerzy[393].

[390] *Harcerskie zawody łyżwiarskie*, „Sport Pomorski" 1929, nr 8, s. 1.
[391] AAN, AZHP, syg. 1719, list okólny L1/19, k. 22.
[392] *Komunikat Wydziału Wychowania Fizycznego G.K.M.*, „Harcmistrz" 1931, nr 1–2, s. 32.
[393] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1931, nr 5, s. 14.

W styczniu 1932 r. harcerze IX Krakowskiej Drużyny Harcerzy byli organizatorami zawodów o mistrzostwo Hufca Krakowskiego w łyżwiarstwie i hokeju. W rywalizacji uczestniczyło sześć zespołów, które ubiegały się o srebrny puchar przechodni ufundowany przez dyrektora Paczowskiego. W ramach zawodów drużyna „Dziewiątki" zajęła pierwsze miejsce w konkurencjach łyżwiarskich oraz drugie miejsce w turnieju hokeja na lodzie[394].

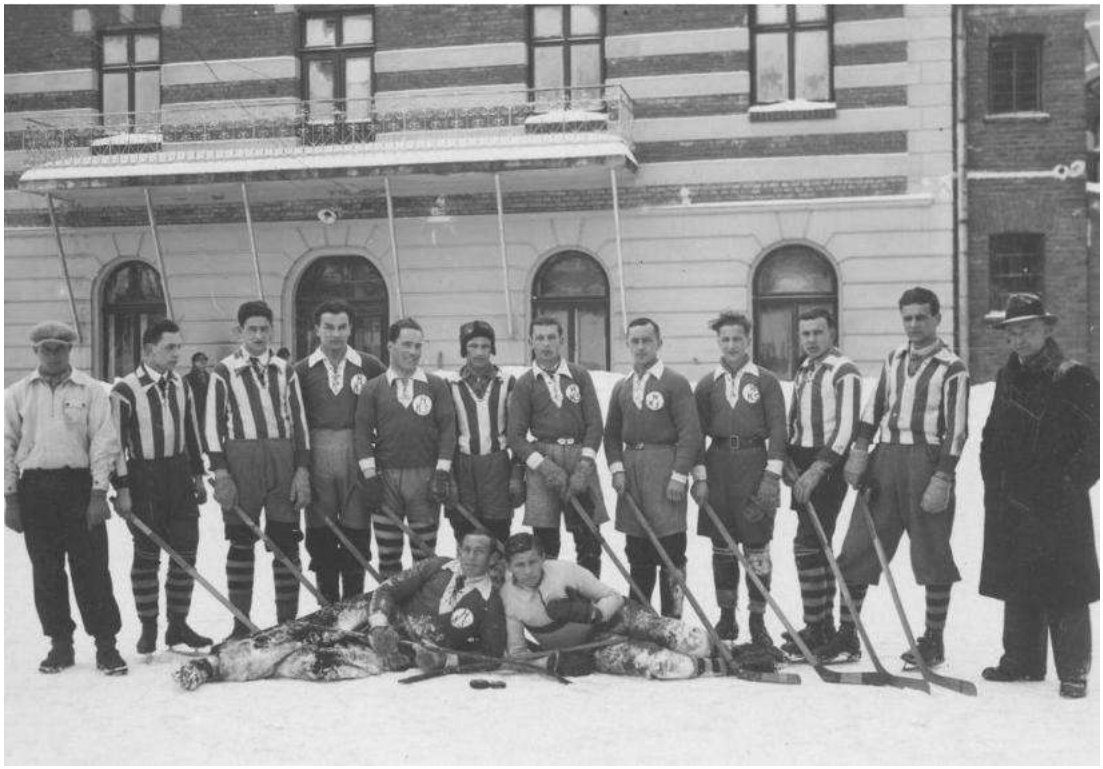
W 1934 r. w „Na Tropie" pojawiła się artykuł promujący łyżwiarstwo pt. *Przed sezonem łyżwiarskim*, gdzie Polski Związek Łyżwiarski zachęcał do uprawiania tej dyscypliny, informując, jak przygotować organizm, ubiór i sprzęt, a także jak zacząć przygodę z tą aktywnością[395].

W sprawozdaniu organizacji harcerek możemy przeczytać, że łyżwiarstwo w 1934 r. uprawiało 14 473 harcerek[396], a w 1935 r. już 16 490[397]. W 1934 r. sprawność łyżwiarki zdobyło 80 dziewcząt, natomiast w 1938 r. sprawność tę uzyskało 1052 dziewcząt.

Wydział W. F. Głównej Kwatery Harcerek zorganizował w dniach 2–15 I 1935 r. obóz łyżwiarski dla druhen umiejących jeździć na łyżwach. Obóz miał na celu wyszkolenie instruktorek harcerskich dla drużyn. Program obozu obejmował trening na sztucznym torze łyżwiarskim oraz przygotowanie teoretyczne. Koszt uczestnictwa wynosił 35 zł[398].

[394]Historia 9 Krakowskiej DH https://hr.bci.pl/articles.php?article_id=12#:~:text=zawody%20w%20sportach%20zimowych,w%20turnieju%20hokeja%20na%20lodzie [dostęp: 7 I 2026].
[395] *Przed sezonem łyżwiarskim*, „Na Tropie" 1934, nr 18, s. 210.
[396] *Sprawozdanie NRH za rok 1934*, Warszawa 1935, s. 155–156.
[397] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 233.
[398] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1934, nr 18, s. 215.

W 1935 r. harcerze z Krosna mający swój klub sportowy urządzili mecz z reprezentacją gimnazjum, wygrywając mecz w stosunku 8:0. Autor artykułu, który o tym informował, podkreśliła styl gry, pisząc: „Dobra robota. a każda dobra robota jest dobra, byle dokonywała się w duchu prawdziwie skautowym, w duchu szlachetnej gry, urabiającej dzielne charaktery”[399].

Ryc. 35. Fotografia grupowa drużyn hokejowych w Krośnie 1935. Źródło: NAC, sygn. 1-N-2000

W 1936 r. Naczelnictwo ZHP nawiązało kontakt z Polskim Związkiem Łyżwiarskim[400]. W rozkazie naczelnika L. 2 z 15 i 1936 r. pojawiła się informacja, że harcerze zdobywają odznakę łyżwiarską sprawnościową i figurową, jednak nie udało się ustalić szczegółowych informacji na temat tych odznak, jak już było wspomniane w rozdziale poświęconym narzędziom metodycznym[401]. W t. r. również ukazała się metryka zimowisk, czyli szczegółowe wytyczne do ich realizacji, gdzie zawarto również narciarstwo i łyżwiarstwo[402].

W 1937 r. odbyły się łyżwiarskie zawody Hufca Żoliborz. W rywalizacji wzięło udział ok. 150 uczestników reprezentujących wszystkie drużyny hufca. Zawodom oraz pokazom jazdy

[399] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1935, nr 5, s. 59.

[400] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 160.
[401] Patrz strona 97–98, „Wiadomości Urzędowe” 1936, nr 2, s. 28–29.
[402] „Wiadomości Urzędowe” 1936, nr 8, s. 151–152.

figurowej przyglądała się liczna publiczność. Zawody zwyciężyła 14 Warszawska Drużyna Harcerzy, drugie miejsce zajęła 82 LWDH, natomiast trzecie – 79 WDH. w klasyfikacji indywidualnej pierwsze miejsce zajął dh Wałuszkiewicz (71 WDH), drugie – dh Lukomski (74 WDH), trzecie natomiast – dh Zielenkiewicz M. (44 WDH)[403].

W styczniu 1939 r. GK Harcerzy ogłosiła Mistrzostwa Chorągwi w łyżwiarstwie[404]. Jednak autorowi nie udało się odnaleźć wyników i szczegółów tych zawodów.

Saneczkarstwo i ślizgowce

[403] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1937, nr 3, s. 35.
[404] *Załącznik Nr 4 do Rozkazu Naczelnika Harcerzy L.14 z 10 października 1938r. do pkt. 2/21a*, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 8, s. 167.

Saneczkarstwo – dyscyplina sportu, w której zawodnicy ślizgając się na sankach sportowych pokonują określony dystans po specjalnym (sztucznym lub naturalnym) torze z nawierzchnią lodową[405].

Ślizgowce, ślizganie się po lodzie – wszelkiego rodzaju przyrządy, dzięki którym można przemieszczać się po powierzchni lodowej, dzięki płozom lub ostrzu ślizgowemu, używane w sporcie i zabawie zimowej.

Zdaniem autora saneczkarstwo było wykorzystywana jako forma rekreacji i zabawy podczas zimowych zbiórek czy wyjazdów zimowych, jednak nie znalazł konkretnych źródeł, które szerzej opisywały to zjawisko.

W 1929 r. warszawscy harcerze zorganizowali I Związkowe Zawody Saneczkowe w parku Sobieskiego. Harcerze korzystali z toru saneczkowego zbudowanego w parku, trasa wynosiła 300 m i miała różnicę poziomów 35 m. W zawodach uczestniczyło 20 druhów w „jedynkach", 22 w „dwójkach" (11 osad). Wyniki zawodów były następujące: jedynki: I m. – Jendrail I WDH w czasie 38.4 sek, II. m. – Gottel 20 WDH 39,2 sek, III. m. – Tetmajer I WDH 40,00 sek. w „dwójkach": I m. – I WDH w czasie 38,3 sek (Jendrall l Bogucki), II m. – 39 WDH w czasie 40.1 sek (Korytowski i Kobuszewski), III. m. – Ursynów 40,8 sek (Pabiś i Dziąg)[406].

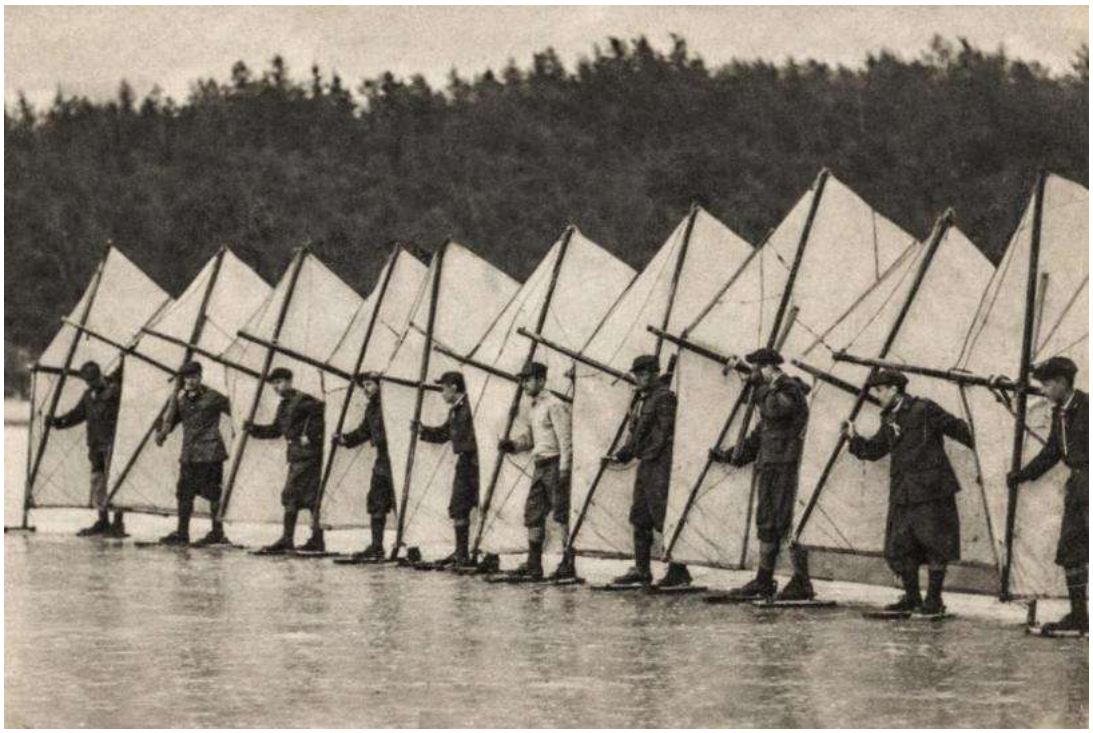
Istotną rolę w promocji tej aktywności odegrał hm. Jerzy Lis[407] w latach 30., z którego inicjatywy w programie kursów zimowych znalazły się saneczkarstwo i narciarstwo[408].

Saneczkarstwo było podkreślane w programie zimowisk dla zuchów, gdzie w wytycznych do pracy z dziećmi, w programie polowym powinny się zawierać zawody saneczkowe. A na zbiórkach tzw. „białych" powinny się odbywać zawody saneczkowe lub łyżwiarskie[409]. Drużyny harcerskie mniej majętne, których nie było stać na wyjazd w tereny gdzie można było uprawiać narciarstwo, zachęcano do łyżwiarstwa, łyżwiarstwa przy pomocy żagla, saneczkarstwa czy jachtingu lodowego dla drużyn posiadających sprzęt do takiej aktywności[410]. Również prasa harcerska promowała saneczkarstwo jako prosty sport, który jest

[405] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 381.
[406] *Zawody saneczkowe*, „Harcerz" 1929, nr 10, s. 153–155.
[407] Jerzy Lis (1907–1944) – harcmistrz, działacz harcerski, plutonowy WP, żołnierz Polskiej Organizacji Powstańczej i ZWZ, społecznik.
[408] Jerzy Lis, https://www.katowice.eu/Konsultacje/SiteAssets/Strony/zmiana-nazwy-ulicy-Lisa/za%C5%82.%20nr%202.1.pdf [dostęp: 21 I 2026].
[409] *Zimowisko*. *Białe zbiórki*, „W Kręgu Wodzów" 1936, nr 10, s. 148–153.
[410] L. Makowski, *Zimowiska*, „W Kręgu Wodzów" 1938, nr 1, s. 5–6.

atrakcyjny i tani, co czyli go ogólnodostępnym. Przykładem może być artykuł Zenona Wiśniewskiego *Hejże na sanki, łyżwy i narty*[411].

W Organizacji Harcerek w 1934 r. saneczkowanie uprawiało 25 151, a w 1935 już 31 157 harcerek[412]. W 1933 r. w „Na Tropie" ukazał się artykuł z życia skautów szwedzkich autorstwa korespondenta Pontusa Lönnberga. Opisuje on fotografie nadesłane przez młodzież, przedstawiające start do biegu na łyżwach z żaglem. Ten sport został odkryty przez skautów szwedzkich. Na łyżwach z żaglem u ramion można osiągnąć prędkość do 80 kilometrów na godzinę. To zainspirowało naszych harcerzy do prób tej dyscypliny i podwalin do ślizgowców[413].

Ryc. 36. Skauci szwedzcy na łyżwach z żaglem. Źródło: „Na Tropie" 1933, nr 1, s. 9

W dniach 2–3 II 1935 r. na jez. Chojnickim na Pomorzu odbyły się ogólnopolskie zawody ślizgowców. Na starcie stanęły ślizgowce ośmiu następujących klubów: Harcerstwo Morskie z Gdańska, AZS z Warszawy, KKT z Torunia, PPW z Bydgoszczy, LMK Chojnice, Mestwin-Chojnice (101 Pomorska Drużyna Harcerzy) i Klub Żeglarski Chojnice. Warunki atmosferyczne sprzyjały i ślizgowce rozpędzały się do szybkości 140 km/h.

[411] Z. Wiśniewski, *Hejże na sanki, łyżwy i narty*, „W Kręgu Wodzów" 1938, nr 1, s. 10.
[412] *Sprawozdanie NRH za rok 1934*, Warszawa 1935, s. 155–156; *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 233.
[413] P. Lönnberg, *Z żaglem u ramienia*, „Na Tropie" 1933, nr. 1, s. 9.

Drużynowo pierwsze miejsce zajęła załoga Chojnickiego Klubu Żeglarskiego, drugie miejsce Harcerstwo Morskie z Gdańska (w osobach druhów Olszewskiego i Samuelsena), indywidualnie pierwsze miejsce uzyskał p. Wolf – AZS Warszawa [414].

Sporty wodne

Inspiracją do podjęcia się pracy skautów z wodą są doświadczenia brytyjskie. W 1908 r. w podręczniku *Scouting for Boys* twórca ruchu skautowego Robert Baden-Powell zamieścił gawędę zatytułowaną *Skauci wodni*. Autor wyrażał w niej satysfakcję z rosnącego zaangażowania młodzieży w tzw. „skauting morski", wskazując szczególne wymagania stawiane skautom wodnym. Podkreślał konieczność opanowania podstawowych umiejętności pływackich, sprawnego i bezpiecznego prowadzenia łodzi, konstruowania tratw z dostępnych materiałów oraz znajomości elementarnych technik rybackich, traktując je jako integralne składniki wychowania skautowego w środowisku wodnym. Rozwinięciem tych założeń była opublikowana w 1912 r. pierwsza praca poświęcona w całości skautingowi wodnemu – *Skauting morski i wiedza żeglarska dla chłopców* autorstwa Waringtona Baden-Powella, starszego brata założyciela skautingu[415]. Publikacja ta systematyzowała zarówno zagadnienia praktyczne związane z żeglarstwem i służbą morską, jak i cele wychowawcze skautingu wodnego. Autor wskazywał, że działalność ta sprzyja kształtowaniu takich cech, jak sprawność fizyczna, zaradność, odwaga oraz marynarska dyscyplina, akcentując równocześnie jej walor przygotowawczy do przyszłej kariery zawodowej w służbie morskiej.

Pierwsze próby zaangażowania sportów wodnych w metodykę harcerską miały miejsce przed wybuchem i wojny światowej, jedną z udokumentowanych fotograficznie jednostek była VI Lwowska Drużyna Skautowa, która podejmowała próby budowy łodzi i żeglowania[416].

[414] S. Czajka, *U kolebki polskiego sportu ślizgawkowego*, „Na Tropie" 1935, nr 4, s. 47.
[415] W. Baden-Powell, *Sea Scouting and Seamanship for Boys*, Glasgow 1912; polskie wydanie: *Skauting morski i wiedza żeglarska dla chłopców*, tłum. i red. P. Niwiński, T. Maracewicz, Kraków 2022.
[416] E. Sikorski, *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1989, s. 74.

Ryc. 37. VI Lwowska Drużyna Skautowa na łodzi z żaglem na Janowskim Stawie w Wereszczycy koło Lwowa 22 VI 1913 r., fot. M. Affanasowicz. Źródło: Komisja Historyczna Chorągwi Krakowskiej ZHP.

4 XI 1920 r. Główna Kwatera Męska podpisała porozumienie z Ligą Żeglugi Polskiej, w sprawie statusu drużyn żeglarskich działających przy oddziałach LŻP[417].

W 1921 r. po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej Główna Kwatera Męska została poddana reorganizacji, w ramach której po raz pierwszy wyodrębniono strukturę przeznaczoną specjalnie dla wodniactwa. w jednym z dziewięciu działów Głównej Kwatery — w Dziale II Organizacyjno-Inspekcyjnym, odpowiedzialnym za wdrażanie nowego regulaminu wewnętrznego oraz kształtowanie struktur organizacyjnych Związku — obok referatów poszczególnych chorągwi oraz referatu obozów i kursów utworzono także dwa referaty specjalnościowe: referat drużyn pożarnych oraz referat drużyn żeglarskich[418]. W „Wiadomościach Urzędowych" z 1923 r. można znaleźć informację, że konferencja instruktorska w Brześciu postanowiła rozwijać pracę z harcerzami starszymi (po ukończeniu 16 r. życia) jako kontynuację specjalizacji drużyn pożarniczej lub żeglarskiej. w celu zebrania szczegółowych informacji i praktyk dotyczących tych drużyn, naczelnik harcerzy Henryk Glass wysłał ankietę w sprawie drużyn starszych chłopców[419].

W uchwale VII Zjazdu ZHP, obradującego w Warszawie w dniach 23–24 IV 1927 r. zapisano: „ZHP, biorąc pod uwagę znaczenie, jakie dla Polski posiada dostęp do morza oraz

[417] M. Haykowski, *Materiały do chronologii i tradycji ZHP*, „Harcerstwo" 1982, nr 3, s. 27.
[418] *II Sprawozdanie NRH* (1 I 1921 – 1 IX 1921), Warszawa 1921, s. 12.
[419] *List Okólny G. K. M. I. 3. z 5.11.1923*, „Wiadomości Urzędowe" 1923, nr 1–2, s. 13–14.

wyzyskanie dróg wodnych, przystępuje do organizowania drużyn morskich na szerszą skalę. ZHP wzywa młodzież, aby przez upowszechnianie sportów wodnych wytworzyła powszechny pęd ku morzu i zrozumienie znaczenia żeglarstwa ze względu na jego wartości wychowawcze, ekonomiczne i polityczne”[420].

Rozwojowi postaw sprzyjających aktywnemu zaangażowaniu towarzyszyło intensywne kształtowanie wodnych specjalności sportowych, którym przypisywano istotne znaczenie wychowawcze. Dyscypliny takie jak pływanie, wioślarstwo, żeglarstwo czy turystyka wodna postrzegane były jako formy aktywności umożliwiające utrzymanie wysokiej sprawności fizycznej, a zarazem harmonijny rozwój cech charakterologicznych, intelektualnych i estetycznych. z tego względu rekomendowano ich wykorzystanie również w drużynach żeńskich. W nurcie wychowania harcerskiego sporty wodne traktowano nie jako cel sam w sobie, lecz jako narzędzie kształtowania pożądanych postaw i właściwości osobowościowych. Szczególne znaczenie przypisywano kajakarstwu, uznawanemu za najbardziej odpowiednią dyscyplinę dla dziewcząt, ze względu na jej walory wychowawcze i przystosowanie do możliwości fizycznych uczestniczek[421].

W 1932 r. w „Harcmistrzu” ukazał się artykuł *Wiatr od morza*, w którym hm. W. Bublewski, podkreślając udział sportów wodnych w harcerstwie, napisał: „Sport kajakowy, wioślarstwo, a szczególnie żeglarstwo, stwarzają naprawdę ciekawe momenty, momenty pełne emocji, siły, które wymagają oprócz cech wyżej przytoczonych poważnych wiadomości teoretycznych i praktycznych, i zgrania się załogi. Ci którzy znają żeglugę, wiedzą jakim magnesem jest ona dla młodych, żądnych przygód i wrażeń. [...] Najmniejsza wędrówka kajakowa wymaga już zaprawy i zgrania się załogi, większe zaś wycieczki są już trudne do przezwyciężenia i potrzebują dużego przygotowania osobistego”.

W Lidze Morskiej i Kolonialnej do 1935 r. istniała Komisja dla Spraw Młodzieży, która w lutym 1936 r. została przekształcona w Wydział Wychowania Morskiego Młodzieży (podzielony na trzy sekcje: kół szkolnych, harcerską i akademicką), a którego przewodnictwo objął gen. Mariusz Zaruski[422].

[420] *Konferencja przedstawicieli harcerskich drużyn morskich odbyta w Warszawie 3 IV 1927 r.*, „Harcmistrz” 1927, nr 5, s. 73.
[421] E. Heil, *Czy należy organizować żeńskie harcerskie drużyny żeglarskie*, „Na Tropie” 1930, nr 2, s. 12; *Czy należy organizować żeńskie harcerskie drużyny żeglarskie. II*, „Na Tropie” 1930, nr 3, s. 14.
[422] W. Kozłowski, *Liga Żeglugi Polskiej 1921–1924, Liga Morska i Rzeczna 1925–1930, Liga Morska i Kolonialna 1931–1939, Liga Morska 1945–1952 w Chełmie i w powiecie chełmskim*, Chełm 2012, s. 23.

Pływanie

Pływanie – dyscyplina sportu obejmująca wyczynowe pływanie na czas stylami pływania: dowolnym, grzbietowym, klasycznym i motylkowym[423].

Początki pracy harcerskiej związanej z pływaniem sięgają początków skautingu brytyjskiego. A. Małkowski w książce *Jak skauci pracują z* 1914 r. prezentuje sprawność „Pływaka" , jak również w wymaganiach na stopień i skauta zawarto, że jeżeli lekarz wyrazi zgodę, powinien on potrafić przepłynąć 50 jardów[424]. Większy nacisk kładziono na umiejętność pływania niż na sam aspekt sportowej rywalizacji. Nauka pływania była elementem pracy metodycznej z zakresu wychowania fizycznego, a w szczególności przysposobienia wojskowego, stąd przykładano dużą wagę, aby jak największa liczba harcerzy potrafiła pływać. Wymagania umiejętności pływania znajdowały się na przestrzeni całego dwudziestolecia międzywojennego w regulaminach stopni oraz sprawności, a ponadto nauka pływania była prowadzona na zbiórkach, kursach gier i zabaw, a przede wszystkim podczas obozów letnich. Pływanie było też podstawowym elementem pracy drużyn wodniackich, aby zapewnić bezpieczeństwo uczestnikom podczas zajęć prowadzonych na wodzie.

W 1928 r. został zorganizowany pierwszy kurs wodny dla harcerek na jeziorze Trockim, obejmujący pływanie, wiosłowanie i żeglarstwo[425].

Pierwsze zawody pływackie o Mistrzostwo ZHP zorganizowano w dniach 28–29 VI 1930 r. w Warszawie[426].

Kursy pływania obywały się na różnych szczeblach struktury, od drużyny aż po główne kwatery. Przykładem może być kurs zorganizowany w 1931 r. w Bielsku przez hufiec, w celu zdobycia sprawności „Pływaka", realizowany w basenie miejscowego gimnazjum państwowego. W szkoleniu uczestniczyło 25 harcerzy[427].

W 1934 r. na jeziorze Kamionkowskim w Warszawie, w dniach 8–15 września, odbyły się zawody pływackie zorganizowane dla harcerzy warszawskich. Wydarzenie to miało charakter nie tylko sportowy, lecz również wychowawczy, czemu służyło przyjęte hasło przewodnie: „Każdy harcerz pływa przynajmniej na dystansie 25 metrów". W ramach

[423] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 282.
[424] A. Małkowski, *Jak skauci pracują*…, s. 70.
[425] *Sprawozdanie NRH za rok 1928*, Warszawa 1928, s. 4.
[426] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1930, nr 5, s. 14.
[427] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1931, nr 3, s. 15.

zawodów zastosowano interesujące kryterium oceny – poziom zaawansowania poszczególnych drużyn mierzono poprzez odsetek harcerzy zdolnych do przepłynięcia wyznaczonego dystansu. Takie rozwiązanie odzwierciedlało pedagogiczne podejście harcerstwa, w którym nacisk kładziono nie na indywidualne osiągnięcia sportowe, lecz przede wszystkim na upowszechnienie umiejętności pływackich wśród młodzieży[428].

Dynamiczny rozwój pływania w ZHP w latach trzydziestych XX wieku znajduje potwierdzenie w statystykach dotyczących uczestnictwa harcerek w tej dyscyplinie. w 1933 r. liczba dziewcząt aktywnie uprawiających pływanie wynosiła 2556, natomiast już w roku następnym wzrosła ponad dwukrotnie, osiągając liczbę 6480. Tendencja wzrostowa utrzymała się także w kolejnych latach – w 1935 r. odnotowano 8546 pływających harcerek. Dane te wskazują nie tylko na systematyczne rozszerzanie oferty w zakresie wychowania fizycznego, lecz również na skuteczność działań harcerskich struktur organizacyjnych, które traktowały umiejętność pływania jako element istotny zarówno w kształtowaniu tężyzny fizycznej, jak i w przygotowaniu młodzieży do służby społecznej oraz obywatelskiej[429]. W 1935 r. podczas Jubileuszowego Zlotu w Spale odbył się kurs przodowników pływania. Każdy kto ukończył kurs, otrzymywał zaświadczenie (wzór poniżej).

Z. H. P.

JUBILEUSZOWY ZLOT HARCERSTWA POLSKIEGO w SPALE

1910 11 – 25 LIPCA 1935 r. 1935

PROTEKTOROWIE ZLOTU:

PAN PREZYDENT RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ PROF. IGNACY MOŚCICKI

PAN MARSZAŁEK POLSKI JÓZEF PIŁSUDSKI

KkomenDA ZLOTU HARCERZY

L. 1.

Spała dn. 22 lipca 1935 r.

Myśliwiecka 3. Konto P. K. O. 4 969.

Tel. 9-83-23.

Zaświadczenie

Zaświadcza się, że Druh Wielki Czesław z Drużyny I.Zegl.K.Traugutta w Trokach, Chorągwi Wileńskiej odbył udział w kursie harcerskich przodowników pływania, zorganizowanym w czasie trwania Jubileuszowego Zlotu Harcerzy w Spale i ukończył go z wynikiem Bardzo dobrym.

Członkowie Komisji

Przewodniczący Komisji

Ryc. 38. Zaświadczenie o ukończeniu kursu przodowników pływania w czasie Jubileuszowego Zlotu w Spale w lipcu 1935. Ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

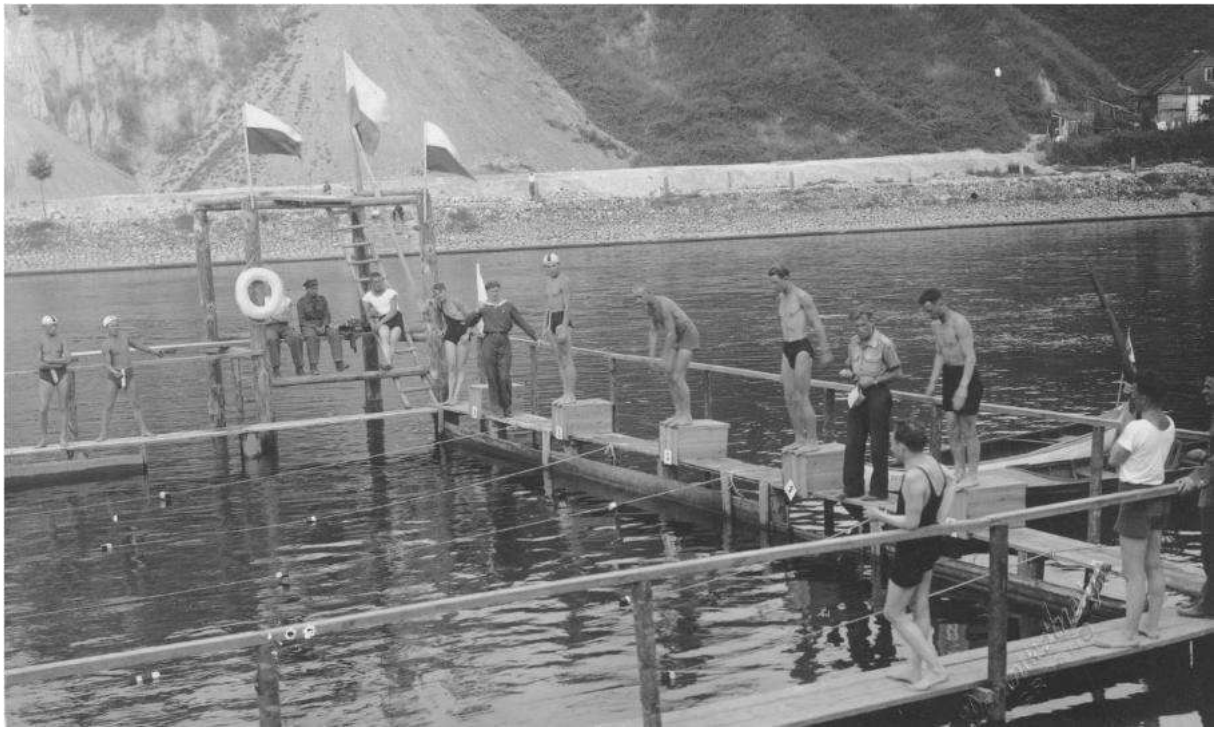
[428] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1934, nr 14, s. 167.
[429] Na podstawie sprawozdań NRH z lat 1933–1935.

W 1937 r. harcerki brały aktywny udział zarówno w zawodach wewnątrzorganizacyjnych, jak i w rywalizacji ogólnopolskiej. Szczególną formą aktywizacji sportowej były ogólnopolskie zawody pływackie harcerek o charakterze korespondencyjnym, w których drużyny poszczególnych chorągwi rywalizowały, przesyłając wyniki uzyskane na szczeblu lokalnym. w klasyfikacji końcowej zwyciężyła Chorągiew Łódzka, przed Pomorską i Wielkopolską, co może świadczyć o zróżnicowanym poziomie wyszkolenia pływackiego w poszczególnych regionach kraju[430]. W tym samym roku nad jeziorem Charzykowskim w miejscowości Funka rozpoczęto budowę ośrodka wychowania fizycznego Głównej Kwatery Harcerek, który stanowił istotny element infrastruktury sportowej ruchu harcerskiego w okresie międzywojennym. Kompleks obejmował jednopiętrowy budynek, przystań żeglarską z trzydziestometrowym pomostem oraz pływalnię. W miesiącach letnich, od 26 czerwca do 17 sierpnia, prowadzono tam równocześnie trzy cykle dwutygodniowych kursów, obejmujących szkolenie żeglarskie, pływackie oraz zajęcia z gier terenowych. Wysoki poziom przygotowania uczestniczek potwierdzają wyniki osiągane w zawodach sportowych – harcerki w organizowanych na jeziorze zawodach pływackich pokonały męską drużynę w konkurencji na dystansie 400 metrów[431]. Tego samego roku harcerki odniosły znaczące sukcesy w zawodach zewnętrznych, uczestnicząc w mistrzostwach Polski kobiet w pływaniu, zorganizowanych przez Komitet Wychowania Fizycznego na jeziorze Charzykowskim. W ramach tej rywalizacji reprezentantki harcerstwa zdobyły trzy tytuły mistrzowskie na dystansach 50, 100 i 200 metrów oraz dwa tytuły wicemistrzowskie. Wyniki te dowodzą, że harcerki nie tylko rozwijały umiejętności pływackie w ramach własnych struktur wychowawczych, lecz potrafiły także skutecznie konkurować z zawodniczkami wywodzącymi się ze środowisk sportowych[432]. W 1937 r. istotnym wydarzeniem w życiu sportowym warszawskiego harcerstwa były zawody pływackie zorganizowane przez Hufiec Harcerzy Warszawa-Żoliborz. W rywalizacji uczestniczyło 222 harcerzy. Program zawodów obejmował zarówno konkurencje indywidualne, jak i sztafetowe[433].

[430] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1937, nr 17, s. 206.
[431] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1937, nr 14, s. 170.
[432] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1937, nr 17, s. 206.
[433] *Na harcerskim szlaku Tropy Warszawy*, „Na Tropie" 1937, nr 7, s. 87.

W HKS-ach też rozwijały się sekcje pływackie, gdzie pod okiem instruktorów pojawiały się sportowe perły, jak np. w HKS Wilno, gdzie jednym z najlepszych pływaków był Anatol Iwanowski, który w 1938 r. był drugi w wyścigu Wilanów – Warszawa[434].

W 1939 r. nakręcono filmy harcerskie: „Dzień harcerza w polu", w którym przedstawiono pływanie, kajaki, strzelectwo, biwakujące zastępy, ogniska i śpiew, jako element propagujący działania harcerskie[435].

Ryc. 39. Zawody pływackie stylem dowolnym na 200 m podczas obozu drużyn wodnych z Grodna 1932. Zawodnicy na miejscach startowych na pływalni Okręgowego Ośrodka Wychowania Fizycznego w Grodnie. Źródło: NAC, syg. 1-P-716-1

Kajakarstwo i wioślarstwo

Kajakarstwo – dyscyplina sportu dzieląca się na kajakarstwo płaskie (klasyczne) i górskie, uprawiana na kajakach lub kanadyjkach. Istnieje również żeglarstwo kajakowe i piłka kajakowa (polo kajakowe). Funkcjonuje także forma turystyki jako turystyka kajakowa[436].

Wioślarstwo – dyscyplina sportów wodnych, w której łodzie poruszane są siłą mięśni wioślarzy za pomocą wioseł opartych w obrotowych dulkach, zamocowanych na osadniach po

[434] H. Laskiewicz, *Kultura fizyczna na Wileńszczyźnie w latach 1900–1937. Zarys monograficzny dziejów*, Szczecin 1998, s. 25–27.
[435] AAN, sygn. 759, Naczelnictwo. Dział Prasy i Propagandy. Scenariusze i inne materiały dotyczące filmów harcerskich, k. 1.
[436] *Mała encyklopedia sportu*, t. 1, s. 248.

obu stronach łodzi; wioślarze siedzą tyłem do kierunku poruszania się łodzi, sternik siedzi na rufie lub leży w dziobowej części łodzi twarzą do kierunku jazdy. Wioślarstwo uprawiane jest w formie wyczynowej przez mężczyzn i kobiety, jest także sportem o dużych walorach rekreacyjnych i turystycznych[437].

Trudno jest ustalić jedną datę, kiedy harcerze rozpoczęli pracę z kajakarstwem i wioślarstwem. W 1924 r. phm. Edward Heil wraz z harcerzami z przemyskiego HKS zorganizował spływ na I Narodowy Zlot Sanem i Wisłą do Warszawy[438]. W 1926 r. poprowadził wyprawę na zbudowanych przez harcerzy łodziach Bugiem do Sokola u ujścia Narwi. W 1927 r. Edward Heil powołał VI Harcerską Drużynę Żeglarską im. Jana z Kolna. Drużyna liczyła 3 zastępy, które podjęły się budowy 3 łodzi, a latem t.r. wyruszyły Sanem do Wisły, Wisłą do Gdańska i z Gdańska na Hel, gdzie odbywał się dwutygodniowy obóz morski. Rok później ta sama drużyna, mając już doświadczenie długich wypraw, udała się na trzech łodziach Prutem przez Rumunię do Dunaju i dalej do Morza Czarnego. Po różnych trudach wyprawy udało im się dopłynąć do Konstancy. 15 VIII 1928 r. VI Harcerska Drużyna Żeglarska wzięła udział w święcie rumuńskiej floty morskiej w Konstancy[439].

Ryc. 40. Wyprawa VI Drużyny Żeglarskiej z Przemyśla, Prutem i Dniestrem do Morza Czarnego w 1928 roku. Źródło: [online] https://www.wodnik-rzeszow.info/historia/lata18-39.html [dostęp: 8 IX 2025]

W dniach 26 VII–5 VIII 1928 r. odbył się III Międzynarodowy Zlot Morskich Skautów, zorganizowany w węgierskiej miejscowości Tihany, nad jeziorem Balaton, w którym

[437] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 609.
[438] T. Gaweł, *Edward Heil ps. „Jerzy”*, Kraków 1994, s. 11, 61.
[439] Ibidem.

uczestniczyła drużyna z Ursynowa pod wodzą hm. Władysława Olędzkiego. Cały zlot wraz z rywalizacją opisany został w rozdziale pracy poświęconym zlotom międzynarodowym[440].

W 1928 r. 39 Warszawska Żeglarska Drużyna Harcerzy wyruszyła na spływ kajakami z Wiednia do Morza Czarnego Dunajem. Kanadyjki (canoe) wykonano własnoręcznie. Materiały do budowy otrzymano od Lasów Państwowych. Każdy kajak z boku dziobu miał namalowane kółko o barwach narodowych z wpisanym numerem drużyny „39". Na jednej z przystani na Wiśle, przypuszczalnie na istniejącej od 1878 r. przystani Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego odbyło się uroczyste wodowanie czterech kajaków. Jak zostało zapisane w albumie: „Dokonano ich chrztu obyczajem pogańskim. Rodzicami chrzestnymi byli przedstawiciele społeczeństwa i prasy. Każdy uczestnik otrzymał maskotkę – posążek Światowida wypalony z gliny w piecu ceramiki artystycznej prof. Czarkowskiego [wuja jednego z uczestników wyprawy]". Kanadyjki otrzymały imiona: „Wybitczak", „Wigryszek" i „Włóczęga", a kajak imię „Piskorz". Komendantem spływu został Stanisław (Marek) Szymborski, który miał popłynąć na kanadyjce „Włóczęga". Drużyna przepłynęła 2000 km, odwiedziła 6 krajów, zatrzymując się w Wiedniu, Bratysławie, Budapeszcie, Belgradzie i Bukareszcie. Wyprawa trwała dwa miesiące[441].

Ryc. 41. 39 WŻDH w Bratysławie podczas spływu. Kolekcja dr. Tomasza Sikorskiego

[440] *Kronika*, „Harcmistrz" 1929, nr 2, s. 24.
[441] Album pamiątkowy 39 WŻDH z Wiednia – Dunajem do Morza Czarnego 1928. Kolekcja dr. Tomasza Sikorskiego.

W sierpniu 1928 r. Polski Związek Narciarski powołał w Krakowie Komisję Kajakową, co w historiografii uznawane jest za moment narodzin w Polsce zorganizowanego ruchu kajakarstwa zarówno sportowego, jak i turystycznego. Dwa lata później, w 1930 r., utworzono odrębny Związek Kajakowy z siedzibą w Warszawie, a na czele jego władz stanął gen. Stanisław Kwaśniewski, pełniący funkcję prezesa. Funkcję sekretarza powierzono hm. inż. Witoldowi Bublewskiemu. Do nowo wybranego zarządu weszli również referenci turystyczni wydelegowani przez Polski Związek Narciarski i Polski Związek Towarzystw Wioślarskich. W tym samym czasie Polski Związek Kajakowy został zgłoszony do Związku Związków Sportowych, co formalnie włączyło go w struktury ogólnopolskiego ruchu sportowego[442]. W „Na Tropie" ukazał się instruktarz jak zbudować kajak[443], co było zachętą, aby drużyny lub zastępy zmobilizować i umożliwić korzystanie ze sportów wodnych.

W 1931 r. warszawscy harcerze dokonali przebudowy przystani wioślarskiej, adaptując jej przestrzeń do nowych potrzeb. Obiekt został wyposażony w cztery pomieszczenia mieszkalne, a w jego bezpośrednim sąsiedztwie wzniesiono szopę, mieszczącą około pięćdziesięciu kajaków. Wiosną planowano przeprowadzenie pierwszego międzyklubowego biegu sztafetowego kajaków na trasie Warszawa – Wilanów – Warszawa, organizowanego pod auspicjami chorągwi[444]. Z inicjatywy I Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej w Suwałkach w dniach 1–2 VII nad jeziorem Serwy został zorganizowany kurs budowy kajaków. Uczestnictwo w szkoleniu wymagało ukończenia 17. roku życia oraz posiadania sprawności stolarskich. Koszt uczestnictwa wynosił 50 zł, przy czym zapewniono 50-procentową zniżkę na przejazd[445]. W prasie harcerskiej coraz częściej zaczęły się ukazywać artykuły poświęcone kajakarstwu, dotyczące sprzętu lub też przygotowania do wypraw, np. artykuł W. Bublewskiego *Wybór kajaka w* „Na Tropie"[446].

W dniach 29 III–2 VI 1932 r. Komenda Hufca Harcerzy w Płocku zorganizowała kurs budowy kajaków, przyjmując na niego harcerzy z różnych części kraju. Podczas szkolenia wypracowano model dwuosobowego kajaka, który uzyskał akceptację Kierownictwa Drużyn Żeglarskich przy Głównej Kwaterze Harcerzy i został oficjalnie zarekomendowany do użytku w drużynach harcerskich. W „Harcmistrzu" można znaleźć taką adnotację: „Kajaki te lekkie, tanie i bezpieczne specjalnie nadają się do dłuższych wycieczek, zarówno z żaglem jak i bez

[442] E. Serednicki, *Rys historyczny*, [online] ht ps://pzkaj.pl/polski-zwiazek-kajakowy/ [dostęp: 4 IX 2025].
[443] *Kajak jednoosobowy*, „Na Tropie" 1930, nr 6, s. 14–16.
[444] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1931, nr 17, s. 14.
[445] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1931, nr 10, s. 8.
[446] W. Bublewski, *Wybór kajaka*, „Na Tropie" 1931, nr 10, s. 4.

żagla, więc warsztaty płockie otrzymują coraz więcej zamówień od zespołów, biorących udział w Zlocie Morskim”[447]. Komplet części do złożenia kajaka kosztował 22 zł[448].

W 1932 roku odbyły się dwa duże wydarzenia: Zlot Harcerzy Wodnych z Polski i Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych Garczyn (7–15 VIII), oba te wydarzenia zostały opisane w rozdziale poświęconym zlotom harcerskim[449].

15 VIII 1932 r. rozegrano Mistrzostwa Polski w Kajakarstwie (Polskiego Związku Kajakarstwa) na jez. Garczyńskim k. Kościerzyny. Za ich organizację odpowiadała XVI Bydgoska Drużna Harcerzy. Rozegrano 4 wyścigi o tytuł Mistrza Polski. (Wydarzenia te miały miejsce podczas Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych, a zwycięzcami wielu kategorii byli harcerze).

W Wielkopolsce znaczną popularność zyskała wodna Harcerska Drużyna Wilków Morskich, założona w 1925 r. w latach 1932–1933 drużyna ta zdobyła tytuł „zespołowego mistrza w kajakach”. Istotną rolę w jej działalności odegrał harcerz Franciszek Brzozowski, który zainicjował pierwszy w Poznaniu kurs budowy kajaków skierowany do młodzieży. Był on jednocześnie konstruktorem i wykonawcą kajaka o nazwie „Smak Araba”, na którym odbył liczne wyprawy po rzekach i jeziorach Wielkopolski[450].

W dniu 25 IX 1932 r. 6 Włocławska Drużyna Harcerska zorganizowała bieg podwójnych kajaków z przeszkodami na dystansie 5 km. Zwycięstwo w zawodach odniosła osada w składzie Bronisław Sarwas i Wacław Pułczyński. Funkcję kierownika zawodów pełnił W. Pomianowski[451].

W 1933 r. Liga Morska i Kolonialna zorganizowała masową, ogólnokrajową imprezę wodną pod hasłem „Przez Polskę do Morza”, mającą charakter propagandowo-patriotyczny oraz sportowo-turystyczny. Celem spływu było podkreślenie związku Polski z Morzem Bałtyckim – szczególnie istotne w okresie wzrostu wpływów hitlerowskich w Wolnym Mieście Gdańsku. Uczestnicy (około 2100–2200 osób) wyruszali z różnych dopływów Wisły – między innymi Biebrzy, Bugu, Bzury, Drwęcy, Pilicy czy Sanu – by dotrzeć do zorganizowanego punktu zbiórki w Toruniu, gdzie 4 sierpnia nastąpił wspólny postój połączony ze zwiedzaniem

[447] „Harcmistrz” 1932, nr 4, s. 44.
[448] „Wiadomości Urzędowe” 1934, nr 6, s. 27.
[449] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 15, s. 11.
[450] A. Łuczyński, *Rys historii turystyki kajakowej*, „Kwartalnik Krajoznawczo-Turystyczny Przyjaciel Dęblina” 1987, nr 2 (30), s. 1–130, https://docplayer.pl/172758079-Rys-historii-turystyki-kajakowej.html, ht ps://wielkietradycje.instytutlukasiewicza.pl/na-fali/kajakarstwo/ [dostęp: 8 IX 2025].
[451] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 17, s. 12.

miasta, które obchodziło wtedy swoje 700-lecie. Następnie trasa prowadziła Wisłą do Gdańska, gdzie zbiorowe powitanie wzbudziło ogromne zainteresowanie, m.in. setki kajaków na Wiśle Martwej 11 sierpnia świadczyły o skali przedsięwzięcia. Finał odbył się w Gdyni – po dotarciu statkiem z Gdańska – gdzie miało miejsce oficjalne zakończenie, przemówienia oraz defilada piesza uczestników. Trasa miała charakter „spływu gwiaździstego" – uczestnicy płynęli ze swoich regionów do wyznaczonych punktów zbiórek, by następnie wspólnie płynąć do morza.

Spływ miał również sportowy wymiar – przyznawano nagrody najlepszym drużynom z poszczególnych województw. Z województwa łódzkiego za najlepszą drużynę uznano Tomaszowskie Towarzystwo Wioślarskie [452]. W całym przedsięwzięciu uczestniczyło około 200 harcerzy m.in. z „Błękitnej Jedynki Żeglarskiej" z Chorągwi Wileńskiej i 115 Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej z Włocławka[453].

Ryc. 42. Odznaka „Spływ przez Polskę do morza" 1933 r. LMK, wyk. W. Gontarczyk. Kolekcja autora

[452] P. Cyniak, *Było ich ponad 2100. Poruszając wiosłami, przepłynęli niekiedy niemal trzy tysiące kilometrów. Tak spektakularny charakter miał zorganizowany w 1933 roku spływ „Przez Polskę do Morza"*, [online] ht ps://www.historiaposzukaj.pl/wiedza,wydarzenia,1888,splyw_przez_polske_do_morza_w_1933_roku.html [dostęp: 5 IX 2025]; M. Słodownik, *Przez Polskę do Morza*, [on line] ht p://wodnapolska.pl/przez-polske-do-morza/ [dostęp: 5 IX 2025]; *Turystyczna propaganda*, [online] ht ps://muzeumgdynia.pl/2022/10/32527/ [dostęp: 5 IX 2025]; *Przez Polskę do morza*, ht ps://skansenpilicy.pl/tomaszowianie-na-splywie-przez-polske-do-morza/ [dostęp: 5 IX 2025].

[453] *„Błękitna Jedynka Żeglarska" Wil. Druż. Harc. 1923–1938*, [online] ht ps://archiwumharcerskie.pl/images/2/27/1933_Wilno_B%C5%82%C4%99kitna_Jedynka_%C5%BBeglarska_1923-33.pdf [dostęp: 5 IX 2025]; *Historia kajakarstwa turystycznego we Włocławku*, [online] ht p://web.archive.org/web/20250215055952/ht ps://www.wkw.wloclawek.pt k.pl/wieart_3.html [dostęp: 5 IX 2025].

W 1933 r. za pośrednictwem Centralnej Komisji Drużyn Harcerskich (CKDH), uruchomiono seryjną produkcję kajaków typu „H" („Harcerz"), opracowanych na podstawie prototypu skonstruowanego wcześniej przez harcerzy. Niedługo później rozpoczęto także wytwarzanie łodzi wiosłowo-żaglowych typu „H", których projekt powstał w środowisku harcerskim i był poprzedzony ankietą mającą na celu określenie najbardziej odpowiedniego modelu jednostki dla potrzeb organizacji[454]. W 1934 r. CKDH wyprodukowała ok. 500 sztuk kajaków typu „H"[455]. Nawet brytyjscy skauci, którzy otrzymali plany kajaka typu „H", wdrożyli go do produkcji przy drobnych zmianach do swoich potrzeb. Komisarz Skautów Morskich angielskiej Głównej Kwatery docenił projekt i podziękował polskim harcerzom za jego udostepnienie[456].

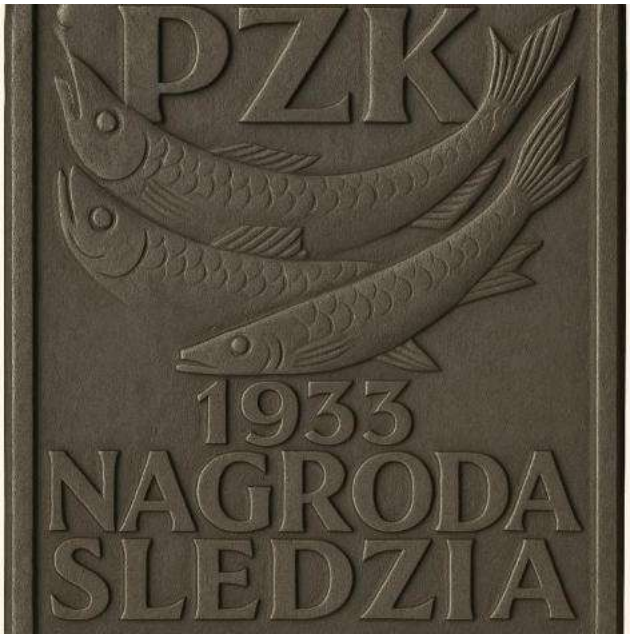
W czerwcu 1933 r. zorganizowano sztafetę kajakową na trasie Katowice – Gdynia, której głównym celem była promocja żeglugi śródlądowej jako perspektywicznego środka transportu dla eksportu węgla śląskiego. Wydarzenie miało również na celu zwrócenie uwagi opinii publicznej na znaczenie wykorzystania kanału wodnego Przemsza – Wisła, łączącego przemysłowy ośrodek w Jęzorze z portem handlowym w Gdyni. Sztafeta, która rozpoczęła się 12 czerwca 1933 r. z przystani harcerskiej na Przemszy, trwała nieprzerwanie – zarówno w dzień, jak i w nocy, pomimo niekorzystnych warunków pogodowych – do 18 czerwca. w ciągu 118 godzin uczestnicy przepłynęli 1002 km. W przedsięwzięciu wzięło bezpośredni udział 245 harcerzy, natomiast w służbach pomocniczych zaangażowanych było dodatkowo 256 osób. Po dotarciu do Gdyni delegacja uczestników sztafety przekazała admirałowi Józefowi Unrugowi, ówczesnemu dowódcy Polskiej Marynarki Wojennej, symboliczny dar – bryłę węgla ze Śląska opatrzoną napisem: „Polski węgiel drogą wodną do morza, a stamtąd w świat" oraz dedykacją: „Harcerskiej sztafecie kajakowej – Górnicy Śląscy"[457]. W tym roku zaczął się ukazywać cykl publikacji pt. Biblioteczka Harcerskich Drużyn Żeglarskich, w którym znazły się publikacje o kajakarstwie, m.in. W. Bublewskiego *Kajakami na szlaku wodnym* i O. Jabłońskiego *Budowa 2-osobowego kajaka harcerskiego typu „h"*[458].

Podczas Mistrzostw Polski w Kajakarstwie, rozegranych w Krakowie w 1933 r., Drużyna Wilków Morskich z Poznania startowała na kajakach wybitnie regatowych, specjalnie

[454] *Sprawozdanie NRH za rok 1933*, Warszawa 1934, s. 51.
[455] *Sprawozdanie NRH za rok 1934*, Warszawa 1935, s. 46.
[456] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 266–267.
[457] *Sprawozdanie NRH za rok 1933*, Warszawa 1934, s. 51; K. Witkowski, *85 lat harcerstwa śląskiego*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, Rzeszów 2006, s. 255.
[458] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 231–232.

zaprojektowanych i wykonanych przez harcerzy, które były później wykorzystywane przez innych sportowców z całej Polski[459].W biegu jednoosobowych kajaków sztywnych zdobyła i miejsce, a w innych konkurencjach 5 tytułów wicemistrzowskich[460].

Za 1933 r. ZHP otrzymało od PZK „Nagrodę Śledzia" za największą liczbę kilometrów, przepłyniętych na kajakach w zakończonym sezonie letnim[461].

Ryc. 43. „Nagroda Śledzia". Źródło: „Na Tropie" 1933, nr 14, s. 167

W ramach II Międzynarodowego Wyścigu Długodystansowego Górskiego o Mistrzostwo Polski na Dunajcu w dn. 9–10 VI 1935 r. rozegrano 7 konkurencji. W konkurencji Regaty Okręgowe o Mistrzostwo Górskie na kajakach szwedzkich (bieg jedynek) II miejsce zajął Julian Wilkosz (ZHP Oświęcim), III miejsce Erwin Dylik (ZHP Oświęcim), a V miejsce Roman Francuz (ZHP Kraków)[462]. Tego samego roku w harcerskim ośrodku nad Jeziorem Kierskim zorganizowano III Kajakowe Mistrzostwa Polski. Współorganizatorem wydarzenia był Wydział Żeglarski Komendy Chorągwi w Poznaniu, a przewodniczenie komitetowi organizacyjnemu powierzono pilotowi chorągwi, harcmistrzowi Sylwestrowi Woźniakowi. Zarówno przebieg zawodów, jak i osiągnięcia harcerzy okazały się dużym sukcesem. Zdobyli oni dwa tytuły mistrzów Polski, z których jeden przypadł

[459] S. Woźniak, *Kajakarstwo Regatowe w Harcerstwie*, „Żeglarz" 1939, nr 5, s. 105.
[460] Z. Grot, J. Gaj, *Zarys dziejów...*, s. 246.
[461] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1933, nr 14, s. 167.
[462] B. Luster, *Regaty na Dunajcu*, „Turysta w Polsce" 1935, nr 6, s. 6.

Czesławowi Sobierajowi z drużyny „Wilki Morskie". w tym samym roku harcerz ten uzyskał także tytuł mistrza Poznania i Warszawy[463].

Specjalność wodna dynamicznie rozwijała się w Chorągwi Wołyńskiej, obejmowała głównie kajakarstwo i żeglarstwo. W 1935 r. w chorągwi funkcjonowało pięć drużyn żeglarskich: w Kowlu, Młynowie, Równem, Włodzimierzu i Uściługu. Dysponowały one łącznie dwiema przystaniami kajakowymi, trzydziestoma czterema kajakami (nie licząc prywatnego wyposażenia harcerzy), dwiema łodziami wiosłowymi oraz jednym jachtem mieczowym. Rok później, dzięki wsparciu finansowemu Ligi Morskiej i Kolonialnej, infrastruktura żeglarska została powiększona poprzez budowę nowej przystani kajakowej w Równem. Równolegle, obok drużyn żeglarskich, działalność prowadziło dwanaście zastępów wodnych przy drużynach skautowych[464].

III Międzyklubowe Regaty Żeglarskie odbyły się 29 września 1935 r. w Łęgnowie, istotną rolę w organizacji i przebiegu odegrali bydgoscy harcerze. Głównym organizatorem zawodów była 16 Harcerska Drużyna Żeglarska im. gen. Mariusza Zaruskiego w Bydgoszczy, która nie tylko odpowiadała za stronę logistyczną i techniczną wydarzenia, lecz także aktywnie uczestniczyła w samych regatach, osiągając znaczące sukcesy sportowe. Uroczystość rozpoczął drużynowy dh. W. Majka, witając przedstawicieli władz miejskich, uczestniczące załogi oraz publiczność.

W rywalizacji jachtów o powierzchni żagla do 10 m² załoga „Cień II" 16 Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej zajęła drugie miejsce, ustępując jedynie ekipie Klubu Żeglarskiego z Chojnic. Załoga harcerska prowadzona przez dh. Brzoskowskiego pokazała wysoki poziom przygotowania żeglarskiego, utrzymując tytuł wicemistrza miasta. W kolejnych konkurencjach również wykazali się dużą sprawnością: w biegu jachtów do 15 m² harcerze wywalczyli pierwsze miejsce, podobnie jak w biegu jachtów jednoosobowych, w którym zwyciężył sternik dh. Haligajer. Druhowie odnieśli także sukces w kategorii jachtów dwuosobowych dla oldbojów — tytuł zdobyła załoga w składzie dh. Tadeusz Haligajer i dh. Jan Chabowski, uzyskując najlepszy czas na torze.

[463] G. Biczysko, *Wkład ZHP w rozwój sportów wodnych w II Rzeczypospolitej*, [w:] z *najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. IV, Gorzów Wlkp. 2000, s. 114.
[464] D. Bakota, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, *Sport i turystyka w działalności Związku Harcerstwa Polskiego w województwie wołyńskim w latach 1921–1939*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu" 2018, nr 61, s. 88–97.

W konkurencjach kajakowych również nie zabrakło reprezentantów harcerstwa. W wyścigu dwuosobowych kajaków zwyciężyła załoga 16 Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej pod sterem dh. Mieczysława Demela, wyprzedzając załogi z Chojnic i Związku Strzeleckiego Bydgoszcz. Organizacja zawodów została oceniona bardzo wysoko — podkreślano wzorową sprawność i poziom przygotowania, a uczestnicy trzykrotnie dziękowali organizatorom gromkim okrzykiem. Komenda drużyny wyraziła podziękowania wszystkim darczyńcom i współpracownikom, którzy przyczynili się do sukcesu wydarzenia[465].

W 1936 r. w na podstawie porozumienia ze skautingiem łotewskim, wyprawa kajakowa „Błękitnej Jedynki" wileńskiej pod komendą Ludwika Kohutka wyruszyła na Łotwę. Wyprawa płynęła Dźwiną i zatoką Ryską do Estonii i wzięła udział w Zlocie Narodowym Skautów Estońskich w Haapsalu[466]. W tym samym roku 7 harcerzy z 39 Warszawskiej Żeglarskiej Drużyny Harcerzy pod kierunkiem Leona Matuszewskiego odbyło wyprawę kajakowa do Prus Wschodnich[467]. Chorągiew Wołyńska odbyła „Spływ szlakami wodnymi Wołynia". Po zakończonym Zlocie w Pińsku 8 harcerzy wyruszyło szlakami wodnymi do Warszawy trasą: Pina – Prypeć – Jasiołda – Kanał Ogińskiego – Szczara – Niemen – Czarna Hańcza – Kanał Augustowski – Biebrza – Narew – Wisła. Spływ ten został opisany w prasie żeglarskiej[468]. W tymże roku w Organizacji Harcerzy funkcjonowało 261 „wioślarzy", 127 „żeglarzy" oraz 29 „żeglarzy morskich". Harcerstwo wodne dysponowało wówczas 757 kajakami oraz 69 kajakami typu P7[469]. Spośród ogółu 1014 posiadanych jednostek pływających, 303 nie stanowiły własności drużyn, lecz były udostępnione harcerstwu w ramach taboru pływającego[470]. Rozwijano nadal infrastrukturę potrzebą do uprawiania tego sportu, w Równem na Wołyniu, przy wsparciu finansowym Ligi Morskiej i Kolonialnej, powstała przystań kajakowa[471]. W celu propagowania w społeczeństwie sportów wodnych nagrano film

[465] *III Międzyklubowe Regaty Żeglarskie o mistrzostwo m. Bydgoszczy w Łęgnowie*, „Żeglarz" 1935, nr 7–8, s. 11–12.
[466] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 178.
[467] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 301.
[468] H. Styczyński, *Przebieg pracy Komendy Wołyńskiej Chorągwi Harcerzy w latach 1935–1939*, [w:] *Związek Harcerstwa Polskiego na Wołyniu. Chorągiew Harcerek i Harcerzy 1918–1939*, t. 1, cz. 1, Londyn 1997, s. 225–226.
[469] Kajaki typu P7 – polskie, amatorskie jachty żaglowe (kajaki żaglowe) zaprojektowane przez Mieczysława Plucińskiego w latach 30. XX wieku, przeznaczone do użytku na rzekach i jeziorach.
[470] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 163.
[471] H. Styczyński, op. cit. , s. 226.

dźwiękowy pt. *Na harcerskim froncie* poświęcony specjalnościom harcerskim: kajakarstwu, żeglarstwu i szybownictwu[472].

Od 1937 r. Harcerskie Warsztaty Szybowcowe produkowały kajaki (w tym roku wykonano 35 sztuk), a od 1938 r. także łodzi[473]. W 1938 r. ZHP posiadało 726 kajaków, 73 kajaki żaglowe typu P7 i 17 łodzi wiosłowo-sportowych[474], a w 1939 r. 550 kajaków[475] (O. Fietkiewicz podaje liczbę 926)[476].

Harcerze w regatach kajakowych zdobywali czołowe miejsca, a także byli silnym zapleczem kadry Polski, gdzie do grona najlepszych należeli druhowie Sobieraj, Zoellner, Służewski, Nadolny, Polowczyk, Rumiej i Grabia. Natomiast druhowie Bednarek, Stefanik, Bazak, Klupieć, Wieczorek, Zdrojewski, Garberek i Pieczyński przygotowywali harcerzy do startu w zawodach[477]. Najlepszym harcerskim klubem sportowym w tej dyscyplinie była drużyna „Wilków Morskich" z Poznania, licząca 200 członków, z których 35 zarejestrowanych było w Polskim Związku Kajakowym.

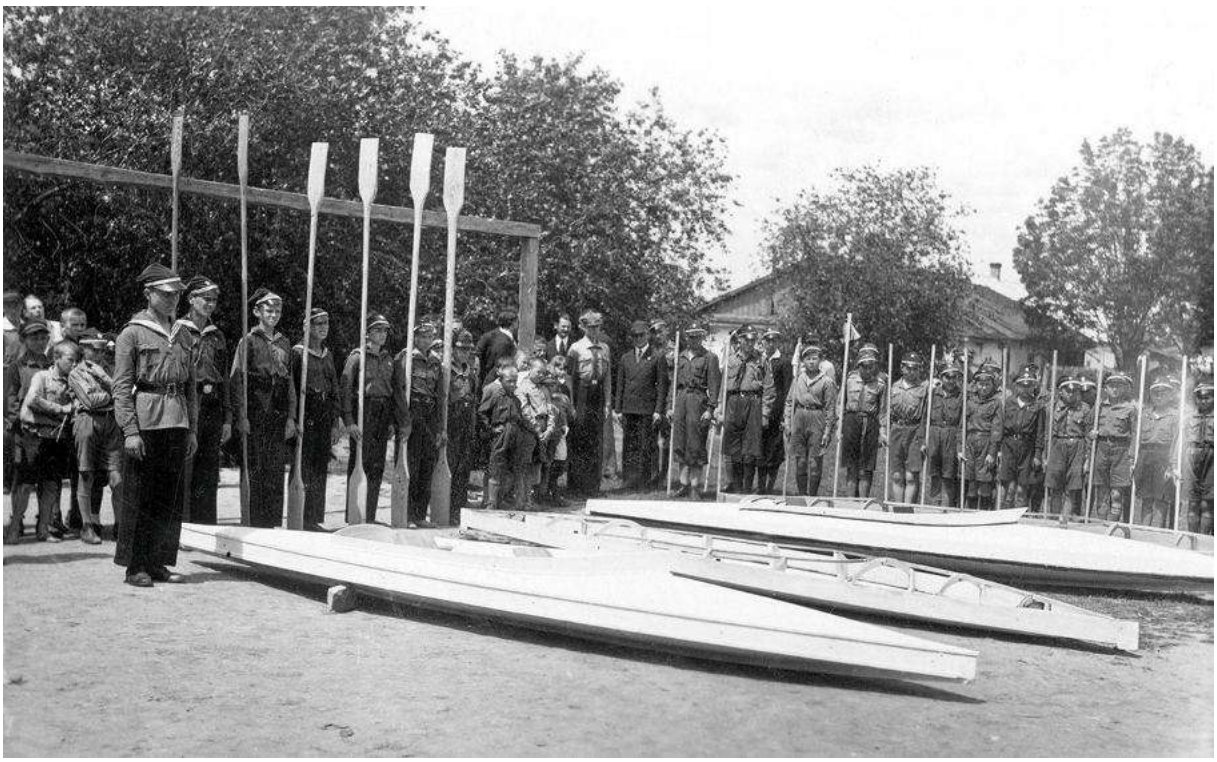
Ważnym wydarzeniem w kalendarium polskiego kajakarstwa sportowego były regaty międzynarodowe, które odbyły się 15 maja 1938 r. w Poznaniu. W zawodach tych uczestniczyli harcerze poznańscy (drużyna „Wilków Morskich"), rywalizując z czołowym niemieckim klubem kajakowym z Berlina o nagrodę honorową Prezydenta Miasta Poznania. Szczególną rolę odegrało w tym momencie wykorzystanie przez stronę polską nowych kajaków, w całości wykonanych z cedru, spośród których jeden został ufundowany przez Zarząd Okręgu Wielkopolskiego ZHP. Harcerze odnieśli w tych zawodach zwycięstwo, uzyskując wynik 26:20 punktów, co stanowiło istotny sukces w wymiarze zarówno sportowym, jak i prestiżowym. W ramach wspomnianych regat rozegrano również, po raz pierwszy w Polsce, bieg czwórek kajakowych. Innowacyjna inicjatywa harcerska stała się impulsem do rozwoju tej nowej konkurencji, co zaowocowało podjęciem przez kilka organizacji sportowych w kraju

[472] *Referat Filmowy działu prasy i propagandy Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 3, s. 52.
[473] *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 162–163.
[474] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 145.
[475] „Żeglarz" [miesięcznik KHDŻ], nr 4/39 [za:] W. Podleśny, *Działalność harcerstwa wodnego w Rzeszowskiej Chorągwi ZHP*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, Rzeszów 2006, s. 216.
[476] *Leksykon harcerstwa*…, s. 553.
[477] S. Woźniak, *Kajakarstwo Regatowe*..., s. 105.

budowy jednostek tej kategorii. Już w tym samym sezonie, na kolejnych zawodach w Poznaniu, do rywalizacji przystąpiły trzy czwórki kajakowe[478].

W I Kajakowych Mistrzostwach Świata w szwedzkiej miejscowości Vaxholm w dniach 6–7 VIII 1938 r. wystartowało 3 Polaków. Jednym z nich był Czesław Sobieraj, reprezentant Harcerskiej Drużyny „Wilków Morskich" z Poznania, który wywalczył tam srebrny medal mistrzostw świata (K-1 10000 m). Był on pierwszym Polakiem, który zdobył medal mistrzostw świata w kajakarstwie. Ponadto w biegu na 1000 m zajął IV miejsce[479].

Drużynami wyróżniającymi się w sporcie kajakowym były także Drużyna Morska z Pucka, IV Drużyna Harcerzy z Wągrowca, XVI Drużyna Harcerzy z Bydgoszczy i I Drużyna Harcerzy z Obornik.

Ryc. 44. I Drużyna Harcerska w Równem podczas zajęć z kajakarstwa. Źródło: NAC, sygn. 1-P-796

Żeglarstwo

Za początek harcerskiego żeglarstwa morskiego można uznać działalność kursów wodnych organizowanych we Władywostoku w istniejącej tam od 1917 r. drużynie harcerskiej,

[478] Ibidem, s. 105–106.

[479] *Kajakarstwo sportowe – od 1930 do 1939*, [online] ht p://web.archive.org/web/20110518145401/ht p://www.stero.pl/2010/03/03/kajakarstwo-sportowe-1930-1939, [dostęp: 4 IX 2025].

skupiającej młodzież wywodzącą się z polskich rodzin, która w roku następnym przyjęła imię Tadeusza Kościuszki[480].

Próbę utworzenia harcerskiej drużyny morskiej (żeglarskiej) podjął w Odessie, przy wsparciu ze strony Naczelnego Komitetu Narodowego Wojsk Polskich na Wschodzie, były drużynowy III Kijowskiej Drużyny Skautów B. Ostrowski. Przedsięwzięcie to znalazło odzwierciedlenie w nader entuzjastycznej relacji opublikowanej w maju 1919 r. na łamach „Harcmistrza", w której autor opisywał proces organizowania nowej formacji skautowej o profilu morskim:

„Z szarż II Od. D.H. i znajomych mi dobrze z I Od. zrobiłem klub, którego celem było utworzenie morskiej drużyny. Opracowywaliśmy regulaminy i egzaminy, a kiedy wszystko było gotowe i uzyskało aprobatę miejscowych władz skautowych (porozumienie się z Kijowem było niemożliwe) – powstała morska drużyna. Początkowo drużyna nasza budziła niechęć, lecz wkrótce poznano nas lepiej, patronat zwrócił uwagę i – szczęście się obróciło. Zaczęto krzyczeć: »Odessa – a w niej I morska D.H. niech żyje!«. Od tej chwili zaczęły się przyjemne czasy. Członków liczyła drużyna 36. Egzaminy i regulamin daliśmy specjalistom do poprawienia; obiecano nam również wszelką pomoc techniczną. w maju mieliśmy otrzymać jachty żaglowe. Latem planowany był kurs-wycieczka po morzu pod kierunkiem oficera morskiego (technika). Następnie projektowaliśmy kolonię pływającą, w czasie której zamierzaliśmy zwiedzić Chersoń, Mikołajów, Ostrów nad Donem i Noworosyjsk, chcąc w ten sposób zachęcić także inne drużyny do »robienia morskości«. Ponadto rozważano możliwość podjęcia podobnych inicjatyw w Konstantynopolu".

Jak trafnie zauważono jednak w komentarzu redakcyjnym, dynamiczna sytuacja polityczno-wojskowa uniemożliwiła realizację tych ambitnych planów, gdyż zajęcie Odessy przez wojska komunistyczne w kwietniu 1919 r. położyło im kres[481].

Praktykę młodzieży w zakresie żeglarstwa na wodach Zatoki Amurskiej rozwijano w ramach coraz szerszej działalności harcerskiej, obejmującej naukę pływania, konstruowania tratw oraz prowadzenia żeglugi przy wykorzystaniu tradycyjnych chińskich łodzi żaglowo-wiosłowych. Intensyfikacja ćwiczeń żeglarskich nastąpiła w 1919 r., kiedy funkcję drużynowego objął dr Józef Jakóbkiewicz[482] – naczelny lekarz sanitarny Władywostoku,

[480] W. Theiss, *Harcerski Hufiec Syberyjski w Wejherowie (1924–1928)*, „Harcerstwo" 1987, nr 2, s. 28.
[481] *Kronika harcerska*, „Harcmistrz" 1919, nr. 5, s. 19.
[482] Józef Jakóbkiewicz (1892–1953), lekarz, twórca polskiej medycyny morskiej i tropikalnej, współorganizator akcji pomocy polskim dzieciom na Syberii (1919–1923), pionier harcerstwa wodnego, hufcowy Okręgu

a zarazem entuzjasta żeglarstwa[483]. Latem 1919 r. harcerze z Władywostoku wzięli udział w pierwszym obozie żeglarskim, zorganizowanym na tzw. Ruskiej Wyspie (Russkij Ostrow) w rejonie Władywostoku. Program obozu obejmował różne formy aktywności, w tym ćwiczenia sportowo-gimnastyczne, zajęcia ruchowe, naukę rzemiosła oraz rejsy morskie. W przedsięwzięciu tym uczestniczyły również harcerki – obok druhny M. Miecznikowskiej, pełniącej funkcję przybocznej dr. J. Jakóbkiewicza jako komendanta obozu, obecne były trzy zastępy dziewcząt kierowane przez Helenę Grosicką, Romualdę Pokielówną i Martę Feredyńską. W kolejnych latach kontynuowano rozwijanie kompetencji żeglarskich podczas następnych obozów wodnych i rejsów, a wielu harcerzy i harcerek z Dalekiego Wschodu zdobyło wówczas sprawności pływackie, wioślarskie i żeglarskie, kontynuując zainteresowanie żeglarstwem również po powrocie do kraju[484]. Po repatriacji dzieci syberyjskich do Polski działalność żeglarska została przeniesiona na grunt Zakładu Wychowawczego Dzieci Syberyjskich w Wejherowie, gdzie w 1923 r. znalazła się ich część. Z inicjatywy dr. Józefa Jakóbkiewicza powołano tam Harcerski Hufiec Syberyjski, który do momentu likwidacji placówki w 1928 r. kontynuował tradycje wodniackie, ze szczególnym uwzględnieniem rejonu helskiego. W ramach tego środowiska działały drużyny harcerek „Zabajkalska" i „Ussuryjska", nawiązujące nazwami do dalekowschodnich doświadczeń, a także pluton morski, który kształcił sprawności wodne podczas obozów organizowanych na Helu w latach 1925–1928. Obozy te, wspierane przez różne instytucje i organizacje zaangażowane w popularyzację problematyki morskiej, stanowiły integralny element programu wychowawczo-opiekuńczego zakładu. Ich celem była nie tylko poprawa kondycji zdrowotnej wychowanków oraz kształtowanie samodzielności, lecz także budowanie tzw. kultury morskiej, co podkreślano w ówczesnej prasie fachowej. Program szkoleniowy obejmował stopniowe zdobywanie umiejętności – od nauki pływania i wiosłowania, po obsługę jednostek żaglowych i żeglugę zespołową na różnych trasach. W zakresie specjalistycznego szkolenia żeglarskiego wsparcia udzielał gen. Mariusz Zaruski. Wrażenia z helskich obozów opisywał m.in. dramaturg Artur Górski (1870–1959), akcentując zarówno obycie młodych wioślarek z morzem, jak i śmiałość żeńskiej załogi podczas nocnego rejsu z Pucka do Helu. Aktywność fizyczna i sport na świeżym powietrzu, ze szczególnym uwzględnieniem pływania, stanowiły istotny element

Harcerskiego Dalekiego Wschodu (1919–1920), hufcowy Harcerskiego Hufca Syberyjskiego w Wejherowie (1925–1927). Zob. A. Ruta, *Jakóbkiewicz Józef*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, red. J. Wojtycza, Warszawa 2012, t. 3, s. 83.

[483] E. Rzeczkowska, J. Szady, *Idea wychowania morskiego w praktyce żeńskiego ruchu harcerskiego w latach międzywojennych*, „Przegląd Nauk Historycznych" R. 22: 2023, s. 213.

[484] Ibidem, s. 217.

procesu wychowawczego zakładu wejherowskiego, o czym świadczą relacje podkreślające wytrzymałość dziewcząt i chłopców pokonujących w morzu dystanse liczące kilka kilometrów[485].

W 1919 r. hm Stanisław Powalisz powołał do życia 17 Poznańską Drużynę Harcerską im. Jana Kilińskiego, rekrutującą się głównie z młodzieży rzemieślniczej. Wkrótce funkcję drużynowego objął Walerian Chrzanowski, syn Bernarda Chrzanowskiego — znanego działacza patriotycznego, współtwórcy polskiego szkolnictwa oraz członka władz naczelnych ZHP. Bernard Chrzanowski już od 1910 r. należał do gorących propagatorów spraw morskich; publikował m.in. opisy południowego wybrzeża Bałtyku, upowszechniając zarazem przekonanie, iż ziemie te powinny stać się integralną i bliską częścią odrodzonego państwa polskiego. Zainteresowania te początkowo znajdowały jedynie ograniczone odzwierciedlenie w działalności drużyny, przejawiając się w tematyce niektórych zbiórek oraz w udziale harcerzy w akademii z okazji zaślubin Polski z morzem w lutym 1920 r. Stopniowo jednak narastające zainteresowanie problematyką morską doprowadziło do podejmowania bardziej zaawansowanych form aktywności, czego wyrazem było zorganizowanie przez „Siedemnastkę" w 1922 r. wędrownego obozu nad morzem[486].

Jesienią 1921 r. przy warszawskim Kole Starszego Harcerstwa Adam Wolff utworzył „harcerskie grono wodne", którego członkowie w 1922 r. przystąpili do sekcji sportów wodnych AZS Warszawa[487]. W tym samym roku 17 Poznańska Drużyna Harcerzy im. J. Kilińskiego odbyła pierwszy obóz nad polskim morzem, ponowili obóz nad morzem w Dębkach w 1925 r., gdzie przemianowano drużyną na I Drużynę Wilków Morskich, a zimą 1926 r. odbyto pierwsze szkolenie morskie w Gdyni na własnej łodzi „Rekin"[488].

Poza tym środowiskiem najwcześniejsze inicjatywy związane z żeglarstwem harcerskim pojawiły się w środowiskach męskich drużyn w Poznaniu, Warszawie i Wilnie. W latach 1925–1928 specjalność wodną przyjęły I Poznańska Drużyna „Wilków Morskich", 39 Warszawska Drużyna Harcerzy oraz I Drużyna Harcerzy im. Romualda Traugutta w Wilnie, znana jako Błękitna Jedynka Żeglarska. O ile drużyny warszawska i wileńska koncentrowały

[485] Ibidem, s. 220–221; A. Górski, *Listy pomorskie*, „Echo Dalekiego Wschodu" 1929, nr 2 (12), s. 20.
[486] W. Głowacki, *Dzieje żeglarstwa polskiego*, Gdańsk 1989, s. 115.
[487] Adam Wolff, [online] ht p://muzeum.azs.pl/page.xhtml;jsessionid=5ab5f5f8d4bfd0dfd676ee01ca38?strona=olimpijczycy [dostęp: 8 IX 2025].
[488] R. Harasymowicz, praca magisterska pt. „Rozwój wychowania fizycznego i sportu w harcerstwie męskim w chorągwi Wielkopolskiej w latach 1918–1939, Poznań 1965, s. 45 [za:] G. Biczysko, *Wkład ZHP w rozwój sportów wodnych w II Rzeczypospolitej…*

swoją aktywność na wioślarstwie uprawianym na rzekach i jeziorach, o tyle poznańskie „Wilki" jako pierwsze podjęły systematyczne próby żeglowania na morzu. To właśnie te pionierskie drużyny wyznaczyły kierunek rozwoju żeglarstwa harcerskiego w drugiej połowie lat dwudziestych. z czasem, dzięki inspiracji ośrodków w Warszawie, Wilnie i Poznaniu, ruch wodniacki zaczął prężnie rozwijać się również w innych miastach, takich jak Gdynia, Brodnica, Chojnice, Pułtusk, Przemyśl czy Toruń[489].

Od 1927 r. ZHP nawiązało stałą współpracę z Ligą Morską i Rzeczną, która wsparła rozwój żeglarstwa w harcerstwie[490]. W kwietniu t.r. w Warszawie odbyła się konferencja przedstawicieli drużyn żeglarskich i morskich zorganizowana przez Główną Kwaterę Męską. Efektem prac konferencji było:

– ustanowienie kategorii drużyny „żeglarskiej" i „morskiej",
– podział drużyn na stopnie morskie: próbna, żeglarska, morska,
– wprowadzenie systemu stopni harcerskich dla drużyn wodnych, odpowiadających stopniom od młodzika do ćwika.

Latem 1927 r. 39 Warszawska Drużyna Harcerzy ponowiła swój wyczyn i przepłynęła z Wigier wodą do Warszawy, pokonując 1600 km kajakami i łodziami. Podczas wakacji organizowano dużo obozów i wypraw wodnych na Hel z różnych krańców Polski. W tym samym czasie I Morska Drużyna Harcerzy „Wilki Morskie" z Poznania wyruszyła na II Międzynarodowy Zlot Skautów Morskich do Kopenhagi (udział w zlocie szczegółowo opisany w rozdziale pracy poświęconym zlotom)[491].

Na II Konferencji Drużyn Morskich w 1928 r. debatowano o projektach mundurów, oznak i bandery drużyn wodnych[492]. W 1929 r. przy wsparciu Polskiego Związku Żeglarskiego rozpoczęto budowę Harcerskiego Ośrodka Morskiego w Jastarni[493], później przeniesionego do Gdyni.

W 1930 r. powołano przy Wydziale Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Harcerzy Referat Drużyn Żeglarskich, a później Kierownictwo Harcerskich Drużyn Wodnych

[489] A. Ruta, *Żeglarstwo jako istotny czynnik rozwoju organizacyjnego ZHP w okresie międzywojennym*, [w:] *Dorobek pedagogiki harcerskiej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w 50. rocznicę powstania „Nieprzetartego Szlaku"*, red. J. Wojtycza, Kraków 2008, s. 165; L. Hermel, *Harcerstwo Morskie*, „Czuj Duch" 1925, nr 11, s. 144.
[490] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 196.
[491] Ibidem. s. 197.
[492] Ibidem, s. 202.
[493] A. Aleksandrowicz, *Yachting*, [w:] *Co każdy Polak o morzu wiedzieć powinien?*, red. A. Uziembło, Warszawa 1929, s. 141–142.

pod kierownictwem hm. Witolda Bublewskiego. W skład Kierownictwa wchodziło 6 referatów specjalistycznych i ośrodki: Harcerski Ośrodek Morski w Gdyni i Harcerski Ośrodek Śródlądowy nad jez. Narocz[494]. Wydział współpracował w zakresie szkolenia morskiego z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego.

Znaczący wkład w rozwój żeglarstwa w ramach ZHP wniósł ośrodek gdański. Początki działalności żeglarskiej tamtejszego harcerstwa sięgają 1926 roku, kiedy to w I Drużynie Harcerzy rozpoczęto organizację pierwszych zajęć na łodziach. Dwa lata później, w 1928 r., zorganizowano pierwszy kurs żeglarski przeznaczony dla harcerzy z Gdańska. W 1928 r. Gdańskie środowisko harcerskie rozpoczęło współpracę z Polskim Klubem Morskim, co umożliwiło im korzystanie z własnego jachtu szkoleniowego. W 1930 roku powołano I Morską Drużynę Harcerską im. Zygmunta Augusta, która kilka lat później, w 1934 roku, założyła własną przystań kajakową i rozpoczęła samodzielną budowę sprzętu pływającego (głównie kajaków). Do 1937 roku drużyna liczyła około stu członków, a w wyniku rozwoju nowych jednostek żeglarskich – w tym pozaszkolnego zastępu morskiego oraz zastępu w Nowym Porcie – utworzono Gdański Harcerski Hufiec Żeglarski.

W 1931 r. Główna Kwatera Żeńska powołała przy Wydziale Wychowania Fizycznego Referat Żeglarski pod kierownictwem Jadwigi Wolff, w jego składzie znalazły absolwentki Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego w Warszawie Jadwiga Skąpska i Helena Ter-Gazarian[495].

Pierwsze próby włączenia dziewcząt w nurt żeglarstwa morskiego w harcerstwie związane są z działalnością środowiska poznańskiego. W dniu 1 II 1931 r. zastęp XIII Błękitnej Drużyny Harcerek im. Gen. Zamoyskiej został przekształcony w zastęp żeglarski, co stanowiło pierwszy krok do tworzenia kobiecego żeglarstwa morskiego. W tym samym roku cztery harcerki z tego grona – określane mianem poznańskich „Żab" – uczestniczyły w kursie morskim zorganizowanym w Gdyni pod kierunkiem gen. Mariusza Zaruskiego. Wydarzenie to otworzyło drogę do szerszego włączania harcerek w specjalności morskie[496].

Już w 1932 roku wprowadzono „harcerskie stopnie żeglarskie morskie i rzeczne" zatwierdzone przez ówczesne Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Autorami systemu byli Jan Kuczyński, Witold Bublewski i Józef Michałowski. Wprowadzony na V Konferencji

[494] *Sprawozdanie NRH za rok 1932*, Warszawa 1933, s. 21.
[495] AAN, AZHP, sygn. 2165, Sprawozdanie Wydziału Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Harcerek za czas od 1.9.1931 r. do 31.12.1932 r, k. 132;
[496] W. Wędziński, *Generał Mariusz Zaruski. Wychowawca młodzieży w idei morskiej*, Gdańsk 1990, s. 8.

Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich system obejmował 5 stopni: wioślarza, żeglarza, żeglarza morskiego, sternika morskiego i kapitana żeglugi morskiej[497]. Planowane było opracowanie czterech publikacji odpowiadających poszczególnym stopniom wyszkolenia: wioślarza, żeglarza oraz żeglarza morskiego i sternika morskiego. Każde z nich miało pełnić funkcję kieszonkowego *vademecum* żeglarskiego, przydatnego nie tylko dla harcerzy, lecz także dla wszystkich osób uprawiających sporty wodne. W odniesieniu do harcerzy wodnych książki te miały stanowić podstawę szkolenia początkowego w zakresie techniki żeglarskiej, obejmującego przygotowanie do próby na stopień wioślarza[498]. W formie książeczki ukazał się *Wioślarz* (Warszawa 1933) i *Żeglarz* (Warszawa 1937).

Aby rozpocząć zdobywanie stopni żeglarskich, to jest stopnia wioślarza, trzeba było spełnić określone wymogi:

- być w wieku ponad 15 lat,
- mieć staż co najmniej 6 miesięcy w drużynie żeglarskiej,
- brać udział w pracy nad utrzymaniem i naprawą taboru żeglarskiego,
- odbyć przynajmniej 3 wycieczki łodzią wiosłową, trwające co najmniej po 24 godziny każda, z nocowaniem poza budynkami mieszkalnymi, albo wziąć brał udział przez tydzień w harcerskim obozie żeglarskim,
- posiadać POS[499].

[497] W. Głowacki, op. cit., s. 226.
[498] *Wioślarz (Podręcznik na stopień wioślarza)*, red. J. Kuczyński, Warszawa 1933, s. 1.
[499] Ibidem, s. 11.

Tab. 13. Wymagania dla poszczególnych stopni żeglarskich

Stopień	Wymagania				
	Ukończonych lat	Liczba miesięcy od uzyskania poprzedniego stopnia żeglarskiego	Stopień harcerski	Pływanie morskie	
				Czas pływania	Pełniona funkcja
Wioślarz	15	6	wywiadowca	–	–
Żeglarz	16	6	wywiadowca	–	–
Żeglarz morski	16	6	ćwik	–	–
Sternik morski	18	6	ćwik	25 dni	załoga
Kapitan żeglarstwa morskiego	21	–	ćwik	50 dni	zastępca kapitana
Instruktor żeglarstwa śródlądowego	18	bez ograniczenia	podharcmistrz lub działacz harcerski	4-tygodniowy kurs żeglarstwa śródlądowego	–
Instruktor żeglarstwa morskiego	21	bez ograniczenia	podharcmistrz lub działacz harcerski	50 dni	kapitan jachtu i praca instruktorska w ośrodku żeglarskim

Źródło: *Organizacja Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, cz. 1, red W. Bublewski, Warszawa 1933, s. 18

W tym samym roku hm. W. Bublewski zaproponował tworzenie zastępów żeglarskich w drużynach lądowych, które miały być systemowym sposobem dla rozwoju specjalności wodnej[500].

W styczniu 1933 r. zatwierdzono wzór bandery harcerskiej zaprojektowanej przez W. Bublewskiego w 1929 r.[501] W 1933 r. ukazała się część pierwsza *Organizacji harcerskich drużyn żeglarskich. Część I*, zalecona do użytku służbowego rozkazem Naczelnika Harcerzy z 1 I 1933 r. W pierwszej części opracowania przedstawiono cele i zadania harcerskich drużyn żeglarskich. Część druga poświęcona została problematyce organizacji jachtingu harcerskiego, obejmując zagadnienia dotyczące władz zwierzchnich, struktury jednostek, systemu szkolenia (w tym wymagań na stopnie wioślarza i żeglarza), a także kwestii zaopatrzenia i działalności kół przyjaciół. W części trzeciej zawarto przepisy odnoszące się do umundurowania, w czwartej – regulacje dotyczące odznak, natomiast piąta część obejmowała regulamin flagowy[502]. Zostały opublikowane także sprawności żeglarskie, takie jak: mistrz robót linowo-żaglowych, nawigator pełnego morza, pilot morski, dewiator, radiotelegrafista, motorzysta,

[500] W. Bublewski, *Wiatr od morza*, „Harcmistrz" 1932, nr 2, s.14.
[501] *Leksykon harcerstwa*…, s. 31.
[502] A. Ruta, *Biblioteczka Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia", t. 5: 2007, s. 160–172.

konstruktor, konserwator, sygnalista, kucharz okrętowy, pływak ratownik; łącznie 11 sprawności[503]. W 1933 r. Wydział Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Harcerek przeprowadził samodzielny kurs morski na jachcie „Gryf", którego komendantką była Jadwiga Wolff. Przedsięwzięcie to znacząco zwiększyło liczbę harcerek posiadających praktyczne przygotowanie w zakresie żeglarstwa morskiego. W tym samym okresie opracowano jednolity system wymagań egzaminacyjnych obowiązujących przy zdobywaniu stopni żeglarskich. Rozwiązanie to miało charakter nowatorski, ponieważ obejmowało w równym stopniu zarówno harcerki, jak i harcerzy, co stanowiło rezultat unifikacji modelu szkoleniowego w całym ZHP. System przewidywał stopniowe podnoszenie kwalifikacji – od sternika jachtowej żeglugi śródlądowej, poprzez stopnie żeglarza morskiego i sternika jachtowej żeglugi morskiej, aż po najwyższe uprawnienia kapitana jachtowej żeglugi morskiej. Regulacje te, opracowane pierwotnie przez Kierownictwo Harcerskich Drużyn Żeglarskich kierowane przez Władysława Bublewskiego, zostały uszczegółowione i oficjalnie zatwierdzone w 1935 r. przez Wydział Żeglarski Głównej Kwatery Harcerek, co przesądziło o ich obowiązywaniu w całej organizacji[504]. Sprawności wioślarki i żeglarki pozostawały w gestii Głównej Kwatery Harcerek, stanowiąc podstawę przygotowawczą do zdobywania kolejnych stopni żeglarskich – sterniczki żeglugi śródlądowej, sterniczki żeglugi morskiej oraz kapitana żeglugi morskiej. Uprawnienia te były nadawane przez komisję Polskiego Związku Żeglarskiego, w której skład włączono również instruktorki harcerskie, co świadczyło o powiązaniu harcerstwa żeńskiego z ogólnopolskim systemem szkolenia żeglarskiego[505]. W 1934 r., dzięki inicjatywie Komitetu Funduszu Żeglarskiego, powołanego specjalnie w tym celu i kierowanego przez Helenę Gepnerównę-Śliwowską[506], udało się zakupić pierwszy w Polsce kobiecy jacht pełnomorski. Była to jednostka „Turo", zbudowana w 1922 r. w Helsinkach, którą 29 VII t.r. w porcie w Jastarni uroczyście przemianowano na „Grażynę" (imię to nadano na cześć ówczesnego przewodniczącego ZHP Michała Grażyńskiego). Dwumasztowy jacht o długości 12 metrów, wyporności 7 ton i powierzchni żagli 73 m² oceniono jako jednostkę dobrze dostosowaną do potrzeb żeńskiej załogi – zwrotną, stosunkowo prostą w obsłudze i bezpieczną. Uzyskanie

[503] *Organizacja Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, cz. 1, red. W. Bublewski, Warszawa 1933, s. 18.
[504] E. Rzeczkowska, J. Szady, op. cit., s. 227–228.
[505] *Sprawności wodne*, „Skrzydła" 1935, nr 4, s. 5–6.
[506] Helena Grażyńska z d. Gepner (1895–1972; do 1938 Śliwowska), harcmistrzyni Rzeczypospolitej, komendantka Warszawskiej Chorągwi Harcerek do 1924; wiceprzewodnicząca ZHP (1926–1928; 1929–1936), Naczelniczka Harcerek poza granicami Kraju (1948–1949); w drugiej połowie lat dwudziestych czynna w Wydz. WF Gł. Kwat. Żeń. oraz z Tow. Ogrodów Jordanowskich; zob. W. Czarnota, *Grażyńska z Gepnerów Helena*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 3, s. 70–72.

przez harcerki własnego jachtu morskiego miało szczególne znaczenie wobec ograniczeń, jakie nałożono na udział kobiet w działalności ośrodków morskich PUWF i PW[507].

W 1934 r. w Jastarni zainaugurowano działalność szkoleniowego Ośrodka Morskiego Harcerzy, stanowiącego centrum kształcenia żeglarskiego w ZHP. Oprócz Głównej Kwatery Harcerzy organizację podobnych kursów podjęły również komendy chorągwi, co świadczy o dynamicznym upowszechnianiu tej formy aktywności. W samym ośrodku w Jastarni w okresie letnim przeszkolono około 400 uczestników, natomiast pozostałe grupy kształcono w szesnastu ośrodkach śródlądowych. Pod koniec 1934 r. działało już 123 jednostek żeglarskich, w tym 67 drużyn i 56 zastępów, skupiających łącznie 3066 harcerzy. Do ich dyspozycji pozostawało 81 przystani oraz rozbudowany tabor wodny, który osiągnął 1090 jednostek pływających. Intensywność szkolenia ilustrują także dane dotyczące sezonowej eksploatacji sprzętu – w okresie letnim 1009 harcerzy na 465 łodziach przepłynęło łącznie 83 503 km, co wskazuje na skalę oraz efektywność rozwijania żeglarstwa harcerskiego[508]. W sierpniu t.r. sześciu harcerzy odbyło trzytygodniową wyprawę morską do portów szwedzkich i duńskich, prowadzoną pod komendą Tadeusza Prechitki[509] – najmłodszego wówczas wiekiem kapitana żeglugi w Polsce[510].

W tym samym roku dziewiętnastoosobowa grupa harcerzy krakowskich uczestniczyła w Zlocie Skautów Rumuńskich w Konstancy nad Morzem Czarnym, na który dotarła po sześćdziesięciu ośmiu dniach żeglugi Wagiem, Dunajem oraz Morzem Czarnym, wykorzystując własne łodzie[511]. Od tego roku zaczęto wydawać czasopismo „Żeglarz", które było dodatkiem do „Na Tropie". W 1935 r. jachty harcerskie „Korsarz" i „Pirat" wzięły udział w regatach dalekomorskich na trasie z Gdyni do Visby, w których oba zdobyły drugie nagrody w swoich klasach. Ponadto „Korsarz" uczestniczył w zlocie Jacht Klubu Królewskiego w Szwecji, a po powrocie do kraju wystartował w międzynarodowych regatach bałtyckich, odnosząc kolejne sukcesy – zwycięstwo (I nagrodę) oraz drugie miejsce w swojej klasie. Wydarzenia te potwierdzały wysoki poziom wyszkolenia żeglarskiego harcerzy[512].

[507] J. Wolffowa, *Grażyna*, „Skrzydła" 1934, nr 8/9, s. 21; E. Rzeczkowska, J. Szady, op. cit., s. 230–231.
[508] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 266–267.
[509] Tadeusz Prechitko (1913–1982), inżynier budowy okrętów, menadżer handlu zagranicznego, dyplomata, harcmistrz, pionier harcerskiego żeglarstwa morskiego w Gdańsku, pilot (szef referatu morskiego) Gdańskiej Chorągwi Harcerzy (1935–1939), drużynowy Drużyny Morskiej im. Zygmunta Augusta, komendant IV Hufca Morskiego (1937–1939). Źródło: ht ps://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Prechitko [dostęp: 20 IX 2025].
[510] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 266–267.
[511] Ibidem, s. 278.
[512] R. Woźniak, *Harcerstwo polskie w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa 1977, s. 65–67.

W lipcu 1935 r. Wydział Żeglarski Głównej Kwatery Harcerzy otrzymał do dyspozycji nowo wybudowany Harcerski Ośrodek Żeglarski w Niesłuczy nad jeziorem Narocz, którego realizację sfinansował Zarząd Oddziału ZHP w Wilnie nakładem 37 000 zł. Kompleks obejmował teren o powierzchni trzech hektarów, porośnięty lasem, a także budynek mieszkalny przystosowany do zakwaterowania 80 osób. Ośrodek ten stanowił ważne zaplecze dla rozwoju żeglarstwa harcerskiego na Kresach Wschodnich[513]. Harcerki natomiast działały w ośrodku w Funce nad jez. Charzykowskim oraz ośrodku morskim na Helu. W 1935 r. w ramach Organizacji Harcerzy było 3445 harcerzy wodnych, co oznaczało dalszy wzrost liczebności w porównaniu z latami poprzednimi (3066 w 1934 r. oraz 2819 w 1933 r.). Spośród nich 2825 posiadało umiejętność pływania. Tabor wodny liczył 1173 jednostki pływające (wobec 1934 jednostek w 1934 r.), co świadczyło o znaczącej, choć przejściowej redukcji zasobów sprzętowych. W omawianym roku zorganizowano około 213 wypraw wodnych z udziałem 3333 uczestników, co obrazuje intensywność działalności szkoleniowej i wychowawczej. Ponadto w ramach ćwiczeń morskich przepłynięto 149,88 km, natomiast podczas rejsów pełnomorskich, w których uczestniczyło łącznie 142 harcerzy – 4963 mile[514].

W 1936 r. wśród harcerzy posiadających stopnie wodniackie było 261 wioślarzy, 127 żeglarzy i 29 żeglarzy morskich. W Organizacji Harcerek w 1936 r. opracowano warunki nadawania zastępom nazwy zastępów wodnych[515].

Harcerski jacht „Korsarz" w 1936 r., jako jedyna polska jednostka, uczestniczył w XI Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie, odnosząc znaczący sukces sportowy i prestiżowy. W ramach imprez towarzyszących igrzyskom załoga „Korsarza" zwyciężyła w regatach na trasie Hel – Kilonia, co stanowiło nie tylko dowód wysokich umiejętności żeglarskich harcerzy, lecz także istotny element promocji polskiego żeglarstwa i ruchu harcerskiego na forum międzynarodowym[516].

W maju 1937 r. działalność zastępów wodnych w żeńskim harcerstwie została formalnie uregulowana poprzez wydanie *Instrukcji dla zastępów wodnych*, zatwierdzonej przez Naczelniczkę Harcerek[517]. W 1937 r. ponad 400 harcerek uzyskało stopnie w zakresie specjalności wodnych, z czego 21 zdobyło kwalifikacje żeglarskie. W tym samym czasie

[513] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 292.
[514] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 84; K. Wais, op. cit., s. 209.
[515] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 63, 163.
[516] E. Sikorski, op. cit., s. 102.
[517] *Załącznik L.1 do Rozkazu Naczelniczki Harcerek L. 5 z 11 V 1937 r.*, „Wiadomości Urzędowe" 1937, nr 6, s. 100.

wyraźnie zwiększyła się liczba uczestniczek obozów żeglarskich – z 34 w roku poprzednim do 199, co wskazuje na dynamiczny rozwój tej formy szkolenia. Odnotowano natomiast spadek frekwencji na obozach morskich: w 1936 r. uczestniczyło w nich 58 dziewcząt, natomiast w 1937 r. liczba ta zmniejszyła się do 42[518]. W sierpniu 1937 r. jacht „Grażyna" odbył swój pierwszy zagraniczny rejs pełnomorski z żeńską załogą rekrutującą się z różnych regionów kraju. Pod dowództwem kpt. Aleksandra Bereśniewicza jednostka ta w dniach 11–26 sierpnia wypłynęła z Gdyni, kierując się najpierw do Kopenhagi, następnie do Malmö, a w drodze powrotnej zawinęła do Rønne na Bornholmie. Rejs ten stanowił ważny etap w praktycznym przygotowaniu harcerek do żeglarstwa morskiego oraz w umacnianiu pozycji żeńskiego ruchu wodnego w ZHP[519]. W t.r. pojawiły się próby żeglarstwa zimowego, czyli ślizgów. Jachty lodowe stanowiły zimową formę aktywności fizycznej harcerzy z poznańskiej drużyny „Wilków Morskich". Harcerze samodzielnie budowali bojery i doskonalili technikę jazdy po zamarzniętej tafli jeziora Kierskiego, osiągając prędkości sięgające nawet 80 km/h. Jazda na ślizgach była nie tylko źródłem silnych wrażeń i satysfakcji, lecz także elementem programu wychowawczego, kształtującym odwagę, dyscyplinę i współdziałanie. Zajęcia prowadzone były w trudnych warunkach zimowych, co sprzyjało hartowaniu charakteru i rozwijaniu hartu ducha. Szczegółowo opisano te aktywności w czasopiśmie „Na Tropie"[520].

W 1938 r. harcerstwo żeńskie zorganizowało cztery obozy żeglarsko-pływackie, prowadzone przez poszczególne komendy chorągwi przy współudziale Głównej Kwatery. Analogiczny model funkcjonował w harcerstwie męskim, gdzie kursy żeglarskie i wioślarskie przeprowadziły m.in. chorągwie Gdańska, Lubelska, Poleska, Radomska i Wielkopolska. Obok tego w siedmiu chorągwiach brakowało wydziałów żeglarskich, a odprawy drużynowych i zastępowych miały charakter incydentalny i odbywały się jedynie w nielicznych ośrodkach. W tym samym roku w Organizacji Harcerzy odbyły się dwie odprawy pilotów chorągwi oraz szereg konferencji żeglarskich o zasięgu chorągwianym, zaś członkowie Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich (KHDŻ) przeprowadzili wizytacje około 15 środowisk harcerzy wodnych. Ponadto do KHDŻ napłynęło blisko 1000 meldunków dotyczących obchodów „Apelu Morza", związanego z rocznicą odzyskania przez Polskę dostępu do Bałtyku, co potwierdza szeroką skalę oddziaływania wychowawczego i symbolicznego tego wydarzenia w harcerstwie[521]. Pod koniec lat trzydziestych w żeglarstwie kobiecym pojawiły

[518] *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 134–135.
[519] E. Rzeczkowska, J. Szady, op. cit., s. 235.
[520] F. Staszewski, *Jachting lodowy na jeziorze Kierskim*, „Na Tropie" 1937, nr 6, s. 71.
[521] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 141–144.

się nowe tendencje, wynikające z narastającego zagrożenia wojennego. W porozumieniu z władzami wojskowymi dotychczasowy Wydział Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Harcerek został połączony z Wydziałem Przysposobienia do Obrony Kraju obronności kraju jako Wydział Usprawnienia i Służby. Jego zadaniem było przygotowanie harcerek do pełnienia służb pomocniczych w ramach Wojennego Pogotowia Harcerek. W konsekwencji rozbudowano program wychowania fizycznego, poszerzając go o gry sportowe oraz szkolenia o charakterze paramilitarnym – m.in. kursy strzeleckie, terenoznawcze i łącznościowe. Również szkolenie morskie harcerek zostało poszerzone, a jego treści uzupełniono o elementy zaczerpnięte z programu Szwedzkiej Szkoły Żeglarstwa (Svenska Seglarskolan) w Karlskronie, co świadczy o rosnącej specjalizacji i profesjonalizacji przygotowania dziewcząt do służby na wodzie[522].

Harcerstwo otrzymało w 1937 r. jacht „Poleszuk", będący keczem przebudowanym z łodzi motorowej „Cerra Marena", zakupionej w t.r. przez Oddział Ligi Morskiej i Kolonialnej województwa poleskiego. Jacht o wyporności 29 ton, długości pokładu 15,3 m, szerokości 3,6 m, powierzchni żagli 90 m² i zanurzeniu 1,6 m był wyposażony w pomocniczy silnik o mocy 12 KM. Choć określano go jako jednostkę trudną w manewrowaniu, uchodził za wygodną i funkcjonalną[523].

Pod dowództwem M. Wróblewskiego „Poleszuk" odbył rejs atlantycki, odwiedzając porty Niemiec, Holandii, Anglii, Francji, Hiszpanii i Portugalii, a następnie dotarł do Afryki, gdzie załoga przez kilka miesięcy zbierała eksponaty dla muzeum surowcowego[524]. Latem 1938 r. kpt. J. Ramontowski wraz z czterema harcerzami rozpoczął na nim drugą harcerską podróż dookoła świata. W lipcu 1939 r. „Poleszuk" uczestniczył w Wystawie Światowej w Nowym Jorku, stanowiąc ważny element promocji polskiego harcerstwa i żeglarstwa morskiego na arenie międzynarodowej[525]. Po kilkumiesięcznym pobycie w Chicago zdecydowano o przekazaniu jachtu skautom morskim Polskiego Zjednoczenia Rzymskokatolickiego, natomiast uczestnicy wyprawy powrócili do kraju, aby uczestniczyć w walce o niepodległość kraju.

Od 1939 r. ZHP ujednoliciło harcerskie stopnie wodne z Polskim Związkiem Żeglarskim. Ustalono stopnie harcerskie kajakarza i żeglarza oraz przyjęto żeglarskie stopnie

[522] E. Rzeczkowska, J. Szady, op. cit., s. 237.
[523] E. Sikorski, op. cit., s. 80.
[524] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 144
[525] *Rejs Poleszuka*, ht p://wodnapolska.pl/rejs-poleszuka/ [dostęp: 7 X 2026].

sportowe PZŻ: żeglarza morskiego, sternika jachtowego żeglugi śródlądowej, sternika jachtowego żeglugi morskiej i kapitana jachtowego żeglugi morskiej, a ponadto stopnie instruktorskie: instruktora sternika jachtowego żeglugi śródlądowej, instruktora sternika jachtowego żeglugi morskiej i instruktora kapitana jachtowego żeglugi morskiej[526].

W lutym 1939 r. opublikowano regulamin Harcerskiego Koła Morskiego, które niedługo po tym rozpoczęło działalność i liczyło ok. 200 członków[527].

W 1939 r. w Związku Harcerstwa Polskiego pracowały 142 drużyny oraz 52 samodzielne zastępy o specjalności wodnej, skupiające łącznie 4564 harcerzy. O wysokim poziomie wyszkolenia świadczą dane dotyczące zdobytych uprawnień: stopnie wioślarza i żeglarza uzyskało około 3000 harcerzy, żeglarza morskiego – 284, sternika morskiego – 59, a stopień jachtowego kapitana morskiego 12 osób[528].

Wykaz jednostek wodnych za rok 1938 opublikowany w „Żeglarzu" 1939, nr 4.
WDH – Wodna Drużyna Harcerzy
WZ – Wodny Zastęp
WDS – Wodna Drużyna Skautów (harcerzy powyżej 16. r.ż.)
WKSt – Wodny Krąg Starszyzny/Harcerstwa Starszego

Chorągiew Białostocka Pilot Chorągwi: hm. Pietraszewski Gabryel, sternik j. z. m.
1. Grajewo, W.D.H., Gimnazjum, dh. H. Misiewicz.
2. Grajewo, W.K.St. Harc., ul. Cele 17, dh. F. Golczewski.
3. Grodno, 1 W.D.S., Gimnazjum, ul. Akademicka 10, dh. T. Jacek.
4. Łapy, W. Z. przy D.H., ul. Bagno 14, dh. H. Moszczyński.
5. Łomża, 9 W.D.H., Gimnazjum Kupieckie, ul. Dreszera 10, dh. E. Rednowski.
6. Łomża, 10 W.D.H., Gimnazjum, ul. Bernatowicza 6, dh. J. Borkowski.
7. Suwałki, 1 W.D.S., Gimnazjum, dh. A. Sulikowski.
Chorągiew Gdańska Pilot Chorągwi: Prechitko Tadeusz, instruktor – kapitan j. z. m.
1. Gdańsk, 1 Morska D.H., Gimnazjum, ul. Am Weisen Turm 1, dh. J. Strzelecki.
2. Gdańsk, Fontizo-Morski K.St. Harc., Heeresanger 11, dh. T. Prabucki.
3. Nowy Port, W.Z. Samodż., Hindenstrasse 2, dh. E. Reyman.
4. Sopot, W.D.H., ul. Pefertastadt 75, dh. B. Sojecki.

[526] *Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 7 z 10 III 1939 r*., „Wiadomości Urzędowe" 1939,nr. 3, s. 62–64.
[527] „Wiadomości Urzędowe" 1939, nr 2, s. 38.
[528] *Leksykon harcerstwa*…, s. 552.

Chorągiew Kielecka Pilota Chorągwi nie ma.
1. Kielce, W.Z. przy D.H. Gimnazjum im. St. Kostki, dh. M. Naprawca.
2. Kielce, W.Z. przy D.H. Szkoła Powsz. Nr 9, dh. T. Kołodziej.
3. Kielce, W.Z. przy D.H., ul. Karczówkowska 21, dh. W. Sieprawski.
4. Pińczów, W.Z. przy D.H. ul. Kazimierza, dh. S. Kita.
Chorągiew Krakowska Pilot Chorągwi: phm Boguszewski Stanisław.
1. Bochnia, W.Z. Samodż., ul. Sądecka 20, dh. Z. Sosnowski.
2. Kraków, 1 W.D.S., Państw. Szkoła Przemysłowa, Al. Mickiewicza 5, dh. M. Olszówka.
3. Mościce k/Tarnowa, W.D.H. Fabryka, dh. M. Mucha.
4. Oświęcim, 2 W.D.S. przy D.H., Brzeźinka, dh. M. Murzyn.
5. Tarnobrzeg, W.D.H., Gimnazjum Państw., dh S. Jasiński.
6. Tarnów, W.K. St. Harc, Kolonia Kolejowa 10, dh. K. Mosgier.
7. Tarnów, W.Z. przy D.H., Sanguszków 10, dh. S. Adwent.
Chorągiew Lubelska Pilot Chorągwi: phm. Piątkowski Henryk, żegl. morski.
1. Biała Podlaska, W.D.H., Gimnazjum, dh. T. Miller.
2. Irena-Dęblin, 4 W.D.H., Szkoła Powszechna Nr 1, dh. E. Kotyza.
3. Lublin, 1 W.D.S., ul. Ogrodowa 14, dh. M. Olejarnik.
4. Międzyrzec Podlaski, 3 W.D.H., Gimnazjum Kupieckie, dh. E. Szostakiewicz.
5. Puławy, 1 W.D.H., Gimnazjum, dh. M. Dębowaki.
6. Puławy, W.D.S., Komenda Hufca, dh. B. Jasiuk.
Chorągiew Lwowska Pilot Chorągwi: phm Mikośza Witold.
1. Czortków, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. J. Zahremba.
2. Jarosław, 3 W.D.S. Gimnazjum, dh. Z. Nosek.
3. Lwów, 32 W.D.S., ul. Grzyczana 13, dh. K. Mosior.
4. Lwów, 34 W.D.S., ul. Krzyżynickiego 357, dh. G. Burtuk.
5. Lwów, W.Z. przy D.H., Kopernika 14, dh. B. Staniszewicz.
6. Przemyśl, 1 W.D.S., ul. Wadycze 12, dh. V. Cyngiel.
7. Stanisławów, 4 W.D.S., II Gimnazjum, dh. T. Sereśnicki.
8. Tarnopol, W.Z. przy D.H., IV Gimnazjum, dh. K. Stachow.
9. Zaleszczyki, W.Z. przy Hufcu, Gimnazjum, dh. A. Jarski.
Chorągiew Łódzka Pilot Chorągwi: hm Wolski Jerzy.
1. Sieradz, 1 W.D.H., Gimnazjum, dh. F. Maszkiewicz.
2. Tomaszów Mazowiecki, 1 W.D.S., ul. Gopiela 18, dh. S. Remisz.
Chorągiew Mazowiecka Pilota Chorągwi nie ma.

1. Płock, W.Z. przy D.H., Dom Kolejowy, dh. A. Rutkowski.
2. Kutno, 47 W.D.S., ul. Kopernika 26 m. 1, dh. M. Załuski.
3. Siedlce, 87 W.D.S., ul. P.O.W. 21, dh. E. Wyszyński.
4. Płońsk, 92 W.D.H., skrzynka poczt. 99, dh. J. Śmiechowski.
Chorągiew Poleska Pilot Chorągwi: phm. Ejchart Włodzimierz, sternik j. z. m.
1. Brześć n/Bugiem, 5 W.D.H., Szkoła Techniczna, ul. 3 Maja 58, dh. S. Engels.
2. Brześć n/Bugiem, 6 W.D.H., ul. Listowskiego 11, dh. A. Grzebalski.
3. Pińsk, 1 W.D.S., ul. Steeckiewicza 12, dh. S. Bagiński.
4. Pińsk, 2 W.D.H., Szkoła Stolarska P.M.S., dh. G. Nikisza.
Chorągiew Pomorska Pilot Chorągwi: hm. Myśliwek Bernard, sternik j. z. śródl., żeglarz morski.
1. Barcin, Z.W. przy D.H., ul. Cmentarna, dh. A. Piotrowiak.
2. Brodnica n/Drwęcą, 15 W.D.H., Szkoła Powszechna, ul. 3 Maja 2, dh. L. Grzemski.
3. Bydgoszcz, 7 W.D.S., ul. Sieroce 16, dh. H. Bonin.
4. Bydgoszcz, 16 Z.D.H., ul. Pomorska 43 m. 5, dh. A. Gruse.
5. Bydgoszcz, 2 K.St. Harc., j.w.
6. Bydgoszcz, 1 W.D.H., ul. Dominikańska 30, dh. P. Rakowski.
7. Chełmża, 1 W.D.S., ul. Sienkiewicza 8, dh. L. Śliwiński.
8. Chojnice, 6 W.D.S., ul. Wysoka 48, dh. B. Trzebiatowski.
9. Gdynia, 1 Morska D.S., Al. Zjednoczenia 7b, dh. M. Kruszyński.
10. Gdynia, 7 W.D.H., Gimnazjum Mechaniczne, ul. Morska 79, dh. E. Górski.
11. Gdynia, Morski K.St. Harc., Al. Zjednoczenia 7b, dh. E. Reichert.
12. Gdynia, W.D.S., ul. Zgoda 4, dh. Z. Narloch.
13. Inowrocław, 4 W.D.S., ul. Piłsudskiego 6 m. 6, dh. E. Domżalski.
14. Kartuzv, 1 W.D.S., ul. Sobieskiego 1, dh. H. Gniłski.
15. Kościerzyna, 1 W.D.H., Gimnazjum, dh. F. Kurkowski.
16. Puck, 1 W.D.S., ul. Nowa 2, dh. R. Smoczyk.
17. Skórcz, W.Z. przy D.H., ul. Nowy Świat 13, dh. J. Chyła.
18. Solec Kujawski, 9 W.D.H., ul. Bydgoska 31, dh. A. Sawicki.
19. Starogard, 3 W.D.S., ul. Sokołów 10, dh. A. Smurzyński.
20. Toruń, 2 W.D.S., Gimnazjum Mechaniczne, dh. W. Moczek.
21. Toruń, W.D.S., Liceum Handlowe, dh. T. Gierczak.
22. Wejherowo, 2 W.D.S., Dom Społeczny, dh. J. Tuńczewski.
23. Włocławek, 2 W.D.S., Gimnazjum Mechaniczne, dh. Z. Kretkowski.
Chorągiew Radomska Pilot Chorągwi: hm. Błahucki Tadeusz, żeglarz.
1. Pionki, 4 W.D.H., ul. Działki, dh. J. Mucha.
2. Wierzbów, W.Z. przy D.H., Szkoła Powsz., Nr 1, dh. P. Gębski.
3. Radom, 5 W.D.S., Szkoła Razem–Przemysł., ul. 1 Maja 6, dh. A. Jakubowski.
4. Radom, W.D.S., ul. Traugutta 45/26, dh. E. Krzyżewski.
5. Kazanów, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. J. Duszyński.
6. Skarżysko Kamienna 2, 8 W.D.H., Szkoła Powszechna 5, dh. W. Wojciechowski.

7. Solec n/Wisłą, 1 W.D.S., Gimnazjum, dh. Z. Suchodolski.
Chorągiew Śląska Pilot Chorągwi: phm Morgała Władysław, sternik j. z. m.
1. Chorzów, W.Z. przy D.H., ul. Stalmacha 10, dh. J. Pieszczek.
2. Cieszyn, W.D.S., ul. Bobrecka 23, dh. K. Schlauer.
3. Cieszyn, Z.W. przy D.H., ul. Bielska 31, dh. G. Kałuża.
4. Dąbrówka Mała, W.Z. przy K.St.-Harc., ul. Polna 2, dh. R. Niedziela.
5. Dziedzice, 1 W.D.H., ul. Legionów 100, dh. R. Żołneczko.
6. Mikołowice, W.K. St. Harc., Zamkowa 21, dh. W. Cieniawa.
7. Pszczyna, 4 W.D.S., Mickiewicza 19, dh. R. Wolny.
Chorągiew Warszawska Pilota Chorągwi nie ma.
1. W.D.S., Chmielna 88, dh. Z. Duszota.
2. 1 W.D.H., Długa 15, dh. Z. Krzysik.
3. 2 W.D.H., Skaryszewska 8, dh. K. Papliński.
4. 2 Z.D.H., Wybrzeże Saskiej Kępy 28, dh. T. Gasiński.
5. W.D.S., Annopol, Szkoła Nr 4, dh. J. Podobas.
6. W.Z. przy K.St. Harc., Akademicka 5, dh. A. Cwalina.
7. 1 W.K. Harc., Żywiecka 63, dh. Z. Pniewski.
8. W.Z. przy D.H., Kordeckiego 54, dh. H. Trzaskowski.
9. 4 W.D.S., ul. Długa 75, dh. Z. Nosek.
10. W.Z. przy 67 D.H., Wileńska 31.
Chorągiew Wielkopolska Pilot Chorągwi: phm. Bondek Władysław, żegl. morski.
1. Chorzów, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. J. Batory.
2. Czarnków n/Notecią, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. T. Malarski.
3. Gniezno, W.D.S., 3 Maja 7 m. 15, dh. B. Zalewski.
4. Kalisz, W.D.S., Al. Piłsudskiego 16, dh. J. Ast.
5. Konin, W.D.S., Rynek 127, dh. W. Błaszkowski.
6. Leszno, W.Z. samodż., Piłsudskiego 50, dh. Z. Sternasiak.
7. Mogilno, W.D.H., Jagiełły 11, dh. B. Białecki.
8. Oborniki, 3 W.D.S., Szamotulska 36, dh. R. Gierka.
9. Odolanów, W.Z. samodż., Kaliska 2/4, dh. J. Dziubak.
10. Poznań, Z.D.H. „Wilki Morskie”, Ratajeczka 9, dh. S. Wodziński.
11. Poznań, 34 W.D.H., Górna Wilda 77, dh. P. Turostowski.
12. Poznań, 45 W.D.S., Wierzbicze 59 m. 4, dh. A. Rogozia.
13. Rogozino, 1 W.D.S., Stary Rynek 184, dh. K. Tomczak.
14. Szamotuły, W.K. St. Harc., Poznań, Pocztowa 23 m. 4, dh. J. Teichert.
15. Trzemeszno, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. W. Jagutowski.
16. Wągrowiec, W.Z. przy D.H., Kościuszki 4, dh. W. Stachowiak.
17. Wolsztyn, 1 W.D.H., Gnieźnieńska 24, dh. F. Wylman.
18. Wronki, 4 W.D.S., Biała Góra 43, dh. W. Domagalski.
19. Zbąszyń, 4 W.D.S., Batorego 2, dh. F. Frische.

Chorągiew Wileńska Pilot Chorągwi: phm. Bohdanowicz Witold, sternik j. ż. w.
1. Wilno, Wielką Wodny Szczep Harc., Narutowicza 4, dh. W. Zdanowicz.
2. Wilno, 3 W.D.S., Wileńska 84, dh. J. Kozioł.
3. Wilno, 2 K.St. Harc., Słowiańska 2 m. 4, dh. A. Nawrocki.
4. Wilno, W.D.S., Zamienieska 4 m. 17, dh. J. Stasiak.
5. Wilno, W.Z. przy 7 D.H., Ostrobramska 7–2, dh. A. Wieleżyński.
Chorągiew Wołyńska Pilot Chorągwi nie ma.
1. Horochów, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. T. Szaraj.
2. Janowa Dolina, W.D.H., „Sójka”, dh. J. Bator.
3. Łuck, W.D.S., Państw. Szkoła Drogowa, dh. M. Kułygowski.
4. Równe, 2 W.D.H., Gimnazjum Kupieckie, pl. Surowiecki, dh. P. Szumowski.
5. Sarny, 3 W.D.S., Gimnazjum Państw., dh. Z. Jurkowski.
Chorągiew Zagłębiowska Pilot chorągwi: hm. Szpajdel Gustaw, sternik j. ż. śródl.
1. Będzin, 100 W.D.S., Promyka 19, dh. E. Nowak.
2. Częstochowa, W.D.S., Al. Wolności 2, dh. Z. Wierzbicki.
3. Dąbrowa Górnicza, 1 W.D.S., Huta Bankowa, dh. M. Hachulski.
4. Maczki, W.Z. przy D.H., Zakład Wychowaw., dh. W. Sowiński.
5. Niwka, 27 W.D.S., Przystań żeglarska, dh. Cz. Centkowski.
6. Olkusz, W.Z. przy D.H., Gimnazjum, dh. W. Kłymniuk.
7. Sosnowiec, W.Z. przy D.H., Żeromskiego 2, dh. M. Bryner.
8. Strzemieszyce, W.Z. przy D.H., Szaonowa 34, dh. A. Szefg.
9. Wojkowice Komorne, W.K.St.-Harc., Staszysza 10 m. 9, dh. G. Szpajdel.
10. Wojkowice Komorne, W.D.H., Staszysza 10 m. 9, dh. G. Szpajdel.
11. Zawiercie, W.D.S., Staroszkolna 8, dh. S. Hummer.

Zawisza Czarny

W 1934 r. Kierownictwo Drużyn Wodnych zadecydowało o zakupie żaglowca morskiego. Harcerze postanowili wybrać ofertę Szwedów. Za 40 tys. zł zakupili piękny handlowy szkuner o nazwie „Petrea”[529]. Pomocy przy zakupie udzielił minister handlu i przemysłu Florian Reichman, odpowiedzialny za sprawy marynarki handlowej, podjął decyzję, by na konto Harcerskiego Funduszu Żeglarskiego przelać pozostałość funduszu przeznaczonego przez młodzież szkolną na rzecz Komitetu Floty Narodowej, a było to 40 000 zł.

Po przejęciu w Gdyni przez środowisko harcerskie szkuner otrzymał nazwę „Harcerz”. Po krótkim postoju jednostka została przeprowadzona przez Jana Kuczyńskiego wraz z harcerską załogą do Jastarni, gdzie funkcjonował sezonowy Harcerski Ośrodek Morski. Ośrodek ten stanowił zaplecze działalności szkoleniowej harcerstwa morskiego w okresie letnim; prowadzono tam przede wszystkim szkolenia żeglarskie oraz rejsy na małych jednostkach.

W trakcie sezonu letniego szkuner „Harcerz”, dowodzony przez Jana Kuczyńskiego, kilkakrotnie wychodził na wody Zatoki. Próby eksploatacji jednostki ujawniły jednak jej poważne ograniczenia manewrowe. Żegluga bez ładunku lub odpowiedniego balastu okazała się w praktyce niemożliwa – statek wykazywał niską sterowność i ulegał dryfowi pod wpływem wiatru. W konsekwencji już na wczesnym etapie użytkowania stało się jasne, że jednostka wymaga przeprowadzenia gruntownego remontu oraz przebudowy dostosowującej ją do planowanych funkcji szkoleniowych. Wysłano zapytania ofertowe dotyczące remontu „Harcerza”, ale najtańsza oferta wyniosła 7-krotność ceny zakupu, stąd za remont statku wzięli się studenci Politechniki Lwowskiej, harcerze, a zarazem członkowie Akademickiego Związku Morskiego. Pomagali polscy pracownicy Stoczni Gdańskiej, którzy „wynaleźli” w magazynach stoczniowych elementy wyposażenia wnętrz pochodzące z remontowanych i złomowanych statków, a wykorzystane na „Zawiszy”[530].

[529] Żaglowiec ten został zbudowany w 1902 roku w stoczni I.E. Holm. Zbudowano go dla lokalnej spółki armatorskiej, której głównym udziałowcem był kapitan statku Janne Petterson. Był to trzymasztowy szkuner marslowy typu jakt, o dużej dzielności morskiej, przeznaczony do żeglugi po Bałtyku i Morzu Północnym. Kadłub żaglowca, o długości 38 m (z bukszprytem) zbudowano z drewna dębowego, a maszty z litych pni sosnowych, przy czym pierwsze dwa maszty były dwuczęściowe. Jego pojemność wynosiła 168 BRT (Brutto Ton Rejestrowych – jednostka miary wykorzystywana na przełomie XIX i XX w.), a powierzchnia żagla – 432 m^2.

[530] T. Maracewicz, *Symbole naszych marzeń. Stulecie polskich żaglowców 1921-2021,* Warszawa 2022, s. 126–138.

ZHP poprosiło, aby kapitanem statku został gen. Mariusz Zaruski. Wyraził on zgodę, postawił jednak warunek: zmiana nazwy żaglowca. Powiedział „Jest taka postać w historii Polski nieskalana i uosabiająca harcerskie ideały prostolinijności, prawdomówności, odwagi i poświęcenia. Postać obecna w znanym harcerskim zawołaniu". Zatem, jak napisał Generał: „na rufie szkunera harcerskiego powinien być napis: Zawisza Czarny!"[531].

W VI 1936 r. odbyło się uroczysty chrzest jachtu „Zawisza Czarny" w basenie jachtowym w Gdyni. Rodzicami chrzestnymi zgodzili się być: prezydentowa Maria Mościcka i Generalny Inspektor Sił Zbrojnych Marszałek Rydz-Śmigły[532].

W 1935 r. miał miejsce pierwszy rejs „Zawiszy Czarnego" pod komendą Generała – obejmował Kopenhagę, Londyn, Amsterdam i Antwerpię. O rejsie pisała londyńska prasa, ukazały się 54 artykuły, które zamieściły informacje o wizycie polskiego jachtu harcerskiego. W rejsie tym wzięło udział 20 studentów Politechniki Lwowskiej, którzy pomagali przy remoncie jachtu, a którzy stanowili oddzielną grupę naukową, mającą się zapoznać z urządzeniami portów, do których statek zawinął, 30 harcerzy, żona pierwszego oficera i… „blinda"[533] odkryty na pełnym morzu, który został pomocnikiem kucharza[534].

W 1937 r. jacht „Zawisza Czarny" odbył cztery pełnomorskie rejsy. Skład załóg poszczególnych wypraw był zróżnicowany: tworzyli je wyłącznie harcerze, wyłącznie oficerowie Wojska Polskiego bądź zespoły o charakterze mieszanym, łączące przedstawicieli obu tych środowisk[535]. W t. r. największą wyprawą „Zawiszy" była wyprawa do Amsterdamu na V Jamboree.

W 1938 r. „Zawisza Czarny" wypłynął w rejsy na zloty skautowe w Łotwie i Szwecji. Uczestniczyło w nich 245 osób (w tym 153 harcerzy, 90 członków LMiK i dwóch węgierskich skautów)[536].

W 1939 r. „Zawisza Czarny" odbył cztery bałtyckie rejsy z harcerzami i młodzieżą z kół LMiK.

We wrześniu 1939 r. szkuner przetrwał bombardowanie Gdyni i został przywłaszczony przez Niemców.

[531] J. Sieński, *„Zawisza Czarny"*, Gdańsk 2019.
[532] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 166.
[533] Pasażer na gapę.
[534] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 85–86.
[535] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 190.
[536] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 144; K. Wais, op. cit., s. 211.

Głównym celem działalności „Zawiszy Czarnego” w latach 1935–1939 było morskie szkolenie młodzieży – przede wszystkim harcerzy. Łącznie w latach 1935–1939 żaglowiec odbył 16 rejsów, pokonując około 14 tysięcy mil morskich i zawijając do 27 portów w 10 krajach[537].

Szczegółowo historię działań „Zawiszy” opisali Mariusz Zaruski z *harcerzami na „Zawiszy Czarnym”* (Lwów – Warszawa 1937), Jacek Sieński, *„Zawisza Czarny”* (Gdańsk 2019) i Tomasz Maracewicz *Symbole naszych marzeń. Stulecie polskich żaglowców 1921–2021* (Warszawa 2022).

Ryc. 45. Zawisza Czarny, fot. Florian Staszewski, 1936. Ze zbiorów Muzeum Miasta Gdyni, sygn. MMG/HM/II/1278/22

[537] Zawisza Czarny https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-historia-pierwszego-zawiszy-czarnego,nId,916800 [dostęp: 4 II 2026].

Władysław Wagner i jego rejs dookoła świata (1932–1939)

Jednym z najbardziej spektakularnych wydarzeń w dziejach polskiego żeglarstwa okresu międzywojennego była wyprawa dookoła świata młodego harcerza Władysława Wagnera. Urodzony w 1912 r. w Krzyżowej Woli (aktualnie Starachowice), a wychowany w Gdyni, Wagner związał się z rozwijającym się wówczas nurtem harcerstwa morskiego. W wieku zaledwie 21 lat podjął decyzję, by podjąć próbę opłynięcia globu. 8 lipca 1932 r. wyruszył z Gdyni na niewielkim jachcie nazwanym „Zjawa", przebudowanym przez niego samego i współtowarzyszy z dawnej szalupy portowej lub łodzi motorowodnej. Początkowo informował, że rejs ograniczy się jedynie do wód Bałtyku, co miało na celu uniknięcie ewentualnych przeszkód biurokratycznych. Faktyczny zamiar żeglugi oceanicznej ujawnił dopiero w momencie spotkania z polskim statkiem „Tczew" u wybrzeży Holandii.

Wagnerowi w kolejnych etapach towarzyszyli różni żeglarze i goście, ale należy uznać, że wyczynu dokonał samodzielnie. Początkowa jednostka – „Zjawa I" okazała się konstrukcją o ograniczonej dzielności morskiej, co zmuszało załogę do częstych napraw i modernizacji. W porcie w Dakarze dokonano istotnej przebudowy jednostki: przekształcono ją w jola poprzez dodanie drugiego masztu i zmianę takielunku, co poprawiło właściwości żeglugowe. Pomimo tego po dotarciu w 1933 r. do Colon w strefie Kanału Panamskiego stan techniczny jachtu uznano za zbyt zły, by kontynuować żeglugę przez Pacyfik. Wagner zdecydował się sprzedać „Zjawę I", a uzyskane środki, uzupełnione o zarobki z dorywczych prac, przeznaczył na zakup nowej jednostki.

Na bazie kadłuba nabytego w Panamie, Wagner zbudował „Zjawę II". w pracach wykończeniowych pomagała mu Polonia, marynarze napotkanych statków oraz lokalni rzemieślnicy. Kluczowe wsparcie otrzymał również od polskiej jednostki szkolnej „Dar Pomorza", która przeholowała jego jacht przez Kanał Panamski na Pacyfik. Na nowej jednostce Wagner kontynuował podróż, przeprawiając się przez bezkresne przestrzenie Oceanu Spokojnego. Jego trasa prowadziła przez archipelagi Polinezji i Melanezji. Jednak w trudnych warunkach tropikalnych „Zjawa II" zaczęła szybko ulegać uszkodzeniom, zwłaszcza wskutek działalności świdraków morskich niszczących drewniane poszycie. Ostatecznie, gdy w 1935 r. Wagner dotarł do Suva na Fidżi, dalsze korzystanie z jachtu okazało się niemożliwe. Jednostkę sprzedano, a rejs został przerwany na czas konieczny do zgromadzenia funduszy i znalezienia nowego rozwiązania.

Determinacja Wagnera nie pozwoliła mu jednak na zakończenie przedsięwzięcia. Wrócił do Ameryki Południowej, gdzie w Guayaquil (Ekwador) podjął się budowy kolejnego jachtu – „Zjawy III". Tym razem jednostka była większa i solidniej skonstruowana oraz dostosowana do wymagań oceanicznej żeglugi. w 1937 r. rozpoczął ostatni etap swojej wyprawy. Trasa prowadziła przez wyspy Pacyfiku do Australii, gdzie jacht zawinął m.in. do Sydney. Tam do załogi dołączyło dwóch starszych skautów australijskich (tzw. rovers), którym Wagner obiecał zapewnić transport do Europy, by mogli wziąć udział w międzynarodowym zlocie Rover Moot w Szkocji. Ten epizod świadczy o silnych więziach, jakie łączyły wyprawę Wagnera z międzynarodowym ruchem skautowym, oraz o tym, że przedsięwzięcie miało nie tylko wymiar sportowy, lecz także wychowawczy i społeczny.

W dalszej drodze „Zjawa III" odwiedziła m.in. wyspy Indonezji, skąd Wagner udał się do Dżakarty. Tam został uhonorowany przez Polski Związek Żeglarski patentem kapitańskim – przyznanym mu zaocznie jako dowód uznania za niezwykłe osiągnięcia żeglarskie. Rejs kontynuowano przez Ocean Indyjski i Morze Czerwone do Europy. Ostatecznie 4 VII 1939 r. „Zjawa III" zakończyła podróż w Anglii, w porcie Southampton. Wagner tym samym stał się pierwszym Polakiem, który w ciągu siedmiu lat opłynął świat pod żaglami, a równocześnie pierwszym, który samotnie przepłynął Atlantyk na małej jednostce żaglowej.

Ważnym aspektem przedsięwzięcia była pomoc, jaką Wagner otrzymywał od Polonii oraz od instytucji polskich. Szczególną rolę odegrał Wydział Zagraniczny Głównej Kwatery Harcerzy, który wspierał go w wyposażaniu jachtu, a także placówki dyplomatyczne, organizujące wsparcie materialne i logistyczne w różnych portach. Wyprawa miała charakter nie tylko sportowy, lecz także propagandowy – polska bandera po raz pierwszy zawitała do wielu egzotycznych portów, gdzie młody żeglarz wzbudzał podziw swoją determinacją. Wyczyn Wagnera ukazał, że także w kraju dopiero budującym swoją tradycję morską, możliwe jest dokonanie czynu na skalę światową. Był to zarazem dowód siły charakteru jednostki, opartej na wartościach wyniesionych z harcerstwa: zaradności, odwagi, samodzielności i wytrwałości.

Rejs Władysława Wagnera należy do najważniejszych osiągnięć polskiego żeglarstwa w okresie międzywojennym. Choć jego zwieńczenie przypadło na lato 1939 r., a więc bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej, to wyprawa zdążyła wejść do kanonu historii polskiej kultury morskiej. Wagner, jako młody harcerz, nie tylko spełnił marzenie

o opłynięciu globu, ale także stał się symbolem niezłomności i ambasadorem Polski na morzach świata[538].

Jego wyprawa była relacjonowana w prasie harcerskiej m.in. w „Na Tropie" czy „Żeglarzu". On sam wydał wspomnienia w książce *Podług słońca i gwiazd. Pamiętnik*[539], opublikowane przez Główną Księgarnię Wojskową w 1934 r. powstała jego biografia pióra Aleksandra Łąckiego pt. *Wagner. Pierwszy Polak, który opłynął świat pod żaglami*[540]. Poświęcono mu także prace Anny Rybczyńskiej *Pod żaglami dookoła świata czyli Władysław Wagner i jego „Zjawy"*, Leszka Żmijewskiego *Władysław Wagner i jego związki ze Starachowicami. Przyczynek do bibliografii*, Antoniego Dąbrowskiego *Władysław Wagner. Starachowicki „Magellan" (w 110 rocznicę urodzin)* oraz Leszka Żmijewskiego i Doroty Głowackiej *Władysław Wagner. Światowej sławy żeglarz. Źródła i materiały*[541].

Istnieje jednak podejrzenie, że Wagner nie rozpoczął rejsu na „Zjawie" a na jachcie „Zorza", który przywłaszczył bez zgody jednostki harcerskiej, co rzutuje na jego wyczyn jeżeli chodzi o moralność i wychowanie harcerskie. Obecnie kapitan Tomasz Maracewicz pracuje nad szczegółowym opisem tej historii i jej uzupełnieniem.

[538] E. Sikorski, op. cit., s. 83; *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 154; W. Wagner ht ps://kolosy.pl/wyprawa-wladyslawa-wagnera-dookola-swiata-19321939 [dostęp: 20 IX 2025]; W. Wagner ht ps://zeglarski.info/artykuly/90-lat-temu-wladyslaw-wagner-rozpoczal-wokolziemski-rejs/ [dostęp: 20 IX 2025].

[539] W. Wagner, *Podług słońca i gwiazd. Pamiętnik*, Warszawa 1934; idem, *Pokusa horyzontu*, Paryż 2022.

[540] A. Łącki, *Wagner. Pierwszy Polak, który opłynął świat pod żaglami*, Starachowice 2024.

[541] A. Rybczyńska, *Pod żaglami dookoła świata czyli Władysław Wagner i jego „Zjawy"*, Kraków 1993; L. Żmijewski, *Władysław Wagner i jego związki ze Starachowicami. Przyczynek do bibliografii*, Starachowice 2013; A. Dąbrowski, *Władysław Wagner. Starachowicki „Magellan" (w 110 rocznicę urodzin)*, Starachowice 2022; L. Żmijewski, D. Głowacka, *Władysław Wagner. Światowej sławy żeglarz. Źródła i materiały*, Starachowice 2014.

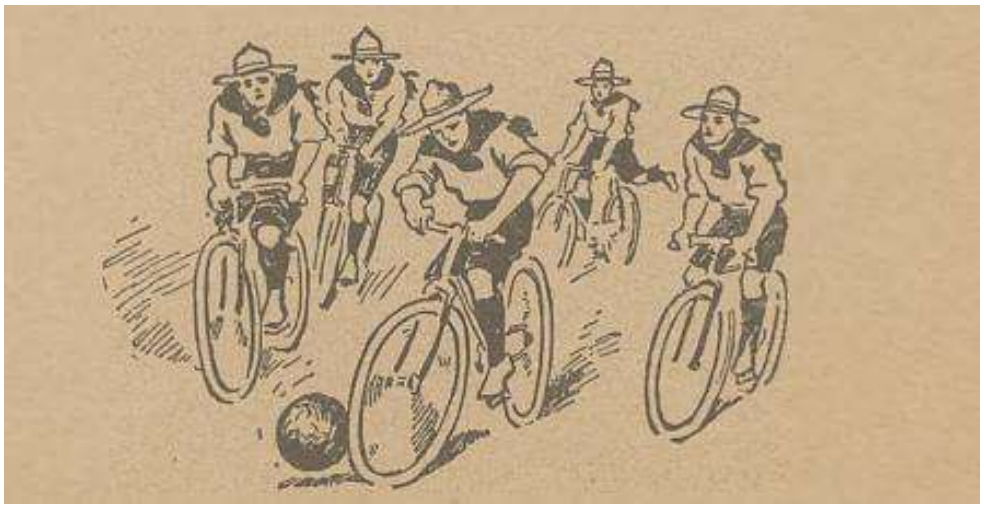

Ryc. 46. Władysław Wagner ze skautami australijskimi – David Walsh (z lewej) i Bernard Plowright. Southampton 1939. Źródło: NAC, sygn. 1-P-647-1

Ryc. 47. Władysław Wagner (z lewej) i jego australijscy przyjaciele: David Walsh (w środku) i Bernard Plowright na jachcie „Zjawa III”. 1939, Źródło: NAC, sygn. 1-P-647-2

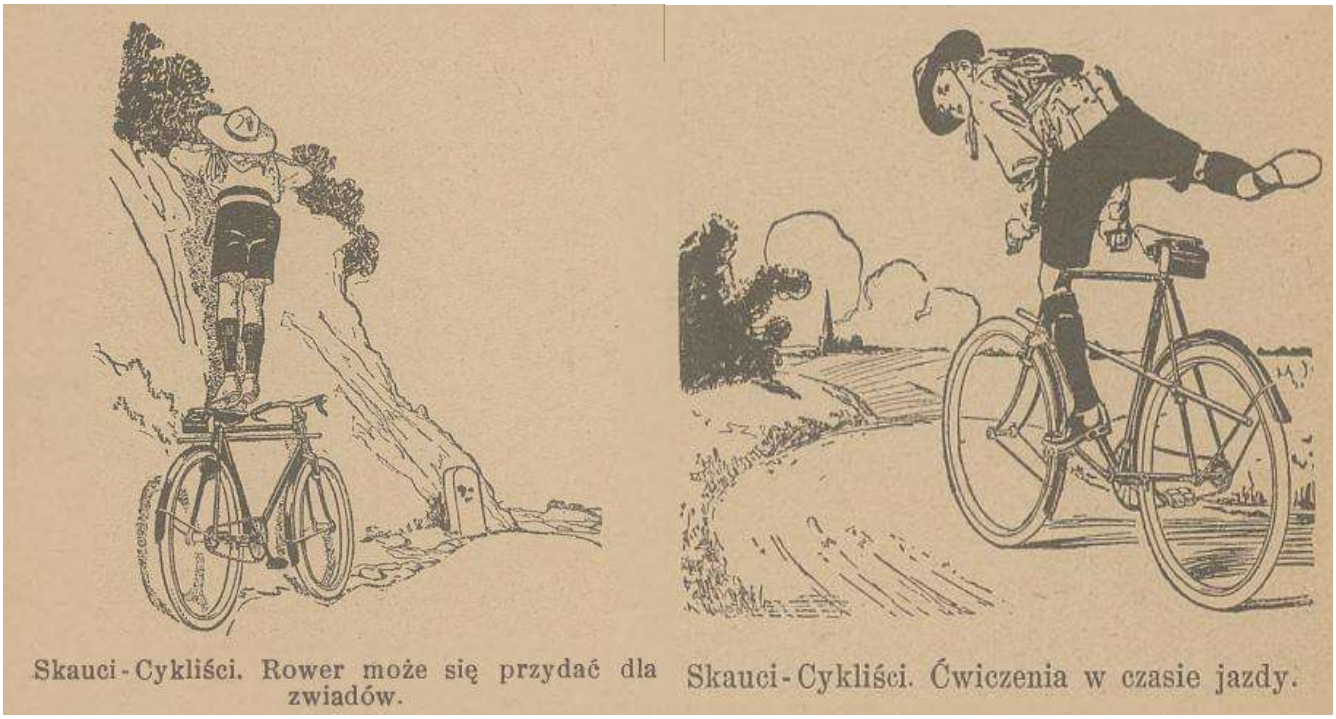
Kolarstwo

Rower od początku ruchu skautowego był wykorzystywany w pracy wychowawczej. W „Skaucie" lwowskim możemy znaleźć artykuł Jerzego Lewakowskiego, podpisanego jako X. Vocavelli *Skautowe Oddziały Cyklistów*. Według niego skaut cyklista oprócz realizacji standardowych wymagań programowych musiał posiadać własny rower oraz wykazać się umiejętnościami z zakresu techniki jazdy, znajomości budowy i naprawy roweru, orientacji w terenie z wykorzystaniem mapy, sygnalizacji oraz wiernego zapamiętywania i przekazywania rozkazów. Rower traktowano nie jako narzędzie rekreacji, lecz jako praktyczny środek mobilności, podporządkowany zasadom użyteczności i higieny. Skauci-cykliści byli wykorzystywani przede wszystkim jako gońcy, łącznicy, kurierzy i członkowie patroli wywiadowczych, co znacząco zwiększało sprawność komunikacyjną i operacyjną oddziałów. W większych jednostkach pełnili oni także funkcję szybko przemieszczających się pododdziałów o charakterze taktycznym, zdolnych do szybkiego wzmacniania obsady lub zabezpieczania wyznaczonych punktów. Autor podkreśla, że rower nie miał służyć do zabawy czy sportu, a miał być wykorzystywany do realnej potrzebnej służby dla społeczeństwa. Jednak daje również przykłady szkolenia skautów cyklistów, w które można wpleść gry i ćwiczenia, np. polo na rowerach[542].

Ryc. 48. Skauci cykliści grają w polo, „Skaut" 1912, nr 17–18–19, s. 11

[542] X. Vocavelli [J. Lewakowski], *Skautowe Oddziały Cyklistów*, „Skaut" 1912, nr 17–19, s. 10–12.

Ryc. 49. Ilustracje do artykułu *Skautowe Oddziały Cyklistów*, „Skaut" 1912, nr 17–19, s. 8

Już w 1914 r., kiedy ukazała się książka A. Małkowskiego *Jak skauci pracują*, pojawiła się tam sprawność cyklisty[543].

Rower odgrywał istotną rolę w działalności skautów w okresie I wojny światowej oraz walk o granice. Był on wykorzystywany przede wszystkim w zadaniach o charakterze służbowym i organizacyjnym, zwłaszcza w ramach działalności Poczty Narodowej, organizowanej przez środowiska skautowe we Lwowie. Rowery służyły kurierom do sprawnego przekazywania korespondencji urzędowej i prywatnej, co miało kluczowe znaczenie w warunkach ograniczonej funkcjonalności oficjalnej komunikacji pocztowej. Wykorzystanie roweru sprzyjało mobilności, konspiracji oraz skuteczności działań, a jednocześnie stanowiło przejaw praktycznego przygotowania młodzieży do służby obywatelskiej i narodowej, zgodnie z ideowymi założeniami skautingu. Szerzej zostało to opisane w artykule W. Kądziołka *Skauci V Krakowskiej Drużyny Skautowej w bojach o Polskę w latach 1914–1921*[544].

Podczas II Jamboree w Danii w 1924 r., polscy harcerze byli pod ogromnym wrażeniem wykorzystania rowerów przez Duńczyków. „Dania bowiem to kraj rowerów. Są tam tanie i zostawia się je u specjalnych przechowywaczy, tak jak u nas kapelusze lub parasole. Często

[543] A. Małkowski, *Jak skauci pracują*…, s. 78.
[544] W. Kądziołek, *Skauci V Krakowskiej Drużyny Skautowej w bojach o Polskę w latach 1914–1921*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa" t. 11: 2015, s. 5–14.

zostawia się rower na ulicy, w lesie, np. na dwa dni i nikt go nie zabierze”[545]. Od 1925 r. Naczelnictwo ZHP zawiązało kontakt z Towarzystwem Cyklistów[546].

Przykładem wykorzystania roweru w pracy wychowawczej mogą być drużyny kolarskie lub drużyny, które miały w swoim składzie zastępy kolarskie. Przykładem może być 1 Utracka Drużyny Harcerzy, która w dniu poświęcenia sztandaru drużyny w kościele na Żbikowie (26 IV 1925) zorganizowała wyścigi rowerowe, będące elementem uroczystości. W 1929 r. w drużynie utworzono zastęp kolarski, którego zastępowym został Henryk Blicharski[547].

Ryc. 50. Uczestnicy wyścigu rowerowego z Utraty i Pruszkowa, rozegranego z okazji uroczystości poświęcenia sztandaru 1 UDH, Żbików 26 IV 1925 r. Pierwszy z prawej prawdopodobnie K. Matuszewski, drugi Kazimierz Kosewski. Źródło: Piastowska Izba Pamięci

[545] „Harcmistrz” 1924, nr 10, s. 99.
[546] *VI Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za 1925 r.*, „Harcmistrz” 1928, nr 12, s. 3.
[547] Zastęp rowerowy w Piastowie, https://pam.piastow.pl/harcerski-zastep-rowerowy/#:~:text=Prekursorami%20rozwoju%20sportu%20kolarskiego%20w,elementem%20uroczysto%C5%9Bci%20by%C5%82y%20wy%C5%9Bcigi%20rowerowe [dostęp: 8 I 2026].

Ryc. 51. Harcerze 21 MDH z pierwszym wójtem Piastowa Rudolfem Szulcem, Piastów 2 V 1930 r. Źródło: Piastowska Izba Pamięci

W 16 Warszawskiej Drużynie Harcerzy od 1924 r. organizowano wycieczki towarzyskie o charakterze turystyczno-sportowym, a także istniał zastęp kolarski[548].

W 1925 r. harcerze odbyli wyprawę rowerową z Francji do Polski, na trasie dołączali inni harcerze. Przypuszczać można, że celem ekspedycji był Lwów, sądząc po pieczęciach, które zachowały się na zdjęciach z wyprawy. Źródłem informacji jest seria pocztówek.

[548] Kronika 16 WDH, https://www.16wdh.pl/kronika/315-rok-1924#:~:text=d%29%20Zebra%C5%84%20towarzyskich%2024,wycieczki%20do%20kina%20i%20teatru [dostęp: 12 I 2026].

Ryc. 52. Pocztówka „Na wyjazd harc. do Polski". Źródło: Kolekcja Wojciecha Kaczmarkiewicza

W 1926 r. 19 Warszawska Drużyna Harcerzy urządziła Mistrzostwa Kolarskie i mecz kolarski z 1 Piastowską Pożarniczą Drużyną Harcerzy. Obie te imprezy zostały zrelacjonowane w „Kolarzu Polskim" oficjalnym organie Związku Polskich Towarzystw Kolarskich. Pomimo zakazu uprawiania sportu przez młodzież i zakazu zwierzchników drużyny, jak czytamy w prasie, zawody się odbyły. Mistrzostwa 19 WDH odbyły się jako pierwsze harcerskie zawody kolarskie w Warszawie 24 X 1926 r. na szosie pod Jabłonną. Wystartowało w nich 21 zawodników, harcerzy z drużyn warszawskich. W Mistrzostwach zwyciężył dh Potajało z 19 WDH, pokonując 28-kilometrowy dystans w 55 min 21 sek. Zawody ukończyło 18 zawodników. Mecz kolarski wzorem lat poprzednich pomiędzy 19 WDH (zasłużoną na polu pracy nad szerzeniem kolarstwa w harcerstwie, jak to określiła prasa) a 1 PPDH odbył się na trasie Włochy – Utrata, na dystansie blisko 25 km. Piastowianie zwyciężyli w stosunku punktów 14:7 i zabłysnęli prawdziwym talentem kolarskim w osobie dh. H. Blicharskiego. Był on najmłodszym zawodnikiem (17 lat) i mistrzem 1 PPDH na 12,5 km[549].

[549] *Kolarstwo u Harcerzy*, „Kolarz Polski" 1926, nr 13, s. 9–10.

Przed 1928 r. w Warszawie działały dwie sekcje kolarskie przy drużynach harcerskich: 5 Warszawskiej Drużynie Harcerzy oraz 19 Warszawskiej Drużynie Harcerzy, które startowały w zawodach i promowały kolarstwo[550].

W 1929 r. 8 Lubelska Drużyna Harcerzy wyruszyła na rowerach z Lublina do Poznania na Powszechną Wystawę Krajową.

Ryc. 53. 8 Lubelska Drużyna Harcerzy z rowerami na początku wyprawy do Poznania, 1929 r. Źródło: Kolekcja Tomasza Kozłowskiego

Była ona silnym środowiskiem promującym kolarstwo podczas różnych uroczystości, czego przykładem może być defilada z okazji 3 maja w 1931 r.

[550] WKS Legia, https://legia-kolarstwo.pl/wp-content/uploads/2018/06/przyczynek.pdf [dostęp: 12 I 2026].

1.
archiwum
harcerskie.pl

Ryc. 54. Drużyna kolarzy w czasie defilady na placu Bernardyńskim we Lwowie, Lwów 3 V 1931 r.
Źródło: Archiwumharcerskie.pl, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:Tab._49_2.jpg [dostęp: 21 I 2026]

W 1930 r. 4 harcerzy ze Śląska wyruszyło na wyprawę rowerową dookoła Polski. Wyprawa trwała prawie 2 miesiące, a uczestnicy pokonali 3326 km. Trasa wyprawy była następująca: Opole, Bytom, Katowice, Kraków, Przemyśl, Lwów, Brody, Równe, Baranowicze, Wilno, Białystok, Warszawa, Gdańsk, Gdynia, Kartuzy, Chojnice, Poznań, Wrocław i powrót do Opola[551].

24 sierpnia 1930 r. drużyna harcerska w Paruszowcu (powiat rybnicki) zorganizowała wyścig kolarski o mistrzostwo Śląskiej Chorągwi ZHP na dystansie 70 km[552].

[551] M. Lis, *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech (1922–1939)*, Opole 1987, s. 123.
[552] *Dział lokalny i wiadomości z Ziemi Śląskiej*, „Sztandar Polski i Gazeta Rybnika" 1930, nr 97, s. 3.

3 V 1931 r. Chorągiew Krakowska zorganizowała Kolarski Zjazd Gwiaździsty. Przybyło na niego 9 drużyn sztafetowych. Rozkazem komendy wyróżniona została drużyna z Jasła[553].

W dniu 3 V 1932 r. Przewodniczący ZHP jako wojewoda śląski przyjął sztafety kolarskie hufców śląskich i Zagłębia Dąbrowskiego. W imieniu 59 kolarzy przemówił hm. Jan Grzbiela, komendant Chorągwi Śląskiej, po czym nastąpiło wręczenie sztafet przez poszczególnych członków[554].

Harcerze białostoccy urządzili 3 V 1933 r. Gwiaździstą Sztafetę Kolarską. Długość pokonanej trasy wynosiła 581 km. Harcerze zebrali ok. 100 adresów (życzeń), nie tylko harcerskich, ale również władz, szkolnictwa i instytucji społecznych. Przesyłki te pięknie zapakowano i złożono na ręce wojewody z prośbą o przesłanie ich Prezydentowi RP[555]. W tym roku wyruszyła na Jamboree z Polski na Węgry wyprawa kolarska, złożona z 50 kolarzy. Towarzyszyły jej 4 auta i 3 motocykle. Szczegóły wyprawy opisane są w rozdziale poświęconym zlotom[556].

13 Wileńska Drużyna Harcerzy „Czarna Trzynastka Wileńska" w 1934 r. odbyła wyprawę rowerową z Wilna do Asari k. Rygi, na zlot skautów na Łotwie[557]. W tym samym roku wyruszyła także na rowerowy obóz wędrowny po Czechosłowacji, Austrii i Węgrzech[558].

3 V maja t.r. harcerska sztafeta kolarska przewiozła z Gdyni do Warszawy wodę morską[559].

W październiku 1934 r. Hufiec Harcerzy Wolsztyn zorganizował zawody kolarskie. Konkurencje były następujące: podnoszenie w biegu kosza z bułkami, flaszki i beretu, przewożenie ludzi, jazda rzędem i w korowodzie, zataczanie koła i ósemki, szybkość minimalna, szybkość maksymalna na 300 i 500 m. Najlepsze wyniki w tych wszystkich konkurencjach osiągnął dh Dziurla[560].

Ze sprawozdań Organizacji Harcerek możemy wyczytać, że w 1934 r. kolarstwo uprawiało 6260 dziewcząt, a w 1935 r. już było ich 8802[561].

---

[553] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1931, nr 11, s 14.
[554] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1932, nr 9, s. 5.
[555] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1933, nr 11, s. 132.
[556] *Jamboree*, „Na Tropie" 1933, nr 12, s. 138.
[557] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 278.
[558] Ibidem, s. 291–292.
[559] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1934, nr 10, s. 119.
[560] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1934, nr 18, s. 215.
[561] *Sprawozdanie NRH za 1934*, Warszawa 1935; *Sprawozdanie NRH za 1935*, Warszawa 1936.

W rozkazie Naczelnika Harcerzy L. 2 z 15 stycznia 1936 r., w którym ogłoszono konkurs, pojawiło się wskazanie, aby harcerze zdobywali odznakę za sprawność kolarską[562]. Po szczegółowej analizie archiwaliów autor nie znalazł takiej odznaki, jednak można przypuszczać, że chodziło o Kolarską Odznakę Turystyczną PZKol.

W 1936 r. na Wołyniu odbył się bieg sztafetowy, w którym uczestniczyło 85 drużyn, które pieszo, rowerami, konno lub motocyklami dostarczyły meldunki na uroczystość poświęconą bohaterom walk na Wołyniu[563]. Tego samego roku wyprawa rowerowa harcerzy Czarnej Trzynastki Wileńskiej pod komendą hm. Jozefa Grzesiaka „Czarnego" wyruszyła na Zlot Narodowy Skautów Rumuńskich w Braszowie, przejechali całą Rumunię i dotarli do Morza Czarnego[564].

Hufiec Harcerzy Grzybów w 1937 r. zorganizował harcerski bieg kolarski, który łączył w sobie pierwiastki sportowe z wyszkoleniem harcerskim. Bieg zgromadził na starcie 6 zespołów. Bieg miał na celu próby zastępów kolarskich w służbie łączności. Pierwsze miejsce zajął zastęp „Rysiów" z 5 WDH przed zastępem 73 WDH, zdobywając cenną nagrodę przechodnią w postaci efektownego zegara, ofiarowanego przez firmę „Stomil", oraz kociołek aluminiowy jako nagrodę hufca. Drugą i trzecią nagrodą w postaci dętek rowerowych, również ofiarowanych przez firmę „Stomil", otrzymały zastępy z 73 i 5 („Bobry") WDH[565].

Główna Kwatera Harcerzy systematycznie gromadziła dane na potrzeby sprawozdań, dotyczące sprzętu drużyn harcerskich, w tym rowerów, będących w dyspozycji drużyny i prywatnych[566].

W 1938 r. ZHP zacieśniło współpracę z Polskim Związkiem Towarzystw Kolarskich (Polskim Związkiem Kolarskim) w zakresie zrzeszania harcerzy w związku z rabatem finansowym, tym samym zachęcając do startowania w zawodach i zdobywania odznak[567].

W 1939 r. bytomscy harcerze odbyli obóz wędrowny przez Sudety. W obozie uczestniczyło 37 harcerzy, którzy pokonali trasę liczącą 748 km[568]. Działaniem o charakterze

[562] „Wiadomości Urzędowe" 1936, nr 2, s. 28–29.
[563] H. Styczyński, *Przebieg pracy Komendy Wołyńskiej Chorągwi Harcerzy w latach 1935–1939*, [w:] *Związek Harcerstwa Polskiego na Wołyniu. Chorągiew Harcerek i Harcerzy 1918–1939*, t. 1, cz. 1, Londyn 1997, s. 230.
[564] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 301.
[565] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1937, nr 10, s. 123.
[566] *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 72.
[567] „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 2, s. 24–25.
[568] M. Lis, *Harcerstwo polskie na Śląsku Opolskim w latach 1922–1939. Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech*, [w:] *Z dziejów harcerstwa śląskiego. Rozwój i działalność harcerstwa na Górnym Śląsku w latach 1920–1945*, Katowice 1985, s. 150.

patriotyczno-sportowym była sztafeta z okazji 3 Maja. Pełniła ona rolę wychowawczą oraz propagandową, ukazując dorobek harcerstwa i łącząc promocję wychowania fizycznego z patriotyzmem.

3 maja 1934 r. sztafety harcerskie z całej Polski przywiozły życzenia Prezydentowi RP. Wyróżniającą się sztafetą była 6-osobowa wyprawa rowerowa „Czarnej Trzynastki Wileńskiej", która pokonała 456 km trasę w dwa i pół dnia, docierając na dziedziniec Zamku Królewskiego w Warszawie na specjalnie zorganizowane uroczystości w wyznaczonym czasie[569].

W dniach 1–3 V 1936 r. sztafeta kolarska, składająca się z 500 uczestników w wieku od 13 do 19 lat, siedmioma różnymi trasami przywiozła Prezydentowi RP adresy hołdownicze[570]. W 1937 r. sztafeta kolarska zgromadziła już 700 uczestników[571]. W 1938 r. sztafetę z życzeniami dla Prezydenta połączono ze zlotem gwiaździstym samolotów pilotowanych przez harcerzy. W sztafecie wzięło udział 9 samolotów typu RWD 8 i 683 harcerzy-rowerzystów ze wszystkich chorągwi[572]. Wymagało to wiele trudu, aby dostać zgody na międzylądowania samolotów i połączyć je ze sztafetami kolarskimi. Zachowała się dokumentacja tej akcji z raportami z chorągwi, opisującymi jak miała być przeprowadzana sztafeta i z jakich miejscowości odbierano życzenia dla prezydenta. Znajduje się ona w Archiwum Akt Nowych[573].

[569] *Szlakiem włóczęgów 1921–1961. Wydawnictwo pamiątkowe z okazji 40-tej rocznicy założenia „Czarnej Trzynastki" Wileńskiej Drużyny Harcerzy im. Zawiszy Czarneg*o, Chicago 1963, s. 31–32.
[570] *Sprawozdanie NRH za rok 1936*, Warszawa 1937, s. 162.
[571] *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 184.
[572] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 132–134.
[573] AAN, zesp. Akt ZHP, sygn. 1745.

Ryc. 55. Odznaka turystyczna PZKol, wyk. grawer S. Reising, z kolekcji autora

W 1938 r. w Organizacji Harcerek zdobyto 340 sprawności kolarki[574].

Podmioty gospodarcze kierowały do środowiska harcerskiego specjalne oferty handlowe, obejmujące sprzedaż sprzętu i wyposażenia na preferencyjnych warunkach. Przykładem była oferta Państwowych Wytwórni Uzbrojenia w Warszawie z 1939 r., które proponowały harcerzom zakup rowerów typu „Łucznik-Extra" w cenie rozpoczynającej się od 135 zł, z możliwością rozłożenia płatności na raty w okresie dwunastu miesięcy[575]. Wraz z większą dostępnością sprzętu częściej organizowano biegi kolarskie na poziomie drużyn i hufców. Przykładem może być bieg o Mistrzostwo Hufca Harcerzy Praga na rok 1939. Poniżej dyplom zwycięzcy zawodów.

[574] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 270–271.
[575] „Wiadomości Urzędowe" 1939, nr 5, s. 117.

Ryc. 56. Dyplom za bieg kolarski Hufca Harcerzy Praga 1939, ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

Sporty motorowe

Od 1925 r. Naczelnictwo ZHP utrzymywało kontakt z Automobilklubem Polskim[576]. Autorowi nie udało się odnaleźć konkretnej korespondencji i informacji, która by wprost mówiła o wspólnych działaniach, czy obszarach współpracy. Jedynie wzmianki w sprawozdaniach NRH i pracy K. Waisa.

Wyprawa Jerzego Jelińskiego dookoła świata (1926–1928)

Wyprawa Jerzego Jelińskiego[577], zrealizowana w latach 1926–1928, stanowi jedno z najważniejszych przedsięwzięć podróżniczych i automobilowych II Rzeczypospolitej. Była ona zarazem przejawem ambicji młodego państwa, które – zaledwie kilka lat po odzyskaniu niepodległości – pragnęło podkreślić swoją obecność na arenie międzynarodowej. Sam fakt zorganizowania podróży dookoła świata samochodem, w warunkach ograniczonej infrastruktury drogowej i skromnych zasobów technicznych, świadczył o odwadze i determinacji uczestników, a także o aspiracjach polskiego społeczeństwa w okresie międzywojennym.

Początki przedsięwzięcia sięgają połowy lat 20., kiedy w środowiskach młodzieżowych i harcerskich zaczęła dojrzewać idea podróży o wymiarze zarówno sportowym, jak i propagandowym. Kluczową rolę odegrał Jerzy Jeliński, harcerz i żołnierz wojny polsko-bolszewickiej, który z grupą podobnie myślących młodych ludzi podjął decyzję o realizacji wyprawy samochodowej. Przygotowania obejmowały zarówno kwestie techniczne, jak i organizacyjne. Samochód – początkowo Ford T, a następnie Buick – został specjalnie przystosowany w Centralnych Warsztatach Samochodowych w Warszawie. Zadbano o nadwozie umożliwiające długotrwałą podróż, miejsce na ekwipunek oraz przestrzeń noclegową. Ważnym elementem było zapewnienie finansowania: część środków pochodziła z prywatnych oszczędności uczestników, pozostałe pozyskano dzięki wsparciu sponsorów (m.in. koncernu Vacuum Oil – MobilOil), a także poprzez działalność wydawniczą i odczytową, w tym sprzedaż pamiątek i pocztówek. ZHP nadał przedsięwzięciu oficjalny charakter propagandowej „wyprawy harcerskiej", co otworzyło drogę do uzyskania wsparcia dyplomatycznego i logistycznego.

[576] K. Wais, op. cit., s. 903.
[577] Jerzy Leon Jeliński (1901–1986) – polski podróżnik, harcerz, marynarz, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, członek ruchu oporu podczas II wojny światowej.

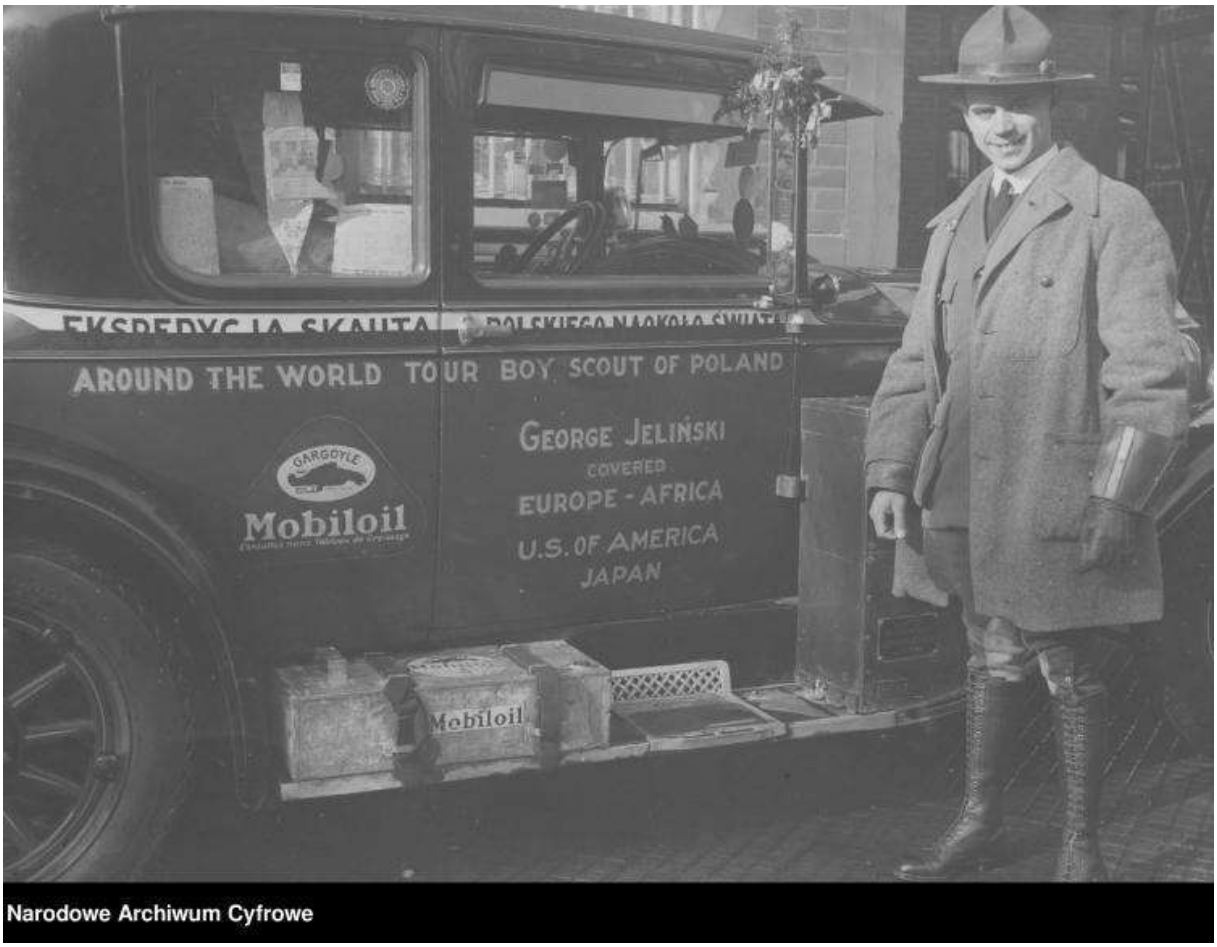
Ekspedycja realizowała równolegle kilka celów. Po pierwsze, miała wymiar propagandowo-patriotyczny: jej uczestnicy występowali jako nieformalni ambasadorowie Polski, przypominając światu o istnieniu i aspiracjach odrodzonego państwa. Po drugie, była przedsięwzięciem harcersko-wychowawczym, ukazującym harcerstwo jako ruch nowoczesny, zdolny do podejmowania ambitnych wyzwań. Po trzecie, wyprawa miała charakter sportowo-wyczynowy, będąc jednym z pionierskich przedsięwzięć automobilowych w skali światowej. Uzupełniał je także wymiar dokumentacyjny, wyrażony w prowadzeniu kroniki, zbieraniu wpisów znanych osobistości oraz przygotowywaniu filmów i korespondencji prasowych.

Podróż trwała ponad dwa lata i obejmowała kilkadziesiąt tysięcy kilometrów. Trasa prowadziła przez Europę, Afrykę, Amerykę Północną, Azję i ponownie Europę. Ekspedycja musiała zmierzyć się z problemami natury technicznej, klimatycznej i politycznej – m.in. odmową wydania wizy przez Związek Sowiecki oraz koniecznością omijania ogarniętych wojną obszarów Chin.

Powrót do Polski w listopadzie 1928 roku był wielkim wydarzeniem medialnym. Jeliński został entuzjastycznie powitany w Warszawie, a następnie przyjęty przez prezydenta Ignacego Mościckiego i Józefa Piłsudskiego. W 1929 roku odznaczono go srebrnym Krzyżem Zasługi.

Ekspedycja Jerzego Jelińskiego miała istotne znaczenie w dziejach II Rzeczypospolitej. Łączyła elementy propagandy państwowej, wychowania młodzieży harcerskiej, sportowego wyczynu oraz dokumentacji podróżniczej. Była symbolicznym dowodem, że Polska – mimo trudności gospodarczych i cywilizacyjnych – pragnęła aktywnie uczestniczyć w globalnym obiegu idei i przedsięwzięć. Wyprawa ta, choć dziś częściowo zapomniana, pozostaje świadectwem ambicji i odwagi pokolenia międzywojennej młodzieży. Szczegółowo całą wyprawę opisali Dorota i Dariusz Grochalowie w dwóch książkach: *Ekspedycja pierwszego Polaka automobilem dookoła świata 1926–1928 i W dwa lata dookoła świata 1926–1928*[578].

[578] D.D. Grochalowie, *Ekspedycja pierwszego Polaka automobilem dookoła świata 1926–1928*, Warszawa 2021; D.D. Grochalowie, *W dwa lata dookoła świata 1926–1928*, Warszawa 2023.

Ryc. 57. Harcerz Jerzy Jeliński przed swoim samochodem Buick. 1929 r. Źródło: NAC

Przejawem próby działalności w sportach motorowych była wyprawa motorowo-kolarska do Gödöllo na IV światowe Jamboree[579]. W wyprawie uczestniczyły 4 auta, 3 motocykle i 50 kolarzy[580].

W „Na Tropie" z 1937 r. można znaleźć ogłoszenie, że pierwsza zmotoryzowana drużyna harcerska w Polsce powstała w Bydgoszczy. Jej utworzenie miało charakter pionierski nie tylko w skali Chorągwi Poznańskiej, lecz również całego ZHP. Inicjatywa ta wpisywała się w szerszy nurt działań zmierzających do upowszechnienia motoryzacji w społeczeństwie II Rzeczypospolitej. Zakładano, że bydgoski przykład stanie się impulsem dla innych środowisk harcerskich, przyczyniając się do rozwoju nowych form pracy wychowawczej oraz do wspierania ogólnokrajowych wysiłków na rzecz modernizacji i technicyzacji państwa[581]. Harcerstwo starało się rozpromować ruch motoryzacyjny, stąd w prasie harcerskiej pojawiały

[579] *Sprawozdanie NRH za rok 1933*, Warszawa 1934, s. 24.
[580] *Jamboree*, „Na Tropie" 1933, nr 12, s. 138.
[581] *Wiadomości Związkowe*, „Na Tropie" 1937, nr 6, s. 70.

się artykuły o rozwoju przemysłu motoryzacyjnego czy o podejmowanych inicjatywach, np. *Młodzież motoryzuje się*[582].

W październiku 1937 r. powołano w Hufcu Kraków-Podgórze drużynę motorową – IV. Drużyna Skautów „Motorowa”[583]. Działalność drużyny samochodowej w Krakowie zyskała wsparcie zarówno Zarządu Okręgu ZHP, jak i władz miejskich, które udostępniły jej garaż oraz lokal użytkowy. Pod koniec maja liczebność jednostki wynosiła 27 harcerzy, wywodzących się głównie ze środowisk rzemieślniczych. W ramach swojej aktywności drużyna podejmowała różnorodne inicjatywy: organizowała wycieczki samochodowe i uczestniczyła w zjazdach motoryzacyjnych, prowadziła kursy motorowe dla harcerzy oraz członków Koła Przyjaciół Harcerstwa, wspierała szkolenia Polskiego Czerwonego Krzyża, a także realizowała wewnętrzne szkolenie z zakresu kierowania pojazdami, ich obsługi i napraw. W maju 1938 r. dysponowała czterema sprawnymi samochodami: dwoma zakupionymi we własnym zakresie – półciężarowym marki Durand oraz osobowym marki Praga – oraz dwoma otrzymanymi w formie przydziału: autem polowym przekazanym przez Zarząd Okręgu i samochodem sanitarnym ofiarowanym przez Komendę Chorągwi Harcerek. Oba ostatnie pojazdy były marki Citroën. Drużyna miała trudności materialne w prowadzeniu swojej działalności i mimo próśb o wsparcie, np. bezpłatną rejestrację, pozostawały one bez odpowiedzi lub były odrzucane[584].

Ping-pong i Szachy

W ramach rozwijania aktywności fizycznej oraz zagospodarowania czasu wolnego młodzieży harcerskiej w okresie międzywojennym szczególną rolę odgrywały gry świetlicowe, takie jak tenis stołowy (wówczas częściej określany jako „ping-pong”) czy szachy. Jak podkreślano, „ping-pong, szachy i gry pokojowe” ożywiały pracę harcerską poza typowymi zajęciami w terenie. Zarówno ping-pong, wymagający zręczności i refleksu, jak i strategiczne szachy uchodziły za gry kształcące charakter oraz umiejętność koncentracji – wartości cenione w wychowaniu harcerskim[585].

Na poziomie centralnym dążono do upowszechnienia tych form rekreacji poprzez zapewnienie odpowiedniego wyposażenia drużynom i hufcom, a także poprzez działania motywacyjne o charakterze konkursowym prowadzone na łamach prasy harcerskiej.

[582] *Młodzież motoryzuje się*, „Na Tropie” 1937, nr 5, s. 53.
[583] P. Grochowski, *Hufiec Harcerzy Kraków-Podgórze w latach 1922–1939*, Kraków 2004, s. 46.
[584] Ibidem, s. 92–93.
[585] „Harcmistrz” 1933, nr 3, s. 29.

Naczelnictwo ZHP podejmowało inicjatywy mające na celu popularyzację gier świetlicowych, czego przykładem było organizowanie konkursów, w których nagrodami bywały zestawy do ping-ponga, co sprzyjało zarówno wyrównywaniu zaplecza materialnego, jak i wzrostowi zainteresowania tą dyscypliną w środowiskach lokalnych.

Sekcja sportowa w ping-pongu powstała w 1933 r. w HKS „Czuwaj" w Przemyślu. Istniała również przy 4 Bydgoskiej Drużynie Harcerzy[586].

Przykładem może być też mecz ping-pongowy rozegrany w II 1933 r. między pomiędzy I. Pom. DH – S. M. P. św. Jana. Zakończony zwycięstwem harcerzy w stosunku 8:6[587].

Dowodem dynamicznego rozwoju tenisa stołowego w harcerstwie są liczne, dokumentowane w ówczesnych źródłach, wydarzenia sportowe o różnym zasięgu. w miesięczniku „Czuwaj" wydawanym w Lesznie odnotowano np. przeprowadzenie międzymiastowego meczu ping-pongowego pomiędzy drużyną harcerzy z Leszna a reprezentacją Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej z Wolsztyna (11 lutego 1934 r.), zakończonego porażką dotychczas dominującej drużyny leszczyńskiej. Informacja ta stanowi świadectwo istnienia rywalizacji sportowej pomiędzy jednostkami harcerskimi w szerszym, ponadlokalnym wymiarze[588].

Działalność rekreacyjno-sportowa była również rozwijana w ramach klubów środowiskowych, takich jak warszawski „Klub Włóczęgów" (klub starszoharcerski), który dysponował sprzętem do gry w tenisa stołowego i szachy, a także organizował liczne rozgrywki dla młodszych członków organizacji, w tym wilcząt. Na poziomie struktur okręgowych (chorągwi i hufców) tenis stołowy stawał się natomiast przedmiotem regularnych mistrzostw i turniejów kwalifikacyjnych. Przykładem mogą być: Mistrzostwa Hufca Katowickiego (1932 i 1933), Mistrzostwa Hufca Mysłowickiego (1936), podczas których rozgrywano zarówno konkurencje indywidualne, jak i deblowe, a także Zawody Tenisa Stołowego o Mistrzostwo Chorągwi Śląskiej w 1937 r., w których uczestniczyło 78 harcerzy reprezentujących 14 hufców; zwycięstwo odniosła wówczas drużyna z Chorzowa. W 1938 r. Wydział Wychowania Fizycznego Organizacji Harcerzy zorganizował pierwsze Mistrzostwa Ping-pongowe na szczeblu krajowym, w których wzięło udział 56 uczestników[589]. Może to

[586] „Harcerz", nr. 18, 1929, s. 235.
[587] *Wiadomości sportowe*, „Młody Gryf" 1933, nr 8, s. 14.
[588] „Czuwaj" [Leszno] 1934, nr 2, s. 17.
[589] *Sprawozdanie ZHP za rok 1938*, Warszawa 1939, s. 131.

świadczyć o coraz większym zainteresowaniu tą dyscypliną oraz wzroście poziomu sportowego.

Można przypuszczać, że na szczeblu drużyn czy hufców takich turniejów ping-pongowych czy szachowych mogło być bardzo dużo, ze względu na niskie koszty takich wydarzeń i stosunkowo małe wymagania sprzętowe. Jednak autorowi nie udało się odnaleźć więcej materiałów archiwalnych, które można by przedstawić jako przykłady działań lokalnych, poza wzmiankami i wskazówkami metodycznymi do organizacji zajęć świetlicowych, gdzie te gry były wymieniane. W 1938 r. ukazał się też artykuł *Pod urokiem celuloidowej piłeczki w* „Na Tropie", promujący ping-pong, mówiący jak przygotować sprzęt do gry oraz jakie zasady obowiązują w tej dyscyplinie[590].

Sporty zespołowe

Sporty zespołowe cieszyły się dużą popularnością wśród harcerzy, na przestrzeni lat zmieniały się trendy i do najpopularniejszych należały: piłka nożna, koszykówka, piłka ręczna/hazena, piłka latająca (siatkówka), palant i dwa ognie. Niestety uprawianie tych dyscyplin w szczególności w latach 20. nie było możliwe przez większość drużyn, ze względu na problemy finansowe i nieposiadanie odpowiedniego sprzętu do gier, a także z powodu braku dostępu do boisk i sal. z pomocą przychodziło TG „Sokół", wojsko czy szkoły, jednak nie zawsze harcerze w dowolnym terminie mogli z nich korzystać. HKS-y umożliwiły w większym stopniu uprawianie sportów zespołowych w sekcjach, zapewniając opiekę instruktorów oraz sprzętową. Tym samym stały się jednostkami, które promowały i rozwijały te dyscypliny w środowisku lokalnym. Drużyny z dużych ośrodków miejskich (Warszawa, Lwów, Wilno, Łódź), które miały wsparcie KPH (w szczególności finansowe), mogły w program zbiórek czy obozów wpisywać konkurencje zespołowe. W latach 30. sytuacja majątkowa się poprawiła. CKDH zaczęła produkować sprzęt sportowy, aby był bardziej dostępny cenowo dla harcerzy. Duże wsparcie uzyskano z PUWFiPW.

Prasa lokalna, jak i harcerska często relacjonowała różne spotkania i mecze, szczególnym zainteresowaniem cieszyły się mecze piłki nożnej. Już podczas I Zlotu Narodowego w 1924 r. odbyły się Mistrzostwa ZHP w piłkę nożną, koszykówkę, siatkówkę, palanta i piłkę ręczną. Podczas zawodów tych konkurencji większość chorągwi reprezentowały HKS-y, a rzadziej drużyny harcerzy.

[590] „Na Tropie" 1938, nr 18, s. 266.

Rywalizacje o Mistrzostwo ZHP w wielu konkurencjach były kontynuowane na przestrzeni lat aż do 1939 r. Drużyny, przy których istniały Kluby Sportowe oraz HKS-y, rywalizowały również w rozgrywkach ligowych, mistrzostwach kraju czy w turniejach lokalnych, czego przykłady zostały przedstawione w rozdziale poświęconym Harcerskim Klubom Sportowym.

Tab. 14. Wykaz wydarzeń sportowych o charakterze mistrzostw w latach 1924–1939 organizowanych przez ZHP lub z udziałem jednostek ZHP

1924
I Zlot Narodowy – Mistrzostwa ZHP: szczypiorniak, piłka koszykowa, piłka latająca, palant, piłka nożna
1928
Turniej gier ruchowych o mistrzostwo okręgu wileńskiego, organizowane przez Ośrodek Wychowania Fizycznego w Wilnie (8–11 III 1928) • I i II miejsce harcerstwo męskie (koszykówka), i miejsce chorągiew żeńska koszykówka
Mistrzostwa Polski w Koszykówce mężczyzn • Zwycięstwo HKS 13 Poznańska Drużyna Harcerzy „Czarna Trzynastka” • Wicemistrzostwo HKS „Varsovia”
1929
II Zlot Narodowy – Mistrzostwa ZHP: koszykówka, siatkówka, hazena, palant
Mistrzostwa Polski w koszykówce mężczyzn • Wicemistrzostwo Polski HKS 13 Poznańska Drużyna Harcerzy „Czarna Trzynastka”
1930
Mistrzostwa Okręgu Łódzkiego w Hazenie • I miejsce harcerki HKS Łódź
Mistrzostwa Polski szkół średnich • I miejsce harcerki HKS Łódź (Zgierz)
Mistrzostwa Polski w siatkówce kobiet • II miejsce HKS Łódź
1931
Zawody w szczypiorniaku Hufca Rybnickiego (6 IX 1931)
Festyn harcerski z zawodami sportowymi w Miasteczku Śląskim Turniej w piłkę siatkową – zwycięstwo „Żółtej Trzynastki”
Mistrzostwa Polski w hazenie • II miejsce HKS Łódź
Mistrzostwa Polski w siatkówce kobiet • II miejsce HKS Łódź
1932
Turniej gier sportowych Hufca Katowickiego

Mistrzostwa Polski w siatkówce kobiet • II miejsce HKS Łódź
1934
Mistrzostwa Śląska w koszykówce • Zwycięstwo HKS Katowice
Między drużynowe Mistrzostwa w siatkówce dla zespołów żeńskich i męskich Okręgu Łódzkiego
1935
Mistrzostwa Polski w hazenie • II miejsce HKS Łódź
1936
I zawody sportowe o Mistrzostwa Chorągwi Śląskiej
1937
Mistrzostwa chorągwi męskiej i żeńskiej w piłce siatkowej i koszykowej (eliminacje do Mistrzostw Polski) • Zwycięstwo HKS Łódź
Mistrzostwa Polski w siatkówce kobiet • Zwycięstwo HKS Łódź
Mistrzostwa Polski w hazenie • II miejsce HKS Łódź
1938
Mistrzostw Piłki Ręcznej Organizacji Harcerzy: siatkówka i koszykówka siatkówka – zwycięstwo HKS Wilno koszykówka – Hufiec Żyrardów
Centralne Harcerskie Zawody Piłki Nożnej w Łodzi
Mistrzostwa Polski w siatkówce kobiet (23 I 1938, Brześć) • II miejsce HKS Łódź
Mistrzostwa Polski w piłce ręcznej kobiet • Zwycięstwo HKS „Znicz” Łódź

3.3. Imprezy sportowe i zajęcia sportowe w czasie imprez harcerskich / zloty

Ważną rolę w pracy harcerskiej pełniły zloty. Służyły podsumowaniu pewnego okresu pracy, sprawdzeniu poziomu jednostek i realizacji celów postawionych przez Naczelnictwo lub władze chorągwi. Przyjrzyjmy się, jak określono to pojęcie.

- Zlot – wielkie publiczne spotkanie ludzi, którzy biorą udział w jakiejś imprezie[591].
- Zlot w harcerstwie – duże, reprezentatywne spotkanie członków organizacji, przedstawicieli określonych jednostek ZHP lub grupy aktywu: organizowane zwykle

[591] Zlot, Słownik PWN, https://sjp.pwn.pl/slowniki/zlot.html [dostęp: 11 III 2026].

w okresie letnim w celu przedstawienia dorobku, wymiany doświadczeń, wypracowania i przyjęcia stanowiska w jakiejś sprawie. Najczęściej spotykane zloty to zloty chorągwi, zloty hufców są części nazywane złazami[592].

- Zlot w turystyce – rodzaj imprezy turystycznej, zwykle rajd kończy się zlotem wszystkich uczestników, a w jego ramach odbywają się różne konkursy, sprawdziany, ognisko, czasem sejm turystyczny[593].

Poniżej przedstawiono najważniejsze zloty z lat 1920–1939 oraz elementy dotyczące wychowania fizycznego i sportu podczas ich trwania.

Zlot Chorągwi Warszawskiej 1922 r.

Zlot Chorągwi Warszawskiej Związku Harcerstwa Polskiego, który odbył się w dniach 11–18 czerwca 1922 r. na Bielanach pod Warszawą, stanowił jedno z najważniejszych wydarzeń w dziejach warszawskiego harcerstwa w pierwszym okresie istnienia II Rzeczypospolitej. Był on przeglądem dorobku organizacyjnego i wychowawczego stołecznych oraz mazowieckich drużyn i symbolicznym obchodem dziesięciolecia działalności harcerskiej na terenie byłego Królestwa Kongresowego.

W zlocie uczestniczyło łącznie około 3500 harcerek i harcerzy reprezentujących drużyny żeńskie i męskie z terenu Mazowsza, m.in. z Mławy, Łomży, Przasnysza, Ciechanowa, Pułtuska, Płocka, Łowicza, Skierniewic i Pruszkowa, a także delegacje z Krakowa, Poznania, Włocławka i Lublina.

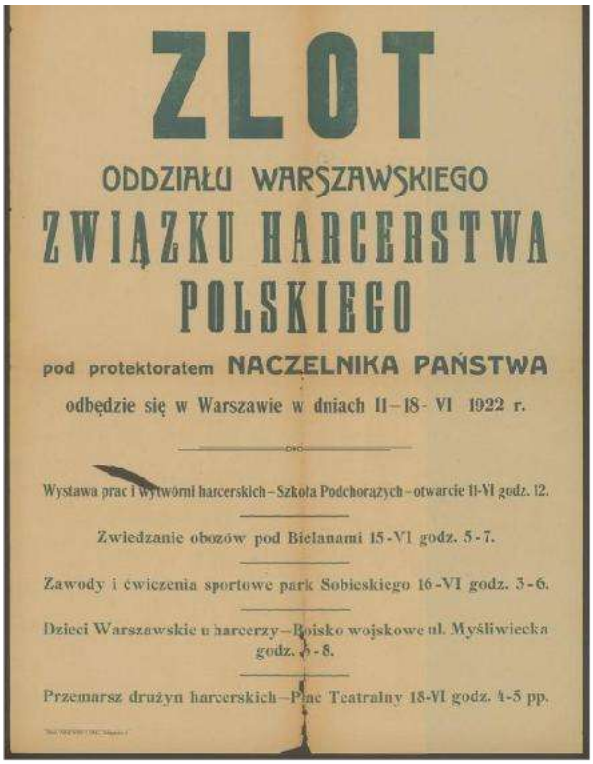
Obóz zlotowy rozbito na Bielanach — miejscu o bogatych tradycjach rekreacyjnych i patriotycznych, które od lat stanowiło przestrzeń spotkań warszawiaków i młodzieży akademickiej. Szczególnie uroczysty charakter miały zawody i ćwiczenia sportowe przeprowadzone 16 czerwca w Parku Sobieskiego, które stanowiły pokaz sprawności fizycznej harcerek i harcerzy, a zarazem praktyczną realizację idei wychowania przez ruch i współzawodnictwo.

Protektorat nad zlotem objął Naczelnik Państwa, co podkreślało uznanie, jakim harcerstwo cieszyło się w kręgach władz odrodzonej Polski. W skład Komitetu Opiekuńczego weszli przedstawiciele Sejmu, Rządu, władz samorządowych i administracyjnych, a także działacze społeczni i liczne wybitne osobistości życia publicznego.

[592] *Leksykon harcerstwa*…, s. 532–533.
[593] Ibibem.

Zlot z 1922 r. miał również znaczenie programowe i organizacyjne. Traktowano go jako etap przygotowawczy do przyszłego zlotu ogólnopolskiego ZHP, który miał zgromadzić przedstawicieli wszystkich chorągwi. Zlot warszawski stał się więc ważnym doświadczeniem logistycznym i organizacyjnym, a zarazem próbą generalną przed planowanymi zlotami krajowymi. Umożliwił także wymianę doświadczeń między drużynami miejskimi i wiejskimi, a przez to przyczynił się do ujednolicenia metod wychowawczych i szkoleniowych w ramach ZHP.

W ujęciu historycznym zlot Chorągwi Warszawskiej z 1922 roku był pierwszym wielkim świętem harcerskim w odrodzonej Polsce, które ukazało potencjał organizacyjny, dyscyplinę i patriotyczne zaangażowanie młodzieży harcerskiej[594].

Ryc. 58. Afisz Zlotu Oddziału Warszawskiego Związku Harcerstwa Polskiego po protektoratem Naczelnika Państwa. Źródło: https://polona.pl/item-view/cbd90a42-6613-431d-bd66-9ed57e75743f?page=0 [dostęp: 28 X 2025]

[594] *Zlot drużyn harcerski chorągwi warszawskiej*, „Żołnierz Polski” 1922, nr 27, s. 10–11.

Ryc. 59. Medal za II miejsce w Biegu na 60 m w rywalizacji sportowej w czasie I Zlotu Chorągwi Warszawskiej w Warszawie. Ze zbiorów Marka Stochmiałka

I Narodowy Zlot Harcerzy w Warszawie (3–9 VII 1924 r.)

W końcu 1921 r. Naczelnictwo ZHP podjęło uchwałę zwołania I Wielkiego Zlotu Narodowego w roku 1923. Przygotowaniem do niego miały być zloty chorągwi zorganizowane na rok przed zlotem narodowym. W ostateczności termin ogólnego Zlotu został przesunięty na rok 1924 r., aby podołać całej organizacji zlotu i przygotować drużyny do tego wydarzenia. Udział w Zlocie męskim zgłosiło 7000 harcerzy, zaś w żeńskim 1500 harcerek[595].

I Narodowy Zlot Harcerzy odbył się w Warszawie w dniach 3–10 VII 1924 r. Miał na celu nie tylko integrację środowisk harcerskich z całego kraju, ale również prezentację idei

[595] AAN, AZHP, sygn. 374, Piąte Sprawozdanie NRH za rok 1924, k. 26–27.

i dorobku harcerstwa szerokiemu gronu społecznemu. Zlot zrealizowano w formie dwóch odrębnych obozów: harcerek i harcerzy.

Celem I Narodowego Zlotu Harcerzy było przede wszystkim przybliżenie społeczeństwu polskiemu idei oraz metod wychowawczych stosowanych w harcerstwie, a także dokonanie oceny poziomu organizacyjnego i wychowawczego drużyn harcerskich. Obóz stanowił również okazję do wymiany doświadczeń oraz nawiązania krajowych i międzynarodowych kontaktów skautowych. „Znalazły się następujące cele: „przegląd dorobku pracy harcerstwa, podniesienie poziomu drużyn [...], propagandę harcerstwa [...]"[596]

Obóz harcerek zlokalizowano w Świdrze i uczestniczyło w nim 809 harcerek oraz 44 instruktorki. Do uczestniczek dołączyła również 25-osobowa reprezentacja skautek łotewskich. Komendantką całego zlotu harcerek była hm. Helena Sakowiczówna, zaś funkcję komendantki obozu pełniła jedna z kluczowych postaci polskiego skautingu – Olga Drahonowska-Małkowska.

Obóz harcerzy odbywał się równolegle na warszawskich Siekierkach. Komendantem zlotu harcerzy był Stanisław Sedlaczek, natomiast komendantem obozu – Władysław Nekrasz. Wzięło w nim udział 3533 harcerzy oraz 152 instruktorów. Ponadto obecni byli członkowie środowisk wspierających ruch harcerski – 24 przedstawicieli kół przyjaciół harcerstwa – a także delegacje zagraniczne liczące łącznie 67 skautów z: Anglii (11), Austrii (3), Czechosłowacji (1), Danii (24), Estonii (9), Łotwy (14), Szkocji (1) i Węgier (4)[597].

I Zlot Narodowy odwiedził Prezydent RP Stanisław Wojciechowski, który objął patronat nad Zlotem[598]. Koszt udziału uczestnika w zlocie miał wynosić 50 gr, ostatecznie wyniósł 2 zł, co było dużym wydatkiem dla uczestnika zlotu przy ówczesnej sytuacji gospodarczej państwa. Stąd zapewne mniejsza liczba uczestników, która ostatecznie uczestniczyła w zlocie. Podczas zlotu była wydawana codzienna gazeta, a także został nakręcony krótkometrażowy film pt. „Przyjazd harcerzy na i Zlot Narodowy do Warszawy", przygotowany przez Wytwórnię Doświadczalną Związku Artystów Kinematografii pod kierunkiem dh. Henryka Glassa[599].

Podczas zlotu prowadzono rywalizację drużyn o miano „Pierwszej Drużyny Rzeczypospolitej", ważnym elementem tej rywalizacji było przedstawienie Naczelnictwu przez

[596] „Wiadomości Urzędowe" 1923, nr 4, s. 69.
[597] AAN, AZHP, Piąte Sprawozdanie NRH za rok 1924, sygn. 374, k. 19–26.
[598] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 177.
[599] AAN, AZHP, Piąte Sprawozdanie NRH za rok 1924, sygn. 374, k. 21–24.

komendę chorągwi oceny przeciętnego poziomu drużyny stającej do zawodów. Jednym z ważnych elementów tej oceny, dotyczącej wychowania fizycznego i sportu był protokół próby sprawności fizycznej przeprowadzany przez przynajmniej jedną osobę uznaną za fachową np. nauczyciela wychowania fiz., instruktora przysposobienia wojskowego itp. oraz lekarza. Próby miały obejmować: skoki (wzwyż i w dal, z rozbiegu i bez), biegi, rzuty i bieg harcerski[600]. Zawierał także pomiary antropometryczne takie jak: masa ciała, wysokość ciała, obwód klatki piersiowej (przy wdechu i wydechu). Instrukcję do przeprowadzania prób zamieszczono w nr. 3 „Harcmistrza" z 1924 r. Próby te miały pomóc określić stan zdrowia harcerzy i ich ogólną sprawność fizyczną.

Elementem programu zlotu były zawody sportowe, za ich zorganizowanie podczas zlotu, a także pozyskanie nagród dla zwycięzców rywalizacji odpowiedzialny był dh. Stanisław Kulewiecia wraz z Harcerskim Klubem Sportowym „Varsovia.

W dniach 3 VII–7 VII były rozgrywane konkurencje sportowe między reprezentacjami chorągwi męskich w następujących dyscyplinach:

- Szczypiorniak,
- Piłka koszykowa,
- Piłka latająca[601],
- Palant,
- Piłka nożna,
- Rywalizacja w piłkę nożną Harcerskich Drużyn Sportowych (uczestniczących w rozgrywkach klasy I i II Polskiego Związku Piłki Nożnej (PZPN).

Konkurencje indywidualne wyglądały następująco:

- Zawody pływackie:
  - 100 m stylem klasycznym,
  - 100 m stylem grzbietowym,
  - 100 m stylem dowolnym,
- Lekkoatletyka
  - Bieg
    - 60 m,
    - 100 m,
    - 400 m,
    - Bieg harcerski z rynsztunkiem wagi 8 kg,
- Sztafety biegowe
  - 4 x 60 m,
  - 60 m + 100m + 400m + 800m,

[600] Rozkaz N.Z.H.P. L. 2 z dn. 29 I 1924 r.
[601] Piłka latająca – wcześniejsze określenie siatkówki.

- Skoki
    - Wzwyż,
    - W dal,
    - O tyczce,
- Rzuty
    - Granatem,
    - Oszczepem,
    - Dyskiem,
    - (pchnięcie) Kulą 7,5 kg,
- Pięciobój wojskowy
    - Bieg 100 m, skok w dal, skok wzwyż, strzał, rzut granatem,
- Strzelectwo (strzelanie z florbetów[602]) – zaliczone nie tylko do konkurencji sportowej, ale także do działalności drużyn.

Do konkurencji indywidualnej mógł zostać dopuszczony harcerz, który podczas zawodów w drużynie lub zbiórki uzyskał konkretne wyniki, tak aby podnieść poziom rywalizacji sportowej, a jednocześnie przeprowadzić przedzlotowe eliminacje. Tabela z minimami została opublikowana w „Wiadomościach Urzędowych" nr 3 z 1924 r. (Rozkaz NZHP L. 7 z dn. 28 II 2024). Zgłoszenia należało przesłać do 1 VI 1924 r. do naczelnictwa, aby dana osoba była dopuszczona do rywalizacji. Nad rywalizacją sportową czuwali sędziowie (Warszawskiego Związku Lekkoatletycznego), którzy posługiwali się systemem olimpijskim[603].

Dużym zainteresowaniem cieszyły się rozgrywki piłki nożnej, do których ostatecznie stanęły dwa zespoły sportowe HKS „Czuwaj" Przemyśl (klasa „B" okręgu lwowskiego PZPN) i HKS „Varsovia" Warszawa (klasa „A" okręgu warszawskiego PZPN). Po zaciętej rywalizacji, mecz wygrał HKS „Czuwaj" Przemyśl wynikiem 4:2 (w składzie: bramkarz Stanisław Zemanek, obrońcy: Józef Dufart, Aleksander Bilan, Władysław Gardziel, atak: Władysław Szymczakowski, Julian Kurasiewicz, Wilhelm Słaby, Mieczysław Słaby, Adam Dalecki).

[602] Florbet – jednostrzałowy karabin małokalibrowy.
[603] *Okólnik ZHP*, nr 2, 1924, s. 7.

Ryc. 60. Statuetka zdobyta za Mistrzostwo ZHP w Piłce Nożnej. Źródło: kronika HKS „Czuwaj" Przemyśl

Rywalizację uznano za I Mistrzostwa ZHP w Piłce Nożnej. „Czuwaj" za zwycięstwo otrzymał dedykowaną statuetkę z piłkarzem i dedykacją[604].

Ryc. 61. Pamiątkowa odznaka z I Zlotu Narodowego w Warszawie. Ze zbiorów autora

Władze ZHP podsumowały zlot następująco: w sprawozdaniu ze Zlotu odnotowano niewielkie zainteresowanie uczestników oraz niezadowalające wyniki rywalizacji drużyn. We współzawodnictwie drużyn zwycięstwo przypadło 13 Warszawskiej Drużynie Harcerzy, która uzyskała tytuł „Pierwszej Drużyny Rzeczypospolitej" oraz sztandar przechodni. Pozytywnie oceniono natomiast organizację i przygotowanie Zlotu, który przebiegł sprawnie i bez

[604] Muzeum Historii Miasta Przemyśla, *Kronika klubu sportowego „Czuwaj" Przemyśl z lat 1918–1926.*

zakłóceń. Zwrócono również uwagę na finansową samowystarczalność wydarzenia, co uznano za istotne osiągnięcie, przekładające się na wzrost kompetencji organizacyjnych w zakresie przygotowywania dużych przedsięwzięć. Z kolei w sprawozdaniu harcerek Zlot oceniono w sposób zdecydowanie pozytywny. Podkreślano jego wartość jako bodźca do rozwijania praktyki obozowania oraz jako okazję do integracji i wzajemnego poznania się harcerek z różnych regionów kraju[605]. Podczas zlotu miała także miejsce defilada harcerska, na której prezentowały się także Harc. Kluby Sportowe z swoim dobytkiem. „W czasie wielkiej defilady zlotowej szły nie tylko drużyny harcerskie, lecz także w./w sekcje sportowe H. K. S „Czuwaj" w Przemyślu niosąc sprzęt sportowy jak wiosła, piłki nożnej, siatkówki, koszykówki, oszczepy, dyski, kule, itp., wzbudzając zainteresowanie wszystkich harcerzy z całej Polski"[606].

II Ogólnopolski Zlot Harcerek w Rybienku nad Bugiem

Zlot odbył się w dniach 5–20 VII 1928 r. w Rybienku nad Bugiem (woj. mazowieckie). Komendantką zlotu była hm. Jadwiga Falkowska. W zlocie wzięło udział ok. 1000 harcerek z 34 środowisk z Polski i z 7 z zagranicy[607].

Zorganizowany został w celu uczczenia 500. rocznicy śmierci Zawiszy Czarnego, a celem organizacyjnym było wzajemne zbliżenie dziewcząt z różnych krańców Polski i wymiana doświadczeń harcerskich[608]. Miał on też przygotowywać do II Zlotu Narodowego w Poznaniu.

Głównym elementem zlotu była rywalizacja w różnych konkurencjach między drużynami i chorągwiami, m.in. w wyrobieniu harcerskim, sporcie, przysposobieniu do obrony kraju, pokazach artystycznych.

Program zawodów sportowych przewidzianych dla uczestniczek zlotu harcerskiego opierał się na zasadzie powszechności uczestnictwa drużyn oraz wyraźnego zróżnicowania konkurencji ze względu na wiek i stopień zaawansowania harcerek. Każda drużyna zlotowa zobowiązana była do wystawienia co najmniej jednego zespołu do gier zespołowych oraz jednego zespołu do wieloboju. Zespoły te mogły startować w jednej z dwóch kategorii wiekowych: młodszej (dziewczęta do 15. roku życia) lub starszej (od 15. roku życia).

[605] *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1924*, Warszawa 1925, s. 26.
[606] *Przesłanki Historyczne i Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej im. Jana z Kolna w Przemyślu* [online] https://malutekmisio.pl/2018/12/15/historia-wyprawa-przemysl-gdansk-1927/ [dostęp: 5 IX 2025].
[607] W. Błażejewski, Z *dziejów harcerstwa…*, s. 203–204.
[608] M. Jarosińska, *Zloty skautowe i harcerskie oraz ich rola i znaczenie w 100-leciu ZHP*, „Harcerstwo" 2019/2020, nr 2/3, s. 76–79.

Niedopuszczalne było tworzenie zespołów mieszanych wiekowo. Jednocześnie określono maksymalną liczbę reprezentacji drużyny – do dwóch zespołów w grach piłkowych oraz dwóch w wieloboju.

W ramach zawodów obowiązkowych przewidziano dwie zasadnicze formy rywalizacji: gry piłkowe oraz wielobój. Gry piłkowe miały jednolite warunki zarówno dla zespołów młodszych, jak i starszych. Drużyny mogły zgłosić swój zespół do jednej z czterech dyscyplin: siatkówki, koszykówki, hazeny lub palanta. W przypadku trzech pierwszych gier obowiązywały przepisy zawarte w podręczniku *Gry sportowe* autorstwa kpt. Kurleta i C. Rębowskiego, natomiast zasady gry w palanta opierały się na regulaminie opracowanym przez W. Sikorskiego.

Wielobój był wyraźnie zróżnicowany w zależności od kategorii wiekowej uczestniczek. W grupie młodszej obowiązywał trójbój, w którym brało udział sześć dziewcząt z każdej drużyny, a wyniki liczono łącznie. Trójbój obejmował wykonanie prostych ćwiczeń gimnastycznych (zestaw podawany bezpośrednio przed zlotem lub w jego trakcie), rzut piłką dętą numer V prawą i lewą ręką, przy czym oceniano zarówno odległość, jak i styl, oraz bieg harcerski w formie sztafety. W grupie starszej przeprowadzono pięciobój, również z udziałem sześciu zawodniczek, z oceną zespołową. Program obejmował: skok wzwyż i skok w dal z rozbiegu, rzut piłką dętą numer V oraz rzut piłką palantową, każdorazowo prawą i lewą ręką, a także sztafetę harcerską analogiczną do tej w trójboju. W tej kategorii zadania dodatkowe dostosowane były do wymagań próby na stopień samarytanki. W ocenie wyników szczególny nacisk położono na styl wykonania ćwiczeń, który miał większe znaczenie punktowe niż same rezultaty mierzalne.

Harcerki stające do zawodów dowolnych podzielone były na dwie grupy: harcerki z drużyn w wieku lat 15–18 i starszyna harcerska (drużynowe, przodownice podharcmistrzynie, harcmistrzynie, członkinie czynne, starsze harcerki). Każda zawodniczka mogła wystartować w dowolnej liczbie zawodów. Wyniki poszczególnych zawodniczek każdej grupy sumowało się chorągwiani.

Dyscyplinami były:

– Pływanie. Program dla grupy 1. i 2.: a) styl dowolny, b) styl klasyczny, c) na wznak (maximum — 50 m);
– Łucznictwo (Program dla grupy 1. i 2.). Strzelanie z łuku do celu.
– Lekka Atletyka.

Program dla grupy 1.:
a) bieg 60 m, b) skok wzwyż nogą dowolną, c) skok w dal z rozbiegiem nogą dowolną, d) rzut oszczepem 600 g, ręką prawą i lewą, e) rzut dyskiem 1 kg ręką prawą i lewą.

Program dla grupy 2.:
a) bieg 60 m, b) bieg 100 m, c) bieg 200 m, d) skok w dal z rozbiegiem nogą dowolną, e) skok w dal z miejsca, f) skok wzwyż nogą dowolną, g) rzut oszczepem 600 g, ręką prawą i lewą, h) rzut dyskiem 1 kg ręką prawą i lewą, i) pchnięcie kulą 4 kg, ręką prawą i lewą.

Gry piłkowe dla grupy 2., grupa 1. uczestniczyła w grze piłkowej w obowiązkowych zawodach). Rozgrywka pomiędzy reprezentacjami chorągwi w jednej lub kilku z następujących gier: koszykówka, siatkówka, hazena i palant.

W konkurencjach obronnych (przysposobienia do obrony kraju) było strzelectwo. Do zawodów strzeleckich indywidualnych mogła zgłosić się każda druhna, zależnie od wieku: do grupy 1. – do 18 lat, do grupy 2 – od 18 lat. Do zawodów zespołowych drużyny wystawiały po 1 zespole, złożonym z sześciu druhen bez względu na wiek, należących do danej drużyny. Strzelano z broni dowolnej małokalibrowej, kal. .22, bez żadnych szkieł optycznych, przyspieszników i grzybków. Amunicję w potrzebnej ilości zawodniczki mogły mieć własną lub zakupić przed zawodami na strzelnicy.

Następną konkurencją były pokazy artystyczne, które mogły zawierać tańce lub pokazy gimnastyczne[609].

Komendantka zlotu w pierwszym rozkazie nakreślając cel zlotu podkreśliła, że wygrana w zawodach nie ma przysłonić celu zmagań. „Mamy policzyć nasze szeregi, zmierzyć nasze siły i zaprzyjaźnić sobie, że nasz hufiec od sztandaru prawdy Zawiszy Czarnego nie odstąpi. Tak brzmiały słowa komendantki Zlotu w jej pierwszym rozkazie. „Zmierzyć nasze siły" — te wyrazy przetłumaczone na język codziennego życia znaczyły: przeprowadzić na zlocie zawody w zakresie różnych dziedzin życia harcerskiego"[610].

W organizacji zawodów zlotowych świadomie zrezygnowano ze współzawodnictwa opartego na hierarchicznym pierwszeństwie drużyn. Decyzja komendy wynikała z dążenia do uniknięcia negatywnych skutków rywalizacji, które mogłyby podważać wychowawczy

[609] AAN, AZHP, syg. 2164, GKŻ, W-Ł Wychowania Fizycznego, Ulotka Zlotowa, k. 5–20.
[610] *Drugi Ogólnopolski Zlot Harcerek w Rybienku nad Bugiem. 5–20 Lipiec 1928*, Warszawa 1928, s. 16.

charakter zlotu. Zarówno w odniesieniu do poszczególnych konkurencji, jak i całości pracy drużyn, nie przyznawano miejsc ani tytułów zwycięskich. Wyniki zawodów miały charakter opisowej, rzetelnej i sumiennej oceny poziomu pracy drużyny w danej dziedzinie, dołączanej do zlotowej karty uczestnictwa. Takie rozwiązanie podkreślało proces wychowawczy, a nie efekt rywalizacji, oraz sprzyjało samoocenie i refleksji nad własnym rozwojem.

Oryginalnym elementem systemu oceniania było ich graficzne przedstawienie w formie koła podzielonego na barwne wycinki. Liczba wycinków odpowiadała kryteriom, na które zwracali uwagę sędziowie. Przykładowo, w grach polowych oceniano: wyrobienie harcerskie uczestników (obejmujące rycerskość, uczciwość, dzielność i karność), wyrobienie polowe, pomysłowość i inicjatywę oraz stopień zorganizowania zespołu. Zastosowana symbolika barwna (kolor biały dla wykonania poniżej przeciętnej, niebieski dla poziomu średniego oraz czerwony dla wykonania najlepszego) była czytelną prezentacją mocnych i słabszych stron drużyny.

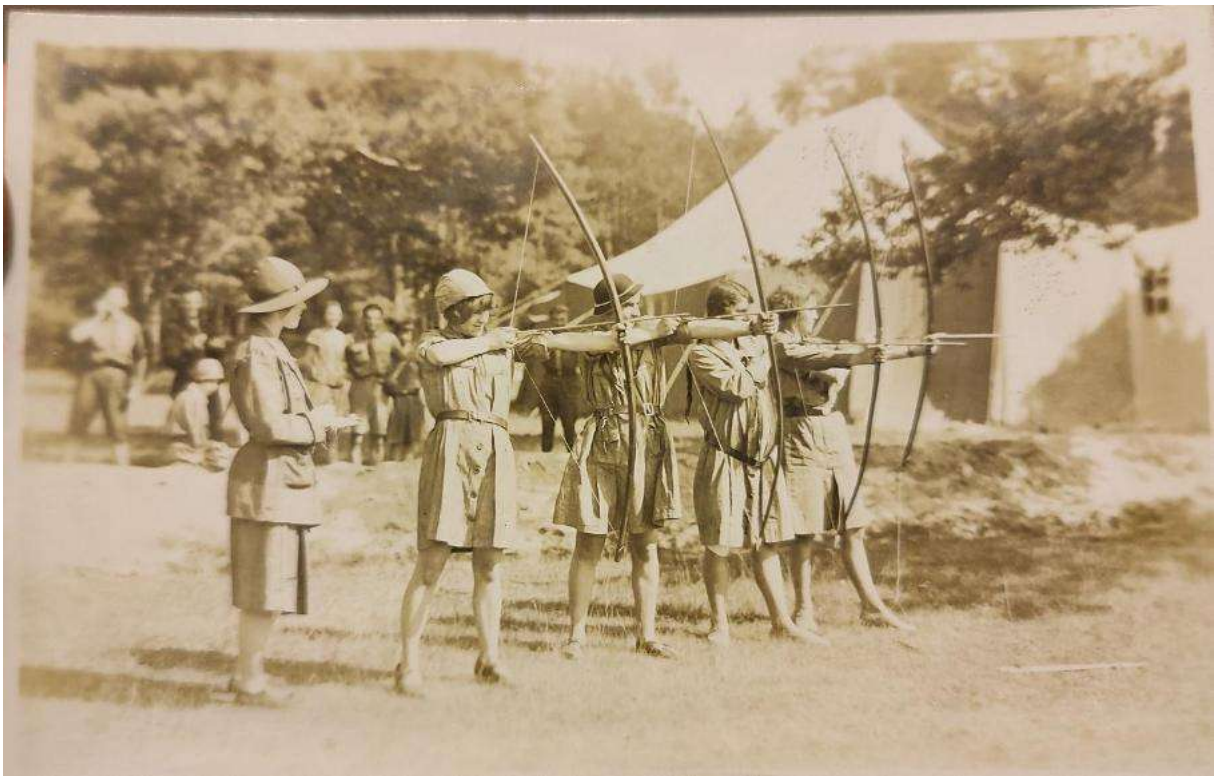
Regulamin zlotowy nakładał na każdą drużynę obowiązek udziału w wybranych formach aktywności: obozownictwie, grach polowych lub jednym z wywiadów, grze sportowej oraz wieloboju. Ponadto drużyny mogły zgłaszać się do dowolnie wybranych konkurencji dodatkowych, co sprzyjało elastyczności programu i uwzględniało zróżnicowane możliwości oraz zainteresowania uczestniczek.

Zawody z zakresu wychowania fizycznego obejmowały zarówno wielobój, w skład którego wchodziły rzuty piłką palantową, rzuty dużą piłką, skok wzwyż oraz skok w dal, jak i gry sportowe, takie jak siatkówka lub koszykówka. Autorzy sprawozdania podkreślali jednak ograniczoną miarodajność osiąganych wyników sportowych. Drużyny przybywające na zlot nie były bowiem formowane według kryteriów sportowych; zespoły sportowe występowały często w niepełnym składzie, uzupełnianym przez osoby słabiej przygotowane fizycznie. Mimo to zauważono relatywnie dobre przygotowanie drużyn lwowskich oraz niektórych drużyn łódzkich i warszawskich.

Istotny wpływ na przebieg zawodów miały również warunki atmosferyczne. Wysokie temperatury powodowały, że część konkurencji sportowych rozgrywano we wczesnych godzinach porannych, niekiedy już około godziny piątej. Upały negatywnie oddziaływały także na zawody z zakresu przysposobienia wojskowego, zwłaszcza strzeleckie, przeprowadzane w pełnym słońcu, co niewątpliwie obniżało uzyskiwane rezultaty. Program przysposobienia

wojskowego obejmował ponadto elementy obrony przeciwgazowej, takie jak ćwiczenia w maskach oraz działania ratownicze prowadzone w zasłonie dymnej.

Kulminacyjnym punktem zawodów zlotowych był bieg harcerski, w którym uczestniczyły wszystkie obozujące drużyny. Konkurencja ta, oceniana punktowo, miała trasę liczącą blisko dwa kilometry i obejmowała około dziesięciu różnorodnych przeszkód. Ich pokonywanie wymagało nie tylko sprawności fizycznej, lecz także szybkiej orientacji w terenie oraz wysokiego poziomu technicznego wyrobienia harcerskiego. W rywalizacji tej najwyższy wynik osiągnęła 37 Warszawska Drużyną Harcerek, przed 6 Poznańską Drużyną Harcerek, co autorzy odnotowali jako informację porządkową, a nie element klasyfikacji o charakterze rywalizacyjnym[611].

Ryc. 62. Zawody łucznicze rozgrywane podczas II Ogólnopolskiego Zlotu Harcerek w Rybienku nad Bugiem. Źródło: kolekcja Tomasza Kozłowskiego

[611] Ibidem, s. 16–20.

II Zlot Narodowy w Poznaniu w 1929 r.

II Zlot Narodowy zorganizowano w celu uczczenia 500. rocznicy śmierci Zawiszy Czarnego. Dobór miejsca nie był przypadkowy, jak podaje W. Błażejewski, ze względów propagandowych i promocji idei harcerstwa wybrano tereny sąsiadujące z Powszechną Wystawą Krajową w Poznaniu zorganizowaną z okazji 10-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości[612].

Przygotowania do zlotu

Przygotowania do Zlotu rozpoczęto już w 1926 roku i, jak wskazuje Jadwiga Raniecka-Bobrowska, od tego momentu znaczna część działalności Głównej Kwatery Żeńskiej była ukierunkowana na organizację tego wydarzenia. Już w drugiej połowie 1926 r. GKŻ dysponowała ogólnym zarysem koncepcji programowej i organizacyjnej Zlotu. W porównaniu z I Zlotem Narodowym zasadniczej zmianie uległa struktura organizacyjna – Zlot żeński miał posiadać własne, niezależne zaplecze organizacyjne, odrębne od części męskiej, a także zakładano jego dwukrotnie dłuższy czas trwania – dwa tygodnie zamiast jednego. Ponadto Główna Kwatera Żeńska wyznaczyła bardziej rygorystyczne kryteria dopuszczenia drużyn do udziału w Zlocie. Wymagano, by drużyną kierowała instruktorka posiadająca co najmniej próbę drużynowej, a uczestniczące w zlocie harcerki powinny były wcześniej odbyć przynajmniej jeden obóz pod namiotami.

Równolegle do prac GKŻ, intensywne działania przygotowawcze podejmowały również poszczególne chorągwie. W wielu z nich powoływano specjalne Referaty Zlotowe, których zadaniem było wspieranie drużyn w przygotowaniach organizacyjnych, merytorycznych i logistycznych, w tym m.in. poprzez kontrolę wyposażenia oraz bieżące doradztwo programowe i metodyczne[613].

Zlot

Zlot męski odbywał się w Poznaniu i był ulokowany w międzyrzeczu Warty i Cybiny. Trwał od 14 do 23 lipca. Wzięło w nim udział 6700 harcerzy, licząca 807 osób delegacja (ZHP w Niemczech) oraz skauci z Łotwy, Estonii, Danii, Francji, Rosji i Węgier[614]. Komendę zlotu stanowili: komendant zlotu hm. RP Tadeusz Maresz, główny oboźny hm. Władysław Nekrasz, komendant transportów i kwatermistrz płk. Bronisław Sikorski, komendant zawodów hm.

[612] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 213–214.
[613] J. Raniecka-Bobrowska, *Życie polowe*..., s. 213.
[614] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 216.

Edward Mikulski pomagający Sędziemu Naczelnemu (gen. Józef Haller) organizować zawody na terenie Zlotu przy wsparciu wyznaczonych komendantów:
a) Komendanta Zawodów Harcerskich,
b) Komendanta Zawodów Wychowania Fizycznego,
c) Komendanta Zawodów Strzeleckich,
d) Komendanta Zawodów Wodnych.

Na Zlot żeński do Rybienka przybyło 51 drużyn, liczących łącznie 954 harcerki i 77 instruktorek z 13 chorągwi, oprócz tego 71 harcerek polskich z zagranicy oraz 35 skautek innych narodowości: z Anglii (33), Stanów Zjednoczonych (1) i Szwajcarii (1). Komendantką Zlotu była hm. RP Jadwiga Falkowska [615]. Zlot harcerek odwiedził Prezydent Rzeczypospolitej prof. Ignacy Mościcki oraz inni ważni goście.

Związek Harcerstwa Polskiego zaznaczył swoją obecność na Powszechnej Wystawie Krajowej poprzez ekspozycję zorganizowaną w trzech salach wystawienniczych. W pierwszej z nich urządzono pokazową izbę harcerską, stanowiącą prezentację codziennego życia i działalności drużyn. Druga sala poświęcona była materiałom dokumentacyjnym – zaprezentowano tam zestawienia statystyczne dotyczące ZHP, kolekcję odznak harcerskich, publikacje prasowe oraz makietę Cisowego Dworku[616]. Trzecia sala skupiała się na tematyce obozownictwa harcerskiego oraz ukazywała działalność harcerstwa polskiego poza granicami kraju. Ponadto, zagadnienia związane z harcerstwem zaprezentowano także w innych częściach wystawy, m.in. w pawilonach Wychowania Fizycznego, w dziale Wychowania Fizycznego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a także w pawilonie Pracy Kobiet, pawilonie Prasy oraz w przestrzeni poświęconej Polonii za granicą[617]. Osoby, które wykupiły bilety na wystawę, mogły zwiedzić Zlot, w ten sposób imprezę odwiedziło ok. 10 000 osób.

[615] J. Raniecka-Bobrowska, *Życie polowe...*, s. 215.
[616] Cisowy Dworek – Instruktorska Szkoła Harcerek „Cisowy Dworek" – ośrodek szkoleniowy w Sromowcach Wyżnych, stworzony przez Olgę Małkowską. w latach 1923–1939 był miejscem kształcenia i wychowania dla harcerek oraz okolicznych dzieci.
[617] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 214–216.

Ryc. 63. Odznaka Powszechnej Wystawy Krajowej, często spotykana na mundurach harcerzy podczas zlotu, mocowana na agrafkę, zdjęcie ze zbiorów autora

W czasie Zlotu wydawano gazetę „Harce", której łącznie 8 numerów miało charakter dziennika obozowego. Wiele innych redakcji wydawnictw harcerskich np. „Na Tropie" odwiedziło zlot i ukazywały się specjalne numery dedykowane temu wydarzeniu.

Program zlotu, podobnie jak I Narodowego Zlotu opierał się na rywalizacji między drużynami, zostało rozegrane 14 konkurencji, co przedstawiono w tabeli poniżej.

Tab. 15. Konkurencje drużyn męskich oraz ich zwycięzcy podczas II Zlotu Narodowego w 1929 r.

Lp.	**Rodzaj konkurencji**	**Liczba drużyn**	**i miejsce**
1.	Najlepsze sprawozdanie z pracy drużyny	9	Czarna Trzynastka – Wilno
2.	Najlepsze wyposażenie drużyny i osobiste	prawie wszystkie	1 Niwecka DH (Śląsk)
3.	Najlepsze obozowanie		
	a) zawody na szybkość w urządzaniu się	31	Czarna Trzynastka – Wilno
	b) zachowanie się w obozie	62	
4.	Swojszczyzna	8	1 Ursynowska DH
5.	Praca dla całego obozu	28	Czarna Trzynastka – Wilno

Lp.	Rodzaj konkurencji	Liczba drużyn	i miejsce
6.	Samarytanka	6	2 Warszawska DH
7.	Sygnalizacja	8	1 Mławska DH
8.	Pionierka	5	1 Lubelska DH
9.	Harcerski bieg z przeszkodami	23	1 Mławska DH
10.	Wycieczka 24-godzinna piesza	22	7 Wileńska DH
11.	Wycieczka 24-godzinna kolarska	4	1 Warszawska DH
12.	Śpiew	10	1 Ursynowska DH
13.	Muzyka	4	1 Przasnyska DH
14.	Tańce narodowe	2	1 Nowosądecka DH

Uwagi:

DH – Drużyna Harcerzy

Źródło: W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa*..., s. 214

Ponadto zorganizowano zawody sportowe w szeregu konkurencji, które zajęły kilka dni, oraz II Związkowe Harcerskie Zawody Strzeleckie pod protektoratem Prezes Rady Ministrów dr. Kazimierza Świtalskiego, przeprowadzone 15–17 lipca.

Redakcja „Harcerza" z okazji II Narodowych Zawodów Strzeleckich wydała specjalny numer, w którym podano wszystkie szczegóły związane z organizacją i programem tych zawodów. Możemy w artykule znaleźć m.in. skład prezydium honorowego, komitetu honorowego, komitetu organizacyjno-wykonawczego, ofiarodawców nagród, program zawodów, listę rekordów oraz regulamin zawodów. Ich organizacja odbywała się przy wsparciu Kazimierza Chmielewskiego – przedstawiciela firmy „Pocisk" w Poznaniu. Udostępnił on strzelnicę małokalibrową. Amunicję oraz nagrody zapewnili lokalni sponsorzy, wystawę nagród oraz żetonów ofiarowanych na zawody można było zobaczyć w firmie Secht przy ul. F. Ratajczaka 3. Zawody miały oficjalny charakter i rozpoczęły się 15 lipca 1929 r. o godzinie 17.00 na terenie Komendy Zlotu. „Na błoniach za obozem nastąpiło uroczyste otwarcie zawodów strzeleckich. Pierwsze honorowe strzały oddali: mjr. dypl. I. Wądołkowski,

przedstaw. Państw. Urz. P. W. i W. F., przedstaw. Min. oświaty, Dowódca O. K. VII gen. Dzierżanowski, Naczelnik G. K. M. St. Sedlaczek, w imieniu Naczelnictwa dh. poseł Piotr Olewiński i pp. oficerowie – sędziowie zawodów. Ostatni strzał oddał dh. generał J. Haller, przewodniczący Komitetu Sędziów, zamykając serię strzałów honorowych"[618]. Udział w jednej konkurencji kosztował uczestnika 50 gr.

Rywalizacja odbywała się w dwóch lokalizacjach: na strzelnicy małokalibrowej przy Malcie dla zespołów miasta Poznania oraz na strzelnicy wojskowej przy Bramie Warszawskiej dla Seniorów. Strzelanie odbywało się zarówno na dystansie 50 metrów (zespoły miejskie), jak i 100 metrów (seniorzy podzieleni na dwie grupy)[619].

Tab. 16. Rozkład zawodów i konkurencji strzeleckich II Związkowych Harcerskich Zawodów Strzeleckich

Rozkład Strzelnic — Dni i godzin poszczególnych Konkurencji:

Konkurencja	Charakter Strzelania	Strzelnica	Dzień	Godziny	Ilość stanowisk	Uwagi:
A. 1)	„Senjorzy" 100 mtr. br. wojskowa I i II grupa	na Głównej — Poznań	16|VII	8-12 i 14-19	5	Sekcja Techniczno-Organizacyjna Komitetu Zawodów zastrzega sobie prawo zmiany godzin w zależności od warunków technicznych, zarządzeń Władz Miejscowych w Poznaniu, oraz napływu ilości zgłoszeń zawodników.
A. 2)	„Instruktorzy" 200 mtr. br. wojskowa	przy Bramie Warszawskiej—Poznań	18|VII	6-12 i 14-19	2	
B. 3)	„Juniorzy" 25 mtr. br. długa cal 22	małokalibrowa na Malcie przy Kopcu Wolności	17|VII	14-19	2	
B. 4)	„Mistrz ZHP." 100 mtr. br. dł. cal 22	przy Bramie Warszawskiej	18|VII	6-12 i 14-19	5	
B. 5)	Zespoły „Mistrzowskie ZHP." 50 mtr. br. dł. cal 22	małokalibrowa na Malcie	17|VII	6-12	4	
C. 6)	„Mistrz. ZHP" 50 mtr. br. krótka cal 22	ditto	18|VII	6-12	2	
D. 7)	„Mistrz. Stolicy" 50 mtr. br. długa cal 22	S.K.S. „Legja" Ogród Saski w Warszawie	1|VI	16-20	4	
D. 8)	Zespoły m. Poznania: 50 mtr. br. długa cal 22	małokalibrowa na Malcie	16|VII	6-12	4	
E. 9)	„Pocieszenia" 50 mtr. br. długa cal. 22.	ditto	18|VII	6-12 i 14-19	4	

Źródło: „Harcerz", nr 17 z 30 VI 1929, s. 217.

[618] *Kronika*, „Harce", nr 4 z 17 VII 1929, s. 32.
[619] „Harce", nr 2 z 14 VII 1929, s. 14.

Zawody sportowe były rozgrywane w następujących dyscyplinach:

Lekkoatletyka

- Bieg na 100 m (przebiegi, półfinał, finał),
- Bieg na 400 m (półfinał, finał),
- Sztafeta 4 × 100 m,
- Skok w dal,
- Skok wzwyż,
- Skok o tyczce,
- Pchnięcie kulą,
- Rzut oszczepem,
- Rzut dyskiem,
- Trójbój dla młodzików do 16 lat (bieg 60 m, skok w dal, rzut granatem),

Łucznictwo

- Strzelanie do „kura” z łuku (poza konkursem),
- Strzelanie z łuku do tarczy,
- Łucznictwo (ogólnie, również jako część zajęć w obozie),

Gry zespołowe

- Piłka siatkowa,
- Piłka koszykowa,
- Gry ruchowe,
- Bieg 8 × 1 km (dokoła obozu).

Zawody sportowe.

1 dzień — 16 lipca (wtorek) początek o godzinie 15,30 do 19-ej na Stadjonie Sportowym — lekka atletyka.

2 dzień — 17 lipca (środa) początek godz. 8 do 11; popoł. 16—19-ej (zakończenie).

3 dzień — 18 lipca (czwartek)

a) początek godz. 8 do 14,30 — trójbój dla młodzieży (w obozie);

b) początek godz. 8—11; popoł. 14,30—19 — łucznictwo (w obozie);

c) początek godz. 8—11; popoł. 14,30—19 — gry sportowe (w obozie).

4 dzień — 19 lipca (w obozie):

a) łucznictwo — 8—18-tej (zakończenie) z przerwą 11——14,30:

b) gry sportowe — 8—19 (zakończenie) z przerwą 11—14,30.

5 dzień — 20 lipca — godz. 8—12 — gry sportowe.

6 dzień — niedziela — godz. 16 — gry sportowe.

a) piłka siatkowa.

b) piłka koszykowa — finały.

7. o formie popisowej (poza konkursem):

a) strzelanie „do kura" z łuku,

b) skoki. wzwyż. o tyczce.

c) gry ruchowe, 4, bieg 8 × 1 km dookoła obozu.

Wręczenie nagród, dyplomów.

Program minutowy zawodów lekkoatletycznych.

16 lipca (wtorek)

godz. 15,30 — 100 metrów (przedbiegi)
„ 15,40 — pchnięcie kulą I ser.
„ 16,20 — 100 metrów (międzybiegi)
„ 16,30 — kula II ser. (zakończenie)
godz. 16,50 — skok wzwyż
„ 18,20 — skok wzwyż
„ 18,25 — przedbiegi 400 metrów
godz. 8 — 100 metrów (półfinały)
„ 8,20 — rzut dyskiem
„ 8,40 — 100 metrów (finał)
godz. 9,10 — skok w dal (I ser.)
„ 9,30 — 400 metrów międzybieg
„ 9,50 — skok w dal (II ser.)
godz. 10,40 — przerwa obiadowa.
godz. 16 — 4 × 100 m (przedbiegi)
„ 16,10 — skok o tyczce
„ 16,30 — 400 metrów (półfinały)
„ 17,30 — 4 × 100 m (międzybieg)
„ 17,40 — rzut oszczepem
godz. 17,50 — 1 500 metrów
„ 18,10 — 4 × 100 m (finał)
„ 18,40 — 400 metrów finał
„ 18,50 — rzut oszczepem

Uwaga: Z chwilą wezwania na start zawodnicy obowiązani są zgłosić się niezwłocznie do startera, lub sędziów. Wezwania zostaną opublikowane przez tubę.

Ryc. 64. Program zawodów sportowych podczas II Zlotu Narodowego. Źródło: „Harce" nr 2, Poznań Zlot Narodowy, Poznań 14.07.1929 r., s. 15

Łącznie rozegrano 17 konkurencji sportowych, poza zawodami z strzelectwa sportowego, które zostały wyodrębnione[620]. Szczegółowe wyniki zawodów zostały podane w „Wiadomościach Urzędowych" nr 8–9 z 1929 r.

[620] Ibidem, s. 14–15.

Wyniki I dnia zawodów lekko-atletycznych harcerskich na Zlocie w Poznaniu w dniu 16 i 17 lipca.

Bieg 100 metrów — Startowało 36 zawodników
Wyniki półfinałów: I półfinał
1. Sobieraj Chor. Płocka — czas 11,9 sek.
2. Galbas Chor. Śląska
3. Lukaszewski Chor. Łódzka

II półfinał
1. Szufel Chor. Lwowska — czas 12 sek.
2. Przepiórka Chor. Warszawska
3. Sarnecki Chor. Łódzka

Rzut kulą — Startowało 18 zawodników
Wyniki finałowe:
1. Kozlowski Chor. Białostocka — 11,15 m
2. Pabis Chor. Mazowiecka — 10,99 m
3. Mrozowski Chor. Białostocka — 10,35 m
4. Kończy Chor. Lwowska — 10,27,5 m
5. Haake Chor. Białostocka — 10,7 m
6. Zieleniewski Chor. Mazowiecka — 10,2 m

Skok wzwyż — Startowało 27 zawodników
Wyniki finałowe:
1. Banaszkiewicz Chor. Poznańska — 170 cm
2. Pietkiewicz Chor. Warszawska — 165 cm
3. Woźniakowski Chor. Mazowiecka — 160 cm
4. Kryśkow Chor. Lwowska — 160 cm
5. Wagner Chor. Lwowska — 160 cm
6. Snopek Chor. Lwowska — 160 cm

Bieg 400 metrów — Startowało 22 zawodników
Wyniki przedbiegów:
1. Adamcio — czas 57,8 sek.
2. Kopczyk — czas 58,2 sek.

II dzień zawodów.

100 metrów Final:
1. Szufel 11.8 — Chor. Lwowska
2. Przepiórka o pierś — Chor. Warszawska
3. Galbas — Śląsk
4. Sobieraj — Płock
5. Lukaszewski — Łódź
6. Segall 12.1 — Piotrków

Dysk
1. Kozłowski Edw. 35,86 — Białystok
2. Pietkiewicz 32,40 — Warszawa
3. Szyszkow 31.88 — Lwów
4. Kończy 31,12 — Lwów
5. Pabiś 30,95 — Mazowiecka
6. Bilan 29,45 — Lwów

Startowało w rzucie dyskiem 18 zawodników.

Skok w dal
1. Bisikiewicz 6,29 — Kielecka
2. Sobieraj 6.21 — Płock
3. Benke 6,12 — Łódź
4. Gedgowd 6,11 — Białystok
5. Zawidzki 6,01 — Płock
6. Banaszkiewicz 5.95 — Poznań

Startowało 27 zawodników, w tem 25 przekroczyło 5 m.

Międzybiegi na 400 metrów
przyniosły zwycięstwo następującym zawodnikom:
1. M. B. Idziak 55,8 — Poznań
2. M. B. Gorzeński 58,4 — Kraków
3. Adamcio 58 — Lwów
4. Żuromski 58,4 — Wilno

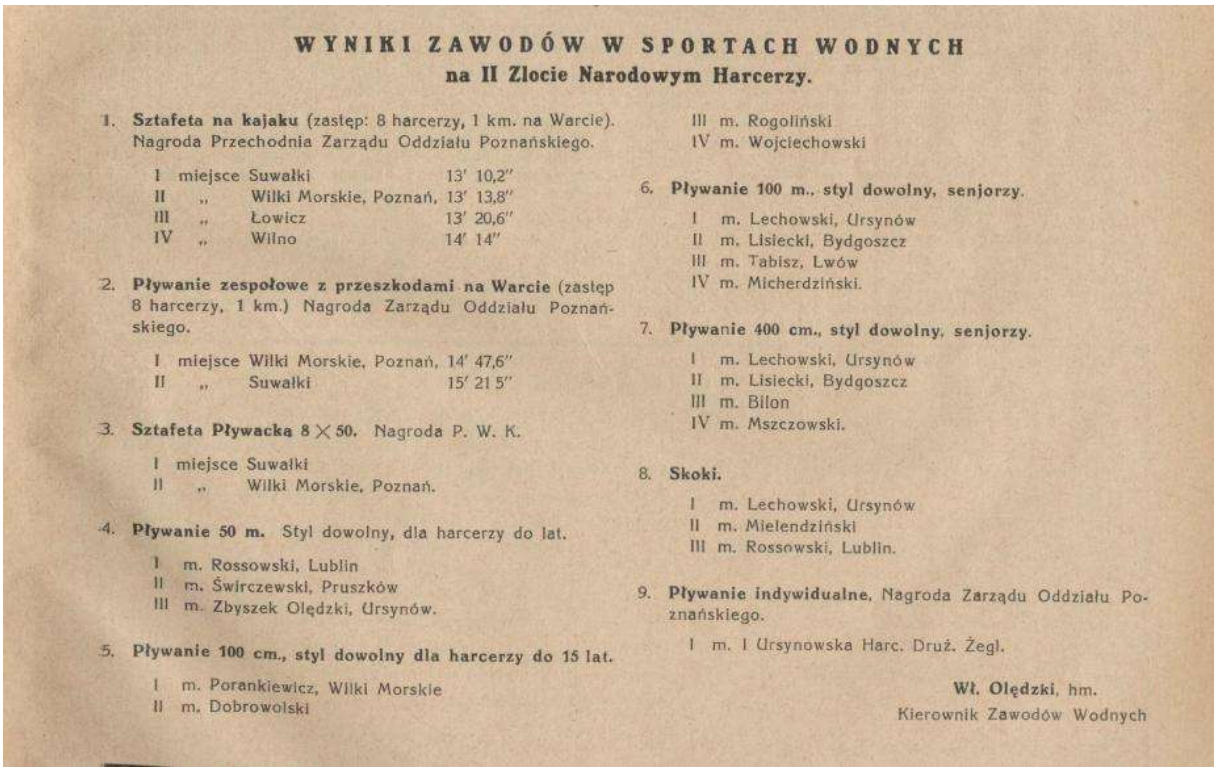
Ryc. 65. Wyniki zawodów Lekkoatletycznych z dnia 16 i 17 lipca. Źródło: „Harce" nr 5, Poznań Zlot Narodowy, Poznań 14.07.1929 r., s. 40

Drużyny wodne i sporty wodne podczas zlotu

Drużyny wodne odegrały ważną rolę podczas zlotu, tworząc nad Wartą (poza głównym obozem zlotowym) osobne centrum aktywności żeglarskiej i wodnej. Choć nie wszystkie drużyny obozowały w tym miejscu, każda przechowywała tam swoje łodzie oraz sprzęt żeglarski. Wyróżniała się m.in. drużyna poznańskich „Wilków Morskich", której obozowisko stało się nieformalnym portem harcerskim. Drużyna posiadała trzy duże łódki i słynną żaglówkę „Rybitwę", która odbyła podróż do Kopenhagi. Obok Wilków rozłożyła się żeglarska drużyna z Przemyśla. W namiocie komendy urządzili niewielką wystawę swych prac, głównie zdjęć fotograficznych, ale także pamiątek z rejsów, m.in. piękny szkielet delfina czy miniaturowy szkielet dużej morskiej żaglówki. Drużyna ze Lwowa wybudowała tymczasowy tor za wsią, gdzie urządziła wyścigi.

Zastęp „Czajek” z 39 W. D. H. przybył na zlot kajakami, 5 osób pod przewodnictwem dh. Wł. Czarneckiego przebyło drogę z Warszawy na zlot w 17 dni, spływając Wisłą, górną Notecią do jez. Gopło, stamtąd furmankami 12 km do jez. Ślesińskiego, dalej rowem melioracyjnym do Warty. Łodziami na zlot przybyła także drużyna z Łowicza i zastęp z Gniezna. Największym wyczynem wykazała się drużyna z Suwałk, która łodziami pokonała ponad 1 tysiąc km, aby dotrzeć na zlot.

Ponadto rozegrano zawody wodne. 17 lipca odbyły się zawody w sztafecie kajakowej. Zawody polegały na tym, że na znak sędziego zawodnik wskakiwał do kajaka, odbijał się od brzegu i płynął do następnego sędziego, obok którego czekała inna zmiana, w wyznaczonym miejscu wyskakiwał z kajaka oddając miejsce następcy, który znów postępował tak samo. Liczył się czas pokonania dystansu przez całą sztafetę. Dyskwalifikowano za wywrócenie kajaka itp. w zawodach pierwsze miejsce zajęła osada Chorągwi Białostockiej (drużyna suwalska — czas 12'10"), drugie miejsce Chorągiew Poznańska („Wilki Morskie” — czas 12'10"), trzecie miejsce Chorągiew Mazowiecka (Łowicz — czas 12'55")[621].

WYNIKI ZAWODÓW W SPORTACH WODNYCH
na II Zlocie Narodowym Harcerzy.

1. **Sztafeta na kajaku** (zastęp: 8 harcerzy, 1 km. na Warcie). Nagroda Przechodnia Zarządu Oddziału Poznańskiego.

I miejsce Suwałki 13' 10,2"
II „ Wilki Morskie, Poznań, 13' 13,8"
III „ Łowicz 13' 20,6"
IV „ Wilno 14' 14"

2. **Pływanie zespołowe z przeszkodami na Warcie** (zastęp 8 harcerzy, 1 km.) Nagroda Zarządu Oddziału Poznańskiego.

I miejsce Wilki Morskie, Poznań, 14' 47,6"
II „ Suwałki 15' 21 5"

3. **Sztafeta Pływacka 8 × 50.** Nagroda P. W. K.

I miejsce Suwałki
II „ Wilki Morskie, Poznań.

4. **Pływanie 50 m.** Styl dowolny, dla harcerzy do lat.

I m. Rossowski, Lublin
II m. Świrczewski, Pruszków
III m. Zbyszek Olędzki, Ursynów.

5. **Pływanie 100 cm., styl dowolny dla harcerzy do 15 lat.**

I m. Porankiewicz, Wilki Morskie
II m. Dobrowolski
III m. Rogoliński
IV m. Wojciechowski

6. **Pływanie 100 m., styl dowolny, senjorzy.**

I m. Lechowski, Ursynów
II m. Lisiecki, Bydgoszcz
III m. Tabisz, Lwów
IV m. Micherdziński.

7. **Pływanie 400 cm., styl dowolny, senjorzy.**

I m. Lechowski, Ursynów
II m. Lisiecki, Bydgoszcz
III m. Bilon
IV m. Mszczowski.

8. **Skoki.**

I m. Lechowski, Ursynów
II m. Mielendziński
III m. Rossowski, Lublin.

9. **Pływanie indywidualne.** Nagroda Zarządu Oddziału Poznańskiego.

I m. I Ursynowska Harc. Druż. Żegl.

Wł. Olędzki, hm.
Kierownik Zawodów Wodnych

Ryc. 66. Wyniki zawodów w Sportach Wodnych z II Zlotu Narodowego w Poznaniu. Źródło „Wiadomości Urzędowe” nr 10 z 1929 r.

[621] *Port harcerski*, „Harce” nr 5 z 18 VII 1929, s. 35–38.

Na Zlocie Harcerek w Rybienku „postanowiono nie przyznawać pierwszeństwa żadnej drużynie, ani za całość pracy, ani w poszczególnych zawodach, a to dla uniknięcia ujemnych skutków współzawodnictwa – aby nie zniechęcać słabszych, a silniejszych w dążeniu do doskonałości nie powstrzymać. Każda z drużyn musiała obowiązkowo stanąć do zawodów z obozownictwa, gier polowych lub jednego z wywiadów (krajoznawczy, przyrodniczy i terenoznawczy), do gry sportowej i wieloboju. Poza tym wybór zawodów był dowolny”[622].

Zlot harcerski podczas Ogólnopolskiego Święta Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego – Spała 12–14 VI 1931

Zwieńczeniem prowadzonej przez władze II Rzeczypospolitej polityki w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego było Ogólnopolskie Święto Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, które odbyło się w dniach 12–14 czerwca 1931 roku w Spale. Zlokalizowane było w letniej rezydencji Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Wydarzenie to zgromadziło 12 tysięcy uczestników z całego kraju i miało charakter zarówno sportowy, jak i państwowy, gromadząc liczne reprezentacje młodzieży szkolnej, organizacji paramilitarnych oraz instytucji związanych z kulturą fizyczną. Wśród uczestników znalazło się także 648 harcerzy reprezentujących Związek Harcerstwa Polskiego.

W trakcie Święta zorganizowano różnorodne pokazy i zawody sportowe, które miały na celu zaprezentowanie postępów w realizacji idei wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, między innymi kawaleryjskie popisy konne, zbiorowe pokazy gimnastyczne oraz masowe zawody sportowe z udziałem młodzieży z całego kraju.

Tygodnik „Stadion” relacjonował wydarzenie jako wyraz ogólnonarodowej mobilizacji wokół idei nowoczesnego wychowania fizycznego, wskazując równocześnie na jego propagandowy wymiar. W relacji czytamy: „Święto Spalskie będąc przeglądem rozwoju idei wf. i pw. W całej Polsce, było jednocześnie manifestacją młodzieży i społeczeństwa ku czci p. Prezydenta. Najsilniejszym tego wyrazem była spontaniczna owacja na stadionie i zasypanie loży p. Prezydenta kwiatami przez parotysięczną młodzież” [623].

[622] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 203–204.
[623] *Święto W. F. i P. W. w Spale* (1931), „Stadion” 1931, nr 24, s. 4–6.

Święto w Spale w 1931 roku stanowiło zatem nie tylko demonstrację sprawności fizycznej społeczeństwa, lecz również element strategii integracyjnej i legitymizacyjnej władz sanacyjnych. Łącząc sport z etosem państwowym, organizatorzy budowali obraz młodego pokolenia jako lojalnego, sprawnego i gotowego do służby na rzecz Rzeczypospolitej[624].

W skład delegacji harcerskiej weszli przedstawiciele następujących chorągwi: Lubelskiej (28 osób), Lwowskiej (15), Łódzkiej (108), Poleskiej (25), Krakowskiej (57), Mazowieckiej (63), Pomorskiej (25), Poznańskiej (25), Warszawskiej (204), Wileńskiej (26), a także 11 instruktorów w składzie Komendy Zlotu. Harcerze zakwaterowani zostali w obozie leśnym nad Pilicą, w bezpośrednim sąsiedztwie prezydenckiej rezydencji, podczas gdy członkowie organizacji przysposobienia wojskowego przebywali w okolicznych wsiach.

Jednym z najważniejszych momentów wydarzenia była wizyta Prezydenta Ignacego Mościckiego w harcerskim obozie w sobotę 13 czerwca. Prezydent spędził tam około półtorej godziny, wyrażając żywe zainteresowanie działalnością i organizacją obozu. Wieczorem tego samego dnia odbyło się ognisko przygotowane przez harcerzy, w którym uczestniczyli wszyscy przybyli na uroczystości. Symbolicznego rozpalenia ogniska dokonał osobiście Najwyższy Protektor Związku Harcerstwa Polskiego – Prezydent Rzeczypospolitej.

Kulminacyjnym punktem obchodów była niedzielna defilada (14 czerwca), w której udział wzięli wszyscy uczestnicy Święta. Przebieg wydarzenia został szczegółowo opisany przez autora o pseudonimie „Biały Lis" na łamach czasopisma „Harcerz"[625].

Na łamach „Harcmistrza" przy relacji z tego wydarzenia pojawia się sformułowanie „Zlot w Spale"[626]. Podczas Ogólnopolskiego Święta Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Spale drużyna pomorska zajęła pierwsze miejsce w rywalizacji. Została w związku z tym wyróżniona przez prezydenta państwa, który wizytował obóz zwycięskiej drużyny[627].

[624] T. Sumara, op. cit., s. 18–20.
[625] *Kronika*, „Harcmistrz" 1931, nr 10, s. 94.
[626] *Rozkaz Naczelnika GK Harcerzy L. 15, z dn. 9.12.1931 r.*; P. Szczerbiński, *Pod znakiem żubra. Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego w Spale 11–25 lipca 1935*, Warszawa 2025, s. 59.
[627] „Młody Gryf" 1932 nr 16; 1933 nr 44; J. Jankowski, *Harcerstwo Pomorza Gdańskiego i Kujaw 1911–1945*, Warszawa 1988, s. 79.

Ryc. 67. Prezydent RP Ignacy Mościcki ogląda obóz harcerski, autor J. Binek. Źródło: NAC, sygn. 1-W-2472-9

Ryc. 68. Prezydent RP Ignacy Mościcki, w obozie harcerskim, ogląda kajak zbudowany przez harcerzy. Prezydentowi towarzyszą: szef Gabinetu Wojskowego Prezydenta RP płk Jan Głogowski (z prawej prezydenta), adiutant kpt. Zygmunt Gużewski (2. z lewej), autor Jan Binek. Źródło: NAC, sygn. 1-W-2472-8

Zlot Harcerzy Wodnych z Polski 1–6 VIII 1932

Odbył się nad jez. Garczyńskim na Pomorzu, w zlocie wzięło 956 harcerzy. Zlot trwał od 1 do 6 sierpnia. Był przygotowaniem do zlotu międzynarodowego, który rozpoczął się 7 sierpnia. Komendantem był hm. Witold Bublewski.

Program zlotu przedstawiał się następująco:

1. VIII – Zjeżdżanie się drużyn i zastępów, budowanie obozów.
2. VIII – do godz. 18-ej zakończenie budowy obozów, godz. 19 wspólne ognisko.
3. VIII – godz. 8–12 prace dla całego Zlotu, 12–15, 15–18 ćwiczenia na jeziorze.
4. VIII – godz. 8–12 próbna defilada i ćwiczenia na jeziorze, godz. 16 do 17 przegląd flotylli przez Naczelnika GKH.
5. i 6. VIII – ćwiczenia i przygotowanie do pokazów i popisów na Zlocie Międzynarodowym.
7. VIII – Zakończenie Zlotu i otwarcie Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych[628].

1 sierpnia zlot odwiedził przewodniczący ZHP hm. Michał Grażyński i Naczelnik Głównej Kwatery hm. Antonii Olbromski by dokonać oficjalnego otwarcia i przeglądu drużyn. 3 sierpnia na zlot przybył prezydent Rzeczypospolitej prof. Ignacy Mościcki. Po przeglądzie drużyn, defiladzie oraz podwieczorku, odbył się pokaz sprawnościowy na jeziorze, który pomimo niesprzyjających warunków atmosferycznych został wysoko oceniony zarówno przez obserwatorów, jak i samego prezydenta. Program obejmował defiladę kajaków, prezentację formacji wodnych o charakterze masowym, budowę pomostów z wykorzystaniem kajaków oraz ćwiczenia pływackie. Szczególne zainteresowanie wzbudziły jednak demonstracje sprawności indywidualnej na kajakach, polegające m.in. na wchodzeniu do kajaka bezpośrednio z wody, kontrolowanym wywracaniu się i przebywaniu pod wodą przez dłuższy czas oraz holowaniu innych kajaków.

Wyróżniły się 39 i 7 Warszawska Drużyna Harcerska, których umiejętności wzbudziły wyraźny podziw i zainteresowanie zgromadzonej publiczności[629].

Podczas zlotu obyła się ocena pracy polskich drużyn żeglarskich i rozstrzygnięcie konkursu o „Mistrzowską drużynę polską zlotu". Zgodnie z zapowiedzią i regulaminem zlotowym przeprowadzono w czasie zlotu ocenę drużyn żeglarskich, uczestniczących

[628] *Program Ogólnopolskiego Zlotu Wodnego*, „Na Tropie" 1932, nr 8, s. 9.
[629] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 243–244.

w M.Z.S.W. (Międzynarodowym Zlocie Skautów Wodnych). Ocena obejmowała następujące działy:

1. udział w zawodach,
2. pokazy wodne,
3. pokazy ogniskowe,
4. prace wykonane dla zlotu,
5. obóz drużyny,
6. tabor wodny i jego wykorzystanie,
7. przebyta droga wodna,
8. zachowanie się drużyny na zlocie.

W ogólnej klasyfikacji i miejsce zdobyła drużyna Wilków Morskich z Poznania[630].

Tab. 17. Wyniki rywalizacji o Mistrzostwo drużyny M.Z.S.W (Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych) i nagrodę Prezydenta Rzeczypospolitej

Miejsce	**Nazwa drużyny**	**Miasto**	**Punkty**
1.	Wilki Morskie	Poznań	277
2.	Błękitna Jedynka	Wilno	228
3.	16 Żegl. im. Zaruskiego	Bydgoszcz	198
4.	1 Żegl. im. Głowackiego	Suwałki	174
5.	115. Żegl. im. Konarskiego	Włocławek	139
6.	12 im. Władysława IV.	Białystok	128
7.	27 im. Konarskiego	Warszawa	121
8.	15 im. św. Stan. Kostki	Brodnica	115
9.	3 im. Sobieskiego	Tczew	115
10.	5 im. Poniatowskiego	Chełmno	115

Źródło: Muzeum Harcerstwa w Warszawie, Sprawozdanie komendy z Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Polsce, Garczyn – Pomorze, 6–21 VIII 1932 r., s. 57.

W aneksie znajduje się wykaz wszystkich polskich drużyn biorących udział w zlocie.

[630] Muzeum Harcerstwa w Warszawie, Sprawozdanie komendy z Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Polsce, Garczyn – Pomorze, 6–21VIII 1932 r., s. 48.

Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych Garczyn 7–15 VII 1932

Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Garczynie był pierwszą taką imprezą międzynarodową odbywającą się w Polsce. Obóz zlotowy rozłożony został w odległości 6 km na płd. od Kościerzyny na Pomorzu nad jeziorem Garczyńskim. Protektorat nad zlotem objął prezydent Ignacego Mościcki i Marszałek Polski Józef Piłsudski. Komendantem zlotu był phm. Józef Ratajczak, zastępca komendanta Chorągwi Poznańskiej[631], zaś komendę stanowili druhowie: głównym oboźnym hm. Oskar Żawrocki, szef polskich druż. żeglarskich – hm. Witold Bublewski, kierownik transportu Janusz Wierusz-Kowalski, kierownik administracji hm. Franciszek Laurentowski, kierownik służby bezpieczeństwa phm. Stanisław Waligóra, szef skautów zagranicznych Leonard Skowroński, szef pokazów hm. Jan Jasiński, szef propagandy i prasy Eligiusz Olbromski z Warszawy, szef służby zdrowia hm. dr Bogusław Panas, kwatermistrzostwa dh. kpt. Julian Kalicki, szef reprezentacji phm. Bohdan Olizar, kapelan naczelny ks. hm. Marian Luzar[632]. Kierownikiem zawodów wodnych był hm. Władysław Olędzki, znany ze zwycięstwa w poprzednim zlocie skautów wodnych.

Na zlot przybyły delegacje angielska, francuska, węgierska, czechosłowacka i rumuńska, łotewska (tylko sekretarz zagraniczny), niemiecka (delegacja nieoficjalna dwuosobowa, w tym szef organizacji Deutscher Scoutcorps). Wśród zagranicznych delegacji skautowych znalazł się dyrektor Międzynarodowego Biura Skautowego Hubert Martin.

Udział w zlocie kosztował 3 złote od osoby. Zaplanowano program zlotowy, który wyglądał następująco:

5 VIII – 6 VIII – zjeżdżanie się gości zagranicznych do obozu zlotowego i urządzanie się w obozie.
7 VIII – Uroczyste otwarcie obozu, popisy drużyn. — Wzajemne zapoznanie się drużyn. Uroczyste ognisko.

[631] Józef Ratajczak, pseud. Karolczak, Krauze, Karol (1897–1942), harcmistrz, komendant Poleskiej Chorągwi Harcerzy (1937–1938), p.o. komendanta Warszawskiej Chorągwi Harcerzy (1939). Od 1912 r. organizował pierwsze zastępy harcerskie w Poznaniu; w 1914 r. współtworzył drużynę im. gen. Henryka Dąbrowskiego. Był współpracownikiem Wincentego Wierzejewskiego, kierownikiem wyszkolenia Komendy Skautowej, hufcowym 2. Hufca Poznańskiego, a następnie naczelnikiem Głównej Kwatery na Rzeszę Niemiecką (1916). w okresie międzywojennym pełnił m.in. funkcję zastępcy komendanta Chorągwi Poznańskiej, członka Naczelnej Rady Harcerskiej (dwukrotnie), organizatora i komendanta Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Garczynie (1931), komendanta Poleskiej Chorągwi Harcerzy (1937–1938), a od maja 1939 r. p.o. komendanta Warszawskiej Chorągwi Harcerzy i komendanta-komisarza Pogotowia Harcerzy. Odznaczony m.in. Krzyżem Złotym i Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz czterokrotnie Krzyżem Walecznych. Pełen życiorys *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 170–172.
[632] Muzeum Harcerstwa, Sprawozdanie komendy z Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Polsce, Garczyn – Pomorze, 6–21 VIII 1932 r. s. 12; *Program Ogólnopolskiego Zlotu Wodnego*, „Na Tropie" 1932, nr 8.

8 VIII – 9 VIII – Zawody, wieczorem wspólne ognisko.

10 VIII – Wycieczka do Torunia i Poznania.

11 VII – Zawody żeglarskie na jeziorze Charzykowskim.

12 VIII – Zawody, po południu wycieczka do obozu zlotowego Chorągwi Pomorskiej nad jeziorem Długiem pod Kartuzami.

13 VIII – Popisy żeglarskie i pływackie zagranicznych i polskich drużyn wodnych męskich. Popisy polskich drużyn wodnych żeńskich, które na ten dzień przybędą nad jezioro Garczyńskie[633].

Do zawodów stanęły jedynie drużyny zagraniczne podzielone na trzy kategorie kat., młodzież do lat 15, do lat 18 i starszej ponad 18 lat.

Planowane były następujące konkurencje: ratowanie tonącego, ratownictwo, rzucanie koła ratunkowego i liny, roboty linowe, reperacja (kajaka lub wiosła, reperacja takierunku żagla), nurkowanie, żeglarstwo na kajaku, wiosłowanie na łodziach z przeszkodami, wiosłowanie zastępu na kajakach 2-osobowych z przeszkodami, pływanie z przeszkodami, sygnalizacja Codem, Semaphorem i Morse'em, żeglarstwo na łódkach 10 m² powierzchni żagla, wycieczka 12-godzinna według mapy połączona z biwakowaniem, przeciąganie liny na dwóch łodziach, zachowanie się w obozie (duch, uprzejmość, punktualność, urządzenie się w obozie), popisy 15-minutowe przy ognisku[634].

Ostatecznie program zawodów przedstawiał się następująco:

1. Wielobój zastępów złożonych z ośmiu chłopców (chłopcy młodsi i starsi). Każdy z chłopców wyciąga los i wykonuje jedno z następujących ćwiczeń:
   - ratowanie tonących w odległości 10 m,
   - ratowanie wydobytego z wody,
   - rzucanie pierścienia ratowniczego tonącemu w odległości od 8 m,
   - praca z liną,
   - naprawa kajaka lub wiosła,
   - naprawa takielunku,
   - nurkowanie z wyławianiem przedmiotu,
   - kajakowanie.

2. Wyścig łodzi z przeszkodami, załoga 4 lub 6 starszych chłopców i sternik.

3. Wyścig z przeszkodami zastępów na kajakach dwuosobowych.

[633] *Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Polsce w sierpniu 1932 roku*, „Harcmistrz", luty 1932, nr 2, s. 22.
[634] *Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Polsce*, „Na Tropie" 1932, nr 2, s. 7.

4. Pływanie z przeszkodami.

5. Sztafeta 8 x 50 dla Zastępów młodszych (chłopcy poniżej 18 lat).

6. Zawody w sygnalizacji, łańcuch stacyjny używający kodu międzynarodowych semaforów i alfabetu Morse'a (zastępy starsze i młodsze).

7. Pływanie żaglowcem o 10 m² żagla.

8. Wycieczka 12-godzinna wodą według mapy z obozowaniem (dla zastępów starszych).

Odbył się także konkurs żeglowania na kajakach.

W dniu 11 sierpnia odbyły się zawody żeglarskie na jez. Charzykowskim pod Chojnicami, za przeprowadzenie tych zawodów odpowiadał dh Adam Wolff z Warszawy, przy pomocy hm. Ludwikiem Kohutiem z Wilna.

W dniu 14 sierpnia cały zlot został przetransportowany specjalnymi pociągami do Gdyni, gdzie zaplanowano pokazy i ćwiczenia „Harcerskiej Eskadry Morskiej". Równocześnie wybrana grupa uczestników wzięła udział w rejsie jachtami morskimi, stanowiącym element działań propagandowych. Komendantem imprezy morskiej był hm. Edward Heil[635] z Przemyśla.

Komendą Zlotu Morskiego był Ośrodek Morski w Gdyni.

Tabor łodzi składał się z następujących jednostek morskich: siedmiu jachtów („Kaper", „Kormoran", „Rybitwa"), „Junaka", „Młoda", „Temidy I" i „Temidy II". Harcerzom na czas Zlotu udostępniono prawo własności „Olgi" i „Pirata" — dwóch Klubów Morskiego w Gdańsku[636].

[635] Edward Heil – pseud. Jerzy, Krakowski, Scout, Stokłosa (1903–1944), prawnik, harcmistrz, komendant Poleskiej Chorągwi Harcerzy (1933–1935, 1938–1939), komendant Krakowskiej Chorągwi Szarych Szeregów „Ul Smok" (1943–1944).
[636] *Zlot Wodny Żeglarskich Drużyn Polskich*, „Na Tropie" 1932, nr 5, s. 7.

Tab. 18. Wyniki zawodów rozgrywanych podczas zlotu w Garczynie

Nazwa konkurencji	**Węgry A**	**Anglia**	**Węgry B**	**Węgry C**	**Francja**
Zawody indywidualne zastępów	48,0	39,1	32,2	34,6	0,0
Wiosłowanie z przeszkodami	44,0	33,0	35,0	18,0	20,0
Jazda kajakiem z przeszkodami	17,0	29,0	25,0	18,0	0,0
Pływanie z przeszkodami	62,8	50,5	57,4	54,8	0,0
Sygnalizacja	26,0	20,0	19,0	10,0	0,0
Regaty żeglarskie	23,0	40,0	20,0	0,0	34,0
Wycieczka 12-godzinna	34,0	40,0	28,0	25,0	20,0
Przeciąganie liny	21,0	30,0	18,0	15,0	0,0
Popisy przy ognisku	30,0	16,0	20,0	17,0	16,0
Zachowanie się w obozie	30,0	50,0	50,0	50,0	50,0
Suma punktów	**355,8**	**347,6**	**294,6**	**249,4**	**141,0**

Źródło: W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa*..., Warszawa 1985, s. 244

O sukcesie Zlotu świadczyły najlepiej teksty w Międzynarodowym Kwartalniku „Jamboree". W numerze z października 1932 r. pisano: „Jesteśmy winni podziękowania skautom Polski za ich wspaniałą organizację obozu skautów wodnych – nie szczędzili żadnych trudów, by uczynić go pełnym powodzenia i serdecznie gratulujemy im powodzenia starań [...] Sprawność polskich skautów wodnych w kierowaniu ich łodziami była godna uwagi. [...] „Hubert Martin [...] spędził tydzień w obozie jako osobisty przedstawiciel Lorda Baden-Powella i doznał niezapomnianego przyjęcia zarówno przez starszyznę, jak [też] przez młodzież skautową"[637]. Po zakończonej imprezie ukazał się album ze zlotu pt. *Międzynarodowy*

[637] „Harcmistrz" 1932, nr 9, s. 107.

Zlot Skautów Wodnych w Polsce: Garczyn 7–14 sierpnia 1932 r. = Le Jamborée des Scouts Marins en Pologne = The Sea Scouts Jamboree in Poland (Katowice 1933).

Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego w Spale 11–25 lipca 1935 r.

Zlot obył się w dniach 10–25 lipca 1935 roku, na terenie rezydencji Prezydenta RP w Spale, dla uczczenia 25. rocznicy powstania harcerstwa. Protektorami zlotu byli Prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki oraz marszałek Józef Piłsudski wraz z żoną Aleksandrą.

Komitet honorowy zlotu stanowiły osoby z kręgu elit II RP, takie jak: Prezydent RP Ignacy Mościcki, który pełnił rolę protektora ZHP, jego żona Maria Mościcka, premier Walery Sławek oraz jego poprzednik Leon Kozłowski, Marszałek Sejmu dr Kazimierz Świtalski, Marszałek Senatu Władysław Raczkiewicz, generalny inspektor Sił Zbrojnych gen. Edward Rydz-Śmigły, minister spraw zagranicznych Józef Beck, kierownik Ministerstwa Spraw Wojskowych gen. Tadeusz Kasprzycki, minister wyznań religijnych i oświecenia publ. Wacław Jędrzejewicz, prymas Polski ks. kardynał dr August Hlond, metropolita Warszawski ks. kardynał dr Aleksander Kakowski[638]. Komitet organizacyjny zaś stanowili: przewodniczący minister spraw wewnętrznych Marian Zyndram-Kościałkowski, sześciu wiceprzewodniczących: minister Jerzy Paciorkowski, gen. Felicjan Sławoj Składkowski, wiceminister Aleksander Bobkowski, wiceminister Eugeniusz Piestrzyński, wojewoda Michał Grażyński oraz płk dypl. Władysław Kiliński, przewodniczący poszczególnych sekcji, naczelny komendant zlotu, komendantka zlotu harcerek i komendant zlotu harcerzy, który był jednocześnie sekretarzem komitetu[639].

Widząc zaangażowanie najważniejszych osób w II RP, można sądzić, że Zlot w Spale był wydarzeniem o znacznym znaczeniu państwowym i społecznym w II Rzeczypospolitej. Także skład Komitetu Organizacyjnego, na czele z ministrem spraw wewnętrznych i wieloma innymi wysokimi urzędnikami państwowymi, dowodzi, że przygotowania do Zlotu były prowadzone z poważnym zaangażowaniem instytucji państwowych.

Naczelnik Harcerzy określił w swoim rozkazie cele zlotu jako: uczczenie 25-lecia pracy harcerskiej, przegląd dotychczasowego dorobku harcerstwa oraz wskazanie celów dla ZHP do

[638] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 221.
[639] P. Szczerbiński, op. cit., s. 60–64.

działania w przyszłości[640]. Natomiast Komenda Naczelna Zlotu sprecyzowała generalne założenia Zlotu, które brzmiały:

1. najszersza wymiana doświadczeń wychowawczych harcerstwa, pomiędzy wszystkimi jego środowiskami,
2. zademonstrowania wobec Pana Prezydenta RP, Rządu i Społeczeństwa dwudziestopięcioletniego dorobku organizacji, jej poziomu ideowego i wyszkolenia harcerskiego[641].

W skład komendy zlotu wchodzili: komendant naczelny zlotu – hm. Antoni Olbromski, komendantka zlotu harcerek – hm. RP. Helena Śliwowska, komendant zlotu harcerzy – hm. Ignacy Wądołkowski, naczelniczka harcerek – hm. Jadwiga Wierzbiańska, naczelny kwatermistrz – hm. Józef Ratajczak (następnie hm. Stanisław Lange), szef prasy, propagandy i reprezentacji – hm. Józef Sosnowski, naczelny kapelan – ks. hm. Marian Luzar, naczelny lekarz – hm. dr Jadwiga Zienkiewiczówna, kierownik Biura Naczelnej Komendy – hm. Wojciech Kołaczek[642].

Po śmierci marszałka Józefa Piłsudskiego Zlot Harcerski nabrał szczególnego, uroczystego charakteru – stał się manifestacją pamięci i hołdu składanego przez młodzież polską z kraju i zagranicy, a także przez przedstawicieli organizacji skautowych z niemal całej Europy. Wydarzenie to, pierwotnie planowane jako okazja do wymiany doświadczeń wychowawczych i przeglądu dorobku harcerskiego, zyskało dodatkowy wymiar symboliczny, stając się istotnym elementem kultu Marszałka w międzywojennej Polsce. Komenda Naczelna rozwinęła swoją działalność we wszystkich przewidzianych obszarach operacyjnych, obejmujących m.in. Komendy Zlotu Harcerek i Harcerzy, Kwatermistrzostwo, Służbę Zdrowia, Duszpasterstwo, a także Szefostwo Prasy i Propagandy. Tak szeroki zakres działalności świadczy o wysokim stopniu organizacyjnego zaawansowania Zlotu oraz jego roli jako przedsięwzięcia nie tylko wychowawczego, ale i propagandowego w II Rzeczypospolitej[643]. Ostatecznie zlot zgromadził 22 700 osób, w tym 7568 harcerek i 15 132 harcerzy.

[640] *Rozkaz Naczelnika Harcerzy L.12 z 5 X 1934 r. w sprawie Jubileuszowego Zlotu Harcerzy*, „Wiadomości Urzędowe" 1934, nr 9, s. 47.
[641] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 223.
[642] *Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego Spała 11–25 lipca 1935 r. Przewodnik po Zlocie. Dzienniczek uczestnika*, red. E. Konopacki, Warszawa [1935], s. 18.
[643] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 223.

Program Zlotu Harcerek wyglądał następująco:

11 VII

Zjeżdżanie się drużyn, zakładanie obozów.

godz. 9–12 Wywiad przyrodniczy terenu.

15–18 Gry sportowe – Strzelnica.

12 VII

godz. 9–12 Wywiad przyrodniczy terenu.

15–18 Ćwiczenia pionierskie na sprawność – gry sportowe – Strzelnica.

20–21.30 Ognisko Zlotu Harcerek.

13 VII

Zajęcia całodziennie – bieg na sprawność „Mistrzyni do wszystkiego". godz. 9–12 Wywiad przyrodniczy „Czytaj w księdze przyrody" – Bieg zdobywczy. 10–12 Ćwiczenia na POS.

15–18 Gry sportowe – Strzelnica.

20–21.30 Ognisko wszystkich drużyn Zlotu.

14 VII

Uroczyste otwarcie Zlotu. Dzień gości zaproszonych

godz. 9–13 Raport, otwarcie Zlotu przez Pana Prezydenta Rzeczypospolitej, Msza Św., otwarcie Wystawy, defilada.

17–20 Pokazy na Arenie, Śląsk pracuje dla Polski, Pokaz sygnalizacji przez Chorągiew Lubelską.

20–21.30 Wspólne Ognisko całego Zlotu.

15 VII

Dzień Dawnych Harcerek i Harcerzy. Dzień gości.

Zajęcia codzienne, wycieczka przyrodnicza do rezerwatów przyrodniczych.

godz. 9–12 Gra z zakresu łączności Nr 1 – gra krajoznawcza (początek).

10–12 Bieg gospodarczy na stop. III, II i I, Gra węzłów, węzłów sanitarnie.

15–18 Gry sportowe, strzelnica, gra gotowości sanitarnej.

19–20 Pokaz sygnalizacji i znaczki Chorągwi Lubelskiej na Arenie.

20–21.30 Ognisko, urządzone przez Hufiec Sądecki Chorągwi Krakowskiej dla całego Zlotu.

16 VII

Przewodniczący ZHP zwiedzał Zlot Harcerek. Dzień Braterstwa Międzynarodowego. Zajęcia całodziennie, wywiad higieniczny na wsi.

godz. 8–11 Gra z zakresu higieny.

10–12 Pokaz sygnalizacyjny.

9–12 Gra krajoznawcza (dalszy ciąg), wywiad przyrodniczy (rzeki), bieg „Oświata w Polsce”.

10–12 Trójbój lekkoatletyczny.

15–18 Bieg strzelecko-łuczniczy.

16–18 Ćwiczenia pionierskie na sprawność, gry sportowe, strzelnica.

20–21.30 Ognisko Chor. Lubelskiej – Ognisko regionalne Chor. Mazowieckiej. 21.30 Gra polowa nocna Chor. Białostockiej.

17 VII

Dzień Harcerstwa Polskiego z Zagranicy.

Zajęcia całodzienne, gra polowa (organizuje Chor. Poznańska). Wywiad higieniczny miasta. godz. 9–11 Bieg gospodarczy, ćwiczenia na POS.

9–12 Gra łączności „Unikaj wypadków”.

9–12 Gra krajoznawcza (ciąg dalszy).

10–12 Pokaz budowy linii telefonicznej, ćwiczenia regulaminu służby ruchu, wycieczka przyrodnicza: medycyna roślin.

15–17 Wędrówka zwycięstwa na sprawność, ćwiczenia specjalne w codziennego użytku. 15–18 Gry sportowe. Strzelnica.

20–21.30 Ognisko Chor. Poleskiej i Lwowskiej – Ognisko przyjaźni.

18 VII

godz. 8–12 Zwiedzanie urządzeń telefonicznych i wywiad techniczny.

10–12 Bieg gospodarczy dla zastępów.

10–12 Trójbój lekkoatletyczny.

15–18 Ćwiczenia pionierskie na sprawność. Bieg gospodarczy dla zastępów drużynowych. Ćwiczenia łączności na sprawność.

16–18 Pogadanki przyrodnicze (organizowała Chor. Pomorska), gry sportowe, strzelnica. Pokaz na arenie Chor. Krakowskiej „Wesele Podhalańskie”. Chor. Lwowska — Legenda lwowska na tle regionalnym, Podola. Chor. Wileńska — „Wesele na Wileńszczyźnie”.

20–21.30 Ognisko Chorągwi Lwowskiej „Historia skautingu we Lwowie”. Ognisko regionalne Chor. Mazowieckiej.

19 VII

godz. 8–11 Ćwiczenie — nawiązanie do tradycji niepodległościowych.

Ćwiczenia łączności na sprawność. Gra krajoznawcza (ciąg dalszy).

9–11 Bieg pionierski. Bieg zdobniczy. Bieg — „Podstawy materialne” dla zastępów dziewcząt. Omówienie biegów dla zastępów drużynowych.

Bieg „Podróż po krainie węgla” — Chor. Śląska.

10–12 Trójbój lekkoatletyczny.

15–17 Ćwiczenia sygnalizacyjne na sprawność.

16–18 Ćwiczenia przyrodnicze na sprawność. Bieg pionierski na sprawność. Wileński pokaz regionalny.

16–18 Gry sportowe. Strzelnica.

Chor. Lwowska. Gawęda: Ochrona przyrody w Polsce. Ognisko regionalne Chor. Poleskiej. Ognisko Chor. Warszawskiej.

20–21.30 Ćwiczenia sygnalizacji świetlnej na sprawność. Gra polowa nocna (Poznań).

20 VII

Wyjazd do Krakowa delegacji Zlotu na Wawel i Sowiniec. Dzień gości.

godz. 8–10 Gra łączności. Wywiad przyrodniczy.

8–11 Gra krajoznawcza (ciąg dalszy).

9–12 Wywiad: urządzenia publiczne na Zlocie. Pokaz obrony przeciwgazowej Chorągwi Łódzkiej. Bieg zdobniczy.

10–12 Ćwiczenia na POS.

15–18 Ćwiczenia łączności na sprawność. Bieg pływacki dla dziewcząt młodszych.

16–18 Gry sportowe. Strzelnica. Pokaz ratowniczy o.p.p. na arenie.

20–21.30 Ognisko ogólne Chor. Pomorskiej „Morze i wybrzeże polskie w poezji i legendzie”. Ognisko regionalne Chor. Mazowieckiej. Ognisko Chor. Lwowskiej ku czci Obrońców Lwowa.

21.30 Gra polowa nocna Chor. Białostockiej.

21 VII

Pielgrzymka do Częstochowy. Dzień gości.

godz. 8–9 Msza Św.

9–12 Bieg – podstawy materialne drużyny.

16–18 Pokaz: Korowód regionalny Chor. Mazowieckiej.

20–21.30 Ognisko regionalne Chor. Wołyńskiej.

22 VII

Wycieczka do Inowłodza — krajoznawcza.

godz. 9–11 Gra z łączności. Omówienie biegu „Podstawy materialne drużyny”. Gra terenowa.

9–12 Bieg ratowniczy. Bieg pionierski.

12–17 Ćwiczenia na POS. Pokaz ratowniczy.

16–18 Ćwiczenia łączności. Gra przyrodnicza „Wielkie Łowy". Chor. Wileńska — „Wesele na Wileńszczyźnie". Pokaz regionalny Chorągwi Pomorza na arenie. Tańce.

23 VII

Zajęcia całodziennie. Wycieczka przyrodnicza.

godz. 10–12 Trójbój lekkoatletyczny i próba na POS.

16–18 Gra przyrodnicza „Wielkie Łowy"

16–18 Gry sportowe — strzelnica. Pokaz gospodarczy Chor. Warszawskiej na arenie

20–21.30 Ognisko Zlotu Harcerek Chor. Wileńska — Święto Bajki (w wykonaniu zuchów).

24 VII

Zwijanie obozów. Zakończenie Zlotu.

godz. 10–12 Próba na POS.

Ponadto odbywały się stale następujące zajęcia:

godz. 6.35–6.50 Gimnastyka.

16–18 Gry sportowe.

16.30 –18 Pokazy żeńskie na arenie

19–19.30 Teatr obozowy.

Kilka Chorągwi organizowało ćwiczenia stałe przez cały czas Zlotu:

11–25 VII Ćwiczenie gotowości — gra pocztowa.

11–25 VII Konkurs na najlepsze obozowanie. Konkurs na najlepsze urządzenie namiotu.

21–27 VII Turniej gospodarczy.

15–24 VII Poradnie: pionierska (Chor. Białostocka), terenoznawcza i krajoznawcza (Chor. Mazowiecka), wędrownicza (Chor. Wołyńska), gospodarcza przy magazynie (Chor. Warszawska), higieniczna (Chor. Poleska), artystyczna (Chor. Wileńska).

Program zlotu Harcerzy wyglądał następująco:

10 VII — Przyjazd drużyny na zlot,

11 VII — Ogromna większość drużyn była już na miejscu. Odbyły się pierwsze ogniska drużyn.

12 VII — Budowa i urządzanie obozów drużyn. Odbyły się ogniska podobozów.

13 VII — Przyjazd delegacji skautów zagranicznych. Kończono urządzanie obozów. Rozpoczęły się, harce nocne. Harcerze z zagranicy wyjechali do Warszawy, celem wzięcia udziału w Zlocie Młodzieży Polskiej z zagranicy.

14 VII — Uroczyste otwarcie Zlotu. Przybyło na teren Zlotu kilka pociągów specjalnych z publicznością i członkami Zlotu Młodzieży Polskiej z zagranicy.

O 10 rano odbyło się otwarcie zlotu przez Pana Prezydenta RP, później Msza św. i wielka defilada Harcerek i Harcerzy przed Głową Państwa. o godz. 18 odbyły się pokazy na stadionie.
15 VII — Dzień poświęcony dawnym harcerzom, którzy w dniu tym odwiedzali Zlot. Odbyło się również otwarcie Konferencji Międzynarodowej Prasy Skautowej. Wieczorem na stadionie wielkie centralne ognisko, poświęcone dorobkowi harcerstwa w pierwszym dwudziestopięcioleciu.
16 VII — Dzień poświęcony skautom zagranicznym, którzy wypełnili program popisów na stadionie oraz ogniska transmitowanego w tym dniu przez radio.
17 VII — Dzień harcerzy polskich i zagranicznych. Polacy z Francji, Belgii, Węgier, Czechosłowacji i innych krajów mieli swe popisy na arenie i przy ogniskach oraz podobozach. w dniu tym odbyła się również otwarcie Międz. Konferencji Wodzów zuchowych.
18 VII — Dzień obozowy. Harce, pokazy i ogniska.
19 VII — Dla całego zlotu dzień normalnych zajęć — dla skautów zagranicznych wielka wycieczka do Warszawy i po okolicy.
20 VII — Wyjazd wycieczki ze Zlotu do Krakowa i udział w sypaniu kopca im. Marszałka Piłsudskiego na Sowińcu, pielgrzymka harcerska udała się ze Zlotu do Częstochowy, celem złożenia votum u stóp obrazu Matki Boskiej na Jasnej Górze.

Następne dni Zlotu poświęcono na dokończenie harców, wycieczki dwudniowe przewidziane regulaminem, pokazy, popisy, wzajemne odwiedziny, „herbatki i przyjęcia", nawiązanie znajomości i przyjaźni ze skautami zagranicznymi.
W dniu 24 VII rozpoczęła się likwidacja zlotu i wyjazd drużyn[644].

Na terenie dzielnicy handlowej funkcjonowała strzelnica zorganizowana przez Chorągiew Lubelską jako element propagandowy. Strzelnica była czynna w godzinach od 8:00 do 19:00 i umożliwiała strzelanie (Bz kraj. 6). Amunicję można było nabyć na miejscu. Czynnych było siedem stanowisk strzeleckich, podczas gdy pięć kolejnych pozostawało nieuruchomionych z powodu braku karabinków. Stanowiska były wyposażone we własną broń harcerzy, którzy ją wypożyczyli do wspólnego użytku. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego odmówił udostępnienia karabinków. Komisarzem strzelnicy był phm. Michał Pęchiński. Zgodnie z regulaminem harcerskim strzelnicę oficjalnie otwarto 14 lipca. Od 15 lipca rozpoczęto programowe strzelanie dla harcerzy w godzinach od 8:00 do 15:00. Każdego dnia ćwiczenia prowadził inny podobóz: 15 lipca – VI (Mazowsze,

[644] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 269–280, 322–327.

Łódź), 16 lipca – III (Śląsk, Zagłębie), 17 lipca – i (Warszawa), 18 lipca – VIII (Poznań, Pomorze, Gdańsk), 19 lipca – VII (Lublin, Radom), 20 lipca – IV (Lwów, Wołyń), 21 lipca – V (Wilno, Białystok, Polesie), a 22 lipca – II (Kraków, Kielce). Wyniki strzelania ogłaszano dzień po zawodach. Strzelano z odległości 50 metrów na oznakę III, II i I klasy. Harcerki korzystały ze strzelnicy w godzinach od 15:00 do 19:00 w tych samych dniach, przy czym ich zajęcia organizowała Żeńska Chorągiew Wielkopolska, która uruchomiła również pięć torów łuczniczych przeznaczonych specjalnie dla nich[645].

Podczas zlotu pracowały komisje prowadzące próby na Państwową Odznakę Sportową i podczas zlotu przyznano ich 124, oraz na Odznakę Strzelecką, których przyznano 72[646]. Za organizowanie prób była odpowiedzialna Wielkopolska Chorągiew Harcerek, ponadto odpowiedzialna była także za działania z zakresu wychowania fizycznego (organizowanie codziennej gimnastyki), oraz przygotowanie pokazów sprawnościowych (odbyły się one 21 VII na stadionie w Spale), które zostały uwiecznione na taśmie filmowej.

Na zlot przybyła także harcerska delegacja lotnicza z T. Deręgowskim i B. Zającem na czele, na samolotach RWD-8 i RWD-13. Na zlocie prezentowany był także harcerski szybowiec „Wrona", który oglądał również Prezydent Mościcki[647]. Jednym z elementów propagandowych promujących sprawność harcerzy lotników był przelot samolotem RWD-8 ze Spały do Sowińca, gdzie trwała akcja usypywania Kopca marszałka Józefa Piłsudskiego, i zrzucenie z niego ziemi ze zlotu w Spale[648].

Harcerze wodni na Zlocie w Spale

Na Zlot Jubileuszowy do Spały w 1935 roku przybyło 317 harcerzy żeglarzy, zgrupowanych w 41 zastępach i drużynach żeglarskich, dysponujących łącznie 110 kajakami, zorganizowanymi w 25 jednostkach. Najliczniejszą reprezentację wystawiły chorągwie: Wileńska, Wołyńska i Białostocka. W trakcie Zlotu żeglarze wybudowali 10 przystani i schronów dla kajaków. Konserwacja taboru była elementem klasyfikowanym w konkursie „Zdobywców Mórz".

W ramach harców wodnych zorganizowano – na wzór harców ogólnych – kajakowy bieg z przeszkodami. Organizacja biegu była zgodna z obowiązującym regulaminem. Do

[645] „Wieści Zlotowe" Spała, nr 5 z 15 VII 1935, s. 36.
[646] *Sprawozdanie NRH za rok 1935*, Warszawa 1936, s. 238.
[647] *Na harcerskich skrzydłach*..., s. 25.
[648] *Samolot harcerski sypie kopiec*, „Ilustrowany Kurier Codzienny" 1935, nr 201, s. 18; P. Szczerbiński, op. cit., s. 158.

zawodów stanęło 27 zastępów. Bieg przeprowadzono w dwóch turnusach, na trasie o długości 6,5 km, z dziesięcioma przeszkodami. Najlepsze wyniki uzyskało pięć zastępów: Węże Morskie B. J. Z. Wilno (54 pkt), Wilki Morskie 18 Ż. D. H. Warszawa (49 pkt), a także Morsy 1 D. H. Grodno, Piraci K. J. Ż. Wilejka oraz Foki K. J. Ż. Wilejka (po 47 pkt). Pozostałe 22 zastępy osiągnęły wynik dobry. Kierownikiem biegu był hm. RP Witold Bohdanowicz „Pilot" z Wileńskiej Chorągwi Harcerskiej. Drugim ważnym wydarzeniem wodniackim była dwudniowa wycieczka kajakowa, połączona z wywiadem terenowym dotyczącym biegu rzeki oraz zajęciami krajoznawczymi. Uczestnicy nocowali pod namiotami. w wycieczce wzięły udział 24 zastępy. Trasa prowadziła w górę Pilicy, przez Tomaszów Mazowiecki do Starej Wsi, na dystansie 23 km w jedną stronę. Zastępy sporządziły liczne szkice i spostrzeżenia, które następnie przekazano do Sekretariatu Głównego Komisariatu Harców. Kierownikiem wycieczki był ćwik Adam Jentys, drużynowy K. J. Ż. Wilejka. Drużyny i zastępy żeglarskie uczestniczyły w trakcie Zlotu w trzech defiladach i pokazach na rzece Pilicy. Jedną z defilad odbierał hm. Witold Bublewski, drugą – Komendant Zlotu, hm. płk Wądołkowski, zaś trzecia została zarejestrowana przez operatorów filmowych. Pokaz na wodzie odbył się 21 lipca 1935 roku przed Komendą Zlotu, Marszałkiem Sejmu Ignacym Świtalskim oraz licznie zgromadzoną publicznością. Komisariat Harców Wodnych zorganizował osobną straż bezpieczeństwa wodnego zgodnie z regulaminem kąpieli. Ponadto przeprowadzono trzy kursy nauki pływania, prowadzone przez instruktorów Polskiego Związku Pływackiego, zaangażowanych przez Komendę Zlotu.

Istotnym elementem programu był konkurs „Zdobywców Mórz", który miał stanowić wszechstronny sprawdzian wiedzy i umiejętności żeglarskich harcerzy, z podkreśleniem, że praca śródlądowa stanowi przygotowanie do działalności na morzu. Warunki konkursu były wymagające, dlatego wzięło w nim udział jedynie 10 drużyn, co stanowiło 40% wszystkich jednostek żeglarskich obecnych na Zlocie. Pierwsze miejsce zajęła najbardziej wyrobiona spośród drużyn żeglarskich — „Błękitna Jedynka Żeglarska" z Wilna.

Podsumowując, można stwierdzić, że reprezentacja żeglarstwa harcerskiego mogłaby być jeszcze silniejsza, gdyby już na etapie przygotowań istniała ściślejsza współpraca między Komendą Zlotu a Kierownictwem Drużyn Żeglarskich. Żeglarze mogliby również efektywniej wykorzystać swój pobyt w Spale, gdyby zostali ulokowani we wspólnym podobozie nad wodą.

Mimo tych ograniczeń udział drużyn żeglarskich w Zlocie był znaczący i potwierdził rosnącą rolę harcerstwa wodnego w strukturach ZHP[649].

Ryc. 69. Harcerze na zlocie w Spale, na mundurach widoczne odznaki POS. Źródło: Harcerze z odznakami POS na zlocie w Spale, [online] https://www.ilzahistoria.pl/tag/zhp/ [dostęp: 8 VII 2025]

[649] *Żeglarze w Spale*, „Żeglarz" 1935, nr 7–8, s. 10–11.

Fot. 70. Iłżeccy harcerze na zlocie w Spale 1935 r., drugi z prawej J. Cichosz (na kieszeniach widoczne odznaki POS). Źródło: Ze zbiorów M. Dobrowolskiej] [online] https://www.ilzahistoria.pl/tag/zhp/ [dostęp: 8 VII 2025]

Program Zlotu Harcerek i Harcerzy obfitował w różnorodne aktywności ruchowe, które realizowały nie tylko cele rekreacyjne, ale przede wszystkim wychowawcze i zdrowotne. W przypadku harcerek szczególnie rozbudowany był system codziennych ćwiczeń fizycznych, obejmujących m.in. poranną gimnastykę, gry sportowe, trójboje lekkoatletyczne, biegi sprawnościowe i krajoznawcze, ćwiczenia pionierskie oraz zajęcia na strzelnicy. Regularnie organizowano pokazy ratownictwa, próby na POS, a także gry i biegi z zakresu higieny, łączności i orientacji terenowej. Harcerze brali udział w ogniskach, grach terenowych, harcach, pokazach sprawności oraz ćwiczeniach z zakresu obozownictwa i sygnalizacji, dodatkowo rywalizacja w tych konkurencjach była motywatorem do podejmowania wzmożonego wysiłku i starań. Wspólne dla obu zlotów były także wydarzenia o charakterze widowiskowym – popisy sportowe, inscenizacje regionalne, a także pielgrzymki i wycieczki piesze, które wymagały dobrej kondycji fizycznej i hartu ducha.

Zlot był więc przestrzenią praktycznego zastosowania idei „zdrowego ducha w zdrowym ciele", promowanej przez ruch skautowy i wpisanej w program wychowawczy II RP. Systematyczna aktywność fizyczna traktowana była jako środek do kształtowania nie tylko sprawności, ale też charakteru – dyscypliny, wytrwałości, współpracy i poczucia odpowiedzialności. w kontekście ówczesnej polityki państwowej, nastawionej na umacnianie postaw obywatelskich i obronnych, sport w harcerstwie miał także wymiar przygotowania młodzieży do służby społecznej i wojskowej. Zlot w Spale pokazał zatem, jak silnie powiązane były cele wychowania fizycznego z narodowymi i ideologicznymi dążeniami epoki międzywojennej. Temat zlotu w Spale szczegółowo opisuje Paweł Szczerbiński w swojej pracy *Pod znakiem żubra. Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego w Spale 11–25 lipca 1935* (Warszawa 2025). Jest to pierwsza monografia poświęcona całokształtowi przedwojennego zlotu harcerskiego, żadnej inny zlot nie doczekał się jeszcze opracowania przez historyków.

Udział polskich harcerzy w zlotach międzynarodowych

Jamboree i jego idee – międzynarodowe święto braterstwa skautowego

„Pokój nie może być zapewniony wyłącznie przez interesy handlowe, sojusze wojskowe, ogólne rozbrojenie ani wzajemne traktaty, jeśli w umysłach i woli narodów nie będzie ducha pokoju. Jest to kwestia wychowania" – to fragment przemówienia R. Baden-Powella, przemówienie otwierającego Międzynarodową Konferencję w Kanderstegu, opublikowane w „Jamboree", październik 1926 r.[650]

Międzynarodowe Jamboree to największe spotkanie skautów i harcerzy z całego świata, organizowane przez Światową Organizację Ruchu Skautowego (WOSM). Idea Jamboree sięga 1920 roku, kiedy w Londynie odbyło się pierwsze tego typu wydarzenie zorganizowane z inicjatywy założyciela skautingu – gen. Roberta Baden-Powella. Jamboree ma charakter nie tylko obozowy, lecz przede wszystkim wychowawczy i integracyjny. Jego celem jest promowanie pokoju, braterstwa, międzynarodowego zrozumienia oraz rozwoju osobistego młodzieży poprzez współdziałanie w duchu skautowym.

Słowo *jamboree* pochodzi z języka zuluskiego lub hindi i oznacza radosne zgromadzenie. Od samego początku wydarzenia te stanowiły praktyczną realizację skautowej zasady „braterstwa bez granic" – niezależnie od narodowości, rasy czy religii. Uczestnicy

[650] *WOSM Scouting and Peace* [online] ht ps://quaker.org/legacy/scout ng/scoutspeace.pdf [dostęp: 4 VII 2025], s. 1.

Jamboree biorą udział w warsztatach, projektach służby, aktywnościach sportowych i międzykulturowych, ucząc się współpracy, tolerancji i aktywnego obywatelstwa.

Jamboree odbywa się co cztery lata w innym kraju i gromadzi dziesiątki tysięcy młodych ludzi. Wydarzenie to wywiera silny wpływ na budowanie światowego ruchu skautowego jako wspólnoty wychowawczej, promującej wartości demokratyczne, ekologiczne oraz odpowiedzialność społeczną. Jak podkreśla WOSM, Jamboree to „żywa szkoła pokoju”[651].

II Jamboree Kopenhaga, Dania 1924 r.

II Jamboree odbyło się w dniach 10–17 VIII 1924 r. w Ermelunden pod Kopenhagą i zgromadziło 5000 skautów z 36 państw. Polska reprezentacja, licząca łącznie 160 uczestników, przypłynęła do Danii z Gdyni na pokładzie statku „Warta”. Właściwą delegację ZHP stanowiło 48 harcerzy i 5 instruktorów pod komendą hm. Adolfa Heidricha, natomiast pozostała część uczestników tworzyła tzw. wyprawę zamorską kierowaną przez hm. Jana Grabowskiego. Dowódcą całej polskiej grupy był gen. Aleksander Osiński, pełniący wówczas funkcję wiceprzewodniczącego ZHP[652].

Podczas zlotu 13 zespołów skautów rywalizowało w następujących konkurencjach: ogólnym wyrobieniu obozownictwie, śpiewach i zawołaniach, tańcach, zabawach przy ognisku, zawodach skautowych i grupy, zawodach skautowych II grupy, w pływaniu, biegu z przeszkodami, wycieczce 24-godzinnej, wyrobieniu obozowym. Pierwsze miejsce w punktacji ogólnej zajęła reprezentacja z Stanów Zjednoczonych, II miejsce Anglia, III miejsce Węgry, IV miejsce Norwegia. Polska reprezentacja została wysoko oceniona, zajmując V miejsce w ogólnej klasyfikacji z wynikiem 155 punktów[653].

Należy zwrócić uwagę, że już od pierwszych zlotów międzynarodowych pojawiała się rywalizacja w dyscyplinach sportowych w konkurencjach zlotowych (pływanie, bieg z przeszkodami), co miało zwrócić uwagę na ogólną sprawność fizyczną każdego skauta z całego świata.

Bezpośrednio po zakończeniu zlotu, w dniach 18–20 sierpnia, odbyła się III Międzynarodowa Konferencja Skautowa, w trakcie której znaczne zainteresowanie wzbudził referat hm. Henryka Glassa poświęcony zagadnieniom wychowania fizycznego w drużynach. Referat Glassa został przejęty i przetłumaczony przez przedstawicieli Rumunii, a jego

[651] Jamboree, ht ps://jamboree2027.org/pl/stories/what-is-the-world-scout-jamboree/ [dostęp: 4 VII 2025].
[652] *Wyprawa na Jamboree w Danii 10–17 VIII 1924*, „Harcerski Zeszyt Historyczny” 1979, z. 6, t. 2, s. 22.
[653] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s.178–179.

kluczowe elementy, w tym tzw. „tablica wychowania fizycznego", zostały opublikowane w drugim wydaniu poradnika *Gawędy z drużynowym* (Londyn 1966)[654].

II Międzynarodowy Zlot Skautów Morskich w Kopenhadze (1927)

II Międzynarodowy Zlot Skautów Morskich odbył się w Kopenhadze w dniach 31 VII–14 VIII 1927 r. Zorganizowany został z dużym rozmachem i objął zarówno elementy szkolenia specjalistycznego, jak i rywalizacji sportowej, a także program kulturalno-wychowawczy. Uczestnicy – głównie skauci morscy – zostali zakwaterowani w dwóch etapach: początkowo na okręcie, a następnie w domach mieszkańców Kopenhagi. Zlot miał charakter międzynarodowej wymiany doświadczeń i integracji.

Program zlotu został precyzyjnie opracowany i obejmował szereg aktywności, które miały na celu zarówno doskonalenie umiejętności żeglarskich i wodnych, jak i kształtowanie sprawności ogólnej, dyscypliny oraz ducha zespołowego. W części zespołowej rywalizacji przewidziano m.in. ocenę ogólnego przygotowania i wyglądu drużyn, wyścigi czterowiosłowych łodzi okrętowych, regaty na żaglówkach, zawody nawigacyjne z użyciem map i wyznaczonych punktów kontrolnych, konkursy sygnalizacji z wykorzystaniem różnych systemów kodowych (flagi, alfabet Morse'a, semafor), przeciąganie liny pomiędzy łodziami, a także program artystyczny przy ogniskach oraz inscenizacje na lądzie i wodzie. Szczególne znaczenie miały również zawody kajakowe, obejmujące nie tylko elementy sportowe (wiosłowanie, żeglowanie), ale także praktyczne próby sprawności, takie jak wywracanie i ponowne wsiadanie do kajaka, pokonywanie przeszkód terenowych, transport czy samodzielne przygotowywanie posiłków.

Obok rywalizacji zespołowej przewidziano również konkurencje indywidualne, które miały charakter zarówno praktyczny, jak i edukacyjny. Skauci wykonywali zadania związane z improwizacją techniczną (np. konstruowanie przedmiotów z ograniczonego materiału), udzielaniem pierwszej pomocy, pracą z linami, sporządzaniem i naprawą żagli, oceną wysokości i odległości obiektów, a także obserwacją i wnioskowaniem na podstawie wskazań terenowych. Duży nacisk położono również na pływanie i ratownictwo wodne, które traktowano jako podstawowy element wyszkolenia skautów morskich.

[654] *Wyprawa na Jamboree w Danii...*, s. 22–23.

Polska reprezentacja została przygotowana przez komendę Chorągwi Poznańskiej, w ramach której funkcjonował Wydział Morski, pełniący równocześnie obowiązki centralnego Wydziału Morskiego Głównej Kwatery Męskiej[655].

Udział I Poznańskiej Drużyny Harcerskiej „Wilków Morskich" w Zlocie Skautów Morskich w Kopenhadze w 1927 r. stanowił jedno z najważniejszych wydarzeń w dziejach polskiego harcerstwa wodnego okresu międzywojennego. Organizacja przedsięwzięcia okazała się ogromnym wyzwaniem, brakowało odpowiednich środków finansowych i jednostki pływającej, a także wymaganej dokumentacji umożliwiającej zagraniczny wyjazd kilkunastoosobowej drużyny. Koszty wyprawy oszacowano na sześć tysięcy dolarów amerykańskich, co wymusiło powołanie Komitetu Honorowego, skupiającego osoby majętne i wpływowe. Dzięki zbiórkom i szerokiemu wsparciu społecznemu Wielkopolan udało się nabyć w stoczni Władysława Urbaniaka jacht mieczowy o powierzchni żagli wynoszącej 25 m², któremu nadano nazwę „Rybitwa".

Oficjalne pożegnanie jednostki oraz jej dwunastoosobowej załogi odbyło się 24 VII 1927 r. na przystani pod Cytadelą Poznańską w obecności licznych darczyńców, zaproszonych gości i rodzin harcerzy. Trasa prowadziła Wartą do Odry, następnie do Szczecina i przez Zalew Szczeciński oraz Świnoujście wprost na Morze Bałtyckie, by ostatecznie dotrzeć do Kopenhagi i Helsingør. Warto podkreślić, że polscy harcerze jako jedyni przybyli na zlot własnym jachtem, co znacząco podniosło ich prestiż w oczach międzynarodowej społeczności skautowej. W trakcie zlotu drużyna nie tylko potwierdziła swoje wysokie umiejętności żeglarskie, lecz także odniosła sukcesy w zawodach sprawnościowych, pokonując m.in. reprezentację angielską.

Istotnym elementem obecności w Danii była działalność informacyjno-propagandowa prowadzona przez drużynowego Ludwika Hermla, który przywiózł tysiąc egzemplarzy anglojęzycznej broszury Bernarda Chrzanowskiego *Polska na morzu* (*Poland on the Sea*). Dzięki licznym spotkaniom i wpisom do dziennika pokładowego „Rybitwy" Hermel nawiązał szerokie kontakty międzynarodowe, przyczyniając się do promocji sprawy polskiej na międznarodowym forum skautowym. Pobyt harcerzy w Helsingør obejmował udział w grach, zawodach i wycieczkach, w tym wizytę w Szwecji, gdzie młodzież została przyjęta przez następcę tronu. Następnie uczestnicy zlotu przenieśli się do Kopenhagi, gdzie zakwaterowano

[655] S. Sedlaczek, *II Międzynarodowy Złot skautów morskich w Kopenhadze*, „Harcmistrz" 1927, s. 73–74.

ich w domach mieszkańców, a program obejmował m.in. regaty na Sundzie. Załoga „Rybitwy" została wyróżniona za doskonały start w jednej z konkurencji żeglarskich.

Powrót do kraju nabrał wymiaru spektakularnego wyczynu żeglarskiego. Ze względu na trudności logistyczne na pokładzie zredukowano załogę do sześciu osób, które 12 VIII 1927 r. wyruszyły bezpośrednio z Kopenhagi do Gdyni. Rejs odbywał się w skrajnie trudnych warunkach pogodowych – sztorm na Bałtyku doprowadził w tym czasie do zatonięcia trzech statków, a sama Kopenhaga ucierpiała wskutek cofki sztormowej z Morza Północnego. „Rybitwa" dzięki umiejętnemu prowadzeniu przetrwała na dryfkotwie nocne załamanie pogody i szczęśliwie dotarła do portu w Gdyni. Wyczyn spotkał się z szerokim uznaniem – gratulacje załodze złożyli m.in. Julian Rummel oraz generał Mariusz Zaruski, który osobiście zaprosił Ludwika Hermla do Warszawy w celu złożenia relacji z wyprawy[656].

Udział w międzynarodowej imprezie umożliwił polskim harcerzom skonfrontowanie własnych doświadczeń z praktyką innych narodowych organizacji skautowych oraz przyczynił się do wzmocnienia pozycji ruchu wodnego i morskiego w ZHP, jak i na arenie międzynarodowej.

III Międzynarodowy Zlot Morskich Skautów (Międzynarodowe Zawody Skautów Wodnych – Węgry 1928)

III Międzynarodowy Zlot Morskich Skautów, zorganizowany w dniach 26 VII–5 VIII 1928 r. w węgierskiej miejscowości Tihany, nad jeziorem Balaton. Zlot ten był uznawany za Skautową Olimpiadę Wodną „Dopuszczeni byli skauci (wyłącznie chłopcy), którzy ukończyli 18 lat. Opłata za udział w zlocie wynosiła 15 szylingów od osoby[657]. W zlocie wzięły udział reprezentacje Anglii, Austrii, Niemiec, Polski i Węgier, którzy jako gospodarze imprezy nie brali udziału w rywalizacji (w zlocie wzięło udział 979 węgierskich i 200 zagranicznych harcerzy wodnych z 7 krajów)[658]. Do uczestnictwa w zlocie i reprezentowania ZHP zgłosiła się 1 Ursynowska Drużyna Harcerzy pod komendą hm. Władysława Olędzkiego[659]. Drużyna wyruszyła na Węgry z łodzią zbudowaną przez siebie, nazwaną „Ursynowianką".

---

656 W. Wróblewski, *Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Danii*, [online] ht ps://woda.jestekstra.pl/almanach.print.4/mi%C4%99dzynarodowy-zlot-skaut%C3%B3w-wodnych-w-danii.html [dostęp: 9 IX 2025]; W. Głowacki, *Wspaniały świat żeglarstwa*, Gdańsk 1972, s. 250.

657 *Kronika*, „Harcmistrz" 1929, nr 2, s. 24.

658 L. Novotny, a *magyar vízicserkészet története*, Budakalász 2017, s. 26.

659 Władysław Erazm Olędzki, pseud. Papa, Astronom, Montwiłł (1892–1944), nauczyciel, współorganizator Okręgu Lubelskiego Junactwa (1915–1918), komendant Inspektoratu Lubelskiego ZHP XII a (1919–1920), komendant Mazowieckiej Chorągwi Harcerzy (1932–1937), komendant Wileńskiej Chorągwi Szarych Szeregów (1939–1940), komendant Warszawskiej Chorągwi Szarych Szeregów (1944).

Podczas zlotu rozegrano następujące konkurencje: zawody indywidualne, regaty wioślarskie z przeszkodami (ratowanie tonącego, zatapianie łodzi, przepłynięcie wpław z paczką opatrunkową, holowanie bez wioseł itp.), sygnalizacja kodem międzynarodowym, semaforem i morsem, przeciąganie liną na łodziach, biesiada przy ognisku, wiosłowanie (600 m, łodzie rybackie), 12-godzinna wycieczka z mapą, morale obozu, karność, dokładność, ogólne zachowanie się, sztafeta pływacka 8 x 50 m. Na dziewięć konkurencji, Polacy zwyciężyli w siedmiu, a w pozostałych dwóch zajęli drugie miejsce[660]. Drugie miejsce zajęła reprezentacja Anglii, a trzecie miejsce reprezentacja Austrii. W nagrodę za wygraną Polakom przypadła organizacja następnego zlotu skautów wodnych.

Historia ursynowskich harcerzy, którzy zwyciężyli w konkurencji zlotowej została opisana przez Aleksandra Kamińskiego w jego książce *Narodziny dzielności* (Warszawa 1947) w rozdziale „Wilki morskie z Ursynowa", stanowiąc inspirację dla przyszłych pokoleń i motywację do przełamywania strachu.

Ryc. 71. Medal harcerzy z I Ursynowskiej DH ufundowany przez KPH działającym przy drużynie, na pamiątkę zwycięstwa w zawodach, ze zbiorów autora

[660] A. Kamiński, *Narodziny dzielności*, Katowice 1958, s. 52–57.

III Jamboree Arrowe Park w Wielkiej Brytanii 1929 r.

III Jamboree zorganizowano w Arrowe Park w Anglii w dniach 29 VII–12 VIII 1929 r. Wydarzenie to, znane jako „Jamboree pełnoletności" (ang. *Coming of Age Jamboree*), upamiętniało 21. rocznicę publikacji książki *Scouting for Boys* Roberta Baden-Powella, która zapoczątkowała ruch skautowy. Uczestniczyło w nim ponad 50 000 skautów z 69 krajów. Polska reprezentacja liczyła 493 osoby, a komendantem wyprawy był hm. Marian Łowiński. Teren Jamboree zwiedziło 320 000 gości.

Celem zlotu było zbliżenie i zbratanie skautów z całego świata. Zrezygnowano z wszelkiego współzawodnictwa i zawodów o tytuł najlepszej drużyny świata, aby nie wpłynąć negatywnie na wychowanie i podkreślić cel zlotu.

Zlot zakończył się 12 sierpnia i istotną rolę odegrała przemowa naczelnego skauta Roberta Baden-Powella: „Oto topór wojny, nieprzyjaźni, złych uczuć, który teraz zakopuję w Arrowe. Ze wszystkich stron świata przybyliście na wezwanie braterstwa i do Arrowe. Teraz wysyłam was z powrotem do waszych ojczyzn, niosących znak pokoju, dobrej woli i braterstwa wobec wszystkich ludzi. Od tej chwili symbolem pokoju i dobrej woli w skautingu jest złota strzała. Nieście tę strzałę dalej i dalej, aby wszyscy mogli poznać braterstwo ludzi…. Chcę, abyście wszyscy wrócili stąd do swoich krajów, rozsianych po różnych częściach świata, z nową myślą – że macie braci w każdym kraju... Wyruszcie stąd jako ambasadorowie dobrej woli i przyjaźni. Każdy z was, skauci – bez względu na wiek czy wzrost – może przekazać dobre słowo o tym kraju i ludziach, których tutaj poznaliście. Starajcie się stać jeszcze lepszymi skautami niż dotąd; starajcie się pomagać innym chłopcom, zwłaszcza tym biedniejszym, by i oni stali się szczęśliwymi, zdrowymi i pomocnymi obywatelami – takimi jak wy sami. A teraz – żegnajcie, do widzenia, niech Bóg was błogosławi"[661].

Zlot Skautów Słowiańskich w Pradze 1931

Zlot odbywał się w dniach 26 VI–2 VII 1931 r. w Pradze. Celem Zlotu Skautów Słowiańskich było: Umocnienie więzi między skautami narodów słowiańskich – podkreślenie wspólnoty wynikającej z pokrewieństwa szczepowego, językowego, kulturowego i historycznego, wzajemne poznanie się i zacieśnienie relacji – poznanie się bliżej, lepsze wzajemne zrozumienie i nawiązanie serdecznych, trwałych

[661] R. H. Kiernan, *Baden-Powell*, 1939. Reprinted: Argosy-Antiquarian Ltd., 1970.

stosunków. Wymiana doświadczeń skautowych – dzielenie się wiedzą i praktyką zdobywaną w swoich krajach[662].

Swój udział zgłosiły delegacje zagraniczne w Zlocie Praskim (tak w skrócie nazwano zlot w prasie harcerskiej): 1400 Polaków, 600 Jugosłowian, 50 Bułgarów, 30 Francuzów, 3 Węgrów, 30 Anglików, dalej Rumuni i Rosjanie (emigranci), Łotysze i Litwini. z drużyn żeńskich przyjedzie: 350 Polek, 15 Irlandek, 3 Angielki, 1 Kanadyjka i Jugosłowianka. Na zlot przybyły także ważniejsze osobistości, takie jak: Hubert Martin – dyrektor Międzynarodowego Biura Skautowego w Londynie, T. Strumiłło – przewodniczący Biura Skautów Słowiańskich, F. Molnar – komisarz zagraniczny skautów węgierskich, Pantiuckoff – Naczelny Skaut Emigracii Rosyjskiej. Na zlocie stawiły się następujące delegacje: Biuro Międzynarodowe, angielska (męska, żeńska), austriacka, francuska, duńska, rumuńska, węgierska, jugosłowiańska, rosyjska z emigracji, litewska i łotewska, bułgarska oraz polska z Rzeszy Niemieckiej[663].

Ostatecznie Polskę reprezentowało 1077 harcerzy z 13 chorągwi i 332 uczestniczek z 12 chorągwi. Komendantką harcerek była hm. Jadwiga Linder, a komendantem harcerzy hm. Marian Łowiński.

23 czerwca ze Śląska wyruszyła wyprawa kolarska na zlot, pod komendą Kazimierza Siemaszki, składająca się z jednego zastępu 27 Warszawskiej DH. Reszta reprezentacji polskiej na zlot wyruszyła 25 czerwca pociągiem.

Wyprawa do Pragi była pierwszym międzynarodowym wystąpieniem harcerstwa żeńskiego, bo dotychczasowe zloty międzynarodowe przeznaczone były wyłącznie dla chłopców. Podczas zlotu redakcja „Na Tropie" wydawała w Pradze codzienną prasę harcerską specjalnie dedykowaną na ten zlot, pod tytułem „Na Tropie. Pismo Wyprawy Harcerskiej na Obozy Słowiańskie w Pradze" (pierwszy numer ukazał się w Katowicach, pozostałe 4 już w Pradze).

30 czerwca miały pokazy wychowania fizycznego polskich drużyn żeńskich i męskich przeprowadzone na stadionie zlotowym. Ogólną uwagę zwróciły: pokaz rytmiczny druhen i doskonałe gry ruchowe druhów. Tego samego dnia rozegrano zawody sportowe, wzmianki na ten temat możemy znaleźć w „Na Tropie".

[662] *Cel Zlotu i naszego nań przybycia*, „Na Tropie. Pismo Wyprawy Harcerskiej na Obozy Słowiańskie w Pradze" 1931, nr 2 z 27 VI, s. 1.
[663] „Na Tropie. Pismo Wyprawy Harcerskiej na Obozy Słowiańskie w Pradze" 1931, nr 1–4.

Podczas zawodów łuczniczych rozegranych w ramach zlotu harcerskiego polscy harcerze odnieśli znaczący sukces, zdobywając mistrzostwo słowiańskie w strzelaniu z łuku. Reprezentanci Polski zajęli pierwsze miejsca zarówno w kategorii seniorów (Sukiennikowicz, Brześć nad Bugiem), jak i juniorów. W konkurencji przeciągania liny rywalizacja została unieważniona i przełożona na kolejny dzień w związku z protestem delegacji skautów jugosłowiańskich, którzy zakwestionowali ważność zwycięstwa drużyny polskiej[664]. Tego samego dnia rozegrano zawody sportowe w następujących konkurencjach:

- Lekka Atletyka:
  Grupa I chłopcy do lat 14, II grupa 15–18 i III grupa powyżej 18.
  Grupa I: bieg 60 m, skok w dal z rozbiegiem,
  Grupa II: bieg 100 m, skok w dal z rozb., pchnięcie kulą 6 kg,
  Grupa III: bieg 100 m, skok wzwyż z rozb., pchnięcie kulą 7 kg,
  Sztafeta 4 × 100 – 2 harcerzy do 18 lat i 2 harcerzy powyżej 18 lat.
- Pływanie:
  Grupa I 50 m styl dowolny i 50 m styl klasyczny.
  Grupa II 100 m styl dowolny i 100 m styl klasyczny.
  Grupa III 100 m styl dowolny i 100 m styl klasyczny i 50 m styl grzbietowy.
  Sztafeta 4 × 50 – 2 harcerzy do 18 lat i 2 powyżej 18 lat.
- Siatkówka: 2 harcerzy do 18 lat i 3 powyżej 18 lat.
- Łucznictwo
- Przeciąganie liny: 6 harcerzy w sumie liczący 115 lat (od 15 lat).
- Żeglarstwo: Na kanadyjkach i kajakach szwedzkich. i grupa do 18 lat, II grupa powyżej 18 lat. Dwójki i czteroosobowe kajaki. Trasa 1 km, połączone z pływaniem i przenoszeniem kajaków.
  Przeprawa na promie – 8 harcerzy i 1 sternik[665].

Jak podaje W. Błażejewski, w zawodach z zakresu wychowania fizycznego reprezentacja Polski zajęła drugie miejsce[666].

[664] „Na Tropie. Pismo Wyprawy Harcerskiej na Obozy Słowiańskie w Pradze" 1931, nr 3, s. 2.
[665] *Zawody Sportowe w Pradze Czeskiej na Zlocie*, „Harcmistrz" 1931, nr 4, s. 44.
[666] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 234.

Ryc. 72. Odznaka pamiątkowa uczestników Zlotu Skautów Słowiańskich w Pradze 1931, ze zbiorów autora

IV Jamboree Gödöllő na Węgrzech 1933 r.

IV Jamboree odbyło się na Węgrzech od 2 do 13 sierpnia 1933 r., obóz zlotowy zlokalizowany był wokół Pałacu Królewskiego w Lesie Królewskim Gödöllő, około 18 kilometrów od stolicy Budapesztu, zgromadziło 25 792 uczestników z 49 krajów. Szefem obozu Jamboree był Naczelny Skaut Węgier, hrabia Pál Teleki[667], członek Międzynarodowego Komitetu WOSM. Kierownikiem obozu był Vitez Kisbarnaki Ferenc Farkas, oficer sztabu generalnego Królewskiej Armii Węgierskiej, który później został mianowany Naczelnym Skautem Węgier po śmierci Pála Teleki w 1941 roku[668].

Polska wyprawa liczyła 1126 harcerzy i harcerek i była podzielona na: Chorągiew i pod komendą hm. Władysława Ludwiga, która obejmowała 402 harcerzy z Chorągwi Warszawskiej oraz Chorągiew II pod komendą ks. hm. Mariana Luzara w składzie 547 harcerzy z pozostałych chorągwi. W skład polskiej wyprawy wchodziły jeszcze 3 samodzielne grupy: żeglarska pod komendą hm. Witolda Bublewskiego – 36 harcerzy, szybowcowa pod komendą phm. Jana Klasy – 26 harcerzy, motorowo-kolarska pod komendą hm. Mieczysława Węgrzeckiego – 32 harcerzy, a ponadto grupa druhen pod komendą hm. Włodzisławy Olbromskiej – 77 osób i członkowie KPH pod kierownictwem hm. Wandy Jordan-Łowińskiej – 32 osoby.

[667] Pál János Ede Teleki de Szék (ur. 1 XI 1879 w Budapeszcie, zm. 3 IV 1941 tamże) – węgierski polityk, geograf i wykładowca, członek Węgierskiej Akademii Nauk, dwukrotny premier Węgier (1920–1921 i 1939–1941), minister religii i oświaty (1938–1939), naczelnik skautów węgierskich oraz członek Międzynarodowego Komitetu Skautowego

[668] L. Orans *(24 grudnia 1996). „Opowieść Beli: Scou□ng na Węgrzech, 1925-1937”. Zarchiwizowano z oryginału 28 lutego 2003.*

Szczególne uznanie zdobyła polska drużyna szybowcowa, której osiągnięcia zostały ocenione jako wybitne. Zwycięstwo drużyny, nagrodzone pierwszym miejscem w swojej kategorii, zostało publicznie wyróżnione przez Naczelnego Skauta podczas międzynarodowej konferencji towarzyszącej zlotowi. Równie wysoką ocenę uzyskała reprezentacja żeglarska, biorąca udział w pokazach z udziałem regenta Węgier oraz starszyzny skautowej. Polska grupa została wyróżniona jako jedna z dwudziestu zawodniczych drużyn, prezentując wysoki poziom umiejętności i zaangażowania[669].

Jednym z najbardziej widowiskowych i symbolicznych przejawów polskiej obecności na IV Światowym Jamboree Skautowym w Gödöllő (Węgry 1933) był udział reprezentacji harcerzy-lotników, specjalności rozwijanej dynamicznie w strukturach międzywojennego ZHP. Grupa polskich szybowników zaprezentowała swoje umiejętności na sześciu szybowcach, wzbudzając powszechny podziw i uznanie uczestników zlotu. Szczególnie wyróżniono dwa wydarzenia. Pierwszym był lot Kazimierza Kuli, pierwszego harcerskiego instruktora szybownictwa, który przebył trasę 20 kilometrów z obozu zlotowego do Budapesztu i wylądował spektakularnie na jednym z miejskich placów, gromadząc wokół siebie tłum pełen entuzjazmu. Drugim – pokaz Piotra Mynarskiego, który podczas uroczystej defilady narodów dokonał symbolicznego gestu: zrzucił z szybowca flagę biało-czerwoną z napisem „Polska", co wywołało żywiołową reakcję publiczności zgromadzonej na arenie.

Wspomnienie tej chwili w sposób emocjonalny i obrazowy opisała Maria Kann, członkini grupy prasowej zlotu delegowana przez Główną Kwaterę Harcerek. W swoich pośmiertnie wydanych wspomnieniach podkreślała atmosferę uniesienia i dumy narodowej, jaka towarzyszyła akrobacjom polskiego szybowca:

„Naraz gwarny tłum zamilkł. Wszyscy jak na komendę podnieśli głowy. [...] Nikt już nie śledził Pochodu Narodów, który zresztą także znieruchomiał. Patrzyliśmy wszyscy z podziwem na akrobacje szybowca. Rozległy się oklaski i wiwaty. [...] Nagle od szybowca oderwał się jakiś ciemny kształt i rozwinął się na błękicie nieba biało-czerwoną flagą z napisem: POLSKA. Wówczas tłum zaczął wywoływać nasz kraj we wszystkich językach świata. Ogarnęło mnie poczucie dumy, radości i szczęścia"[670].

W uznaniu za występy i postawę drużyny lotniczej, polscy szybownicy otrzymali I nagrodę całego Jamboree oraz specjalne wyróżnienie od Auto-Clubu w Kaposvár dla najlepszego zespołu. Dodatkowo zostali publicznie pochwaleni przez samego Naczelnego

[669] *Sprawozdanie NRH za rok 1933*, Warszawa 1934, s. 42.
[670] M. Kann, *Granice świata*…, s. 66–67.

Skauta – Roberta Baden-Powella. Ich obecność i występ miały nie tylko wymiar techniczny czy propagandowy, lecz również istotnie wspierały proces wychowania patriotycznego poprzez eksponowanie symboli narodowych, ducha odwagi i współpracy międzynarodowej.

Uczestnik zlotu, Stanisław Piątkowski, podkreślał znaczenie tej obecności w kontekście promocji Polski za granicą: „Całość wyprawy dobrze przysłużyła się propagandzie polskiego szybownictwa wśród obcych. [...] Uczestnicy «dżembori» ze Sjamu, Malty, Afryki i Australii – wszyscy na pewno zachowają w pamięci latających «Czuwajów»”[671].

V Jamboree w Vogelenzang, Holandia 1937

V Jamboree w Vogelenzang w Holandii odbyło się w dniach 29 VII–13 VIII 1937 r. Wzięło w nim udział wzięło 28 750 skautów z 54 krajów, a Polska reprezentacja liczyła 727 osób, będąc najliczniejszą. Komendantem wyprawy był hm. Tadeusz Borowiecki[672].

Polscy harcerze na zlot przybyli w różny sposób. Do Amsterdamu przypłynął wówczas polski żaglowiec harcerski „Zawisza Czarny” z drużyną z Gdańska. Załoga liczyła 53 osoby, kapitanem był gen. Mariusz Zaruski. Drogą wodną przybyła też polska drużyna kajakowa, 39 Wodna DH z Warszawy, komendantem był Leon Matuszewski (przez Niemcy, z Norymbergi kanałem Ludwika, Menem od Bambergu do Moguncji na Renie, Renem, Wallem, Kanałem Północnym do Vogelenzang). Drużyna ta składała się z 20 harcerzy z Warszawy i Poznania, którzy pokonali kajakami trasę o długości 1500 km[673]. Ta sama drużyna podczas zlotu (6 sierpnia) brała udział w pokazach wodnych na jeziorze Kagerplassen, jako jedyna drużyna zagraniczna.

Lądem dotarła drużyna kolarska, złożona z 7 harcerzy Czarnej Trzynastki Wileńskiej pod komendą hm. Józefa Grzesiaka „Czarnego”, druga 20-osobowa drużyna kolarska wyruszyła z Katowic pod wodzą hm. M. Jędryki, którzy najpierw odwiedzili Berlin, który zwiedzali przez 3 dni z członkami Hitlerjugend, a następnie wyruszyli do Vogelenzang, pokonując łącznie 1116 km rowerem i 420 km koleją.

Trasą powietrzną nadlecieli harcerscy lotnicy pod komendą hm. Tadeusza Deręgowskiego, którzy przedstawili pokaz umiejętności w Ypenburgu[674]. Drużyna lotnicza składała się z 20 harcerzy: pilotów motorowych i szybowcowych, skoczków spadochronowych i modelarzy. Sprzęt stanowiły: jeden samolot RWD 13, trzy samoloty RWD 8, dwa szybowce

[671] M. Rzepka, *Specjalność lotnicza...*, s. 19–21.
[672] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 306–308.
[673] E. Sikorski, *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1989, s. 104.
[674] W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa…*, s. 306–308.

„Sokół SG-7" i pięć spadochronów. Wyprawa lotnicza była w dużym stopniu wspierana finansowo prze LOPP. Początkowo władze holenderskie nie chciały się zgodzić na pokazy lotnicze i skoczków spadochronowych. Ostatecznie 11 sierpnia na lotnisku w Ypenburgu Polacy zaprezentowali swoje umiejętności. Szczególnie udane były skoki spadochronowe, wykonane z samolotu „Jumbo". Jako pierwszy skok oddał Jara jako „sonda", po nim Puchajda z pięciosekundowym opóźnieniem, a ostatni skoczek Burgchart oddał skok z 11-sekundowym opóźnieniem. Te popisy wywołały podniecenie, strach i zachwyt ludzi. Holenderskie gazety rozpisywały się o wyczynach polskich harcerzy-lotników jeszcze przez długi czas po zlocie. Polacy w uznaniu za swoje wyczyny zostali odznaczeni odznakami aeroklubów holenderskich i poproszono ich o przyjazd za rok, aby zademonstrowali pokazy holenderskim lotnikom[675]. Pokazy skoczków spadochronowych na Jamboree w Holandii oglądało 30 000 widzów[676]. Wszyscy harcerze-lotnicy kilka miesięcy po zlocie zostali odznaczeni przez gen. L. Berebeckiego, prezesa LOPP, który podkreślił dumę z wyprawy lotniczej do Holandii.

Popisy kajakarzy podczas V Jamboree w Vogelenzang w Holandii w 1937 r. zyskały specjalną pochwałę Naczelnego Skauta – gen. R. Baden Powella, a wyczyny harcerz-lotników i skoczków spadochronowych znalazły szeroki oddźwięk w prasie całego świata[677].

Na temat Jamboree w Holandii ukazały się pozycje: E. Konopackiego i T. Kwiatkowskiego, *Jamboree w Holandii* (Warszawa 1938) oraz Z. Kossak, *Laska Jakubowa* (Katowice 1957).

3.4. Harcerskie kluby sportowe – HKS, HKN

Harcerskie Kluby Sportowe oraz Harcerskie Kluby Narciarskie, początkowo działały jako osobne byty prawne poza ZHP, a wraz rozwojem klubów i rozwojem organizacji zostały włączone do struktury ZHP, gdzie miały konkretne zadania: pracy nad tężyzną fizyczną członków organizacji, rozwojem sportu i infrastruktury sportowej w Związku[678]. Najstarsze Harcerskie Kluby Sportowe rozpoczęły działalność w 1917 r., a na 1918 r. datuje się powstanie dwóch najstarszych klubów HKS – „Czuwaj" Przemyśl i HKS „Varsovia" Warszawa, jednak oba sformalizowały swoje istnienie dopiero w 1922 r., kiedy udało się określić ramy prawne

[675] *Jamboree w Holandii*, red. T. Kwiatkowski, Warszawa 1938, s. 33–34.
[676] *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, Warszawa 1938, s. 186–188.
[677] Ibidem, s. 204.
[678] J. Deląg, *Między sportem a turystyką...*, s. 198–199.

organizacji i zgłosić kluby do okręgowych związków sportowych, aby zostały dopuszczone do rozgrywek.

Podczas VII Zjazdu Walnego ZHP (1927) podjęto decyzje w sprawie: utworzenia Referatu Wychowania Fizycznego przy Naczelnictwie ZHP, wprowadzenia obowiązku istnienia co najmniej jednego Harcerskiego Klubu Sportowego (HKS) w większych ośrodkach harcerskich, powołania prezydium harcerskich klubów sportowych na poziomie chorągwi, w którym mieliby zasiadać przedstawiciele Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW), ZHP, „Sokoła", „Strzelca", Kuratorium Oświaty oraz innych organizacji społecznych, co spowodowało pojawienie się większej liczby klubów i promocję sportu wyczynowego w harcerstwie. Ponadto zlecono HKS-om opiekę nad utalentowanymi sportowo harcerzami, a także organizację dwóch testów sprawnościowych dla każdego harcerza w ciągu roku[679].

Utworzenie HKS przy większym hufcu czy chorągwi jednak było trudne do zrealizowania, gdyż brakowało kadry, która miałaby przygotowanie do prowadzenia zajęć z zakresu wf i sportu, o czym dowiadujemy się z korespondencji pomiędzy GK Harcerzy a komendami chorągwi[680].

Tworzenie HKS-ów miało również na celu utrzymanie w strukturach harcerskich młodzieży w wieku 17–18 lat, dla której tradycyjny program wychowawczy przestawał być wystarczająco atrakcyjny. Kluby te były miejscem umożliwiającym dalszy rozwój zarówno harcerzom uzdolnionym sportowo, jak i tym, którzy angażowali się w organizację życia sportowego w środowisku harcerskim. Działalność HKS-ów integrowała więc aktywność sportową z harcerskim systemem wychowawczym, łącząc pracę klubów z funkcjonowaniem drużyn i wzmacniając tym samym ich potencjał wychowawczy[681].

Pierwszym samodzielnie działającym Harcerskim Klubem Narciarskim był HKN Katowice, który powstał w 1924 roku. W ciągu kilku lat dołączyły do niego kluby z Warszawy, Krakowa, Bielska, Żywca i Zakopanego. Głównymi celami HKN-ów były: promocja sportów narciarskich i zimowych (takich jak narciarstwo zjazdowe, narciarstwo biegowe, bieg patrolowy, skoki narciarskie, łyżwiarstwo, saneczkarstwo, hokej, sekcje wysokogórskie), a w sezonie letnim lekkiej atletyki (niektóre kluby prowadziły nawet sekcje szybowcowe, jak Zakopane), praca nad tężyzną fizyczną harcerzy, nauka korzystania z zimowego sprzętu

[679] S. Zaborniak, *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, red. E. Czop, Rzeszów 2006, s. 206.
[680] AAN, AZHP, sygn. 1725–1726.
[681] J. Szyszko-Bogusz, *Życie sportowe harcerzy*, „Stadion" 1924, nr 46, s. 19.

sportowego oraz organizacja zawodów sportowych dla harcerzy. Działalność Harcerskich Klubów Narciarskich cieszyła się dużą popularnością. Narciarstwo było uważane za sport dla elit, głównie ze względu na koszty, jakie się z tym wiązały: wyjazd w góry czy zakup sprzętu. Kluby posiadały sprzęt, który służył do szkolenia, był on wypożyczany członkom klubów, a także kluby same produkowały potrzebny im sprzęt do uprawiania konkretnych dyscyplin sportowych oraz publikowały artykuły w prasie harcerskiej. Organizowały wycieczki narciarskie, zjazdy, biegi, obozy zimowe i wspólnie z PUWFiPW szkolenia instruktorów[682]. O uznaniu dla wysokiego poziomu pracy i prężnym działaniu klubów świadczy porozumienie zawarte między Polskim Związkiem Narciarskim a Związkiem Harcerstwa Polskiego. Umowa mówiła o szkoleniu instruktorów harcerskich zgodnie z normami PZN oraz udzielała harcerstwu uprawnień do organizowania biegów na odznaki PZN: „Za sprawność PZN", „Odznakę Górską PZN" i „Odznakę Nizinną PZN", które cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród harcerzy[683].

[682] J. Deląg, *Między sportem a turystyką...*, s. 200–202.
[683] Ibidem, s. 202–204.

Ryc. 73. Legitymacja Członka HKN z Krakowa z numerem pozwolenia PZN, z kolekcji Witolda Mockałło

Rada Harcerskich Klubów Narciarskich, powołana spośród członków 4 HKN-ów zarejestrowanych w PZN (Kraków, Katowice, Warszawa i Zakopane) 22 listopada 1936 r. w Katowicach, otrzymała zadanie kierowania działalnością narciarską w harcerstwie, organizacji zawodów o różnym zasięgu oraz obrony interesów HKN względem władz harcerskich, PUWFiPW i PZN[684].

Zadaniem HKS-ów było również tworzenie infrastruktury do uprawiania sportu i prowadzenia zajęć z zakresu wychowania fizycznego. W 1932 r. członkowie warszawskiego HKN rozpoczęli budowę pierwszego schroniska harcerskiego w Kostrzycy w Małopolsce Wschodniej[685], natomiast HKS „Czuwaj" Przemyśl wybudował stadion z kilkoma boiskami oraz przystań wodną w Przemyślu[686].

Uczestniczyć w działalności klubu mógł każdy członek ZHP, który ukończył 12 lat, a członkiem właściwym mogła być osoba pełnoletnia lub młodzież robotnicza, która ukończyła 14 lat, pod warunkiem uzyskania zgody dyrekcji szkoły na udział w zajęciach HKS[687]. Główna Kwatera Harcerzy wskazywała, aby powoływać się na porozumienie z MWRiOP

[684] J. Chełmecki, R. Gawkowski, *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" t. 4: 2021, nr 2, s. 62–63.
[685] *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie" 1932, nr 18, s. 12.
[686] J. Deląg, *Harcerskie Kluby Sportowe w latach 1918–1939*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa", t. XXI: 2025, s. 29–32.
[687] AAN, AZHP, sygn. 1725, k. 85–87.

w rozmowach z dyrekcjami szkół, aby uzyskać ich poparcie, i zapraszać dyrekcje lub jednego z nauczycieli do zarządu HKS.

8 IV 1935 r. Naczelnik Harcerzy zatwierdził Regulamin Harcerskich Klubów Sportowych[688], który określał konkretne zadania, umiejscowienie w strukturze organizacji, bezpośredniego przełożonego HKS-ów oraz precyzował, kto mógł być członkiem klubu:

„Członkiem rzeczywistym HKS może być harcerz, który: 1) ukończył 16 lat, 2) pracuje w ZHP, 3) złożył próbę przynajmniej na stopień wywiadowcy, 4) uzyskał zezwolenie lekarskie, 5) uzyskał zezwolenie swoich bezpośrednich harcerskich władz przełożonych (uczniów obowiązuje także zezwolenie władz szkolnych, uzyskane za pośrednictwem bezpośrednich władz przełożonych). Do HKS mogą należeć i harcerki, o ile odpowiadają powyższym warunkom (w szczególności zezwolenie harcerskich władz przełożonych), przy czym granice wieku zniża się dla nich do lat 14”[689].

Na przykładzie wybranych Harcerskich Klubów Sportowych autor przedstawia specyfikę ich działalności oraz ich rolę w popularyzowaniu sportu w II Rzeczypospolitej.

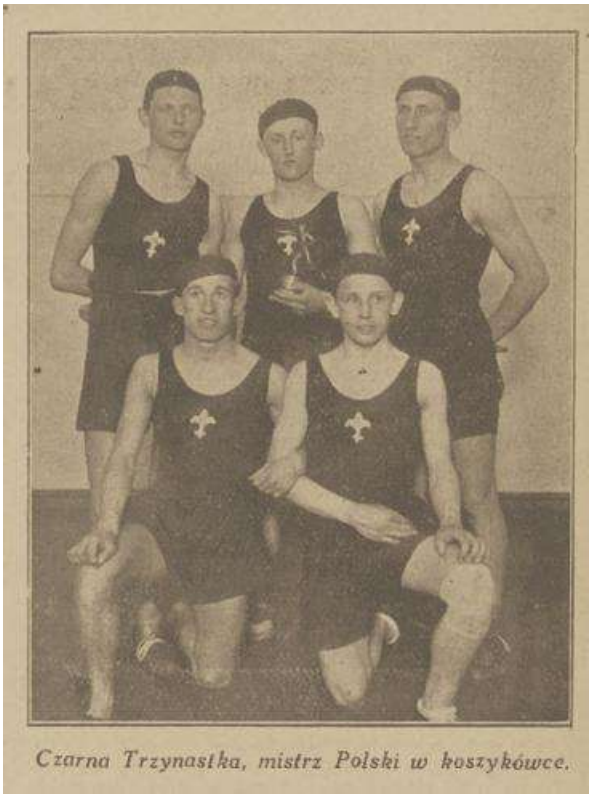
HKS „Czarna Trzynastka” Poznań

Drużyna Harcerzy „Czarna Trzynastka” im. hetm. Jana Zamoyskiego w Poznaniu została utworzona 2 lutego 1919 r. i należała do grona drużyn gimnazjalnych, kontynuujących działalność konspiracyjną prowadzoną wcześniej przez tajną Drużynę Skautową im. R. Traugutta. Jej członkami byli uczniowie pruskiej Szkoły Realnej im. Gotthilfa Bergera. Do wybuchu II wojny światowej „Trzynastka” uchodziła za jedną z wiodących drużyn Chorągwi Wielkopolskiej, odznaczając się zarówno wysokim poziomem wyszkolenia harcerskiego, jak i znaczną skutecznością wychowawczą.

W latach 1927–1929 w strukturach drużyny działała sekcja sportowa, która odegrała pionierską rolę w popularyzacji nowoczesnych dyscyplin zespołowych: koszykówki, siatkówki i piłki ręcznej na terenie miasta. W każdej z tych dyscyplin Czarna Trzynastka dominowała w poznańskim środowisku młodzieżowym, wielokrotnie zdobywając mistrzostwo miasta[690].

[688] Pełen regulamin w aneksie pracy.
[689] *Regulamin Harcerskich Klubów Sportowych*, „Wiadomości Urzędowe” 1935, nr 5, s. 54–56.
[690] J. Heller, R. Pietrzak, *100 lat Poznańskiej Czarnej Trzynastki*, *Biuletyn Miejski – poznan.pl*, 27 stycznia 2019 [online], dostęp z archiwum web 27 lipca 2024, <https://web.archive.org/web/20240724190258/https://www.poznan.pl/mim/bm/news/100-lat-poznanskiej-czarnej-trzynastki,128 [dostęp: 10 XI 2025].

Największe osiągnięcia odnotowano w koszykówce: drużyna zdobyła pierwsze w historii polskiej koszykówki mistrzostwo kraju w 1928 r.[691], a rok później tytuł wicemistrza, ulegając „Cracovii" w doliczonym czasie gry[692].

Czarna Trzynastka, mistrz Polski w koszykówce.

Ryc. 74. Czarna Trzynastka Poznańska jako mistrz Polski w koszykówce, 1928. Źródło: „Stadion" 1928, nr 44, s. 13

Dynamiczny rozwój sportu w drużynie przełożył się również na sukcesy w innych dyscyplinach – w latach 1928–1929 jej zawodnicy wywalczyli mistrzostwo Polski w wioślarstwie, a brązowy medal podczas mistrzostw Europy w 1929 r. zdobył Zdzisław Kasprzak.

Trwałość i wysoki poziom tradycji sportowych „Trzynastki" potwierdza także udział drużyny koszykówki, wywodzącej się ze środowiska „Trzynastki" w Igrzyskach Olimpijskich w Berlinie w 1936 r., gdzie reprezentacja Polski zajęła czwarte miejsce – najwyższe w historii międzywojennej koszykówki polskiej[693], w jej składzie był m. in. Zdzisław Kasprzak.

[691] *Czarna Trzynastka, mistrz Polski w koszykówce*, „Stadion" 1928, nr 44, s. 13.
[692] *Mistrzostwa Polski w Piłce Koszykowej*, „Przegląd Sportowy" 1929, nr 69, s. 1.
[693] J. Heller, R. Pietrzak, *100 lat Poznańskiej Czarnej Trzynastki*, *Biuletyn Miejski – poznan.pl*, 27 stycznia 2019 [online], dostęp z archiwum web 27 lipca 2024, <https://web.archive.org/web/20240724190258/https://www.poznan.pl/mim/bm/news/100-lat-poznanskiej-czarnej-trzynastki,128 [dostęp: 10 XI 2025].

„Czarna Trzynastka Poznańska” została uwieczniona w serii odznak sportowych „Liga Polskich Orłów” jako jeden z najlepszych klubów koszykarskich w historii.

Ryc. 75. Odznaka HKS „Czarna Trzynastka” z serii „Liga Polskich Orłów”, wyk. grawer Śliwerski, z kolekcji autora

HKS „Varsovia” Warszawa

Ryc. 76. Herb HKS „Varsovia”, wykonany przez autora na podstawie oryginalnego wzoru

Warszawski Harcerski Klub Sportowy powstał w 1918 r.[694], a został zarejestrowany w 1922 r., z inicjatywy uczniów gimnazjum Władysława Giżyckiego, którzy połączyli kilka

[694] S. Zaborniak, op. cit., s. 208.

szkolnych i harcerskich drużyn sportowych w jedną jednostkę. W 1924 roku klub przyjął nazwę „Varsovia". Jak podaje Robert Gawkowski, w 1922 r. do klubu dołączył KS „Śmiały", który był członkiem WOZPN[695].

Funkcję prezesa Warszawskiego Harcerskiego Klubu Sportowego pełnili: dr Wierzbowski (1922–1925) oraz inż. J. Girtler (1928). Siedziba klubu mieściła się przy ulicy Brukowej.

Do najbardziej zasłużonych działaczy klubu w okresie 1927–1939 należeli: H. Pawłowski (wiceprezes), K. Matuszczak (kierownik klubu), Sł. Dziarczykowski (sekretarz), Bieńkowski (skarbnik), Zimiński (kierownik s. koszykowej), Armin (kierownik s. siatkowej) oraz H. Pawłowski, St. Reklajtis, L. Górski (członkowie zarządu)[696]. W działalność klubu był także zaangażowany hm. Władysław Olędzki, który był nauczycielem wf w gimnazjum W. Giżyckiego.

W styczniu 1927 roku funkcję kierownika wychowania fizycznego w „Varsovii" powierzono Czesławowi Rębowsklemu. Opracował on program organizacyjny Harcerskiego Klubu Sportowego, który koncentrował się na działalności sekcji sportowych, a jednocześnie zakładał rozwój szeroko pojętej aktywności fizycznej we wszystkich warszawskich drużynach harcerskich. Z inicjatywy Rębowskiego w środowisku harcerskim zorganizowano liczne kursy dla instruktorów sportu, mające na celu przygotowanie kadr do prowadzenia zajęć z różnych dyscyplin sportowych w harcerskich kręgach i drużynach[697].

Program rozwoju sportu i wychowania fizycznego zaproponowany przez „Varsovię" został zaakceptowany w dniu 24 stycznia 1927 r. w obecności urzędników Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (ppłk Dudzińskiego, mgr Lewina, kpt. Grossa) na wspólnym posiedzeniu z udziałem przedstawicieli „Strzeleca", „Sokoła", harcerstwa, „Młodzieży Wiejskej" i „Straży Pożarnej"[698]. Od tego momentu Harcerski Klub Sportowy „Varsovia" pełnił rolę głównego ośrodka sportowego, skupiającego utalentowanych harcerzy-sportowców z Warszawy oraz pobliskich miejscowości.

W 1928 r. klub liczył ok. 200 członków i posiadał sekcje: piłki nożnej, lekkiej atletyki, tenisa, pływania, koszykówki, siatkówki, sekcje sportów zimowych (łyżwiarstwo,

[695] R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Warszawa 2007, s. 197.
[696] S. Zaborniak, op. cit., s. 209.
[697] Ibidem.
[698] Cer, *Wychowanie fizyczne w harcerstwie*, „Stadion" 1927, nr 18, s. 14.

saneczkarstwo i narciarstwo), szermierki, bokserską, kolarstwa szosowego, sportów wodnych, strzelecką.

Od początku 1919 r. klub posiadał drużynę piłki nożnej. w 1922 r. zdobyła ona mistrzostwo klasy C, a w 1923 klasy B. Sekcja piłkarska w 1924 r. awansowała do klasy a (w 1924 r. w tabeli rozgrywek znajdowała się na IV miejscu), w której występowała przez pięć lat. Zespół potrafił skutecznie rywalizować z czołowymi klubami warszawskimi, czego przykładem było zwycięstwo nad „Legią" w 1925 r. wynikiem 5:2. Ówczesna prasa podkreślała dynamiczny rozwój drużyny, odnotowując: „Varsovia robi postępy. Poprawia się z każdym meczem. Techniki należytej jeszcze nie ma, ale jest ambicja, chęć zwycięstwa i wiele jeszcze stron dodatnich"[699].

W latach 1924–1928 w barwach klubu wyróżniali się m.in. napastnik Sipowicz, Mieczysław Kaczanowski oraz bramkarz Zbigniew Olewski. Od 1925 r. funkcję trenera drużyny pełnił znany piłkarz ŁKS-u, Władysław Fejer[700]. Sekcja piłki nożnej była najliczniejsza w klubie, skupiając ponad 50 zawodników[701].

Sekcja bokserska liczyła 45 osób, a jej założycielem był Leon Berski. Zawodnicy zdobyli trzy medale mistrzostw Polski w boksie, a drużynowo zajęli i miejsce w 1928 r. Szczegółowo sukcesy sekcji zostały opisane w rozdziale 3. w 1930 r. sekcja się rozpadła, a zawodnicy, ze Stanisławem Cendrowskim na czele, przeszli do „Polonii".

Sekcja pływacka została założona w 1924 r. i początkowo rozwijała się dynamicznie, wykazując znaczną aktywność. Jej zawodnicy regularnie uczestniczyli w zawodach, choć nie odnosili znaczących sukcesów. Pod koniec lat dwudziestych działalność sekcji uległa jednak wyraźnemu osłabieniu – zamiast rywalizacji sportowej koncentrowano się wówczas głównie na rekreacji wodnej oraz prowadzeniu nauki pływania dla harcerzy[702].

Sekcja koszykówki mężczyzn powstała w 1927 r. i przez kilka lat stanowiła jedną z najbardziej rozpoznawalnych i dynamicznie działających sekcji „Varsovii". Już od początku istnienia drużyna imponowała walecznością i wysokim poziomem sportowym: w pierwszym roku działalności koszykarze rozegrali trzynaście spotkań, z których przegrali jedynie trzy.

[699] *Sprawozdania z okręgów Warszawa*, „Kurier Sportowy" 1925, nr 12, s. 5.
[700] „Tygodnik Sportowy" z 25 IV 1925, nr 18, s. 10.
[701] R. Gawkowski, op. cit., s. 198.
[702] Ibidem.

w 1928 r. drużyna zdobyła srebrny medal Mistrzostw Polski w Koszykówce, przegrywając jedynie z HKS „Czarną Trzynastką Poznańską”[703].

Ryc. 77. Po meczu finałowym MP w koszykówce, stoją zawodnicy „Czarnej Trzynastki”, klęczą zawodnicy HKS „Varsovii”. Źródło: „Stadion” 1928, nr 45

Klub aktywnie angażował się także w popularyzację koszykówki — w 1930 r. zorganizował turniej, w którym uczestniczyły aż 24 drużyny, a ponadto podejmował na swoim boisku najsilniejszy polski zespół tamtych lat, poznańską „Czarną Trzynastkę”. Wśród zawodników wyróżniał się zwłaszcza Wacław Zgliński, uznawany za czołową postać drużyny. Kryzys w funkcjonowaniu męskiej sekcji koszykówki ujawnił się w 1930 r., kiedy „Varsovia” nie stawiła się na trzy zaplanowane spotkania ligowe, oddając je walkowerem. Zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami skutkowało to automatyczną degradacją zespołu z klasy A. Działacze harcerscy tłumaczyli tę sytuację, wskazując, iż zawodnicy byli zaangażowani w obozy letnie.

W 1928 r. powstała sekcja żeńska, wystawiająca swoje zawodniczki zarówno w meczach koszykówki, jak i hazeny. Żeńskie zespoły rywalizowały w klasie B, jednak ich poziom sportowy był wyraźnie niższy niż w przypadku drużyn męskich. Jedynym bardziej znaczącym osiągnięciem sekcji żeńskiej było sensacyjne zwycięstwo nad „Polonią” w meczu towarzyskim, wygranym 10:6[704].

Lekką atletykę systematycznie uprawiało około czterdziestu zawodników, rekrutujących się głównie z warszawskich drużyn harcerskich nr 1, 2, 13, 15, 19 oraz z drużyny ursynowskiej (HKS 1 Ursynowskiej Drużyny Harcerzy wszedł w skład „Varsovii”, stąd

[703] „Stadion” 1928, nr 44, s. 13.
[704] R. Gawkowski, op. cit., s. 198.

działalność W. Olędzkiego w klubie), a także z pojedynczych środowisk spoza stolicy. Reprezentanci sekcji lekkoatletycznej klubu po raz pierwszy wystąpili na arenie ogólnopolskiej w zawodach organizowanych przez Klub Sportowy „Warszawianka" w 1924 r. W kolejnych latach uczestniczyli łącznie w dwunastu imprezach sportowych na terenie Warszawy, a ponadto zorganizowali sześć zawodów, w tym cztery o charakterze międzyklubowym.

W gronie czołowych zawodników sekcji znajdowali się m.in. sprinterzy: Zacharzewski (100 m – 11,5 s; 200 m – 25,4 s), Rudnicki (100 m – 11,8 s; 200 m – 26,2 s; 400 m – 59,0 s; pchnięcie kulą – 8,30 m; rzut dyskiem – 25,50 m), Talomt (100 m – 12,2 s; 200 m – 26,0 s; 400 m – 57,0 s) oraz Kaczanowski (100 m – 12,0 s; 200 m – 26,0 s; 400 m – 57,6 s). Do najbardziej utytułowanych lekkoatletów „Varsovii" należał Pędzich – wicemistrz Polski w pięcioboju z 1924 r. z wynikiem 2080 punktów. W konkurencjach lekkoatletycznych uzyskał on ponadto następujące rezultaty: bieg na 100 m – 11,8 s; 200 m – 24,8 s; 400 m – 58,0 s; 1500 m – 5.07,0 min.; skok w dal – 5,60 m; skok wzwyż – 140 cm; pchnięcie kulą – 8,40 m; rzut dyskiem – 26,0 m; rzut oszczepem – 32,0 m.

W konkurencjach biegowych wyróżniał się Czesław Centkiewicz, specjalizujący się w biegach średnich. Osiągał on wyniki na poziomie: 800 m – 2.09 min; 1500 m – 4.30 min; 3000 m – 9.50 min. W tej samej grupie biegowej wysoką formę prezentowali także Godlewski, Malinowski i Pawlak. W skokach dobre rezultaty notowali Rogalski (skok w dal – 5,65 m; skok wzwyż – 165 cm; również w innych konkurencjach: biegi 100 m – 12,2 s; 200 m – 24,8 s; 400 m – 59,5 s; a rzut oszczepem – 37,50 m), a także Chodkowski, Łukasik i Polkowski[705].

Po zorganizowaniu warszawskich rozgrywek lekkoatletycznych drużyna HKS „Varsovia" zajmowała pozycję w środkowej części tabeli klasy B. Szczególnie intensywnie rozwijała się wówczas praca z młodzieżą, co znalazło odzwierciedlenie w uzyskaniu w 1925 r. czwartego miejsca w młodzieżowych mistrzostwach Warszawy[706]. W 1927 r. sekcja lekkoatletyczna HKS „Varsovia" została zaliczona do klubów pierwszej klasy w Polsce.

[705] *Sprawozdanie z Walnego Zebrania HKS „Varsovia"*, „Stadion" 1927, nr 48, s. 13; S. Zaborniak, op. cit., s. 209–210.
[706] *Lekka atletyka, zawody o mistrzostwo WOZLA*, „Kurier Sportowy" 1925, nr 12, s. 10.

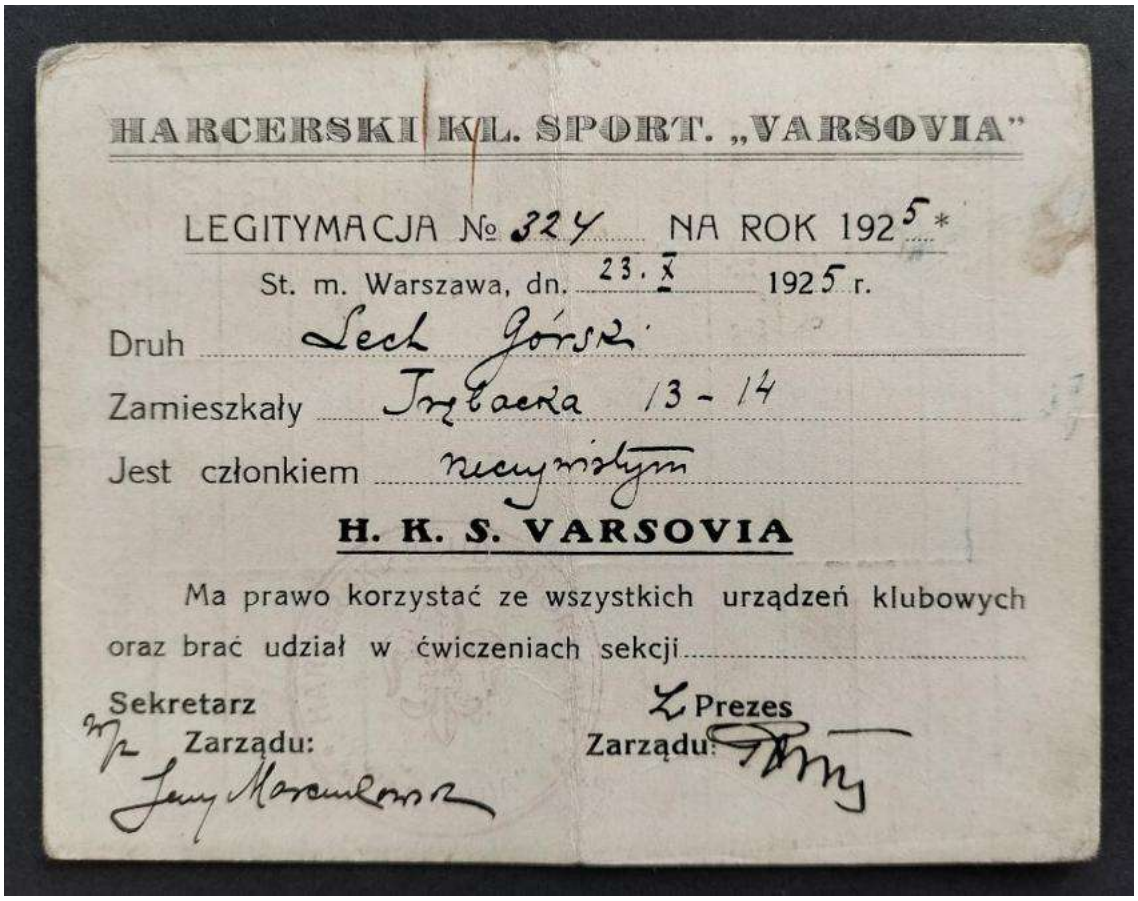

Ryc. 78. Czesław Centkiewicz podczas mistrzostw Polski w 1925 r.
Źródło: „Stadion" 1925, nr 44

Sekcja żeglarska została powołana w 1927 r. Rok później, podczas Walnego Zebrania Klubu, podkreślano jej znaczący dorobek, wskazując, iż członkowie sekcji przebyli ponad 5000 km w czasie wędrówek wodnych, obejmujących nie tylko szlaki śródlądowe. Pomimo aktywności w zakresie żeglarstwa turystycznego, zawodnicy „Varsovii" nie uczestniczyli w regatach sportowych z uwagi na brak odpowiednich, wyczynowych jednostek pływających. Sekcja żeglarska klubu należała jednak do grona organizacji założycielskich Polskiego Związku Towarzystw Żeglarskich[707].

Czasopismo „Stadion" często publikowało artykuły o działalności klubu i jest świetnym źródłem materiałów o działalności klubu. G. Biczysko podaje, że „Varsovia" wydawała własne czasopismo „Gol" pod redakcją druha Hope, które to pismo, jak twierdzi autorka, przerodziło się w czasopismo „Stadion"[708].

[707] R. Gawkowski, op. cit., s. 198.
[708] G. Biczysko, *Wychowanie fizyczne w Związku Harcerstwa Polskiego w okresie międzywojennym…*, s. 225.

HARCERSKI KL. SPORT. „VARSOVIA"

LEGITYMACJA № 324 NA ROK 1925*

St. m. Warszawa, dn. 23. X 1925 r.

Druh Lech Górski

Zamieszkały Inżynierska 13 - 14

Jest członkiem nadzwyczajnym

H. K. S. VARSOVIA

Ma prawo korzystać ze wszystkich urządzeń klubowych oraz brać udział w ćwiczeniach sekcji.....

Sekretarz Zarządu:

Prezes Zarządu:

Ryc. 79. Legitymacja członka klubu „Varsovia" Lecha Górskiego na rok 1925 z kolekcji autora

Ryc. 80. Odznaki HKS „Varsovia", z kolekcji Pawła Madziara

HKS „Czuwaj" Przemyśl

Początki klubu sięgają 1917 r., kiedy skauci z III Gimnazjum w Przemyślu potajemnie uprawiali sport, przede wszystkim lekkoatletykę i piłkę nożną. 30 marca 1918 r. Wilhelm Słaby, Adam Kordecki i Szczepan Krejcarek postanowili utworzyć Harcerski Klub Sportowy przy 1 Drużynie Harcerskiej im. Dezyderego Chłopickiego jako klub piłki nożnej. Adam Kordecki został pierwszym kapitanem drużyny piłkarskiej, Wilhelm Słaby jego zastępcą, a Szczepan Krejcarek pełnił obowiązki sekretarza.

W statucie klubu napisano: „Jako cel klubu postawili na razie piłkę nożną, a w przyszłości wychowanie fizyczne i sportowe młodzieży harcerskiej w pełnym zakresie, a nadto utrzymanie w organizacji harcerskiej starszej młodzieży opuszczającej drużyny po maturze oraz wciągnięcie w orbitę ideologii harcerskiej młodzieży niezrzeszonej"[709].

Nazwa klubu wzięła się od harcerskiego zawołania (okrzyku), którym harcerze zaczynali i kończyli mecz z inną drużyną: „Czuj, Czuj – Czuwaj!".

Klub początkowo działał nieformalnie z uwagi na trwającą wojnę i brak możliwości rejestracji – formalnego zatwierdzenia statutu. Obywał mecze z tak zwanymi „dzikimi klubami" również nie zarejestrowanymi i nie zrzeszonymi w żadnych związkach. Były to drużyny żydowskie, ukraińskie. Rywalizowały też pomiędzy sobą dwie drużyny z klubu. w listopadzie 1918 r. działalność sportową przerwały walki o Przemyśl z Ukraińcami. Wielu młodych członków „Czuwaju" wzięło udział w obronie miasta, chwytając za broń wraz z innymi „Orlętami Przemyskimi". 1919 r. był trudny dla klubu ze względu na zakończenie szkoły i przygotowanie do matury licznych jej członków oraz skomplikowaną sytuacją po zakończeniu walk. W 1920 r. zawodnicy klubu utworzyli specjalną drużynę i po przeszkoleniu w Krakowie zostali wysłani na Spisz, gdzie byli działaczami i kurierami.

Po zakończonych walkach w okolicach Przemyśla, w październiku 1920 r. rada 1 Drużyny (jako założyciela klubu) na przewodniczącego wybrała Wilhelma Słabego, który do współpracy powołał zarząd klubu w składzie: Szczepan Krejcarek jako zastępca przewodniczącego, Jan Gardziel jako sekretarz i członków zarządu: Stefan Ożerpa, Walerian Kramarz, Mieczysław Słaby i Jan Wojtowicz. Powołano sekcję piłki nożnej i gimnastyki, a także zaczęto trenować wiosłowanie na rzece San. Zapoczątkowano uprawianie boksu, koszykówki, siatkówki oraz hokeja na trawie. Było to możliwe dzięki pomocy YMCA i panu

[709] Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn. 45, Sławski [pierw. Słaby] A., *Historia Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu*, mps., s. 2.

Johnowi Clipstonowi, który pomagał wprowadzać te nowe sporty do Polski i pełnił rolę instruktora, a także zapewnił sprzęt do uprawiania tych dyscyplin. W zamian harcerze uczęszczali do YMCA na zajęcia z j. angielskiego. Większość gier zespołowych była rozgrywana pomiędzy harcerzami, z tego powodu, że nie istniały jeszcze inne drużyny, z którymi mogli by rywalizować.

Od 1921 r. działało 6 sekcji: sekcji piłki nożnej (istniejąca od 1918), hokeja na trawie (od 1920), gier (gimnastyka, koszykówka i siatkówka), boksu oraz wodna i nowo powstała lekkoatletyczna. Od tego roku do klubu mogli należeć wszyscy harcerze i harcerki z Przemyśla. Dziewczęta głównie uczestniczyły w sekcjach gier, hokeja i lekkiej atletyki.

Sekcja piłki nożnej, mimo że w omawianym okresie nie była jeszcze formalnie zatwierdzona i z powodu braku statutu nie została przyjęta do struktur związku piłkarskiego, prowadziła już regularną działalność sportową. Piłkarze „Czuwaju" rozgrywali mecze towarzyskie z lokalnymi zespołami, m.in. z „Polonią", „Sanem" oraz drużyną z Jarosławia. Informacje tę podano w piśmie Hufca Męskiego w Sanoku „Ku Świtom", w numerze 2 z października 1921 r., gdzie przy okazji relacji z meczu z 9 października pomiędzy Czuwajem a Polonią napisano, że spotkanie to rozgrywane było „o mistrzostwo klasy C". Zespół grywał również poza Przemyślem, m.in. w Jarosławiu, przy czym za bilety kolejowe zawodnicy płacili sami, co stanowi znamienne świadectwo ówczesnych realiów funkcjonowania drużyny.

W tymże roku, dzięki intensywnym staraniom przewodniczącego klubu, drużyna piłkarska zaczęła występować w jednolitych strojach. Składały się one z białych koszul z różowo-fioletowymi kołnierzykami i mankietami oraz zapięciami na piersiach. Pozostałe elementy stroju nie były jednak jednolite – zawodnicy używali własnych szarych pończoch oraz obuwia codziennego lub wojskowego, przerabianego na potrzeby gry poprzez montowanie do podeszwy korków. Praktyka ta dobrze ilustruje materialne realia funkcjonowania sekcji sportowych w latach dwudziestych.

Pierwsza jedenastka składała się w tym okresie z bramkarza Mariana Gorzeńskiego, obrońców Mieczysława Malca i Jana Wojtowicza, pomocników Szczepana Krejcarka, Włodzimierza Bilana oraz Eugeniusza Ekierta; a także linii ataku w składzie: Walerian Kramarz (lewoskrzydłowy), Andrzej Wojtasiewicz (łącznik), Wilhelm Słaby (kapitan i środkowy napastnik), Feliks Kowalski (prawy łącznik) oraz Adam Dalecki (prawoskrzydłowy). Zarówno Kramarz, jak i Dalecki uchodzili za specjalistów w wykonywaniu rzutów wolnych, które niekiedy trafiały bezpośrednio do bramki. Zgodnie z

ówczesnymi przepisami bramki zdobywane bez kontaktu z piłką innego zawodnika nie były jednak zaliczane. Kadrę uzupełniała liczna grupa rezerwowych: bramkarz Stanisław Zemanek, obrońcy Aleksander Bilan i Władysław Tokarz, pomocnicy Wacław Czajkowski, Mieczysław Dryś i R. Klisz oraz napastnicy – m.in. Mieczysław Słaby (kapitan), B. Zaborniak, K. Kuerth, Jan Gardziel i S. Kostrzewski. Rezerwy te były na tyle liczne, że możliwe było nawet sformowanie trzeciego zespołu, mimo że otrzymywałby on z klubowego wyposażenia jedynie piłkę, i to zwykle mocno już wyeksploatowaną[710].

Ważnym sprawdzianem poziomu wyszkolenia sportowego harcerzy i harcerek z Przemyśla były popisy i zawody zorganizowane podczas Zlotu X-lecia Harcerstwa Chorągwi Lwowskich, który odbył się we Lwowie w lipcu 1921 r. Udział w tym wydarzeniu został sfinansowany częściowo ze składek uczestników, a częściowo dzięki subwencji Koła Przyjaciół Harcerstwa. Program zlotu obejmował liczne konkurencje gimnastyczne i sportowe, w których szczególnie aktywnie uczestniczyła młodzież przemyska. Harcerki prezentowały głównie układy gimnastyki artystycznej, natomiast harcerze – ćwiczenia gimnastyczne Linga, pokazy budowy piramid, a także współzawodniczyli w lekkiej atletyce i piłce nożnej. W konkurencjach lekkoatletycznych wyróżnili się L. Adamcio, J. Gardziel, R. Klisz, S. Kostrzewski oraz R. Świstek, zdobywając liczne nagrody i dyplomy. Drużyna piłkarska w składzie: bramkarz M. Gorzeński, obrońcy M. Malec i J. Wojtowicz, pomocnicy K. A. Bilan, W. Bilan i B. Zaborniak, oraz atak: kpt. W. Słaby, W. Kramarz, A. Dalecki i J. Gardziel – wywalczyła nieoficjalne mistrzostwo Chorągwi Lwowskiej, obejmującej trzy województwa: lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie.

Istotnym uzupełnieniem działalności sportowej była także sekcja wodna, funkcjonująca dzięki współpracy z ppor. Ludwikiem Z. Mickiewiczem, oficerem 10 pułku saperów. Uzyskane za jego pośrednictwem pozwolenie umożliwiało harcerzom korzystanie z wojskowych łodzi na Sanie. Funkcję nieformalnego „komodora" pełnił syn oficera, Tadeusz Mickiewicz, uczeń gimnazjum na Zasaniu i czynny harcerz. Niezależnie od tego młodzież uprawiała wioślarstwo również na prywatnie wypożyczanych łodziach.

Dodatkową motywację do dalszej aktywności stanowiły nie tylko dyplomy i wyróżnienia zdobyte podczas zlotu, lecz także wzmianki w prasie lokalnej, w tym w piśmie Hufca Męskiego „Ku Świtom", relacjonującym wydarzenia sportowe. Istotną rolę odegrały

[710] Ibidem, s. 2–7.

również satyry i humorystyczne komentarze związane z działalnością sportową, które gromadzono i opublikowano w ilustrowanym „Albumie Kapituły", wydanym w 1923 r.[711]

W czasie Walnego Zebrania 5 marca 1922 r. zatwierdzono statut oraz wybrano nowe władze klubu. W skład zarządu weszli: prezes dr. Kazimierz Bystrzycki (znany działacz sportowy, ekonomista i prawnik, dyrektor tartaku i fabryki parkietu), zastępca prezesa Eugeniusz Ekiert, sekretarz Włodzimierz Bilan, gospodarz (kwatermistrz) Adam Dalecki, skarbnik M. Dryś, Walerian Kramarz (drużynowy 1 Przemyskiej Drużyny Harcerzy). Do komisji rewizyjnej weszli – W. Słaby jako przewodniczący, S. Kostrzewski, S. Kreicarek (student medycyny), do komisji sportowej W. Bilan jako przewodniczący, W. Kramarz, i S. Zemanek, a do sądu polubownego – Władysław Kamecki, T. Kratochwill i M. Słaby. Na tym zebraniu podjęto decyzję o formalnym zgłoszeniu klubu do Polskiego Związku Piłki Nożnej (PZPN) oraz jego rejestracji we właściwych organach administracji państwowej. Rejestracji w starostwie dokonano niezwłocznie, natomiast oficjalne przystąpienie do PZPN odroczono na pewien czas. Jednocześnie zakończono dotychczasową współpracę z organizacją YMCA, wyrażając podziękowanie kpt. Clipstone'owi za okazywaną życzliwość oraz udzieloną pomoc materialną, która miała istotne znaczenie w początkowej fazie funkcjonowania klubu. Sekcja bokserska zakończyła działalność pod koniec roku w związku z brakiem instruktora oraz wyraźnym spadkiem zainteresowania. w maju powołano również siódmą sekcję – tenisową, której funkcjonowanie okazało się jednak krótkotrwałe ze względu na wysokie koszty, przekraczające możliwości finansowe klubu.

W 1922 r. sekcja gier i zabaw prowadziła intensywne przygotowania do zawodów czerwcowych, organizowanych w związku ze zbliżającymi się uroczystościami obu harcerskich hufców przemyskich. W ich trakcie miało m.in. miejsce zwycięstwo drużyny harcerzy nad drużyną harcerek w koszykówce (15:13) oraz remis w meczu siatkówki. Mimo braku konkurencyjnych drużyn w mieście, sekcja hokeja na trawie cieszyła się niesłabnącą popularnością, a harcerze – choć występowali w składach nie zawsze wyrównanych – utrzymywali wysoki poziom aktywności. Harcerki również brały udział w grach pokazowych, m.in. podczas obchodów X-lecia harcerstwa, jednak z tych prezentacji nie zachowały się wyniki punktowe.

Szczególnie dynamicznie rozwijała się sekcja lekkoatletyczna, obejmująca niemal wszystkich czynnych członków „Czuwaju". Wyróżniającym się wydarzeniem był

[711] Ibidem, s. 8.

zorganizowany 28 maja 1922 r. czternastokilometrowy „bieg za lisem", stanowiący odmianę biegu terenowego, w którym rolę „lisa" – zawodnika pozostawiającego ślady pełnił W. Słaby. Jako pierwsi „dogonili lisa" S. Zemanek, R. Klisz, S. Kostrzewski, B. Zaborniak oraz A. Bilan. W zawodach rozegranych z okazji X-lecia harcerstwa przemyskiego triumfy odnieśli: W. Kramarz (100 m), R. Klisz, L. Adamcio i A. Bilan (400 m), J. Gardziel, S. Zemanek i R. Świstek (rzut oszczepem) oraz S. Zemanek i W. Kamecki (rzut dyskiem).

Sekcja wodna, prowadzona kolejno przez Tadeusza Hickiewicza i Stanisława Łyczkowskiego, korzystała z pychówek udostępnionych przez 10 pułk saperów. Jednostki te, przewożone na okres wakacyjny do Turki nad Stryjem, służyły rozwijaniu umiejętności wioślarskich na obozach harcerskich.

W pierwszym kwartale roku harcerki praktykowały również narciarstwo pod kierunkiem prof. Izy Kosowskiej[712], wykorzystując własny sprzęt na stokach Lipowicy. Z kolei harcerze, zainspirowani inicjatywą Jana Kozioła, rozpoczęli w 1921 r. prace nad wykonaniem nart we własnym zakresie. Projekt ten, realizowany przez uczniów w szkolnych warsztatach gimnazjalnych według rad Kozioła, przedłużył się z powodu braku wcześniejszych doświadczeń technicznych.

Od 1923 r. funkcję prezesa pełnił Wilhelm Słaby, pojawiły się dwie nowe sekcje – szachowa oraz zimowa. Od tego roku HKS został przyjęty do rozgrywek PZPN i występował w rozgrywkach o mistrzostwo kl. C w podokręgu przemyskim Lwowskiego Okręgu PZPN. W tym roku klub zdobył mistrzostwo kl. C i awansował do kl. B. Mecze były rozgrywane na boisku „Polonii" lub stadionie wojskowym, który został użyczony harcerzom bezpłatnie. Jedyną nagrodą był artykuł w prasie lokalnej o sportowym sukcesie klubu. Na jesieni „Czuwaj" przejął zawodników Klubu „Strzelec", który został rozwiązany. Sekcja zimowa klubu uprawiała narciarstwo, saneczkarstwo i łyżwiarstwo, dwa razy w tygodniu w okresie zimowym spotykała się na zorganizowanych zajęciach pod opieką E. Heila. Klub miał problemy finansowe spowodowane znajdującymi się w obiegu różnymi walutami (marki polskie, marki niemieckie, korony austriackie i ruble carskie) oraz panującą inflacją.

Podczas Walnego Zebrania, które odbyło się w grudniu 1924 r. dokonano wyboru nowego zarządu klubu. Funkcję prezesa objął dr Jan Zaczek, dyrektor szpitala powszechnego

[712] Była instruktorką, która w dużej mierze przyczyniła się do rozwoju sportu i wf wśród dziewcząt w Przemyślu. Była inicjatorką żeglowania, pływania i wielu innych aktywności fizycznych. Sama organizowała zajęcia i wspierała je finansowo.

przy ul. Rogozińskiego, a stanowisko wiceprezesa powierzono kpt. Janowi Dyzikiewiczowi, kierownikowi Okręgowego Urzędu Przysposobienia Wojskowego Okręgu Korpusu nr X. Sekretarzem wybrano Włodzimierza Bilana, studenta klasy VIII gimnazjum i jednocześnie sekretarza podokręgu PZPN, zaś funkcję skarbnika objął Adam Dalecki. W skład zarządu weszli ponadto: Leon Adamcio, Czesław Dobrowolski (kierownik sekcji lekkoatletycznej), Jan Gardziel, Edward Heil, Roman Klisz, Leonard Kustra, Tadeusz Dobrowolski (pracownik bankowy), Karol Wiśnikiewicz oraz Adam Wohański, pełniący funkcję drużynowego i plutonu. W ciągu roku do zarządu dołączono również nauczycielkę Ludmiłę Wojnowską. Nowo wybrany zarząd, w którym po raz pierwszy znalazły się cztery osoby pracujące zawodowo, prowadził działalność klubu liczącego już ponad 250 członków. Pracami poszczególnych sekcji kierowali: W. Bilan (piłka nożna), C. Dobrowolski (lekka atletyka), L. Wojnowska (gry i zabawy), T. Dobrowolski (sekcja wodna), K. Wiśnikiewicz, a od grudnia W. Bilan (szachy), E. Heil (gimnastyka) oraz M. Gorzeński (strzelectwo). Zebrania zarządu odbywały się w mieszkaniu prezesa, dr. Zaczka, co świadczy o nadal półformalnym, społecznikowskim charakterze struktur organizacyjnych klubu.

W 1924 r. sekcja wodna wyruszyła łodziami na zlot, zespół piłkarski zdobył Mistrzostwo ZHP podczas I Zlotu Narodowego (opisano w rozdziale poświęconym zlotom), Klub prezentował się podczas defilady zlotowej. Ponadto piłkarze uczestniczyli w rozgrywkach B klasy, a zespól rezerwowy w klasie C. W omawianym okresie zapoczątkowano również obrzęd „świętojańskich wianków", przygotowywany przez sekcję wioślarską oraz szachistki. Wydarzenie to przekształciło się z czasem w coroczny zwyczaj harcerski, integrujący młodzież oraz kształtujący tradycję środowiska.

Sekcja lekkoatletyczna, kierowana przez Czesława Dobrowolskiego, zaznaczyła także swoją obecność podczas I Zlotu Narodowego w Warszawie, prezentując wysoki poziom wyszkolenia. W następnych latach lekkoatletyka stała się jedną z najbardziej popularnych dyscyplin uprawianych w klubie, rywalizując pod względem frekwencji i zaangażowania z tradycyjnie dominującą piłką nożną. Liczne zawody wewnątrzklubowe, międzyklubowe oraz międzyszkolne przyciągały wielu widzów na stadion wojskowy, stając się ważnym elementem życia sportowego Przemyśla.

Wśród rozgrywek lokalnych szczególne znaczenie miał coroczny Międzyszkolny Bieg na Przełaj na dystansie 4 km, którego zwycięzcy otrzymywali przechodnią nagrodę „Czuwaju" i Dowództwa Okręgu Korpusu nr X. w 1924 r. trofeum to zdobyła II klasa Gimnazjum im. K. Morawskiego na Zasaniu.

Aktywność sportowa klubu obejmowała również organizację zawodów lekkoatletycznych, m.in. przeprowadzonych 24 października t.r. zawodów klubowych, w których w konkurencji pchnięcia kulą zwyciężył znany lokalny miotacz, Witold Szczepański. Do ważnych cyklicznych wydarzeń należał także doroczny bieg międzyklubowy na trasie 10 km, odbywający się jesienią na terenach Zniszczenia. W zawodach tych startowało przeciętnie około trzydziestu biegaczy. Najwybitniejszymi zawodnikami w tej konkurencji byli L. Adamcio, Wiktor Duchoń, Roman Klisz oraz Julian Słomka. Pod koniec 1924 r. sekcja hokeja na trawie przestała istnieć z powodu zużycia się sprzętu do uprawiania tej dyscypliny. Sekcja szachowa do swoich rozgrywek dołączyła także gry świetlicowe takie jak domino czy warcaby, a także gromadziła literaturę sportową i harcerską do wykorzystania przez klubowiczów.

W 1925 r. sekcja piłkarska „Czuwaju" odniosła znaczący sukces sportowy, konsekwentnie zwyciężając w kolejnych spotkaniach i ostatecznie zdobywając mistrzostwo klasy B Okręgu Lwowskiego. Okręg obejmował wówczas trzy województwa: lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie, co czyniło zajęcie pierwszego miejsca osiągnięciem o wyraźnym prestiżu regionalnym. Decydujące spotkanie rozegrano w październiku w Stanisławowie przeciwko drużynie z klasy A, ostatniej w tabeli najwyższego poziomu rozgrywek okręgowych. „Czuwaj" zwyciężył w tym meczu 7:4, co otwierało drogę do awansu. Rewanż rozegrany w Przemyślu zakończył się walkowerem, ponieważ drużyna klasy a nie stawiła się na boisko. Tym samym „Czuwaj" formalnie zapewnił sobie promocję do klasy a oraz otrzymał puchar pamiątkowy za zdobycie mistrzostwa klasy B. Awans nie został jednak zrealizowany w praktyce, gdyż w wyniku reorganizacji struktur Okręgu Lwowskiego drużyna nie została dopuszczona do rozgrywek klasy a w kolejnym sezonie.

Drugą istotną regulacją, wprowadzoną w Polsce w ramach porządkowania organizacji rozgrywek piłkarskich, było ustanowienie obowiązku posiadania przez zawodników imiennej legitymacji sportowej. Dokument ten zawierał fotografię, podpis oraz pieczęcie klubu i Polskiego Związku Piłki Nożnej (PZPN). Każdy zawodnik zobowiązany był do noszenia legitymacji przy sobie i okazywania jej na żądanie sędziego zawodów. Celem tej regulacji było zapobieganie częstym wówczas praktykom podstawiania do drużyn zawodników „pożyczonych" na pojedyncze mecze, co naruszało zasady rywalizacji sportowej. W okresie tym nie funkcjonował w życiu codziennym obowiązek posiadania dokumentów tożsamości w formie paszportów czy dowodów osobistych, co czyniło legitymację sportową jednym z niewielu formalnych narzędzi identyfikacji zawodnika na boisku.

Ryc. 81. Legitymacja klubowa Wilhelma Słabego

Źródło: Archiwum Narodowe w Przemyślu, Materiały do historii Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu, sygn. 45

W 1926 r. minister WRiOP wydał zakaz przynależności młodzieży szkolnej do klubów sportowych, stąd „Czuwaj" zmniejszył swą liczebność z 270 do 170 członków. Klub stał się starszoharcerskim. Wprowadzono odznakę klubową, którą wykonał lwowski grawer S. Sobczyk, pożyczki na ten cel udzielił dr. Zaczek. Projektantem odznaki był Czesław Dobrowolski.

Ryc. 82. Odznaka Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu z 1926 r., z kolekcji Rafała Nabrzeżnego

W tymże roku drużyna piłkarska spadła do B klasy i zajęła III miejsce. Rozegrano ponad 20 meczów towarzyskich z okolicznymi klubami sportowymi. W turnieju czwórki: „Polonii", „Czuwaju", „Hegiboru" i „Ruchu" klub zdobył II miejsce i puchar.

Sekcją lekkoatletyczną kierował T. Daniec przy pomocy Wiktora Duchonia i M. Gorzeńskiego. Była ona niezwykle czynna. Zgłoszono do Polskiego Związku Lekkiej Atletyki (PZLA) nie tylko 20 zawodników, lecz ćwiczących ponad 30. Sekcja zorganizowała siedem wielkich zawodów przeważnie na stadionie wojskowym. Pierwszy drużynowy i indywidualny bieg na przełaj 28 III t.r. na trasie 3 km. Startowało 28 zawodników z pięciu drużyn cywilnych i wojskowych. Klub zajął drużynowo III miejsce; indywidualnie I miejsce zajął J. Słomka (12,39 min), a II miejsce M. Gorzeński (12,49 min). Organizatorem był por. W. Laszczak.
30 V odbył się międzyszkolny bieg na przełaj o nagrodę Klubu i DOK nr X „Łucznik" (statuetka przedstawiająca zawodnika strzelającego z łuku, o którą rywalizowali zawodnicy). Zdobywcą nagrody był Tabisz, członek klubu z i Gimnazjum w czasie 11,41 min.
Zawody o mistrzostwo drużyn harcerskich z Przemyśla, w których udział wzięło 55 uczestników, zostały zorganizowane w dniach 25–26 czerwca. Przeprowadzili je por. Waszczak oraz W. Bilan. Duże znaczenie miał pierwszy w historii miasta mecz lekkoatletyczny pomiędzy „Czuwajem" a 38 pułkiem piechoty, rozegrany 1 maja, zakończony wyraźnym zwycięstwem harcerzy stosunkiem punktów 75:25. Zawodnicy klubu zdobyli w nim pięć pierwszych, dwanaście drugich i sześć trzecich miejsc.

Ważnym wydarzeniem był również trójmecz między „Czuwajem" a Państwowym Instytutem Wychowania Fizycznego w Warszawie (wzmocnionym zawodnikami „Varsovii") oraz 28 pułkiem piechoty. W klasyfikacji punktowej zwyciężyła Warszawa (119 pkt), przed „Czuwajem" (114 pkt) oraz 28 pp. (101 pkt). Organizatorem zawodów był C. Dobrowolski.

Największym przedsięwzięciem sekcji były zawody Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki z siedzibą we Lwowie, najpoważniejsze spośród dotychczasowych, zarówno pod względem liczby uczestników, jak i rangi sportowej. w zawodach tych uczestniczyli zawodnicy klubów o silnej pozycji w regionie, m.in. „Czarnych" i „Pogoni" ze Lwowa, „Polonii" Warszawa, klubów szkolnych i wojskowych, a także drużyn z Dobromila, Hegiboru, 1 Pułku Czołgów i sportowego koła Zasania. Największymi gwiazdami zawodów byli por. Baran, rekordzista Polski w rzucie dyskiem i kulą, oraz ppor. Fryszczyn w skoku wzwyż. Organizację powierzono mjr. SG W. Szymańskiemu oraz kpt. SG T. Dańcowi. Sekcja narciarska otrzymała jako wsparcie od Urzędu Wychowania Fizycznego 5 par nart. Powstała jednoosobowa sekcja kolarska – kolarz Stanisław Przewrocki, który w mistrzostwach Okręgu Lwowskiego był piąty.

W 1928 r. klub świętował swoje 10-lecie istnienia, z tej okazji w dniach 26 V – 3 VI odbyły się uroczystości i imprezy harcerskie, które były też związane z 500-leciem śmierci Zawiszy Czarnego. W lokalnej gazecie „Ziemia Przemyska" nr 22 z 1928 r. ukazał się artykuł o historii klubu i jego dorobku (jak twierdzi W. Słaby, z istotnymi błędami, choć z prawidłową oceną pracy klubu). Unormowała się sytuacja rozgrywek w piłkę nożną, powstał Przemyski Podokręg PZPN, w ramach którego były rozgrywane mecze.

W dniu 19 lutego 1929 r. przeprowadzono w Przemyślu zawody w skokach narciarskich. HKS „Czuwaj" Przemyśl reprezentował J. Görtlich. Redaktor „Przeglądu Sportowego" ocenił jego występ następująco: „odważył się po raz pierwszy skakać na tej skoczni. Próba ta udała mu się w całej pełni"[713].

Sekcja hokeja na lodzie przy HKS „Czuwaj" Przemyśl rozpoczęła działalność na początku 1930 r. Jej organizację i pierwsze prace związane z formowaniem zespołu powierzono Julianowi Göttlichowi, który stanął na czele nowo utworzonej drużyny[714]. Pierwsze zawody hokejowe rozegrane w Przemyślu odbyły się już 26 stycznia 1930 r., co stanowiło znaczący moment w rozwoju lokalnego sportu zimowego. Jak informowała „Ziemia Przemyska", w inauguracyjnym spotkaniu HKS „Czuwaj" Przemyśl pokonał drużynę „Polonii" 1:0. Relacje prasowe podkreślały, że trudne warunki lodowe istotnie wpływały na przebieg gry, obniżając jej płynność i widowiskowość. Spotkanie prowadził sędzia kpt. Gross, delegowany specjalnie z Warszawy. W barwach „Czuwaja" wystąpili: Robliczek, Zebaczyński, Göttlich, Kraśniański, Malec, T. Bilan oraz Z. Bilan, który zdobył jedyną bramkę meczu. Skład drużyny „Polonii" tworzyli natomiast: Hubariw, Folwarczny, Oleksik, Sydor, Kościński i Pograniczny. Wydarzenie to wzbudziło wśród mieszkańców miasta duże zainteresowanie, co potwierdza rosnącą popularność hokeja na lodzie w Przemyślu. Do rewanżowego meczu doszło miesiąc później na zamarzniętym stawie pod Wiązownicą, gdzie warunki sprzyjały grze znacznie bardziej niż podczas pierwszego spotkania. Tym razem „Polonia" zwyciężyła 3:1. Jak odnotowała prasa, rywalizacja przebiegała przy zmiennej przewadze obu zespołów, a porażkę drużyny harcerskiej uznawano za nie w pełni oddającą przebieg meczu. „Ziemia Przemyska" sformułowała również krytyczne uwagi pod adresem arbitra zawodów, akcentując jego kontrowersyjne decyzje[715].

[713] „Przegląd Sportowy" 1929, nr 10, s. 2.
[714] „Ziemia Przemyska" 1930, nr 16, s. 3.
[715] „Ziemia Przemyska" 1930, nr 9, s. 7.

W styczniu 1932 r. HKS „Czuwaj" Przemyśl oficjalnie przystąpił do Polskiego Związku Hokejowego, zostając włączony do rozgrywek klasy B. W kolejnych latach, zwłaszcza w pierwszej połowie lat trzydziestych, klub odbywał swoje mecze na lodowisku zlokalizowanym przy ulicy 22 Stycznia, które stanowiło jego stałą bazę sportową oraz główne miejsce aktywności sekcji hokejowej[716].

W drugiej połowie lat trzydziestych sekcja hokejowa HKS „Czuwaj" Przemyśl wykazywała znaczną aktywność startową, uczestnicząc regularnie w rozgrywkach okręgowych. W sezonie 1936/1937 drużyna wzięła udział w mistrzostwach klasy B, odnosząc m.in. wysokie zwycięstwa nad „Ogniskiem" Jarosław w stosunku 5:1 oraz 8:1[717]. W kolejnym sezonie, 1937/1938, „Czuwaj" podjął starania o awans do klasy A, jednak mimo podejmowanych starań i regularnej gry w lidze nie zdołał zakwalifikować się do wyższej klasy rozgrywkowej[718].

Dzięki uzyskaniu zgody władz miejskich, co nastąpiło dopiero pod koniec 1930 r., można było przystąpić do budowy stadionu harcerskiego w Przemyślu – jednego z najważniejszych przedsięwzięć infrastrukturalnych tamtejszego środowiska w okresie międzywojennym. W dwudziestą rocznicę powstania 1 Przemyskiej Drużyny Skautowej, 28 czerwca 1931 r., dokonano uroczystego poświęcenia kamienia węgielnego pod przyszły stadion HKS „Czuwaj" wraz z projektowanym budynkiem klubowym – stanicą w stylu zakopiańskim. Inwestycja ta, prowadzona za prezesury inż. Gustawa Krupińskiego, stała się symbolem społecznej mobilizacji lokalnego środowiska harcerskiego oraz mieszkańców Zasania. Setki harcerzy, ich rodziców i sympatyków sportu, dysponując jedynie najprostszymi narzędziami – taczkami i łopatami – przystąpiły do niwelacji terenu pod boisko oraz plac budowy stanicy, w której oprócz szatni, świetlicy i krytej trybuny planowano również urządzenie kręgielni. Charakterystyczna dla ówczesnego modelu kultury fizycznej synergia działań wychowawczych i społecznikowskich, wpisująca się w tradycję pracy organicznej, pozwoliła na szybkie postępy budowy mimo powodzi, która zalała teren boiska i parter obiektu.

Już w marcu 1932 r. oddano do użytku „Park Sportowy" HKS „Czuwaj", który w kolejnych latach systematycznie rozbudowywano. Powstały m.in. dwa korty tenisowe od strony ul. 22 Stycznia, boisko do koszykówki od strony Sanu, a także boisko do siatkówki, ulokowane na terenie późniejszego lodowiska. Samo boisko adaptowano zimą na lodowisko,

[716] „Ziemia Przemyska" 1932, nr 17, s. 3.
[717] *Kronika sportowa. Sukcesy Czuwaju*, „Ziemia Przemyska" 1937, nr 6–7, s. 6.
[718] *Kronika sportowa*, „Ziemia Przemyska" 1938, nr 13, s. 4.

co umożliwiało uprawianie hokeja oraz łyżwiarstwa i stanowiło cenne uzupełnienie lokalnej oferty sportowej. Realizacja całego przedsięwzięcia wymagała jednak nie tylko pracy społecznej, ale również istotnych nakładów finansowych, których klub nie był w stanie pozyskać samodzielnie. Apel zarządu spotkał się z szerokim odzewem zarówno wśród sportowców i sympatyków „Czuwaju", jak i – co charakterystycznie dla wielokulturowego Przemyśla – wśród członków innych klubów, w tym żydowskich, z którymi harcerze utrzymywali dobre relacje. Wsparcia udzielili m.in. bracia Wilhelm i Mieczysław Słabi, Szczepan Krejcarek, bracia Gorzeńscy, bracia Miszczakowie, dr Jan Żaczek, Roman Łaba, inż. Pollak oraz liczni inni działacze i mieszkańcy miasta, nierzadko rezygnujący z przysługujących im należności na rzecz inwestycji[719].

Wiosną odbyły się uroczystość wręczenia sztandaru Hufcowi Harcerzy w Przemyślu. Imprezę rozpoczęto od wręczenia sztandaru hufcowemu, czego dokonał komendant Chorągwi Lwowskiej, harcmistrz Aleksander Szczęścikiewicz. Po części ceremonialnej harcerze oraz członkowie „Czuwaju" udali się w szyku na przystań wodną, gdzie odbyło się podniesienie bandery oraz symboliczny chrzest łodzi. Następnie rozpoczęto zawody kajakowe na wyznaczonej trasie Przemyśl – Jarosław. W programie wydarzenia znalazły się również konkurencje pływackie oraz mecz piłkarski z udziałem II drużyny renomowanego lwowskiego klubu „Pogoń", zakończony zdecydowanym zwycięstwem zespołu „Czuwaju" w stosunku 6:2. Ponadto przeprowadzono zawody lekkoatletyczne oraz gry sportowe, które dopełniły całości imprezy[720].

Od 1933 r. istniała w klubie sekcja tenisa stołowego, która mogła się poszczycić sukcesami na szczeblu lokalnym.

W 1934 r. prezesem klubu został mjr Michał Toczek[721], drużyna piłkarska awansowała do ligi okręgowej. W 1937 r. klub zgłosił sekcję pływacką do Polskiego Związku Pływackiego, aby zawodnicy mogli rywalizować w zawodach sportowych[722]. W 1938 r. klub został

[719] *Historia „Czuwaj" Przemyśl*, [online] https://czuwajprzemysl.pl/historia/ [dostęp: 14 XI 2025].
[720] E. Krajewski, *Historia Klubu Sportowego „Czuwaj" Przemyśl 1918–2018*, Przemyśl 2018, s. 74.
[721] Michał Toczek (1889–1971) – major artylerii, wybitny jeździec i trener hippiczny. W okresie międzywojennym był jednym z najbardziej znanych polskich jeźdźców. Uczestniczył w międzynarodowych konkursach hipicznych, w tym w pamiętnym dla polskiego jeździectwa triumfie na International Military Trophy (Puchar Narodów) w Nowym Jorku w 1926 roku. Jego osiągnięcia – często na koniach o rodowodzie mustangów – przysporzyły Polsce rozgłosu na hipodromach Europy i Ameryki. Po zakończeniu kariery sportowej i – częściowo – wojskowej, Toczek nie zerwał z hipiką. Przez wiele lat prowadził działalność szkoleniową jako instruktor jazdy konnej i zaprzęgów, m.in. w Centrum Wyszkolenia Artylerii, a po 1939 roku także w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Źródło: https://pcbj.pl/0551-2/„Mjr Michał Toczek mistrz hipiki" (2021) – Agata Duda [dostęp: 2 XII 2025].
[722] E. Krajewski, op. cit. s.75.

uhonorowany przez Hufiec „Odznaką Harcerstwa Przemyskiego". Dzięki pomocy Marianna Wierzbiańskiego z Min. WRiOP i Wilhelma Słabego, klub otrzymał subwencją za użyczanie stadionu jako schroniska młodzieżowego, co pozwoliło klubowi na dalszą działalność. Do końca sierpnia 1939 r. klub prowadził swoją działalność, cześć zawodników została powołana do wojska, a po zajęciu przez wojska niemieckie Przemyśla, klub został zawieszony[723].

Odtworzenie działalności klubu w latach 1934–1939 napotyka istotne ograniczenia badawcze. Maszynopis W. Słabego zawiera jedynie fragmentaryczne wzmianki dotyczące tego okresu, natomiast druga część kroniki klubowej zaginęła. Brak tych materiałów znacząco utrudnia pełne i szczegółowe przedstawienie aktywności „Czuwaju" w analizowanych latach. Natomiast opracowanie E. Krajewskiego daje tylko szczątkowe informacje, nie podając dokładnego źródła.

Problemy finansowe towarzyszyły klubowi od samego początku jego istnienia, działacze szukali wsparcia u urzędników miejskich, czy różnego rodzaju darczyńców, jednak nie wystarczało to na całkowite pokrycie kosztu utrzymania klubu. Jedną z inicjatyw harcerzy z II i VI Przemyskiej Drużyny Harcerzy było wykonanie przez harcerzy znaczków z kości bydlęcej dla członków klubu, szkół, harcerzy, które były sprzedawane, a dochód z nich był przeznaczony na obóz letni i działalność klubu[724]. Klub organizował też potańcówki i wieczorki integracyjne, jednak dalej nie starczało środków na wszystkie działania, stąd członkowie klubu wiele rzeczy musieli finansować sami.

[723] Ibidem, s. 90.
[724] M. Piętka, J. Czarniecki, *Żałuję, że Go nie znałem*, Przemyśl 2018, s. 65.

Ryc. 83. Herb HKS „Czuwaj” Przemyśl wykonany w kości, z kolekcji Witolda Mockałło

HKS „Znicz” Łódź

Początki Harcerskiego Klubu Sportowego w Łodzi sięgają 1921 r., kiedy przy 20 Łódzkiej Drużynie Harcerskiej im. J. Sułkowskiego powstała drużyna piłkarska. w sierpniu 1922 r. formalnie utworzono Harcerski Klub Sportowy z sekcją piłkarską, natomiast 23 marca 1923 r. odbyło się pierwsze walne zebranie, na którym prezesem wybrano mec. Jana Gajewskiego, a funkcję sekretarza objął Eugeniusz Stępień. Statut klubu został zalegalizowany 25 września 1923 r. W tym samym roku piłkarze HKS zdobyli mistrzostwo okręgu w klasie C, co potwierdziło rosnące znaczenie sportowe środowiska harcerskiego w regionie. Od 1925 r. działalność klubu poszerzono o zadania z zakresu edukacji zdrowotnej i kultury fizycznej, prowadzone przez działacza harcerskiego, dr. Arkadiusza Goldenberga. w 1926 r. funkcjonowało już kilka sekcji: piłki nożnej, lekkoatletyczna, siatkówki, szczypiorniaka, hazeny oraz koszykówki, co odzwierciedlało szerokie ujęcie sportu w wychowaniu harcerskim.

Od 1928 r. drużyny HKS brały udział w regularnych mistrzostwach okręgu łódzkiego, a przedstawiciele klubu uczestniczyli w pracach nad nowymi przepisami gier sportowych. Rok później działacz HKS, druh Władysław Kościelski, został powołany do władz Łódzkiego Związku Gier Zespołowych. W 1929 r. klub zorganizował mistrzostwa męskiej i żeńskiej chorągwi w lekkiej atletyce, w których wzięło udział ponad stu startujących zawodników; w tym samym roku sekcja koszykówki awansowała do klasy A. w 1930 r. harcerki ze Zgierza,

należące do HKS, zdobyły mistrzostwo Polski szkół średnich i srebrny puchar w grach zespołowych, zaś drużyna hazenistek zajęła pierwsze miejsce w okręgu łódzkim.

Przełomowy dla rozwoju klubu okazał się rok 1932, kiedy łódzki przemysłowiec Artur Wutke przekazał HKS teren przy ul. Piotrkowskiej 178/180, gdzie w krótkim czasie powstało pełnowymiarowe boisko. Nowa baza umożliwiła dynamiczny rozwój sekcji piłki ręcznej i siatkówki, a równocześnie w klubie uruchomiono sekcję szybowcową i modelarską prowadzoną przez druha Eugeniusza Sojkę. W 1933 r. na terenie boiska zorganizowano lodowisko, które stało się miejscem wydarzeń sportowych i kulturalnych, w tym balu maskowego. W tym okresie HKS stworzył również koła sportowe przy hufcach w Skierniewicach, Łowiczu i Pabianicach. Jedna z zawodniczek, Krystyna Połomska, zdobyła mistrzostwo Polski w szermierce[725]. Od 1934 r. klub uzyskał uprawnienia do prowadzenia prób na Państwową Odznakę Sportową, co potwierdzało jego wysoki poziom organizacyjny. W tymże roku działała także sekcja hokejowa, a na klubowym lodowisku przeprowadzono łyżwiarskie mistrzostwa chorągwi. Reprezentacja Chorągwi Łódzkiej, oparta na zawodnikach HKS, zwyciężyła w Centralnych Mistrzostwach ZHP w strzelaniu. W 1934 r. utworzono sekcje żeglarskie jako filie HKS przy hufcach w Tomaszowie Mazowieckim, Wieluniu, Kaliszu, Wieruszowie i Kamieńsku.

W 1935 r. na klubowym lodowisku przeprowadzono pierwsze mistrzostwa hufców łódzkich w łyżwiarstwie. W tym czasie w HKS działały również sekcje pływacka i tenisa stołowego, a po przerwie reaktywowano sekcję lekkoatletyczną. Harcerze odnieśli liczne sukcesy, m.in. zwycięstwo w miejskim turnieju trójek siatkarskich i drugie miejsce w tej samej klasyfikacji. Klub organizował między drużynowe mistrzostwa w siatkówce dla zespołów żeńskich i męskich. W 1936 r. zawodnicy HKS stanowili trzon reprezentacji Chorągwi Łódzkiej, która zwyciężyła w IX Centralnych Zawodach Strzeleckich. Ze sprawozdania klubu z działalności wychowania fizycznego wynika, że w tym roku zdobyto 453 odznaki POS, a test sprawności fizycznej harcerza zaliczyło 805 osób. Klub organizował kursy wioślarskie (Tomaszów, Kalisz, Koło) oraz kursy w grach sportowych (Łódź, Sieradz, Koło, Kalisz, Piotrków Trybunalski). Działało dziewięć drużyn żeglarskich, w tym dwie sekcje specjalistyczne. W 1937 r. siatkarki zdobyły Mistrzostwo Polski w składzie: L. i S. Zdźiarki, A. Latek, W. Wilmańska, Z. Wilmańska, J. Turant, W. Cichomska, Z. Adamska.

[725] Informacja pochodzi z kroniki HKS „Znicz", jednak nie udało się znaleźć źródła, które potwierdziłby ten sukces.

W styczniu 1938 r. klub był organizatorem Mistrzostw ZHP w siatkówce i koszykówce. W piłce siatkowej zwyciężyła reprezentacja HKS Wilno, a na drugim miejscu uplasował się HKS Łódź. W konkurencji koszykówki wygrał Hufiec Żyrardów. 23 stycznia w Brześciu rozegrano mecz o Mistrzostwo Polski w siatkówce, wicemistrzostwo Polski zdobył HKS Łódź w składzie: Zofia Adamska, Grażyna Cichórska, Wanda Cichórska, Aurelia Latek, Ludmiła Latek, Zofia Wilmańska Leokadia Zelga i Stanisława Zelga. 17 maja 1938 r. została przeprowadzona reorganizacja, walne zgromadzenie nadało klubowi nazwę Harcerski Klub Sportowy „Znicz". Powołano przy nim również koło przyjaciół, pełniące funkcję wspierającą. Zawodnicy HKS J. Antkowski, K. Chojnarz, E. Kowalski, T. Leśniewski zostali wytypowani do reprezentacji Łodzi na mecz pływacki z Poznaniem. Klub organizował wiele imprez sportowych dla harcerzy z terenu Chorągwi Łódzkiej oraz imprezy o zasięgu ogólnopolskim. Liczni zawodnicy z sekcji pływania, piłki ręcznej siatkówki byli powoływani do reprezentacji miasta Łodzi na różnego rodzaju zawody. W 1939 r. po mistrzostwach letnich w pływaniu, które rozegrano w Bielsku, do kadry narodowej zakwalifikowano Jerzego Antkowskiego (100 i 400 dow.) i Zbigniewa Chojnackiego (100 m grzbietem). Koszykarze w tym roku zdobyli wicemistrzostwo okręgu.

W latach międzywojennych przez HKS przewinęło się wiele wybitnych zawodniczek i zawodników. Bogusława Połomska i Irena Kordowska znalazły się w składzie reprezentacji narodowej w hazenie na mistrzostwa świata w Jugosławii w 1934 r. Debiut sportowy w HKS miała również Maria Kwaśniewska, późniejsza brązowa medalistka olimpijska w rzucie oszczepem (Berlin 1936). Jej wybitne osiągnięcia sprawiły, że została przekazana do ŁKS, gdzie mogła kontynuować karierę na poziomie odpowiadającym jej talentowi. Prezesami klubu w okresie międzywojennym byli kolejno: Jan Gajewski, Szczęsny Połomski, Władysław Kuryluk oraz Albin Grabowski. HKS „Znicz" zapisał się trwale w historii polskiego sportu, zdobywając m.in. mistrzostwo Polski w piłce siatkowej kobiet (1937) oraz w piłce ręcznej kobiet (1939), a także wielokrotne tytuły wicemistrzowskie w siatkówce kobiet (1930, 1931, 1932, 1938, 1939) i hazenie kobiet (1931, 1935, 1937)[726]. Szczegółowo o rywalizacji w hazenie i sportowych zmaganiach łódzkich harcerek możemy przeczytać w artykule Teresy Drozdek-Małolepszej *Hazena i piłka ręczna kobiet w Polsce w latach 1925–1939*[727].

[726] Archiwum Komisji Historycznej Chorągwi Łódzkiej ZHP, Akta HKS „Znicz" Łódź, rękopisy kalendarium, maszynopis statutu klubu oraz kronika klubu.
[727] T. Drozdek-Małolepsza, *Hazena i piłka ręczna kobiet w Polsce w latach 1925–1939*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna" t. 17: 2017, nr 1, s. 11–28.

HKN Warszawa

Dążąc do systemowego przygotowania kadry instruktorskiej i upowszechniania narciarstwa wśród harcerzy stolicy, 14 marca 1932 r. powołano warszawski Harcerski Klub Narciarski. Cztery dni później zatwierdzono jego regulamin, który precyzował cele i formy działalności. Podstawowym zadaniem HKN było szerzenie kultury narciarskiej w ZHP, realizowane poprzez organizację kursów techniki narciarskiej, obozów szkoleniowych, wycieczek zimowych oraz zawodów sportowych dla harcerzy różnych grup wiekowych, w tym także dla starszyzny.

Struktura członkowska była zróżnicowana – pełnoprawnymi członkami mogli zostać harcerze pełnoletni lub absolwenci szkoły średniej, natomiast młodzież harcerska w wieku od 12 lat mogła wstąpić do klubu na zasadach członkostwa uczestniczącego, z pełnym dostępem do imprez i zawodów, lecz bez praw wyborczych. Władze klubu wybierano corocznie; wśród prezesów znaleźli się m.in. Jan Drewnowski, Henryk Stamatello oraz Julian Tyszko. Siedzibą klubu był lokal komendy Warszawskiej Chorągwi Harcerzy przy ul. Zielonej.

Warszawski HKN aktywnie współpracował z organizacjami narciarskimi na szczeblu lokalnym i krajowym. W 1934 r. został członkiem Okręgowego Związku Narciarskiego w Warszawie oraz utrzymywał kontakty z Warszawskim Klubem Narciarskim, Sekcją Narciarską AZS Warszawa, a także z harcerskimi klubami ze Śląska i Krakowa. Szczególnie ważnym wydarzeniem było współuczestnictwo w powołaniu 22 listopada 1936 r. Rady Harcerskich Klubów Narciarskich.

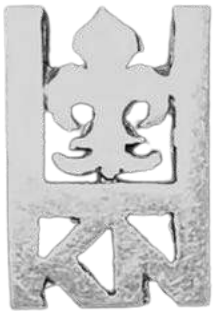
Szkolenie narciarskie prowadzone było w trójetapowym systemie: poprzez przygotowania gimnastyczne jesienią, szkolenie praktyczne na zimowych kursach oraz udział w zawodach. Klub przez szereg lat organizował kursy doskonalące – zarówno świąteczno-noworoczne, jak i specjalistyczne w ośrodkach górskich, m.in. na Głodówce, na Kostrzycy, w Zakopanem czy w Karpatach Wschodnich. Instruktorami byli członkowie klubu posiadający uprawnienia PZN i CIWF, co podnosiło poziom szkolenia. Liczebność HKN wykazywała dynamikę: w sezonie 1933/1934 klub skupiał 201 harcerzy, a w latach 1935/1936 – 160, w tym 122 członków rzeczywistych.

Narciarze warszawskiego HKN z powodzeniem uczestniczyli w rywalizacji sportowej, szczególnie podczas Harcerskich Zawodów Narciarskich i imprez organizowanych przez PZN. Klub odnosił również sukcesy drużynowe, zdobywając m.in. Przechodnią Nagrodę Warszawskiego Okręgu PZN. Elementami identyfikującymi przynależność klubową były

metalowe odznaki – klubowa i sportowa – noszone na lewym rękawie wiatrówki; ich wzory zatwierdzono w październiku 1934 r. W tym samym roku ustanowiono także Przechodnią Nagrodę HKN za bieg zjazdowy.

Ważnym przedsięwzięciem było powołanie Towarzystwa Budowy Schronisk Turystycznych, które zainicjowało budowę schroniska na południowym stoku Kostrzycy. Obiekt, oddany do użytku 15 grudnia 1936 r., stanowił nowoczesny ośrodek turystyczno-szkoleniowy, wyposażony m.in. w agregat prądotwórczy i zaplecze sanitarne. Zniszczony został w czasie II wojny światowej.

Rozwój organizacyjny HKN został zahamowany w wyniku konfliktów personalno-politycznych we władzach Chorągwi Warszawskiej w latach 1937–1939, które doprowadziły do odejścia bądź usunięcia znacznej części instruktorów. w konsekwencji działalność klubu wygasła w 1937 r.[728]

Ryc. 84. Odznaka HKN Warszawa, wyk. w srebrze, numerowana na rewersie, z kolekcji autora

HKN Zakopane

Harcerski Klub Narciarski w Zakopanem został założony 5 listopada 1935 r. Początkowo działał jako sekcja zakopiańska istniejącego już Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Krakowie. W pierwszym składzie zarządu klubu znaleźli się: Antoni Bieńkowski – prezes (pełnił także funkcję kierownika sekcji narciarskiej), Barbara Goeblówna – wiceprezes (od 1936 i wiceprezes), Emilia Mamcarzówna – skarbnik, Leszek Załuski – sekretarz, Jerzy Krzemieński – gospodarz (kwatermistrz klubu), Ryszard Kubiński – kapitan sportowy (kierownik spraw sportowych), Marian Zając – referent szkoleniowy (odpowiedzialny za szkolenia narciarskie), Karol Cebula – referent propagandowy. W skład

[728] J. Dżereń, *Z dziejów Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Warszawie w latach 1932–1936*, [w:] *Kultura fizyczna w czasach zaborów i w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. R. Urban, L. Nowak, A. Kowalczyk, Gorzów Wlkp. 2012, s. 113–124; J. Chełmecki, R. Gawkowski, *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" t. 4: 2021, nr 2, s. 59–63.

komisji rewizyjnej weszli m.in. harcmistrz Michał Małaszyński (hufcowy Hufca Harcerzy Zakopane), prof. Mieczysław Baziak oraz Zofia Pawlicowa[729].

Celem HKN było „propagowanie narciarstwa turystycznego i obozownictwa zimowego wśród członków ZHP oraz reprezentowanie harcerstwa na imprezach sportowych". Cele klubu były realizowane przez organizowanie kursów jazdy na nartach dla początkujących harcerzy, obozów zimowych i rajdów narciarskich, regularne treningi narciarskie sekcja narciarska prowadziła cykliczne treningi zjazdowe, slalomowe, biegowe i skokowe dla członków klubu), współzawodnictwo sportowe (HKN organizował wewnętrzne zawody klubowe oraz uczestniczył w zawodach lokalnych, ogólnopolskich i międzynarodowych) i zdobywanie odznak narciarskich PZN[730]. Struktura organizacyjna HKN rozwijała się wraz z rozwojem klubu. Na koniec 1936 r. istniało sześć sekcji specjalistycznych w ramach klubu:

- Sekcja narciarska – kierowana przez prezesa Antoniego Bieńkowskiego, obejmująca treningi i zawody narciarstwa alpejskiego i klasycznego;
- Sekcja wysokogórska (taternicka) – prowadzona przez Zdzisława Dzięddzielewicza, zajmująca się turystyką i wspinaczką w górach wysokich;
- Sekcja szybowcowa – prowadzona przez Stanisława Birtusa, skupiająca miłośników szybownictwa;
- Sekcja hokejowa (łyżwiarsko-hokejowa) – kierowana przez Bolesława Sokołowskiego, organizująca treningi łyżwiarskie i gry w hokeja;
- Sekcja strzelecka (sportów strzeleckich) – kierownik Karol Cebula;
- Sekcja pływacka (sportów wodnych) – kierownik Mieczysław Rzegociński.

Klub nawiązał współpracę z Polskim Związkiem Narciarskim (PZN), aby umożliwić swoim członkom udział w oficjalnych zawodach sportowych (na mocy porozumienia ZHP z PZN). Już w styczniu 1936 r. sekcja zakopiańska usamodzielniła się i została zarejestrowana w PZN jako klub narciarski pod numerem ewidencyjnym 32. Od 15 września 1936 r. HKN Zakopane został włączony do IV Okręgu Podhalańskiego PZN (obejmującego kluby narciarskie Podhala).

Sekcja szybowcowa organizowała latem szkolenia szybowcowe (np. w Bodzowie w 1938 r. kilkunastu harcerzy przeszło dwutygodniowe szkolenie i zdobyło kategorie szybowcowe LOPP). Sekcja wysokogórska urządzała wycieczki w Tatry i kursy taternickie,

[729] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 237.
[730] AAN, AZHP, sygn. 1725, Regulamin Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zakopanem, k. 234–237.

gdzie ―harcerze uczyli się podstaw wspinaczki skalnej i turystyki górskiej pod okiem doświadczonych instruktorów. W 1937 z inicjatywy tej sekcji powstała grupa miłośników taternictwa o nazwie „Makolągwy", skupiająca starszych harcerzy – alpinistów (formalnie wyodrębniona z sekcji wysokogórskiej). Wszystkie te aktywności miały na celu wszechstronne przygotowanie fizyczne młodzieży, zgodnie z zasadą „W zdrowym ciele zdrowy duch" i harcerskim ideałem hartowania ciała i charakteru poprzez sport i kontakt z przyrodą.

Pierwszym poważnym sprawdzianem sportowym dla zakopiańskich harcerzy był ich udział w Międzynarodowych Skautowych Mistrzostwach Narciarskich w austriackim Mariazell na początku 1936 r. Polska reprezentacja na te zawody (4–6 stycznia 1936) została zestawiona przez inż. Daniela Gołogórskiego, kapitana HKN Kraków. W skład polskiej ekipy weszło trzech narciarzy z Zakopanego: Stanisław Birtus, Anatol Granfeld i Marian Zając. Start w Mariazell okazał się sukcesem – harcerze z Zakopanego zdobyli wysokie lokaty. w kategorii juniorów w zjeździe I miejsce zajął Marian Zając, II Stanisław Birtus i IV Anatol Granfeld, w slalomie Marian Zając zwyciężył, Stanisław Birtus był drugi, a Anatol Granfeld uplasował się na piątej pozycji[731].

W II Harcerskich Zawodach Narciarskich w Zwardoniu, które odbyły się w dniach od 1 do 3 lutego 1936 r., startowało ok. 300 zawodników. w biegu patrolowym, w grupie juniorów, pierwsze miejsce zajął patrol w składzie: Leszek Dzięddzielewicz, Marian Zając, Stanisław Birtus[732]. W tym samy roku reprezentacja klubu wystąpiła podczas Mistrzostw Zjazdowych Chorągwi Krakowskiej w Zakopanem w dniach 14–15 marca. Zawody te zgromadziły czterdziestu zawodników reprezentujących ośrodki sportowe m.in. z Białej, Bielska, Gorlic, Oświęcimia, Nowego Targu oraz Zakopanego. W pierwszym dniu rywalizacji dominowali zawodnicy HKN Zakopane, zajmując czołowe lokaty. Najlepszy wynik uzyskał Marian Zając, wyprzedzając Stanisława Birtusa, Leszka Dzięddzielewicza oraz Jerzego Hajdukiewicza i Adama Bachledę. Kolejne miejsca przypadły zawodnikom Krzysikowi i Zbigniewowi Kubisińskiemu. W konkurencjach kobiecych wyróżniły się reprezentantki Podhalańskiego Oddziału HKN: Jadwiga Bornetówna, Hipolia Malczewska oraz Emilia Mamarczowa. Drugiego dnia zawodów przeprowadzono slalom na trasie mistrzostw Polski w Suchym Żlebie na Kalatówkach. Również w tej konkurencji zdecydowaną przewagę utrzymali narciarze HKN Zakopane, ponownie z Marianem Zającem na czele. Za nim

[731] *Doskonałe wyniki reprezentacji ZHP na Międzynarodowych Skautowych Zawodach Narc. w Mariazell (Austria)*, „Na Tropie" 1936, nr 2, s. 19.
[732] *II Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu*, „Na Tropie" 1936, nr 3, s. 1, 19, 26.

uplasowali się kolejno: Stanisław Birtus, Leszek Dzięddzielewicz oraz Stanisław Kula. Szczególne uznanie obserwatorów wzbudził start Jadwigi Bornetówny, która pokonała kobiecą trasę mistrzowską w czasie wyrównującym dotychczasowy rekord. W kombinacji alpejskiej zwyciężył ponownie Marian Zając, zdobywając przy tym nagrodę Naczelnika Harcerzy Antoniego Olbromskiego oraz nagrodę Zarządu Oddziału. Kolejne miejsca zajęli Stanisław Birtus, Leszek Dzięddzielewicz oraz Stanisław Kula. Zespołowo również zwyciężył HKN Zakopane, otrzymując nagrodę kierownika okręgowego PUWFiPW płk. Wójcickiego[733].

Harcerskie Mistrzostwa Narciarskie ZHP w Zakopanem zostały zorganizowane na początku lutego 1937 r. Na starcie stanęli najlepsi młodzi narciarze-harcerze z całej Polski, a także reprezentanci skautów z zagranicy (m.in. z Czechosłowacji), dzięki czemu impreza miała międzynarodowy charakter. Zawody rozgrywano przez trzy dni (5–7 II 1937) na tatrzańskich trasach. W biegu zjazdowym (start w masywie Kasprowego) triumfowali zakopiańczycy – Marian Zając zdobył tytuł harcerskiego mistrza Polski, a Stanisław Birtus był tuż za nim. W kategorii dziewcząt bezkonkurencyjna okazała się Jadwiga Bornetówna z Zakopanego, która wygrała slalom i kombinację alpejską, zdobywając tym samym mistrzostwo ZHP kobiet. Zespół HKN Zakopane wygrał także wymagający bieg patrolowy (drużynowy bieg na orientację na czas) w grupie młodszej, pokonując ekipy z HKN Katowice i Krakowa[734]. W ostatnim dniu rywalizacji przeprowadzono Pierwszy Harcerski Konkurs Skoków Otwartych na Wielkiej Krokwi, którego stawką był tytuł Mistrza Narciarskiego Związku Harcerstwa Polskiego. Zwycięstwo odniósł Stanisław Czerniak, natomiast drugą lokatę zajął Marian Zając. Na trzeciej pozycji uplasował się Stanisław Bachleda. w klasyfikacji ogólnej tytuł mistrza narciarskiego ZHP przyznano Marianowi Zającowi.

W kwietniu 1937 r. Leszek Dzięddzielewicz reprezentował Harcerski Klub Narciarski Zakopane w Memoriale im. Z. Woycickiego, zajmując dziewiąte miejsce. Był to zarazem pierwszy start zawodnika HKN Zakopane w zawodach o tak wysokiej randze, w których rywalizował bezpośrednio z przedstawicielami silnych zakopiańskich klubów sportowych, takich jak SN PTT, „Wisła" czy „Sokół"[735].

Zawodnicy Harcerskiego Klubu Narciarskiego Zakopane wystąpili też po raz pierwszy w Narciarskich Mistrzostwach Polski, rozegranych w dniach 3–6 lutego 1938 r. przy silnej, międzynarodowej obsadzie. w konkurencjach zjazdowych znaczące wyniki uzyskała Jadwiga

[733] M. Rokosz, L. Dall, op. cit, s. 241–243.
[734] *Harcerskie mistrzostwa narciarskie w Zakopanem*, „Na Tropie" 1937, nr 4, s. 38.
[735] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 245.

Bornetówna, która w biegu zjazdowym kobiet zajęła czwarte miejsce, powtarzając tę lokatę również w slalomie. W zjeździe mężczyzn najwyżej sklasyfikowanym zawodnikiem HKN okazał się Marian Zając, który uplasował się na trzeciej pozycji; dalsze miejsca przypadły Stanisławowi Czarniakowi (15), Stanisławowi Birtusowi (26) oraz Wojciechowi Pankowi (31). W slalomie mężczyzn Zając był najlepszy spośród polskich zawodników. W kombinacji alpejskiej, rozgrywanej o mistrzostwo Polskiego Związku Narciarskiego, Zając zajął drugie miejsce, potwierdzając swoją wysoką formę[736]. W otwartym konkursie skoków narciarskich na Wielkiej Krokwi reprezentanci HKN również odnieśli sukcesy: drugie miejsce zdobył Marian Zając, trzecie zaś Stanisław Czarniak.

W marcu 1939 r. Andrzej Pęksa wygrał bieg narciarski na 9 km podczas zawodów harcerskich. Niektórzy członkowie klubu osiągnęli też znaczące wyniki w rywalizacji seniorów: Stanisław Birtus pod koniec lat 30. należał już do najlepszych polskich narciarzy alpejskich – w 1938 r. zdobył III miejsce w mistrzostwach Polski (zjazd) i II miejsce w otwartym konkursie skoków, zaś w marcu 1939 r. wywalczył mistrzostwo Polski w kombinacji alpejskiej.

W Narciarskich Mistrzostwach Świata FIS, rozegranych w Zakopanem w dniach 6–19 lutego 1939 r., w reprezentacji Polski znalazło się troje zawodników Harcerskiego Klubu Narciarskiego Zakopane: Jadwiga Bornetówna, Marian Zając oraz Stanisław Czarniak. Bornetówna uzyskała 23. miejsce w biegu zjazdowym oraz 20. miejsce w slalomie, a w klasyfikacji kombinacji alpejskiej zajęła 19. pozycję. Zając, startujący w konkurencjach męskich, uplasował się na 32. miejscu w zjeździe oraz na 16. miejscu w slalomie, co w łącznej klasyfikacji kombinacji dało mu 22. pozycję. Stanisław Czarniak, w skokach narciarskich uzyskał 17. miejsce.

W sezonie zimowym 1939 r. kolejne osiągnięcia zanotował Marian Zając: 6 stycznia zdobył II miejsce w konkursie skoków na Wielkiej Krokwi, a tydzień później – 15 stycznia – zwyciężył w drugim otwartym konkursie skoków, w którym Stanisław Czarniak zajął III pozycję. W mistrzostwach Okręgu Podhalańskiego PZN kobiet (11 III 1939) Jadwiga Bornetówna zwyciężyła w biegu zjazdowym, potwierdzając swoją dominację w konkurencjach alpejskich. Największym osiągnięciem sezonu pozostawał jednak sukces Mariana Zająca, który 20 marca 1939 r. zdobył tytuł mistrza Polski w slalomie oraz kombinacji alpejskiej, a w biegu zjazdowym uplasował się na III miejscu. Był to pierwszy w historii przypadek, w którym

[736] Ibidem, s. 246.

zawodnik reprezentujący Harcerskie Kluby Narciarskie zdobył mistrzostwo Polski. W kolejnych tygodniach Zając zajmował wysokie lokaty również w zawodach międzynarodowych: 23 marca 1939 r. zajął 8. miejsce w slalomie oraz 5. miejsce w kombinacji alpejskiej podczas zawodów w Feldbergu (Niemcy), a 10 kwietnia zdobył 2. miejsce w biegu zjazdowym podczas Wiosennych Zawodów Narciarskich w Zakopanem. Ostatnim znaczącym sukcesem sezonu było jego zwycięstwo w slalomie gigancie 23 kwietnia 1939 r. w zawodach zorganizowanych z okazji 30-lecia Tatrzańskiego Towarzystwa Narciarzy[737].

Ryc. 85. Odznaka i plakietka na kurtkę Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zakopanem/Krakowie, z kolekcji autora

[737] Ibidem, s. 246–248.

3.5. Wychowanie fizyczne i sport harcerski w prasie i literaturze

Literatura

Podstawę działalności kształceniowej kadry instruktorskiej oraz upowszechniania wypracowanego dorobku metodycznego stanowiły publikacje autorstwa licznych działaczy, związanych zarówno z ruchem wychowania fizycznego, jak i z harcerstwem. w „Harcmistrzu" (1924, nr 4) pojawił się wykaz literatury polecanej dla instruktorów do pracy w zakresie wychowania fizycznego:

- Eugeniusz Piasecki, *Zasady wychowania fizycznego*, Kraków 1904
- Eugeniusz Piasecki, *Wychowanie fizyczne*, [w:] *Higjena szkolna. Podręcznik zbiorowy dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*, red. Stanisław Kopczyński, Warszawa 1921
- Angelo Mosso, *Fizyczne wychowanie młodzieży*, z włoskiego przeł. Stanisław Brzozowski, Lwów – Warszawa 1899
- Kazimierz Sosnowski, *Szkoła a zdrowie*, Kraków – Warszawa 1920.

Na przestrzeni lat harcerstwo zaczęło publikować własne opracowania metodyczne, poradniki i literaturę z zakresu wychowania fizycznego i sportu. Możemy do nich zaliczyć:

- Herman Mojmir, *Ćwiczenia i zabawy skautowe*, Lwów 1918
- Walerian Sikorski, *Przykłady osnów lekcyj gimnastyki dla młodzieży męskiej*, Warszawa 1922
- Walerian Sikorski, *Gry i zabawy ruchowe*, Poznań – Warszawa – Wilno 1923
- Andrzej Starzyński, Kazimierz Kindler, Władysław Olędzki, *Gry sportowe*, Warszawa 1923
- Władysław Olędzki, Władysław Żelazowski, *Wychowanie fizyczne w obozach letnich*, Warszawa 1932
- Juliusz Dąbrowski, *Gry i zabawy w izbie harcerskiej*, Warszawa 1934
- Zygmunt Wyrobek, *Harcerz w polu: zabawy i gry terenowe*, wyd. 3, Lwów 1935
- Juliusz Dąbrowski, *Harce zimowe w polu*, Warszawa 1935
- Józef Flisak, *Wychowanie fizyczne na kolonjach i półkolonjach letnich. Podręcznik metodyczny*, Warszawa 1936
- *Nasze gry i ćwiczenia*, pod red. Janiny Tworkowskiej, Warszawa 1936
- Maria Kapiszewska, *Księga harców*, Katowice 1936

- Stefan Załuski, *Wędrówki górskie*, Warszawa 1939.

Seria wydawnicza „Biblioteczka Harcerskich Drużyn Żeglarskich", ukazująca się w latach 1933–1938 pod redakcją harcmistrza Witolda Bublewskiego, stanowiła pierwsze w Polsce kompleksowe przedsięwzięcie edytorskie poświęcone systematycznemu kształceniu żeglarskiemu młodzieży harcerskiej. Jej trzynaście tomów obejmowało zarówno podręczniki szkoleniowe na stopnie wodniackie, jak i opracowania techniczne, regulaminowe oraz popularyzatorskie, ukazujące żeglarstwo jako narzędzie wychowania obywatelskiego i morskiego w duchu ideologii II Rzeczypospolitej[738]. W jej skład wchodzą:

- *Organizacja harcerskich drużyn żeglarskich*, cz. 1, 1933,
- Felicjan Gabryelewicz, *Harcerska łódź żaglowo-wiosłowa typu „h"*, Warszawa 1933,
- Olgierd Jabłoński, *Budowa dwuosobowego kajaka harcerskiego typu „H",* Warszawa 1933,
- *Wioślarz. Podręcznik na stopień wioślarza*, red. Jan Kuczyński, Warszawa 1933,
- Jan Kuczyński, *Roboty linowo-żaglowe na stopień żeglarza*, Warszawa 1933,
- Bolesław Czarkowski, Jan Kuczyński, *Żeglarstwo w zimie. Ślizgi lodowe i śniegowe. Żagle do jazdy na łyżwach i nartach*, Warszawa 1934,
- A. Terajewicz, *Odżywianie w obozach i na wycieczkach*, Warszawa 1934,
- Władysław Stępień, *Vademecum żeglarza*, Katowice 1934,
- Jan Czarnecki, *Budowa żeglownych modeli jachtów,* Warszawa 1935,
- Mariusz Zaruski, *Organizacja harcerskich drużyn żeglarskich*, cz. 3, *Tymczasowy regulamin służby na szkuner-jachcie szkolnym ZHP „Zawisza Czarny"* Warszawa 1935,
- Czesław Czarnowski, *Spółdzielnia żeglarska „Albatros". Projekt statutu i regulaminu* Warszawa 1936,
- *Żeglarz. Podręcznik na stopień żeglarza*, pod red. Kazimierza Cynkutisa, Warszawa 1937,
- Mariusz Zaruski, *Mały kod do użytku jachtów i mniejszych statków*, Warszawa 1938.

Do tego dorobku należy zaliczyć również liczne artykuły i opracowania metodyczne, publikowane na łamach prasy sportowej i harcerskiej bądź stanowiące części większych

[738] A. Ruta, *Biblioteczka Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia V" (2007), s. 160–172.

wydawnictw, autorstwa m.in. Eugeniusza Piaseckiego, Henryka Glassa, Witolda Bublewskiego, Zbigniewa Trylskiego i Tadeusza Felsztyna[739].

Prasa ogólnopolska

Artykuły dotyczące sportowej działalności harcerskiej ukazywały się na łamach licznych czasopism o zasięgu ogólnopolskim i lokalnym. Autor zdecydował się jednak skupić na tych tytułach prasowych, w których problematyka wychowania fizycznego i sportu w Związku Harcerstwa Polskiego zajmowała szczególnie istotne miejsce. Wybrane publikacje potraktowano zarówno jako przykłady reprezentatywne dla sposobu prezentowania tej tematyki w ówczesnym dyskursie publicznym, jak i jako cenne źródło informacji do analizy rozwoju idei wychowania fizycznego w harcerstwie.

„Wychowanie Sportowe i Wojskowe" – dwutygodnik sportowo-obronny z 1923 r.

„Wychowanie Sportowe i Wojskowe" to ilustrowany dwutygodnik wydawany w 1923 r. w Warszawie przez Władysława Osmolskiego, redagowany przez Henryka Mariana Królikowskiego – jednego z czołowych publicystów sportowych i wychowania fizycznego okresu międzywojennego. Pismo drukowano w Drukarni Ministerstwa Spraw Wojskowych, co wskazuje na jego ścisły związek z państwową polityką promocji kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego młodzieży. Dwutygodnik miał charakter programowy i informacyjny, prezentując zarówno zagadnienia z zakresu teorii wychowania fizycznego i sportu, jak i aktualne informacje z życia związków i stowarzyszeń sportowych, w tym Związku Harcerstwa Polskiego. W rubryce „Kronika sportowa ze związków i stowarzyszeń" odnotowywano bieżące wydarzenia oraz działalność harcerstwa polskiego w obszarze kultury fizycznej i sportu. Tym samym czasopismo stanowiło istotne źródło wiedzy o roli harcerstwa w upowszechnianiu wychowania fizycznego oraz o jego współpracy z instytucjami wojskowymi i sportowymi II Rzeczypospolitej[740].

„Stadion" (1923–1932)

Periodyk powstał w 1923 r. z inicjatywy dr. Władysława Osmolskiego – lekarza i oficera Wojska Polskiego, zaangażowanego w rozwój kultury fizycznej. Osmolski wcześniej wydawał ilustrowany dwutygodnik „Wychowanie Sportowe i Wojskowe", który następnie przekształcił w tygodnik „Stadion". Celem pisma było propagowanie sportu oraz

[739] W. Błażejewski, *Bibliografia harcerska 1911–1960*, Warszawa 1981, s. 192–194.
[740] Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Publikacja grupowa: Wychowanie Sportowe i Wojskowe : dwutygodnik ilustrowany, ht ps://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publicat on/336345 [dostęp: 27 X 2025].

przysposobienia wojskowego w odrodzonej Polsce. Pierwszy numer ukazał się w 1923 r., a magazyn wydawany był regularnie przez niemal dekadę (do 1932 r.)[741].

„Stadion" był ilustrowanym tygodnikiem sportowym wydawanym w Warszawie i skierowanym do odbiorców w całej II Rzeczypospolitej. w podtytule określał się jako „tygodnik ilustrowany poświęcony sprawom sportu i przysposobienia wojskowego", co wskazywało na łączenie tematyki sportowej z wychowaniem wojskowym. Pismo odgrywało ważną rolę w popularyzacji sportu i idei sprawności fizycznej dla celów obronnych państwa. Na łamach „Stadionu" poruszano bardzo różnorodną tematykę związaną ze sportem, kulturą fizyczną i wojskowym przysposobieniem. ZHP informowało w prasie o pracy wychowawczej z zakresu wych. fiz. i sportu, np. w artykule z 1925 r. *U harcerzy Na cały rok*[742], przedstawiającym zmiany w metodyce harcerskiej, zakładającej zwiększenie aktywności fizycznej i sportu. Przykładem obecności tematyki harcerskiej w prasie była rubryka „Wychowanie fizyczne w harcerstwie", redagowana przez dziennikarza posługującego się pseudonimem Cer. Pojawiała się kilkukrotnie i pełniła funkcję informacyjno-dokumentacyjną, prezentując bieżące działania harcerzy w zakresie wychowania fizycznego i sportu. Regularnie publikowano w niej doniesienia o działalności Harcerskich Klubów Sportowych (HKS), relacje z zawodów i meczów z udziałem drużyn harcerskich, a także omówienia ich osiągnięć sportowych. Przykładem może być sprawozdanie z walnego zebrania HKS „Varsovia", opublikowane w numerze 48 z 1927 r[743]. Niezwykle cenne jest również ikonograficzne bogactwo tygodnika — liczne fotografie zamieszczane na jego łamach prezentują harcerzy uprawiających różne dyscypliny sportowe.

„Wychowanie Fizyczne" – czasopismo specjalistyczne ruchu higieniczno-wychowawczego II Rzeczypospolitej

„Wychowanie Fizyczne" było specjalistycznym czasopismem poświęconym zagadnieniom higieny szkolnej, wychowania zdrowotnego oraz kształcenia cielesnego dzieci i młodzieży w środowiskach edukacyjnych, wojskowych i społecznych. Pismo ukazywało się w Poznaniu jako organ wielu instytucji związanych z kulturą fizyczną i medycyną szkolną,

[741] Życiorys Władysława Osmólskiego , ht ps://fundacja100.pl/krzyz-i-medal-niepodleglosci/lista-odznaczonych/wladyslaw-osmolski#:~:text=doktorat%20na%20Uniwersytecie%20Jagiello%C5%84skim,zosta%C5%82%20dow%C3%B3dc%C4%85 [dostęp: 27 X 2025], Stadjon : tygodnik poświęcony sprawom sportu i przysposobienia wojskowego, ht ps://jbc.bj.uj.edu.pl/publicat on/336349 [dostęp: 27 X 2025].
[742] „Stadion" 1925, nr 6, s. 10.
[743] „Stadion" 1927, nr 48, s. 13.

m.in. Komisji Lekarskiej Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Rady Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej, Polskiego Związku Sokoliego, Kół Lekarzy Szkolnych, Związku Harcerstwa Polskiego oraz innych zrzeszeń zawodowych i oświatowych. Redaktorem naczelnym czasopisma był prof. Eugeniusz Piasecki – lekarz i pionier polskiej pedagogiki zdrowotnej, który odegrał kluczową rolę w rozwijaniu systemu wychowania fizycznego w II Rzeczypospolitej. Pismo pełniło funkcję platformy wymiany wiedzy i doświadczeń pomiędzy nauczycielami, lekarzami szkolnymi, instruktorami harcerskimi i działaczami ruchów sokolich, integrując środowiska zaangażowane w rozwój kultury fizycznej. Na łamach czasopisma publikowano artykuły naukowe, sprawozdania z badań, instrukcje metodyczne oraz zalecenia dotyczące organizacji zajęć ruchowych w szkole, domu, koszarach i stowarzyszeniach[744]. Czasopismo to było polecane w prasie harcerskiej jako literatura do pracy z wychowaniem fizycznym w harcerstwie.

Ogólnopolska prasa harcerska

Autor poddał analizie ogólnopolską prasę harcerską, przedstawiając podstawowe informacje dotyczące poszczególnych czasopism oraz charakterystykę treści odnoszących się do badanego zagadnienia. W ramach opracowania dokonano przeglądu publikacji zamieszczanych w okresie ich wydawania, ze szczególnym uwzględnieniem materiałów poświęconych problematyce wychowania fizycznego i sportu w ZHP.

„Skaut" (Lwów 1911–1939)

„Skaut" był pierwszym polskim czasopismem skautowym, założonym w październiku 1911 r. we Lwowie przez grupę instruktorów harcerskich pod kierownictwem Andrzeja Małkowskiego. Ukazywał się z przerwami w latach 1911–1914, 1916–1921 oraz 1923–1939, często zmieniając podtytuły i profil redakcyjny. Łącznie wydano 337 numerów pisma, które odgrywało znaczącą rolę w kształtowaniu ideologii i metodyki polskiego harcerstwa. Z czasem wokół pisma powstały dodatki – „Leśny Duszek" (1934–1937) oraz „Zuch" (od 1937 r.), kierowane do młodszych czytelników[745]. Na łamach „Skauta" poruszano różne zagadnienia wychowawcze, w tym także problematykę wychowania fizycznego i sportu. W numerze 3 z 1923 r. ukazał się obszerny artykuł Franciszka Kapałki *Wychowanie fizyczne w drużynach harcerskich*, w którym autor podkreślał znaczenie wychowania fizycznego jako integralnego

[744] Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa, Wychowanie Fizyczne: czasopismo poświęcone higienie szkolnej i wychowawczej oraz kształceniu cielesnemu w domu, szkole, koszarach i stowarzyszeniach, ht ps://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publicat on/94581/edit on/106917 [dostęp: 27 X 2025].
[745] *Leksykon harcerstwa*…, s. 425.

elementu harcerskiego systemu wychowawczego. Wskazywał, że celem ćwiczeń fizycznych nie jest osiąganie wyników sportowych, lecz kształtowanie charakteru, hartu ducha i zdolności do służby Ojczyźnie. W latach 1924–1929 redakcja systematycznie publikowała krótkie notatki dotyczące wychowania fizycznego w harcerstwie, czego przykładem może być artykuł *Ćwiczenia fizyczne w obozie* (1925, nr 6–7), który zawierał praktyczne wskazówki dotyczące prowadzenia zajęć ruchowych w terenie. W późniejszych latach pojawiały się także relacje z wydarzeń sportowych, m.in. udziału polskich harcerzy w Zlocie Skautów Wodnych w Budapeszcie (1928) czy podróży dookoła świata harcerza Jerzego Jelińskiego. Kolejnym istotnym tekstem był artykuł *Wychowanie fizyczne w Harcerstwie* (1930, nr 3), podpisany pseudonimem phm. Bej, w którym autor akcentował odmienność harcerskiego podejścia do sportu w porównaniu z klubowym współzawodnictwem. Zgodnie z jego przesłaniem, harcerstwo nie dąży do bicia rekordów, lecz do wychowania wszechstronnie sprawnych i zdrowych obywateli, dla których aktywność fizyczna stanowi narzędzie formacji moralnej. W kolejnych latach „Skaut" publikował głównie krótkie, faktograficzne wzmianki o wychowaniu fizycznym i sporcie w drużynach, co odzwierciedlało utrwalanie się tych zagadnień w praktyce harcerskiej[746].

„Ognisko" – pismo młodzieży polskiej wydawane przez Naczelnictwo ZHP (1922–1923)

„Ognisko" było ogólnopolskim czasopismem młodzieżowym wydawanym w latach 1922–1923 przez Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego. Redaktorami pisma byli Jan Grabowski, a od numeru 18/19 Jerzy Ostrowski. Periodyk ten pełnił funkcję informacyjną, popularyzując idee harcerskie oraz nowoczesne formy pracy z młodzieżą. Szczególne miejsce zajmowała w nim rubryka „Sport i Wychowanie fizyczne", w której relacjonowano bieżące wydarzenia sportowe z kraju: mecze reprezentacyjne i klubowe oraz przedstawiano zalecaną literaturę i prasę dla instruktorów harcerskich, w tym dotyczącą wychowania fizycznego. Publikowano również propozycje gier i zabaw o charakterze metodycznym[747].

„Harcerz" – ogólnopolskie pismo ZHP (1917–1921, 1925–1937)

„Harcerz pismo młodzieży harcerskiej. Organ Związku Harcerstwa Polskiego" ukazywał się w Warszawie i Poznaniu w latach 1917–1921 oraz 1925–1937. Redaktorem naczelnym był Konrad Chmielewski, a współtwórcami i redaktorami pisma m.in. Zdzisław

[746] G. Biczysko, *Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach wybranej prasy harcerskiej w latach 1910–1939*, [w:] *Z Najnowszej Historii Kultury Fizycznej w Polsce*, [red. Bernard Woltmann] t. 5, s. 71.
[747] Ognisko, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Ognisko_Warszawa_1922-1923 [dostęp: 23 X 2025].

Dziekoński oraz Stanisław Sedlaczek. Pismo, inspirowane przez Naczelnictwo ZHP, miało charakter wychowawczo-metodyczny i służyło popularyzacji idei harcerskich, krajoznawstwa, wiedzy przyrodniczej oraz historii ruchu skautowego.

W 1925 r. na łamach „Harcerza" wprowadzono stały dział zatytułowany „Drzazgi sportowe", poświęcony zagadnieniom wychowania fizycznego i sportu w harcerstwie. W rubryce tej publikowano krótkie informacje o działalności drużyn i harcerskich klubów sportowych, a także wyniki zawodów i imprez sportowych organizowanych przez ZHP. W numerach z lat 1925–1930 znaleźć można wzmianki o takich inicjatywach, jak budowa przystani kajakowej i kortów tenisowych przez HKS „Varsovia", organizacja biegów przełajowych Hufca Lwowskiego, powstanie HKS Łódź czy I Narodowe Zawody Łucznicze w Warszawie. Publikacje w „Harcerzu" dokumentowały rozwój harcerskiego sportu, propagując aktywność fizyczną jako integralną część wychowania młodzieży oraz narzędzie kształtowania charakteru, hartu ducha i postawy obywatelskiej. Pismo regularnie informowało również o wydarzeniach o zasięgu ogólnopolskim, jak I Harcerskie Związkowe Zawody Strzeleckie w Warszawie (1928), czy udział harcerzy w zawodach organizowanych przez Polski Związek Broni Małokalibrowej[748].

„Zagończyk" – miesięcznik młodzieży harcerskiej i narodowej (Poznań, 1937–1939)

„Zagończyk" był kontynuacją pisma „Harcerz", miesięcznikiem młodzieży polskiej wydawanym w Poznaniu przez Olgierda Grzymałowskiego, pod redakcją Romualda Tomaszewskiego. Od numeru 8 z 1937 r. nosił podtytuł „Miesięcznik Młodzieży Polskiej", a od początku 1939 r. – „Miesięcznik Młodzieży Narodowej", co odzwierciedlało przesunięcie ideowe pisma ku nurtowi narodowemu w harcerstwie i młodzieżowym życiu społecznym II Rzeczypospolitej. Na jego łamach publikowano liczne materiały z zakresu wychowania fizycznego i sportu, m.in. relacje z obozów zimowych, spływów i rejsów żeglarskich, wypraw górskich oraz zawodów sportowych organizowanych w drużynach. Pismo informowało również o inicjatywach Ligi Morskiej i Kolonialnej, promujących wychowanie morskie i obywatelskie młodzieży.

[748] G. Biczysko, *Problematyka wychowania fizycznego i sportu...,* s. 73; Harcerz ht ps://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publicat on/917565/harcerz-czasopismo-mlodziezy-harcerskiej-r-15-1934 [dostęp: 26 X 2025].

„Harcmistrz" (1917–1933)

Czasopismo to było przeznaczone dla instruktorów organizacji, ukazując się od 1917 r., w latach 1919–1933 w Warszawie i Krakowie jako miesięcznik, a w latach 1921–1923 jako kwartalnik. Od 1919 r. było Organem Urzędowym Naczelnej Rady Harcerskiej i Naczelnego Inspektoratu Harcerskiego, a od 1921 r. przyjęło podtytuł Organ Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, pełniąc tym samym funkcję centralnego organu informacyjnego i programowego ZHP. Redakcję stanowili czołowi działacze ruchu – m.in. Konrad Chmielewski, Tadeusz Strumiłło oraz Stanisław Sedlaczek, który od 1924 r. był współredaktorem, a w latach 1927–1933 pełnił funkcję redaktora naczelnego. w 1924 r. „Harcmistrz" został połączony z „Wiadomościami Urzędowymi", co przyniosło znaczące korzyści organizacyjne: instruktorzy otrzymywali w jednym periodyku zarówno materiał metodyczny i programowy, obszerną kronikę harcerską, jak i bieżące komunikaty urzędowe oraz teksty o charakterze publicystycznym. W ten sposób pismo zyskało charakter kompleksowego organu instruktorskiego, łączącego funkcje edukacyjne, informacyjne i ideowe[749]. Na łamach czasopisma „Harcmistrz" regularnie publikowano materiały poświęcone wychowaniu fizycznemu i sportowi, które postrzegano jako integralny element systemu wychowania harcerskiego. W numerze 3 z 1927 r. zamieszczono program kursu instruktorskiego Chorągwi Krakowskiej opracowany przez hm. Z. Trylskiego, zakładający wychowanie fizyczne na obozach harcerskich, stanowiący próbę usystematyzowania form aktywności fizycznej stosowanych w pracy wychowawczej. W numerze 11 z tegoż roku opublikowano natomiast uchwały Komisji Wychowania Fizycznego VII Zjazdu Walnego ZHP, w których przypomniano o obowiązku indywidualnego doskonalenia sprawności fizycznej przez każdego harcerza powyżej 16. roku życia. Jednocześnie wezwano Naczelnictwo ZHP do trwałego włączenia wychowania fizycznego oraz przysposobienia wojskowego do programu pracy drużyn harcerskich jako ich integralnych składników. Kontynuacją tych działań redakcyjnych był opublikowany w numerze 1 z 1928 r. *Program wychowania fizycznego w Harcerstwie*, opracowany przez Stanisława Mościckiego – jednego z czołowych teoretyków wychowania fizycznego w harcerstwie. Autor podzielił wychowanie fizyczne na sześć działów: gimnastykę, zabawy i gry, lekką atletykę, wycieczki, obozy stałe i sporty. Każdy z nich został szczegółowo opisany, a ich wartość wychowawcza omówiona w kontekście harcerskiej metody pracy. Mościcki wskazywał, iż aktywność fizyczna stanowi nie tylko środek wzmacniania zdrowia i tężyzny fizycznej młodzieży, lecz także narzędzie kształtowania charakteru,

[749] *Leksykon harcerstwa…*, s. 152.

samodyscypliny i postaw prospołecznych. W „Harcmistrzu" znajdują się także relacje ze zlotów harcerskich i udziału polskich delegacji w Jamboree, dokonaniach sportowych drużyn harcerskich i HKS-ów.

„Harcerstwo" – organ Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego (1934–1939)

„Harcerstwo" było kwartalnikiem, a następnie dwumiesięcznikiem instruktorskim wydawanym w Warszawie w latach 1934–1939 jako oficjalny organ Naczelnictwa ZHP. Pismo powstało w miejsce wcześniejszego „Harcmistrza" i stanowiło centralne forum wymiany myśli wychowawczej i organizacyjnej w Związku. Pracami komitetu redakcyjnego kierowała początkowo Maria Uklejska, a od 1936 r. Marian Wierzbiański. „Harcerstwo" miało charakter metodyczny i ideowy. Publikowano w nim artykuły dotyczące kierunków rozwoju organizacji, problematyki wychowania harcerskiego, metod pracy drużyn i kształcenia instruktorów[750]. Jako oficjalne pismo Naczelnictwa, odgrywało kluczową rolę w kształtowaniu polityki wychowawczej ZHP oraz w standaryzacji programów, w tym zagadnień dotyczących wychowania fizycznego i sportu.

Artykułem z zakresu wf i sportu godnym uwagi był tekst Władysława Czernieckiego pt. *Harcerstwo a wychowanie fizyczne*, opublikowany w numerze 4 z 1934 r. Autor, wprowadzając czytelnika w temat, w sposób syntetyczny i encyklopedyczny przedstawił ideę wszechstronnego wychowania fizycznego oraz pokrótce omówił funkcjonujące wówczas systemy gimnastyczne. Innym przykładem może być artykuł *Obozownictwo zimowe w harcerstwie*[751]. Tekst opisuje rozwój i doświadczenia harcerstwa polskiego w zakresie obozownictwa zimowego w latach 30. XX w., ze szczególnym uwzględnieniem eksperymentalnego obozu w Dolinie Pięciu Stawów Polskich w sezonie 1937/1938. Autor przedstawia cele i organizację tego przedsięwzięcia, warunki bytowe uczestników oraz próby budowy domków śnieżnych jako formy zimowego zakwaterowania harcerzy. Artykuł dokumentuje proces metodycznego doskonalenia zimowej pracy harcerskiej, łączącej wychowanie fizyczne, sport i praktyczne umiejętności obozowe.

„Czuj Duch" – czasopismo harcerskie Wielkopolski (1922–1926, 1932–1935)

„Czuj Duch" było jednym z najważniejszych periodyków harcerskich wydawanych w Wielkopolsce w okresie międzywojennym. Ukazywało się w Poznaniu w latach 1922–1926

[750] Ibidem, s. 138; Harcerstwo 1934–1939, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Harcerstwo_1934-1939 [dostęp: 26 X 2025].
[751] *Obozownictwo zimowe w harcerstwie*, „Harcerstwo" 1938, nr 1–2, s. 13–18.

oraz ponownie w latach 1932–1935, stanowiąc ważne źródło wiedzy metodycznej i praktycznej dla instruktorów oraz drużynowych. Pismo publikowało materiały dotyczące technik harcerskich, organizacji obozów i pracy wychowawczej. Szczególną rolę pełniła rubryka „Kronika Sportowa", w której zamieszczano informacje o aktywności sportowej harcerzy – wyniki zawodów, nazwiska zwycięzców i relacje z imprez sportowych. Numer 4 z 1924 r. poświęcono w całości sportom wodnym, publikując m.in. artykuł J. Gierdycha *Harcerskie drużyny żeglarskie*, dokumentujący początki harcerskiego żeglarstwa w Polsce. Od 1932 r. rubryka sportowa została zastąpiona działem „Harce", poświęconym zagadnieniom wychowania fizycznego i sportu. „Czuj Duch" stanowi cenne źródło do badań nad rozwojem kultury fizycznej i sportu w harcerstwie wielkopolskim oraz nad metodyką harcerską II Rzeczypospolitej[752].

„Na Tropie"

„Na Tropie", ukazujące się w latach 1928–1939, początkowo jako miesięcznik, a od 1932 r. jako dwutygodnik, wydawane było w Katowicach. Redaktorką pisma była Maria Kapiszewska, a redaktorem odpowiedzialnym Henryk Kapiszewski[753]. Od początku pismo posiadało stałą rubrykę „Sport", a także „Kultura Fizyczna", w której publikowano aktualne wiadomości z zakresu wychowania fizycznego i sportu w harcerstwie, jak też relacje dotyczące krajowych i międzynarodowych wydarzeń sportowych. Niektóre numery czasopisma poświęcone były w całości tematyce sportu harcerskiego, np. numer 3 z 1936 r. zawierał obszerną relację z odbytych w Zwardoniu II Harcerskich Zawodów Narciarskich.

„Na Tropie" stanowi cenne źródło do badań nad rozwojem sportu w harcerstwie, również ze względu na dział „Kronika", w którym drużyny harcerskie z całej Polski oraz harcerskie kluby sportowe informowały o organizowanych wydarzeniach, zawodach i osiągniętych sukcesach. Na łamach pisma pojawiały się ponadto opisy zasad gier i zabaw ruchowych, a także instruktaże praktyczne, np. dotyczące samodzielnego wykonania nart lub innego sprzętu sportowego[754].

[752] G. Biczysko, *Problematyka wychowania fizycznego i sportu...*, s. 75.
[753] *Leksykon harcerstwa*…, s. 281.
[754] G. Biczysko *Problematyka wychowania fizycznego i sportu...*, s. 77; Śląska Biblioteka Cyfrowa „Na Tropie", ht ps://www.sbc.org.pl/dlibra/results?act on=AdvancedSearchAct on&type=-3&val1=q:na%20tropie&qf1=availability:Available [dostęp: 23 X 2025].

„W Kręgu Wodzów” – organ Głównej Kwatery Harcerzy ZHP (1933–1939)

„W Kręgu Wodzów” było centralnym czasopismem Głównej Kwatery Harcerzy ZHP, ukazującym się w latach 1933–1939, początkowo w Katowicach, a następnie w Warszawie. Redaktorami pisma byli m.in. Władysław Szczygieł (redaktor naczelny), Henryk Kapiszewski i Gustaw Niemiec. Pismo miało charakter metodyczny, adresowane było do instruktorów i drużynowych harcerskich oraz zuchowych. Publikowano w nim materiały dotyczące organizacji pracy wychowawczej, propozycje gier, zabaw i ćwiczeń, a także omówienia wymagań na stopnie i sprawności (np. *O czem wiedzą drużynowi. Stopnie harcerskie w grach i ćwiczeniach*[755]), w tym związanych z wychowaniem fizycznym. Na łamach „W Kręgu Wodzów” ukazywały się również relacje z obozów, zlotów i wypraw żeglarskich. Pismo stanowi istotne źródło do badań nad metodyką harcerską i zuchową[756].

„Żeglarz” – Oficjalny Organ Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich

„Żeglarz – Oficjalny Organ Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich” był pierwszym w Polsce periodykiem poświęconym w całości tematyce żeglarstwa harcerskiego. Początkowo stanowił dodatek do wydawanego w Katowicach pisma „Na Tropie” i był adresowany do harcerzy zainteresowanych żeglarstwem i wychowaniem morskim. Od kwietnia 1935 r. „Żeglarz” ukazywał się już jako samodzielny miesięcznik harcerskich drużyn żeglarskich, funkcjonując do końca 1937 r. W 1939 r. pismo zostało reaktywowane w nowej formule i z nową redakcją, jednak jego profil tematyczny uległ wówczas zmianie.

W latach 1934–1937 redakcję tworzyli kolejno: Jerzy Niemczyk, Ludwik Kohutek, Bronisław Miazgowski (redaktor naczelny od 1936 r.), Tadeusz Pstrzoch (sekretarz redakcji) oraz Witold Bublewski, jeden z najaktywniejszych współpracowników, który od 1937 r. pełnił również funkcję wydawcy pisma z ramienia ZHP. Po wznowieniu w 1939 r. redaktorem został Władysław Drapella, sekretarzem Stanisław Ludwig, a wydawcą ponownie Witold Bublewski.

Treść pisma koncentrowała się wokół problematyki żeglarstwa w harcerstwie, rozwoju drużyn i przystani, organizacji rejsów oraz popularyzacji wychowania morskiego. Na łamach „Żeglarza” publikowano relacje z obozów i spływów wodnych, informacje o naradach, konferencjach i zjazdach harcerskich, a także recenzje literatury marynistycznej i poradniki

[755] *O czem wiedzą drużynowi. Stopnie harcerskie w grach i ćwiczeniach*, „W Kręgu Wodzów” 1933, nr 1, s. 4.
[756] W kręgu Wodzów Warszawa 1933–1939, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:W_kr%C4%99gu_Wodz%C3%B3w_Warszawa_1933-1939 [dostęp: 23 X 2025].

z zakresu sportów wodnych. Szczególne miejsce zajmowały artykuły propagujące wychowanie fizyczne poprzez żeglarstwo, jako formę kształtowania charakteru, hartu i odpowiedzialności, zgodnie z ideałem harcerskiej służby morzu i ojczyźnie.

Na łamach pisma szeroko opisywano rejs Władysława Wagnera dookoła świata (od 1932 r.) oraz inne przedsięwzięcia polskich żeglarzy – m.in. wyprawy jachtu „Poleszuk" i szkoleniowe rejsy „Zawiszy Czarnego". Od 1935 r. obok treści specjalistycznych zaczęły pojawiać się również artykuły o charakterze ogólnym – dotyczące obronności, aktualnej sytuacji politycznej i idei wychowania obywatelskiego młodzieży. Po reaktywacji w 1939 r. „Żeglarz" przyjął bardziej literacki charakter, publikując reportaże z wypraw żeglarskich i teksty o wymowie patriotyczno-przygodowej. „Żeglarz" odegrał znaczącą rolę w kształtowaniu idei wychowania morskiego w ZHP oraz w popularyzacji sportów wodnych jako integralnego elementu wychowania fizycznego i obywatelskiego[757]. Wszystkie numery czasopisma są dostępne w Jagiellońskiej Bibliotece Cyfrowej.

Prasa lokalna

Analizie poddano prasę harcerską o zasięgu lokalnym, dostępną w zasobach cyfrowych takich instytucji, jak: ArchiwumHarcerskie.pl, Polona, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Śląska Biblioteka Cyfrowa, Poznańska Biblioteka Cyfrowa oraz Komisja Historyczna Chorągwi Krakowskiej, Śląskiej. Z zakresu badań wyłączono jednodniówki oraz wydawnictwa o charakterze okazjonalnym. Autor skupił się wyłącznie na tych tytułach i publikacjach, w których odnaleziono treści odnoszące się do problematyki wychowania fizycznego i sportu w działalności harcerskiej.

„Wilk Morski" – gazetka Harcerskiej Drużyny „Wilków Morskich" w Poznaniu

„Wilk Morski" był pismem wewnętrznym Harcerskiej Drużyny „Wilków Morskich" w Poznaniu, ukazującym się w latach 1931–1933 z inicjatywy drużyny oraz Komitetu Budowy Przystani „Wilków Morskich". Tytuł stanowi przykład lokalnej prasy harcerskiej okresu międzywojennego, odzwierciedlającej ducha wychowania morskiego w Związku Harcerstwa Polskiego. Gazetka pełniła funkcję informacyjną, popularyzowała idee harcerstwa wodnego, relacjonowała działania drużyny i prace przy budowie przystani żeglarskiej. Pełniła także rolę poradnika metodycznego żeglarstwa, opisywała wiele technik i sposobów przygotowań do żeglugi śródlądowej, jak i morskiej. Jej wydawanie wpisywało się w szerszy nurt popularyzacji

[757] „Żeglarz" ZHP (1934–1939), ht ps://marynistyka.pl/zeglarz-zhp-1934-1939/ [dostęp: 23 X 2025].

kultury morskiej wśród młodzieży poznańskiej, wspieranej przez państwową propagandę „Polski na morzu”[758].

„Wileńskie Wici Harcerzy” – pismo Wileńskiej Chorągwi Harcerzy (1936)

„Wileńskie Wici Harcerzy” były periodykiem wydawanym w 1936 r. przez Wydział Harcerzy Komendy Wileńskiej Chorągwi Harcerzy, redagowanym przez Stanisława Kondrackiego (pseud. „Mamut”). Pismo pełniło funkcję instruktażowo-informacyjną dla drużynowych i harcerzy regionu wileńskiego. Na jego łamach publikowano wskazówki metodyczne dotyczące pracy wychowawczej, w tym planowania zajęć sportowych i fizycznych w poszczególnych miesiącach, a także sprawozdania z wydarzeń chorągwianych, takich jak turnieje sportowe (np. turniej ping-pongowy)[759].

„Swastyka” – pismo młodzieży harcerskiej 3 Warszawskiej Drużyny Harcerzy (1922–1926)

„Swastyka” była pismem młodzieży harcerskiej wydawanym w Warszawie w latach 1922–1926 przez 3 Warszawską Drużynę Harcerzy im. ks. Józefa Poniatowskiego, a od 1926 r. przez Koło Harcerskie „Swastyka”. Redaktorami pisma byli kolejno: Józef Obrębski, Henryk Grynkraut-Greniewski i Stanisław Łypacewicz, a redaktorem odpowiedzialnym Stefan Łoś. Czasopismo dokumentowało życie drużyny i działalność jej członków, stanowiąc przykład wczesnej prasy środowiskowej harcerstwa warszawskiego. Publikowano w nim materiały dotyczące historii drużyny, pracy metodycznej (marsze, terenoznawstwo), a także teksty propagujące wychowanie fizyczne i sport, jak np. artykuł *List z Francji*[760], omawiający znaczenie sprawności i kultury fizycznej w wychowaniu chłopców. Choć zachowane numery są nieliczne, „Swastyka” pozostaje cennym źródłem do badań nad kształtowaniem się idei wychowania przez sport i metodyki harcerskiej w pierwszym dziesięcioleciu niepodległej Polski[761].

[758] Wilk Morski Poznań, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Wilk_morski_Pozna%C5%84_1931-1933 [dostęp: 23 X 2025].
[759] Harcerskie Wici Wilno, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Wile%C5%84skie_wici_harcerzy_Wilno_1936 [dostęp: 23 X 2025].
[760] *List z Francji*, „Swastyka” 1922, nr 4, s. 14.
[761] „Sfastyka” [Warszawa], ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Swastyka_Warszawa_1922-1924 [dostęp: 23 X 2025].

„Sulimczyk" – pismo 16 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Zawiszy Czarnego (od 1930 r.)

„Sulimczyk" był jednym z najdłużej ukazujących się pism harcerskich w Polsce, wydawanym przez środowisko 16 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Zawiszy Czarnego od 1930 r. (z pojedynczymi wcześniejszymi numerami o nieregularnym charakterze). Pierwszy numer odrodzonego pisma ukazał się 15 II 1930 r., a do wybuchu II wojny światowej wydano 161 numerów. Czasopismo dokumentowało życie drużyny, relacjonowało jej działalność wychowawczą i organizacyjną, publikowało informacje metodyczne dla harcerzy, m.in. dotyczące zdobywania stopni i sprawności. Ważne miejsce zajmowały w nim materiały poświęcone kulturze fizycznej i sportowi: relacje z zawodów, opis konkurencji sportowych oraz sprawozdania z imprez drużyny. Wyróżnikiem pisma była także graficzna oprawa – niektóre numery już na okładce promowały wybrane dyscypliny, jak narciarstwo („Sulimczyk" nr 1/1934) czy strzelectwo („Sulimczyk" nr 4/1934). „Sulimczyk" stanowi cenne źródło do badań nad harcerską prasą środowiskową i rolą sportu w życiu drużyn w okresie międzywojennym[762].

„Ku Świtom" – czasopismo harcerskie młodzieży przemyskiej (1921–1922)

„Ku Świtom" było jednym z najwcześniejszych czasopism harcerskich w Polsce, wydawanym w Przemyślu w latach 1921–1922. Początkowo pełniło funkcję organu męskich drużyn harcerskich w mieście, a następnie przekształciło się w dwutygodnik poświęcony sprawom harcerstwa polskiego i młodzieży. Redaktorami pisma byli Włodzimierz Bilan i Jan Smołka (1882–1946). Periodyk dokumentował działalność harcerstwa przemyskiego, a także promował idee wychowania obywatelskiego i fizycznego. Wśród stałych działów znajdowała się rubryka „Sport", w której publikowano wyniki spotkań i osiągnięcia Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj" Przemyśl[763].

„Harcerz Wołyński" – miesięcznik młodzieży harcerskiej Wołynia (1925–1926)

„Harcerz Wołyński" był miesięcznikiem wydawanym w Kowlu w latach 1925–1926, początkowo jako pismo męskiej młodzieży harcerskiej, a od numeru 3 z 1925 r. jako organ męskiej i żeńskiej młodzieży harcerskiej Wołynia. Pismo miało charakter wychowawczo-

[762] „Sulimczyk", ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Sulimczyk_Warszawa_16WDH_1915-nadal [dostęp: 23 X 2025].
[763] „Ku Świtom", ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Ku_%C5%9Bwitom_Przemy%C5%9Bl_1921-1922 [dostęp: 23 X 2025].

metodyczny i dokumentowało życie harcerskie regionu. Na jego łamach publikowano artykuły ukazujące znaczenie sportu w wychowaniu młodzieży (np. *Sport a młodzież*, „Harcerz Wołyński" 1925, nr 1, s. 4–5), programy imprez chorągwianych z elementami rywalizacji sportowej oraz relacje z wydarzeń drużyn, w tym organizowanych zawodów sportowych, czy roli obozów letnich w wychowaniu młodzieży i znaczenia dla zdrowia[764].

„Czuwaj" – miesięcznik harcerski (Łomża, 1916–1933)

„Czuwaj" był czasopismem wydawanym w Łomży w latach 1916–1933. Jego geneza sięga roku szkolnego 1916/17, kiedy pismo ukazywało się raz w tygodniu jako egzemplarz pisany ręcznie, w nakładzie jednostkowym, wydawany przez 1 Kościuszkowską Drużynę Harcerską. Od 1919 r. pismo przyjęło formułę „Miesięcznika poświęconego sprawom drużyn harcerskich w Łomży"[765]. Pojawiała się rubryka „Sport", gdzie informowano o największych imprezach sportowych, które działy się w Polsce.

„Czuwaj" – miesięcznik harcerski w Lesznie (1934–1936)

„Czuwaj" był miesięcznikiem harcerskim wydawanym w Lesznie w latach 1934–1936 przez Koło Starszego Harcerstwa przy współudziale Koła Przyjaciół Harcerstwa. Od numeru 1 z 1936 r. funkcjonował jako „Miesięcznik Harcerski". Pismo dokumentowało działalność lokalnego środowiska harcerskiego, popularyzując idee wychowania obywatelskiego, fizycznego i społecznego. Na jego łamach ukazywały się relacje z inicjatyw harcerskich, m.in. cykl M. Roizdęka „1005 km kajakiem. Spływ przez Polskę do morza"[766], opisujący udział harcerzy w przedsięwzięciach organizowanych przez Ligę Morską i Kolonialną. W stałej rubryce „Sport" publikowano informacje o kursach, zawodach i aktywności fizycznej harcerzy z Leszna, podkreślając znaczenie sportu w wychowaniu młodzieży[767].

[764] Harcerz wołyński Kowel 1925–1926, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Harcerz_wo%C5%82y%C5%84ski_Kowel_1925-1926 [dostęp: 23 X 2025].
[765] „Czuwaj" [Łomża] 1916–1933, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Czuwaj_%C5%81om%C5%BCa_1916-1933 [dostęp: 26 X 2025].
[766] *Sport*, „Czuwaj" [Leszno] 1934, nr 2, s. 7–9.
[767] Czuwaj Leszno 1934–1936, ht ps://archiwumharcerskie.pl/index.php?t tle=Kategoria:Czuwaj_Leszno_1934-1936 [dostęp: 26 X 2025].

Rozdział 4. Podsumowanie. Próba oceny wkładu Związku Harcerstwa Polskiego w rozwój sportu polskiego w II Rzeczypospolitej

4.1. Najwybitniejsi działacze harcerscy w rozwoju kultury fizycznej i sportu oraz harcerze sportowcy.

W wyniku przeprowadzonej kwerendy archiwalnej oraz analizy krytycznej dostępnych opracowań autor wyodrębnił grupę instruktorów i wychowawców harcerskich, którzy w sposób szczególny przyczynili się do rozwoju wychowania fizycznego i sportu w organizacji. W podrozdziale uwzględniono również sylwetki harcerzy-sportowców, których ponadprzeciętne osiągnięcia stanowiły ważny czynnik upowszechniania idei kultury fizycznej w społeczeństwie II Rzeczypospolitej. Przedstawione biogramy mają umożliwić ocenę wpływu jednostkowych aktywności i inicjatyw na kształtowanie harcerskiego systemu wychowania poprzez sport. Do opracowania biogramów autor wykorzystał treści *Polskiego Słownika Biograficznego, Encyklopedii Sportu, Harcerskiego Słownika Biograficznego* oraz innych opracowań i materiałów archiwalnych. Działacze i instruktorzy harcerscy zasłużeni na polu sportu zostali przedstawieni w kolejności alfabetycznej według nazwisk i zostały uwzględnione w biogramach wydarzenia i dokonania z obszaru harcerstwa i sportu.

Bublewski Witold, pseud. Wybicki, Rybicki (1904–2007), harcmistrz, jachtowy kapitan żeglugi morskiej, kierownik Wydziału Drużyn Żeglarskich Głównej Kwatery Harcerzy (1931–1939), twórca harcerskiego wychowania wodnego.

Po przyjeździe do Polski w 1919 r., wraz z rodziną osiedlił się początkowo w Wołominie, a następnie w Warszawie, gdzie kontynuował edukację oraz działalność harcerską w 39 Warszawskiej Drużynie Harcerzy im. Józefa Wybickiego. W okresie wojny polsko-bolszewickiej uczestniczył wraz ze swoim plutonem w działaniach pomocniczych, m.in. w organizowaniu polowej łączności telefonicznej na odcinku Radzymin – Zielonka. Stopień instruktorski przodownika uzyskał 31 maja 1924 r. i w tym samym roku wziął udział w kursie morskim Harcerskiego Hufca Syberyjskiego na Helu, co zapoczątkowało jego wieloletnie zaangażowanie w rozwój harcerskiego ruchu wodnego. Był inicjatorem działań zmierzających do ujednolicenia programu i metodyki pracy drużyn wodnych w ZHP. Od 1926 r. był związany zawodowo z Ligą Morską i Rzeczną, w której pracował do wybuchu II wojny światowej. Rozkazem z 26 IX 1927 r. mianowano go podharcmistrzem, co po reformie systemu stopni instruktorskich z grudnia tego samego roku odpowiadało stopniowi harcmistrza. W kolejnych latach pełnił ważne funkcje organizacyjne w Głównej Kwaterze Męskiej/Harcerzy: w 1930 r. objął kierownictwo Referatu Drużyn Morskich w Wydziale Wychowania Fizycznego GKM, a rok później Wydziału Drużyn Żeglarskich Głównej Kwatery Męskiej, którym kierował aż do 1939 r. Równolegle działał jako wizytator Pomorskiej Chorągwi Harcerzy oraz członek komisji dyscyplinarnej i osobowej GKH. w 1931 r. zdobył kwalifikacje jachtowego kapitana żeglugi morskiej. Uczestniczył w powołaniu Polskiego Związku Kajakowego w 1928 r., w którym pełnił funkcję sekretarza. Istotną częścią jego działalności była aktywność publicystyczna i wydawnicza. W 1931 r. opublikował książkę *Kajakiem na szlaku wodnym*, a także zainicjował serię „Biblioteczka Harcerskich Drużyn Żeglarskich", obejmującą kilkanaście tomów poświęconych zagadnieniom programowym, metodycznym oraz technicznym pracy drużyn wodnych. Na łamach prasy harcerskiej, m.in. „Harcerza", „Na Tropie", „Czuj Duch" i „Żeglarza" opublikował ponad 300 artykułów dotyczących wychowania morskiego i żeglarstwa harcerskiego. W 1934 r. zapoczątkował wydawanie miesięcznika „Żeglarz". Odegrał również kluczową rolę w organizacji wydarzeń harcerskich o charakterze wodnym, w tym krajowego Zlotu Harcerzy Wodnych w Garczynie (1932), a podczas IV Jamboree w Gödöllő (1933) kierował samodzielnym podobozem żeglarskim, którego uczestnicy zajęli

pierwsze miejsce w zawodach wodniackich. Jako organizator i praktyk żeglarstwa harcerskiego prowadził liczne obozy oraz kursy szkoleniowe w ośrodkach morskich w Jastarni i Gdyni, a także uczestniczył w wielu rejsach doskonalących umiejętności żeglarskie. Był inicjatorem zakupu szkunera „Petrea" i jego przebudowy na harcerski żaglowiec „Zawisza Czarny" (1934), a także współtwórcą idei „harcerskiej szkoły pod żaglami" realizowanej pod dowództwem gen. Mariusza Zaruskiego. Zatwierdzono również harcerską banderę jego projektu. w latach 1936–1939 był członkiem Naczelnej Rady Harcerskiej. w 1939 r. ukończył studia na Wydziale Prawa i Nauk Ekonomiczno-Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Pełnił funkcję zastępcy komandora Harcerskiego Kręgu Morskiego, a po śmierci gen. Zaruskiego objął jego kierownictwo.

W okresie okupacji działał konspiracyjnie pod pseudonimami „Wybicki" i „Rybicki" w strukturach Marynarki Wojennej Armii Krajowej („Alfa"). Na zlecenie organizacji opracował wraz z zespołem harcerskich żeglarzy program wychowania morskiego młodzieży, który po wojnie wykorzystano w działalności Państwowego Centrum Wychowania Morskiego w Gdyni. W 1944 r. wszedł w skład Rady Programowej Głównej Kwatery Szarych Szeregów, a podczas Powstania Warszawskiego walczył na Żoliborzu.

Po zakończeniu wojny zamieszkał w Sopocie i aktywnie włączył się w odbudowę polskiej gospodarki morskiej oraz struktur harcerskich. Współpracował z Eugeniuszem Kwiatkowskim przy odbudowie portów oraz uczestniczył w organizowaniu życia harcerskiego na Wybrzeżu, pełniąc m.in. funkcję zastępcy przewodniczącego Zarządu Okręgu ZHP w Gdańsku. Zaangażował się w reaktywację Centrum Wychowania Morskiego i odbudowę flotylli jachtów harcerskich. W latach 1948–1951 był naczelnym dyrektorem Żeglugi Bałtyckiej „Gryf" w Szczecinie i zainicjował rozwój żeglugi przybrzeżnej oraz powstanie nowych przedsiębiorstw armatorskich. Następnie pracował w instytucjach związanych z gospodarką morską, m.in. w Polskiej Marynarce Handlowej, Polskim Ratownictwie Okrętowym, Polskim Rejestrze Statków i biurze konstrukcyjnym „Centromor". W okresie powojennym kontynuował działalność harcerską jako członek zespołów programowych, społeczny komendant Centrum Wychowania Morskiego w Gdyni (1959–1969) oraz ponownie komandor Harcerskiego Kręgu Morskiego. Z jego inicjatywy pozyskano dla ZHP jacht „Zawisza Czarny II". W 1961 r. stanął na czele Rady Wychowania Morskiego ZHP. Równolegle rozwijał kompetencje zawodowe, kończąc studia na Wydziale Transportu Morskiego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie oraz studia doktoranckie. Do końca życia

pozostawał aktywny w środowisku żeglarskim i harcerskim, m.in. jako Honorowy Komodor ZHP oraz działacz Polskiego Towarzystwa Nautologicznego[768].

Dąbrowski Juliusz, pseud. Bem (1909–1940), prawnik, publicysta, harcmistrz, członek Głównej Kwatery Szarych Szeregów (1939–1940), autor popularnych harcerskich podręczników metodycznych.

W 1927 r. wstąpił do 40 Warszawskiej Drużyny Harcerzy, z którą pozostał związany przez kolejne lata. Drużynę tę prowadził wcześniej Mieczysław Bem, poległy jako sanitariusz podczas wydarzeń związanych z zamachem majowym. Dąbrowski początkowo pełnił funkcję zastępowego, a od 1928 r. – przybocznego, odpowiadając przede wszystkim za szkolenie harcerskie. Dzięki jego pracy drużyna szybko osiągnęła wysoki poziom organizacyjny i wychowawczy, stając się jedną z wyróżniających się drużyn w szkołach powszechnych, natomiast prowadzony przez niego zastęp „Orłów" stanowił ważne zaplecze kadrowe również dla innych środowisk harcerskich.

W 1928 r. uczestniczył w kursie instruktorskim nad Wigrami, po którego ukończeniu uzyskał 16 II 1929 r. stopień podharcmistrza, a nominację na harcmistrza otrzymał 10 XII 1931 r. w oparciu o doświadczenia zdobyte w macierzystej drużynie zaangażował się w reformowanie i ożywienie dotychczas zaniedbywanego nurtu drużyn powszechniackich. W latach 1929–1933 pełnił funkcję zastępcy kierownika Wydziału Szkół Powszechnych Komendy Chorągwi Warszawskiej, równocześnie kontynuując działalność instruktorską w 40 WDH. Od początku lat trzydziestych coraz silniej zaznaczała się jego aktywność na szczeblu centralnym ZHP. W 1933 r. objął stanowisko kierownika Wydziału Drużyn Głównej Kwatery Harcerzy, a już wcześniej, w latach 1932–1934, należał do komitetu redakcyjnego pisma „Harcmistrz". Redagował także dodatek „Zastępowy" do miesięcznika „W Kręgu Wodzów". Od 1933 r. był członkiem Komisji Wydawniczej GKH, a od roku następnego – Wydziału Programowego GKH. Intensywnie działał jako publicysta i metodyk harcerski, publikując liczne artykuły, instrukcje oraz podręczniki adresowane przede wszystkim do zastępowych

[768] J. Borkowski, *Bublewski Witold*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 3, s. 29–32; Historia Polskiego Związku Kajakowego ht ps://pzkaj.pl/polski-zwiazek-kajakowy/ [dostęp: 17 II 2026].

drużyn powszechniackich, które uznawał za kluczowe ogniwo systemu wychowawczego harcerstwa.

Był autorem popularnych opracowań metodycznych, wielokrotnie wznawianych w okresie międzywojennym, takich jak *Gry i zabawy w izbie harcerskiej* (Warszawa 1934), *Harce zimowe w polu* (Warszawa 1935) oraz *W świetlicy harcerskiej* (Warszawa 1935), a także artykułu *Harcerski sposób wychowania* opublikowanego w zbiorze *Harcerstwo w szkole powszechnej 1921–1931* (Warszawa 1931).

W 1933 r. podczas jamboree w Gödöllő na Węgrzech kierował drużyną zlotową, natomiast dwa lata później, podczas Jubileuszowego Zlotu Harcerstwa Polskiego w Spale, współtworzył redakcję obozowego dziennika. W latach 1935–1936 był kierownikiem Wydziału Starszych Chłopców GKH, a w okresie 1935–1937 zastępcą kierownika Wydziału Drużyn. Do jego najważniejszych inicjatyw programowych należało opracowanie i realizacja w roku harcerskim 1936/1937 ogólnopolskiej akcji „Trzyletni Wyścig Pracy", której celem było pobudzenie aktywności słabszych drużyn poprzez wprowadzenie centralnie koordynowanego programu opartego w dużej mierze na zadaniach społecznych. Program ten miał wzmacniać poczucie sprawczości harcerzy i ich zaangażowanie w przemiany otoczenia. Opracował również szczegółową instrukcję metodyczną wspierającą drużyny w realizacji przedsięwzięcia.Po odsunięciu z władz harcerskich opublikował wraz z Tadeuszem Kwiatkowskim książkę *Jeden trudny rok. Opowieść o pracy harcerskiej* (Warszawa 1938), stanowiącą popularnonaukowe studium pracy drużyn starszoharcerskich oraz ich zaangażowania w życie społeczne, gospodarcze i polityczne. Publikacja ta opierała się na doświadczeniach autorów i zawierała praktyczne wskazówki dotyczące prowadzenia zespołów młodzieży starszej. w historiografii harcerskiej uznawany jest za jednego z najwybitniejszych metodyków okresu międzywojennego.

Po wybuchu II wojny światowej współtworzył konspiracyjne struktury harcerskie, wchodząc wraz z Aleksandrem Kamińskim, Florianem Marciniakiem i Lechosławem Domańskim w skład powołanej pod koniec września konspiracyjnej Głównej Kwatery. W październiku tego samego roku, wraz z dawnymi członkami 40. WDH, zainicjował działalność organizacji PLAN[769], której profil ideowy miał wyraźnie lewicowy charakter, zgodny z jego poglądami. Został rozstrzelany 2 kwietnia 1940 r. w Palmirach[770].

[769] Tajna organizacja Polska Ludowa Akcja Niepodległościowa.

[770] K. Wojtycza, *Dąbrowski Juliusz*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 2, s. 48–50; Dąbrowski Juliusz ht ps://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Dabrowski-Juliusz;3891007 [dostęp: 17 II 2026]; *Leksykon harcerstwa…*, s. 70.

Heil Edward, pseud. Jerzy, Krakowski, Scout, Stokłosa (1903–1944), prawnik, harcmistrz, komendant Poleskiej Chorągwi Harcerzy (1933–1935, 1938–1939), komendant Krakowskiej Chorągwi Szarych Szeregów „Ul Smok" (1943–1944).

W 1914 r. wstąpił do 2 Przemyskiej Drużyny Skautowej. Po ukończeniu kursu instruktorskiego w Spasie w 1922 r. objął funkcję drużynowego 2 Przemyskiej Drużyny Harcerzy im. K. Pułaskiego. Równocześnie kontynuował edukację – w czerwcu 1923 r. zdał maturę w I Państwowym Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Przemyślu, a następnie podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Jana Kazimierza. 25 V 1923 r. otrzymał stopień podharcmistrza.

W okresie międzywojennym wyróżniał się jako propagator i pionier harcerskich sportów wodnych w środowisku przemyskim. Wraz z członkami swojej drużyny konstruował łodzie, a w 1924 r. z Harcerskim Klubem Sportowym „Czuwaj" zorganizował spływ Sanem i Wisłą na I Narodowy Zlot Harcerzy w Warszawie. Rok później poprowadził ośmiu harcerzy w czternastodniowej wyprawie na dwóch jednostkach własnej konstrukcji z Przemyśla do Gdańska, zakończonej obozowaniem w Orłowie. W 1926 r., wspólnie z Józefem Toczyskim, odbył kolejny wymagający spływ – Bugiem z Sokala do ujścia Narwi, a następnie w górę rzeki aż do jej źródeł na obszarze Puszczy Białowieskiej. W tym samym roku powołał w Przemyślu pierwszy żeglarski zastęp harcerski, a w roku następnym założył 6 Żeglarską Drużynę Harcerzy im. Jana z Kolna, należącą do pionierskich środowisk żeglarskich w polskim harcerstwie.

W 1927 r. uczestniczył jako delegat w VII Zjeździe Walnym ZHP w Warszawie. W tym samym okresie organizował kolejne wyprawy wodne, w tym rejs trzema łodziami do Gdańska i na Hel oraz wyprawę Prutem i Dunajem, zakończoną w Konstancy. Równolegle angażował się w działalność sportową i paramilitarną, pełniąc funkcję referenta sportowego Komendy Okręgu Związku Strzeleckiego w Przemyślu. W 1929 r. rozpoczął wraz ze swoją drużyną budowę przystani wodnej na Sanie, ukończoną w 1932 r., a podczas II Narodowego Zlotu Harcerzy w Poznaniu zaprezentował pokaz budowy szalupy morskiej. W sierpniu 1931 r. ukończył kurs morski w Gdyni, zdobywając patent sternika morskiego. W Harcerskim Klubie Sportowym „Czuwaj" pełnił funkcje kierownika sekcji żeglarskiej i narciarskiej (1923–1930) oraz członka zarządu.

Od 1932 r. wchodził w skład Komendy Hufca Harcerzy w Przemyślu, a następnie objął funkcję komendanta Poleskiej Chorągwi Harcerzy, którą kierował do 1935 r. oraz ponownie w latach 1938–1939.

Wybuch II wojny światowej zastał go w Warszawie, gdzie pełnił służbę w Komisariacie Przyfrontowym. Na początku września 1939 r. został skierowany do Brześcia, skąd przez Pińsk i Janów Poleski dotarł wraz z rodziną do Lwowa. Tam współtworzył Harcerską Organizację Niepodległościowo-Wojskową, a po jej włączeniu w struktury Szarych Szeregów wszedł w skład sztabu Komendy Obszaru Wschodniego. w marcu 1943 r. objął funkcję komendanta Krakowskiej Chorągwi Szarych Szeregów, używając pseudonimu „Jerzy". Okres jego dowodzenia charakteryzował się znaczącym ożywieniem działalności konspiracyjnej. Przeprowadził reorganizację struktur, wprowadzając podział na piony „Zawiszy", Bojowych Szkół oraz Grup Szturmowych. Utworzono wówczas sprawnie funkcjonujący pion drużyn „Zawiszy", powołano harcerską kompanię „Bartek" wchodzącą w skład batalionu ochrony sztabu Okręgu AK oraz rozpoczęto formowanie kompanii „Maciek", której rozwój przerwały aresztowania.

Aresztowany 8 V 1944 r., 27 V 1944 r. odbyła się egzekucja 40 mężczyzn przy ul. Botanicznej, w następnych dniach obyła się kolejna egzekucja kilkudziesięciu osób na terenie obozu w Płaszowie. w jednej z nich zginął Heil.

Za działalność społeczną, harcerską i patriotyczną został odznaczony licznymi wyróżnieniami, m.in. Srebrnym Krzyżem Zasługi (1938), Odznaką Honorową „Orlęta" (1919), „Gwiazdą Przemyśla" (1920), Odznaką Ofiarnych Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa (1921), Odznaką XXV-lecia ZHP (1936), Odznaką XX-lecia Harcerstwa Lwowskiego (1932), Odznaką Harcerstwa Przemyskiego (1934), Medalem XV-lecia Odzyskania Morza (1938) oraz Dyplomem „Za Zasługi na polu Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego" (1929)[771].

[771] M. Młodzikowski, *Edward Heil* [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 70–73.

Jakóbkiewicz Józef (1892−1953), lekarz, twórca polskiej medycyny morskiej i tropikalnej, współorganizator akcji pomocy polskim dzieciom na Syberii (1919–1923), pionier harcerstwa wodnego, hufcowy Okręgu Harcerskiego Dalekiego Wschodu (1919–1920), hufcowy Harcerskiego Hufca Syberyjskiego w Wejherowie (1925–1927).

Ukończył studia medyczne na Uniwersytecie Moskiewskim, uzyskując w 1915 r. dyplom lekarza. Angażował się społecznie, m.in. w działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół". Po zakończeniu działań wojennych udał się do Moskwy, gdzie przebywała jego rodzina, a późną jesienią 1918 r. wyruszył w kierunku Władywostoku, gdzie miał zostać zdemobilizowany. W trakcie podróży na Daleki Wschód pełnił funkcję lekarza kolejowego, pracując najpierw w Irkucku, a następnie w Śludziance nad Bajkałem. W lutym 1919 r. objął funkcję drużynowego Drużyny Harcerskiej im. T. Kościuszki we Władywostoku, której działalność koncentrowała się na wychowaniu morskim i żeglarstwie; środowisko to uznawane jest za jeden z początków harcerskiego ruchu wodniackiego. W pracy wychowawczej akcentował rozwój sprawności fizycznej, wprowadzając naukę pływania i wiosłowania, gimnastykę zdrowotną, eurytmię[772] oraz elementy wschodnich sztuk walki. W maju 1919 r. przekazał prowadzenie drużyny Antoniemu Gregorkiewiczowi, sam zaś objął stanowisko hufcowego Okręgu Harcerskiego Dalekiego Wschodu (Harcerskiego Hufca Dalekiego Wschodu). Jednostka ta obejmowała kilka polskich środowisk harcerskich działających na obszarze rosyjskiego Dalekiego Wschodu i Mandżurii, w tym drużyny z Władywostoku, Harbina, Nikolska Ussuryjskiego, Czyty oraz – od 1920 r. – osady Mandżuria. Latem 1919 r. zorganizował obóz morski na Rosyjskiej Wyspie (Russkij Ostrow), położonej na południe od Władywostoku, który trwał od 15 czerwca do 20 sierpnia i zgromadził 74 uczestników. Program obozu obejmował zajęcia sportowe i gimnastyczne, gry terenowe, wyprawy morskie, elementy szkutnictwa, a także działania o charakterze patriotyczno-edukacyjnym, w tym lekcje języka polskiego i pogadanki historyczne. We wrześniu 1919 r. zaangażował się w działalność Polskiego Komitetu Ratunkowego we Władywostoku, wspierającego polskie rodziny dotknięte skutkami wojny domowej w Rosji, ze szczególnym uwzględnieniem pomocy dzieciom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej. Po powrocie do kraju w latach 1924–1927 pełnił funkcję hufcowego Harcerskiego Hufca Syberyjskiego im. T. Kościuszki w Wejherowie,

[772] Połączenie gimnastyki z deklamacją lub śpiewem.

który w początkowym okresie liczył ponad 200 członków. W swojej działalności programowej szczególny nacisk kładł na rozwój wychowania morskiego, zapoczątkowanego organizacją obozu żeglarskiego na Helu w sierpniu 1925 r.; kolejne obozy odbywały się tam regularnie aż do 1928 r. Dostrzegając ograniczenia wynikające z sezonowego charakteru obozowania w prowizorycznych warunkach, wysunął projekt utworzenia stałej stanicy harcerskiej na Helu. W ankiecie Ministerstwa Robót Publicznych z 1927 r. postulował przekazanie harcerstwu terenów pomiędzy Jastarnią a Helem i stworzenie ośrodka zdolnego pomieścić około 400 uczestników. Propozycję tę ponowił podczas II Harcerskiej Konferencji Żeglarskiej w VI 1928 r., jednak nie została ona zrealizowana.

Zmarł 9 lipca 1953 r. w Łodzi; został pochowany na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Za działalność harcerską na Dalekim Wschodzie odznaczono go harcerską odznaką „Za Zasługę" (1924)[773].

Leśniewski Julian Lucjan (1898–1969) porucznik Wojska Polskiego, harcmistrz, działacz harcerski i sportowy, organizator polskiego i międzynarodowego łucznictwa.

Urodził się 30 VI 1898 r. w Warszawie w rodzinie Teofila Leśniewskiego i Emilii z Vaqueretów. Uczył się w gimnazjum im. Mikołaja Reja w Warszawie. Od 1913 r. należał do Polskiej Drużyny Strzeleckiej. W czasie I wojny światowej ewakuowany wraz z rodziną w głąb Rosji, ukończył polską szkołę realną w Charkowie, gdzie należał do organizatorów miejscowego skautingu i pełnił funkcję zastępowego. Po odzyskaniu niepodległości, od 11 XI 1918 r. służył w Wojsku Polskim; w stopniu plutonowego był zastępcą adiutanta batalionu harcerskiego.

Był związany z harcerstwem jako instruktor i organizator przysposobienia wojskowego. W l. 1929–1934 kierował wydziałem przysposobienia wojskowego w Głównej Kwaterze Męskiej. W 1928 r. zapoczątkował organizację Związkowych Zawodów Strzeleckich ZHP, był także członkiem komitetu organizacyjnego Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodów Strzeleckich w latach 1928–1937. Organizował współpracę między harcerstwem a instytucjami zajmującymi się sportami strzeleckimi, m.in. Zarządem Polskiego Związku Broni Małokalibrowej. Opublikował *Przysposobienie wojskowe w harcerstwie* (Warszawa 1929) oraz szereg publikacji poświęconych problematyce sportów strzeleckich i łucznictwa w zrzeszeniach sportowych, m.in. *Strzelectwo w Związkowych Zrzeszeniach Sportowych*

[773] A. Ruta, *Jakóbkiewicz Józef*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 3, s. 83–85.

(Warszawa 1953), *Łucznictwo w Związkowych Zrzeszeniach Sportowych* (Szczecin 1955), *Strzelectwo w Zrzeszeniach Sportowych* (Szczecin 1956).

Równolegle działał w strukturach sportów strzeleckich i łuczniczych. Był współzałożycielem Polskiego Związku Broni Małokalibrowej oraz Polskiego Związku Broni Wojskowej i Dowolnej, członkiem Naczelnej Rady Strzeleckiej, a od 1930 r. kierownikiem referatu strzelectwa sportowego w Głównej Komendzie Związku Strzeleckiego; w 1933 r. objął stanowisko zastępcy kwatermistrza tej komendy. 30 IX 1934 r. przeniesiony do rezerwy.

Należał do pionierów polskiego łucznictwa sportowego. W 1931 r. był jednym z organizatorów pierwszych mistrzostw świata w łucznictwie we Lwowie; współtwórcą Międzynarodowej Federacji Łuczniczej (FITA), w której w l. 1931–1937 pełnił funkcję sekretarza generalnego; uczestniczył jako delegat w międzynarodowych kongresach łuczniczych. W Polskim Związku Łuczniczym działał jako współzałożyciel i członek zarządu głównego, a następnie jego prezes (1937–1939, 1952–1955, 1957–1969). Był również trenerem i sędzią klasy międzynarodowej. Za zasługi dla światowego łucznictwa otrzymał w 1955 r. Srebrną Plakietkę FITA.

Po II wojnie światowej kontynuował działalność sportową i organizacyjną; w l. 1948–1950 był członkiem zarządu Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego, a w l. 1950–1957 działał w strukturach Głównego Komitetu Kultury Fizycznej. W 1968 r. został pierwszym kierownikiem sekcji łuczniczej RKS „Drukarz" Warszawa.

Zmarł 29 XII 1969 r. w Warszawie, gdzie również został pochowany.

Został odznaczony m.in. Krzyżem Niepodległości oraz Odznaką Dziesięciolecia Harcerstwa[774].

[774] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 84; „Harcerz" 1928, nr 33–35, s. 291; „Harcmistrz" 1929, nr 11; „Wiadomości Urzędowe" 1929, nr. 10; A. Holiczenko, *Żołnierze tajnego frontu. Lista imienna KN3 POW-Wschód, 1914–1921*, Olsztyn 2012; S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest?* t. 2, Warszawa 1939; „Monitor Polski" nr 171/1933, 27/1934; W. Nekrasz, *Harcerze w bojach 1914–1921* cz. 1, Warszawa 1930; *Rocznik oficerski 1923, 1924, 1928, 1932;* Julian Lucjan Leśniewski https://www.fundacja100.pl/krzyz-i-medal-niepodleglosci/lista-odznaczonych/julian-lucjan-lesniewski [dostęp: 17 II 2026]; III Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzeleckie, 25–27.IV.1930 w Warszawie https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=2&uid=65458887 [dostęp: 17 II 2026].

Olędzki Władysław Erazm h. Rawicz, pseud. Papa, Astronom, Montwiłł (1892–1944), nauczyciel, harcmistrz, współorganizator Okręgu Lubelskiego Junactwa (1915–1918), komendant Inspektoratu Lubelskiego ZHP XII a (1919–1920), komendant Mazowieckiej Chorągwi Harcerzy (1932–1937), komendant Wileńskiej Chorągwi Szarych Szeregów (1939–1940), komendant Warszawskiej Chorągwi Szarych Szeregów (1944).

Urodził się 2 VI 1892 w Warszawie w rodzinie Konstantego (ok. 1857–1937, urzędnika kolejowego) i Marii z d. Klimowicz (ok. 1864–1894).

W 1910 r. ukończył szkołę techniczną w Warszawie. Podczas I wojny światowej w listopadzie 1914 r. wstąpił do Wolnej Szkoły Wojskowej i Polskiej Organizacji Wojskowej, sprawował funkcję sekcyjnego i plutonowego. Ukończył szkołę podoficerską, po czym został komendantem szkoły żołnierskiej. Był też współorganizatorem Straży Obywatelskiej na Pradze. Zdekonspirowany, wyjechał do Lublina, gdzie od 1916 r. pracował jako nauczyciel wych. fiz. w szkole realnej oraz w gimnazjum męskim. Na początku listopada 1918 r. w Lublinie brał udział w rozbrajaniu wojsk austro-węgierskich. W 1920 r. zgłosił się ochotniczo do WP. Przydzielony do 5 pp Legionów, został komendantem Pogotowia Młodzieży przy Dowództwie Okręgu Generalnego Warszawa. Po wojnie z Rosją bolszewicką został przeniesiony do rezerwy.

W l. 1920–1929 był nauczycielem w Seminarium Nauczycielskim w Ursynowie, w tym czasie ukończył Centralny Instytut Wych. Fiz. (CIWF). Równocześnie uczył w Warszawie w Gimnazjum Władysława Giżyckiego (1926–1932) i w Państw. Gimnazjum im. Stefana Batorego (1932–1937). Na podstawie przeprowadzonych badań opublikował *Warunki i organizacja wychowania fizycznego w Gimnazjum im. Stefana Batorego*, [w:] *Organizacja wychowania fizycznego* (Warszawa 1933). Od września 1937 był naczelnikiem Wydz. Wych. Fiz. w Kuratorium Okręgu Szkolnego m. stołecznego Warszawy.

Działał od jesieni 1912 r. w Junactwie jako założyciel i drużynowy tajnej rzemieślniczej 2 Drużyny im. ks. J. Poniatowskiego w Ursynowie, a później w Lublinie jako drużynowy 5 drużyny im. T. Kościuszki przy Szkole Rzemiosł Stanisława Seroczyńskiego (1915–1916), drużynowy 3 drużyny im. R. Traugutta przy Szkole Handlowej Braci Vetterów (1917) i członek prezydium Komendy II Okręgu Junactwa (1915–1917). W tym czasie należał do POW. Był zwolennikiem połączenia organizacji skautowych Kongresowki i uczestniczył w Walnym

Zjeździe Zjednoczeniowym Organizacji Skautowych (ZHP, POS, Związek Skautek Polskich) w Warszawie (1–2 XI 1916) i I Zjeździe Kierowników Pracy Harcerskiej i Komend Okręgowych w Warszawie (12–14 IV 1917), po czym został członkiem komendy (20 V 1917–1919) i komendantem Okręgu ZHP XII a Lublin (1919–1920). w listopadzie 1919 r. otrzymał stopień przodownika z zaliczeniem służby od 2 XI 1914 r.

Od 1920 r. mieszkał ponownie w Ursynowie. Od września 1920 r. był zastępcą Inspektora Okręgu Męskiego w Warszawie, zawiązku późniejszego Oddziału i Chorągwi. W dn. 15 XII 1920 r. otrzymał stopień podharcmistrza (po zmianie systemu stopni instruktorskich od 1928 r. równoznaczny ze stopniem harcmistrza). Z dn. 21 III 1921 r. został powołany w skład Zarządu Oddziału Warszawskiego ZHP, a od 8 V 1921 do 1 V 1923 r. wchodził w skład Głównej Kwatery Męskiej. Był komendantem jednego z najsilniejszych w Polsce Harcerskiego Klubu Sportowego „Varsovia" istniejącego w l. 1922–1931 z sekcjami piłki nożnej, gier zespołowych, lekkoatletyczną, tenisową z dwoma kortami i sportów wodnych z przystanią w Porcie Czerniakowskim.

W okresie międzywojennym pełnił funkcje: referenta w Wydz. Wychowania Narodowego GKM (1 V 1923–1926), drużynowego 1 Drużyny Harcerzy im. J. U. Niemcewicza na Ursynowie (1924–1926), kierownika Wydz. Wych. Fiz. GKM/GK Harcerzy (1927–1928, 30 X 1929–20 X 1932), p.o. kierownika Wydz. Drużyn Morskich GKM (10 IX 1928–30 X 1929), członka NRH (29 XII 1929–1933), członka NZHP (27 XII 1929–1931, 10 IV 1932–12 VI 1932), wizytatora GKM dla Chor. Maz. (od 9 XII 1931), kierownika Zarządów Okręgów NZHP (1931–1932), komendanta Maz. Chor. Harcerzy i z urzędu członka Zarządu Maz. Oddz./Okręgu ZHP (23 III 1932–10 IX 1937), przewodniczącego komisji prób starszyzny Chor. Maz. (17 VI 1932–16 VI 1934), przewodniczącego podkomisji próby na st. podharcmistrza Chor. Maz. (9 II 1935–14 I 1936, od 16 XI 1936), przewodniczącego komisji na Państw. Odznakę Sportową (od 14 XI 1935), drużynowego 23 Warszawskiej Drużyny Harcerzy (WDH) im. kr. Bolesława Chrobrego (1932–1937) i kierownika Wydz. Obozów i Turystyki jako członek czynny GK Harcerzy (10 V 1938–1939). W 1928 r. występująca pod jego kierunkiem 1 Ursynowska Drużyna Harcerzy zajęła I miejsce na Międzynarodowym Zlocie Skautów Morskich k. miejscowości Tihany nad Balatonem, pokonując wszystkie inne reprezentacje w pływaniu, wiosłowaniu i żeglowaniu. Jako członek Komisji Wystawy odpowiadał za prezentację dorobku drużyn wodnych na wystawie harcerskiej w ramach Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu w 1929 r. Dn. 29 I 1931 r. otrzymał Harcerską Odznakę Instruktorską Przysp. Wojsk. Od 9 XII 1931 do 21 IV 1932 miał przydział służbowy do Chor. Warszawskiej. w 1933 r. otrzymał stopień żeglarza. Zimą 1933/34 był komendantem

obozu zimowego Warszawskiej Chorągwi Harcerzy w Krynicy z udziałem 215 harcerzy z 25 drużyn, ćwiczących pod kierunkiem instruktorów z CIWF (26 XII 1933–14 i 1934). W lipcu 1935 r. był komendantem podobozu VI (Chor. Mazowieckiej i Łódzkiej) na Jubileuszowym Zlocie ZHP w Spale, a w sierpniu 1935 r. wziął udział w wyprawie jachtu „Zawisza Czarny" do Szwecji. W 1936 r. przebywał wraz z 34 harcerzami 23 WDH jako reprezentacją ZHP na Międzynarodowym Kongresie Młodzieży, odbywającym się podczas Olimpiady w Berlinie i wziął udział w zjeździe z okazji 50-lecia organizacji „Zet" w Warszawie. Uczestniczył w Jamboree: III w Arrowe Park (1929), IV w Gödöllő (1933), gdzie R. Baden-Powell odnalazł go jako ratownika, który uratował życie jedenastu tonącym i odbył z nim rozmowę opublikowaną w prasie, oraz w V w Vogelensang jako członek komendy wyprawy – szef pokazów i drużynowy 4 drużyny (1937). W dn. 10 V 1938 r. otrzymał przydział służbowy do GK Harcerzy.

Był członkiem Stołecznego Komitetu Wych. Fiz. i Przysp. Wojsk. Należał do BBWR i Związku Peowiaków.

Był odznaczony Krzyżem Niepodległości (1933), Złotym Krzyżem Zasługi (1934), Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami (1944), harcerską Odznaką „Za uratowanie życia" (1935), Odznaką 25-lecia ZHP (1936) i harcerską Odznaką Dziesięciolecia Służby (1929)[775].

[775] W. Błażejewski, *Bibliografia 1911–1960*, Warszawa 1981, s. 192–193; J. Borkowski, *Olędzki Władysław Erazm*, [w:] *Warszawa walczy. Leksykon*, red. K. Komorowski, Warszawa 2014, s. 555–556; S. Broniewski, *Olędzki Władysław Erazm (1892–1944)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, s. 802–803; S. Dąbrowski, *Słownik biograficzny harcerzy Lubelszczyzny w II wojnie światowej,* Lublin 2015, s. 506–507; S. Dąbrowski, *Słownik biograficzny instruktorów Chorągwi Lubelskiej Związku Harcerstwa Polskiego 1911–2023*, Lublin 2024, t. 2, s. 443; Z. Głuszek, *Szare Szeregi. Słownik biograficzny*, Warszawa 2006, t. 1, s. 230–235; K. Jarzembowski, L. Kuprianowicz, *Harcmistrzynie i harcmistrze Związku Harcerstwa Polskiego mianowani w latach 1920–1949*, Kraków 2006, s. 164–165.

Piasecki Eugeniusz Witold (1872–1947), lekarz, profesor higieny szkolnej i wychowania fizycznego, teoretyk kultury fizycznej, współtwórca polskiego harcerstwa, harcmistrz Rzeczypospolitej.

Urodził się w rodzinie Wenantego Piaseckiego (1832–1909), lekarza hydropaty, pioniera wychowania fizycznego w Polsce, działacza Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", uczestnika walk we Lwowie w 1848 r. oraz komisarza Rządu Narodowego w powstaniu styczniowym. W młodości uprawiał liczne dyscypliny sportowe, m.in. narciarstwo, kolarstwo, gimnastykę i taternictwo. Praktykował medycynę pod kierunkiem A. Obalińskiego i S. Parmeńskiego, a decydujący wpływ na jego zainteresowania wychowaniem fizycznym wywarł Henryk Jordan, którego idee kontynuował. W l. 1892–1897 prowadził zajęcia gimnastyczne w zakładzie wodoleczniczym ojca „Klemensówka" w Zakopanem oraz okresowo w tamtejszym „Sokole". Specjalizował się w dziedzinie fizjologii, higieny i biochemii, publikując liczne prace naukowe. Od 1912 r. pełnił funkcję inspektora wychowania fizycznego szkół średnich Galicji oraz wiceprezesa państwowej komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli wychowania fizycznego. Działał także społecznie i politycznie; w l. 1906–1915 był radnym miasta Lwowa, inicjując m.in. uchwałę ograniczającą sprzedaż alkoholu osobom poniżej 18. roku życia. Z ideą skautingu zetknął się poprzez środowiska niepodległościowe, m.in. organizację „Eleuteria", do której należał od 1902 r. W 1910 r. propagował skauting w Stanisławowie, a następnie współpracował we Lwowie z Andrzejem Małkowskim. Wraz z Mieczysławem Schreiberem opracował książkę *Harce młodzieży polskiej* (Lwów 1912), będącą adaptacją koncepcji Roberta Baden-Powella do warunków polskich. Wprowadził do niej m.in. polską terminologię harcerską (np. „harcerstwo", „zastęp", „ćwik") oraz akcentował znaczenie abstynencji, wychowania fizycznego, patriotycznego i krajoznawczego. W l. 1913–1914 współredagował pismo „Skaut" jako członek Sekcji Redakcyjnej Związku Naczelnictwa Skautowego i współorganizował kurs instruktorski w Skolem (1913). W okresie I wojny światowej działał w środowiskach harcerskich na terenie Imperium Rosyjskiego; w l. 1916–1917 był członkiem Naczelnego Kierownictwa Harcerstwa na Rusi i w Rosji (Naczelnictwa Harcerstwa w Państwie Rosyjskim). W oparciu o Polskie Towarzystwo Gimnastyczne organizował kursy instruktorskie pod Kijowem (w willi „Kiń Grust") oraz współredagował pismo „Młodzież" (później „Harce"). Opublikował wówczas podręcznik *Gry i zabawy ruchowe* (Kijów 1916).

Po odzyskaniu niepodległości należał do głównych organizatorów systemu wychowania fizycznego w Polsce. W l. 1921–1926 zorganizował i kierował Centralną Wojskową Szkołą Gimnastyki i Sportów w Poznaniu (przeniesioną następnie do Warszawy i przekształconą w Centralny Instytut Wychowania Fizycznego w 1929 r.). W 1922 r. doprowadził do zatwierdzenia jednolitego modelu organizacji wychowania fizycznego na uczelniach wyższych. Był inicjatorem Państwowej Odznaki Sportowej jako narzędzia upowszechniania kultury fizycznej w społeczeństwie. W harcerstwie w pierwszych latach niepodległości odgrywał istotną rolę programową; w l. 1920–1921 był członkiem Naczelnej Rady Harcerskiej, działał również w Zarządzie Oddziału Poznańskiego ZHP. W czerwcu 1922 r. otrzymał stopień harcmistrza; był jednym z ośmiu harcmistrzów Rzeczypospolitej. W tym samym roku przewodniczył polskiej delegacji na Międzynarodowy Kongres Skautowy w Paryżu, gdzie spotkał się z Robertem Baden-Powellem. W 1931 r., protestując przeciw odsunięciu od pracy w harcerstwie części instruktorów związanych z obozem narodowym, wystąpił z ZHP. W okresie II wojny światowej przebywał we Lwowie; w l. 1939–1941 wykładał na Uniwersytecie Lwowskim, następnie pracował w Państwowym Instytucie Ochrony Matki i Dziecka.

W 1945 r. powrócił do Poznania, gdzie podjął się odbudowy katedry i Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego.

Zmarł nagle w Ptaszynie k. Cieplic; pochowany został na cmentarzu Górczyńskim w Poznaniu.

Został odznaczony m.in. Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, jugosłowiańskim Orderem św. Sawy, wielką odznaką Fédération Internationale Gymnastique Ling oraz harcerską odznaką „Wdzięczności” (1921)[776].

[776] Z. Pilarczyk*, Piasecki Eugeniusz Witold*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny,* t. 1, s. 165–198.

Sikorski Walerian, pseud. Grunczewski (1876–1940), płk. Piechoty Wojska Polskiego, nauczyciel wychowania fizycznego, wykładowca Uniwersytetu Poznańskiego, harcmistrz, współorganizator wychowania fizycznego w Polsce.

Urodził się 18 listopada 1876 r. w Budkach Nieznanowskich (pow. Kamionka Strumiłowa) w rodzinie Leona (ur. ok. 1850, leśnika, dzierżawcy) i Teofili z d. Pierackiej (ur. ok. 1850).

Ukończył cztery klasy gimnazjum we Lwowie. Pracował w Straży Skarbowej. Od 1896 r. uczęszczał do seminarium nauczycielskiego we Lwowie, w którym w 1897 r. zdał egzamin dojrzałości. Pod pseud. Grunczewski należał do Tow. Gimnastycznego „Sokół" w Gródku Jagiellońskim i we Lwowie. W 1908 r. był członkiem sekcji Drużyn Bartoszowych Towarzystwa „Młodzież Polska" w Brodach. W l. 1908–1909 odbył roczne studia w Królewskim Centralnym Instytucie Gimnastycznym w Sztokholmie oraz sześciotygodniowy kurs gier ruchowych dla nauczycieli w Näs (Szwecja). Pobyt ten ukształtował jego poglądy metodyczne; stał się zwolennikiem systemu gimnastyki szwedzkiej, którego propagowanie stanowiło później istotny element jego działalności zawodowej.

W 1911 r. przeniósł się do Lwowa, gdzie objął stanowisko nauczyciela w męskiej szkole wydziałowej. W l. 1911–1912 działał jako instruktor w Drużynach Strzeleckich. Należał do grona organizatorów polskiego harcerstwa; w l. 1913–1914 był komendantem 9 Drużyny Skautowej we Lwowie. Wraz z Kazimierzem Wyżykowskim prowadził kursy wychowania fizycznego oraz szkolenia instruktorskie dla skautmistrzów w Skolem (1910–1914). Brał udział w międzynarodowych kongresach wychowania fizycznego: w Odense (1911), Wiedniu (1912) i Paryżu (1913).

Po odzyskaniu niepodległości został w styczniu 1920 r. mianowany dowódcą wojskowego kursu gimnastyki i sportu we Lwowie, następnie przeniesiony do Ministerstwa Spraw Wojskowych w Warszawie, a później do Poznania. Organizował tam kursy instruktorskie dla oficerów jednostek wielkopolskich oraz opracował „Regulamin Wychowania Fizycznego w Wojsku Polskim". W lutym 1921 r. objął stanowisko dowódcy Centralnej Wojskowej Szkoły Gimnastyki i Sportu w Poznaniu; został awansowany do stopnia majora. Równocześnie prowadził wykłady z systematyki i metodyki wychowania fizycznego oraz

zajęcia praktyczne w Studium Wychowania Fizycznego Uniwersytetu Poznańskiego; formalną zgodę MSWojsk. na tę działalność uzyskał w czerwcu 1925 r. W lipcu 1921 r. zdał egzamin dojrzałości przed Komisją Egzaminów Dojrzałości Uniwersytetu Poznańskiego.

W l. 1920–1921 pełnił funkcję naczelnika Wielkopolskiej Chorągwi Harcerzy (Męskiej). Od 1926 r. przez trzy lata był naczelnym wizytatorem wychowania fizycznego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, jednocześnie kontynuując pracę dydaktyczną na Uniwersytecie Poznańskim. Od IX 1929 r. aż do wybuchu II wojny światowej pracował jako wizytator wychowania fizycznego w Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Był stałym członkiem Naukowej Rady Wychowania Fizycznego powołanej w 1927 r. przez prezesa Rady Ministrów oraz współtwórcą programu i norm Państwowej Odznaki Sportowej.

Dużo publikował; był współzałożycielem miesięcznika „Wychowanie Fizyczne", a w l. 1930–1931 jego redaktorem naczelnym. Opublikował liczne prace metodyczne, m.in. *Gimnastyka* (cz. 1–2, wyd. 2, Lwów 1931), *Gry i zabawy ruchowe dziatwy szkolnej* (wyd. 3, Poznań 1929), *Przykłady osnów lekcji gimnastyki dla młodzieży męskiej* (Warszawa 1922), *Gry i zabawy ruchowe* (Poznań – Warszawa – Wilno 1923) oraz opracowanie *Kwadrant – palant – piłka latająca – piłka koszykowa*. W 1939 r. podczas tzw. lingiady w Sztokholmie został wybrany do zarządu Fédération Internationale de Gymnastique Ling.

Został odznaczony m.in. Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Walecznych, Krzyżem Niepodległości, Złotym Krzyżem Zasługi oraz Orderem Wazów II kl.[777]

[777] *Walerian Sikorski*, [w:] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 398; H. Korczyk, *Walerian Sikorski*, Internetowy Polski Słownik Biograficzny ht ps://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biograf a/walerian-sikorski [dostęp: 18 II 2026].

Słaby Wilhelm Józef, później Sławski Adam, pseud. Japan, Japończyk, Adam Sławski (1901–1997), nauczyciel, harcmistrz, komendant Pomorskiej Chorągwi Męskiej (1928–1930), komendant Obszaru Wschodniego Szarych Szeregów (1939–1940).

W lutym 1916 r. wstąpił do 1 Przemyskiej Drużyny Harcerzy im. Dezyderego Chłapowskiego, w której pełnił kolejno funkcje zastępowego, przybocznego oraz p.o. drużynowego. Równocześnie działał w Polskiej Organizacji Wojskowej, zajmując się m.in. kolportażem pisma „Rząd i Wojsko". W l. 1917–1919 był drużynowym II Przemyskiej Drużyny Harcerzy im. K. Pułaskiego oraz sekretarzem Miejscowej Komendy Skautowej w Przemyślu. W marcu 1918 r. współzałożył wraz z Adamem Kordeckim Harcerski Klub Sportowy „Czuwaj", którego był pierwszym prezesem (1920–1923). Uprawiał liczne dyscypliny, m.in. piłkę nożną, siatkówkę, koszykówkę, hokej na trawie, wioślarstwo, lekką atletykę oraz szachy. Od lipca 1917 do października 1918 r. kierował harcerską grupą POW.

W l. 1921–1923 należał do Komendy Lwowskiej Chorągwi Męskiej; uczestniczył w II Zjeździe Walnym ZHP we Lwowie (29–30 XII 1921), był również członkiem redakcji pisma „Ku Świtom". 1 V 1922 r. uzyskał stopień podharcmistrza (po reformie systemu stopni równoznaczny ze stopniem harcmistrza). W l. 1923–1925 pełnił funkcję hufcowego Hufca Męskiego w Lubawie, a następnie w l. 1927–1928 w Chełmnie. w od 1928 do 1930 r. był komendantem Pomorskiej Chorągwi Męskiej; prowadził m.in. kurs podharcmistrzowski w Jastrzębiej Górze (VII 1928). Brał udział w I i II Narodowym Zlocie Harcerzy (Warszawa 1924, Poznań 1929), a w 1929 r. przewodził 20-osobowej reprezentacji harcerzy pomorskich na III Jamboree w Arrowe Park (Anglia). W tym samym roku uzyskał stypendium rządowe, odbywając studia pedagogiczne w Instytucie Jana Jakuba Rousseau Uniwersytetu Genewskiego (1930/1931) oraz zapoznając się z systemami szkolnictwa szwajcarskiego i francuskiego.

Od 1931 r. pracował jako okręgowy instruktor harcerstwa Okręgu Szkolnego Pomorskiego w Toruniu, a od 1933 r. na analogicznym stanowisku we Lwowie. W l. 1930–1933 był członkiem Komendy Pomorskiej Chorągwi Harcerzy, a w l. 1933–1939 Komendy Lwowskiej Chorągwi Harcerzy. Uczestniczył w jamboree w Gödöllő (1933), Vogelenzang (1937) oraz w Jubileuszowym Zlocie Harcerstwa Polskiego w Spale (1935).

We wrześniu 1939 r., jako szef Komendy Lwowskiej Chorągwi Harcerzy, pełnił służbę w ramach Obrony Przeciwlotniczej Lwowa. Od 22 IX 1939 r. był organizatorem i pierwszym

komendantem Harcerskiej Organizacji Niepodległościowo-Wojskowej, która 24 XII 1939 r. została włączona w struktury Szarych Szeregów. Po złożeniu przysięgi na ręce wysłannika naczelnika Szarych Szeregów, hm. Lechosława Domańskiego, objął funkcję komendanta Obszaru Wschodniego Szarych Szeregów.

W lipcu 1942 r. w Jerozolimie, podczas II Walnego Zjazdu ZHP na Wschodzie, został wybrany do Rady ZHP na Środkowym Wschodzie, gdzie pełnił funkcję skarbnika; zajmował się także sprawami drużyn harcerskich, w tym organizacją letnich akcji obozowych. Był członkiem zespołu redakcyjnego pisma „Wytrwamy" (od XI 1942 „Skaut") oraz autorem licznych przyczynków do historii harcerstwa przemyskiego. Jego relacja konspiracyjna została opublikowana w pracy zbiorowej *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, t. 1, pod red. J. Jabrzemskiego (Warszawa 1988).

Po wojnie współpracował z Komisją Historyczną Chorągwi Przemyskiej i Hufca Przemyśl; był honorowym członkiem Komitetu Organizacyjnego kampanii „Bohater" przygotowującej nadanie Hufcowi Przemyśl imienia Orląt Przemyskich. Pozostawił niewydane pamiętniki *Ścieżką przez życie* oraz opracowanie historii HKS „Czuwaj" w Przemyślu do 1939 r.

Zmarł w Katowicach; został pochowany na cmentarzu przy ul. Sienkiewicza.

Był odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych, Srebrnym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem „Za Wojnę 1918–1921", Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, Krzyżem Czynu Bojowego Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, Krzyżem Armii Krajowej, Krzyżem „Za Zasługi dla ZHP" z Rozetą z Mieczami oraz odznaczeniami polskimi i alianckimi (m.in. War Medal, Defence Medal), Odznaką XX-lecia Hufca Harcerzy we Lwowie, Odznaką Harcerstwa Przemyskiego, Złotą Odznaką Hufca ZHP w Toruniu. Był honorowym członkiem Harcerskiego Kręgu Starszoharcerskiego „Czuwaj" i wyróżniony złotą odznaką HKS „Czuwaj" Przemyśl[778].

[778] J. Wojtycza, *Słaby Wilhelm Józef*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 189–191.

Wyrobek Zygmunt, pseud. i krypt. Zyk, Z.W., T.K. (1872–1939), lekarz, nauczyciel, krzewiciel wych. fiz., działacz harcerski, organizator harcerstwa w Krakowie, komendant miejscowy w Krakowie (1912–1914).

Po odbyciu służby wojskowej podjął studia na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego, uzyskując absolutorium w 1897 r., jednak nie zdecydował się na praktykę lekarską, wybierając działalność wychowawczą i pedagogiczną skierowaną do młodzieży. Znaczący wpływ na jego drogę zawodową wywarł Henryk Jordan, twórca nowoczesnych koncepcji wychowania fizycznego. Już jako uczeń uczestniczył w ćwiczeniach gimnastycznych Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół", a po otwarciu przez Jordana parku gier i zabaw w Krakowie w 1889 r. został członkiem jego kadry instruktorskiej. W 1890 r., jeszcze jako student, wszedł w skład grona nauczycielskiego „Sokoła", a w 1895 r. we Lwowie zdał z wyróżnieniem egzamin państwowy dla nauczycieli gimnastyki w szkołach średnich.

Od końca XIX w. rozwijał działalność reformatorską w dziedzinie wychowania fizycznego, angażując się zarówno organizacyjnie w prace „Sokoła" i parku Jordana, jak i publicystycznie poprzez artykuły w „Przeglądzie Gimnastycznym". W pracy z młodzieżą widział istotny element procesu odrodzenia narodowego. Po Zlocie Grunwaldzkim uczestniczył w kursie gier i zabaw w Skolem, którego celem było przygotowanie nauczycieli do prowadzenia racjonalnej gimnastyki opartej na nowoczesnych metodach szwedzkich. Jako zastępca kierownika kursu prowadził zajęcia z organizacji gier i zabaw, metodyki oraz infrastruktury sportowej, a także uczestniczył w kolejnych szkoleniach organizowanych w warunkach obozowych. Sprawozdanie z tych działań opublikował w „Przeglądzie Sokolim" (1910). Kurs w 1911 r. miał już wyraźnie skautowy charakter i stał się impulsem do rozwoju skautingu w Krakowie. Po mianowaniu przez Naczelną Komendę Skautową komendantem miejscowym (30 III 1912) Wyrobek podjął intensywne działania organizacyjne, tworząc liczne drużyny skautowe i rozwijając struktury ruchu. W krótkim czasie liczba jednostek znacząco wzrosła, osiągając w 1913 r. 12 drużyn i ponad 600 członków. Równolegle prowadził działalność szkoleniową i popularyzatorską, inicjując powstawanie nowych środowisk skautowych oraz rozwijając zaplecze organizacyjne, m.in. poprzez powołanie Rady Drużynowych i komisji odpowiedzialnych za zaopatrzenie. w działalności wychowawczej akcentował przede wszystkim rozwój moralny młodzieży, postrzegając harcerstwo jako ruch formacyjny, a nie jedynie strukturę organizacyjną. Opublikował podręcznik *Vademecum skauta*

(Kraków 1912), który przez wiele lat stanowił podstawowe kompendium metodyczne ruchu skautowego.

Równolegle rozwijał karierę akademicką i dydaktyczną. Od 1912 r. prowadził zajęcia z zakresu gier i zabaw, sportów oraz metodyki ćwiczeń skautowych na kursach wychowania fizycznego przy Uniwersytecie Jagiellońskim, a w 1913 r. został członkiem komisji egzaminacyjnej dla nauczycieli gimnastyki jako docent studiów wychowania fizycznego. W okresie poprzedzającym I wojnę światową, wskutek przeciążenia obowiązkami i pogorszenia stanu zdrowia, zrezygnował z funkcji komendanta skautowego w Krakowie.

Po zakończeniu wojny skoncentrował się na pracy naukowej i organizacyjnej w dziedzinie wychowania fizycznego, współtworząc programy szkolne, struktury organizacyjne oraz system kształcenia nauczycieli. Pełnił m.in. funkcje instruktora i wizytatora wychowania fizycznego w Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego, wykładowcy i dyrektora kursów przy Uniwersytecie Jagiellońskim, a także członka Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, gdzie uczestniczył w pracach nad ustawą o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego oraz nad systemem oceny sprawności fizycznej młodzieży. W ramach działalności naukowej odbył podróże studyjne do Finlandii i Szwecji, zapoznając się z metodami gimnastyki szwedzkiej.

Pomimo koncentracji na pracy w szkolnictwie utrzymywał ścisłe związki z harcerstwem. Od 1919 r. działał jako delegat „Sokoła” w strukturach skautowych, a w latach 1923–1939 był członkiem zarządu krakowskiego okręgu ZHP. Opublikował książkę *Harcerz w polu* (Lwów 1926), wielokrotnie wznawianą zarówno przed, jak i po II wojnie światowej. W późniejszych latach uhonorowano go stopniem działacza harcerskiego oraz funkcją prezesa honorowego Koła Harcerzy z Czasów Walk o Niepodległość.

Zmarł nagle 19 stycznia 1939 r. w Krakowie i został pochowany na cmentarzu Rakowickim.

Za swoją działalność został odznaczony m.in. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi oraz Medalem Niepodległości, a także licznymi wyróżnieniami harcerskimi i sportowymi[779].

[779] J. Wojtycza, *Wyrobek Zygmunt*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 245–249.

Zaruski Mariusz, pseud. Aleksander Iwanicki (1867–1943), generał brygady, poeta, prozaik, marynarz, żeglarz, taternik, legionista, działacz harcerski, kapitan jachtu harcerskiego „Zawisza Czarny" (1934–1939).

W 1931 r. gen. Mariusz Zaruski objął funkcję prezesa Polskiego Związku Żeglarskiego, co stanowiło istotny etap w jego działalności na rzecz rozwoju polskiego żeglarstwa. Jego pierwsze kontakty z ruchem harcerskim miały miejsce w Zakopanem w okresie aktywności Andrzeja i Olgi Małkowskich. Współpraca Zaruskiego z Andrzejem Małkowskim obejmowała m.in. udział w opracowywaniu wymagań na sprawności wodniackie, co świadczy o wczesnym zaangażowaniu środowiska harcerskiego w rozwój wychowania wodnego. W relacjach dotyczących historii Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego Zaruski wspominał również o udziale skautów w akcjach ratowniczych.

Kolejnym istotnym momentem współpracy z harcerstwem był kurs morski zorganizowany z inicjatywy Zaruskiego przez Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Jastarni w lipcu 1929 r. Wśród jego uczestników znajdował się m.in. Witold Bublewski, późniejszy kierownik Wydziału Harcerskich Drużyn Żeglarskich w Głównej Kwaterze Harcerzy. W następnych latach obserwowano dynamiczny rozwój harcerskiego żeglarstwa. Z czasem środowisko harcerskie zyskało wyraźne uznanie Zaruskiego, który podkreślał odpowiedzialność i kompetencje harcerzy pełniących wachtę podczas rejsów.

Ważnym wydarzeniem dla harcerskiego wychowania morskiego było nabycie w 1934 r. w Danii dużego szkunera „Petrea", który po przebudowie otrzymał nazwę „Zawisza Czarny". Na prośbę harcerzy Zaruski objął funkcję kapitana jednostki, wykorzystując swoje bogate doświadczenie żeglarskie jako żeglarz polarny, kapitan żeglugi wielkiej oraz komandor Yacht Klubu Polski. Pierwszy rejs pod jego dowództwem rozpoczął się 29 VI 1935 r., a jego przebieg został opisany w książce *Z harcerzami na „Zawiszy Czarnym"* (Lwów 1937). Relacje z rejsów ukazują Zaruskiego jako wymagającego dowódcę w czasie służby, a zarazem wychowawcę

o wybitnych predyspozycjach pedagogicznych, cechującego się życzliwością, wysoką kulturą osobistą oraz partnerskim podejściem do podkomendnych[780].

Odznaczony został Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari, Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Komandorskim i Krzyżem Kawalerskim Orderu Polonia Restituta, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Złotym Krzyżem Zasługi (dwukrotnie), Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem 10-lecia Odzyskania Niepodległości oraz licznymi orderami i odznaczeniami zagranicznymi. w 1930 r. mianowano go honorowym przewodniczącym i honorowym Naczelnikiem TOPR. Związek Polskich Związków Sportowych i Polski Komitet Olimpijski przyznały mu w lutym 1938 r. dyplom honorowy za zasługi w rozwoju narciarstwa i żeglarstwa w Polsce.

[780] J. Wojtycza, *Zaruski Mariusz*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 249–253.

Najwybitniejsi harcerze sportowcy

Bornet (Bornetówna) Jadwiga, (rok ur. nie znany – zm. w czasie II wojny światowej w getcie w Łodzi), harcerka, narciarka alpejska, mistrzyni narciarska ZHP.

Urodziła się w rodzinie Józefa Borneta, przemysłowca łódzkiego pochodzenia żydowskiego, właściciela willi „Borneta" w Zakopanem.

Należała do 1 Drużyny Harcerek im. Zofii Krókowskiej w Zakopanem; pełniła funkcję przybocznej w Gromadzie Zuchów „Krasnoludki".

Jako zawodniczka Harcerskiego Klubu Narciarskiego (HKN) w Zakopanem uprawiała narciarstwo alpejskie (slalom, bieg zjazdowy, kombinacja alpejska). W połowie lat trzydziestych brała udział w harcerskich zawodach sportowych, w których odnosiła znaczące sukcesy. W 1936 r. podczas Mistrzostw Zjazdowych Chorągwi Krakowskiej zajęła I miejsce. W drugim dniu zawodów w slalomie na trasie mistrzostw Polski w Suchym Żlebie na Kalatówkach osiągnęła czas równy rekordowi trasy. W Harcerskich Mistrzostwach Narciarskich w Zakopanem w 1937 r. zwyciężyła w slalomie, zajęła II miejsce w biegu na 4 km, a w biegu patrolowym w grupie młodszej I miejsce zdobył zespół HKN Zakopane, z jej udziałem. Tytułowana była mistrzynią narciarską ZHP.

W Narciarskich Mistrzostwach Polski (3–6 II 1938), w których po raz pierwszy startowali zawodnicy HKN Zakopane, zajęła IV miejsce w biegu zjazdowym kobiet oraz V miejsce w kombinacji alpejskiej o mistrzostwo Polskiego Związku Narciarskiego. W biegu zjazdowym kobiet o mistrzostwo Okręgu Podhalańskiego PZN (11 III 1939) zdobyła I miejsce. Podczas Narciarskich Mistrzostw Świata FIS w Zakopanem (6–19 II 1939) startowała w konkurencjach alpejskich: w biegu zjazdowym zajęła 23. miejsce, w slalomie 20. miejsce, zaś w klasyfikacji łącznej kombinacji alpejskiej uplasowała się na 19. pozycji[781].

[781] M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 222, 225, 234, 236–239, 241, 248, 252, 255, 295; Jadwiga Bornet https://muzeumpalace.pl/jadwiga-bornetowna-zawodniczka-mistrzostwa-swiata-fis-w-narciarstwie/ [dostęp: 3 III 2026].

Boye Stefan (1906–1975), inżynier mechanik, podporucznik rezerwy Wojska Polskiego, harcerz, instruktor strzelectwa, zawodnik w dyscyplinach strzeleckich.

Od młodości był członkiem 15 Warszawskiej Drużyny Harcerzy oraz zawodnikiem Harcerskiego Klubu Strzelecko-Łuczniczego w Warszawie. Specjalizował się w strzelectwie sportowym i należał do czołowych zawodników tej dyscypliny w okresie międzywojennym. W dniach 3–7 IV 1929 r. ukończył I Związkowy Harcerski Kurs Instruktorów Strzeleckich, po czym działał jako instruktor strzelectwa w strukturach harcerskich. Wielokrotnie zdobywał medale podczas Harcerskich Zawodów Strzeleckich oraz startował w Narodowych Zawodach Strzeleckich.

W 1931 r. uzyskał tytuł wicemistrza Polski w konkurencji karabinka oraz mistrza strzeleckiego w strzelaniu z broni długiej małokalibrowej. Rok później zwyciężył w konkurencji drużynowej o mistrzostwo Tatr i Zakopanego. Uznawany był za jednego z najlepszych zawodników strzeleckich II Rzeczypospolitej; jego osiągnięcia były odnotowywane m.in. na łamach czasopisma „Strzelec". 8 V 1932 r. wszedł w skład Naczelnej Rady Strzelectwa Sportowego w Polsce. Jako pierwszy harcerz zdobył odznakę Strzelca Wyborowego oraz odznakę łucznika wyborowego.

Był oficerem rezerwy Wojska Polskiego; służył w 1 Pułku Artylerii Najcięższej w stopniu podporucznika. Po ukończeniu studiów na Wydziale Mechaniki Politechniki Warszawskiej podjął pracę jako inżynier w Hucie Stalowa Wola, gdzie zajmował odpowiedzialne stanowiska aż do przejścia na emeryturę w 1971 r.

Został odznaczony licznymi dyplomami uznania i wyróżnieniami nadanymi przez Radę Państwa, Ministerstwo Obrony Narodowej oraz organizacje sportowe[782].

[782] „Strzelec" Warszawa 1931, nr 5, s. 13; „Harcerz 1929", nr 17, s. 218–223; *Rozkaz Naczelnika GKM L. 8*, „Harcmistrz" 1929, nr 5, s. 19; „Urania" 1976, nr 4, s. 125; Historia PZSS https://www.pzss.org.pl/pzss/historia [dostęp: 18 II 2026].

Cendrowski Stanisław (1905–1999), ppor., harcerz, bokser, działacz sportowy, powstaniec warszawski, prezes Polskiego Związku Bokserskiego.

Działalność sportową rozpoczął jako zawodnik Harcerskiego Klubu Sportowego „Varsovia", reprezentując wagę półciężką; w latach 1927 i 1928 zdobył brązowe medale mistrzostw Polski. Po rozwiązaniu sekcji bokserskiej w klubie przeszedł w 1930 r. do „Polonii" Warszawa, gdzie kontynuował karierę zawodniczą oraz pełnił funkcję kierownika sekcji bokserskiej. Równolegle angażował się w działalność organizacyjną: od 1929 r. działał w Warszawskim Okręgowym Związku Bokserskim, a w l. 1932–1934 był prezesem Robotniczego Klubu Sportowego „Elektryczność" w Warszawie. W 1937 r. został mianowany kapitanem związkowym Polskiego Związku Bokserskiego.

Brał udział w kampanii polskiej 1939 r., walczył w powstaniu warszawskim w szeregach zgrupowania „Krybar". Po wojnie powrócił do działalności sportowej i organizacyjnej: w l. 1957–1965 ponownie pełnił funkcję kapitana związkowego PZB, w l. 1966–1971 był wiceprezesem, w l. 1971–1972 prezesem Polskiego Związku Bokserskiego, a następnie (1972–1974 oraz 1975–1980) członkiem jego zarządu. Przyczynił się do rozwoju powojennego boksu polskiego zarówno w sferze szkoleniowej, jak i organizacyjnej.

Był odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski[783].

[783] *Cendrowski Stanisław*, [w:] *Mała encyklopedia sportu,* t. 1, s. 110; R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Warszawa 2007; Cendrowski Stanisław https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/stanislaw-cendrowski,5447.html [dostęp: 18 II 2026].

Centkiewicz Czesław Jacek (1904–1996), pisarz, reportażysta, inż. elektryk, harcerz, sportowiec, podróżnik polarny.

Urodził się w 1904 r. w rodzinie Stanisława Rudolfa Centkiewicza i Stanisławy z d. Bresteczer. W 1914 wstąpił do 3 Kijowskiej Drużyny Skautów im. R. Traugutta. Po powrocie do Polski w 1918 r. związał się z 20 Warszawską Drużyną Harcerską, w której pełnił funkcje komendanta obozów. Działalność harcerską łączył z uprawianiem sportu, należąc od 1921 r. do Harcerskiego Klubu Sportowego „Varsovia". Uprawiał narciarstwo oraz lekkoatletykę; był czołowym zawodnikiem klubowym w lekkiej atletyce. W 1925 r. zdobył srebrny medal mistrzostw Polski seniorów w biegu przełajowym na dystansie ok. 10 km (Warszawa). W 1926 r. rozpoczął studia za granicą, kończąc tym samym działalność harcerską i sportową. W tym samym roku uczestniczył w wyprawie alpejskiej, co zapoczątkowało jego zainteresowania eksploracyjne. Z wykształcenia był inżynierem elektrykiem.

W 1932 r. stanął na czele pierwszej polskiej wyprawy polarnej na Wyspę Niedźwiedzią (Bjørnøya), co zapoczątkowało jego trwały związek z tematyką polarną, zarówno badawczą, jak i literacką. Doświadczenia arktyczne znalazły odzwierciedlenie w twórczości reportażowej i popularnonaukowej.

Do jego najbardziej znanych, wielokrotnie wznawianych, nawet obecnie książek należą m.in.: *Czeluskin* (Warszawa 1934), *Wyspa mgieł i wichrów* (Warszawa 1934), w *krainie zorzy polarnej* (Warszawa 1936), *Znowu na północy* (Warszawa 1937), *Anaruk, chłopiec z Grenlandii* (1937), *Biała foka* (Warszawa 1938), *Loty nad śniegami* (Warszawa 1934), *Wśród lodów Północy* (Warszawa 1948). Szczególne miejsce w jego dorobku zajmuje literatura dla dzieci i młodzieży, tworzona wspólnie z żoną, Alina Centkiewicz. Wspólnie opublikowali ponad dwadzieścia książek popularyzujących wiedzę o Arktyce i Antarktyce, przyczyniając się do upowszechnienia zainteresowań polarnych wśród młodego pokolenia.

W okresie powojennym należał do najbardziej rozpoznawalnych popularyzatorów tematyki polarnej w Polsce. Jego twórczość miała znaczenie zarówno literackie, jak i edukacyjne. Zmarł w 1996 r.

Został odznaczony m.in. Orderem Sztandaru Pracy i i II klasy, Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą, Krzyżem Oficerskim i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem 10-lecia i 40-lecia Polski Ludowej, Medalem Komisji Edukacji

Narodowej, Medalem im. Mikołaja Kopernika PAN, Orderem Uśmiechu, odznakami „Zasłużony Działacz Kultury", odznaką ZAiKS. Posiadał tytuł honorowy „Zasłużony dla Kultury Narodowej"[784].

Czarniak Stanisław, narciarz, zawodnik Harcerskiego Klubu Narciarskiego (HKN) Zakopane.

Należał do 1 Drużyny Harcerzy im. ks. Józefa Poniatowskiego w Zakopanem. Od początku działalności związany z HKN Zakopane, gdzie pełnił funkcję referenta szkoleniowego. Odnosił liczne sukcesy sportowe w narciarstwie, zwłaszcza w konkurencjach alpejskich i skokach narciarskich. W Harcerskich Mistrzostwach Narciarskich w Zakopanem w 1937 r. zajął I miejsce w biegu zjazdowym, III miejsce w slalomie oraz II miejsce w kombinacji alpejskiej; w Pierwszym Harcerskim Konkursie Skoków zdobył I miejsce. W otwartym konkursie Skoków o Mistrzostwo Polskiego Związku Narciarskiego na rok 1938 uplasował się na III miejscu. Podczas mistrzostw świata FIS w 1939 r. zajął 17. miejsce, natomiast w równolegle rozgrywanym Otwartym Konkursie Skoków o Mistrzostwo Polskiego Związku Narciarskiego (klasyfikacja krajowa) – 4. miejsce. Regularnie startował także w zawodach lokalnych, osiągając szczególne sukcesy w skokach narciarskich.

W czasie II wojny światowej przedostał się za granicę; służył jako mechanik w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie[785].

[784] R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych...*, s. 199; Czesław Jacek Centkiewicz https://www.biogramy.pl/a/biografia/czeslaw-jacek-centkiewicz-1904-1996-pisarz-reportazysta-podroznik [dostęp: 19 II 2026]; Czesław Jacek Centkiewicz https://jbc.jelenia-gora.pl/Content/97/centkiewicz.html [dostęp: 19 II 2026].

[785] *Sprawozdanie z działalności za sezony 1937/38 i 1938/39* [Polski Związek Narciarski], Kraków 1939; M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 232, 235–239, 257.

Derengowski Franciszek Tadeusz (używał imienia Tadeusz), pseud. Szary, Zremb, Dering (1912–1944), chemik, pilot, harcmistrz, kierownik Referatu Lotniczego Głównej Kwatery Harcerzy (1934–1936, 1937–1939) i prezes Harcerskiego Klubu Lotniczego w Warszawie (1933–1939).

Od 1922 r. uczęszczał do Państwowego Gimnazjum im. Tadeusza Czackiego w Warszawie. W tym okresie należał do 27 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. S. Konarskiego, a od 1929 r. pełnił funkcję jej drużynowego. W 1930 r. zdał egzamin dojrzałości; 15 XII t.r. otrzymał stopień podharcmistrza. W 1931 r. wraz z drużyną uczestniczył w Zlocie Skautów Słowiańskich w Pradze.

Zimą 1932/1933 współorganizował Harcerski Klub Lotniczy (HKL) w Warszawie, który odegrał ważną rolę w rozwoju harcerskiego szybownictwa. Ukończył teoretyczny kurs szybowcowy, uzyskując kategorię a pilota szybowcowego w Polichnie oraz kategorię B w Bezmiechowej. Wiosną 1933 r. brał udział w budowie pierwszego harcerskiego szybowca szkolnego „Wrona", współpracując z Romanem Berkowskim. W tym samym roku współorganizował Harcerską Wyprawę Szybowcową na IV Jamboree w Gödöllő. W 1934 r. objął funkcję referenta lotniczego Głównej Kwatery Harcerzy, pozostając nadal wiceprezesem HKL i faktycznym kierownikiem jego działalności. W tym okresie wykonał na szybowcu „Czajka" lot trwający 7 godz. 47 min. w 1934 r. uzyskał uprawnienia instruktora szybowcowego i następnie prowadził liczne harcerskie kursy szkoleniowe. W lipcu 1935 r. był komendantem kursu szybowcowego w Goleszowie k. Cieszyna. W 1936 r. uczestniczył w harcerskiej wyprawie szybowcowej do Turki nad Stryjem, mającej na celu rozpoznanie terenu pod przyszłe harcerskie szybowisko. W tym samym roku zdobył dyplom pilota samolotowego i reprezentował Polskę podczas Międzynarodowego Zlotu Szybowcowego w Budapeszcie. Na początku 1937 r. ukończył szkolenie spadochronowe i został instruktorem spadochronowym; 10 VII 1937 r. został mianowany harcmistrzem. W 1937 r. zorganizował 19-osobową harcerską drużynę lotniczą na V Jamboree w Vogelenzang (Holandia), kierując zespołem zlotowym. Pilotował szybowiec „Sokół bis" holowany przez samolot RWD-8 z Warszawy do Hagi i z powrotem; podczas pobytu prezentował pokazy akrobacji szybowcowej (m.in. w Ypenburgu, Teuge i Eindhoven). Latem 1938 r. był komendantem harcerskich kursów szybowcowych w Tęgoborzu. w 1938 r. kierował II Harcerską Wyprawą Szybowcową do Stanów Zjednoczonych, gdzie przywiózł szybowiec szkolny „Komar"

i prowadził szkolenie młodzieży polonijnej w Pittsburghu. W czerwcu 1939 r. uczestniczył w Międzynarodowym Zlocie Dziennikarzy Lotniczych w Rzymie, zajmując drugie miejsce po przelocie szybowcem „Bąk II" (SP-BRK) na trasie Warszawa – Tallin – Wiedeń – Rzym (ok. 4500 km).

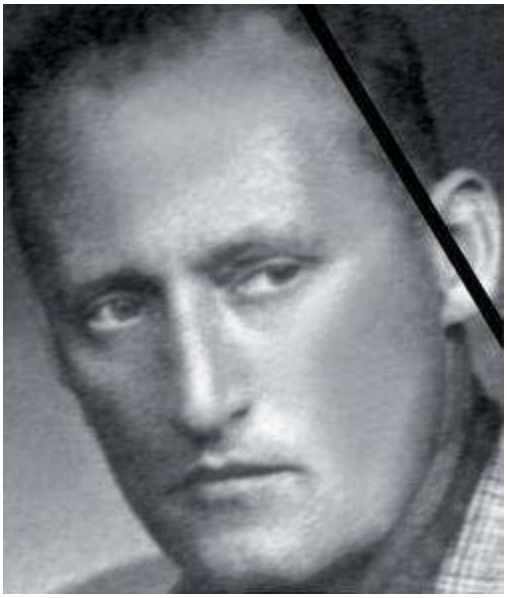
Od września 1939 r. był zaangażowany w walkę z okupantem i działalność konspiracyjną związaną z zdobywaniem informacji o siłach lotniczych niemieckich. Prawdopodobnie został rozstrzelany w Krakowie w 1944 r.[786]

Działowski Janusz Władysław (1910–1989) por., oficer techniczny, harcerz, bokser, zawodnik HKS „Varsovia".

Zdobył mistrzostwo wagi piórkowej w Mistrzostwach Okręgu Warszawskiego w 1927 r., oraz brązowy medal w Mistrzostwach Polski w 1927 r. również w kategorii piórkowej.

Podczas wojny służył w dywizjonach 303 i 309 Royal Air Force w Wielkiej Brytanii jako oficer techniczny. Po wojnie zamieszał w Wielkiej Brytanii w Nottingham, gdzie zmarł[787].

[786] A. Glass, *Derengowski Franciszek Tadeusz*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 2, s. 51–52.
[787] „Stadion" 1927, nr 12, s. 10–12; Janusz Działowski ht ps://listakrzystka.pl/dzialowski-janusz-wladyslaw/ [dostęp: 26 II 2026]; R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych...*

Kasprzak Zdzisław, pseud. Jan Grzesik (1910–1971), inżynier budowy dróg żelaznych, wszechstronny sportowiec (koszykarz, siatkarz, piłkarz ręczny, wioślarz), olimpijczyk z Berlina (1936).

Harcerz poznańskiej „Czarnej Trzynastki", zawodnik Harcerskiego Klubu Sportowego „Czarna Trzynastka". Był jednym z pionierów koszykówki w Poznaniu. Współtworzył zespół „Czarnej Trzynastki" (m.in. z M. Niesiołowskim, B. Wąsowskim, Z. Sikorskim, bratem Z. Kasprzakiem i Bielajewem), który w 1928 r. zdobył mistrzostwo Polski. Reprezentował barwy klubów poznańskich: „Czarnej Trzynastki" (1926–1930), AZS (1930–1932), KPW[788] (1933–1939) oraz KKS (1945–1950). Był ośmiokrotnym mistrzem Polski w koszykówce (1928, 1930, 1931, 1932, 1935, 1939, 1946, 1949). Członek reprezentacji Polski w koszykówce (33 mecze, 182 pkt). Uczestnik igrzysk olimpijskich w Berlinie (1936), gdzie drużyna polska zajęła 4. miejsce. Brał udział trzykrotnie w mistrzostwach Europy, zdobywając m.in. brązowy medal w 1939 r. Wystąpił również w mistrzostwach świata w 1938 r. (5. miejsce). Równolegle uprawiał siatkówkę i piłkę ręczną (KPW, KKS). W siatkówce zdobył brązowy medal mistrzostw Polski (1935). W piłce ręcznej wywalczył trzy tytuły mistrza Polski (1937, 1938, 1946) oraz dwa wicemistrzostwa (1935, 1947). Znaczące sukcesy odnosił także w wioślarstwie, reprezentując Klub Wioślarski 04 w Poznaniu (1928–1933). Był sześciokrotnym mistrzem Polski: w ósemce (1929–1932) oraz w czwórce bez sternika (1930, 1931) oraz medalistą mistrzostw Europy: posiadał brązowy medal w ósemce (Bydgoszcz 1929) oraz srebrny w czwórce bez sternika (1931). W czasie II wojny światowej był żołnierzem Armii Krajowej i uczestnikiem tajnego nauczania. Po odmowie podpisania niemieckiej listy narodowościowej ukrywał się pod nazwiskiem Jan Grzesik. Po wojnie kontynuował pracę zawodową, a po zakończeniu kariery sportowej uzyskał uprawnienia instruktorskie w zakresie siatkówki, koszykówki i piłki ręcznej oraz dyplom trenera państwowego w koszykówce (1950). Zmarł 5 sierpnia 1971 r. w Poznaniu[789].

[788] Kolejowego Przysposobienia Wojskowego – obecnie „Lech Poznań".
[789] Z. Głuszek, *Leksykon polskich olimpijczyków 1924–1998*, Warszawa 1999, s. 223; Zdzisław Kasprzak h□ps://olimpijski.pl/olimpijczycy/zdzislaw-kasprzak/ [dostęp: 26 II 2026].

Kubalski Tadeusz, pseud. Gryf (1906–1944), oficer Wojska Polskiego, harcmistrz, żołnierz Armii Krajowej, uczestnik powstania warszawskiego, działacz harcerski i wybitny zawodnik strzelectwa sportowego.

Był harcerzem 15 Warszawskiej Drużyny Harcerzy. Specjalizował się w strzelectwie z broni krótkiej. W 1928 r. zdobył tytuł „Pierwszego Strzelca Harcerza Stolicy" oraz mistrzostwo Związku Harcerstwa Polskiego. W tym samym roku, wraz z zespołem 15 WDH (St. Boye, B. Burakowski, M. Koczyk, St. Błażewski) wywalczył drużynowe mistrzostwo ZHP. W 1929 r. ponownie uzyskał tytuł Mistrza ZHP.

W grudniu 1929 r., staraniem Polskiego Związku Broni Małokalibrowej, odbył się Kurs Instruktorów Strzeleckich, na który z ramienia Wydziału Przysposobienia Wojskowego GKH został wydelegowany. W 1929 r. uczestniczył w kwalifikacjach do międzynarodowych zawodów strzeleckich w Sztokholmie, z powodu wyjazdu na jamboree do Anglii nie przystąpił do finałów. Zyskał przydomek „Mistrz z pistoletów". Od chwili powstania klubu reprezentował Harcerski Klub Strzelecko-Łuczniczy w Warszawie.

W 1931 r. zdobył Mistrzostwo Polski w strzelectwie z pistoletu dowolnego, w tym samym roku zakwalifikowany został na sześciotygodniowy obóz strzelecki we Lwowie, przygotowujący do mistrzostw świata w strzelectwie; następnie brał udział w zawodach mistrzowskich. W 1932 r. W Zakopanem zdobył drużynowe mistrzostwo Tatr (w zespole ze Stefanem Boye i Michałem Sawickim). W 1934 r. podczas IX Narodowych Zawodów Strzeleckich zajął drużynowo, wraz z Boye i Sawickim, II miejsce w konkurencji pistoletowej.

Od 1939 r. działał w konspiracji w Warszawskim Okręgu Armii Krajowej, batalionie „Wigry", 1. kompanii „Witold". Poległ w powstaniu warszawskim.

Został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (7 VIII 1939), pośmiertnie Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari oraz w 2019 r. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski[790].

[790] „Harcmistrz" 1929, nr 2, s. 20–21; „Wiadomości Urzędowe" 1929, nr 10, s. 36; „Strzelec" 1931, nr 12, s. 16; „Strzelec" 1931, nr 5, s. 13; „Harcmistrz" 1931, nr 10, s. 104; „Przegląd Piechoty" 1934, z. 10, s. 469; „Przegląd Sportowy" 1932, nr 2, s. 4; Tadeusz Kubalski https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/tadeusz-kubalski,25128.html [dostęp: 3 III 2026].

Kwaśniewska-Maleszewska Maria (1913–2007) – harcerka, lekkoatletka (rzut oszczepem, wieloboje), siatkarka i koszykarka, olimpijka, działaczka sportowa.

Pochodziła z Łodzi. Wychowywała się w środowisku sprzyjającym aktywności fizycznej, gdyż miała czterech braci. Była harcerką w 6 Łódzkiej Drużynie Harcerek im. Klementyny Hoffmanowej. Uczęszczała do Żeńskiego Gimnazjum Romany Sobolewskiej-Konopczyńskiej w Łodzi (matura 1933). Sportem zainteresowała się pod wpływem brata Eugeniusza, lekkoatlety ŁKS oraz sukcesu Haliny Konopackiej na igrzyskach olimpijskich w Amsterdamie (1928). Początkowo uprawiała gimnastykę oraz gry zespołowe (siatkówkę, koszykówkę, hazenę). Karierę sportową rozpoczęła w Harcerskim Klubie Sportowym w Łodzi (1927), jako wyróżniająca się zawodniczka, następnie przeniesiona do ŁKS Łódź (1927–1938), AZS Warszawa (1939), DKS Łódź (1945–1946) oraz ponownie AZS Warszawa (1946).

W siatkówce zdobyła z reprezentacją Polski brązowy medal na III Światowych Igrzyskach Kobiet w Pradze (1930). Jej pierwszym trenerem lekkoatletycznym był Wacław Robakowski. Nie ograniczała się do jednej konkurencji – startowała w rzucie oszczepem, skoku w dal, trójboju i pięcioboju, a także w hazenie. W wieku 17 lat zdobyła pierwszy tytuł mistrzyni Polski w skoku w dal (Bydgoszcz, 26–27 VII 1930; 4,86 m). Specjalizowała się w rzucie oszczepem. Siedmiokrotnie reprezentowała Polskę w meczach międzypaństwowych (1930–1946). Była dziewięciokrotną rekordzistką Polski w tej konkurencji (rekord poprawiony z 39,61 m w 1934 do 44,03 m w 1936), czternastokrotną mistrzynią Polski: w skoku w dal (1930), rzucie oszczepem (1931, 1935, 1936, 1939, 1946), trójboju (1931, 1934–1936) oraz pięcioboju (1934–1936); ponadto ośmiokrotną wicemistrzynią kraju. Na IV Kobiecych Igrzyskach Światowych w Londynie (1934) zajęła 4. miejsce w finale rzutu oszczepem (39,21 m). Największy sukces odniosła podczas igrzysk olimpijskich w Berlinie (1936), zdobywając brązowy medal w rzucie oszczepem wynikiem 41,80 m (zwyciężyła Niemka Tilly Fleischer – 45,18 m).

W czasie kampanii wrześniowej 1939 oraz podczas powstania warszawskiego pełniła służbę jako sanitariuszka. W swoim mieszkaniu przechowywała bezdomnych Polaków i Żydów.

Po II wojnie światowej powróciła do sportu, zdobywając kolejne tytuły mistrzyni Polski (także w hali). Karierę zawodniczą zakończyła startem w mistrzostwach Europy w Oslo (1946), gdzie zajęła 6. miejsce w finale rzutu oszczepem. Po zakończeniu kariery była działaczką sportową. Pracowała w centralnych instytucjach kultury fizycznej (PUWFiPW, GKKFiT), działała w Polskim Związku Lekkiej Atletyki, Polskim Komitecie Olimpijskim oraz Komisji Kobiecej IAAF. Była organizatorką Klubu Olimpijczyka PKOl i współinicjatorką Towarzystwa Olimpijczyków Polskich, angażując się w pomoc byłym sportowcom.

Została odznaczona m.in. brązowym Orderem Olimpijskim (1978) – jako pierwsza osoba z Polski; była laureatką nagrody im. Janusza Kusocińskiego (1983) oraz medalu „Kalos Kagathos" (2003).

Zmarła w Warszawie, pochowana na Cmentarzu Powązkowskim[791].

[791] *Maria Kwaśniewska*, [w:] *Mała encyklopedia sportu*, t. 1, s. 319–320; Z. Chmielewski, *Sportowcy w Powstaniu Warszawskim*, Warszawa 2017, s. 44; Maria Kwaśniewska https://olimpijski.pl/olimpijczycy/maria-jadwiga-kwasniewska-trytko-kozminska-maleszewska/ [dostęp: 25 II 2026]; Maria Kwaśniewska https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/118275,Maria-Kwasniewska-19132007.html [dostęp: 25 II 2026].

Ołdak Stefan (1904–1969) – inżynier, harcerz, lekkoatleta, olimpijczyk, działacz i sędzia sportowy.

W okresie nauki gimnazjalnej rozpoczął uprawianie lekkoatletyki. Prawdopodobnie był harcerzem 25 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej, działającej przy Gimnazjum Męskim św. Wojciecha w Warszawie. Środowisko to należało do aktywnych ośrodków harcerskich stolicy, łącząc wychowanie obywatelskie z kulturą fizyczną. W 1921 r. został zawodnikiem HKS „Varsovia", natomiast od 1922 r. reprezentował barwy AZS Warszawa, z którym związany był do końca kariery sportowej. W latach dwudziestych wyczynowo uprawiał lekkoatletykę, specjalizując się w biegach średnich. Należał do czołowych zawodników tej konkurencji w Polsce.

Reprezentował Polskę na Igrzyskach Olimpijskich w Paryżu, gdzie wystąpił w biegach na 400 m oraz 800 m, odpadając w eliminacjach. Startował również w Akademickich Mistrzostwach Świata w latach 1924 i 1927. W części zawodów występował pod nazwiskiem Kostrzewski.

Był rekordzistą Polski w biegach na 800 m i 1000 m. Czterokrotnie zdobył mistrzostwo Polski w sztafecie 4 × 400 m (1923, 1924, 1925, 1927), przyczyniając się do sukcesów akademickiego środowiska sportowego.

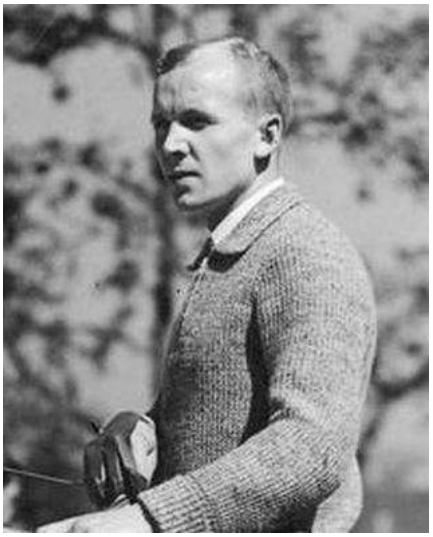
Karierę sportową zakończył w 1927 roku. Po zakończeniu startów pozostał aktywny w środowisku lekkoatletycznym jako działacz i sędzia. w latach 1929–1939 był wiceprezesem Warszawskiego Okręgowego Związek Lekkiej Atletyki, a w latach 1945–1957 członkiem zarządu tej organizacji.

Za swoją działalność został uhonorowany godnością honorowego członka PZLA oraz tytułem zasłużonego sędziego lekkoatletycznego[792].

Sass Stanisław lub Bronisław – zawodnik HKS „Varsovia", w 1928 r. zdobył 2 brązowe medale Mistrzostw Polski w lekkiej atletyce, w pchnięciu kulą oburącz oraz w rzucie dyskiem oburącz[793].

[792] *Stefan Ołdak*, [w:] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 230; Stefan Ołdak https://olimpijski.pl/olimpijczycy/stefan-oldak/ [dostęp: 25 II 2026]; R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych...*

[793] R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych*..., s 199.

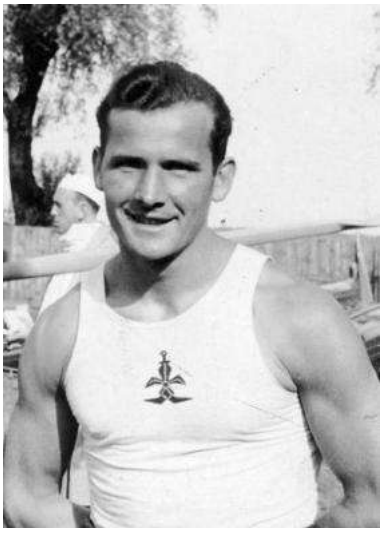

Sawicki Michał (1909–1986) – harcerz, podharcmistrz, wybitny łucznik i strzelec sportowy, działacz oraz trener, jedna z czołowych postaci polskiego łucznictwa.

Był związany z 41 Warszawską Drużyną Harcerzy. W 1929 r. rozpoczął systematyczne treningi w zakresie strzelectwa i łucznictwa, reprezentując barwy Harcerskiego Klubu Strzelecko-Łuczniczego (HKSŁ) w Warszawie. W latach 1931–1936 pełnił funkcję prezesa tego klubu, przyczyniając się do jego organizacyjnego i sportowego rozwoju. Równolegle działał w referacie przysposobienia wojskowego Głównej Kwatery Harcerzy. W późniejszym okresie odbywał służbę wojskową jako żołnierz 72 pułku piechoty. Największe sukcesy odniósł w łucznictwie w pierwszej połowie lat trzydziestych. Podczas mistrzostw świata we Lwowie w 1931 r. zdobył dwa tytuły mistrza świata (w wieloboju indywidualnym oraz w konkurencji strzelania z 40 m), a także trzy medale srebrne (w rywalizacji drużynowej oraz w konkurencjach na 30 i 50 m). Rok później, w czasie mistrzostw świata rozegranych w Warszawie (1932), wywalczył kolejne dwa złote medale: w konkurencji na 50 m oraz w wieloboju drużynowym. Łącznie siedmiokrotnie stawał na podium mistrzostw świata. Na arenie krajowej pięciokrotnie zdobywał mistrzostwo Polski w wieloboju indywidualnym w łucznictwie (1930–1934). Równolegle odnosił znaczące sukcesy w strzelectwie sportowym, uzyskując szesnaście tytułów mistrza Polski (1932–1938 oraz 1949–1956). Przez wiele lat reprezentował Polskę w obu dyscyplinach – przed II wojną światową (1931–1938), a następnie po jej zakończeniu (1947–1957). Uzyskał uprawnienia sędziego klasy państwowej w łucznictwie i strzelectwie sportowym.

Po 1945 r. kontynuował działalność sportową jako zawodnik klubów „Broń" Radom oraz „Spójnia" („Sparta") Radom. Od 1951 r. posiadał tytuł trenera klasy I w strzelectwie sportowym. W latach 1952–1966 zasiadał w Zarządzie Polskiego Związku Strzelectwa Sportowego, a w okresie 1953–1958 przewodniczył Radzie Trenerów PZSS. w późniejszych latach (od 1980 r.) kierował pracami Rady Trenerów Okręgowego Związku Strzelectwa Sportowego w Radomiu, pozostając autorytetem dla środowiska sportowego. Został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi oraz uhonorowany tytułem „Zasłużony Mistrz Sportu". Zmarł w 1986 r. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Radomiu[794].

[794] *Michał Sawicki*, [w:] *Mała encyklopedia sportu*, t. 2, s. 384; „Strzelec" 1932, nr 33, s. 6–7; „Harcmistrz" 1929, nr 11, s. 40–45.

Sobieraj Czesław (1914–1985), harcerz, wybitny kajakarz, olimpijczyk, trener i działacz sportowy.

Z harcerstwem był związany od lat młodzieńczych jako członek 34 Harcerskiej Drużyny Wodnej Męskiej w Poznaniu. Wychowanek harcerstwa, które odegrało znaczącą rolę w ukształtowaniu jego charakteru i sportowych ambicji. Od 1934 r. reprezentował barwy Harcerskiego Klubu Sportowego (HKS) Poznań, a następnie klubów HCP i Warty Poznań. Uznawany za jednego z najwybitniejszych polskich kajakarzy okresu międzywojennego: srebrny medalista mistrzostw świata (1938, Vaxholm: K-1 10 000 m). Był pierwszym Polakiem, który zdobył medal mistrzostw świata w kajakarstwie – w 1938 roku wywalczył srebro w konkurencji K-1 na dystansie 10 000 m (startował wtedy jako reprezentant Harcerskiej Drużyny „Wilków Morskich" z Poznania), w biegu na 1 000 m zajął IV miejsce. Siedemnastokrotny mistrz Polski. Reprezentant Polski na Igrzyskach Olimpijskich w Londynie w 1948 r., na dystansie 1000 m, gdzie odpadł w eliminacjach, a na dystansie 10 000 m zajął 7. miejsce.

W 1940 r. Czesław Sobieraj, został wywieziony na przymusowe roboty do III Rzeszy. Jego obecność w Niemczech nie uszła uwadze członkom Niemieckiej Federacji Kajakowej, którzy doceniali jego osiągnięcia sportowe jeszcze sprzed wojny. Działacze tej organizacji, dostrzegając w Sobieraju szansę na rozwój krajowego kajakarstwa, zdecydowali się podjąć próbę wykorzystania jego kompetencji na rzecz niemieckiego sportu. W efekcie sportowiec został zaproszony na spotkanie z Hermannem Göringiem, jednym z czołowych przywódców nazistowskich Niemiec i zarazem protektorem niemieckiego sportu. Propozycja udziału w rozmowie, jakkolwiek formalnie przedstawiona jako zaproszenie, miała charakter przymusowy – jej odrzucenie mogło prowadzić do poważnych konsekwencji. Podczas spotkania z Göringiem w Berlinie Sobierajowi przedstawiono ofertę kontynuacji kariery sportowej pod warunkiem publicznego wyrzeczenia się polskiej tożsamości narodowej oraz zadeklarowania lojalności wobec III Rzeszy. Ponadto zaproponowano mu objęcie funkcji szkoleniowca niemieckich kajakarzy. Należy zaznaczyć, że podobne działania ze strony władz niemieckich wobec polskich sportowców nie były odosobnione – odmowę złożenia podobnej

deklaracji złożył m.in. narciarz Bronisław Czech, który odrzucił ofertę współpracy z niemiecką kadrą narodową.

Czesław Sobieraj, choć formalnie wyraził zgodę, zareagował na sytuację w sposób świadczący o dalekosiężnym planie. Wzbudziwszy zaufanie ze strony niemieckich rozmówców, zwrócił się do Göringa z prośbą o możliwość krótkiego wyjazdu do Poznania, gdzie rzekomo przechowywał niezbędny sprzęt sportowy, notatki treningowe oraz rzeczy osobiste. Uzyskawszy zgodę, udał się do Wielkopolski bez eskorty, z zamiarem rychłego powrotu i formalnego rozpoczęcia pracy szkoleniowej. Do Berlina jednak nigdy nie wrócił. Po upływie kilku dni rozpoczęto jego poszukiwania, jednak pod wskazanym przez niego adresem w Poznaniu nie odnaleziono żadnego śladu sportowca. Dopiero po zakończeniu działań wojennych Sobieraj ujawnił okoliczności swej ucieczki. Całe przedsięwzięcie, łącznie z pozorowaną zgodą na współpracę, było elementem zaplanowanej operacji. Po dotarciu do Poznania Sobieraj, przy wsparciu zaufanych osób, opuścił miasto i przedostał się do Generalnego Gubernatorstwa. Tam, posługując się fałszywą tożsamością i dokumentami, przebywał w ukryciu do końca wojny.

W okresie powojennym był związany z Poznańską Fabryką Maszyn Żniwnych jako prezes Klubu Sportowego „Stal" (1955–1958), a następnie z „Olimpią" Poznań – najpierw jako kierownik sekcji kajakowej i trener (1958–1962), a potem wiceprezes klubu (1968–1975). W swojej działalności konsekwentnie łączył doświadczenia harcerskiego wychowania z ideą upowszechniania sportu i wychowania fizycznego.

Został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi za zasługi dla rozwoju sportu.

Zmarł 25 stycznia 1985 r. w Poznaniu[795].

[795] Czesław Sobieraj, https://historiasportu.info/2019/10/07/czeslaw-sobieraj-ten-co-wykiwal-goringa/ [dostęp: 27 II 2026]; Czesław Sobieraj, https://przegladsportowy.onet.pl/dawni-bohaterowie-czeslaw-sobieraj-najwiekszy-talent-spelnil-nadzieje/vf7rndx [dostęp: 27 II 2026]; „Sport Wodny" 1938, nr 14–15, s. 224.

Wigura Stanisław (1903–1932), polski inżynier mechanik, konstruktor lotniczy i pilot sportowy, współtwórca zespołu konstrukcyjnego RWD, związany w młodości z ruchem harcerskim.

W latach 1917–1918 działał w drużynie harcerskiej w Żytomierzu, gdzie pełnił funkcję zastępowego. Po przyjeździe do Warszawy od 1918 r. należał do 2 Warszawskiej Drużyny Harcerskiej im. T. Reytana, działającej przy Gimnazjum im. Jana Zamoyskiego. Również tam sprawował funkcję zastępowego. Z harcerstwem pozostawał związany do 1922 r., tj. do ukończenia nauki gimnazjalnej. Już w okresie młodzieńczym ujawniał zainteresowania techniczne; podczas jednego z obozów harcerskich na Półwyspie Helskim podejmował prace naprawcze urządzeń wodnych służących miejscowej ludności, co bywa wskazywane jako przykład praktycznego wykorzystania jego umiejętności.

Po maturze podjął studia na Politechnice Warszawskiej. W środowisku akademickim współorganizował Sekcję Lotniczą Koła Mechaników Studentów Politechniki Warszawskiej. W 1926 r. wraz ze Stanisławem Rogalskim opracował projekt samolotu WR-1, zrealizowany rok później. W 1927 r. wspólnie z Rogalskim i Jerzym Drzewieckim utworzył zespół konstrukcyjny RWD (od inicjałów nazwisk twórców). W ramach zespołu odpowiadał głównie za obliczenia konstrukcyjne i zagadnienia wytrzymałościowe. Już w 1928 r. skonstruowany przez nich samolot sportowy RWD-1 zwrócił uwagę środowiska lotniczego oryginalnymi rozwiązaniami technicznymi.

Dyplom inżyniera mechanika uzyskał w 1929 r., w t.r. zdobył licencję pilota sportowego w Aeroklubie Akademickim i rozpoczął aktywną działalność w sporcie lotniczym. Kluczowe znaczenie dla jego dalszej kariery miała współpraca z pilotem wojskowym Franciszkiem Żwirką, oddelegowanym do współpracy z aeroklubem. Wigura występował najczęściej w załodze jako mechanik i współpilot. W 1929 r. obaj wykonali przelot okrężny po Europie o długości blisko 5000 km na samolocie RWD-2, prowadzący przez główne ośrodki lotnicze Europy Zachodniej i Południowej. W kolejnych latach uczestniczyli w licznych zawodach lotniczych. W 1930 r. wzięli udział w międzynarodowych zawodach Challenge 1930, z których wycofali się po awarii silnika. W tym samym roku zwyciężyli w II Locie Południowo-Zachodniej Polski oraz w III Krajowym Konkursie Awionetek. Rok później odnieśli kolejne zwycięstwo w IV Krajowym Konkursie Samolotów Turystycznych na

prototypie RWD-5. Największym sukcesem zespołu oraz załogi było zwycięstwo w międzynarodowych zawodach Challenge 1932, rozegranych w dniach 20–28 sierpnia 1932 r., które osiągnęli na nowoczesnym samolocie RWD-6. Triumf ten przyniósł polskiemu lotnictwu znaczący rozgłos międzynarodowy; na jego pamiątkę dzień 28 sierpnia ustanowiono później Świętem Lotnictwa Polskiego.

11 września 1932 r., podczas lotu na meeting lotniczy do Pragi, zginął wraz z Franciszkiem Żwirką w katastrofie lotniczej pod Cierlickiem Górnym na Śląsku Cieszyńskim (ówczesna Czechosłowacja).

Pośmiertnie został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski, Złotym Krzyżem Zasługi oraz Złotą Odznaką Honorową Ligi Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej I stopnia. Postacie Żwirki i Wigury stały się patronami licznych drużyn harcerskich, zwłaszcza o specjalności lotniczej, stanowiąc symbol związku harcerskiego wychowania z rozwojem polskiego lotnictwa w II Rzeczypospolitej[796].

Wituch Kazimierz (1905–1996), polski lekkoatleta, długodystansowiec związany z warszawskim i wileńskim środowiskiem sportowym okresu międzywojennego. Specjalizował się w biegach średnich i długich, a jego osiągnięcia wpisują się w rozwój polskiej lekkoatletyki w pierwszej dekadzie po odzyskaniu niepodległości.

Karierę rozpoczął w 1922 r. w HKS „Varsovia". W l. 1923–1926 reprezentował barwy KS „Warszawianka", jednego z czołowych klubów lekkoatletycznych stolicy; do klubu powrócił ponownie w 1929 r. W okresie 1927–1928 występował natomiast w „Pogoń" Wilno, reprezentując silne środowisko sportowe Wilna.

Do ważniejszych sukcesów w początkowym etapie kariery należało zwycięstwo w biegu na 1500 metrów podczas I Narodowego Zlotu w Warszawie. Największe sukcesy odnosił w mistrzostwach Polski seniorów w lekkoatletyce, zdobywając łącznie cztery medale: Warszawa 1924 – srebrny medal w biegu na 5000 m oraz srebrny biegu drużynowym na 3000 m, w Henrykowie w przełajowych mistrzostwach polski w biegach na dystansie 8300 m, oraz w Warszawie w 1929 r. brązowy medal w biegu na 3000 m z przeszkodami[797].

[796] *Na harcerskich skrzydłach*..., s. 48; Stanisław Wigura https://brzeska71.pl/historia-szkoly/patron-stanislaw-wigura/?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 27 II 2026].
[797] H. Kurzyński, S. Pietkiewicz, M. Rynkowski, *Od Adamczaka do Zasłony – Leksykon lekkoatletów polskich okresu międzywojennego – mężczyźni*, Warszawa 2004, s. 237, „Gość", miesięcznik chełmińskiej młodzieży harcerskiej 1924, nr 6, s. 2.

Zając Marian (1920–1945), porucznik pilot-nawigator RAF, harcerz, narciarz alpejski i skoczek narciarski, mistrz Polski w slalomie i kombinacji alpejskiej.

Należał do 1 Drużyny Harcerzy im. ks. Józefa Poniatowskiego w Zakopanem. W roku szkolnym 1937/1938 zorganizował i prowadził 6 Drużynę Harcerzy im. Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury o profilu szybowcowym.

Od połowy lat trzydziestych należał do Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zakopanem, gdzie działał jako zawodnik i instruktor sportowy. Specjalizował się w konkurencjach alpejskich oraz skokach narciarskich. Dwukrotnie zdobył tytuł mistrza narciarskiego ZHP w konkurencjach alpejskich; zwyciężał także w międzynarodowych mistrzostwach skautowych w Mariazell (1936, 1937). W sezonach 1938–1939 należał do czołowych polskich narciarzy. W narciarskich mistrzostwach Polski w 1938 r. uplasował się na III miejscu w biegu zjazdowym oraz na II w otwartym konkursie skoków. Rok później zdobył mistrzostwo Polski w slalomie i kombinacji alpejskiej, zajmując jednocześnie wysokie lokaty w konkursach skoków w Zakopanem. W zawodach międzynarodowych w Feldbergu (1939) zajął m.in. 8. miejsce w slalomie i 5. w kombinacji alpejskiej. Podczas Narciarskich Mistrzostw Świata FIS w Zakopanem (6–19 II 1939) uplasował się na 32. miejscu w zjeździe, 16. w slalomie oraz 22. w kombinacji alpejskiej. Zwyciężył w slalomie gigancie w zawodach z okazji 30-lecia Tatrzańskiego Towarzystwa Narciarskiego oraz zajmował czołowe miejsca w krajowych zawodach zimowych.

Równolegle rozwijał działalność lotniczą. Należąc do sekcji szybowcowej HKN szkolił się na szybowiskach w Goleszowie (1937) i Bodzowie koło Krakowa (1938), uzyskując kategorię C; od października 1937 r. latał na szybowisku klubowym na stokach Furmanowej w Zakopanem.

W 1939 r. został przyjęty do Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie. Po kampanii wrześniowej przedostał się na Zachód i służył w Polskich Siłach Powietrznych w Wielkiej Brytanii jako pilot-nawigator w 305 Dywizjonie Bombowym RAF. Zginął 17 IV 1945 r. podczas działań bojowych nad oceanem. Został odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Virtuti Militari (1942) – udekorowany osobiście przez gen. W. Sikorskiego, trzykrotnie Krzyżem

Walecznych, Polową Odznaką Radiooperatora (nr 178), Polową Odznaką Bombardiera oraz brytyjskim Distinguished Flying Medal (1943)[798].

Zgliński Wacław Michał (1911–1986), harcerz oraz wszechstronny sportowiec warszawskiego środowiska międzywojennego i powojennego, związany z czołowymi klubami stolicy.

Karierę sportową rozpoczął w drugiej połowie lat 20. XX w. jako koszykarz HKS „Varsovia" (1928–1929). W barwach „Varsovii" należał do zespołu należącego do krajowej czołówki w początkowym okresie organizacji mistrzostw Polski w koszykówce. Uprawiał piłkę nożną, siatkówkę i koszykówkę, przy czym największe sukcesy odnosił w tej ostatniej dyscyplinie. W latach 1928–1932 pięciokrotnie zdobywał tytuł wicemistrza Polski w koszykówce (wicemistrzostwo Polski), co sytuowało go w gronie najbardziej utytułowanych zawodników tej dyscypliny w pierwszym okresie jej rozwoju w II Rzeczypospolitej. w 1934 r., reprezentując „Polonię" Warszawa, sięgnął po Puchar Polski (wówczas jako Puchar Polskiego Związku Gier Sportowych). W kolejnych latach występował jako koszykarz w barwach KPW „Orzeł" Warszawa (1936–1937).

Równolegle rozwijał karierę piłkarską. w l. 1936–1939 oraz 1945–1950 był zawodnikiem klubu „Bzura" Chodaków, z którym związany był przez najdłuższy okres w swojej karierze futbolowej. Uprawiał również siatkówkę w tym klubie

Po II wojnie światowej reprezentował „Społem" Warszawa (1946) oraz AZS Warszawa (od 1947). Jego aktywność sportowa po 1945 r. świadczy o kontynuacji przedwojennych tradycji warszawskiej koszykówki w zmienionych realiach ustrojowych[799].

[798] L. Dall, *Zając Marian*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 5, Warszawa 2019, s. 241–243; *Sprawozdanie z działalności za sezony 1937/38 i 1938/39*, [Polski Związek Narciarski], Kraków 1939; M. Rokosz, L. Dall, op. cit., s. 174–175, 202, 229, 231–240, 242–244, 255, 257, 271, 291, 299–302, 304.

[799] Wacław Zgliński ht ps://wikipolonia.pl/index.php/Wac%C5%82aw_Zgli%C5%84ski [dostęp: 25 II 2026]; Wacław Zgliński ht ps://koszykarzepolonii.pl/2026/01/08/historia-koszykarzy-polonii-warszawa-czesc-i-1928-39/ [dostęp: 25 II 2026].

4.2. Podsumowanie wkładu ZHP w rozwój sportu w II RP

Celem pracy było opisanie działań Związku Harcerstwa Polskiego i jego wpływu na popularyzację sportu w Polsce w latach 1920–1939, a hipoteza postawiona przez autora brzmiała: Można sądzić, że Związek Harcerstwa Polskiego miał istotny wpływ na spopularyzowanie i rozwój sportu w Polsce w okresie międzywojennym. Zdaniem autora cel pracy został osiągnięty poprzez ukazanie działań związanych z rozwojem sportu w Związku Harcerstwa Polskiego na różnych poziomach organizacyjnych – od szczebla zastępu harcerskiego po inicjatywy podejmowane przez Główne Kwatery ZHP i jego wpływu na rozwój sportu w Polsce. W opracowaniu przedstawiono również współpracę ZHP z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz z organizacjami i związkami sportowymi, a także omówiono realizację założeń polityki państwowej w zakresie kształtowania sprawności fizycznej społeczeństwa i przygotowania obywateli do obrony kraju. Odpowiedzi na pytania badawcze zostały przedstawione w formie rozdziałów i podrozdziałów przedstawionych problemowo i opisanych chronologicznie.

Dotychczasowy stan badań nad działalnością sportową Związku Harcerstwa Polskiego w okresie międzywojennym koncentrował się głównie na ogólnych dziejach organizacji oraz wybranych aspektach wychowania fizycznego. W literaturze przedmiotu, nie pojawiła się ogólna synteza działań organizacji związanej ze sportem, sporadycznie podejmowano natomiast problem współpracy ZHP z instytucjami państwowymi odpowiedzialnymi za rozwój kultury fizycznej, w tym z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, jednak bardziej koncentrując się na aspekcie militarnym i przysposobienia wojskowego.

Dotychczasowe badania nad sportem w harcerstwie międzywojennym pozostają fragmentaryczne i koncentrują się głównie na wybranych aspektach działalności organizacji. Brakuje pogłębionych analiz porównawczych między różnymi chorągwiami harcerzy i harcerek oraz badań nad poziomem uczestnictwa młodzieży w aktywności sportowej, choć zachodzi wątpliwość, czy takie badanie jest wykonalne. Niewystarczająco rozpoznany pozostaje także wpływ harcerstwa na rozwój sportu młodzieżowego w skali ogólnopolskiej, przy czym w tym przypadku ze względu na specyfikę działania ciężko porównać ZHP z inną organizacją, np. z ZS „Strzelec", AZS i czy innymi stowarzyszeniami wykorzystującymi sport, np. TUR i ukazać wszechstronne działanie. A przyjęcie jednego kryterium, np. wielkości organizacji, czy liczby zdobytych odznak POS, nie odzwierciedla ich zasług na polu rozwoju sportu.

Analiza materiałów archiwalnych, literatury oraz prasy pozwoliła na uzupełnienie dotychczasowych ustaleń oraz pełniejsze ukazanie roli harcerstwa w realizacji państwowej polityki wychowania fizycznego w II Rzeczypospolitej oraz budowania programu metodycznego opartego na aktywnościach sportowych i będącego atrakcyjnym dla ówczesnej młodzieży.

Najcenniejszymi źródłami wykorzystanymi przy opracowaniu pracy były materiały archiwalne. Szczególne znaczenie miały zespoły archiwalne „Akta ZHP z lat 1919–1939", przechowywane w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, a także materiały znajdujące się w zbiorach Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie, Muzeum Harcerstwa w Warszawie, Centralnego Archiwum Wojskowego, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Archiwum Narodowego Oddział w Tarnowie oraz Archiwum Narodowego w Przemyślu.

Uzupełnienie materiału źródłowego stanowiły dokumenty odnalezione w trakcie kwerend prowadzonych w innych instytucjach, zbiorach kolekcjonerskich, materiały prasowe oraz literatura przedmiotu. Istotne znaczenie miały również zasoby zdigitalizowane dostępne w bazach internetowych, takich jak Archiwumharcerskie.pl, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Śląska Biblioteka Cyfrowa oraz serwis Polona, które umożliwiły poszerzenie bazy źródłowej i weryfikację zgromadzonych informacji.

Należy podkreślić, iż digitalizacja zasobów archiwalnych i bibliotecznych w ostatnich latach w istotny sposób wpłynęła na możliwości prowadzenia badań nad historią harcerstwa i kultury fizycznej w II Rzeczypospolitej. Prosty dostęp do licznych materiałów w formie cyfrowej pozwolił na ich dokładną analizę i porównanie, a także na dotarcie do źródeł, których wykorzystanie jeszcze kilkanaście lat temu było znacznie utrudnione lub wręcz niemożliwe.

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że sport w harcerstwie okresu międzywojennego stanowił istotny element programu wychowawczego organizacji, pozostając w ścisłym związku z ideą wszechstronnego rozwoju fizycznego i moralnego młodzieży, jednak nie będący głównym zadaniem organizacji. Aktywność sportowa nie była traktowana jako cel sam w sobie, lecz jako narzędzie wychowawcze, służące kształtowaniu charakteru, dyscypliny oraz postaw.

Działania podejmowane przez Związek Harcerstwa Polskiego zmierzały do trwałego włączenia sportu oraz wychowania fizycznego do programu pracy jednostek harcerskich. Ich nadrzędnym celem było nie tylko kształtowanie prawidłowych nawyków zdrowotnych i higienicznych wśród młodzieży, lecz także przygotowanie jej do przyszłej służby wojskowej.

Aktywność ta pozostawała w ścisłym związku z realizacją postanowień Ustawy o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, która nakładała na organizacje określone zadania w zakresie upowszechniania kultury fizycznej i przygotowania obronnego.

Na przestrzeni niemal 20 lat instruktorzy harcerscy podejmowali próby dostosowania narzędzi metodycznych – takich jak system stopni, sprawności oraz różnego rodzaju odznak – do wymogów wynikających z obowiązującego ustawodawstwa oraz do potrzeb programu wychowawczego organizacji. Narzędzia te integrowano w spójny system oddziaływań wychowawczych realizowanych w pracy drużyn i innych jednostek organizacyjnych. W ten sposób starano się jednocześnie realizować założenia państwowej polityki w zakresie wychowania fizycznego oraz zachować zgodność z podstawowymi zasadami metodyki skautowej wypracowanej przez gen. Roberta Baden-Powella.

Szczególne zasługi harcerstwa można zauważyć w rozwoju takich dyscyplin, jak żeglarstwo, kajakarstwo, szybownictwo, łucznictwo, koszykówka i narciarstwo. ZHP przyświecała idea, aby wychować elity społeczne i dać młodzieży dostęp do najnowszych ówcześnie form aktywności. Nie było to możliwe bez wsparcia państwa, wojska i wszelkiego rodzaju przyjaciół ruchu harcerskiego. Harcerze starali się przodować w wielu dyscyplinach, co miało służyć pozostaniu w organizacji starszej młodzieży, uatrakcyjnić oferowany program, a także praktycznie przygotować do realnej służby i pracy dla ojczyzny. Zgromadzony majątek infrastrukturalny i sprzętowy umożliwiał młodzieży z różnych grup społecznych korzystanie z wielu dyscyplin sportu np. narciarstwa czy szybownictwa, co bez działań organizacji i wsparcia państwa (np. zniżka na przejazdy koleją) byłoby niemożliwe. Osiągnięte rezultaty sportowe w tych dyscyplinach, a także popisy zagraniczne, były świetną promocją kraju na arenie międzynarodowej, a także podkreśleniem wkładu organizacji w rozwój sportu, jak i ideałów wychowawczych II RP.

Równocześnie analiza zebranych materiałów wskazuje, że rozwój sportu w harcerstwie nie przebiegał równomiernie. Istniały znaczne różnice regionalne, wynikające z możliwości finansowych, posiadania przeszkolonej kadry instruktorskiej i dostępności infrastruktury sportowej. W wielu środowiskach działalność sportowa miała charakter spontaniczny i była uzależniona od indywidualnej inicjatywy lub możliwości drużynowych, co prowadziło do znacznego zróżnicowania poziomu organizacyjnego i programowego. Należy również podkreślić, że sport, w szczególności wyczynowy często stał w sprzeczności z pracą harcerską, gdyż chęć osiągnięcia jak najlepszych rezultatów sportowych wiązała się z regularnym

trenowaniem, a tym samym zmniejszała się ilość czasu wolnego, pozwalającego na udział w pracy harcerskiej. Utalentowana młodzież była przekazywana do klubów sportowych wyspecjalizowanych w danych dyscyplinach, aby tam mogli się realizować sportowo. Nadmierne skupienie się na uprawianiu sportu przez jednostki harcerskie, powodowało zaburzenie pracy w innych obszarach działalności. Było to źródłem konfliktów pomiędzy instruktorami odnośnie do realizacji idei i programu harcerskiego. Znaczna część instruktorów zarzucała też naczelnictwu zbyt silne dążenie do podporządkowania programu celom wojskowym.

Podsumowując, sport w ZHP w II Rzeczypospolitej należy postrzegać jako istotny komponent systemu wychowawczego organizacji, który łączył elementy wychowania fizycznego, edukacji obywatelskiej oraz przygotowania młodzieży do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, a także był wykorzystywany do propagowania postaw obywatelskich, jak i promocji kraju i jego dorobku poza jego granicami (np. podczas zlotów międzynarodowych). Działania ZHP przyczyniły się do rozwoju szczególnie takich dyscyplin, jak szybownictwo, kajakarstwo, żeglarstwo, łucznictwo, narciarstwo, koszykówka oraz wychowania setek tysięcy młodych ludzi w duchu prawa i przyrzeczenia harcerskiego, w tym wielu wybitnych działaczy i mistrzów sportu.

Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają wskazać kilka istotnych kierunków dalszych studiów nad rolą harcerstwa w rozwoju kultury fizycznej. W pierwszej kolejności zasadne wydaje się opracowanie monografii najaktywniejszych harcerskich klubów sportowych. Literatura dotycząca tego zagadnienia pozostaje bowiem stosunkowo uboga, a szczegółowe analizy mogłyby w istotny sposób uzupełnić zarówno historiografię harcerstwa, jak i dzieje sportu w poszczególnych regionach. Kolejnym ważnym kierunkiem badań jest opracowanie biogramów działaczy i sportowców wywodzących się ze środowiska harcerskiego, których sylwetki nie zostały dotychczas opracowane lub wymagają uzupełnienia w wydawnictwach biograficznych, np. takich jak *Polski Słownik Biograficzny* czy *Harcerski Słownik Biograficzny*. Wreszcie na dalsze badania zasługuje problematyka sportu w powojennym harcerstwie, w szczególności udział harcerzy w odbudowie życia sportowego w Polsce po 1945 r., aż do jego reorganizacji i likwidacji ZHP w 1949 r.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. Akt Związku Harcerstwa Polskiego

- Dział Prasy i Propagandy, sygn. 731–763.
- Harcerskie Biuro Wydawnicze „Na Tropie", sygn. 848–927.
- Zloty Krajowe, sygn. 942–1074.
- Wydział Żeglarski, sygn. 1580–1590.
- Wydział Przysposobienia Wojskowego, sygn. 1663–1717.
- Wydział Wychowania Fizycznego (Harcerskie Kluby Sportowe, Kursy i obozy), sygn. 1718–1745.
- Regulamin Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zakopanem, sygn. 1725.
- Wydział Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, sygn. 1746–1763
- Wydział Zawodów, sygn. 1902–1904.
- Sprawozdanie Wydziału Wychowania Fizycznego Głównej Kwatery Harcerek za czas od 1.9.1931 r. do 31.12.1932 r, sygn. 2165.
- Wychowanie fizyczne i kursy wf w organizacji harcerek, sygn. 2176–2183.

Archiwum Narodowe w Krakowie, Oddział w Tarnowie

- Materiały do dziejów ZHP, sygn. ZHP:
    - Dyplom z trójboju lekkoatletycznego Janiny Munianki zdobyty podczas harcerskiego święta sportu 30 V 1933 r., sygn. ZHP J-3/16.
- Materiały dot. drużyn harcerek – ZHP C-1.
- Materiały dot. drużyn harcerzy – ZHP C-2.

Archiwum Państwowe w Katowicach

- zesp. „Związek Harcerstwa Polskiego – Chorągiew Katowicka", sygn. 24.

Archiwum Państwowe w Przemyślu

- Sławski [pierw. Słaby] A., *Historia Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu*, mps. sygn. 45.

Muzeum Harcerstwa w Warszawie

- M. Kann, *Lotnicze zuchy*, [w:] *Na harcerskich skrzydłach*, s. 17–18; J. Jankowski, z *kart historii harcerstwa pomorsko-kujawskiego w latach 1911–1945*, i 1974, mps, s. 21 sygn. MHAR/11-39/32.
- Sprawozdanie komendy z Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Polsce, Garczyn – Pomorze, 6–21 VIII 1932 r. sygn. MHAR/ZHL 574.

Muzeum Krakowa

- kolekcja harcerska oraz zbiory oddziału M. Krakowa Muzeum i Centrum Ruchu Harcerskiego.

Muzeum Lotnictwa Polskiego

- *Dzieje Harcerskich Skrzydeł w okresie przedwojennym i wojennym – od 1922–1944 Szkic*, mps, sygn. a 17.

Muzeum Tatrzańskie im. dr. Tytusa Chałubińskiego w Zakopanem

- Tadeusz Mischke, *Z rozmyślań o harcerstwie na tle wspomnień ze Lwowa i Zakopanego*, 1938 (sygn. AR/NO/334/1).
- Kronika kolonii zuchów zakopiańskich w Kacwinie 1.VII. – 21.VII.1937 (sygn. AR/NO/644).

Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

- Legitymacja Odznaki Strzeleckiej dh. Stefana Boye, członka Harcerskiego Kl. Strzelecko-Łucznego w Warszawie.
- Odznaka Zawodów Łuczniczych we Lwowie w 1931 r.
- Zaświadczenie o ukończeniu kursu przodowników pływania w czasie Jubileuszowego Zlotu w Spale w lipcu 1935.
- Kolekcja fotografii z kursu Skole 1911.

Muzeum Miasta Przemyśla

- Kronika HKS „Czuwaj" Przemyśl z lat 1918–1926.

Muzeum Miasta Gdyni

- Zawisza Czarny fot. Florian Staszewski, sygn. MMG/HM/II/1278/22.

Narodowe Archiwum Cyfrowe

- Mistrz świata w trójboju z łuku Michał Sawicki w trakcie naciągania łuku, Lwów 1931, sygn. 1-S-1312.
- Zawodnicy 3. Łódzkiej Drużyny Harcerzy im. Romualda Traugutta – zdobywcy pierwszego miejsca, sygn. 1-P-763-2.
- Fotografia grupowa drużyn hokejowych w Krośnie 1935, sygn. 1-N-2000.
- I Drużyna Harcerska w Równem podczas zajęć z kajakarstwa, sygn. 1-P-796.
- Władysław Wagner z skautami australijskimi, sygn. 1-P-647-1.

- Władysław Wagner (z lewej) i jego australijscy przyjaciele: David Walsh (w środku) i Bernard Plowright na jachcie „Zjawa III". 1939, sygn. 1-P-647-2.
- Prezydent RP Ignacy Mościcki ogląda obóz harcerski, autor Jan Binek, sygn. 1-W-2472-9.
- Prezydent RP Ignacy Mościcki, w obozie harcerskim, ogląda kajak zbudowany przez harcerzy. Prezydentowi towarzyszą: szef Gabinetu Wojskowego Prezydenta RP płk Jan Głogowski (z prawej prezydenta), adiutant kpt. Zygmunt Gużewski (2. z lewej), autor Jan Binek, sygn. 1-W-2472-8.

Archiwum Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Krakowskiej

- Zbiór prasy: „Gniezno".
- Kolekcja zdjęć harcerskich.
- Kolekcja prac magisterskich i licencjackich o tematyce harcerskiej.

Archiwum Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Łódzkiej

- Akta HKS „Znicz" Łódź, rękopisy, kalendarium, maszynopis statutu klubu oraz kronika klubu.

Archiwum Harcerskie – archiwumharcerskie.pl

- Zbiór prasy harcerskiej.
- Zbiór fotografii i spuścizn 1911–1939.

Archiwum VI Przemyskiej Drużyny Żeglarskiej im. E. Heila

- Zdjęcie drużyny.
- Dyplom z II Narodowego Zlotu w Poznaniu.
- Wyroby z kości II Przemyskiej Drużyny Harcerzy.
- Pamiątki z wypraw drużyny.

Kolekcja dr hab. Jacka J. Nawrockiego

- Zbiór falerystyczny.
- Zbiór dokumentów i pamiątek dot. HKS
- Książeczka służbowa Adama Mercika.

Kolekcja Witolda Mockałło

- Legitymacja Członka HKN z Krakowa z numerem pozwolenia PZN.
- Zbiór falerystyki harcerskiej, w tym odznaki „Czuwaj" Przemyśl.
- Zbiór dokumentów harcerskich.

Kolekcja Rafała Nabrzeżnego

- Odznaka HKS „Czuwaj" Przemyśl z 1926 r.

Kolekcja Marka Stochmiałka

– Medal za II miejsce w Biegu na 60 m w rywalizacji sportowej w czasie I Zlotu Chorągwi Warszawskiej w Warszawie.

Kolekcja Tomasza Kozłowskiwgo

– Instruktor ZHP z bokserem z USA.
– Lubelska Drużyna Harcerzy z rowerami na początku wyprawy do Poznania, 1929 r.
– Zawody łucznicze rozgrywane podczas II Ogólnopolskiego Zlotu Harcerek w Rybienku nad Bugiem.
– Dyplom za bieg kolarski Hufca Harcerzy Praga 1939.

Kolekcja dr. Tomasza Sikorskiego

– Kolekcja falerystyczna.
– Album pamiątkowy 39 WŻDH „Z Wiednia – Dunajem do Morza Czarnego 1928".

II. Źródła drukowane

Sprawozdania Naczelnej Rady Harcerskiej 1920–1938

– *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920.

– *II Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1.I.1921–1.IX.1921)*, Warszawa 1921.

– *Trzecie Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za czas od 1-go września 1921 r. do 31-go grudnia 1922 r.*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1923, nr 8–10, s. 95–118.

– *Czwarte Sprawozdanie N.R.H. za rok 1924*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1924, nr 4, s. 13–25.

– *V Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1924*, Warszawa [1925].

– *VI Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za 1925 rok*, „Harcmistrz„/"Wiadomości Urzędowe NZHP" 1925, nr 4, s. 1–28.

– *VII Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za 1926 rok*, [Warszawa] 1927.

– *VIII Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za 1927 rok*, [Warszawa] 1928.

– *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1928*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1929, nr 12, s. 45–63.

– *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za okres 1.I.1929–1.IX.1930.*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1931, nr 1, s. 1–31.

– *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za okres od dnia 1 września 1930 do dnia 31 grudnia 1930 r.*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1932, nr 4, s. 15–49.

– *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej za rok 1932* „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1933, nr 1, s. 1–31.

– *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1933*, Warszawa 1934.

- *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1934*, Warszawa 1935.
- *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1935*, Warszawa 1936.
- *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1936*, Warszawa 1937 .
- *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej 1937*, Warszawa 1938.
- *Sprawozdanie Związku Harcerstwa Polskiego za rok 1938*, Warszawa 1939.

Rozkazy władz naczelnych ZHP 1920–1939

- Rozkaz Głównej Kwatery Żeńskiej L. 2 z dn. 2.VI. 1925 r., „Wiadomości Urzędowe" 1925, nr 8–9, s. 33–36
- Rozkaz Naczelnika GKM L. 7 z 20 marca 1930 r., „Wiadomości Urzędowe" 1930, nr 4, s. 22.
- Rozkaz Naczelnika GK Harcerzy L. 15 z dn. 9.12.1931 r.
- Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 10 z 10 czerwca 1938 r**.**, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 6, s. 95.
- Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 12 z 5 X 1934 r. w sprawie Jubileuszowego Zlotu Harcerzy, „Wiadomości Urzędowe" 1934, nr 9, s. 47.
- Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 20 z 19 listopada 1935 r**.**, „Wiadomości Urzędowe" 1935, nr 12, s. 138.
- Rozkaz Naczelnika Harcerzy L. 7 z 10 III 1939 r., „Wiadomości Urzędowe" 1939, s. 62–64.
- Rozkaz Naczelnika L. 12 z 2 kwietnia 1936 r**.**, „Wiadomości Urzędowe" 1936, nr 5, s. 82.
- Rozkaz Naczelniczki Harcerek L. 9 z 20 czerwca 1939 r., „Wiadomości Urzędowe" 1939, nr 6, s. 124.
- Rozkaz N.Z.H.P. L. 2 z dn. 29 stycznia 1924 r.
- Załącznik L. 1 do Rozkazu Naczelniczki Harcerek L. 5 z 11 V 1937 r., „Wiadomości Urzędowe" 1937, nr 6, s. 100.

Sprawozdania jednostek organizacyjnych ZHP

- *Sprawozdania harcerstwa krakowskiego z lat 1920–1939*, [zebr. i opr.] J. Wojtycza, Kraków 2020, ss. 8 + 577 nlb. /CD.

Akty prawne i administracyjne

- Dekret Naczelnika Państwa z dnia 3 stycznia 1919 r. o stowarzyszeniach (Dz. Pr. P. P. nr 6, poz. 44) oraz Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. 1932, nr 94, poz. 808).

Pozostałe źródła drukowane

- *Drugi Ogólnopolski Zlot Harcerek w Rybienku nad Bugiem. 5–20 lipiec 1928*, Warszawa 1928.
- *Geneza harcerstwa*, red. M. Miszczuk, Warszawa 1985.

- *Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego. Spała 11–25 lipca 1935 r. Przewodnik po Zlocie. Dzienniczek uczestnika*, red. E. Konopacki, Warszawa [1935].
- *Kalendarz Iskier na rok 1932*, Warszawa 1932.
- *List Okólny G. K. M. I. 3. z 5 XI 1923*, „Wiadomości Urzędowe" 1923, nr 1–2, s. 13–14.
- *List Okólny GK Harcerzy L. 71 z 5 XII 1936*, „Wiadomości Urzędowe" 1937, nr 1, s. 8.
- *List Okólny Głównej Kwatery Harcerzy L. 44 z 31 V 1938*, „Wiadomości Urzędowe" 1938, nr 6, s. 98.
- Marszałek K., *Wybór źródeł do dziejów ZHP*, t. 1: *Utworzenie ogólnopolskiego Związku Harcerstwa Polskiego i czas próby ruchu harcerskiego (1918–1944)*, Kraków 2014.
- „Monitor Polski" nr 171/1933.
- „Monitor Polski" nr 27/1934.
- *Odznaka Łucznicza*, Warszawa 1939.
- *Odznaka Strzelecka (Regulamin)*, Warszawa 1930.
- *Państwowa Odznaka Sportowa. Rozporządzenia i regulamin*, Warszawa 1936.
- *Regulamin Harcerskiej Odznaki Przysposobienia Wojskowego*, b.m.r.w.
- *Regulamin Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej*, b.m.r.w.
- *Regulamin Odznaki Łuczniczej*, Warszawa 1939.
- *Regulaminy zuchowe wprowadzone rozkazami Naczelnika Głównej Kwatery Harcerzy z dnia 10 IX 1931 i 24 X 1931*, Warszawa 1932.
- *Regulaminy i instrukcje. Próby harcerskie*, [ZHP Organizacja Harcerzy] Warszawa 1937.
- *Rocznik harcerski*, red. S. Sedlaczek, Warszawa 1928.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dn. 29 grudnia 1919 r. w przedmiocie powołania Rady do Spraw Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej, „Monitor Polski" 1919, nr 14; „Biuletyn Ministerstwa Zdrowia Publicznego" 1920, nr 1, s. 52–53.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 kwietnia 1925 r. w sprawie utworzenia Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz Wojewódzkich i Powiatowych Komitetów Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego, Dz. Urz. MWRiOP 1925, nr 9 (151), poz. 86; także: *Rozporządzenia i okólniki w sprawach higjeny szkolnej i wychowania fizycznego za lata 1918–1928*, Warszawa 1928.
- *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Zakopanem za rok szkolny 1928/29*, Zakopane 1929.
- *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum Państwowego w Zakopanem za rok szkolny 1930/31*, Zakopane 1931.
- *Sprawozdanie z działalności za sezony 1937/38 i 1938/39*, [Polski Związek Narciarski], Kraków 1939.
- *Sprawności harcerskie, na zlecenie Głównej Kwatery Harcerzy*, Warszawa 1936.
- *Sprawności Harcerzy*, Warszawa 2023.

– *Sprawności Harcerek*, Warszawa 1937.
– *Sprawności Zuchowe*, Warszawa 1939.
– *Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1920.
– *Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, Kraków 1923.
– *Statut Związku Harcerstwa Polskiego uchwalony na Nadzwyczajnym Zjeździe ZHP w 1930 r.*, b.m.r.w.
– *Statut ZHP z 2 grudnia 1934 r.*, b.m.r.w.
– *Statut Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1936.
– *Statuty, regulaminy, przepisy sportowe Polskiego Związku Pływackiego i Międzynarodowej Amatorskiej Federacji Pływackiej (F.I.N.A.)*, Warszawa 1933.
– *Wyszkolenie – odznaka za sprawność – odznaka górska – narciarstwo na niżu*, Kraków 1937.

III. Czasopisma

– „Czuj Duch" – czasopismo harcerskie Wielkopolski: 1922–1926, 1932–1935.
– „Czuwaj" – miesięcznik harcerski, Łomża: 1916–1933.
– „Czuwaj", Leszno: 1934–1936.
– „Echo Dalekiego Wschodu": 1929.
– „Echo Pruszkowskie": 1927.
– „Gość" – miesięcznik chełmińskiej młodzieży harcerskiej: 1924.
– „Harce": 1929.
– „Harcerski Informator Historyczny", Warszawa: 1986.
– „Harcerstwo" – organ Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, Warszawa 1934–1939; 1959–1997; 2018–2020.
– „Harcerz" – ogólnopolskie pismo ZHP, Warszawa: 1917–1921; 1925–1937.
– „Harcerz", Warszawa (od 1936 Poznań): 1920–1922; 1926–1936.
– „Harcerz", Wilno: 1938-1939.
– „Harcerz Wołyński" – miesięcznik młodzieży harcerskiej Wołynia: 1925–1926.
– „Harcerska dola", Kielce: 1934–1937.
– „Harcmistrz", Warszawa: 1917–1933.
– „Ilustrowany Kurier Codzienny": 1938–1939.
– „Kolarz Polski": 1926.
– „Ku Świtom" – czasopismo harcerskie młodzieży przemyskiej: 1921–1922.
– „Lilijka", Poznań: 1930–1932.
– „Młody Gryf": 1933.
– „Na Tropie", Katowice: 1928–1939.

– „Na Tropie. Pismo Wyprawy Harcerskiej na Obozy Słowiańskie w Pradze”: 1931.
– „Na straży”, Wawer: 1937.
– „Nasze harce”, Warszawa: 1931.
– „Nasz Hufiec”, Chełm: 1925–1926.
– „Ogólnopolski Klub Autorów i Dokumentalistów Opracowań Historii Harcerstwa w latach 1956–2000 «Gniezno 2000»”, Warszawa, biuletyn 2002–2007.
– „Ognisko” – pismo młodzieży polskiej wydawane przez Naczelnictwo ZHP: 1922–1923.
– „Okólniki i Rozkazy Naczelnictwa ZHP”: 1919–1923.
– „Polonia”: 1925.
– „Polska Zachodnia”: 1938.
– „Przegląd Sportowy”: 1929, 1935.
– „Przebojem”, Zduńska Wola: 1932.
– „Rocznik Oficerski”: 1923, 1924, 1928, 1932.
– „Siedem Groszy”: 1935.
– „Skaut”, Warszawa: 1913–1914.
– „Skaut”, Lwów 1921: 1923–1939.
– „Skrzydła”, Warszawa: 1930–1939.
– „Sport Pomorski”: 1929.
– „Sport Wodny”: 1938.
– „Stadion”: 1923–1932.
– „Strzelec”, Warszawa: 1931, 1935.
– „Sulimczyk” – pismo 16 Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. Zawiszy Czarnego: 1930–1939.
– „Swastyka” – pismo młodzieży harcerskiej 3 Warszawskiej Drużyny Harcerzy: 1922–1926.
– „Sztandar Polski i Gazeta Rybnika”: 1930.
– „Ślad” – Dwutygodnik Harcerski. Założony przez Zastęp „Jastrzębi” 1 K.D.H., od nr 12/13 z 1923 Miesięcznik Harcerzy i Harcerek Okręgu Kieleckiego. Założony przez Zastęp „Jastrzębi” 1 K.D.H., od nr 4/5 Miesięcznik Młodzieży Harcerskiej. Założony przez Zastęp „Jastrzębi” 1 K.D.H.: 1922–1925.
– „Tygodnik Harcerski Kraków”: 1920–1921, red. Wanda Bujańska, Jadwiga Igielska.
– „Wiadomości Urzędowe NZHP”: 1923–1939.
– „Wieści Zlotowe”: Spała 1935.

– „Wileńskie Wici Harcerzy” – pismo Wileńskiej Chorągwi Harcerzy: 1936, red. Stanisław Kondracki.
– „Wilk Morski” – gazetka Harcerskiej Drużyny „Wilków Morskich” w Poznaniu: 1931–1933.
– „W Kręgu Wodzów” – organ Głównej Kwatery Harcerzy ZHP: 1933–1939.
– „Wychowanie Fizyczne”: 1920–1931.
– „Wychowanie Sportowe i Wojskowe”: 1923.
– „Zagończyk” – miesięcznik młodzieży harcerskiej i narodowej, Poznań: 1937–1939.
– „Ziemia Przemyska”: 1930 – 1938.
– „Żeglarz” – oficjalny organ Kierownictwa Harcerskich Drużyn Żeglarskich: 1934–1939
– „Żołnierz Polski”: 1922.
– „Żółkiewszczak” Pisemko 25 Hetmańskiej Warszawskiej Drużyny Harcerzy im. hetm. Stanisława Żółkiewskiego przy gimn. p.w. św. Wojciecha, Warszawa: 1937 .
– „Życie Polskie”: 1914.

IV. Prace zwarte

– Appelt M., Wiśniewska M., Wojtasiak K., *Drużyna „Żab”. Trzynasta Żeglarska Drużyna Harcerek w Poznaniu (1925–1960)*, Warszawa 1985.
– Araszkiewicz F., *Ideały wychowawcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1978.
– Baden-Powell R., *Aids to Scoutmastership*, Londyn 1920.
– Baden-Powell R., *Skauting dla chłopców*, Katowice 1938.
– Baden-Powell R., *Wskazówki dla skautmistrzów*, Warszawa 1998.
– Baden-Powell W., *Sea Scouting and Seamanship for Boys*, Glasgow 1912.
– Błażejewski W., *Historia harcerstwa polskiego*, Warszawa 1935.
– Błażejewski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.
– Bogacka M., *Bokser z Auschwitz. Losy Tadeusza Pietrzykowskiego*, Warszawa 2021.
– Chmielewski Z., *Sportowcy w Powstaniu Warszawskim*, Warszawa 2017.
– Czarnecki J., *Budowa żeglownych modeli jachtów*, Warszawa 1935.
– Czarniecki J., Piętka M., *Żałuję, że go nie znałem. Edward Heil „Stokłosa”, „Jerzy”*, Przemyśl 2014.
– Czarkowski B., Kuczyński J., *Żeglarstwo w zimie. Ślizgi lodowe i śniegowe. Żagle do jazdy na łyżwach i nartach*, Warszawa 1934.

- Czarnowski C., *Spółdzielnia żeglarska „Albatros”. Projekt statutu i regulaminu*, Warszawa 1936.
- Dąbrowski A., *Władysław Wagner. Starachowicki „Magellan”*, Starachowice 2022.
- Dąbrowski J., *Gry i zabawy w izbie harcerskiej*, Warszawa 1934.
- Dąbrowski J., *Harce zimowe w polu*, Warszawa 1935.
- Dąbrowski J., Kwiatkowski T., *Jeden trudny rok. Opowieść o pracy harcerskiej*, Warszawa 1938.
- Dąbrowski S., *Słownik biograficzny harcerzy Lubelszczyzny w II wojnie światowej*, Lublin 2015.
- Dąbrowski S., *Słownik biograficzny instruktorów Chorągwi Lubelskiej Związku Harcerstwa Polskiego 1911–2023*, Lublin 2024.
- *Encyklopedia*. *Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy*, Lwów 1907.
- Flisak J., *Wychowanie fizyczne na kolonjach i półkolonjach letnich*, Warszawa 1936.
- Gabryelewicz F., *Harcerska łódź żaglowo-wiosłowa typu „H”*, Warszawa 1933.
- Gaj J., *Główne nurty ideowe w ZHP w latach 1918–1939*, Warszawa 1966.
- Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997.
- Gaj J., Hądzelek K., *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 1991.
- Gaweł T., *Edward Heil ps. „Jerzy”*, Kraków 1994.
- Glass A., *Dzieje harcerskich skrzydeł*, Kraków 1984.
- Glass H., *Wielka przygoda życia*, Warszawa 1999.
- Głowacki W., *Dzieje żeglarstwa polskiego*, Gdańsk 1989.
- Głowacki W., *Wspaniały świat żeglarstwa*, Gdańsk 1972.
- Głuszek Z., *Leksykon polskich olimpijczyków 1924–1998*, Warszawa 1999.
- Głuszek Z., *Szare Szeregi. Słownik biograficzny*, t. 1, Warszawa 2006.
- Grot Z., Gaj J., *Zarys dziejów kultury fizycznej w Wielkopolsce*, Warszawa–Poznań 1973.
- Grochalowie D. D., *Ekspedycja pierwszego Polaka automobilem dookoła świata 1926–1928*, Warszawa 2021.
- Grochalowie D. D., *W dwa lata dookoła świata 1926–1928*, Warszawa 2023.
- Grochowski P., *Hufiec Harcerzy Kraków-Podgórze w latach 1922–1939*, Kraków 2004.
- Grodecka E., *O metodzie harcerskiej i jej stosowaniu*, Warszawa 1984.
- Gawkowski R., *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Warszawa 2007.

- *Harcerki 1911–1939. Historia, program, wychowanie*, red. J. Raniecka-Bobrowska, Warszawa 1990.
- *Harcerski słownik biograficzny*, t. 1–7, red. J. Wojtycza, Warszawa 2006–2024.
- *Harcerki o swojej służbie. Problemy pracy starszych dziewcząt na łamach „Skrzydeł" 1930–1939*, cz. 1–2, wyb. i oprac. M. Miszczuk, Warszawa 1982.
- *Harcerstwo*, red. S. Sedlaczek, Warszawa 1922.
- *Harcerstwo śląskie 1920–1930*, Katowice 1931.
- Hausner W., Wierzbicki M., *Sto lat harcerstwa*, Warszawa 2015.
- Holiczenko A., *Żołnierze tajnego frontu. Lista imienna KN3 POW-Wschód 1914–1921*, Olsztyn 2012.
- *Igrzyska stare jak świat*, Warszawa 1976.
- Jabłoński O., *Budowa dwuosobowego kajaka harcerskiego typu „H"*, Warszawa 1933.
- Jakimowicz T., *Ogólne wiadomości o szybownictwie*, Lwów 1936.
- *Jamboree w Holandii*, red. T. Kwiatkowski, Warszawa 1938.
- Jankowski J., *Harcerstwo Pomorza Gdańskiego i Kujaw 1911–1945*, Warszawa 1987.
- Jarosińska M., *Harcerstwo żeńskie i ruch zuchowy w Rzeszowie (1912–1939)*, Rzeszów 2005.
- Jarzembowski K., Kuprianowicz L., *Harcmistrzynie i harcmistrze Związku Harcerstwa Polskiego mianowani w latach 1920–1949*, Kraków 2006.
- Jedynak M., Tylipska K., *Harcerscy spadochroniarze*, Łódź 2008 .
- *Jubileuszowy Zlot Związku Harcerstwa Polskiego w Spale 10–25 VII 1935*, Kraków 2015 [reprint].
- Junosza-Dąbrowski W., *Jak najłatwiej zdobyć Państwową Odznakę Sportową P.O.S.*, Warszawa 1935.
- Kamiński A., *Narodziny dzielności*, Katowice 1958.
- Kamiński A., *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 1948.
- Kamiński A., *Nauczanie i wychowanie metodą harcerską*, Warszawa 2001.
- Kamecki M., *Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy*, Warszawa 1996.
- Kann M., *Granice świata*, Warszawa 2000.
- Kapiszewska M., *Księga harców*, Katowice 1936.
- Karłowicz J., *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1912.
- Kiernan R. H., *Baden-Powell*, Londyn 1939.
- Kluczewski L., *Harcerskie kalendarium. Olkusz 1915–1949*, Olkusz 2010.

- Klistała J., *Harcerstwo w miastach i powiatach Bielska i Białej w latach 1925–1949. Relacje, wspomnienia, życiorysy*, Bielsko-Biała 2005.
- Kozimala I., *Lwowska Chorągiew Harcerek ZHP w latach 1911–1939*, Przemyśl 2003.
- Kozimala I., *Lwowska Chorągiew Harcerzy ZHP w latach 1921–1939*, Przemyśl 2007.
- Koźniewski K., *Ognie i ogniska. Drogi i przemiany harcerstwa polskiego*, Warszawa 1961.
- Kozłowski W., *Liga Żeglugi Polskiej 1921–1924, Liga Morska i Rzeczna 1925–1930, Liga Morska i Kolonialna 1931–1939, Liga Morska 1945–1952 w Chełmie i w powiecie chełmskim*, Chełm 2012.
- Krajewski E., *Historia Klubu Sportowego „Czuwaj" Przemyśl 1918–2018*, Przemyśl 2018
- Kubiak S., *Polska odrodzona w 1918 r.*, Bydgoszcz 1990.
- Kuczyński J., *Roboty linowo-żaglowe na stopień żeglarza*, Warszawa 1933.
- Kurzyński H., Pietkiewicz S., Rynkowski M., *Od Adamczaka do Zasłony*, Warszawa 2004.
- Laskiewicz H., *Kultura fizyczna na Wileńszczyźnie w latach 1900–1937*, Szczecin 1998.
- Leciejewska K., *Historia harcerstwa w Zakopanem w latach 1913–1939*, Toruń 2007.
- Leonhard B., *Kalendarium dziejów harcerstwa krakowskiego 1910–1950*, Kraków 2001.
- Lis M., *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech (1922–1939)*, Opole 1987.
- Loska E., *Kronika Górnośląskiego Harcerstwa 1920–1939*, Kraków 2024.
- Łącki A., *Wagner. Pierwszy Polak, który opłynął świat pod żaglami*, Starachowice 2024.
- Łempicki S., *Polskie tradycje wychowawcze*, Warszawa 1936.
- Łoza S., *Czy wiesz kto to jest?*, Warszawa 1939.
- Majka J., *Kartki z historii i tradycji Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1971.
- *Mała encyklopedia sportu*, red. K. Hądzelek, t. 1–2, Warszawa 1984.
- Małkowski A., *Jak skauci pracują*, Kraków 1914.
- Małkowski A., *Polskie skautki. Zarys organizacyjny*, Lwów 1913.
- Małkowski A., *Scouting jako system wychowania młodzieży*, Lwów 1911.
- Małolepszy E., *Kultura fizyczna w działalności wiejskich organizacji młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2004.
- Maszczak T., *Wychowanie fizyczne w harcerstwie*, Warszawa 1979.
- Mojmir H., *Ćwiczenia i zabawy skautowe*, Lwów 1918.
- *Na harcerskich skrzydłach*, red. A. Glass, Warszawa 2021.
- *Na harcerskim szlaku. Zarys dziejów harcerstwa na Żywiecczyźne w latach 1912–1975*, red. H. Woźniak, Żywiec 1998.

- *Nasze gry i ćwiczenia*, red. J. Tworkowska, Warszawa 1936.
- Nekrasz W., *Harcerze w bojach 1914–1921*, cz. 1 i 2, Warszawa 1930.
- Nowak L., *Wychowanie fizyczne i sport w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce 1918–1939*, Poznań 1996.
- Nowik G., *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922*, Warszawa 2019.
- Obszyński J., *Początki sportu płockiego*, Płock 1969.
- *Ojczyzna, nauka, cnota*. *Jubileuszowa wystawa harcerska 1910–2010*, red. A. Biedrzycka, Kraków 2010.
- Olędzki W., Żelazowski W., *Wychowanie fizyczne w obozach letnich*, Warszawa 1932.
- *Organizacja harcerskich drużyn żeglarskich*, Warszawa 1933.
- Orgelbrand S., *Encyklopedia powszechna*, Warszawa 1866.
- Orgelbrand S., *Encyklopedia powszechna*, Warszawa 1876.
- Piasecki E., *Dzieje wychowania fizycznego*, Lwów 1929.
- Piętka M., Czarniecki J., *Żałuję, że Go nie znałem*, Przemyśl 2018.
- Płocha H., *Związek Harcerstwa Polskiego na Warmii, Mazurach i Powiślu 1919–1939*, Warszawa 1999.
- Ponczek M., *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach młodzieżowych II Rzeczypospolitej*, Katowice 1997.
- *Pokłosie konkursu na prace magisterskie o tematyce harcerskiej*, red. J. Wojtycza, Kraków 2010, CD.
- *Referaty wygłoszone na pierwszem plenarnem posiedzeniu Rady Naczelnej Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w dniu 28 marca 1926 roku*, Warszawa 1926.
- Rozwadowski P., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego 1927–1939*, Warszawa 2000.
- Ruta A., *Książka żeglarska w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 2010.
- Sedlaczek S., *Geneza skautingu i harcerstwa*, Warszawa 1984.
- Sedlaczek S., *Sprawności skautowe. Jak skauci pracują i zdobywają fundusze – wraz z dokładnym programem wszystkich sprawności, przepisami Naczelnictwa o egzaminach*, Warszawa 1918.
- Seweryn-Spławska W., *Harcerki w Związku Harcerstwa Polskiego*, Londyn 1993.
- Sieński J., *„Zawisza Czarny”*, Gdańsk 2019.
- Sikorski E., *Szkice z dziejów harcerstwa polskiego w latach 1911–1939*, Warszawa 1989.
- Sikorski W., *Gry i zabawy ruchowe*, Poznań–Warszawa–Wilno 1923.

- Sikorski W., *Przykłady osnów lekcyj gimnastyki dla młodzieży męskiej*, Warszawa 1922.
- Starzyński A., Kindler K., Olędzki W., *Gry sportowe*, Warszawa 1923.
- Stępień W., *Vademecum żeglarza*, Katowice 1934.
- Strumiłło T., *Olimpiada Skautowa w Kopenhadze*, b.m.w. 1925
- Szczerbiński P., *Pod znakiem żubra. Jubileuszowy Zlot Harcerstwa Polskiego w Spale 1935*, Warszawa 2025.
- *Szkice z dziejów ZHP. Drużyny harcerek Okręgu Bielsko-Biała w latach 1915–1945*, red. A. Libionka, Bielsko-Biała 1984.
- Śliwa E., Wnęk-Gozdek J., *Fenomen metody harcerskiej*, Kraków 2021.
- Terajewicz A., *Odżywianie w obozach i na wycieczkach*, Warszawa 1934.
- Ungeheuer L., *Próby wodzów*, Lwów 1935.
- Wagner W., *Podług słońca i gwiazd. Pamiętnik*, Warszawa 1934.
- Wagner W., *Pokusa horyzontu*, Warszawa 1936, 2. wyd. Paryż 2022.
- Wędziński W., *Generał Mariusz Zaruski*, Gdańsk 1990.
- Wioślarz. *Podręcznik na stopień wioślarza*, Warszawa 1933.
- Wnęk J., *Harcerstwo jako synteza wychowania fizycznego*, Bochnia 1932.
- Woźniak R., *Harcerstwo polskie w Wolnym Mieście Gdańsku 1920–1939*, Warszawa 1977.
- Wroczyński R., *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław 1985.
- Wojtycza J., *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001.
- Wojtycza J., *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce 1918–1926*, Kraków 2001.
- Wojtycza K., *Żeglarstwo harcerskie w Krakowie w latach 1957–1990*, Kraków 2024.
- Wyrwalski T., *Rozwój idei puszczańskiej w skautingu 1902–1939*, Kraków 1988.
- Wyrobek Z., *Harcerz w polu: zabawy i gry terenowe*, Lwów 1935.
- Zaborniak S., *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, [w:] z *dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, red. E. Czop, Rzeszów 2006, s. 206–207
- *Zasady na jakich oparł się Wydział Drużyn Głównej Kwatery Harcerzy przy opracowywaniu regulaminów 3-letniego Wyścigu Pracy Harcerskiej*, Warszawa 1935.
- Załuski S., *Wędrówki górskie*, Warszawa 1939.
- Zaruski M., *Mały kod do użytku jachtów i mniejszych statków*, Warszawa 1938.
- Zaruski M., *Z harcerzami na Zawiszy Czarnym*, Warszawa 1937.
- Zarychta A., *Rycerski sport*, Warszawa 1928.

- Zawadzka A., *Dzieje harcerstwa żeńskiego w Polsce w latach 1911–1948/49*, Warszawa 2004.
- Zawadzka A., *Harcerstwo żeńskie na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej 1911–1945*, Warszawa 1999.
- *Z dziejów przemyskiego harcerstwa 1911–1981*, red. S. Krakowski, Warszawa 1985.
- *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – szkice – materiały 1911–2006*, red. E. Czop, Rzeszów 2007.
- Zimmer B., *Wychowanie harcerskie*, Lublin 1939.
- *Żeglarz. Podręcznik na stopień żeglarza*, red. K. Cynkutis, Warszawa 1937.
- Żmichrowska M. J., *Harcerskie drużyny żeglarskie. 80 lat działalności 1917–1997*, Olsztyn 1998.
- Żmijewski L., *Władysław Wagner i jego związki ze Starachowicami*, Starachowice 2013.
- Żmijewski L., Głowacka D., *Władysław Wagner. Światowej sławy żeglarz*, Starachowice 2014.

V. Opracowania niepublikowane

- Harasymowicz R., *Rozwój wychowania fizycznego i sportu w harcerstwie męskim w chorągwi Wielkopolskiej w latach 1918–1939*, praca magisterska napisana pod kier. prof. Z. Grot, AWF Poznań 1965, ss. 100.
- Jakimek K., *Harcerski Klub Narciarski w Krakowie 1935–1995*, praca magisterska napisana pod kier. dr M. Sierakowskiej, AWF Kraków 1997, ss. 53.
- Maciuk J., *Kultura fizyczna w Związku Harcerstwa Polskiego w okresie 20-lecia międzywojennego*, praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. K. Toporowicza, AWF Kraków 1986, ss. 74.
- Rzepka M., *Wychowanie lotnicze w II Rzeczypospolitej*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. J. Kamińskiej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2023, ss. 483
- Wais K., *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Andrusiewicza, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2007, ss. 1103. https://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/publication/2092/edition/1969?language=en [dostęp: 18 VI 2022].

– Wawrzaszek M., *Rozwój Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu w latach 1918–1939*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr. K. Toporowicza, AWF Kraków 1992, ss. 60.

VI. Artykuły

– Baden-Powell R., *Scouting and Youth Movements*, Benn's Sixpessy Library, nr 82, London 1929, s. 79 [za:] „Harcmistrz" 1929, nr 8–9, s. 94.
– Bakota D., Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., *Sport i turystyka w działalności Związku Harcerstwa Polskiego w województwie wołyńskim w latach 1921–1939*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu" 2018, nr 61, s. 88–97.
– Biczysko G., *Geneza sportu strzeleckiego w ZHP w okresie międzywojennym*, [w:] z *najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, red. L. Nowak, t. 6, s. 207–211.
– Biczysko G., *Problematyka wychowania fizycznego i sportu na łamach prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie w latach 1918–1939*, [w:] z *dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie. Tom studiów dedykowany pamięci Zygmunta Lechosława Szadkowskiego (1912–1995)*, red. W. Kukla, M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 2003, s. 71–77.
– Biczysko G., *Wkład ZHP w rozwój sportów wodnych w II Rzeczypospolitej*, [w:] z *najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 4, Gorzów Wlkp., 2000, s. 109–116.
– Biczysko G., *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w Związku Harcerstwa Polskiego w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] z *dziejów kultury fizycznej w Polsce do 1945 r.*, red. R. Urban, L. Nowak, J. Eider, Gorzów Wlkp. 2016, s. 103–114.
– Biczysko G., *Wychowanie fizyczne w Związku Harcerstwa Polskiego w latach międzywojennych realizowane poprzez obozy letnie*, „Rocznik Lubuski" t. 40, cz. 2, 2014, s. 213–225.
– Blusz K., *Wychowanie harcerskie i skautowe 1911–1945*, „Harcerstwo" 1988, nr 6, s. 29–36.
– *Bokserskie mistrzostwa Warszawy*, „Stadion" 1927, nr 12, s. 7.
– Borkowski J., *Olędzki Władysław Erazm*, [w:] *Warszawa walczy. Leksykon*, red. K. Komorowski, Warszawa 2014, s. 555–556.
– Bublewski W., *Wiatr od morza*, „Harcmistrz" 1932, nr 2, s. 14.
– Bublewski W., *Związek Harcerstwa Polskiego*, [w:] *Rocznik Sportowy*, Warszawa 1934, s. 169–170.

- *Cel Zlotu i naszego nań przybycia*, „Na Tropie. Pismo Wyprawy Harcerskiej na Obozy Słowiańskie w Pradze" 1931, nr 2 z 27 VI 1931 r., s. 1.
- Cer, *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe – VII Walny Zjazd Związku Harcerstwa Polskiego*, „Stadion" 1927, nr 18, s. 14.
- Cer, *Wychowanie fizyczne w harcerstwie*, „Stadion" 1927, nr 18, s. 14.
- Chełmecki J., Gawkowski R., *Wkład środowiska warszawskiego w rozwój narciarstwa w Polsce w okresie międzywojennym*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" 2021, t. 4, nr 2, s. 43–66.
- Chełmecki J., *Próba zmonopolizowania wychowania fizycznego i sportu przez wojsko w latach 1922–1925*, „Studia i Monografie AWF we Wrocławiu" t. 37: 1993, s. 35–44.
- Christoph A., *Państwowa Odznaka Sportowa*, [w:] *Kalendarzyk Policji Woj. Śląskiego 1933*, s. 224–230.
- *Co się dzieje w Z. H. P.*, „Harcmistrz" 1931, nr 4, s. 44.
- *Co słychać w Harcerstwie?*, „Na Tropie" 1929, nr 1–2, s. 19.
- Czajka S., u *kolebki polskiego sportu ślizgawkowego*, „Na Tropie" 1935, nr 4, s. 47.
- *Czarna Trzynastka, mistrz Polski w koszykówce*, „Stadion" 1928, nr 44, s. 13.
- Czerny Z., *Zagadnienie stosunku sportu do kultury*, „Taternik" 1912, nr 1.
- Deląg J., *Harcerskie Kluby Sportowe w latach 1918–1939*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa", t. 21: 2025.
- Deląg J., *Między sportem a turystyką, działalność Harcerskich Klubów Narciarskich w latach 1924–1939*, [w:] *Turystyka i obozownictwo skautowe oraz harcerskie*, red. J. Wojtycza, Kraków 2025, s. 198–207.
- Deląg J., *The Role of Sports and Physical Education in the Scouting Method in Poland between 1918 and 1939*, „Studies in Sport Humanities" t. 33: 2024, s. 35–42.
- *Doskonałe wyniki reprezentacji Z. H. P. na Międzynarodowych Skaut. Zawodach Narc. w Mariazell (Austrja)*, „Na Tropie" 1936, nr 2, s. 19.
- Drozdek-Małolepsza T., *Hazena i piłka ręczna kobiet w Polsce w latach 1925–1939*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna" t. 17: 2017, nr 1, s. 11–28.
- *II. Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu*, „Na Tropie" 1936, nr 3, s. 25–26.
- Dudek D., *A zaczęło się w Skolem…*, „Przegląd Sokoli" 2002, nr 10, s. 7–9.

- Dudek D., *Krytyczne tezy do naukowych badań nad sportem*, [online] ss. 24, https://wtir.akf.krakow.pl/pdf/rozne/publik_pracownikow/dobieslaw_dudek/krytyczne_tezy.pdf [dostęp: 15 III 2026].
- Dudek D., *Pojęcie sportu w polskiej tradycji terminologicznej do 1914 r.*, [online] ss. 30 https://wtir.akf.krakow.pl/pdf/rozne/publik_pracownikow/dobieslaw_dudek/pojecie_sportu.pdf [dostęp: 15 III 2026].
- *Dział lokalny i wiadomości z Ziemi Śląskiej*, „Sztandar Polski i Gazeta Rybnika" 1930, nr 97, s. 3.
- Dżereń J., *Z dziejów Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Warszawie w latach 1932–1936*, [w:] *Kultura fizyczna w czasach zaborów i w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. R. Urban, L. Nowak, A. Kowalczyk, Gorzów Wlkp. 2012, s. 115–125.
- Glass H., *Budujemy Z.H.P. – Lata 1919–1931*, s. 1–3; „Harcerski Zeszyt Historyczny" [Londyn], z. 6: 1979, t. 2.
- Górski A., *Listy pomorskie*, „Echo Dalekiego Wschodu" 1929, nr 2 (12), s. 20.
- *Harcerki na nartach*, „Na Tropie" 1939, nr 2, s. 30.
- *Harcerska Olimpiada*, „Na Tropie" 1939, nr 11, s. 175.
- *Harcerska Szkoła Narciarska*, „Na Tropie" 1935, nr 4, s. 47.
- *Harcerski Klub Sportowy w Płocku*, „Na Tropie" 1933, nr 4, s. 45.
- *Harcerskie mistrzostwa narciarskie w Zakopanem*, „Na Tropie" 1937, nr 4, s. 38, 43, 48.
- *Harcerskie mistrzostwa narciarskie w Zakopanem*, „Na Tropie" 1937, nr 5, s. 59.
- *Harcerskie Zawody Narciarskie*, „Na Tropie" 1934, nr 18, s. 208.
- *Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu*, „Na Tropie" 1934, nr 19, s. 218.
- *Harcerskie Zawody Narciarskie w Zwardoniu*, „W Kręgu Wodzów" 1938, nr 3, s. 46.
- *Harcerskie zawody łyżwiarskie*, „Sport Pomorski" 1929, nr 8, s. 1.
- *Harcerstwo i Sport*, „Na Tropie"1933, nr 16, s. 189.
- *Harcerstwo w L.O.P.P.*, „LiOPLGP" 1936, nr 8, s. 6.
- *Harcerstwo w Polskim Związku Broni Małokalibrowej*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1929, nr 10, s. 36 .
- *Harcerstwo wobec ustawy o powszechnem wychowaniu fizycznem i przysposob. wojskowem. Tezy do dyskusji*, „Harcmistrz" 1925, nr 12, s. 135–136.
- *Harcerz mistrzem świata*, „Na Tropie" 1931, nr 15, s. 10.
- Haykowski M., *Materiały do chronologii i tradycji ZHP*, „Harcerstwo" 1982, nr 3.
- *Hej! Na Zimowe Harce*, „Na Tropie" 1936, nr 2, s. 14.

- *Hokej na lodzie*, „Młody Gryf” 1933, nr 8, s. 2.
- *Instrukcja w sprawie tworzenia jednostek organizacyjnych ze starszych chłopców*, „Wiadomości Urzędowe NZHP” 1937, nr 5, s. 87.
- *Instrukcję Wychowania Fizycznego Harcerzy*, „Wiadomości Urzędowe NZHP” 1933, nr 6, s. 22–24.
- *Jak sporządzić łuk*, „Na Tropie” 1937, nr 17, s. 202.
- Jakubowska H., *Kształtowanie się struktury organizacyjnej wychowania fizycznego i sportu w Polsce w latach 1918–1925*, „Kultura Fizyczna” 1960, nr 7–8, s. 498–509.
- *Jamboree*, „Na Tropie”1933, nr 12, s. 138.
- Jaros T., *Harcerstwo pruszkowskie w latach międzywojennych (1921–1939)*, „Przegląd Pruszkowski” 1985, nr 1, s. 1–36.
- Jarosińska M., *Zloty skautowe i harcerskie oraz ich rola i znaczenie w 100-leciu ZHP*, „Harcerstwo” 2019/2020, nr 2/3, s. 73–86.
- Jastrzębski W., *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska Odrodzona w 1918 roku*, Bydgoszcz 1990, s. 112–123.
- Jonkisz J., *Perspektywy eksperymentów i badań naukowych w dziedzinie sportu i turystyki w ZHP*, „Zeszyty Naukowe WSWF we Wrocławiu”, Wrocław 1970, nr 7.
- *Kajak jednoosobowy*, „Na Tropie” 1930, nr 6, s. 14–16.
- Kądziołek W., *Skauci V Krakowskiej Drużyny Skautowej w bojach o Polskę w latach 1914–1921*, „Krakowski Rocznik Historii Harcerstwa” t. 11: 2015, s. 5–14.
- *Kolarstwo u Harcerzy*, „Kolarz Polski” 1926, nr 13, s. 9–10.
- *Komunikat Wydziału Wychowania Fizycznego G.K.M.*, „Harcmistrz” 1931, nr 1–2, s. 32.
- *Konferencja przedstawicieli harcerskich drużyn morskich odbyta w Warszawie 3 IV 1927 r.*, „Harcmistrz” 1927, nr 5, s. 73.
- Krakowski S., *Żeglarze z harcerskimi lilijkami*, [w:] z *dziejów przemyskiego harcerstwa 1911–1981*, red. S. Krakowski, Warszawa 1985, s. 74–82.
- *Kronika*, „Harce” nr 4 z 17 VII 1929, s. 32.
- *Kronika*, „Harcmistrz” 1929, nr 2, s. 24.
- *Kronika*, „Harcmistrz” 1929, nr 2, s. 24.
- *Kronika*, „Harcmistrz” 1931, nr 10, s. 94.
- *Kronika*, „Skaut” [Warszawa] 1913, nr 8, s. 237–243.
- *Kronika harcerska*, „Harcmistrz” 1919, nr 5, s. 19.
- *Kronika sportowa*, „Ziemia Przemyska”, nr 13, s. 4.

- *Kronika Sportowa*, „Czuj Duch" 1923, nr 2, s. 39.
- *Kronika sportowa. Sukcesy Czuwaju*, „Ziemia Przemyska", nr 6–7, s. 6.
- *Lekka atletyka, zawody o mistrzostwo WOZLA*, „Kurier Sportowy" 1925, nr 12, s. 10.
- Lipiec J., *Olimpizm i harcerstwo. W poszukiwaniu nowej wspólnoty*, „Wychow. Fiz. Zdrow." 2002, nr 3, s. 4–7.
- *List z Francji*, „Swastyka" 1922, nr 4, s. 14.
- *Lista obecnych*, „Stadion" 1923, nr 1, s. 3–5.
- Lönnberg P., *Z żaglem u ramienia*, „Na Tropie" 1933, nr 1, s. 9.
- Luster B., *Regaty na Dunajcu*, „Turysta w Polsce" 1935, nr 6, s. 6.
- Łuczyński A., *Rys historii turystyki kajakowej*, „Kwartalnik Krajoznawczo-Turystyczny Przyjaciel Dęblina" 1987, nr 2 (30), s. 1–130.
- Makowski L., *Zimowiska*, „W Kręgu Wodzów" 1938, nr 1, s. 5–6.
- Malinowski T., *Sport szybowcowy*, [w:] *Almanach. Polskie lotnictwo sportowe*, red. H. Szydłowski, Kraków 1987.
- Małolepszy E., *Sport na kresach II Rzeczypospolitej w świetle czasopisma „Start. Wiadomości Sportowe" (1938–1939)*, „Studia Humanistyczne" R. 11: 2011, s. 91–101.
- Małolepszy E., *Z dziejów organizacji i zarządzania kulturą fizyczną w Polsce w latach 1918–1998,* „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie", Seria: Kultura Fizyczna, z. 4: 2001, s. 87–100.
- *Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Polsce*, „Na Tropie" 1932, nr 2, s. 7.
- *Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Polsce w sierpniu 1932 roku*, „Harcmistrz" 1932, nr 2, s. 22.
- *Mistrzostwa narciarskie Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zwardoniu*, „Polska Zachodnia" nr 14 z 15 i 1938, s. 11.
- *Mistrzostwa narciarskie H.K.N.,* „Polska Zachodnia" nr 30 z 31 i 1938, s. 6.
- *Mistrzostwa Polski w Piłce Koszykowej*, „Przegląd Sportowy" 1929, nr 69, s. 1.
- Młodzianowska-Jakubowska H., *Kultura fizyczna w Polsce w latach 1918–1939*, [w:] *Wybór materiałów do nauki kultury fizycznej*, red. eadem, Warszawa 1963, s. 237–306.
- Młodzianowska-Jakubowska H., *Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Polsce do 1939 r. (Geneza, struktura organizacyjna i charakter)*, „Roczniki Naukowe AWF w Warszawie" t. 2: 1963, s. 355–381.
- *Młodzież motoryzuje się*, „Na Tropie" 1937, nr 5, s. 53.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie", 1930, nr 2, s. 2.

- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1930, nr 4, s. 2.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1930, nr 5, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1930, nr 7, s. 2.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 3, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 5, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 5, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 10, s. 8.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 11, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 17, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 5, s. 12.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 9, s. 5.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 15, s. 11.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 15, s. 12.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1932, nr 17, s. 12.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1933, nr 11, s. 132.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1933, nr 14, s. 167.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1934, nr 4, s. 47.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1934, nr 10, s. 119.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1934, nr 14, s. 167.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1934, nr 18, s. 215.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1935, nr 5, s. 59.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1935, nr 6, s. 71.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1936, nr 20, s. 239.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 3, s. 35.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 7, s. 87.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 10, s. 123.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 11, s. 134.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 14, s. 170.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 17, s. 206.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1937, nr 17, s. 206.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1939, nr 1, s. 14.
- *Na harcerskim szlaku*, „Na Tropie” 1931, nr 3, s. 15.

- *Na harcerskim Szlaku*, „Na Tropie” 1939, nr 3, s. 47.
- *Na harcerskim szlaku. Wiadomości Związkowe. Harcerska Szkoła Narciarska*, „Na Tropie” 1937, nr 3, s. 35.
- *Na harcerskim szlaku. Tropy Warszawy*, „Na Tropie” 1937, nr 7, s. 87.
- *Narciarze już się szykują*, „W Kręgu Wodzów” 1935, nr 10, s. 159.
- *Narciarskie zawody zuchów w Zakopanem*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” nr 62 z 3 III 1938, s. 14.
- *Narciarskie Zawody Zuchowe w Zakopanem*, „Na Tropie” 1937, nr 6, s. 68.
- „*Narodowy Bieg” na przełaj mężczyzn (1926–1939)*, „Lekkoatleta” 2011, nr 4.
- *Nieurzędowe*, „Wiadomości Urzędowe” 1937, nr 1, s. 9.
- Nowak L., *Wychowanie fizyczne a przysposobienie wojskowe w państwowym szkolnictwie ogólnokształcącym w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Studia i Monografie AWF we Wrocławiu” t. 37: 1993, s. 67–76.
- *Nowe harcerskie schronisko górskie*, „Na Tropie” 1936, nr 1, s. 4.
- *Oczem wiedzą drużynowi. Stopnie harcerskie w grach i ćwiczeniach*, „W Kręgu Wodzów” 1933, nr 1, s. 4.
- *Obozownictwo zimowe w harcerstwie*, „Harcerstwo” 1938, nr 1–2, s. 13–18.
- *Patrol narciarski P. W. składa hołd P. Prezydentowi R.P.*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” nr 49 z 18 II 1939 r.
- Pindel K., *Państwowy urząd wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w dziejach II RP (1927–1939)*, „PO-OC w Szkole” 1992, nr 4, s. 195–201.
- Podleśny W., *Działalność harcerstwa wodnego w Rzeszowskiej Chorągwi ZHP*, [w:] z *dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, Rzeszów 2006, s. 215–248.
- *I Związkowe Harcerskie Zawody Strzeleckie*, „Harcerz” 1928, nr 33–35, s. 291–292.
- *Port harcerski*, „Harce” nr 5 z 18 VII 1929, s. 35–38.
- *Posiedzenie Rady Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej*, „Wychowanie Fizyczne” 1920, nr 7–9, s. 185–187.
- *Prawo harcerskie obowiązujące na podstawie Rozkazu NZHP z 10 VIII 1919 r. Prawo i Przyrzeczenie harcerskie. Komentarze, teksty, cz. 2*, *Historyczny przegląd Prawa i Przyrzeczenia*, „Harcerstwo” 1985, nr 4, s. 55 (27)–56 (28).
- *Praca Krakowskiego Oddziału Związku Harcerzy Polskich w r. 1925*, „Wychowanie Fizyczne” 1926, nr 2, s. 117–118.

- *Program Ogólnopolskiego Zlotu Wodnego*, „Na Tropie" 1932, nr 8, s. 9.
- *Projekt ustawy o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego*, „Wychowanie Fizyczne" 1925, nr 2, s. 129.
- *Przed sezonem łyżwiarskim*, „Na Tropie" 1934, nr 18, s. 210.
- Rak L., *Rozwój organizacyjny lwowskiego narciarstwa w latach 1919–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" 2019, t. 2, nr 4, s. 61–76.
- *Rada Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej*, „Wychowanie Fizyczne" 1920, nr 1–2, s. 29–31.
- *Rada Wychowania Fizycznego i Kultury Cielesnej*, „Wychowanie Fizyczne" 1921, nr 9–12, s. 135–138.
- *Rejestracja jednostek kolarskich*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1938, nr 2, s. 24–25.
- *Referat Filmowy działu prasy i propagandy Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1938, nr 3, s. 52.
- *Regulamin Harcerskich Klubów Sportowych*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1935, nr 5, s. 54–56.
- Ruta A., *Biblioteczka Harcerskich Drużyn Żeglarskich*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia" t. 5: 2007, s. 160–172.
- Ruta A., *Czasopisma żeglarskie w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej" t. 9: 2006, z. 1, s. 47–67.
- Ruta A., *Żeglarstwo jako istotny czynnik rozwoju organizacyjnego ZHP w okresie międzywojennym*, [w:] *Dorobek pedagogiki harcerskiej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w 50. rocznicę powstania „Nieprzetartego Szlaku"*, red. J. Wojtycza, Kraków 2008, s. 184–171.
- Rzeczkowska E., Szady J., *Idea wychowania morskiego w praktyce żeńskiego ruchu harcerskiego w latach międzywojennych*, „Przegląd Nauk Historycznych" R. 22: 2023, s. 213–243.
- Rzepka M., *Specjalność lotnicza w międzywojennym Związku Harcerstwa Polskiego i jej rola w wychowaniu patriotycznym*, „Harcerstwo" 2019/2020, nr 2/3, s. 9–28.
- *Samolot harcerski sypie kopiec*, „Ilustrowany Kurier Codzienny" 1935, nr 201, s. 18.
- Sedlaczek S., *Harcerstwo Polskie*, „Wychowanie Fizyczne" 1920/21, s. 114.
- Sedlaczek S., *II Międzynarodowy Zlot skautów morskich w Kopenhadze*, „Harcmistrz" 1927, s. 73–74.

- Sowa J., *Sport w Policji Państwowej Województwa Śląskiego w latach 1922–1939*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe" t. 4: 2021, nr 4, s. 21–45.
- *Sprawozdania z okręgów Warszawa*, „Kurier Sportowy" 1925, nr 12, s. 5.
- *Sprawozdanie z Walnego Zebrania HKS „Varsovia"*, „Stadion" 1927, nr 48, s. 13.
- *Sprawności wodne*, „Skrzydła" 1935, nr 4, s. 5–6.
- *Sport*, „Czuwaj" [Leszno] 1934, nr 2, s. 7–9.
- *Sport*, „Na Tropie" 1937, nr 18, s. 218.
- *Sport w Harcerstwie*, „Na Tropie" 1928, nr 5, s. 15.
- *Sport wiosną*, „Na Tropie" 1939, nr 7, s. 107.
- *Sport. Zawody lekko-atletyczne harcerzy*, „Polonia" nr 260 z 25 IX 1925, s. 7.
- Staszewski F., *Jachting lodowy na jeziorze Kierskim*, „Na Tropie" 1937, nr 6, s. 71.
- Strumiłło T., *Andrzej Małkowski*, „Harcmistrz" 1919, nr 5, s. 65–66.
- Styczyński H., *Przebieg pracy Komendy Wołyńskiej Chorągwi Harcerzy w latach 1935–1939*, [w:] *Związek Harcerstwa Polskiego na Wołyniu. Chorągiew Harcerek i Harcerzy 1918–1939*, t. 1, cz. 1, Londyn 1997, s. 225–226.
- *Sukcesy polskiego harcerstwa w szybownictwie*, „Na Tropie" 1934, nr 17, s. 203.
- Sumara T., *Stosunek władz państwowych do rozwoju kultury fizycznej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Health Promotion & Physical Activity" 2019, vol. 8, no 3, s. 17–22.
- Szypulska-Kamyk L., *Dziecko jako zuch w organizacji harcerskiej w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Pedagogiczny" 2012, nr 1, s. 71–78.
- Szyszko-Bogusz J., *Życie sportowe harcerzy*, „Stadion" 1924, nr 46, s. 19.
- Szyszko-Bogusz J., *Życie sportowe harcerzy*, „Stadion" 1924, nr 48, s. 8.
- *Święto W. F. i P. W. w Spale (1931)*, „Stadion" 1931, nr 24.
- Theiss W., *Harcerski Hufiec Syberyjski w Wejherowie (1924–1928)*, „Harcerstwo" 1987, nr 2.
- *III Międzyklubowe Regaty Żeglarskie o mistrzostwo m. Bydgoszczy w Łęgnowie*, „Żeglarz" 1935, nr 7–8, s. 11–12.
- *III-cie Zuchowe Zawody Narciarskie*, „Gazeta Podhala" nr 16 z 16 IV 1939 r.
- *Uczymy się strzelać z łuku*, „Na Tropie"1937, nr 15, s. 177.
- *Uchwały Konferencji Harcerskiej, powzięte na wspólnem zebraniu druhen i druhów w dniu 30 grudnia 1925 r. w Łodzi, a dotyczące wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego*, „Wychowanie Fizyczne" 1926, nr 2, s. 116–117.

- *Ustawa o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego młodzieży i o przysposobieniu wojskowem*, „Przewodnik Gimnastyczny Sokół" 1925, nr 11, s. 205–207; „Strzelec" 1925, nr 24, s. 3–6.
- Vocavelli X. [Lewakowski J.], *Skautowe Oddziały Cyklistów*, „Skaut" 1912, nr 17–19, s. 10–12.
- W. Bublewski, *Wybór kajaka*, „Na Tropie" 1931, nr 10, s. 4.
- *W walce z wichrem i zamiecią*, „Na Tropie" 1935, nr 3, s. 26.
- *Wiadomości sportowe*, „Młody Gryf" 1933, nr 8, s. 14.
- *Wiadomości Związkowe*, „Na Tropie" 1937, nr 6, s. 70.
- *Wiadomości związkowe*, „Na Tropie" 1936, nr 20, s. 6.
- Wiśniewski Z., *Hejże na sanki, łyżwy i narty*, „W Kręgu Wodzów" 1938, nr 1, s. 10.
- Witkowski K., *85 lat harcerstwa śląskiego*, [w:] z *dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały 1911–2006*, Rzeszów 2006, s. 251–271.
- Wojtycza J., *Kursy instruktorskie i obozy drużyn z Galicji i Ś1ąska Cieszyńskiego w latach 1911–1918*, [w:] *Turystyka i obozownictwo skautowe oraz harcerskie*, red. J. Wojtycza, Kraków 2025, s. 17–33.
- Wojtycza J., *Zarys działalności Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w latach 1927–1939*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis" Folia 24, Studia ad Educationem Defensoriam Pertinentia i (2005), s. 100–111.
- Wolffowa J., *Grażyna*, „Skrzydła" 1934, nr 8/9, s. 21.
- Woźniak S., *Kajakarstwo Regatowe w Harcerstwie*, „Żeglarz" 1939, nr 5, s. 105.
- *Wspaniałe zakończenie mistrzostw świata w Zakopanem*, „Ilustrowany Kurier Codzienny" nr 52 z 21 II 1939 r.
- *Wspomnienia wycieczkowe*, „Skaut" [Warszawa] 1914, nr 2, s. 41–43.
- *Wśród łyżwiarzy i narciarzy śląskich. z Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Katowicach*, „Siedem Groszy" nr 294 z 26 X 1935, s. 7.
- *Wyprawa na Jamboree w Danii 10–17 VIII 1924*, „Harcerski Zeszyt Historyczny" 1979, z. 6, t. 2.
- Wyrzykowski K., *Wychowanie fizyczne w szkołach*, [w:] *Księga pamiątkowa II Polskiego Kongresu Pedagogicznego odbytego w dniach 1 i 2 listopada 1909 r. we Lwowie*, oprac. J. Kornecki, Lwów 1910.

- *Z Głównej Kwatery M. Wychowanie Fizyczne*, „Wiadomości Urzędowe NZHP" 1928, nr 11, s. 36.
- *Z łukiem w dłoni*, „Na Tropie" 1937, nr 14, s. 167.
- *Zasady ogólne konstytucji sportowej*, „Przegląd Sportowy" nr 35 z 20 IV 1935 r.
- *Zawody saneczkowe*, „Harcerz" 1929, nr 10, s. 153–155.
- *Zawody Sportowe w Pradze Czeskiej na Zlocie*, „Harcmistrz" 1931, nr 4, s. 44.
- *Zdrowie przyszłej Polski*, „Stadion" 1926, nr 48 z 3 XII 1926, s. 3.
- *Zimowisko, Białe zbiórki*, „W Kręgu Wodzów" 1936, nr 10, s. 148–153.
- *Zlot drużyn harcerski chorągwi warszawskiej*, „Żołnierz Polski" 1922, nr 27, s. 10–11.
- *Zlot Wodny Żeglarskich Drużyn Polskich*, „Na Tropie" 1932, nr 5, s. 7.
- *Żeglarze w Spale*, „Żeglarz" 1935, nr 7–8, s. 10–11.

VII. Biografie i biogramy

- Borkowski J., *Bublewski Witold*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 3, s. 29–32.
- Dall L., *Zając Marian*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 5, s. 241–243.
- Glass A., *Derengowski Franciszek Tadeusz*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 2, s. 51–52.
- Korczyk H., *Walerian Sikorski*, Internetowy Polski Słownik Biograficzny https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/walerian-sikorski [dostęp: 18 II 2026].
- Młodzikowski M., *Edward Heil* [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 70–73.
- Pilarczyk Z., *Piasecki Eugeniusz Witold*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 165–198.
- Ruta A., *Jakóbkiewicz Józef*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 3, s. 83–85.
- Wojtycza J., *Słaby Wilhelm Józef*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 189–191.
- Wojtycza J., *Wyrobek Zygmunt*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 245–249.
- Wojtycza J., *Zaruski Mariusz*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 1, s. 249–253.
- Wojtycza K., *Dąbrowski Juliusz*, [w:] *Harcerski Słownik Biograficzny*, t. 2, s. 48–50.

VIII. Bibliografie i przewodniki po zasobach archiwalnych

- *Archiwa Państwowe w Polsce. Przewodnik po zasobach*, red. A. Biernat, A. Laszuk, Warszawa 1998.
- *Bibliografia prac doktorskich, magisterskich i licencjackich Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, http://www.biblioteka.awf.krakow.pl/htdocs/dml/ [dostęp: 3 XI 2022].*
- Błażejewski W., *Bibliografia harcerska 1911–1960*,Warszawa 1981.

- Błażejewski W., *Bibliografia harcerska 1911–1960 Suplement*, Warszawa 1984.
- Błażejewski W., *Bibliografia harcerska 1911–1981*,Warszawa 1986.
- Bogdańska B., *Związek Harcerstwa Polskiego na Warmii i Mazurach. Materiały do bibliografii za lata 1920–1983*, Olsztyn 1984.
- *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie*, oprac. A. Bartnik [et al.], Warszawa 1996.
- Dall L., *Czasopisma w zbiorach Muzeum Harcerskiego im. Olgi i Andrzeja Małkowskich w Zakopanem. Stan na 22 V 2008 r.*, Zakopane 2008.
- Drąg K., *Przewodnik po zbiorach. „Zespół 1911–1939" oraz „Zespół wspomnień i historii lokalnych" z zasobu archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie*, Warszawa 2016.
- Drąg K., *Przewodnik po „Zbiorze akt 1939–1945" i „Zbiorze spuścizn" z zasobu archiwum Muzeum Harcerstwa w Warszawie*, Warszawa 2017.
- Dudek D., *Znaczenie zbiorów Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie dla odtwarzania dziejów kultury fizycznej w Polsce*, „Studia i Monografie AWF we Wrocławiu", t. 37: 1993, s. 171–176.
- Dudek D., *Źródła do dziejów kultury fizycznej 1844–1939. Czasopisma, kalendarze, jednodniówki*, Kraków 2001.
- *Inwentarz archiwalnych zbiorów harcerskich* Archiwumharcerskie.pl, Warszawa 2019 [online]https://archiwumharcerskie.pl/images/a/aa/Inwentarz_Archiwalnych_Materia%C5%82%C3%B3w_Harcerskich.pdf [dostęp: 1 XI 2024].
- Inwentarz archiwalnych materiałów harcerskich, t. 2, Archiwumharcerskie.pl, Warszawa 2024 [online] https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:ArchiwumHarcerskie.pl_-_Inwentarz_archiwalnych_materia%C5%82%C3%B3w_harcerskich_2.pdf [dostęp: 1 XII 2024].
- Kubski J., *Obraz naszych tradycji (bibliografia historyczna)*, „Harcerstwo" 1962, nr 43–44, s. 93–98.
- Lewicki B.W., *Literatura harcerska. Bibliografia krytyczna*, Lwów 1935.
- Lincel J., *Książka harcerska 1910–1935. Katalog wydawnictw harcerskich*, Warszawa 1935.
- Miszczuk M., *Bibliografia harcerskich bibliografii za lata 1913–1978*, „Harcerstwo" 1979, nr 6, s. 12–17.
- Marszałek K., *Bibliografia tematyczna. Doktoraty i habilitacje z tematyki dotyczącej organizacji harcerskich, w latach 1969–2016. Część I. Prace Studia z Teorii Wychowania* t. 7, nr 2 (15), Bydgoszcz 2016.
- Marszałek K., *Bibliografia tematyczna. Doktoraty i habilitacje z tematyki dotyczącej organizacji harcerskich, w latach 1969–2016. Część II. Prace Studia z Teorii Wychowania* t. 7, nr 3 (16), Bydgoszcz 2016.

- *Materiały do bibliografii harcerstwa za lata 1982–2009*, [wyb. i oprac.] K. Kasprzyk, J. Grzeszczuk, Kraków 2010, CD.
- Miszczuk M., *Bibliografia prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 2020.
- Miszczuk M., *Bilans otwarcia. Ruch wydawniczy 1911–1920. Kroki do syntezy*, „Harcerstwo" 1988, nr 11–12, s. 22–34.
- Miszczuk M., *Harcerskie bibliografie (1913–1978)*, „Harcerstwo" 1979, nr 5, s. 19–24.
- Miszczuk M., *Spis tytułów prasy harcerskiej 1911–1939*, Warszawa 1983.
- Osiecka J., Perczak J., *Historia na łamach miesięcznika „Harcerstwo". Bibliografia za lata 1959–1986*, „Harcerski Informator Historyczny" 1986, nr 1–4 (15–18).
- Osiecka J., *Temat – harcerstwo. Wykaz prac magisterskich znajdujących się w Bibliotece Głównej Kwatery ZHP*, „Harcerstwo" 1989, nr 8, s. 36–39.
- *Pięciolecie konkursu Głównej Kwatery ZHP na prace magisterskie o tematyce harcerskiej 1977–1981*, Warszawa 1982.
- Sedlaczek S., *Bibliografia harcerska*, Warszawa 1927.
- Sosnowska K., Tarakanowska M., Wojciechowska R., *Inwentarz zespołu akt 76/II Archiwum Związku Harcerstwa Polskiego z lat 1913–1939*, AAN, Warszawa 1960, mps.
- Sosnowska K., Tarakanowska M., Wojciechowska R., *Materiały Związku Harcerstwa Polskiego w Archiwum Akt Nowych*, „Harcerstwo" 1962, nr 35, s. 60–64.
- Sosnowska K., Tarakanowska M., Wojciechowska R., *Materiały Związku Harcerstwa Polskiego w Archiwum Akt Nowych*, „Kwartalnik Historyczny" R. 70: 1963, nr 1, s. 211–218.
- Szmigiel J., *Dzieje harcerstwa na łamach „Harcerstwa". Bibliografia za lata 1959–1992*, „Harcerstwo" 1992, nr 7/8, s. 47–63.
- Wojtycza J., *Bibliografia prac Komisji Historycznej Krakowskiej Chorągwi ZHP. 1980−2004*, Kraków 2005.
- Wojtycza J., *Bibliografia prac Komisji Historycznej Krakowskiej Chorągwi ZHP. 2005−2009*, Kraków 2010.
- Wojtycza J., *Bibliografia prac Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Krakowskiej 2010–2020*, Kraków 2020.
- Wojtycza J., *Historia harcerstwa na łamach „Harcerza Rzeczypospolitej". Bibliografia za lata 1982–1990*, „Harcerstwo" 1997, nr 11/12 , s. 37–44.
- Wojtycza J., *Historia harcerstwa na łamach londyńskiego „Skauta". Bibliografia za lata 1962–1988,* „Harcerstwo" 1997, nr 1–2, s. 39–48.
- Wojtycza J., *Kolekcja prac doktorskich, magisterskich i dyplomowych w Archiwum Komisji Historycznej ZHP Chorągwi Krakowskiej*, „Harcerstwo" 2019/2020, nr 2/3, s. 195–205.

– Wojtycza J., *Tematyka harcerska w pracach magisterskich napisanych w Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w latach 1958–1993*, „Harcerstwo” 1996, nr 6, s. 29–36.
– Żychowska M., *Informator o materiałach do dziejów ZHP w Archiwum Państwowym w Tarnowie*, Tarnów 1994.

IX. Netografia

– Afisz Zlotu Oddziału Warszawskiego Związku Harcerstwa Polskiego pod protektoratem Naczelnika Państwa, Polona, https://polona.pl/item-view/cbd90a42-6613-431d-bd66-9ed57e75743f?page=0 [dostęp: 28 X 2025].
– Akademicki Związek Sportowy, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Akademicki-Zwiazek-Sportowy;3866753.html [dostęp: 12 II 2026].
– AZS, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Akademicki-Zwiazek-Sportowy;3866753.html [dostęp: 12 II 2026].
– „Błękitna Jedynka Żeglarska” Wil. Druż. Harc. 1923–1938, https://archiwumharcerskie.pl/images/2/27/1933_Wilno_B%C5%82%C4%99kitna_Jedynka_%C5%BBeglarska_1923-33.pdf [dostęp: 5 IX 2025].
– *Cendrowski Stanisław* https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/stanislaw-cendrowski,5447.html [dostęp: 18 II 2026].
– Cyniak P., *Było ich ponad 2100. Poruszając wiosłami, przepłynęli niekiedy niemal trzy tysiące kilometrów. Tak spektakularny charakter miał zorganizowany w 1933 roku spływ „Przez Polskę do Morza”*, https://www.historiaposzukaj.pl/wiedza,wydarzenia,1888,splyw_przez_polske_do_morza_w_1933_roku.html [dostęp: 5 IX 2025].
– Czarnota W., *Metoda skautowa*, „Słownik Antropologii i Socjologii Kultury”, https://ozkultura.pl/wpis/3118/16 [dostęp: 30 VIII 2024].
– *Czesław Jacek Centkiewicz* https://www.biogramy.pl/a/biografia/czeslaw-jacek-centkiewicz-1904-1996-pisarz-reportazysta-podroznik [dostęp: 19 II 2026].
– *Czesław Jacek Centkiewicz* https://jbc.jelenia-gora.pl/Content/97/centkiewicz.html [dostęp: 19 II 2026].
– *Dąbrowski Juliusz*, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Dabrowski-Juliusz;3891007 [dostęp: 17 II 2026].
– Drużyna kolarzy w czasie defilady na placu Bernardyńskim we Lwowie, Lwów, 3 V 1931 r., https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:Tab._49_2.jpg [dostęp: 21 I 2026].

- Duda A., *Mjr Michał Toczek mistrz hipiki*, 2021, https://pcbj.pl/0551-2/ [dostęp: 2 XII 2025].
- Federacja Polskich Związków Obrońców Ojczyzny, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Federacja-Polskich-Zwiazkow-Obroncow-Ojczyzny;3900185.html [dostęp: 11 VII 2025].
- Harcerstwo 1934–1939, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Harcerstwo_1934-1939 [dostęp: 26 X 2025].
- Harcerz, https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/917565/harcerz-czasopismo-mlodziezy-harcerskiej-r-15-1934 [dostęp: 26 X 2025].
- Harcerz wołyński, Kowel 1925–1926, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Harcerz_wo%C5%82y%C5%84ski_Kowel_1925-1926 [dostęp: 23 X 2025].
- Harcerze z odznakami POS na zlocie w Spale, https://www.ilzahistoria.pl/tag/zhp/ [dostęp: 8 VII 2025].
- Harcerskie Wici, Wilno, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Wile%C5%84skie_wici_harcerzy_Wilno_1936 [dostęp: 23 X 2025].
- Heller J., Pietrzak R., *100 lat Poznańskiej Czarnej Trzynastki*, „Biuletyn Miejski – poznan.pl", 27 I 2019, https://web.archive.org/web/20240724190258/https://www.poznan.pl/mim/bm/news/100-lat-poznanskiej-czarnej-trzynastki,128 [dostęp: 10 XI 2025].
- Historia „Czuwaj" Przemyśl, https://czuwajprzemysl.pl/historia/ [dostęp: 14 XI 2025].
- Historia 9 Krakowskiej DH, https://hr.bci.pl/articles.php?article_id=12#:~:text=zawody%20w%20sportach%20zimowych,w%20turnieju%20hokeja%20na%20lodzie [dostęp: 7 I 2026].
- Historia kajakarstwa, https://docplayer.pl/172758079-Rys-historii-turystyki-kajakowej.html [dostęp: 8 IX 2025].
- Historia kajakarstwa, https://wielkietradycje.instytutlukasiewicza.pl/na-fali/kajakarstwo/ [dostęp: 8 IX 2025].
- Historia kajakarstwa turystycznego we Włocławku, http://web.archive.org/web/20250215055952/https://www.wkw.wloclawek.pttk.pl/wieart_3.html [dostęp: 5 IX 2025].

- Historia Polskiego Związku Kajakowego, https://pzkaj.pl/polski-zwiazek-kajakowy/ [dostęp: 17 II 2026].
- Historia PZSS https://www.pzss.org.pl/pzss/historia [dostęp: 18 II 2026].
- Iłżeccy harcerze na zlocie w Spale 1935 r., https://www.ilzahistoria.pl/tag/zhp/ [dostęp: 8 VII 2025].
- *Jadwiga Borent* https://muzeumpalace.pl/jadwiga-bornetowna-zawodniczka-mistrzostwa-swiata-fis-w-narciarstwie/ [dostęp: 3 III 2026].
- Jamboree, https://jamboree2027.org/pl/stories/what-is-the-world-scout-jamboree/ [dostęp: 4 VII 2025].
- Janusz Działowski, https://listakrzystka.pl/dzialowski-janusz-wladyslaw/ [dostęp: 26 II 2026].
- Jerzy Lis, https://www.katowice.eu/Konsultacje/SiteAssets/Strony/zmiana-nazwy-ulicy-Lisa/za%C5%82.%20nr%202.1.pdf [dostęp: 21 I 2026].
- Julian Lucjan Leśniewski, https://www.fundacja100.pl/krzyz-i-medal-niepodleglosci/lista-odznaczonych/julian-lucjan-lesniewski [dostęp: 17 II 2026].
- Kajakarstwo sportowe – od 1930 do 1939, http://web.archive.org/web/20110518145401/http://www.stero.pl/2010/03/03/kajakarstwo-sportowe-1930-1939 [dostęp: 4 IX 2025].
- Korczyk H., *Walerian Sikorski*, Internetowy Polski Słownik Biograficzny, https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/walerian-sikorski [dostęp: 18 II 2026].
- Kronika 16 WDH, https://www.16wdh.pl/kronika/315-rok-1924#:~:text=d%29%20Zebra%C5%84%20towarzyskich%2024,wycieczki%20do%20kina%20i%20teatru [dostęp: 12 I 2026].
- „Ku Świtom", https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Ku_%C5%9Bwitom_Przemy%C5%9Bl_1921-1922 [dostęp: 23 X 2025].
- *Kwaśniewska Maria*, Polski Komitet Olimpijski, https://olimpijski.pl/olimpijczycy/maria-jadwiga-kwasniewska-trytko-kozminska-maleszewska/ [dostęp: 25 II 2026].
- *Kwaśniewska Maria*, „Przystanek Historia", https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/118275,Maria-Kwasniewska-19132007.html [dostęp: 25 II 2026].
- *Lis Jerzy*, https://www.katowice.eu/Konsultacje/SiteAssets/Strony/zmiana-nazwy-ulicy-Lisa/za%C5%82.%20nr%202.1.pdf [dostęp: 21 I 2026].

- Orans L., *Opowieść Beli: Scouting na Węgrzech, 1925–1937*, 24 XII 1996, zarchiwizowano 28 II 2003.
- Ognisko, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Ognisko_Warszawa_1922-1923 [dostęp: 23 X 2025].
- Onebid, *Świadectwo POS, 1932–1933, dwa dokumenty*, https://onebid.pl/pl/dokumenty-swiadectwo-pos-1932-1933-dwa-dokumenty-21/2137673 [dostęp: 30 VI 2025].
- *Ołdak Stefan*, Polski Komitet Olimpijski, https://olimpijski.pl/olimpijczycy/stefan-oldak/ [dostęp: 25 II 2026].
- Portal aukcyjny Onebid, *Świadectwo POS, 1932–1933, dwa dokumenty*, https://onebid.pl/pl/dokumenty-swiadectwo-pos-1932-1933-dwa-dokumenty-21/2137673 [dostęp: 30 VI 2025].
- Prezesi PZŁucz, https://archery.pl/prezesi-pzlucz/ [dostęp: 28 VIII 2025].
- *Prechitko Tadeusz*, Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Prechitko [dostęp: 20 IX 2025].
- Przesłanki Historyczne i Harcerskiej Drużyny Żeglarskiej im. Jana z Kolna w Przemyślu, https://malutekmisio.pl/2018/12/15/historia-wyprawa-przemysl-gdansk-1927/ [dostęp: 5 IX 2025].
- Rejs „Poleszuka", http://wodnapolska.pl/rejs-poleszuka/ [dostęp: 7 X 2026].
- Serednicki E., *Rys historyczny*, https://pzkaj.pl/polski-zwiazek-kajakowy/ [dostęp: 4 IX 2025].
- Słownik PWN, *Zlot*, https://sjp.pwn.pl/slowniki/zlot.html [dostęp: 11 III 2026]
- „Sfastyka" [recte: „Swastyka"], https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Swastyka_Warszawa_1922-1924 [dostęp: 23 X 2025].
- Sobieraj Cz., „Historia sportu", https://historiasportu.info/2019/10/07/czeslaw-sobieraj-ten-co-wykiwal-goringa/ [dostęp: 27 II 2026].
- Sobieraj Cz., „Przegląd Sportowy Onet", https://przegladsportowy.onet.pl/dawni-bohaterowie-czeslaw-sobieraj-najwiekszy-talent-spelnil-nadzieje/vf7rndx [dostęp: 27 II 2026].
- *Stanisław Wigura*, https://brzeska71.pl/historia-szkoly/patron-stanislaw-wigura/ [dostęp: 27 II 2026].

- „Sulimczyk”, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Sulimczyk_Warszawa_16WDH_1915-nadal [dostęp: 23 X 2025].
- ołdattps://www.1944.pl/powstancze-biogramy/tadeusz-kubalski,25128.html [dostęp: 3 III 2026].
- III Harcerskie Centralne Związkowe Zawody Strzeleckie, 25–27 IV 1930 w Warszawie, https://academica.edu.pl/reading/readSingle?page=2&uid=65458887 [dostęp: 17 II 2026].
- *Wacław Zgliński*, https://wikipolonia.pl/index.php/Wac%C5%82aw_Zgli%C5%84ski [dostęp: 25 II 2026].
- *Wacław Zgliński*, https://koszykarzepolonii.pl/2026/01/08/historia-koszykarzy-polonii-warszawa-czesc-i-1928-39/ [dostęp: 25 II 2026].
- *Wagner Władysław* , https://kolosy.pl/wyprawa-wladyslawa-wagnera-dookola-swiata-19321939 [dostęp: 20 IX 2025].
- *Wagner Władysław*, https://zeglarski.info/artykuly/90-lat-temu-wladyslaw-wagner-rozpoczal-wokolziemski-rejs/ [dostęp 20 IX 2025].
- Warsaw 1932 World Archery Championships, https://www.worldarchery.sport/competition/14816/warsaw-1932-world-archery-championships?category=Recurve&match_row=26884&country=All [dostęp: 28 VIII 2025].
- W kręgu Wodzów, Warszawa 1933–1939, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:W_kr%C4%99gu_Wodz%C3%B3w_Warszawa_1933-1939 [dostęp: 23 X 2025].
- Władysław Kalkus, https://www.infolotnicze.pl/2013/05/13/wladyslaw-kalkus/ [dostęp: 10 IX 2025].
- WKS Legia, https://legia-kolarstwo.pl/wp-content/uploads/2018/06/przyczynek.pdf [dostęp: 12 I 2026].
- WOSM, *Scouting and Peace*, https://quaker.org/legacy/scouting/scoutspeace.pdf [dostęp: 4 VII 2025].
- Wróblewski W., *Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych w Danii*, https://woda.jestekstra.pl/almanach.print.4/mi%C4%99dzynarodowy-zlot-skaut%C3%B3w-wodnych-w-danii.html [dostęp: 9 IX 2025].

- Wyprawa VI Drużyny Żeglarskiej z Przemyśla, Prutem i Dniestrem do Morza Czarnego w 1927 roku, https://www.wodnik-rzeszow.info/historia/lata18-39.html [dostęp: 8 IX 2025].
- Zastęp rowerowy w Piastowie, https://pam.piastow.pl/harcerski-zastep-rowerowy/#:~:text=Prekursorami%20rozwoju%20sportu%20kolarskiego%20w,elementem%20uroczysto%C5%9Bci%20by%C5%82y%20wy%C5%9Bcigi%20rowerowe [dostęp: 8 i 2026].
- Zawisza Czarny, https://wydarzenia.interia.pl/zagranica/news-historia-pierwszego-zawiszy-czarnego,nId,916800 [dostęp: 4 II 2026].
- *Zdzisław Kasprzak*, Polski Komitet Olimpijski, https://olimpijski.pl/olimpijczycy/zdzislaw-kasprzak/ [dostęp: 26 II 2026].
- Związek Polskich Związków Sportowych, Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/;4002403.html [dostęp: 11 VII 2025].
- „Żeglarz" ZHP (1934–1939), https://marynistyka.pl/zeglarz-zhp-1934-1939/ [dostęp: 23 X 2025].
- Wilk Morski, Poznań, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Wilk_morski_Pozna%C5%84_1931-1933 [dostęp: 23 X 2025].

Wykaz tabel

- Tab. 1. Zestaw minimów do zdobycia POS dla kobiet
- Tab. 2. Zestaw minimów do zdobycia POS dla mężczyzn
- Tab. 3. Liczba zdobytych odznak POS przez harcerzy w latach 1932–1939
- Tab. 4. Liczba zdobytych odznak POS przez harcerki w latach 1932–1939
- Tab. 5. Liczba odznak Za sprawność PZN zdobytych przez harcerzy i harcerki w latach 1932–1938
- Tab. 6. Liczba zdobytych Odznak Strzeleckich przez harcerki i harcerzy w latach 1933–1939
- Tab. 7. Liczba zdobytych odznak łuczniczych w latach 1933–1939
- Tab. 8. Wykaz zawodów organizowanych przez harcerzy oraz w których uczestniczyli harcerze
- Tab. 9. Szkolenie szybowcowe z podziałem na kategorie oraz przedstawieniem ramowego programu poszczególnych etapów podstawowego szkolenia szybowcowego
- Tabela 10. Najlepsze lekkoatletyczne wyniki harcerzy osiągnięte w 1924 r.
- Tab. 11. Rekordy harcerskie w lekkiej atletyce za rok 1927
- Tabela 12. Lekkoatletyczne zawody harcerskie
- Tab. 13. Wymagania dla poszczególnych stopni żeglarskich
- Tab. 14. Wykaz wydarzeń sportowych o charakterze mistrzostw w latach 1924–1939 organizowanych przez ZHP lub z udziałem jednostek ZHP
- Tab. 15. Konkurencje drużyn męskich oraz ich zwycięzcy podczas II Zlotu Narodowego w 1929 r.
- Tab. 16. Rozkład zawodów i konkurencji strzeleckich II Związkowych Harcerskich Zawodów Strzeleckich
- Tab. 17. Wyniki rywalizacji o Mistrzostwo drużyny M.Z.S.W (Międzynarodowy Zlot Skautów Wodnych) i nagrodę Prezydenta Rzeczypospolitej
- Tab. 18. Wyniki zawodów rozgrywanych podczas zlotu w Garczynie
- Tab. 19. Harcerskie Kluby Sportowe i Harcerskie Kluby Narciarskie
- Tab. 20. Wykaz drużyn polskich, uczestniczących w M.Z.S.W.

Wykaz rycin

- Ryc. 1. Kurs skautowy w Skolem 1911. Źródło: archiwumharcerskie.pl, sygn. 0014
- Ryc. 2. Ćwiczenia rzutu oszczepem prowadzi W. Sikorski, Skole 1911. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Ryc. 3. Przejście przez most linowy, Skole 1911. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Ryc. 4. Ćwiczenia gimnastyczne prowadzi K. Wyrzykowski, Skole 1911. Źródło: Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Ryc. 5. Karta zdrowia i sprawności fizycznej z książeczki służbowej. Źródło: kolekcja autora
- Ryc. 6. Książeczka służbowa Adama Mercika, rozdział Zdobyte odznaki sportowe, POS, Strzeleckie, Narciarska itp. Źródło: kolekcja Jacka Nawrockiego
- Ryc. 7. Graficzne przedstawienie metody harcerskiej wg H. Glassa. Źródło: H. Glass, Wielka przygoda życia, Warszawa 1999, s. 63
- Ryc. 8. Harcerski system wychowawczy. Źródło: M. Kamecki, Stosowanie metody harcerskiej w drużynie harcerzy, Warszawa 1996, s. 9
- Ryc. 9. Wzór Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej. Źródło: „Wiadomości Urzędowe" 1930, nr 3, s. 14
- Ryc. 10. Wzór Harcerskiej Odznaki Przysposobienia Wojskowego. Źródło: „Wiadomości Urzędowe" 1930, nr 3, s. 13
- Ryc. 11. Świadectwa Państwowej Odznaki Sportowej. Źródło: Portal aukcyjny Onebide, świadectwo POS, [online] https://onebid.pl/pl/dokumenty-swiadectwo-pos-1932-1933-dwa-dokumenty-21/2137673 [dostęp: 30 VI 2025]
- Ryc. 12. Komplet odznak Za sprawność PZN (brązowa, srebrna, złota), wykonanie grawer W. Gontarczyk Warszawa lub St. Reising Warszawa, ze zbiorów autora
- Ryc. 13. Komplet odznak górskich PZN (brązowa, srebrna, złota), wykonanie grawer W. Gontarczyk Warszawa, ze zbiorów
- Ryc. 14. Odznaka nizinna PZN, źródło:
- Ryc. 15. Komplet odznak strzeleckich, z kolekcji Tomasza Sikorskiego
- Ryc. 16. Legitymacja Odznaki Strzeleckiej dh. Stefana Boye, członka Harcerskiego Kl. Strzelecko-Łuczniczego w Warszawie, ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie

- Ryc. 17. Komplet odznak łuczniczych, wykonanie grawer A. Nagalski, ze zbiorów autora
- Ryc. 18. Wzór dyplomu do odznaki łuczniczej. Źródło: Regulamin Odznaki Łuczniczej, Warszawa 1939, s. 26
- Ryc. 19. Odznaka Pływacka PZP, wykonanie grawer St. Reising Warszawa oraz plakietka odznaki pływackiej, ze zbiorów autora
- Ryc. 20. Struktura ZHP z 1920 roku. Źródło: Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920), s. 9
- Ryc. 21. Schemat centralnego szczebla struktury organizacyjnej ZHP według Statutu z 1930 r. Źródło: K. Wais, Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP, Rzeszów 2007, s. 440. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Andrusiewicza
- Ryc. 22. Struktura Związku Harcerstwa Polskiego według statutu z 1936 r. Źródło: Leksykon harcerstwa, [red.] O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 597
- Ryc. 23. Wzór świadectwa ukończenia kursu gier sportowych i łucznictwa. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1720, k. 20
- Ryc. 24. Odznaka Zawodów Łuczniczych we Lwowie w 1931 r. Ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Ryc. 25. Mistrz świata w trójboju z łuku Michał Sawicki w trakcie naciągania łuku, Lwów 1931. Ze zbiorów NAC, sygn. 1-S-1312
- Ryc. 26. Wzór naszywki sprawności „Lotnika". Źródło: Na harcerskich skrzydłach, red. A. Glass, Warszawa 2021, s. 9
- Ryc. 27. Wzór naszywek sprawności lotniczych harcerek. Źródło: Na harcerskich skrzydłach, red. A. Glass, Bielsko-Biała – Warszawa 2021, s. 46
- Ryc. 28. Trening spadochronowy harcerzy, z archiwum Aleksandra Szczęścikiewicza. Źródło: archiwumharcerskie.pl, sygn. 1939 012
- Ryc. 29. Zawodnicy 3. Łódzkiej Drużyny Harcerzy im. Romualda Traugutta – zdobywcy pierwszego miejsca. Od lewej widoczni: Szwed, Wciślicki, Wciślicki, Bąk, NN, Stochmiałek. Źródło: NAC, sygn. 1-P-763-2
- Ryc. 30. Dyplom z trójboju lekkoatletycznego Janiny Munianki zdobyty podczas harcerskiego święta sportu 30 V 1933 r. Źródło: Archiwum Narodowe w Tarnowie, sygn. ZHP J-3/16

- Ryc. 31. Dyplom Dowództwa Okręgu Korpusu nr III z siedzibą w Grodnie dla harcerza Tadeusza Dobrońskiego za zajęcie i miejsca w skoku w dal podczas Harcerskich Zawodów Lekkoatletycznych w Porzeczu k. Grodna z 1937 r. Źródło: ze zbiorów autora
- Ryc. 32. Mistrzowie Okręgu, klęczą Działdowski, Kazimierski, Nowotczyński zawodnicy HKS Varsovia, stoją por. Berski, Kiernażycki (Cestes), Cendrowski (Varsovia), Reutt (AZT), fot. R. Walter. Źródło: „Stadion" 1927, nr 12, s. 7
- Ryc. 33. Instruktor ZHP z bokserem z USA, z kolekcji Tomasza Kozłowskiego
- Ryc. 34. Zaproszenie na II Międzynarodowe Zawody w Mariazell. Źródło: AAN, AZHP, syg. 1727, k. 256
- Ryc. 35. Fotografia grupowa drużyn hokejowych w Krośnie 1935. Źródło: NAC, sygn. 1-N-2000
- Ryc. 36. Skauci szwedzcy na łyżwach z żaglem. Źródło: „Na Tropie" 1933, nr 1, s. 9
- Ryc. 37. VI Lwowska Drużyna Skautowa na łodzi z żaglem na Janowskim Stawie w Wereszczycy koło Lwowa 22 VI 1913 r., fot. M. Affanasowicz
- Ryc. 38. Zaświadczenie o ukończeniu kursu przodowników pływania w czasie Jubileuszowego Zlotu w Spale w lipcu 1935. Ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Ryc. 39. Zawody pływackie stylem dowolnym na 200 m podczas obozu drużyn wodnych z Grodna 1932. Zawodnicy na miejscach startowych na pływalni Okręgowego Ośrodka Wychowania Fizycznego w Grodnie. Źródło: NAC, syg. 1-P-716-1
- Ryc. 40. Wyprawa VI Drużyny Żeglarskiej z Przemyśla, Prutem i Dniestrem do Morza Czarnego w 1927 roku. Źródło: [online] https://www.wodnik-rzeszow.info/historia/lata18-39.html [dostęp: 8 IX 2025]
- Ryc. 41. 39 WŻDH w Bratysławie podczas spływu. Kolekcja dr. Tomasza Sikorskiego
- Ryc. 42. Odznaka „Spływ przez Polskę do morza" 1933 r. LMK, wyk. W. Gontarczyk. Kolekcja autora
- Ryc. 43. „Nagroda Śledzia". Źródło: „Na Tropie"1933, nr 14, s. 167
- Ryc. 44. I Drużyna Harcerska w Równem podczas zajęć z kajakarstwa. Źródło: NAC, sygn. 1-P-796
- Ryc. 45. Zawisza Czarny, fot. Florian Staszewski, 1936. Ze zbiorów Muzeum Miasta Gdyni, sygn. MMG/HM/II/1278/22

- Ryc. 46. Władysław Wagner ze skautami australijskimi – David Walsh (z lewej) i Bernard Plowright. Southampton 1939. Źródło: NAC, sygn. 1-P-647-1
- Ryc. 47. Władysław Wagner (z lewej) i jego australijscy przyjaciele: David Walsh (w środku) i Bernard Plowright na jachcie „Zjawa III". 1939, Źródło: NAC, sygn. 1-P-647-2
- Ryc. 48. Skauci cykliści grają w polo, „Skaut" 1912, nr 17–18–19, s. 11
- Ryc. 49. Ilustracje do artykułu Skautowe Oddziały Cyklistów, „Skaut" 1912, nr 17–19, s. 8
- Ryc. 50. Uczestnicy wyścigu rowerowego z Utraty i Pruszkowa, rozegranego z okazji uroczystości poświęcenia sztandaru 1 UDH, Żbików 26 IV 1925 r. Pierwszy z prawej prawdopodobnie K. Matuszewski, drugi Kazimierz Kosewski. Źródło: Piastowska Izba Pamięci
- Ryc. 51. Harcerze 21 MDH z pierwszym wójtem Piastowa Rudolfem Szulcem, Piastów 2 V 1930 r. Źródło: Piastowska Izba Pamięci
- Ryc. 52. Pocztówka „Na wyjazd harc. do Polski". Źródło: Kolekcja Wojciecha Kaczmarkiewicza
- Ryc. 53. 8 Lubelska Drużyna Harcerzy z rowerami na początku wyprawy do Poznania, 1929 r. Źródło: Kolekcja Tomasza Kozłowskiego
- Ryc. 54. Drużyna kolarzy w czasie defilady na placu Bernardyńskim we Lwowie, Lwów 3 V 1931 r. Źródło: Archiwumharcerskie.pl, https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:Tab._49_2.jpg [dostęp: 21 I 2026]
- Ryc. 55. Odznaka turystyczna PZKol, wyk. grawer S. Reising, z kolekcji autora
- Ryc. 56. Dyplom za bieg kolarski Hufca Harcerzy Praga 1939, ze zbiorów Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Ryc. 57. Harcerz Jerzy Jeliński przed swoim samochodem Buick. 1929 r. Źródło: NAC
- Ryc. 58. Afisz Zlotu Oddziału Warszawskiego Związku Harcerstwa Polskiego po protektoratem Naczelnika Państwa. Źródło: https://polona.pl/item-view/cbd90a42-6613-431d-bd66-9ed57e75743f?page=0 [dostęp: 28 X 2025]
- Ryc. 59. Medal za II miejsce w Biegu na 60 m w rywalizacji sportowej w czasie i Zlotu Chorągwi Warszawskiej w Warszawie. Ze zbiorów Marka Stochmiałka
- Ryc. 60. Statuetka zdobyta za Mistrzostwo ZHP w Piłce Nożnej. Źródło: kronika HKS „Czuwaj" Przemyśl

- Ryc. 61. Pamiątkowa odznaka z I Zlotu Narodowego w Warszawie. Ze zbiorów autora
- Ryc. 62. Zawody łucznicze rozgrywane podczas II Ogólnopolskiego Zlotu Harcerek w Rybienku nad Bugiem. Źródło: kolekcja Tomasza Kozłowskiego
- Ryc. 63. Odznaka Powszechnej Wystawy Krajowej, często spotykana na mundurach harcerzy podczas zlotu, mocowana na agrafkę, zdjęcie ze zbiorów autora
- Ryc. 64. Program zawodów sportowych podczas II Zlotu Narodowego. Źródło: Harce nr 2, Poznań Zlot Narodowy, Poznań 14.07.1929 r., s. 15
- Ryc. 65. Wyniki zawodów Lekkoatletycznych z dnia 16 i 17 lipca. Źródło: Harce nr 5, Poznań Zlot Narodowy, Poznań 14.07.1929 r., s. 40
- Ryc. 66. Wyniki zawodów w Sportach Wodnych z II Zlotu Narodowego w Poznaniu. Źródło „Wiadomości Urzędowe" nr 10 z 1929 r.
- Ryc. 67. Prezydent RP Ignacy Mościcki ogląda obóz harcerski, autor Jan Binek. Źródło: NAC, sygn. 1-W-2472-9
- Ryc. 68. Prezydent RP Ignacy Mościcki, w obozie harcerskim, ogląda kajak zbudowany przez harcerzy. Prezydentowi towarzyszą: szef Gabinetu Wojskowego Prezydenta RP płk Jan Głogowski (z prawej prezydenta), adiutant kpt. Zygmunt Gużewski (2. z lewej), autor Jan Binek. Źródło: NAC, sygn. 1-W-2472-8
- Ryc. 69. Harcerze na zlocie w Spale, na mundurach widoczne odznaki POS. Źródło: Harcerze z odznakami POS na zlocie w Spale, [online] https://www.ilzahistoria.pl/tag/zhp/ [dostęp: 8 VII 2025]
- Fot. 70. Iłżeccy harcerze na zlocie w Spale 1935 r., drugi z prawej J. Cichosz (na kieszeniach widoczne odznaki POS). Źródło: Ze zbiorów M. Dobrowolskiej] [online] https://www.ilzahistoria.pl/tag/zhp/ [dostęp: 8 VII 2025]
- Ryc. 71. Medal harcerzy z I Ursynowskiej DH ufundowany przez KPH działającym przy drużynie, na pamiątkę zwycięstwa w zawodach, ze zbiorów autora
- Ryc. 72. Odznaka pamiątkowa uczestników Zlotu Skautów Słowiańskich w Pradze 1931, ze zbiorów autora
- Ryc. 73. Legitymacja Członka HKN z Krakowa z numerem pozwolenia PZN, z kolekcji Witolda Mockałło
- Ryc. 74. Czarna Trzynastka Poznańska jako mistrz Polski w koszykówce, 1928. Źródło: „Stadion" 1928, nr 44, s. 13
- Ryc. 75. Odznaka HKS „Czarna Trzynastka" z serii „Liga Polskich Orłów", wyk. grawer Śliwerski, z kolekcji autora

- Ryc. 76. Herb HKS „Varsovia”, wykonany przez autora na podstawie oryginalnego wzoru
- Ryc. 77. Po meczu finałowym MP w koszykówce, stoją zawodnicy „Czarnej Trzynastki”, klęczą zawodnicy HKS „Varsovii”. Źródło: „Stadion” 1928, nr 45
- Ryc. 78. Czesław Centkiewicz podczas mistrzostw Polski w 1925 r. Źródło: „Stadion” 1925, nr 44
- Ryc. 79. Legitymacja członka klubu „Varsovia” Lecha Górskiego na rok 1925 z kolekcji autora
- Ryc. 80. Odznaki HKS „Varsovia”, z kolekcji Pawła Madziara
- Ryc. 81. Legitymacja klubowa Wilhelma Słabego. Źródło: Archiwum Narodowe w Przemyślu, Materiały do historii Harcerskiego Klubu Sportowego „Czuwaj” w Przemyślu, sygn. 45
- Ryc. 82. Odznaka Klubu Sportowego „Czuwaj” w Przemyślu z 1926 r., z kolekcji Rafała Nabrzeżnego
- Ryc. 83. Herb HKS „Czuwaj” Przemyśl wykonany w kości, z kolekcji Witolda Mockałło
- Ryc. 84. Odznaka HKN Warszawa, wyk. w srebrze, numerowana na rewersie, z kolekcji autora
- Ryc. 85. Odznaka i plakietka na kurtkę Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Zakopanem/Krakowie, z kolekcji autora
- Ryc. 86. Odznaka Klubu Sportowego „Czuwaj” w Przemyślu z 1926 r., z kolekcji Rafała Nabrzeżnego
- Ryc. 87. Herb HKS „Czuwaj” Przemyśl wykonany w kości, z kolekcji Witolda Mockałło
- Ryc. 88. Jan Diener (ok. 1910–1940) i Aleksander Szczęścikiewicz (1897–1980), w klapie wpięta odznaka HKS Czuwaj Przemyśl. Źródło: https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:Tab._11_5.jpg
- Ryc. 89. Nagroda wędrowna 1 Lwowskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki dla zwycięskiej drużyny, 1921 r. Źródło: https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:1921_I_Lwowska_DS_Bieg_Jubileuszowy_003.jpg
- Ryc. 90. Dyplom z II NZH w Poznaniu z 1929 r. z zawodów lekkoatletycznych. Źródło: archiwum 4 Przemyskiej Drużyny Żeglarskiej im. E. Heila

- Ryc. 91. Bandera harcerska proj. W. Bublewskiego, z kolekcji autora
- Ryc. 92. Harcerska legitymacja obozowa upoważniająca do zniżek lub darmowego przejazdu, z kolekcji autora
- Ryc. 93. Odznaka Harcerskiego Klubu Lotniczego w Warszawie, z kolekcji Jacka Nawrockiego
- Ryc. 94. Polska reprezentacja lotników Jamboree międzynarodowe w Vogelenzang – Bloemendaal 20.VII–23.VIII.1937, z archiwum A. Szczęścikiewicza. Źródło: https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:3638217_Tab._87_0_Rok_1937_1.jpg
- Ryc. 95. Dyplom z międzynarodowych mistrzostw ZHP w Narciarstwie, Zakopane 1937. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1727, k. 175
- Ryc. 96. Dyplom z międzynarodowych mistrzostw ZHP w Narciarstwie, Zakopane 1937. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1727, k. 179
- Ryc. 97. Dyplom z III Zawodów strzeleckich o mistrzostwo Warszawy dla HKSŁ 1933. Źródło AAN, AZHP, sygn. 1750, k. 124
- Ryc. 98. Dyplom HKS „Czuwaj" Przemyśl dla dobrze zasłużonych, z kolekcji autora
- Ryc. 99. Dyplom z V Harcerskich centralnych zawodów strzelecko-łuczniczych. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1746, k. 47
- Ryc. 100. Awers i rewers zaproszenia na międzyklubowe regaty żeglarskie organizowane przez Wilki Morskie z Poznania 1934. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1763, k. 197
- Ryc. 101. Bydgoska 16 Żeglarska Drużyna Harcerzy im. gen. Mariusza Zaruskiego przed pomnikiem Henryka Sienkiewicza w bydgoskim parku Kochanowskiego, Bydgoszcz 1935, z kolekcji T. Sikorskiego
- Ryc. 102. Pokaz kajakowy podczas Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Garczynie 1932 r., z kolekcji T. Sikorskiego
- Ryc. 103. 39 Warszawska Drużyna Harcerzy przed wyprawą łodziami po Dunaju 1928 r., z kolekcji T. Sikorskiego
- Ryc. 104. i Żeglarska Drużyna Harcerzy im. Jana z Kolana w Krakowie, 11 listopada 1938 r., z kolekcji T. Sikorskiego
- Ryc. 105. Harcerska drużyna żeglarska przy gimnazjum nr 2 w Nowym Sączu 1933. Źródło NAC, sygn. 1-P-770-3

- Ryc. 106. Harcerska drużyna żeglarska przy gimnazjum nr 2 w Nowym Sączu, poświęcenie kajaków przez ks. prof. Czerwę, 1933. Źródło: NAC, sygn. 1-P-770-1
- Ryc. 107. Załoga jachtu „Poleszuk", od lewej: Mścisław Wróblewski, Ludwik Walasik, Julian Ramotowski (doł. Afryka), Fryderyk Tomczyk, Władysław Henoch (doł. Afryka), Chicago, 19 września 1939 r., z kolekcji T. Sikorskiego
- Ryc. 108. Awers i rewers pocztówki z załoga „Poleszuka" i autografami załogi, z kolekcji T. Sikorskiego
- Ryc. 109. Zawodniczki HKS „Znicz" Łódź po zdobyciu Mistrzostwa Polski w hazenie 1935. Źródło: Komisja historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP, akta HKS „Znicz" Łódź
- Ryc. 110. Drużyna siatkarek Harcerskiego Klubu Sportowego z Łodzi, które zwyciężyły w mistrzostwach Polski 1937. Widoczne: Adamska, siostry Zelżanki, Turantówna, Cichomska, Latkówna, siostry Wilamańskie. Źródło: NAC, sygn. 1-S-2889-5
- Ryc. 111. Zawodnicy HKS „Znicz" Łódź, sekcja gier sportowych w latach 1933–1937. Źródło Komisja historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP, kronika HKS Łódź
- Ryc. 112. Harcerski Klub Sportowy Wilno. Stoją: Wróblewski, Koźan, Brazowski, Nitosławski, Łokuciewski, Sieniuć, Szuba, Nowicki, Pawłowski. Zwycięscy Mistrzostw ZHP w siatkówce 1938. Źródło: NAC, sygn. 1-P-765
- Ryc. 113. VII Drużyna Harcerzy we Lwowie. Zawodnicy harcerskiej drużyny siatkarskiej. Stoją od lewej: Semkowicz, Janowski, Dąbrowski, Dobrzański I, Jasiński, Dobrzański II. Źródło: NAC, sygn. 1-P-759
- Ryc. 114. Zawodnicy HKS „Czuwaj" Przemyśl przed meczem, ok. 1924 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Przemyślu, Kronika HKS „Czuwaj" Przemyśl

Aneks

Tab. 19. Harcerskie Kluby Sportowe i Harcerskie Kluby Narciarskie

L.p.	Nazwa	Rok powstania	Sekcje/adnotacje
1.	HKS „Czuwaj” Kraków	1934	gier sportowych, lekkoatletyka, kajakowa, strzelecka i pływacka
2.	HKS „Czarna 13” Poznań	1924/1926	gry zespołowe: koszykówka, piłka ręczna
3.	HKS „Czuwaj” Drohobycz		hokej na lodzie, piłka nożna
4.	HKS „Czuwaj” Przemyśl	1918 (zgłoszony 1922)	lekkoatletyka, hokej, piłka nożna, taneczna, motorowa,
5.	HKS „Znicz” Łódź	1923	piłka nożna, lekkoatletyka, siatkówka, koszykówka, piłka ręczna, sekcja żeńska
6.	HKS „Biali” Łańcut		piłka nożna
7.	HKS „Czuwaj” Lwów		
8.	HKS „Czuwaj” Mościska		piłka nożna
9.	HKS „Kutnowianka” Kutno	1924	piłka nożna, lekkoatletyka
10.	HKS „Powiśle” Warszawa przy Hufcu Harcerzy „Powiśle”	1937	lekkoatletyka
11.	HKS „Rozdzień” Szopienice		
12.	HKS „Varsovia” Warszawa	1918	lekkoatletyka, gier zespołowych (koszykówka, siatkówka), łyżwiarstwo, narciarstwo, saneczkarstwo, boks, kolarstwo szosowe, pływanie i sporty wodne, strzelectwo i szermierka, piłka nożna
13.	HKS „Victoria” Zgierz		piłka nożna
14.	HKS Bielsko		lekkoatletyka, gier zespołowych, narciarstwo, pływacka, żeglarska
15.	HKS Brody		piłka nożna

16.	HKS Bydgoszcz	1926	lekkoatletyka, gier sportowych (siatkówka i koszykówka), piłka nożna i rugby, sekcja sportowa żeńska
17.	HKS Chełmno		
18.	HKS Ciechanów „Czuj-Victoria”		
19.	HKS Czeladź		
20.	HKS Częstochowa		
21.	HKS Dąbrowa Górnicza		
22.	HKS Górny Śląsk		lekkoatletyka
23.	HKS Grodzisk		lekkoatletyka, gry zespołowe
24.	HKS Grudziądz		
25.	HKS i Ursynowskiej DH		lekkoatletyka, gier zespołowych (koszykówka, siatkówka, piłka ręczna), pływacka i żeglarska
26.	HKS Katowice		
27.	HKS Koszęcin	1933	piłka nożna
28.	HKS Krosno		hokej na lodzie
29.	HKS Lilia-Turek	1928	
30.	HKS Lubawa		
31.	HKS Lipiny		
32.	HKS Lublin „Sulimczyk”		lekkoatletyka, piłka nożna
33.	HKS Lubliniec	1933	
34.	HKS Łomża		
35.	HKS Łowicz		
36.	HKS miasto Poznań		

37.	HKS Miłosna		
38.	HKS Mińsk Maz.		lekkoatletyka
39.	HKS Olkusz		
40.	HKS Ostrołęka		
41.	HKS Płock	1930	sporty zimowe, wodne, kajakarstwo, boiskowe oraz szermierka
42.	HKS Pomorze		
43.	HKS Poznań przy Kom. Chor		lekkoatletyka
44.	HKS Pruszków	1928	
45.	HKS Prużany		piłka nożna
46.	HKS przy 7 DH im. Lisa-Kuli w Radomiu	1935	
47.	HKS przy 77 PDH w Gdyni		
48.	HKS Skierniewice		
49.	HKS Stargard		
50.	HKS Świecie		
51.	HKS Tczew		
52.	HKS Toruń		lekkoatletyka, gier zespołowych
53.	HKS Trzebinia	1928	
54.	HKS w Chełmży		
55.	HKS w Sępólnie		
56.	HKS Wilno	1936	bokserska, piłka ręczna, wioślarstwo, lekkoatletyka
57.	HKS Włodzimierz Wołyński	1928	
58.	HKS Złoczów		piłka nożna
59.	HKS Żyrardów		lekkoatletyka

60.	Sekcja Sportowa 2 Lwowskiej DH Łączności		siatkówka, koszykówka, hokej
Harcerskie Kluby Narciarskie			
61.	HKN Bielsko		
62.	HKN Gorlice		
63.	HKN Katowice	1924	oddział Wisła, Biała do 1936, Szczyrk
64.	HKN Kielce		
65.	HKN Kraków	1935	
66.	HKN Mikołów		
67.	HKN Nowy Targ	1937/8	istnieje możliwość, że była to sekcja HKN Zakopane
68.	HKN Sosnowiec		
69.	HKN Ustrzyki Dolne		
70.	HKN Warszawa	1932	
71.	HKN Wilno		
72.	HKN Zakopane	1936	narciarstwo, strzelectwo i łucznictwo, szybownictwo, pływanie, łyżwiarstwo, hokej

73.	HKN Żywiec		
Kluby Strzelecko-Łuczne			
74.	Harcerski Klub Strzelecko-Łuczny Warszawa	1929	
75.	HKSŁ Knurów		
76.	HKSŁ Kielce		
77.	HKSŁ Poznań		
Kluby Specjalistyczne			
78.	Harcerski Klub Wysokogórski w Zakopanem		
79.	Harcerski Klub Szybowcowy	1932–1934	
80.	Harcerski Klub Lotniczy w Warszawie	1934	
81.	Harcerskie Koło Szybowcowe na Śląsku	1934	
82.	Harcerskie Koło Szybowcowe w Katowicach / Harcerski Klub Szybowcowy Katowice	1934–1935	
83.	Klub Harcerstwa Morskiego z Gdańska		
84.	Wysokogórski Klub Harcerski przy Chorągwi Wielkopolskiej	1934	
85.	Harcerski Klub Wodny Warszawa	1934	

Wykaz Drużyn biorących udział w Zlocie Drużyn Wodnych w Garczynie 1932 roku

Tab. 20. Wykaz drużyn polskich, uczestniczących w M.Z.S.W.

Stan ogólny uczestników 956, 273 namioty, w 283 łodzie.

L.p.	Miasto	Drużyna Harcerzy
1	Białystok	12. im. Władysława IV.
2	Brześć n. Bugiem	Druż. Chor. Poleskiej
3	Brześć n. Bugiem	Zastęp Chor. Poleskiej
4	Bydgoszcz	16 im. Gen. Zaruskiego
5	Brodnica	15 im. im. Gen. Zaruskiego
6	Chełm Lubelski	
7	Chełmża	4 im. I. Paderewskiego
8	Chełmno	7. im. Józefa Poniatowskiego
9	Częstochowa	11. im. Stefan Czarnieckiego
10	Gdańsk	1. Morska im. Zygmunta Aug.
11	Gdynia	3. Gdyńska im. Władysława
12	Gniezno	1. im. Lecha
13	Grodno	13. im. Stefana Batorego
14	Grudziądz	7. Żeglarska
15	Łomża	8. im. Jana Sobieskiego
16	Łowicz	4. im. J. Poniatowskiego
17	Łódź	Reprezentacja Chorągwi Łódź
18	Mazowsze	Kurs Żeglarski
19	Niemen	2. im. Zawiszy Czarnego
20	Oborniki	1. Jana z Kolna
21	Poznań	1. Wilków Morskich
22	Poznań	I Lotnicza
23	Pułtusk	8. im. Czarnieckiego
24	Puławy	Im. Kazimierza Pułaskiego
25	Pszczyna	4. im. Jana z Kolna
26	Równe	6. im. Ks. Skorupki
27	Skierniewice	3. Mazowiecka
28	Suwałki	1. im. Głowackiego

29	Tarnów	I. Żeglarska
30	Tczew	3. im. Jana Sobieskiego
31	Toruń	3. im. Jana z Kolna
32	Tomaszów Mazowiecki	4. im. Kilińskiego
33	Tomaszów Mazowiecki	1. im. T. Kościuszki
34	Troki	1. Trocka
35	Warszawa	Kurs Starszoharcerski
36	Warszawa	27. im. Szymona Konarskiego
37	Warszawa	23. im. B. Chrobrego
38	Warszawa	7. im. gen. Kniaziewicza
39	Warszawa	39. im. J. Wybickiego
40	Warszawa	11. im. T. Kościuszki
41	Wilno	Błękitna Jedynka
42	Włocławek	115. im. Konarskiego
43	Włodzimierz	1. Żeglarska
44	Zawiercie	12. im. T. Kościuszki
45	Żyrardów	36. im. Henryka Sienkiewicza

Harcerski Klub Narciarski na Śląsku w latach 1933–1939

Na podstawie opracowania Eugeniusza Loski *Kronika Górnośląskiego Harcerstwa 1920–1939,* Kraków 2024.

Pierwszy Harcerski Klub Narciarski funkcjonował w Katowicach już w 1924 r. Prawdopodobnym inicjatorem powstania HKN był G. Rokita, z którego inicjatywy w 1924 r. powstały pierwsze Harcerskie Kluby Sportowe. w 1927 katowicki HKN przyłączył się do sekcji narciarskiej Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Katowicach, który rok później przekształcił się w Śląski Klub Narciarski. Na dzień 23 XI 1935 r. w 22 hufcach na terenie całego Śląska organizowane były sekcje narciarskie HKN.

Tymczasowy Zarząd HKN

S. Górny od XII 1933
M. Kwaśniewicz od XII 1933
G. Rokita od XII 1933
E. Sukiennik od XII 1933
J. Wnęk od XII 1933

Zarząd HKN

Prezes	R. Korzeniowski 22 X 1935 – 26 X 1937
	M. Krzysztofczyk 26 X 1937 – 29 XI 1938
	R. Korzeniowski od 29 XI 1938
Wiceprezes	R. Dyrda 22 X 1935 – 14 XI 1936
I Wiceprezes	R. Dyrda 14 XI 1936 – 26 X 1937
	Marian Przetocki od 26 X 1937
II Wiceprezes	Emanuel Sukiennik 14 XI 1936 – 26 X 1937
	Halina Kuczyńska 26 X 1937 – 29 XI 1938
	M. Krzysztofczyk od 29 XI 1938
Sekretarz	F. Kellerówna 22 X 1935 – 14 XI 1936
	Halina Wiśnicka od 29 XI 1938
I sekretarz	W. Woźnicki 14 XI 1936 – 26 X 1937
	Maria Józefoska 26 X 1937 – 29 XI 1938
II sekretarz	W. Romikówna 14 XI 1936 – 26 X 1937
	Jurard Suszczyński 26 X 1937 – 29 XI 1938
Skarbnik	A. Weber 22 X 1935 – 14 XI 1936
	M. Krzysztofczyk 14 XI 1936 – 26 X 1937
	G. Kaczorowski 26 X 1937 – 29 XI 1938
	Alfons Brejza od 29 XI 1938

Szef organizacji	L. Fus 14 XI 1936 – 26 X 1937
	J. Karpała 26 X 1937 – 29 XI 1938
	P. Twardela od 29 XI 1938
Gospodarz	L. Wacławek 14 XI 1936 – 26 X 1937
	Bronisław Wróbel 26 X 1937 – 29 XI 1938
	Irena Karpiakówna od 29 XI 1938
Kapitan sportowy	L. Kohutek 22 X 1935 – 26 X 1937
I kapitan sportowy	Tadeusz Redel 26 X 1937 – 29 XI 1938
	W. Tendera od 29 XI 1938
II kapitan sportowy	Antoni Szymański 26 X 1937 – 29 XI 1938
	W. Krawczyk od 29 XI 1938
Zastępca kapitana sportowego	A. Szymański 14 XI 1936 – 26 X 1937
Instruktor	T. Redel 14 XI 1936 – 26 X 1937
Referat propagandy	L. Fus 22 X 1935 – 14 XI 1936
Referat prasy i propagandy	F. Kellerówna 14 XI 1936 – 26 X 1937
	H. Redlowa 26 X 1937 – 29 XI 1938
	Ryszard Zapałowski od 29 XI 1938
Delegat komendy chorągwi	M. Grabska od 22 X 1935
Delegat komendy Śląskiej Chorągwi Harcerzy i członek zarządu	R. Korzeniowski 26 X 1937 – 29 XI 1938
Komisja Rewizyjna	M. Kwaśniewicz od 22 X 1935
	E. Sukiennik od 22 X 1935
	Józef Tomala od 22 X 1935
	L. Fus od 29 XI 1938
	G. Rokita od 29 XI 1938
	O. Tomala od 29 XI 1938

Źródło: Rozkazy Komendanta Śląskiej Chorągwi Harcerzy: L. 9 z 7 XI 1935, L. 7 z 28 II 1938; *Sport. Powstał Harcerski Klub Narciarski w Katowicach.*, „Górnoślązak" nr 287 z 14 XII 1933, s. 4; *Wśród łyżwiarzy i narciarzy śląskich. z Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Katowicach,* „Siedem Groszy" nr 294 z 26 X 1935, s. 7; *Wiadomości sportowe. Harcerski Kl. Narciarski,* „Siedem Groszy" nr 314 z 15 XI 1935, s. 7; *Harcerski Klub Narciarski w przededniu sezonu narciarskiego*, „Śląski Kurier Poranny" nr 313 z 15 XI 1936, s. 7; *Harcerze szkolą narciarzy*, „Polska Zachodnia" nr 321 z 22 XI 1936, s. 13; *Nowe władze Harcerskiego Klubu Narciarskiego*, „Katolik" nr 278 z 5 XII 1938, s. 7; *Nowe władze Harcerskiego Klubu Narciarskiego w Katowicach*, „Siedem Groszy" nr 334 z 5 XII 1938, s. 6; *Harcerze już się szykują.*, „W Kręgu Wodzów" 1935, nr 10, s. 159; A. Steuer, *Sport na Górnym Śląsku 1896–1996,* Katowice 1997, s. 36; H. Rechowicz, *Polska kultura fizyczna na Śląsku Górnym i Cieszyńskim*, Katowice 1991, s. 120–121.

Harcerskie Koło Szybowcowe na Śląsku w latach 1934–1936

Na podstawie opracowania Eugeniusza Loski *Kronika Górnośląskiego Harcerstwa 1920–1939,* Kraków 2024.

Zarząd Harcerskiego Koła Szybowcowego w latach 1934-1936

(od 26 i 1934)

Prezes	T. Stopczyński od 26 i 1934
Wiceprezes	L. Kohutek od 26 i 1934
Sekretarz	M. Kwaśniewicz 26 i 1934 – 7 IV 1935
	Jan Głąb 7 IV 1935 – V 1936 [†]
Zastępca sekretarza	F. Kozieł 26 i – 9 III 1934
	J. Głąb 9 III 1934 – 7 IV 1935
Skarbnik	Emanuel Sukiennik od 26 i 1934
Zastępca skarbnika	W. Brożyna 9 III 1934-1936
Referent propagandy	J. Wnęk
	M. Kwaśniewicz 7 IV 1935-1936
Referent wyszkolenia	A. Smuda 26 i 1934 – 7 IV 1935
	Kołodziej od 7 IV 1935
Zastępca referenta wyszkolenia	Franciszek Gryger od 7 IV 1935
Gospodarz	J. Głąb 9 III 1934 – 7 IV 1935
	W. Brożyna 7 IV 1935-1936
Referent szybowcowy komendy chorągwi	S. Górny od 7 IV 1935
Delegat Okręgowego Komitetu Szybowcowego	T. Nowak
Członkowie	M. Kwaśniewicz od 1936
	W. Brożyna od 1936
	F. Gryger od 1936

Harcerskie Oddziały Szybowcowe

(przyjęte do HKSz 20 IV 1934)

1. Rydułtowy – Teodor Ulak
2. Brzeziny Śl. – Stefan Herda
3. Pszczyna – Eryk Pańczyk
4. Katowice, grupa starszoharcerska – Z. Kapturski
5. Katowice, grupa handlowa – Adam Kisza

6. Nowy Bytom – A. Smuda
7. Pawłów – Emanuel Stanięda (oddział powstał przy 2 DH im. T. Zana)
8. Bielsko – Zygfryd Spila
9. Wodzisław
10. Cieszyn

Komisja Rewizyjna Harcerskiego Koła Szybowcowego

(powołana przez Kom. Śląskiej Chorągwi Harcerzy)

J. Wnęk
E. Sylwester
L. Wacławek

Źródło: *Pismo Zarządu Koła Szybowcowego* do Komendy Chorągwi Harcerzy z dn. 4 V 1936; *Protokół dorocznego zebrania Harcerskiego Koła Szybowcowego w Katowicach* w dniu 16 stycznia 1934 r. w lokalu Dyrekcji Kolejowej; *Protokół zebrania zarządu HKSz* w dniu 9 III 1934; *Sprawozdanie Harcerskiego Koła Szybowcowego, Oddziału Śląskiego Związku Harcerstwa Polskiego w Katowicach, z prac dokonanych w roku 1934 oraz program prac na rok 1935*, Katowice 1935; *Sprawozdanie z działalności Harcerskiego Koła Szybowcowego (2 IX 1936)*, Katowice 1936, s. 1–2.

Regulamin HOS i HOPW

„WIADOMOŚCI URZĘDOWE" nr 3 z 1930 r.

ROZKAZ NACZELNIKA G. K. M. L. 5. z dnia 21 stycznia 1930 r.

Na podstawie upoważnienia Naczelnictwa Z.H.P. uchwałą z dnia 29 października 29 r. zatwierdzam: **Regulamin „Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej".**

Regulamin „Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej" został uzgodniony z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (P.U.W.F. i P.W.) dn. 19 lutego 1930 roku.

1. Cel.

Naczelnictwo Z.H.P. dąży do stałego rozszerzenia wśród starszego harcerstwa znajomości strzeleckiej, której celem jest:
a) opanowanie broni strzeleckiej,
b) pogłębienie zamiłowań do sportu strzeleckiego,
c) klasyfikacja strzelecka (na klasy).

2. Warunki ogólne.

Do „Harcerskiej Odznaki Strzeleckiej" mogą przystąpić tylko harcerze, którzy:
a) są członkami Z.H.P.,
b) posiadają stopień „harcerza orlego",
c) złożyli wniosek przez Komendanta Chorągwi do Głównej Kwatery Męskiej Z.H.P.,
d) otrzymali skierowanie na „Harcerskie Centralnych Związkowych Zawodach Strzeleckich" lub eliminacje Chorągwi,
e) ukończyli 16 lat.

3. Rodzaje odznaki.

„Harcerska Odznaka Strzelecka" dzieli się na trzy klasy:

- brązową III klasy,
- srebrną II klasy,
- złotą i klasy.

4. Odznaka III klasy.

Dla otrzymania odznaki brązowej III klasy wymagane są następujące warunki:
a) wiek co najmniej 16 lat ukończonych,
b) stopień harcerza „wywiadowcy",
c) egzamin w „Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodach Strzeleckich" lub na „Mistrzostwo Chorągwi" w strzelaniu na odległość 50 mtr. z pozycji stojącej z wolnej ręki — 75 pkt. na 100 możliwych, oraz 2 postawy stojąc i leżąc 160 pkt. na 200 możliwych — z broni kal. 22 wg wskazań i ocen punktowych, zawartych w regulaminie danych roku na „Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodach Strzeleckich".

5. Odznaka II klasy.

Dla otrzymania odznaki srebrnej II klasy wymagane są następujące warunki:
a) uprzednie posiadanie odznaki III klasy,
b) wiek co najmniej 18 lat ukończonych,

c) obecność na „Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodach Strzeleckich” oraz uzyskanie wyników:
I. z broni kal. 22: 22 x 50 m i 100 m — w trzech postawach 94 pkt. na 100 możliwych,
II. z broni regulaminowej wojskowej — w trzech postawach: stojąca, klęcząca i leżąca — 75 na 100 pkt. możliwych.

Zawodnicy-harcerze, którzy otrzymali odznakę brązową III klasy i przystąpią do zawodów z wynikiem pozytywnym, uzyskują prawo do zaliczenia odznaki II klasy w przyszłym roku.

6. Odznaka i klasy.

Dla otrzymania odznaki złotej i klasy wymagane są następujące warunki:
a) wiek co najmniej 18 lat ukończonych,
b) stopień harcerski „Harcerz Orli”,
c) posiadanie odznaki srebrnej II klasy,
d) oświadczenie wyłącznie na „Harcerskich Centralnych Związkowych Zawodach Strzeleckich”:
I. z broni kal. 22: 22 x 50 m i na 100 m — wynik minimum 94 pkt. na 100 możliwych,
II. z broni regulaminowej wojskowej — wynik regulaminowy 75 na 100 pkt.,
III. wynik celujący w strzelaniu nocnym,
IV. uczestnictwo w zawodach centralnych Z.H.P. oraz reprezentowanie Z.H.P. na zawodach narodowych.

7. Broń krótka.

a) Zawodnik, który w analogicznych warunkach, co długą bronią, uzyska min. 50 pkt. na 70 — przechodzi do klasyfikacji do broni krótkiej.
b) Odznaki dla broni krótkiej wydawane są oddzielnie.

8. Dyplomy roczne — odznaki emaliowane.

Harcerz, który już miał odznakę złotej i klasy i wykazał się tą samą próbą (przepisana dla odznaki złotej) w następnym roku — ma prawo do emaliowanej odznaki brązowej, zatrzymując nabytą przez strzelanie na zawodach odznakę.
Harcerz, który ma już 2 dyplomy odznaki złotej i klasy, może uzyskać odznakę emaliowaną w srebrze, a po roku ponownego uzyskania wyników — prawo do odznaki złotej emaliowanej.
Harcerz, który ma już trzy dyplomy odznaki złotej i klasy, uzyskuje prawo do odznaki „Mistrz Strzelec Harcerski” z dyplomem.
Odznakę i dyplom wydaje Komenda Główna Z.H.P. na podstawie dokumentów, zgłoszeń oraz opinii Chorągwi o harcerzu, który spełnił warunki regulaminu, prawo strzeleckie oraz etyczne Z.H.P.

9. Ewidencja odznak.

Wydział Przysposobienia Wojskowego Głównej Kwatery Męskiej Z.H.P. prowadzi ewidencję danych odznak i dyplomów oraz:
a) brązowych i srebrnych — na zasadzie rozkazów i raportów Komendantów Chorągwi,
b) złotych — na podstawie rozkazów Naczelnika G.K.M., w których ogłoszono nadanie odznak.

10. Pierścień strzelecki.

Kto posiada dyplom roczny odznaki złotej i klasy przez dwa lata oraz zaliczył strzelanie z broni krótkiej — otrzymuje tytuł „Mistrz Strzelec Indywidualny Z.H.P.” — Harcerzowi temu przysługuje prawo noszenia pierścienia „Mistrzostwa Harcerskiego”.

Pierścień ten, z literami „M. S. Z. H. P.” i godłem Z.H.P., wydaje Wydział Przysposobienia Wojskowego Z.H.P.

11. Koszta.

Koszt odznaki ponosi zdobywca, koszt pierścieni, odznak specjalnych pokrywa Naczelnictwo Z.H.P.

12. Odznaki dla drużyn Z.H.P.

Jeśli odznakę strzelecką uzyskało min. 5 harcerzy z jednej drużyny — drużynie tej przysługuje dyplom drużyny strzeleckiej z wpisem do rozkazu Chorągwi.
Zawody drużynowe mogą być rozgrywane wg specjalnego regulaminu, zatwierdzonego przez G.K.M.

13. Odznaki dla Chorągwi.

Jeśli członkowie jednej chorągwi zdobędą odznakę w liczbie co najmniej 10% — Chorągiew ta może uzyskać dyplom „Chorągiew Strzelecka Z.H.P.” — ostateczny regulamin zawodów i sposób oceny określi rozkaz Naczelnika G.K.M.

14. Nadawanie odznak.
Odznaki, dyplomy, pierścienie, legitymacje i szarfy nadaje Naczelnik G.K.M. na wniosek wysunięty i zaopiniowany przez powołaną Rozkazem Naczelnictwa Z.H.P. stałą Komisję Strzelecką Z.H.P.

15. Komisja Strzelecka.
Naczelnictwo Z.H.P. powołuje imiennie do składu Komisji Strzeleckiej Z.H.P. funkcjonującej przy G.K.M., czterech harcerzy, wykazujących stałe zainteresowanie strzelectwem w Z.H.P. i Rzeczypospolitej Polskiej.
Przewodniczącym Komisji Strzeleckiej jest z urzędu Kierownik Wydziału P.W. przy G.K.M. Z.H.P., ustali specjalny rozkaz.
Zakres prac działalności Komisji Strzeleckiej Z.H.P. ustali specjalny rozkaz.

(UWAGA: Główna Kwatera Męska Z.H.P. zastrzega sobie prawo zmian w powyższym regulaminie, w kierunku przystosowania go do potrzeb życia i postępu rozwoju strzelectwa w Polsce.)
Czuwaj!
(–) St. Sedlaczek Hm. Rp.
Naczelnik Głównej Kwatery M.

„Harcerskie Odznaki P.W.” oraz „Harcerskie Odznaki Strzeleckie” należy zamawiać w Głównej Kwaterze Męskiej Z.H.P., która posiada własne sztance – dostarczać będzie odznaki numerowane, wykonane ściśle według zatwierdzonych wzorów.
G.K.M. zastrzega sobie wyłączne prawo wyrobu powyższych odznak dla członków Z.H.P.

ROZKAZ NACZELNIKA G.K.M.L. 4 z dnia 5 lutego 1930 r.

Na podstawie upoważnienia Naczelnictwa Z.H.P. uchwałą z dnia 29 października 1929 roku zatwierdzam:

Regulamin „Harcerskiej Odznaki P.W."

Regulamin „Harcerskiej Odznaki P.W." został uzgodniony z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (pismo W.U.F. i P.W. z dnia 25 lutego 1930 roku nr. 735/Spol.)

1. Ustanowienie Odznaki.

Naczelnictwo Związku Harcerstwa Polskiego, wprowadzając formalnie do Z.H.P. obowiązek ćwiczeń fizycznych i przysposobienia do obrony kraju w stosunku do wszystkich harcerzy, liczących ponad lat 16-cie oraz dla starszych harcerskich (członków czynnych), ustanawia jednocześnie „Harcerską Odznakę Przysposobienia Wojskowego".

2. Cel.

Wprowadzenie „Harcerskiej Odznaki P.W." ma na celu:
a) propagandę stałego rozwoju wyszkalania członków starszych Z.H.P.,
b) wyróżnianie harcerzy dobrze wyszkolonych pod względem obronnym,
c) klasyfikację harcerzy czynnych Z.H.P. wg stopnia nabytego wyszkolenia p.w.

3. Rodzaje odznaki.

„Harcerska Odznaka P.W." ma trzy stopnie:

1. brązową i stopnia p.w.,
2. srebrną II stopnia p.w.,
3. złotą III stopnia p.w.

4. Odznaka brązowa i st. p.w.

Dla otrzymania Harcerskiej Odznaki brązowej i st. p.w. wymagane są następujące warunki:
a) wiek co najmniej 16 lat ukończonych,
b) stopień harcerski „ćwika",
c) udział w ćwiczeniach harcerskiego oddziału p.w., odpowiednio do jednego z dwóch szkolnych P.W.,
d) udział w co najmniej jednym obozie harcerskim, udokumentowany stałym,
e) posiadanie samodzielności życiowej,
f) posiadanie zaświadczenia z i stopnia P.W.

5. Odznaka srebrna II st. p.w.

Dla otrzymania „Harcerskiej Odznaki" srebrnej II stopnia p.w. — wymagane są następujące warunki:
a) wiek co najmniej 17 lat ukończonych,
b) stopień harcerski „Harcerza Orlego" — w przypadku do harcerskiego oddziału P.W., w szkole powszechnej lub szkołach średnich,
c) udział w co najmniej czterotygodniowym obozie harcerskim, włączonym do harcerskiego

systemu wyszkoleniowego p.w.,
d) opanowanie sprawności: topograficznej, obozowniczej (topografia), strzeleckiej,
e) posiadanie zaświadczenia II-go stopnia P.W.

6. Odznaka złota instruktorska III st. p.w.

Dla otrzymania „Harcerskiej Odznaki złotej instruktorskiej" — wymagane są następujące warunki:
a) wiek co najmniej 18 lat,
b) odbycie kursu instruktorskiego P.W.,
c) stopień harcerski „Harcerza Rzeczypospolitej",
d) udział w obozie instruktorskim oraz 12-tygodniowym ćwiczeniu w harcerskim oddziale p.w.,
e) posiadanie zaświadczenia III stopnia P.W.,
f) uzyskanie pisemnej opinii od Komendanta Chorągwi o etyce i przydatności instruktorskiej.

Złotą odznakę nadaje się odrębnie z broni krótkiej i długiej.

7. Noszenie odznaki.

„Harcerską Odznakę P.W.", według ustalonego wzoru metalowego, nosi się przypiętą do munduru na lewej kieszeni bluzy harcerskiej, poniżej kieszonki. Harcerz, który uzyskał więcej niż jedną klasę — nosi Harcerską Odznakę p.w. jednej klasy — najwyższej.

Koszt odznaki ponosi posiadacz dyplomu.

8. Nadawanie odznak.

Harcerz, uzyskawszy odpowiednie zaświadczenia o spełnieniu warunków, podanych w punktach: 4, 5 lub 6, przedkłada je w drodze służbowej przełożonemu Komendantowi Chorągwi.
Komendant Chorągwi stwierdziwszy, iż harcerz odpowiada wszelkim warunkom, wymaganym w regulaminie „Harcerskiej Odznaki P.W.", wydaje odpowiedni dyplom, jeżeli nie chodzi o odznakę brązową i srebrną; przedkłada Naczelnikowi G.K.M. wniosek wraz ze swoją opinią o danym harcerzu (odnośnie nadania odznaki złotej).
Do wniosków o nadanie „Harcerskiej Odznaki Złotej P.W." Komendant Chorągwi obowiązany jest dołączyć wymagane zaświadczenia, stwierdzające warunki w punktach 5 i 6.

9. Ewidencja odznak.

Wydział Przysposobienia Wojskowego Głównej Kwatery Męskiej Z.H.P. prowadzi ewidencję wydanych odznak i dyplomów p.w.
a) brązowych i srebrnych — na zasadzie rozkazów i raportów Komendantów Chorągwi,
b) złotych — na podstawie rozkazów Naczelnika G.K.M., w których ogłoszono nadanie odznak.

Czuwaj!
— St. Sedlaczek – Hm. Rp.
Naczelnik Głównej Kwatery M.

Regulaminy Harcerskich Stopni Wodnych

Wymagania na stopień Wioślarza zamieszczone w *Wioślarz (Podręcznik Na Stopień Wioślarza)*

1) zna organizację drużyny żeglarskiej i jej władze przełożone;
2) wie, jakie są główne rzeki w Polsce, większe jeziora, kanały i główniejsze miasta, położone nad niemi, oraz rozumie ich znaczenie dla państwa;
3) naprawi drobne uszkodzenia łodzi, wie jak się buduje kajak;
4) zna zasady ratownictwa i rzuci koło ratunkowe tonącemu; utrzyma się na wodzie w ciągu 15 minut, pływając stylem dowolnym;
5) zna materjały i sposób wyrobu lin, wie jak je utrzymywać, obliczy moc roboczą liny; rozumie pracę klub (wielokrążków), wind i kabestanów; umie oczyścić, zwinąć i ułożyć linę - obłoży ją na knadze; umie zakańczać, zwijać i rzucać rzutką; zwiąże i zastosuje węzły: prosty, półsztyk, sztyk (sztyk zabezpieczony), zacisk (zacisk z ochwytem), holowniczy (szkotowy) i pętlowy; zrobi opaskę zwykłą, ucho i sploty: krótki, wcięty i powrotny;
6) sprawnie wiosłuje w załodze, umie wiosłować jednem i dwoma wiosłami, pływa kajakiem, potrafi wskoczyć do wody i powrócić do kajaka na głębokiej wodzie; zna komendy wioślarskie, umie sterować, prawidłowo odbije i dobije do przystani lub brzegu oraz objektu będącego w ruchu; poprowadzi łódź na pych;
7) zna oznaki stopni marynarki wojennej i handlowej oraz harcerski regulamin mundurowy; zna bandery: prezydenta Rzeczypospolitej, marynarki wojennej i handlowej i harcerskich drużyn żeglarskich oraz proporce starszyzny harcerskiej;
8) zna zasadnicze typy łodzi wiosłowych i nazwy ich części; wie co oznaczają terminy: kołowiec, śrubowiec, statek żaglowy parowy, motorowy, żaglowo-motorowy; rozumie pojęcie okrętu wojennego, statku handlowego i jachtu;
9) oceni bez pomocy przyrządów odległość nad wodą, ilość, wysokość i ciężar z błędem, nie przekraczającym 25%; zmierzy głębokość, szerokość i szybkość prądem rzeki; rozróżnia barwy; umie czytać wskazania barometru i termometru; zna 4 główne i 4 pośrednie kierunki świata w słownictwie morskiem; zna busolę Bezarda i umie się nią posługiwać;
10) zna przepisy wymijania statków na wodach śródlądowych, dotyczące łodzi wiosłowych;
11) wie, w jakie rzeczy zaopatrzyć siebie i łódź na wycieczkę wodną;
12) zna rzekę albo jezioro (mielizny, nurt) ze szczególne uwzględnieniem miejsc niebezpiecznych dla pływaków i łodzi; rozumie oznaczenie nurtu, mielizny i t. p. znakami używanymi na wodach przez niego uczęszczanych;
13) umie łowić ryby na wędkę i rozróżnia ich najczęściej spotykane gatunki.

Stopień wioślarza, którego podstawowym uprawnieniem jest możliwość samodzielnego dowodzenia łodzią wiosłową, koncentruje w znacznej mierze wymagania próby na zdobyciu umiejętności i wiadomości niezbędnych do bezpiecznego i sprawnego poruszania się na szlaku wodnym.

Wymagania na stopień Żeglarz zamieszczone w *Żeglarz (podręcznik na stopień żeglarza)*

Warunki dopuszczenia do próby.

Do próby żeglarza może być dopuszczony wioślarz:

1) w wieku ponad 16 lat;
2) mający przynajmniej 6 miesięcy służby w drużynie żeglarskiej po otrzymaniu stopnia wioślarza, który:
3) przeczytał kilka książek z zakresu podróży morskich;
4) brał udział w rozbrajaniu jatchtu rzecznego (zdejmowanie osprzętu) i w pracy przygotowawczej do przechowania jachtu na zimę lub brał udział przy uzbrajaniu i opuszczaniu jachtu na wodę;
5) odbył wycieczkę żeglarską nic krótszą niż 100 km, przedstawi z niej sprawozdanie na piśmie według instrukcji lub odbył 2-tygodniowy obóz żeglarski;
6) wykaże się umiejętnością pływania w zakresie sprawności „pływaka".

Próba

Starający się o stopień żeglarza ma wykazać, że:

1) posiada najważniejsze wiadomości geograficzne o wybrzeżu i portach polskich; zna w ogólnych zarysach historię floty polskiej i walk o morze; wskaże na przykładach z historii Polski przedrozbiorowej znaczenie wolnego dostępu do morza;

2) zna historię żeglarstwa ze szczególnym uwzględnieniem żeglarstwa sportowego. Zna ogólnie pracę drużyn żeglarskich i historię powstania i rozwoju swojej drużyny;

3) zna w ogólnych zarysach życiorysy sławnych żeglarzy polskich;

4) zna budowę kadłuba i osprzętu jolek, nazwie wszystkie jej części; zna zasady teorii żeglowania;

5) wie, jak należy przygotować jacht do przechowania przez zimę, jak go rozbroić, jak uzbroić i jak przygotować na wiosnę. Wie, jak przechowywać żagle i jak się z nimi w czasie sezonu żeglarskiego obchodzić;

6) umie konserwować liny stalowe i łańcuchy, zna motowizanie ręczne. Umie oczyścić i umocować swoje fały, umie cumować, stawiać przewiązy, opętować blok, wpleść kauszę (przy pomocy „ścięga hiszpańskiego"). Zwiąże i zastosuje węzły: refowy, knikowy, rożkowy, pętlę holowniczą, ósemkę (ósemkę podwójną), cumowy, cumowy łańcuchowy, rzutkowy, rybacki, półsztyk rybacki, żeglarski, kotwiczny, hakowy (hakowy podwójny). Umie zrobić splot długi, grumot, ucho czteroporęczkowe, ucha i sploty na stalówkach. Umie skrócić linę i strop, zrobić gałkę zwykłą, nałożyć opaskę końcową i przetykaną. Umie likować i naprawiać żagle; przysznuruje żagiel do drzewca, raksy i segarsy do żagla;

7) manewruje jachtem rzecznym we wszelkich warunkach — odbije i przybije do przystani, zarefuje żagle. Umie pracować kotwicą — ściągnie się z mielizny. Wie, jak się zachować w czasie przewrócenia się jolki. Umie komenderować na jolce;

8) zna semafor. Nada i odbierze semaforem depeszę z szybkością 20 liter na minutę, morsem z szybkością 12 liter na minutę. Zna alfabet klucza międzynarodowego i kilka najważniejszych zestawów;

9) rozróżnia następujące typy osprzętu jachtów żaglowych: ket, słup, kuter, jol, kecz. Zna rodzaje ożaglowania: rejowe, gaflowe, bermudzkie (Marconi), rozprzowe (szprytowe), typu luger i łacińskie;

10) zna przepisy etykiety jachtowej;

11) zna przepisy wymijania się statków na wodach śródlądowych;

12) zna 16 kierunków kompasu (rumby) według słownictwa morskiego. Oznaczy podług kompasu kierunek wiatru, statku, prądu — z dokładnością do 2 rumbów;

13) wie, jak zorganizować dłuższą wycieczkę wodną żeglarską;

14) zna najpospolitsze przepowiednie pogody. Zna 4 zasadnicze rodzaje chmur: pierzaste (*cirrus*), kłębiaste (*cumulus*), warstwowe (*stratus*) i deszczowe (*nimbus*);

15) zna harcerski regulamin flagowy.

Odnośnie do próby należy pamiętać, że na nic się nie przyda znajomość nawet bardzo dokładna historii żeglarstwa, meteorologii i węzłów, o ile żeglarz wykazuje nieporadność i niepewność w prowadzeniu łodzi żaglowej lub nie potrafi naprawić drobnego uszkodzenia — taki „żeglarz" bezwzględnie nie może otrzymać stopnia żeglarza. Nie oznacza to jednak, aby ten, kto dobrze umie prowadzić łódź żaglową, nie potrzebował znać innych punktów próby. Jednakże, o ile egzaminujący uważa, że można uwzględnić pewne niedociągnięcia, to nigdy nie mogą to być niedociągnięcia praktyki żeglarskiej, umiejętności pływania i wyrobienia żeglarza. Przy dopuszczaniu do próby należy dbać nie o formalistyczne warunki (np. 6-cio miesięczna służba w drużynie), ale o kwalifikacje moralne i fizyczne kandydata, tak, aby każdy nowy harcerz-żeglarz był w swym zakresie prawdziwym pionierem i fachowcem. Zasadnicze warunki, jak odbycie dłuższej wycieczki i umiejętność pływania powinny być dokładnie spełnione. Wreszcie należy bezwzględnie przestrzegać, aby egzamin z części praktycznej (osią próby jest punkt 7) odbywał się na wodzie, np. nie należy pytać o różne sposoby przybijania, ale kazać przybić praktycznie w różnych warunkach. Roboty linowe i sygnalizację należy traktować szczególnie poważnie. Kandydat i egzaminujący powinni stale pamiętać, że żeglarstwo jest poważną grą.

Żeglarz morski

Warunki dopuszczenia do próby:

Do próby żeglarza morskiego może być dopuszczony żeglarz:

a) w wieku ponad 16 lat,

b) posiadający stopień ćwika,

c) mający przynajmniej 6 miesięcy służby w drużynie żeglarskiej po otrzymaniu stopnia żeglarza, który:

d) zwiedził przynajmniej 1 port morski, stocznię jachtową lub rybacką, stocznię okrętową;

e) odbył 4-tygodniowy żeglarski kurs morski. Brał udział przynajmniej w jednej 48-godzinnej wycieczce morskiej na jachcie morskim i przedstawił prawidłowo napisany dziennik okrętowy z takiej wycieczki.

Próba.

Starający się o stopień żeglarza morskiego ma wykazać, że:

1. zna wysiłki Polski na morzu po odzyskaniu niepodległości;
2. zna zakres obowiązków poszczególnych członków załogi jachtu morskiego – sposoby podziału i rozłożenia wacht morskich;
3. zna budowę kadłuba i osprzętu jachtu morskiego, ma ogólne pojęcie o budownictwie okrętowym. Zna dokładnie rozkład zbiorników wodnych, zęz, pomp, kingstonów, instalacji elektrycznej i balastu ruchomego na jachcie, na którym pływał;
4. umie wdziać pas ratunkowy, użyć koła ratunkowego i posługiwać się aparatem samozapalającym się;
5. umie naprawić uszkodzenia w olinowaniu i ożaglowaniu jachtu morskiego o pojemności do 10 ton;
6. umie pracować sztropami, klubami, kabestanami; obliczy moc roboczą klub. Zwiąże i zastosuje węzły: klubowy, przeciwzaciąskowy, płaski, głuchy, wyblinkowy podwójny, pętlowy podwójny, pętlowy francuski, szalupowy i kocią łapę. Posiada wprawę w cumowaniu, motowiązaniu, zakładaniu stoperów (cumowego, fałowego, klubowego). Umie przyszywać wyblinki, zrobić objiacz, gałkę talrepową, ucho hiszpańskie, splot wantowy i łańcuchowy;
7. umie pracować kotwicą, potrafi sporządzić i użyć dryfkotwy. Posiadł z praktyki morskiej wiadomości, dotyczące awarii kadłuba i osprzętu, wjechania na mieliznę, holowania, transportowania i holowania bąka;
8. umie przybić i odbić na bąku do lądu podczas przyboju. Wiosłuje na śrubkę. Manewruje szalupą morską – przybije i odbije od nabrzeża, od statku w biegu;
9. manewruje jachtem żaglowym morskim do 10 ton wyporności we wszelkich warunkach;
10. zna wszystkie komendy żeglarskie co do manewrów, stanowisk manewrowych, pracy z kotwicą, cumowania, alarmów. Umie komenderować słupem;

11. zna książkę klucza międzynarodowego i rozumie jej układ. Zna ogólnie przyjęte znaczenie liter klucza międzynarodowego: S. P. W. NC., Q, L, I, B, C, D i wie, kiedy i gdzie się je wywiesza. Zna polską banderę narodową, pilotową, pocztową; wie, gdzie statki handlowe wywieszają banderę, flagę towarzystwa, oznaczenie narodowe państwa, do którego portu się udają, znak umówionego towarzystwa. Wie, jak wezwać pilota, pomocy (w nocy i w dzień). Rozumie znaki stacji sygnałowych o pogodzie. Zna zasadnicze punkty zwyczajowej etykiety morskiej;

12. zna wszystkie typy osprzętu statków żaglowych. Rozumie terminy: barka, holownik, lichtuga, kuter rybacki, łódź rybacka, tankowiec, zbożowiec, kablowiec, wielorybnik i rozpozna te statki; zna główne rodzaje okrętów wojennych: pancernik, krążownik, kontrtorpedowiec, torpedowiec, wyławiacz min (trawler), łódź podwodna, transportowiec. Zna zasadnicze typy szalup morskich;

13. zna dokumenty statku, rozumie wartość prawną zapisów w dzienniku okrętowym. Zna ogólnie postanowienia prawa morskiego, tyczące się członka załogi i jego stosunku do kapitana;

14. zna morskie prawo drogi;

15. posiada następujące wiadomości z nawigacji: sonda ręczna, log burtowy, ręczny i mechaniczny, kompas – wszystkie 32 rumby z liczeniem ćwiartek. Zbożenie magnetyczne, dewiacja, całkowita poprawka kompasu. Kursy i pelengi – prawdziwe, magnetyczne, kompasowe – zamiana kursów i pelengów. Mapa morska, wykreślanie i odczytywanie kierunków, odmierzanie odległości, określenie pozycji 3 sposobami. Uwzględnianie dryfu. „Pozycja zliczona" wykreślnie;

16. posiada następujące wiadomości z locji: znaki na lądzie i morzu – naturalne i sztuczne, ułatwiające nawigację. Ogrodzenie niebezpieczeństw. Sygnały mgłowe. Sygnały o pogodzie. Widzialność latarni i świateł morskich, rodzaje świateł. Mapy: indeksowe, generalne, szczegółowe, plany. Mapa morska: jej numer, tytuł, data wydania, data ostatniej poprawki, rodzaj jednostki, w jakiej są podane głębokości i wysokości, skróty na mapie dotyczące świateł, znaków, charakterystyki dna, sygnałów mgłowych;

17. wie co trzeba zabrać na jacht morski o wyporności do 10 ton na 2-dniową wycieczkę z załogą 6-osobową;

18. zna skalę Beauforta, ważniejsze rodzaje chmur, praktyczne przepowiednie pogody. Potrafi prowadzić notatki meteorologiczne w dzienniku okrętowym (kierunek i siła wiatru, stan pogody i nieba, wskazania barometru i termometru, stan morza). Posiada ogólne pojęcie o przyczynie powstawania wiatrów i ich rodzajach (bryza, musson, passat, antypassat, cyklon);

19. zna większe porty Bałtyku i ich odległość od Gdyni;

20. zna wybrzeże polskie i polskie wody terytorialne (latarnie, stacje sygnałowe i ratunkowe, znaki ogrodzające niebezpieczeństwa). Zna najważniejsze urządzenia portowe Gdyni i Gdańska oraz mniejsze porty polskie.

Sternik morski

Warunki dopuszczenia do próby
Do próby sternika morskiego może być dopuszczony żeglarz morski:
a) w wieku ponad lat 18,
b) mający za sobą co najmniej 6 miesięcy służby w drużynie po otrzymaniu stopnia żeglarza morskiego, który:
c) wykaże się dodatnim wynikiem lekarskiego badania wzroku i słuchu,
d) przedstawi zaświadczenie od kapitana statku, na którym pływał, że nie choruje obłożnie na chorobę morską,
e) odbył zagraniczną podróż morską na jachcie żaglowym o tonażu ponad 10 ton nie krótszą jak 25 dni i przedstawi dokładne sprawozdanie z podróży według instrukcji.

Próba.

Starający się o stopień sternika morskiego wykaże, że:

1. wie, jak narody morskie pracują w kierunku ugruntowania swego panowania na morzu, zna bandery flot większych marynarek świata, wszystkich państw bałtyckich, wyliczy ważniejsze porty tych państw. Wie, z którymi państwami Polska prowadzi handel morski;
2. zna organizację pracy na jachcie sportowym, podział wacht, stanowiska manewrowe, alarmy (pożarowy, wodny, szalupowy);
3. zna zasady teori budowy jachtów (rysunki teoretyczne, stateczność); przedstawi szkice konstrukcyjne statku, na którym odbywał praktykę, wskaże rozmieszczenie i dostęp do zęz, rozkład przewodów elektrycznych, pomp, rur wodociągowych, środków przeciwpożarowych, zbiorników i t. p. Wie, co to są biura Lloydów. Zna określenia tonażu i posiada podstawowe wiadomości o ładowaniu statków;
4. wie, jak wyciągnąć, rozbroić i zakonserwować jacht morski na zimę i jak go przygotować do następnego sezonu żeglarskiego (konserwacja dotyczy kadłuba, olinowania i ożaglowania);
5. wykaże biegłość w robotach żaglowo-linowych. Posiada zasób wiadomości z praktyki morskiej, który umożliwia, według orzeczenia komisji egzaminacyjnej, powierzenie mu samodzielnego kierownictwa jachtu;
6. potrafi na statku opuścić szalupę i odbić od burty podczas biegu statku; w biegu przybije do burty i podniesie szalupę na klubach;
7. potrafi manewrować dwumasztowym jachtem morskim we wszelkich warunkach – zna wszystkie komendy żeglarskie i stosuje je prawidłowo;
8. umie określić odległość przez wodę w dzień i w nocy z dokładnością 25%;
9. posiada wprawę w nadawaniu i odbieraniu depesz według klucza międzynarodowego;
10. prowadzi prawidłowo zapisy w dzienniku okrętowym. Potrafi sporządzić protest morski, napisze protokół wypadku, zrobi wyciąg z dziennika okrętowego. Zna część prawa morskiego, omawiającą przywileje i obowiązki kapitana. Wie, jak się zachować w obcym porcie;

11. posiada następujące wiadomości z nawigacji: uwzględnienie prądu w żegludze. Określenie pozycji statku 6 sposobami, „Pozycja zliczona" rachunkiem. Rachunkowe znalezienie kursu i odległości między dwoma danymi miejscowościami. Określenie dewiacji na 16 kolejnych kursach – wykreślenie tabeli dewiacyjnej, Cp. kompasu z pelengu słońca w czasie astronomicznego wschodu lub zachodu. Kąty niebezpieczne;
12. posiada praktyczną znajomość poprawiania map i wydawnictw morskich „wskazówkami dla żeglarza". Potrafi zaprenumerować „wskazówki" i utrzymać swoje wydawnictwa na poziomie nowoczesności. Posiada dokładną znajomość i umiejętność posługiwania się książką Locji, Spisem latarń, Tablicami przypływowymi, Atlasami prądów. Zna wszystkie skróty niemieckich lub angielskich map morskich. Umie wybrać odpowiednią do swoich celów mapę, locję, spis latarń i t. p. i zaopatrzyć się w te wydawnictwa. Wie, z jakiego rodzaju sygnałami może się spotkać na morzu, umie je odnaleźć w odpowiednim spisie i odczytać;
13. wie dokładnie o co powinien zatroszczyć się kapitan statku wyruszającego na pełne morze;
14. wie, po czym poznać zbliżające się oko cyklonu, jak określić względem niego swoje położenie i jak zachować się w każdym poszczególnym wypadku na żaglowcu. Czyta mapę synoptyczną.

Kapitan żeglarstwa morskiego

Stopień kapitana żeglarstwa morskiego może otrzymać harcerz wodny:
a) w wieku ponad 21 lat, który:
b) posiada stopień sternika morskiego,
c) po otrzymaniu stopnia sternika morskiego odbył 50 dniowe pływanie w charakterze co najmniej 3-go zastępcy kapitana w podróżach zagranicznych (wycieczki krótsze niż 3-dniowe nie są uwzględniane);
d) obrał sobie jakąś dziedzinę zainteresowania się sprawami morskimi i w niej pracuje (np. jachting i jego zagadnienia techniczne, propaganda morza, zagadnienia kolonialne, morze z punktu widzenia gospodarczego itp.).

Regulamin stopni instruktorów żeglarstwa.

§ 1. Stopniami instruktorskimi żeglarstwa są:
instruktor żeglarstwa śródlądowego, instruktor żeglarstwa morskiego.

§ 2. Stopień instruktora żeglarstwa śródlądowego uprawnia do instruowania żeglarstwa sportowego w harcerstwie na wodach śródlądowych na obszarze całego państwa polskiego. Stopień instruktora żeglarstwa morskiego uprawnia do instruowania sportowego żeglarstwa morskiego.

§ 3. Stopnie instruktorów żeglarskich nadaje N. Z. H. P. po stwierdzeniu zadośćuczynienia wszystkim wymaganiom programu danego stopnia.

§ 4. Dowodem posiadania stopnia instruktora jest patent instruktorski, wydany przez N. Z. H. P., opatrzony numerem, okrągłą pieczęcią i podpisem przewodniczącego Związku Harcerstwa Polskiego, naczelnika Głównej Kwatery Harcerzy i kierownika drużyn żeglarskich.

§ 5. Dla sprawdzenia kwalifikacji kandydatów na stopnie instruktorów żeglarstwa – powołuje się komisję egzaminacyjną. Skład osobowy komisji, sposób jej działania, jako też program prób na stopnie ustala się osobnym regulaminem.

§ 6. N. Z. H. P. może pozbawić czasowo lub na stałe stopnia instruktora na wniosek naczelnika Głównej Kwatery Harcerzy w wypadkach:
a) okoliczności pozbawiającej ogólnego stopnia instruktorskiego hm. i phm.;
b) stwierdzenia poważnego przekroczenia przepisów obowiązujących na drogach wodnych śródlądowych i morskich;
c) nieszczęśliwego wypadku z ludźmi, wynikłego wskutek karygodnego niedbalstwa lub udowodnionej winy instruktora;
d) orzeczenia sądu morskiego o awarii na jachcie instruktora morskiego, które odbierają w podobnym wypadku dyplom oficerski zawodowemu marynarzowi.

§ 7. Nadanie stopnia oraz jego pozbawienie powinno być podane do wiadomości w Rozkazie N. Z. H. P.

§ 8. Główna Kwatera Harcerzy prowadzi ewidencję osób posiadających stopnie i przechowuje dokumenty, mocą których stopnie zostały przyznane.

§ 9. Komisję egzaminacyjną powołuje naczelnik Głównej Kwatery Harcerzy i przynajmniej na miesiąc przed terminem zawiadamia zainteresowanych o czasie i miejscu działania komisji egzaminacyjnej na stopnie instruktorów żeglarstwa.

§ 10. Osoby, posiadające instruktorskie stopnie żeglarskie mają prawo do noszenia oznak przewidzianych regulaminem mundurowym H. D. Ż.

Regulamin komisji egzaminacyjnej i programy prób na stopnie instruktorów żeglarstwa.

A. Komisja egzaminacyjna.

§ 1. Główna Kwatera Harcerzy powołuje komisję egzaminacyjną w celu stwierdzenia zadośćuczynienia przez kandydatów wymaganiom programu danego stopnia.

§ 2. Komisję egzaminacyjną na stopień instruktora żeglarstwa śródlądowego powołuje się w składzie: przewodniczącego (wyznaczając go imiennie) i 2 członków, z których jeden obejmuje zarazem funkcję sekretarza.

§ 3. Komisję egzaminacyjną na stopień instruktora żeglarstwa morskiego powołuje Główna Kwatera Harcerzy z pośród fachowców w dziedzinie żeglugi morskiej w składzie: przewodniczącego (wyznaczając go imiennie) oraz 4 członków, z których jeden obejmuje zarazem funkcję sekretarza.

§ 4. Komisja egzaminacyjna powinna sprawdzić, czy kandydat odpowiada wymaganiom, warunkującym stawanie do próby oraz jego wiadomości i umiejętności praktyczne w zakresie przewidzianym programem dla danego stopnia.

§ 5. Posiedzenia komisji egzaminacyjnej powinny być protokołowane. w protokołach mają być odnotowane uwagi oraz decyzje komisji egzaminacyjnej, stwierdzone podpisami tejże komisji.

§ 6. Protokoły posiedzeń komisji egzaminacyjnej powinny być przesłane do Głównej Kwatery Harcerzy w terminie 15-dniowym od ukończenia egzaminów.

§ 7. Decyzje komisji egzaminacyjnej zapadają zwykłą większością głosów. w razie równości głosów rozstrzyga głos przewodniczącego.

B. Programy stopni.

Program stopnia instruktora żeglarstwa śródlądowego.

§ 8. Do egzaminu na stopień instruktora żeglarstwa śródlądowego może być dopuszczony kandydat, który:

a) ukończył 18 lat życia oraz jest podharcmistrzem lub działaczem harcerskim,
b) posiada stopień żeglarza lub posiada stopień klubowy jakiegokolwiek zrzeszenia sportowego (uznanego przez Z. H. P. za uprawiające czynnie sport żeglarski) uprawniający na terenie danego zrzeszenia do samodzielnego prowadzenia jachtów na wodach śródlądowych,
c) posiada P. O. S.,
d) ukończył 4-tygodniowy żeglarski ośrodek śródlądowy,
e) przedłożył komisji egzaminacyjnej zaświadczenie, że prowadził 14-dniową wycieczkę żeglarską lub instruował z wynikiem pomyślnym grupę składającą się co najmniej z 5 osób w ciągu sezonu,
f) przedstawił komisji egzaminacyjnej razem ze zgłoszeniem do egzaminu (to znaczy najpóźniej na 5 dni przed terminem) projekt wyszkolenia żeglarskiego dowolnej grupy ludzi w warunkach zbliżonych do warunków rzeczywistych. w projekcie powinno być wskazane i uwzględnione:

1. bezpieczeństwo życia uczestników,
2. wielkość rozporządzalnego taboru,
3. ilość uczestników,
4. czas, którego według autora potrzeba w danych warunkach do zamierzonego przeszkolenia żeglarskiego wskazanej liczby uczestników,
5. szczegółowy program wyszkolenia,
6. rozkład zajęć w obrębie obranego czasu,
7. elastyczność programu ze względu na możliwe przeszkody atmosferyczne.

§ 9. Egzaminując kandydata na stopień instruktora żeglarstwa śródlądowego, należy sprawdzić:
a) biegłość w manewrowaniu jachtem i w robotach linowo-żaglowych,
b) wprawę w prawidłowym komenderowaniu załogą,
c) zdolności instruktorskie w nauce manewrowania,
d) zdolności organizacyjne i pedagogiczne – na podstawie dyskusji z kandydatem nad opracowanym projektem, wymienionym w punkcie f § 8,
e) zdolność rozróżniania barw i umiejętność pływania.

Program stopnia instruktora żeglarstwa morskiego.

§ 10. Do egzaminu na stopień instruktora żeglarstwa morskiego może być dopuszczony kandydat, który:

a) ukończył 21 lat życia i posiada stopień podharcmistrza lub działacza harcerskiego,

b) przedstawi świadectwo lekarskie badania wzroku i słuchu według wymagań marynarki,

c) ma stopień kapitana żeglarstwa morskiego lub posiada stopień klubowy jakiegokolwiek zrzeszenia sportowego (uznanego przez Z. H. P. za uprawiające morski sport żeglarski), uprawniający na terenie klubowym do samodzielnego prowadzenia jachtów morskich bez ograniczeń,

d) posiada POS,

e) przedstawi wiarygodne dokumenty, stwierdzające, że odbył ogółem co najmniej 50 dni pływania w charakterze kapitana jachtu żaglowego w podróżach zagranicznych (wycieczki krótsze od 3 dni nie są uwzględniane),

f) prowadził jako instruktor śródlądowy żeglarski ośrodek śródlądowy lub był pomocnikiem głównego instruktora ośrodka morskiego i przedstawił zadowalającą ocenę pracy od swoich władz zwierzchnich,

g) przedstawił komisji egzaminacyjnej projekt w terminie i o treści takiej, jak w punkcie f § 8, lecz przystosowany do warunków morskich.

§ 11. Zamiast punktów b) i c) poprzedniego paragrafu może być: posiada dyplom oficerski marynarki polskiej.

§ 12. Egzaminując kandydata na stopień instruktora żeglarstwa morskiego należy sprawdzić:

a) biegłość w manewrowaniu morskim jachtem dwumasztowym o pojemności ponad 10 ton i biegłość w robotach linowo-żaglowych,

b) wprawę w prawidłowym komenderowaniu załogą,

c) zdolności instruktorskie w nauce manewrowania,

d) zdolności organizacyjne i pedagogiczne, uwidocznione w opracowaniu projektu, podobnego jak wymieniony w punkcie f § 8, zastosowanego do warunków morskich.

Stopnie harcerzy wodnych od 1939 r.[800]

Ustala się następujące harcerskie stopnie żeglarskie:
a) kajakowiec
b) żeglarz

Poza tym przyjmuje się stopnie żeglarskie Polskiego Związku Żeglarskiego:
a) sternik morski,
b) sternik jachtowy żeglugi bałtyckiej,
c) sternik jachtowy żeglugi wielkiej,
d) sternik motorowodny,
e) sternik jachtowej żeglugi przybrzeżnej,
f) sternik jachtowej żeglugi śródlądowej,
g) sternik motorowodny śródlądowy,
h) sternik jachtowy żeglugi wewnętrznej,
i) instruktor żeglarski PZŻ,
j) instruktor motorowodny PZŻ.

Kajakowiec

Stopień „kajakowca" nadaje kierownik jednostki żeglarskiej, posiadający przynajmniej stopień „żeglarza", na podstawie pomyślnego wyniku przez niego przeprowadzonej próby wg programu ustalonego przez KHDR i ogłoszonego w rozkazie Naczelnika Harcerzy. Warunkiem dopuszczenia do próby jest:
a) ukończenie 14 lat,
b) posiadanie stopnia wywiadowcy,
c) odbycie 6 miesięcznej służby w jednostce żeglarskiej.

Nadanie stopnia „kajakowca" ogłasza się w rozkazie jednostki żeglarskiej oraz wpisuje się do książeczki służbowej (legitymacji instruktorskiej).

W każdej jednostce żeglarskiej prowadzona jest ewidencja nadanych stopni „kajakowca", przy czym każdy stopień otrzymuje kolejny numer.

[800] Projekt Regulaminu Pracy Żeglarskiej, „Żeglarz" 1939, nr. 4, s. 65–67.

Żeglarz

Stopień „żeglarza" nadaje się rozkazem Komendanta Chorągwi na wniosek Pilota Chorągwi, który jest upoważniony rozkazem Naczelnika Harcerzy do przeprowadzania prób żeglarskich wg programu ustalonego przez KHDR i ogłoszonego w rozkazie Naczelnika Harcerzy. Warunkiem dopuszczenia do próby jest:
a) ukończenie 15 lat,
b) posiadanie stopni ćwika i „kajakowca",
c) odbycie kursu żeglarskiego w ośrodku żeglarskim Chorągwi.

Stopień „żeglarza" uprawnia do samodzielnego prowadzenia harcerskich łodzi żaglowych do 10 kw. żagla.

Uzyskanie stopnia zaznacza się w książeczce służbowej (legitymacji instruktorskiej) przy pomocy pieczęci.

W każdej Chorągwi prowadzi się ewidencję nadanych stopni „żeglarza" i każdy stopień otrzymuje kolejny numer.

Stopnie Polskiego Związku Żeglarskiego

Żeglarz Morski

Stopień „żeglarza morskiego" odnośnie uprawnień i programu próby podlega przepisom PZŻ.
Stopień „żeglarza morskiego" nadaje się rozkazem Naczelnika Harcerzy na wniosek Kierownika Drużyn Żeglarskich po pomyślnym odbyciu próby.
Próbę przeprowadza komisja, złożona z harcerzy posiadających co najmniej stopnie sterników jachtowej żeglugi morskiej, mianowana przez Naczelnika Harcerzy na wniosek Kierownika Druż. Żegl. Warunkiem dopuszczenia do próby jest:
a) ukończenie 17 lat,
b) odbycie kursu morskiego,
c) posiadanie stopnia „żeglarza".

Nadanie stopnia „żeglarza morskiego" zaznacza się w książeczce służbowej (legitymacji instruktorskiej). Ewidencję nadanych stopni prowadzi KHDR.

Pozostałe stopnie żeglarskie podlegają przepisom Polskiego Związku Żeglarskiego, ogłoszonym w „Regulaminie stopni i komisji egzaminacyjnych PZŻ". Harcerze mogą zdawać egzaminy na stopnie żeglarskie PZŻ jedynie przed harcerską komisją egzaminacyjną PZŻ.
Nadanie stopnia żeglarskiego PZŻ ogłasza się w rozkazie Naczelnika Harcerzy.

INSTRUKCJA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

Zatwierdzona Rozkazem Naczelnika Harcerzy L. 9/33 z dnia 24 maja 1933 r. Zatwierdzam do użytku służbowego poniższą instrukcję wychowania fizycznego.

Źródło: „Wiadomości Urzędowe” 1933, nr 6, s. 22–24.

1. Cel wychowania fizycznego.

Celem wychowania fizycznego harcerzy jest utrzymanie zdrowia, wyrabianie i podtrzymywanie sprawności cielesnej, wspomaganie naturalnego rozwoju organizmu, wychowanie odpowiednich nawyków higienicznych. Równolegle do tych celów bezpośrednich wychowanie fizyczne, działając środkami fizycznymi na cielesną budowę harcerza, wywiera silny wpływ i na duchową jego budowę, wspomagając wydatnie inne środki wychowawcze.

2. Środki wychowania fizycznego.

Dla osiągnięcia powyższych celów stosować należy następujące środki:

Zabawy i gry ruchowe, wspomagające naturalny rozwój organizmu, wyrabiające liczne elementy sprawności cielesnej i potrzebujące tej sprawności. Poza tem zabawy i gry ruchowe to środek, przy pomocy którego najłatwiej wyprowadzić młodzież harcerską na otwarte powietrze, w słońce, środek, który dostarczyć może młodzieży bardzo dużo radości i zadowolenia, co więcej środek, którym umiejętnie działając, będzie mógł instruktor harcerski wychowywać cały szereg dyspozycji psychicznych, służących następnie do budowania charakteru chłopca.

Gry drużynowe, osiągające te same cele, co i zabawy i gry ruchowe, ale w działaniu swem znacznie silniejsze przez wprowadzenie elementu współzawodnictwa, które samo w sobie pobudza ambicję, to jednak powoduje, że od instruktorów wysyłać się da podniesiona ambicja chłopców, a z czasem będzie prowadziło do najwyższej swej formy – współzawodnictwa sportowego.

a) Zabawy i gry ruchowe drużynowe klasyfikować należy według najważniejszych ich elementów: biegów, rzutów i skoków. Który z tych elementów przeważa, decyduje o przynależności do danej klasy zabaw lub gier.

b) Dla każdego wieku i płci dobrane i doskonalone wybrane formy ruchu i przez to doskonale wyrobiona sprawność cielesna w danym dziale do najwyższego poziomu nie przekraczając granic możliwości — klasyfikować dla każdego wieku jak następuje:

- dla wieku 10–13 lat: bieganie, strzelanie z łuku, rzut kamieniem, skok w dal, lekkoatletyka: bieg do 60 m, bieg z przeszkodami, rzut do rozbiegu, rzut kulą, piłka nożna;
- dla wieku 13–16 lat: pływanie, łyżwiarstwo, narciarstwo, wioślarstwo, lekka atletyka, gry zespołowe (piłka nożna, siatkówka, koszykówka), gimnastyka;
- powyżej 16 lat: pływanie, narciarstwo, gry sportowe, lekka atletyka, gimnastyka, wiosła, łucznictwo, jazda konna.

W każdej grupie wiekowej i w zasadniczym rozwoju sportowym powinno się organizować zawody w danych działach sportu.

d) Wycieczki – w połączeniu z ćwiczeniami i grami polowemi, jako sprawdzian osiągniętej sprawności zarówno cielesnej, jak i duchowej harcerza. Wycieczki należy prowadzić w następujących dostosowaniach do wieku:

- do lat 13 marsz nieprzekraczający dziennie 12 km, z obciążeniem nie większem niż 5 kg;
- dla wieku 13–16 lat: marsz do 15 km dziennie z obciążeniem nie większem niż 7,5 kg;
- powyżej 16 lat: marsz do 25 km dziennie z obciążeniem do 10 kg;
- powyżej lat 18 dobrze zaprawiony w marszu chłopiec może maszerować nawet do 30 km dziennie przy należytem rozłożeniu tempa marszu, odpoczynków i przy obciążeniu nie przekraczającym 10 kg.

Ćwiczenia i gry polowe mają być sprawdzianem nie tylko sprawności cielesnej, ale także umiejętności i dyspozycji duchowej harcerza. w szczególności wskazano one winny umiejętność obserwacji, orientowania się, zaradność, odwagę i wytrwałość, a także umiejętne działanie w zespole.

Liczyć się winny z tem, że przy tych ćwiczeniach i wycieczkach należy zawsze przestrzegać nakazu stałej troski o bezpieczeństwo oraz o możliwie największą oszczędność energii harcerzy.

e) Gimnastyka jako wszechstronna forma ruchu o charakterze przede wszystkim zdrowotnym. Bliższe określenie gimnastyki – jej rodzaje i formy odpowiednie dla wieku i płci – należy wyszukać w odpowiednich podręcznikach.

f) Obóz harcerski jako system wychowania w najwłaściwszych warunkach zarówno zdrowotnych, jak i wychowawczych.

W obozie należy stosować wszystkie środki wychowania fizycznego, dbając o ich harmonijne połączenie i właściwe rozłożenie zajęć. Dobrze prowadzony obóz jest najlepszą szkołą

wychowania fizycznego i sprawności w drużynie, przez co osiąga się najbardziej widoczne efekty wychowawcze, a jednocześnie wyzwala się wszystkie sprawności i zdolności harcerzy, jakie tylko mogą być rozwinięte w tych warunkach.

3. Organizacja pracy.

Pracę w zakresie wychowania fizycznego harcerzy organizują:

Główna Kwatera Harcerzy
przez swój wydział wychowania fizycznego i organa pomocnicze, powoływane stale lub czasowo przez Naczelnika Harcerzy;

Komendy Chorągwi Harcerzy
przez swych referentów wychowania fizycznego i ewentualnie Kluby Sportowe Harcerzy;

Komendy Hufców
przez organizowanie sekcji i kół sportowych harcerzy, oraz przez organizowanie sportów drużynowych poświęconych sprawom wychowania fizycznego;

Drużyny
przez organizowanie kół sportowych, zastępów drużyn w koło sportowe, organizowanie zawodów z zakresu W.F.;

Zastępy
przez organizowanie codziennej gimnastyki, zabaw i gier i przygotowanie do swoich członków do prób P.O.S. i sprawności.

Dla lepszego wyniku i systematycznej organizacji prac w zakresie wychowania fizycznego harcerzy podaje się szczegółowy przebieg tych prac według obowiązków poszczególnych jednostek organizacyjnych.

Obowiązki względem W.F. każdego harcerza.

Przede wszystkim uprawia codziennie ćwiczenia gimnastyczne sam, albo wspólnie z bliżej mieszkającymi druhami. Bierze wzory z każdej gimnastyki do zastępowe i codziennie poświęca 10 do 15 min. dla swego zdrowia i sprawności. Dba o swoją postawę cielesną nosząc prosto głowę, patrząc prosto przed siebie, idąc przyzwoicie po przyjęciu w lokalach, w których przebywa pamięta stale o tem, że najgorszym wrogiem wesołej radości, a jednocześnie ochrony dla pracy jest powietrze i przegrzane ciało — powietrze musi być unikać stale, co pewien czas,

zależnie od temperatury dnia, przewietrza lokal, w którym przebywa, a ponadto pamięta, że wszelka [wilgoć] mokra robota w ubraniu zagraża zdrowiu.

Przede wszystkim pamięta stale o czystości ciała i swego ubrania, o czystości rąk, paznokci, uszu i szyi, gdyż brud jest pierwszym wrogiem zdrowia i rozwoju młodzieży.

Obowiązki zastępowego.

Zastępowy dba o to, aby codzienne ćwiczenia gimnastyczne odbywały się sumiennie przez codziennie zwoływanie zastępu. Przez ćwiczenia gimnastyczne zastępowy obowiązany jest codziennie dawać przykład ćwiczenia się, odprawiając ćwiczenia razem z chłopcami. Po ćwiczeniach obowiązany jest do dokładnego sprawdzenia czystości rąk, uszu, szyi i paznokci każdego harcerza. Wzory takie układa sam, albo przy pomocy rady drużyny.

Każdy zastępowy obowiązany jest prowadzić ewidencję ilości zastępujących się na ćwiczeniach i gier drużynowych. Na każdy zastęp składać się ma z starszych harcerzy — uczestników, organizujących zawody w danych gałęziach sportów. Program takich zabaw, gier i sportów projektuje wspólnie z innymi zastępowymi na zebraniu rady drużyny na początku każdego sezonu. Dba o zaopatrzenie zastępu w niezbędny sprzęt sportowy, który najlepiej zrobić własnemi siłami, a kupić tylko to, co w ten sposób zrobić się nie da.

Obowiązki drużynowego.

W celu wdrożenia do codziennej gimnastyki organizuje między zastępami zawody w najlepszem organizowaniu tej gimnastyki, stara się ze swej strony wziąć wzory w dostarczaniu zastępom możliwości poprawiania wyników, a przedewszystkiem pilnuje, by ćwiczenia te odbywały się na świeżem powietrzu. Dla zachęty drużynowych prowadzi współzawodnictwo między zastępami w sprawności cielesnej i wyniki wpisuje do książeczki służbowych harcerzy.

Posiada książkę ćwiczeń, w której drużynowi i zastępowi zaznaczają wyniki prób P.O.S., sprawności i wyniki gier.

Drużynowy obowiązany jest zapoznawać się z wymaganiami wychowania fizycznego programów obozów i wycieczek swoich drużyn, a także i zastępów. Drużynowy drużyny wyszkolonej utrzymuje stały kontakt z lekarzem i wychowawcą fizycznym tej szkoły, przy której drużyna istnieje. Drużynowy, sam posiadający kwalifikacje obozowych, powinien starać się poznawać w miarę możności literaturę, bądź świeżą przy pomocy jak najsilniejszego kontaktu z referentem W.F. Chorągwi.

Obowiązki Komendy Hufca.

Stara się o ujednostajnienie dróg i możliwości wychowania fizycznego w hufcu, korzysta ze skautmistrzów i drużynowych, którzy mają doświadczenie w pracy sportowej.

Komenda Hufca utrzymuje stały kontakt z władzami gimnastycznemi W.F. O.P. lub innemi, w miarę potrzeby, organizuje wśród drużynowych kursy instruktorskie spraw P.O.S. i sportowe, względnie za pośrednictwem drużynowych K. Sp. Harcerscy.

Obowiązki Komendy Chorągwi.

Referent W.F. Chorągwi utrzymuje kontakt z Główną Kwaterą W.F. Organizuje krótkie kursy z konieczności i kursy pomocnicze dla referentów W.F. i hufców. Chorągiew organizuje coroczny konkurs sportowy i sprawnościowy pomiędzy hufcami. Chorągiew winna starać się o to, aby każdy hufiec posiadał swoje koło sportowe, utrzymujące kontakt z Klubem Sportowym Harcerzy.

Referent W.F. Chorągwi posiada stały kontakt z władzami W.F. i P.O.S., utrzymuje kontakt z wydziałem W.F. Głównej Kwatery, przeprowadza referaty i organizuje w porozumieniu z Komendą Chorągwi zawody sportowe. Przy pomocy K. Sp. Harcerzy organizuje w miarę możności drużynowe zawody i mistrzostwa w poszczególnych gałęziach sportów.

Rola Głównej Kwatery.

Na przedstawionem tle praca Głównej Kwa- tery Harcerzy zarysowuje się zupełnie wyraźnie

Jako praca organizacyjna i normatywna. Główna Kwatera Harcerzy musi dbać o ujednostajnienie pracy na terenie całego Państwa, musi utrzymywać kontakt z naczelnemi władzami i organizacjami W.F., musi zbierać materiały statystyczne i niekonieczne przy opracowywaniu dalszych planów pracy. Główna Kwatera Harcerzy organizuje w miarę potrzeb centralne zawody. w Ministerstwie O. P. H. P. Zadania te G. Kw. wykonuje przy pomocy kierownika wydziału W. F.

4. Metoda pracy.

Metoda pracy w dziedzinie wychowania fizycznego musi być ściśle uzależniona od materiału, jaki wychowujemy, od warunków pracy i wreszcie od tego, kto prowadzi wychowanie fizyczne.

W zależności od materiału, jaki wychowujemy, musimy sobie zdać dokładnie sprawę z tego, z jakim wiekiem związane są pewne możliwości, oraz czy materiał, który poddajemy wpływom wychowania fizycznego, jest rzeczywiście na tym stopniu sprawności, jakiego mamy prawo oczekiwać, sądząc według wieku. Odnośne wskazania i przedziały zostały już podane w harcerskiej podanej Instrukcji przy podawaniu środków W. F. Tutaj należy jeszcze zaznaczyć wyraźnie, że wszelkie zawody, jako szczególnie budzące silnie ambicje harcerza, należy stosować z dużą ostrożnością, oraz że lepiej dobierać środki nieco za łatwe, aniżeli nieco za silne.

Od warunków lokalnych uzależniamy metodę o tyle, o ile pewne środki są odpowiednie ze względu na niezmienność okolicy, odległość od miast, urządzeń sportowych lub czasu. w każdym razie zawsze trzeba się starać, by ćwiczenia, gry i zabawy odbywały się na świeżem powietrzu, aby odbywały się rano, a nigdy po południu. w każdej szkole lub innem ośrodku młodzieżowym, w miarę możności, winien być wyznaczony harcerz lub drużyna do spraw wychowania fizycznego i metod pracy.

Odpowiednie dostosowanie, a raczej wybór środków wychowania fizycznego zależeć będzie również w wielkiej mierze od osoby prowadzącej. Musimy bowiem zdać sobie sprawę, że wychowawca W.F. w harcerstwie jest wychowawcą specjalnym, pracującym w szczególnych warunkach, a więc nie tyle nauczycielem gimnastyki, co raczej kierownikiem drużyny, która posiada w sobie elementy wychowania fizycznego, a obok tego wychowanie obywatelskie i duchowe. Trzeba, by instruktor harcerski w tej dziedzinie pamiętał, że jego zadaniem nie jest tylko ćwiczenie ciała, lecz wychowanie całej osobowości harcerza w duchu harmonii, zdrowia, dzielności i pogody.

W wyżej wymienionych zależnościach i w tych granicach, w jakich należy te metody stosować, leży właściwa rola harcerskiego wychowawcy W.F.

5. Sprawdzanie wyników wychowania fizycznego.

Sprawdzanie wyników wychowania fizycznego prowadzą Komendanci Chorągwi i Główna Kwatera, przez organizowanie odpowiednich zawodów i konkursów.

Najważniejszym konkursem jest doroczny konkurs ćwiczeń fizycznych między Chorągwiami, w którym uwzględnia się wszystkie próby, sprawności oraz wyniki na Państwowej Odznace Sportowej. Konkurs taki powinien mieć charakter oceny, nie zawodów.

Oprócz tego zasadniczego konkursu może Naczelnik Harcerzy zarządzić związkowe zawody centralne w jakiejś gałęzi sportu. Liczy się to za potrzebne dla podniesienia wartości wychowania fizycznego.

Konkursy takie i zawody muszą odbywać się w warunkach możliwie równych dla wszystkich drużyn, dlatego o terminach i zasadach konkursu powiadamia się z odpowiednim wyprzedzeniem.

Komendant Chorągwi winien przez referenta W.F. organizować konkursy i zawody na obszarze całej chorągwi, biorąc pod uwagę wyniki pracy drużyn i hufców w zakresie wychowania fizycznego.

BIBLIOGRAFIA

1. Zabawy i gry ruchowe — J. Zaborowski i A. Karwacki.
2. Wychowanie fizyczne młodzieży — W. Piasecki.
3. Zabawy i gry ruchowe — W. Sroczyński.
4. Wychowanie fizyczne młodzieży — W. Piasecki.
5. Wychowanie fizyczne w drużynie — W. Sroczyński.
6. Wychowanie fizyczne młodzieży — wydawnictwo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.
7. Gimnastyka i zabawy ruchowe — M. Walerejan Sikorski.
8. Przewodnik gimnastyczny dla szkół powszechnych — M. Walerejan Sikorski.
9. Wychowanie fizyczne młodzieży w harcerstwie — Woj. Okolski, wydane nakładem Głównej Kwatery Harcerzy.
10. Książka o grach i zabawach — A. Zarychta.

Aneks ikonograficzny: Harcerska falerystyka sportowa oraz varia

Harcerski Klub Sportowy „Czuwaj” Przemyśl

Ryc. 86. Odznaka Klubu Sportowego „Czuwaj” w Przemyślu z 1926 r., z kolekcji Rafała Nabrzeżnego

Ryc. 87. Herb HKS „Czuwaj” Przemyśl wykonany w kości, z kolekcji Witolda Mockałło

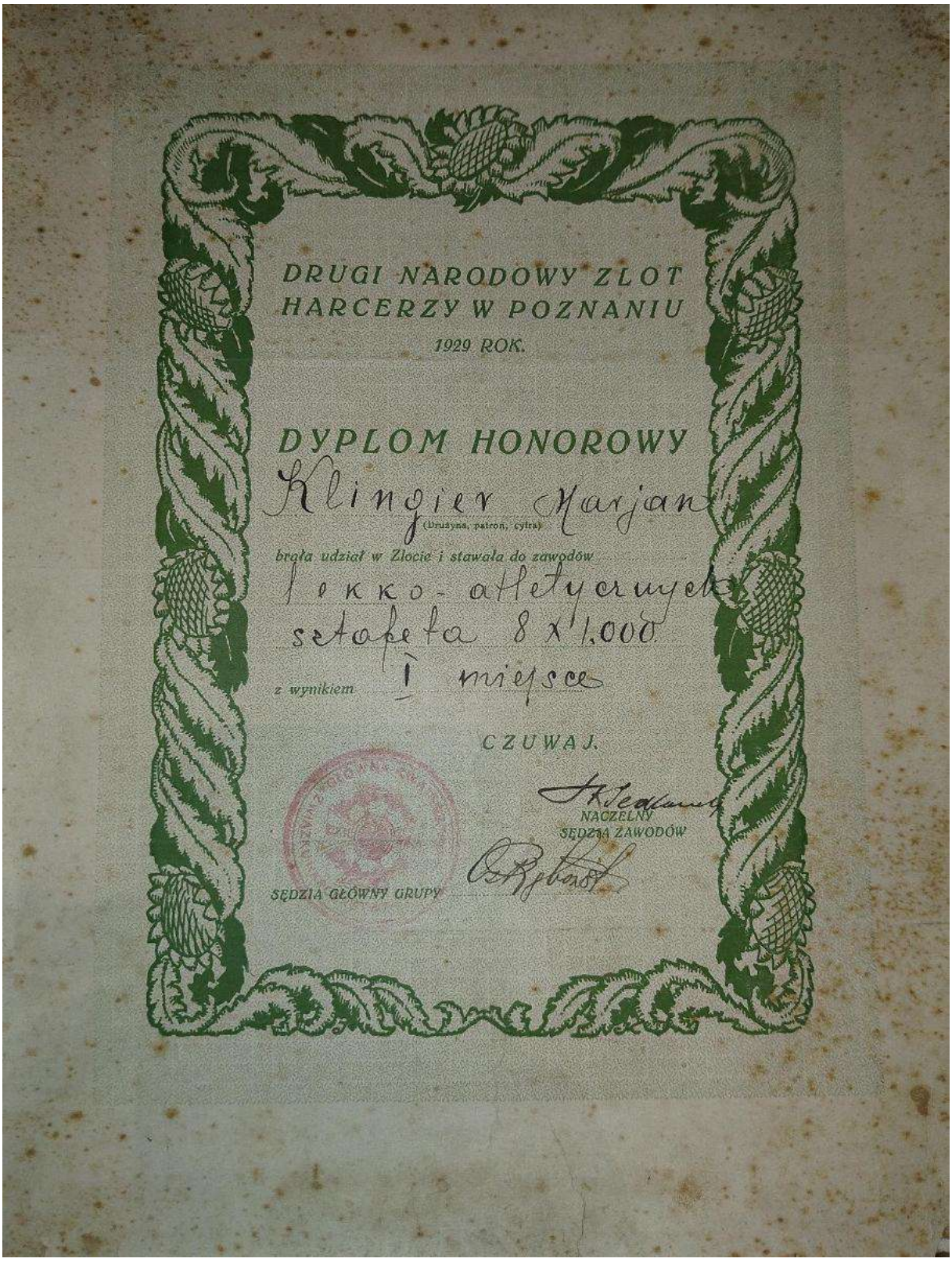

Ryc. 88. Jan Diener (ok. 1910–1940) i Aleksander Szczęścikiewicz (1897–1980), w klapie wpięta odznaka HKS Czuwaj Przemyśl. Źródło: https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:Tab._11_5.jpg

Ryc. 89. Nagroda wędrowna 1 Lwowskiej Drużyny Harcerzy im. T. Kościuszki dla zwycięskiej drużyny, 1921 r.
Źródło: https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:1921_I_Lwowska_DS_Bieg_Jubileuszowy_003.jpg

II Narodowy Zlot w Poznaniu

DRUGI NARODOWY ZLOT
HARCERZY W POZNANIU
1929 ROK.

DYPLOM HONOROWY

Klingier Marjan
(Drużyna, patron, cyfra)

brała udział w Zlocie i stawała do zawodów

lekko-atletycznych

sztafeta 8 x 1,000

z wynikiem I miejsce

CZUWAJ.

NACZELNY
SĘDZIA ZAWODÓW

SĘDZIA GŁÓWNY GRUPY

Ryc. 90. Dyplom z II NZH w Poznaniu z 1929 r. z zawodów lekkoatletycznych. Źródło: archiwum 4 Przemyskiej Drużyny Żeglarskiej im. E. Heila

Bandera harcerska z okresy II RP

Ryc. 91. Bandera harcerska proj. W. Bublewskiego, z kolekcji autora

H. Nowacki.

Harcerska legitymacja
obozowa S. XI L. F

(ważna z harc. legitym. instr., harc. książeczką [illegible], dowodem osobistym, legitymacją szkolną*) L. 42

Druh Nowacki Stanisław.

uczestniczy w obozie harcerskim, objętym pl[illegible]m szkolenia Państwowego Urzędu W.F. i P.W. (zarządzenie P.U. WF. i PW. Okr. Urzędu WF i PW. O.K. Nr. II *) pismo L. 550/510 z dn. 18. VI. 36 r.)

Kostrzewa Jan
Obozny

pieczęć

Komendant Obozu

Łódź 23/VI 36 r.
Miejscowość i data

* Niepotrzebne skreślić.

Legitymacja uprawnia do korzystania
ze „Zlecenia na przejazd"

Na okres szkolenia	Podpis Komendanta Powiatow. / Obwodow. P. W.
~~Wiosenny r. 193...~~ (15.III — 15.V)	Komendant Obwod.
Letni r. 193.6 (15.V — 15.IX)	L. BALCERZAK kpt.
~~Jesienny r. 193...~~ (15.IX — 15.XII)	
~~Zimowy r. 193.../...~~ 15.XII—15.III)	

Ryc. 92. Harcerska legitymacja obozowa upoważniająca do zniżek lub darmowego przejazdu, z kolekcji autora

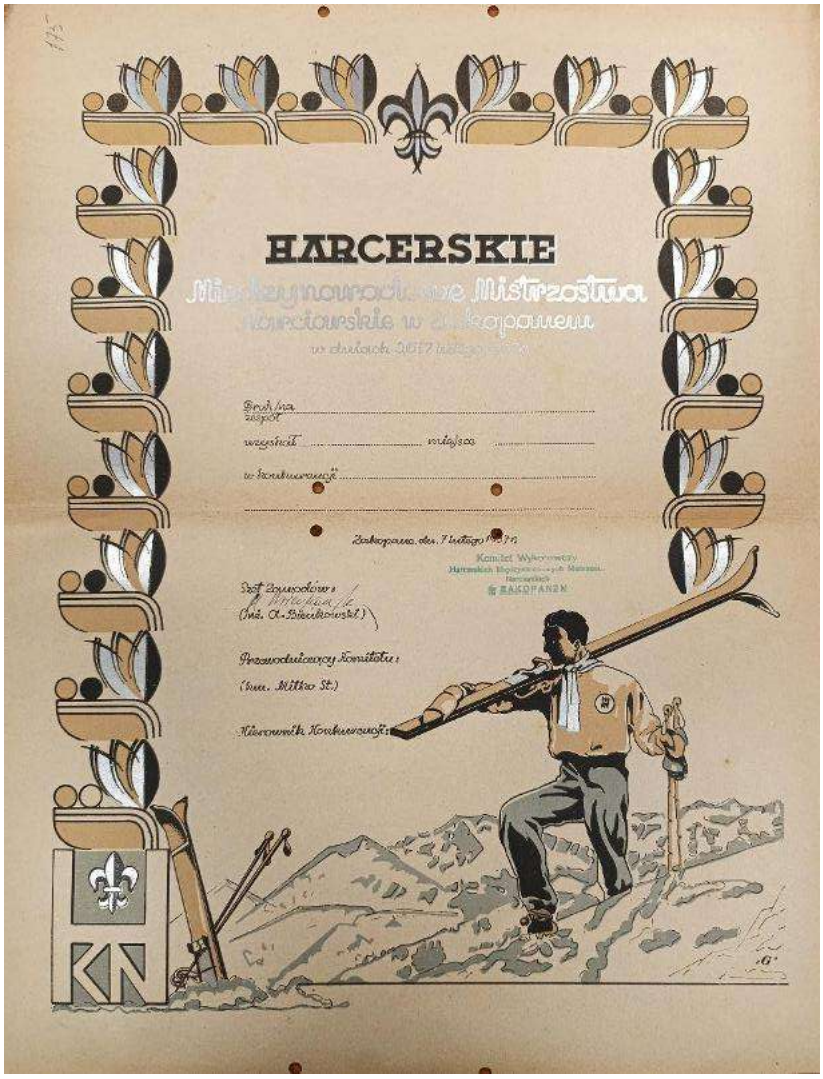

Ryc. 93. Odznaka Harcerskiego Klubu Lotniczego w Warszawie, z kolekcji Jacka Nawrockiego

Jamboree w Vogelenzang

Ryc. 94. Polska reprezentacja lotników Jamboree międzynarodowe w Vogelenzang – Bloemendaal 20.VII–23.VIII.1937, z archiwum A. Szczęścikiewicza. Źródło: https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Plik:3638217_Tab._87_0_Rok_1937_1.jpg

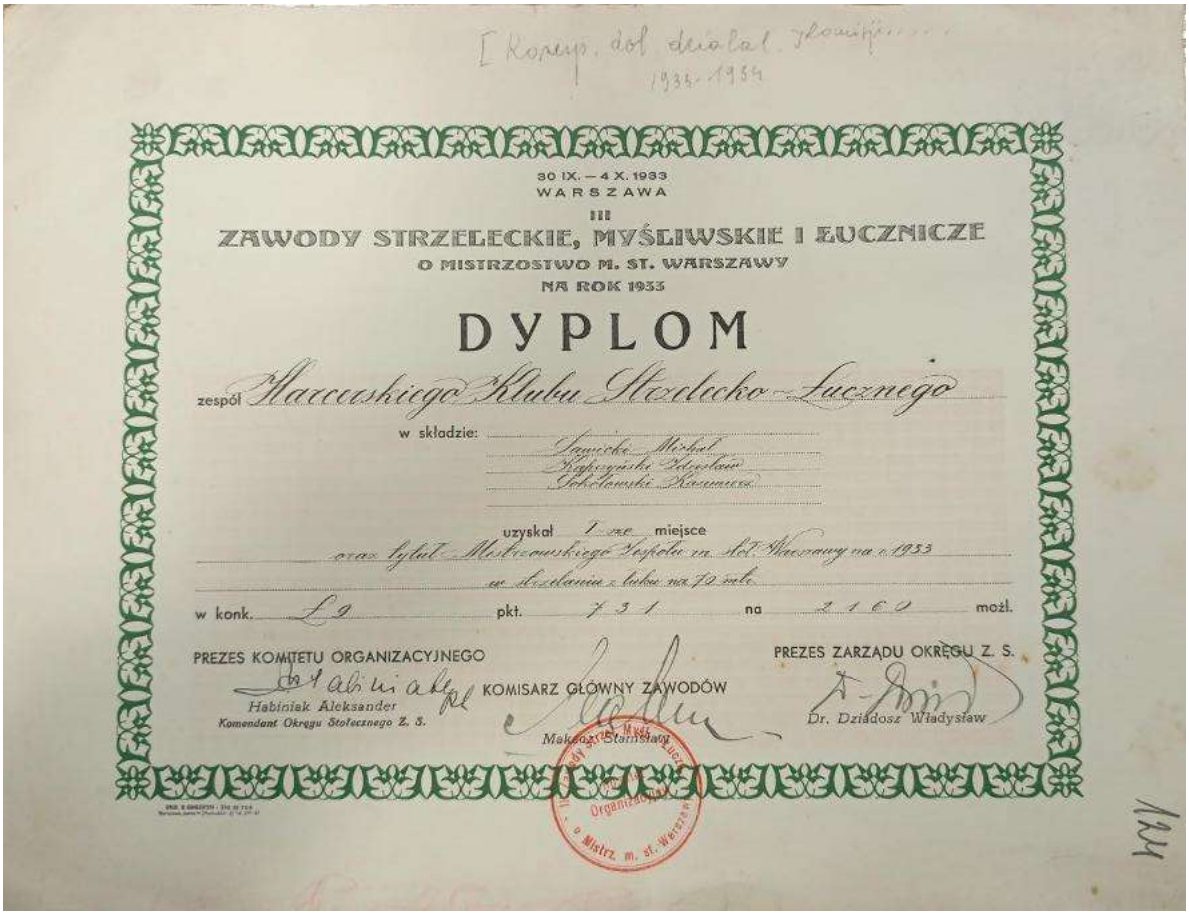
Dyplomy z zawodów sportowych ZHP

Ryc. 95. Dyplom z międzynarodowych mistrzostw ZHP w Narciarstwie, Zakopane 1937. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1727, k. 175

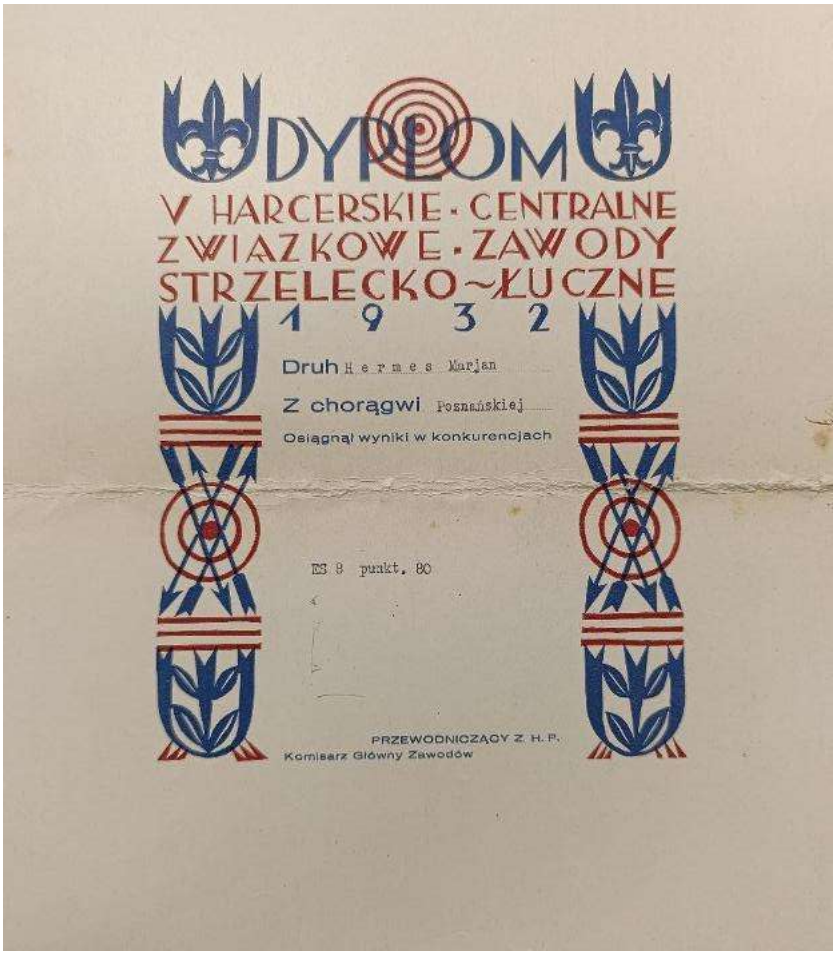

Ryc. 96. Dyplom z międzynarodowych mistrzostw ZHP w Narciarstwie, Zakopane 1937. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1727, k. 179

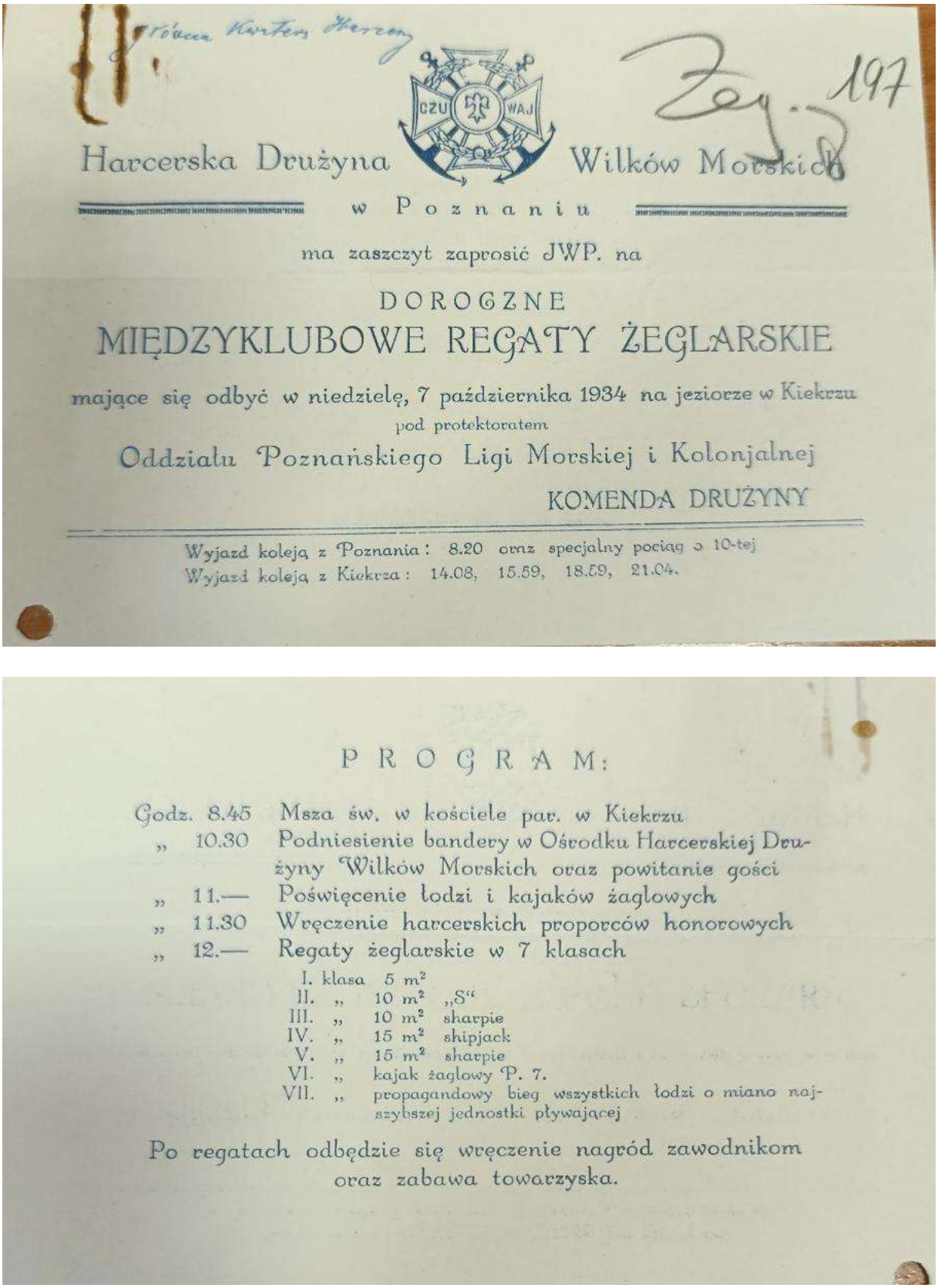

Ryc. 97. Dyplom z III Zawodów strzeleckich o mistrzostwo Warszawy dla HKSŁ 1933. Źródło AAN, AZHP, sygn. 1750, k. 124

Ryc. 98. Dyplom HKS „Czuwaj” Przemyśl dla dobrze zasłużonych, z kolekcji autora

Ryc. 99. Dyplom z V Harcerskich centralnych zawodów strzelecko-łuczniczych. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1746, k. 47

Harcerska Drużyna Wilków Morskich

w Poznaniu

ma zaszczyt zaprosić JWP. na

DOROCZNE

MIĘDZYKLUBOWE REGATY ŻEGLARSKIE

mające się odbyć w niedzielę, 7 października 1934 na jeziorze w Kiekrzu

pod protektoratem

Oddziału Poznańskiego Ligi Morskiej i Kolonjalnej

KOMENDA DRUŻYNY

Wyjazd koleją z Poznania: 8.20 oraz specjalny pociąg o 10-tej
Wyjazd koleją z Kiekrza: 14.08, 15.59, 18.59, 21.04.

PROGRAM:

Godz. 8.45 Msza św. w kościele par. w Kiekrzu
„ 10.30 Podniesienie bandery w Ośrodku Harcerskiej Drużyny Wilków Morskich oraz powitanie gości
„ 11.— Poświęcenie łodzi i kajaków żaglowych
„ 11.30 Wręczenie harcerskich proporców honorowych
„ 12.— Regaty żeglarskie w 7 klasach

I. klasa 5 m²
II. „ 10 m² „S"
III. „ 10 m² sharpie
IV. „ 15 m² shipjack
V. „ 15 m² sharpie
VI. „ kajak żaglowy P. 7.
VII. „ propagandowy bieg wszystkich łodzi o miano najszybszej jednostki pływającej

Po regatach odbędzie się wręczenie nagród zawodnikom oraz zabawa towarzyska.

Ryc. 100. Awers i rewers zaproszenia na międzyklubowe regaty żeglarskie organizowane przez Wilki Morskie z Poznania 1934. Źródło: AAN, AZHP, sygn. 1763, k. 197

Ryc. 101. Bydgoska 16 Żeglarska Drużyna Harcerzy im. gen. Mariusza Zaruskiego przed pomnikiem Henryka Sienkiewicza w bydgoskim parku Kochanowskiego, Bydgoszcz 1935, z kolekcji T. Sikorskiego

Ryc. 102. Pokaz kajakowy podczas Międzynarodowego Zlotu Skautów Wodnych w Garczynie 1932 r., z kolekcji T. Sikorskiego

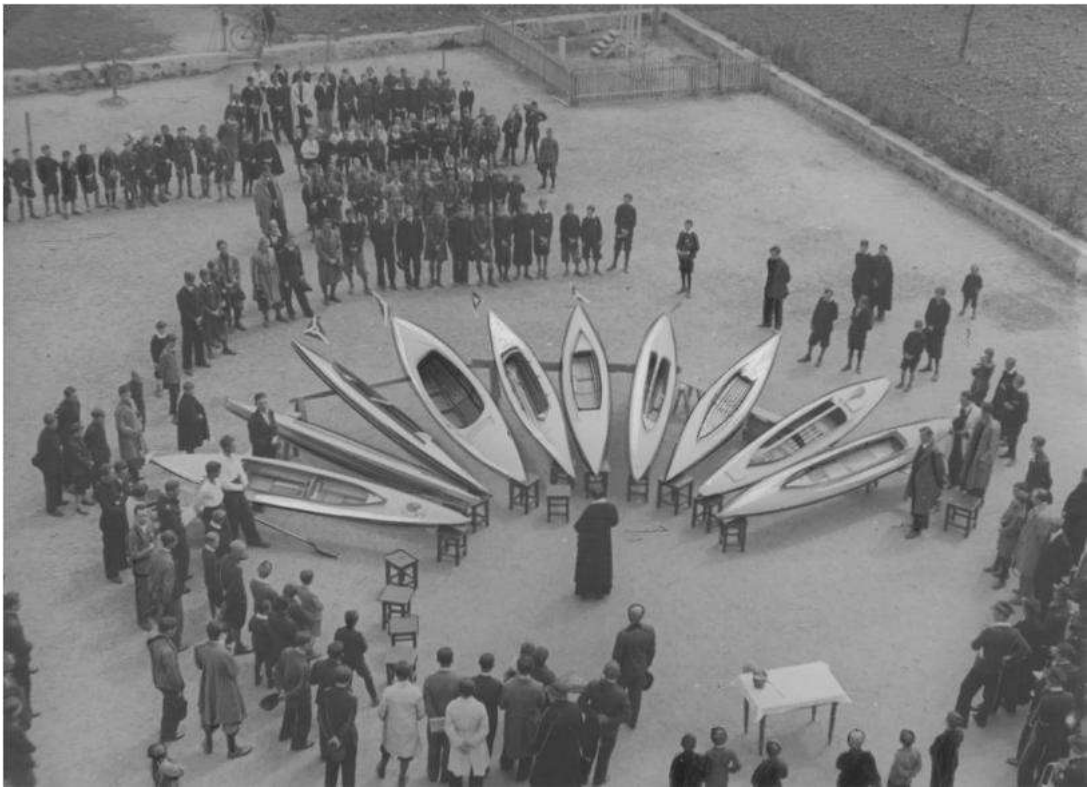
Ryc. 103. 39 Warszawska Drużyna Harcerzy przed wyprawą łodziami po Dunaju 1928 r., z kolekcji T. Sikorskiego

Ryc. 104. I Żeglarska Drużyna Harcerzy im. Jana z Kolana w Krakowie, 11 listopada 1938 r., z kolekcji T. Sikorskiego

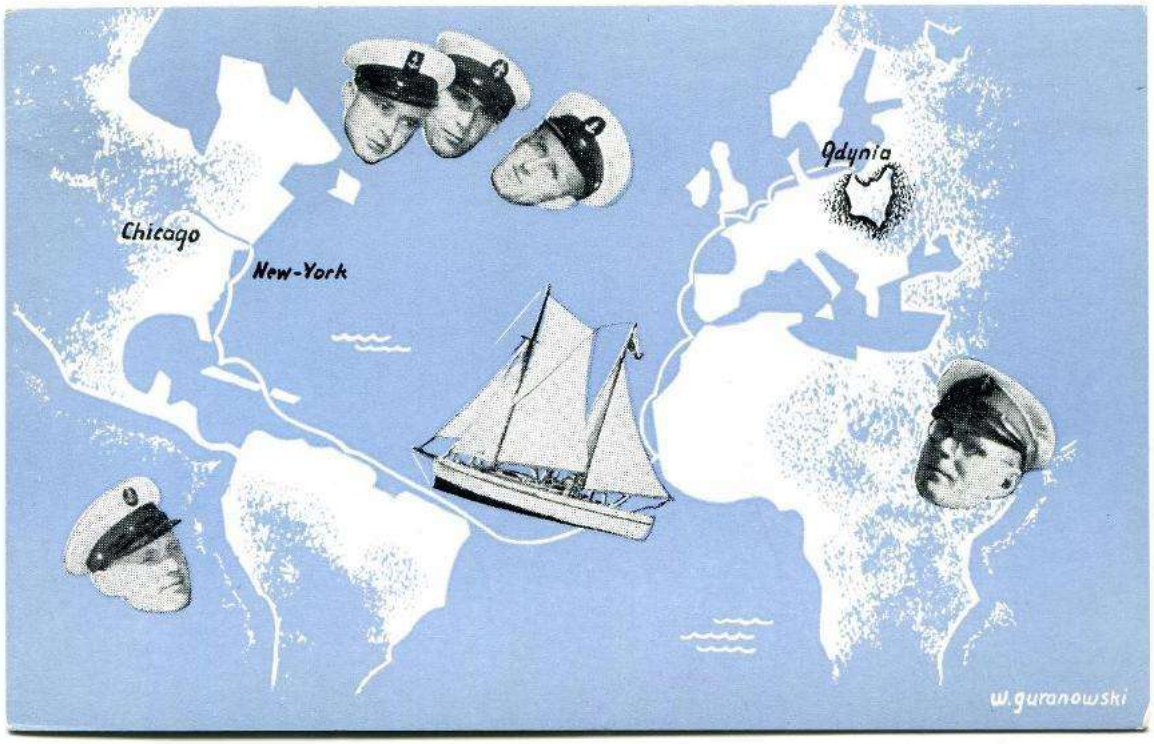
Ryc. 105. Harcerska drużyna żeglarska przy gimnazjum nr 2 w Nowym Sączu 1933. Źródło NAC, sygn. 1-P-770-3

Ryc. 106. Harcerska drużyna żeglarska przy gimnazjum nr 2 w Nowym Sączu, poświęcenie kajaków przez ks. prof. Czerwę, 1933. Źródło: NAC, sygn. 1-P-770-1

Ryc. 107. Załoga jachtu „Poleszuk”, od lewej: Mścisław Wróblewski, Ludwik Walasik, Julian Ramotowski (doł. Afryka), Fryderyk Tomczyk, Władysław Henoch (doł. Afryka), Chicago, 19 września 1939 r., z kolekcji T. Sikorskiego

WYPRAWA 39 WARSZAWSKIEJ ŻEGLARSKIEJ DRUŻYNY HARCERSKIEJ JACHTEM "POLESZUK" 1938-1939

EXPEDITION OF THE POLISH SEA-SCOUTS ON THE YACHT "POLESZUK"

UCZESTNICY (od prawej): Mgr. M. Wróblewski, L. Walasik, F. Tomczyk, Inż. J. Ramotowski, Mgr. W. Henoch.

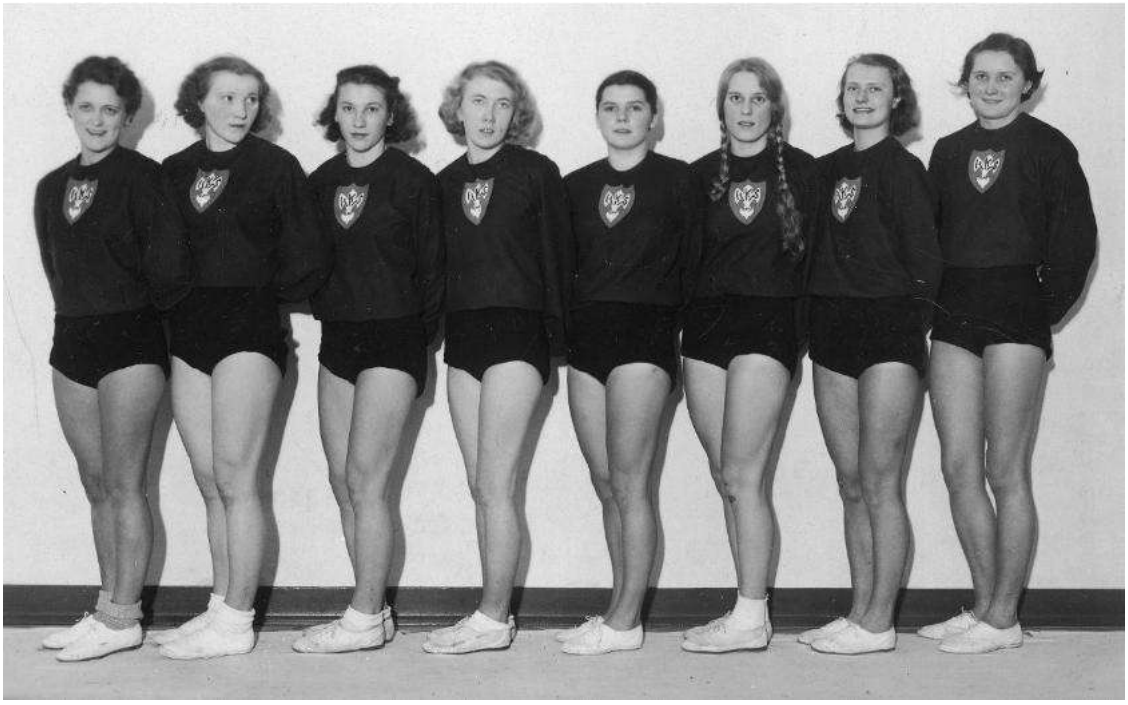
TRASA: Gdynia, Polska, Dania, Holandia, Francja, Anglia, Hiszpania, Portugalia, Marokko, Wyspy Kanaryjskie, Senegal, Gwineja Fr., Sierra Leone, Gwineja Fr., — przejście przez Atlantyk — Gujana Bryt., Trynidad, Grenada, Martynika, Barbados, San Domingo, Kuba, Floryda — New York, N. Y., Chicago, Ill.

Printed in U.S.A.

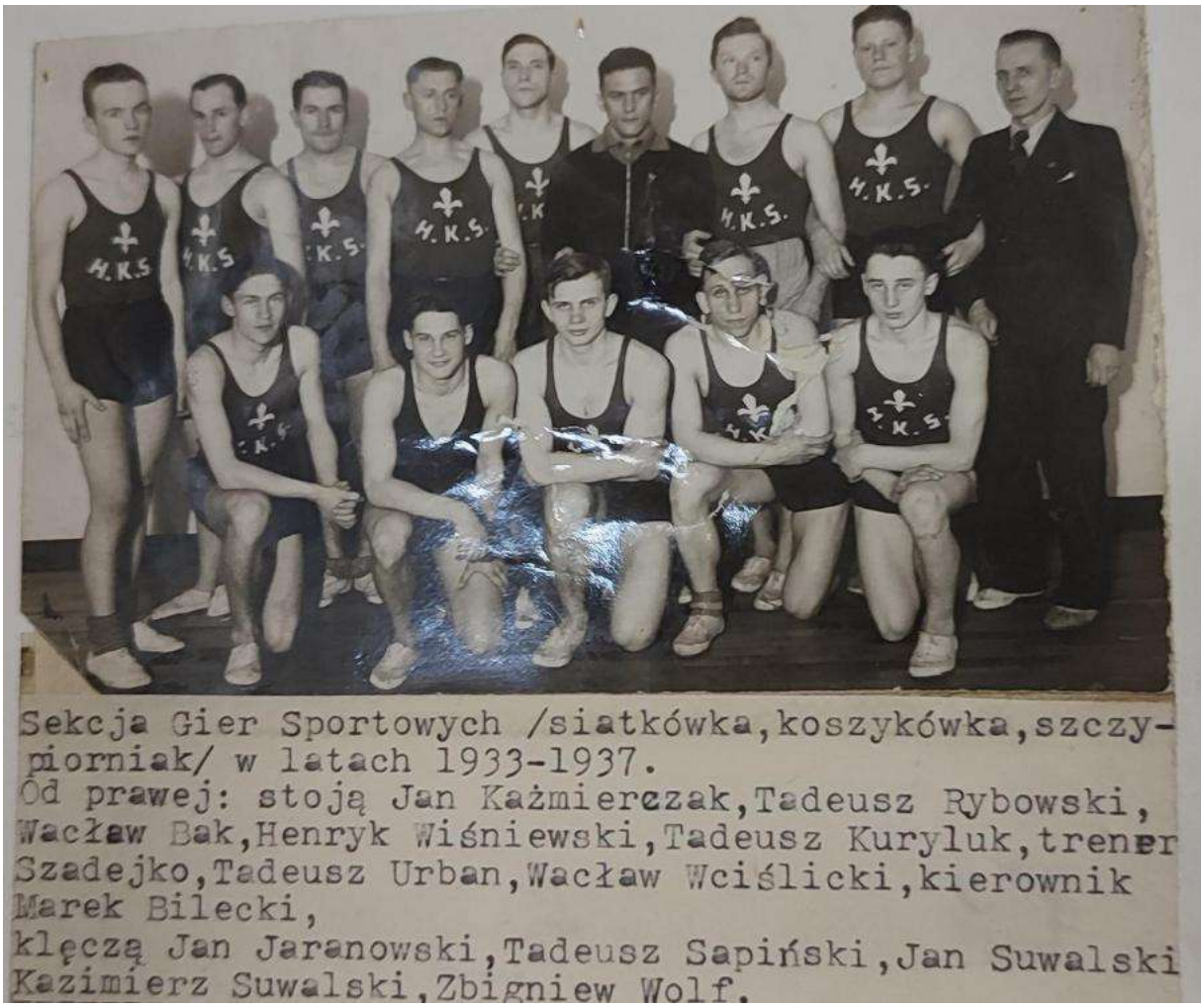
Ryc. 108. Awers i rewers pocztówki z załoga „Poleszuka" i autografami załogi, z kolekcji T. Sikorskiego

Ryc. 109. Zawodniczki HKS „Znicz" Łódź po zdobyciu Mistrzostwa Polski w hazenie 1935. Źródło: Komisja historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP, akta HKS „Znicz" Łódź

Ryc. 110. Drużyna siatkarek Harcerskiego Klubu Sportowego z Łodzi, które zwyciężyły w mistrzostwach Polski 1937. Widoczne: Adamska, siostry Zelżanki, Turantówna, Cichomska, Latkówna, siostry Wilamańskie. Źródło: NAC, sygn. 1-S-2889-5

Ryc. 111. Zawodnicy HKS „Znicz" Łódź, sekcja gier sportowych w latach 1933–1937. Źródło Komisja historyczna Chorągwi Łódzkiej ZHP, kronika HKS Łódź

Ryc. 112. Harcerski Klub Sportowy Wilno. Stoją: Wróblewski, Kożan, Brazowski, Nitosławski, Łokuciewski, Sieniuć, Szuba, Nowicki, Pawłowski. Zwycięscy Mistrzostw ZHP w siatkówce 1938. Źródło: NAC, sygn. 1-P-765

Ryc. 113. VII Drużyna Harcerzy we Lwowie. Zawodnicy harcerskiej drużyny siatkarskiej. Stoją od lewej: Semkowicz, Janowski, Dąbrowski, Dobrzański I, Jasiński, Dobrzański II. Źródło: NAC, sygn. 1-P-759

Ryc. 114. Zawodnicy HKS „Czuwaj” Przemyśl przed meczem, ok. 1924 r. Źródło: Archiwum Państwowe w Przemyślu, Kronika HKS „Czuwaj” Przemyśl

STRESZCZENIE ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Imię i Nazwisko doktoranta.: mgr Jakub Deląg

Tytuł rozprawy doktorskiej.: Sport w Związku Harcerstwa Polskiego w latach 1920–1939

Imię i nazwisko, tytuł naukowy promotora.: Janusz Wojtycza, dr. hab., prof. UAFM

Nazwa Instytutu: Szkoła Doktorska AKF Kraków

Rok napisania pracy.: 2026r.

Opis bibliograficzny.: ilość stron: 499

ilość rycin.: 114

ilość tabel.: 20

Streszczenie:

Praca doktorska poświęcona jest zjawisku sportu w organizacji harcerskiej jaką jest Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1920–1939 (od zjednoczenia organizacji harcerskich w Polsce aż do wybuchu II Wojny światowej). Celem pracy było opisanie działań Związku Harcerstwa Polskiego i jego wpływu na popularyzację sportu w Polsce w latach 1920–1939. Zdaniem autora cel pracy został osiągnięty poprzez ukazanie działań związanych z rozwojem sportu w Związku Harcerstwa Polskiego na różnych poziomach organizacyjnych – od szczebla zastępu harcerskiego po inicjatywy podejmowane przez Główne Kwatery ZHP i jego wpływu na rozwój sportu w Polsce. W opracowaniu przedstawiono status prawny organizacji, metodykę pracy harcerskiej i umiejscowienie w niej sportu, narzędzia metodyczne służące do realizacji sportu i współpracę ZHP z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego oraz z organizacjami i związkami sportowymi, a także omówiono realizację założeń polityki państwowej w zakresie kształtowania sprawności fizycznej społeczeństwa i przygotowania obywateli do obrony kraju. ZHP w swojej działalności rozwiało takie dyscypliny jak: strzelectwo, łucznictwo, szybownictwo, lotnictwo, baloniarstwo, spadochroniarstwo, lekkoatletyka, boks, narciarstwo, saneczkarstwo, łyżwiarstwo, hokej, jazdę na ślizgowcach lodowych, kajakarstwo, żeglarstwo, pływanie, kolarstwo, sporty motorowe, ping pong, szachy, sporty zespołowe tj: piłka nożna, siatkówka, koszykówka, hazena i piłka ręczna. Z czego szczególną rolę w rozwoju dyscyplin wniosło w żeglarstwie, kajakarstwie, szybownictwie, łucznictwie, koszykówce i narciarstwie.

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że sport w harcerstwie okresu międzywojennego stanowił istotny element programu wychowawczego organizacji, pozostając w ścisłym związku z ideą wszechstronnego rozwoju fizycznego i moralnego młodzieży, jednak nie będący głównym zadaniem organizacji. Aktywność sportowa nie była traktowana jako cel sam w sobie, lecz jako narzędzie wychowawcze, służące kształtowaniu charakteru, dyscypliny oraz postaw.

Działania podejmowane przez Związek Harcerstwa Polskiego zmierzały do trwałego włączenia sportu oraz wychowania fizycznego do programu pracy jednostek harcerskich. Ich nadrzędnym celem było nie tylko kształtowanie prawidłowych nawyków zdrowotnych i higienicznych wśród młodzieży, lecz także przygotowanie jej do przyszłej służby wojskowej. Aktywność ta pozostawała w ścisłym związku z realizacją postanowień Ustawy o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, która nakładała na organizacje określone zadania w zakresie upowszechniania kultury fizycznej i przygotowania obronnego. Podsumowując, sport w ZHP w II Rzeczypospolitej należy postrzegać jako istotny komponent systemu wychowawczego organizacji, który łączył elementy wychowania fizycznego, edukacji obywatelskiej oraz przygotowania młodzieży do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, a także był wykorzystywany do propagowania postaw obywatelskich, jak i promocji kraju i jego dorobku poza jego granicami (np. podczas zlotów międzynarodowych) oraz przyczynił się wychowania setek tysięcy młodych ludzi w duchu prawa i przyrzeczenia harcerskiego, w tym wielu wybitnych działaczy i mistrzów sportu.

Słowa klucze: #ZHP #Sport #harcerstwo #1920 #1939 #IIRP

Abstract:

The doctoral dissertation is devoted to the phenomenon of sport within the scouting organization known as the Polish Scouting and Guiding Association (Związek Harcerstwa Polskiego, ZHP) in the years 1920–1939 (from the unification of scouting organizations in Poland until the outbreak of the Second World War). The aim of the study was to describe the activities of the Polish Scouting and Guiding Association and its influence on the popularization of sport in Poland during the period 1920–1939. According to the author, this objective has been achieved by presenting activities related to the development of sport within ZHP at various organizational levels- from the patrol level to initiatives undertaken by the national headquarters- and by demonstrating its impact on the development of sport in Poland.

The study outlines the legal status of the organization, the methodology of scouting work and the place of sport within it, as well as the methodological tools used to implement sporting activities. It also examines the cooperation between ZHP and the State Office of Physical Education and Military Training, as well as with sports organizations and associations. Furthermore, it discusses the implementation of state policy objectives concerning the development of physical fitness in society and the preparation of citizens for national defense.

Within its activities, ZHP developed such disciplines as shooting, archery, gliding, aviation, ballooning, parachuting, athletics, boxing, skiing, luge, skating, ice hockey, ice boating, canoeing, sailing, swimming, cycling, motor sports, table tennis, chess, and team sports such as football (soccer), volleyball, basketball, hazena, and handball. Particularly significant contributions were made in the development of sailing, canoeing, gliding, archery, basketball, and skiing.

The analysis conducted allows us to conclude that sport in interwar scouting constituted an important element of the organization's educational program, closely linked to the idea of the comprehensive physical and moral development of youth, although it was not its primary objective. Sporting activity was not treated as an end in itself, but rather as an educational tool used to shape character, discipline, and attitudes.

The activities undertaken by the Polish Scouting and Guiding Association aimed at the lasting integration of sport and physical education into the program of scouting units. Their overarching goal was not only to instill proper health and hygiene habits among young people, but also to prepare them for future military service. This activity was closely connected with the implementation of the provisions of the Act on the Universal Obligation of Physical Education

and Military Training, which imposed specific responsibilities on organizations in the field of promoting physical culture and defense preparedness.

In conclusion, sport in ZHP during the Second Polish Republic should be regarded as a significant component of the organization's educational system, combining elements of physical education, civic education, and preparation of youth for active participation in social life. It was also used to promote civic attitudes and to present the country and its achievements abroad (e.g., during international jamborees), and it contributed to the upbringing of hundreds of thousands of young people in the spirit of the Scout Law and Promise, including many outstanding activists and champions of sport.

Key words: #ZHP #Sport #Scouting #Poland #1920 #1939 #IIRP